

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
I N S T Y T U T B A D A Ń L I T E R A C K I C H

SŁOWNIK POLSZCZYŹNY XVI WIEKU

TOM XXXVIII

ZESZYT 1

S – SADEK

Redaktor naczelny:
KRZYSZTOF MROWCEWICZ

Zastępca redaktora naczelnego:
PATRYCJA POTONIEC

Komitet Redakcyjny:
JERZY BARTMIŃSKI, TERESA DOBRZYŃSKA, STANISŁAW DUBISZ, ELŻBIETA JANUS,
PATRYCJA POTONIEC, ZYGMUNT SALONI, ELŻBIETA SARNOWSKA-TEMERIUŚ

Redakcja zeszytu:
KRYSTYNA WILCZEWSKA, ANETTA LUTO-KAMIŃSKA, ANNA NATH-DOKURNO

Hasła opracowali:
Jadwiga Bugajska-Rutyna (JR), Marta Cegielska (MC), Ewa Cybulska-Bohuszewicz (ECB),
Anetta Luto-Kamińska (ALKa), Anna Nath-Dokurno (AN), Małgorzata Nobis (MN), Maria Popielarska (MP),
Patrycja Potoniec (PP), Krystyna Wilczewska (KW), Lucyna Wilczewska (LWil), Lucyna Woronczakowa (LW)

Doradcy naukowci:
STANISŁAW ADAMIAK – teologia katolicka
ANDRZEJ DZIĘCZKOWSKI – botanika, zoologia i medycyna
ANNA NATH-DOKURNO, TERESA SZOSTEK – łacina
JOANNA KOWALSKA – historia tkanin i ubiorów
ZDZISŁAWA KRAŻYŃSKA – historia języka
PAULINA MICHALSKA-GÓRECKA – nazwy wyznań religijnych i ich zwolenników
JERZY SOJKA – teologia ewangelicka
ALEKSANDER ZAJDA – prawo

Portal internetowy:
<http://spxvi.edu.pl>

Przygotowanie publikacji:
Krzysztof Opaliński oraz Zespoły Pracowni Słownika Polszczyzny XVI w. w Toruniu i Wrocławiu
Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

© Copyright by Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2020

ISBN 978-83-66448-09-4

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą
„Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2013-2017

S

S (47)

s, S (40), Γ (7).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI i XVIII w.

1. *Litera alfabetu* (33): *WujNT przedm* 19; *JanNkar* B3, F4 [2 r.], H3v [2 r.]; *JanNkarGórn* G3v, G4v; S troie: piwrfze iako i Łaćińkié/ iako to Samfon: drugie z kréfką/ iako w tim slowie ós/ [...] Třećie piřzem/ řz/ iako tu/ řzacunek. *JanNkarKoch* F2v; Gdzie teđi po c/ abo po s/ abo po z/ idźie ta litera i/ tam iuř nie třeba kréfkí řadný na nie kłařć *JanNkarKoch* G2, F2v [3 r.], F3 [2 r.], F4, Gv, G2, G3; Takřche tyř *pořt* S/ nygdi niekłařć Z/ bo to/ Z/ ka-zy Polřką mowę/ y trudne cytanie polřkie ćyni. *JanNkarOrz* F3v, F3v [3 r.]; Łaćiná Niemiecka/ łatwie ią zrozumieřć iedno czytay F miąřto V, czytay B miąřto P, czytay D miąřto T: et é contrá Z miąřto S *KlonFlis* H2v marg.

a. *Uřycie litery w funkcji porzřdkujăcej układ alfabetyczny w rejestrach* (9): *MiechGłab* nlb 25; S. Stářiřy ktorzy řą. liřt. 4. *Krow-Obr* Vu; *RejWiz* Dd2v; S. Seth řie vrodźil, 3. Sellá. tãmže. *BielKron* Llllv; *WujJud* Nn3; *SkarJedn* [d9]; *WujNT* Bbbbbb3v; Iáko ná przykład, gdyby kto chćiał mieć wiadomořć práwá Duchownęgo, muři napřzd weyřzreć w Literę A. áli řie tráfi ná czele ABBAS. Y zász ná końcu w literze S. *Sacramenta, Sacrelegium SarnStat* *6; *SkarKaz* Oooo2c.

2. *Symbol lub skrót wyrazu albo fragmentu tekstu* (14): Ia N. de s. slyvbuya szwá czeřcz, a řzwa dobra wyarą ze řlyya mam řthawycz ofzobą řzwa, Nayalřnyeyřzemu xyążacyřv a panu panu sigmunthowy *MetrKor* 37/2v, 37/1, 2; *FalZiol* +2; S.G. Woyth przyřyęgly Miářtá .N. oznáymuię tym to piřánim káždemu komu to przynaleřy wieďieć/ iře [...] *GroicPorz* p2; *HistRzym* 135v; S. lepak znáczy Słowieńfkie księgi. *BudNT przedm* a6v; *PapřPan* B2; *Skarřyw* 40 marg; Maciey Ofořteuicius Striykowski Canonik Zmodźki z winřzowaním wřelkiego w řafce Bořey Błogosławieńřtwa S. Z. Z. *StryjKron* A; (*nagl*) Do S. (-) BYř ty mnie řnać ná koniec pořyczył řwęý głowy/ Tedy ia nie zrozumieřć pewnie twoieý mowy. *PudlFr* 26; *WujNT przedm* 16; Któře dwánařcie grzywien pieniędy przerzeczony N. bęďzie powinien/ [...] káždęgo roku ná káždę święto S. N. przerzeczonym wczřiwym Menřionarzm [...] przez włánego polřá odeřłáć *SarnStat* 1251, 1256.

JR, (LW, MC, MN)

[SA int

a jasne.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI i XVIII w.

Nawoływanie na zwierzęta pociągowę: w lewo; powtórzenie dwukrotne:

Przysłowie: gdyř thrudno ma woz dobrze iřć/ kiedy ieden řtháry woi ćagnie dobrze řářá/ á drugi młody do řářá *GilPos* 127 (*Linde*).]

KW

SABAOT (4) sb m

indecl sabaot (4).

Sł stp, Cn, Linde brak.

*Jedno z pochodzăcych z Biblii okreřleń Boga jako Boga zastępow (hebr. „Sabaoth” ‘řtum, mnóřstwo’) [sabaoth, dictio Hebraica – zastępow mocarřtvo Mącz 362c] (4): Ia Bog Sabaot od wieka Gdym sobie Stworzył Cřłowieka Iákam Lálke nadnjm ziawił Zemnu [řege: řem mu] wřlytko ku czeřy řpawił. *RejKup* y8v; *SarnUzn* E3; *RejPos* 144.*

Szereg: »Bog Sabaot abo zastępow« (1): Y wźiał Ezdrás księgi przed wřlyřthkim mnořřhwem [...]. A gdy dokonał zakonu/ wřlyřthcy powřtháli: y błogoláwił Eřdrás Páná Bogá náwiřřřego/ Bogá Sábáoth ábo zařthępow wřlechmocnego [*Deum Sabaoth omnipotentem*]. *Leop* 3.*Esdr* 9/46.

JR, (LW, MC, MN)

SABAT cf SZABAT

[SABATARYJUS sb m

(*lat*) N pl sabbatarii.

Sł stp, Cn, Linde brak.

*Ten, kto wypełnia obrzęd szabatu, řwiętuje w szabat [sabbatarius – sobotę dzerřący, řwięcy Mącz 362d; sabbatarii – sobotnicy, to jest sobotę za řwięto trzymajcy Mącz 362d; – řy-dowie, sobotořwiętowí Calep; řyd – sabbatarius Cn]: Sabbatarij/ io [!] iest fobotnicy/ ktorzy řydwolřkim obyczáiem Sobotę řwięcą *RodzajLutera* C2.*

Synonimy: sobotnik, sobotořwiętowy.]

JR, (LW, MC, MN)

SABATNY cf SZABATNI

[SABATOWAĆ vb impf

infs sabatować.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Obchodzić řwięto, przeznaczać czas na modlitwy i praktyki religijne:

Szereg: »sabatować abo řwięcić«: Ták bes przeřtánku řię modlić/ y Kroleřtwá Bořego řzukáć/ co iest Sábáthowáć ábo řwięcić wřháwicznie. *GrzegRozdział* F4.

Synonim: řwięcić.]

JR, (LW, MC, MN)

[SABATOWY ai

G sg m sabatow(e)go.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „szabat”: odnoszcy się do řwięta szabatu:

Wyrażenie: »dzień sabatowy«: Jeśli się godzi dobrze czynić dnia każdego, tym więcej czynić mamy dnia sabatowego *OtwinPis* 143.]

JR, (LW, MC, MN)

SABBAT *cf* SZABAT**SABBATNI** *cf* SZABATNI**SABELEK** (1) *sb m**N sg* sabelek.*Sl stp, Cn brak, Linde XVI w.*

Młody samiec kury domowej, kogucik: Pullaster, [...] Sábelek/ młodzi kurek. *Mqcz* 330d.

Synonim: kurek.

JR

SABELLIJAN (21) *sb m*

-ll- (19), -l- (2).

Pierwsze a jasne, drugie pochylone; e prawdopodobnie jasne (tak WujBib).

sg I sabellijän(e)m (1). *pl N* sabellijänowie (3) *KrowObr* (2), *GrzegRóżn*, sabellijäni (2) *BielKron, CzechEp*. *G* sabellijän(o)w (2). *D* sabellijän(o)m (6). *A* sabellijäny (2). *I* sabellijäny (3) *SarnUzn, CzechEp* (2), sabellijänmi (1) *GrzegRóżn*. *V* sabellijänowie (1).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Wyznawca doktryny Sabeliusza (21): *KrowObr* 219 marg, Tt4v; Wiara Apoftolka/ o jednym Bogu Oycu/ y o jednym Bożym Synu/ o jednym też Duchu świętym/ z obroną przeciwko Sábellianom/ w kthorey ich włafne potwarczy/ rozebrane ná nich fámych fą obálone ábo obrocone. *GrzegRóżn* A4, D marg, K4v, M3v; Iuz Káptur Aryánki Brát twoy ná cię kładzie/ Ty go Sábelianem názywafz *Prot Cv; SarnUzn* G8; *CzechEp* 222 [2 r.], 312, 313; *WujNT* 305, 365; Ian ś. [...] dáie znác/ iż infza ieft v Bogá perfoná Syná y Słowá/ á infza perfoná Oycá. [...] tym gromem burzym Sábelliany y Pátropállfany: ktorzy perfony w boftwie miezfáli. *SkarKaz* 485b; *BudArt* A6v; *PiotrGonTrzech* 2v, 9, 22v.]

W połączeniach szeregowych (6): *KrowObr* 219; Athánazyus Grek odpierał Arryanom/ przeto go wygnął Konftányus z Egiptu/ áz przyzedł do Trewiru/ gdzie było wielkie zámiezfanie w Krześciáńkicy wierze od odfzczepieńcow/ fkađ wiele ich było co záfię ná pogańkú wiaré náftępowoli [!]/ ábowiem ináčzey kazáli Fortyniani/ ináčzey Sábelliani/ ináčzey Arryani. *BielKron* 155, 157, 161v; Bo tu nie zgoła wfzyłki Heretyki opifuie/ ále tylko te ktorzy ná on czas plúżyli/ to ieft Arryani/ Mácedoniany/ Photiniany/ y Sábelliany. *WujJud* 19v; *CzechEp* 97.

Cf SABELLIJANCZYK

JR, (LW, MC, MN)

SABELLIJANCZYK (1) *sb m**G pl* sabellijanczyk(o)w.*Sl stp, Cn, Linde brak.*

Wyznawca doktryny Sabeliusza: Rozfádek Sábelliánczykow ktorzy fámí niezbożnie rozumiejąc o wierze/ ludzie zbożne/ y tę ich proftá fтары y Apoftolka w słowie Bożym opifaná wiare/ kácerftwem zowáf y mnogich Bogow potwarzáf ich zlościwie obciázáf. *GrzegRóżn* Bv.

Cf SABELLIJAN

JR, (LW, MC, MN)

SABELLIJANIZM (1) *sb m**G sg* sabellijanizmu.*Sl stp, Cn, Linde brak.*

Doktryna religijna oparta na poglądach Sabeliusza: ktokolwiek iedno bączny czytał pílmá moie nigdy mi z nich *Sabellia-*

nifmu, zádác nie może: ktorým ia w Papiestwie pokázowaf *CzechEp* 313.

Cf SABELLIJAŃSTWO

JR, (LW, MC, MN)

SABELLIJAŃSKI (1) *ai**Zawsze:* -ll-.sa-, [sá-]; -añ-, [-añ-]; *teksty nie oznaczają é.*

sg [fD sábellijáński(e)j.] *pl N* sabellijański(e)go. *pl N subst* sabellijański(e).]

Sl stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „sabellijan”: Zádáie mi też [ksiądz kanonik] y to/ [...] żebyfmy my czytaiąc w pílmie ś. różność perfon/ to wkupę gmátwáiąc/ mieli fáme^{mv} oycu przyczytác/ przykáfdem Sábellianow (*marg*) Potwarz, perfon w kupę gmátwánia Sábelliáńskiego. (–) *CzechEp* 222; [O Trzech/ To ieft/ O Bogu/ o fynu iego/ y o Duchu S. przeciwko Troycy Sabelliańkicy. *PiotrGonTrzech kt*; á przeto tá iedná fubftáncya fpołeczna/ fą plotki Sábelliáńskie. *PiotrGonTrzech* 25v].

JR, (LW, MC, MN)

SABELLIJAŃSTWO (2) *sb n**Zawsze:* -ll-.

Oba a jasne; teksty nie oznaczają é oraz ó; o prawdopodobnie jasne (tak w -stwo).

sg A sabellijaństwo (1). *I* sabellijaństw(e)m (1).*Sl stp, Cn, Linde brak.*

Doktryna religijna oparta na poglądach Sabeliusza (2): Kalwin záfię powieda/ że fię éi wykłádáczewie Sábelliáńftwem wicłáli/ gdyż on fám tego Bogá trzysłownego/ ábo Trinomium ná infzych mieyfách broní. *GrzegRóżn* I3; *CzechEp* 313.

Cf SABELLIJANIZM

JR, (LW, MC, MN)

SABELLIJUSZOW (5) *ai*

-ll- (4), -l- (1).

a jasne; teksty nie oznaczają é oraz ó; w -ow- o prawdopodobnie jasne (tak w -owy).

sg m N (attrib) sabellijusz(o)w (1). *A* sabellijusz(o)w (1). *pl N (attrib)* sabellijuszowa (1). *G* sabellijuszow(e)j (1). *n I* sabellijuszow(e)m (1).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „Sabellijusz”; związany z doktryną Sabeliusza i jej wyznawcami (5): my iako nigdy nie wyláčzamy Syná od Oycá/ ták też nie gnieciemy/ ále rozeznawamy śródku fię dźierzác/ ábo śrzednią drogę dźierzác między wyláčzaniem Aryufzowem/ y pomiezfaniem Sábelliufzowem. *GrzegRóżn* D3v, G3 marg; Iż niektorzy [...] to vpátruiáf iákoby fię w Bogu miáfły znáčzyć trzy perfony [...]: áno fię tym fámym w błáf Sábeliufzow wdawáf *CzechRozm* 15v.

Wyrażenie: »sabellijuszowa nauka« [szyk 1:1] (2): Záprawdě od pocátku świátá do dnia tego Nie byłá táká fprofna niezbożność záadne⁸⁰ Iák Sábelliufzowá náuká o Bodze/ ktoráf fię wfzytęcy wierni słuźnie brzydzą frodze. *GrzegRóżn* N2, B2.

Cf SABELLOW

JR, (LW, MC, MN)

SABELLOW (1) *ai**N pl subst* sabbellow(e).*Sl stp, Cn, Linde brak.*

Przymiotnik od „Sabellijusz”: tedy Kálwinie z onych thrzech iednego Bogá fobie vczynifz wedle zdánia twego Choćia rzeczełz że w iednym Bogu trzy miefzkáf. Albo że fię z iednego ná thrzech rozdzieláf Albo że trzy włafności fáf/ álbo trzy względy Albo imionáf iáko Sábellowe błędy *GrzegRóżn* N3v.

Cf SABELLIJUSZOW

JR, (LW, MC, MN)

[SABINA sb f]

N sg sabina.

Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVII w. (z Cn).

bot. *Juniperus sabina* L.; jałowiec sawina, krzew iglasty z rodziny cyprysowatych (Cupressaceae), roślina lecznicza i trująca; *cupressus cretica* Cn: (nagl) Sábiná ábo Sáwiná. *Sauina*. Seuenbaum. [...] (-) SAwiná ieft ciepła y sucha/ w trzecim stopniu [...]. Gdy wwarzył fawinę w winie á tego fie będziez nájijał/ thedy boleści żoładkowe y kłócie w máłych ielitách wśpokaia *SienHerb* 160a, E2#v, L3#.

Cf **[SZAWINA]**

JR, (LW, MC, MN)

SABURRACYJA (I) sb f

I sg saburracyja.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Użycie piasku morskiego jako środka leczniczego przy wzdęciach i opuchliznie: iáko widziemy/ że piałek morfki/ fuchy przez fie będąc/ [członki] opuchleli/ odętleli/ wyfufzyć więc może: co Saburratią stárzy zwali. *Oczko* 18.

JR, (LW, MC, MN)

[SACZEK sb m]

A pl sączki.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Dziecko ssące pierś:

Szereg: »niemowię, sacek«: Ale mężę/ białe głowy/ dzieci/ niemowięthá/ faczki/ y stárce do wpadku zábiiajcie. *FlawHist* 17v.

Synonim: osesek.

Cf **[SACZE]**

JR, (LW, MC, MN)

[SACZE sb n]

G pl sącząt.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Dziecko ssące pierś:

Szereg: »niemowiętko i sacek«: iż tho z dawná Prorok był przepowiedział/ mówiąc: Z wft niemowiętek y facząt [Ex ore infantium et lactentium *Vulg Ps* 8/3] wczyniłeś dołkonáą chwałę. *Hoz-Księgi* 133.

Synonim cf **[SACZEK].**

JR, (LW, MC, MN)

[SACZNIK sb m]

G pl sącznik(o)w.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Iron. Zakonnik noszący habit ze zgrzebnej, workowatej tkaniny:

W połączeniu szeregowym: chowam [około siebie] ty/ ktorziby iá [prawdę świętą] otziściami y obiaściami z onych walfych wftaw Antichriftowych [...] od onych brodatzow/ onych powroźnikow/ onych fátznikow [saccogerulis]/ onych workownikow/ onych chrámátzow/ onych drewnianych stopkow/ onych bołakow/ tzarnych/ stárzych/ płaftzarzow białych/ y thyle ich ná świcie może znaleźć wymyflonych błaznow á kuglarzow/ á zaráżaczow szkodliwych wernego kofcioła Pánfkiego *WergerRej* K3.]

JR, (LW, MC, MN)

SAC cf SSAC**SAD (132) sb m**

W N i A sg a pochylone, w pozostałych formach jasne.

sg N sád (23). ◇ G sadu (27). ◇ A sád (12). ◇ I sadem (3); -em (1), -(e)m (2). ◇ L sadu (24), sadzie (11); -u *BierEz*, *ZapWar*, *LibMal*, *RejWiz* (2), *RejFig*, *Mącz*, *GórnDworz* (3), *RejZwierc* (2), *CzechRozm*, *GostGosp* (5), *GrabowSet*; -e *UstPraw*, *KochPs*, *Skar-*

Żyw, *KochFr*, *PudlFr*, *KlonWor*; -u : -e *KochZuz* (1:1), *BibRadz* (3:3), *BudBib* (1:1). ◇ pl N sady (11). ◇ G sádów (9); -ów (2), -(o)w (7). ◇ A sady (7). ◇ I sady (2). ◇ L sadzi(e)ch (2) *RejWiz*, *GostGosp*, *sadach* (1) *SkarKaz*.

Sl stp, Cn notuje, Linde XVIII w.

1. Obszar ziemi, na którym rosną drzewa i krzewy; pomarium *Murm*, *Mymer*¹, *BartBydg*, *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Cn*; hortus *Murm*, *BartBydg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Cn*; arbustum *Mącz*; nemus *Vulg*; pometum *Cn* (132): Lauretum, Sad miejsce gdzie drzewo bobkowe roście. *Mącz* 186a; Wzgárdźilić íi ludzie [arianie nowokrzczeńscy] światem: [...] Przenieśli fie z kościołow do ogrodow: z zamkow/ pálacow/ y dworow/ do fádow ábo kuczek *PowodPr* 36.

a. Ogród owocowy (88): *BierEz* Sv, S4; Horti, ein baumgart *Sad* Pomarium idem *Murm* 27; *Mymer*¹ 20; *BartBydg* 70b, 119; Gdy [kora] będzie starty y poftypani/ albo thez zawiezony miedzy fadem, albo na roli miedzy zbożem czyni ie płodnemi/ dżdze y grady szkodliwe od nich odwraca. *FalZioł* IV 52a; *LibMal* 1546/120v, 1547/132v [2 r.]; otho domy thv na thim mieisczv ssá. j studnia j sad *ZapWar* 1553 nr 2685; *RejWiz* 150v, 177; *UstPraw* E4; *RejFig* Cc4v, Eev; Látá 1493. Dwa miefiacá/ to ieft/ Stycznia y Lutego/ takie ciepło było iż fady kwitnęły/ trawy wielkie były/ ptacy fie łagli *BielKron* 399; *Mącz* 14b [2 r.], 158d, 309b; *OrzQuin* H3v; ieden przyiaciel przed drugim íkárzył fie s płáczem ná swe niefzczęście/ iż mu fie w fadu ná drzewie/ obiefiłá żoná. *GórnDworz* R6, Aa6, L16v; *Oczko* 29v; *KochPs* 117, 159; *SkarŻyw* 546; *KochTr* 6; *CzechEp* 50; *KlonŻal* D2; Ztąd [z położenia gwiazd] wie oracz kiedy ma rolá wpráwować: Ztąd wie kiedy śiac/ ábo nowy fad ípráwować. *KochPhaen* 1; *PudlFr* 12; Lećie/ nigdy do fadu konia áni żadney rzeczy żywey pufzczać nie ma nikt *GostGosp* 98; Kędy fady/ tedy stárą drzewinę/ wiśnie/ zbierájąc palić/ z tych nayplefzy popiół *GostGosp* 124, 64, 90, 98 [6 r.], 167, 170; *GostGospSieb* +3v; *GrabPospR* L3v, L4v; [Sad pomarium {vel i(d est) viridarium, locus pomorum, fructuum} *ReuchlinBartBydg* A5, p2].

sad czyj [w tym: pron poss (4), G pron (2)] (6): fzywáta anna [...] wyfzła czafv yednego do fwego fadv tełknyąc y modlyła fya tam *PatKaz* II 63v; yakom ya nyerval wyszny wszadz yego czastho crocz [lege: częstokroć] wyego ogrodzye (gwałtem) anym ych wnoszył wdóm szwoy *ZapWar* b.r. nr 2328, b.r. nr 2329; *RejFig* Eev; *GórnDworz* R6; *PowodPr* 8.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy rośliny uprawianej w sadzie [w tym: sad + przymiotnik (5), przymiotnik + sad (5)] (10): *Leop* Ios 24/13, *Iudic* 15/5; Nád fady oliwnemi y Sykomorowemi [super oliveta et sicomoros] ktore fá w polách/ był Balánán Gedythczyk/ á nád komorámi oliwnemi Ioás. *BibRadz* 1.Par 27/28, Ex 23/11; Palmetum, Sad/ ogród palmowy ábo dáctilowy. *Mącz* 274a; Pomarium oleagineum, Oliwny fad. *Mącz* 309b; Prunetum, Tárzczány fad. *Mącz* 328b, 125d, 261c, 262d.

W połączeniach szeregowych (6): nábudowałem fobie domow/ winnic náczyni/ ogrodow/ fadow/ drzewá náfzczępił/ wodym názáftawiał áby drzewo y owoce wilkość miály. *BielKron* 79; *GostGosp* 66; *SarnStat* 667; *GrabPospR* L4v; *SkarKaz* 635a; powie [złoczyńca] gdzie/ co/ komu/ Kiedy á wiele vmknął/ w miefzku/ w gumnie/ w domu/ W polu/ w fádzie/ w ogrodzie/ w chlewie y w oborze/ W táfu/ w íklepie/ w stodole/ w spizárni/ w komorze. *KlonWor* 39.

W porównaniach (3): y dom yego [człowieka gospodarnego] yáko fad lecye rozmaithemi kwiatkami/ drzewy/ trawá y zyelem rozlicznem náplodzony okaże fie *GliczKsiąż* M8v; *RejZwierc* 133v; Oćiec śiędzie zá fwym stołem/ A dżiateczki stoią kołem: By w buynym fádzie zieloné Oliwki nowo fádzoné. *KochPs* 192.

Fraza: »sad obradza (a. zrodzi); uradzać się na sadzie« (2;1): Iemu [oraczowi] fady obradzáia/ Iemu pfczoły miód dawáia *KochSob* 70; (nagl) Do Mikołáia. (-) Złoto/ śróbro/ y wftytko co iedno w pokładzie Mafz/ y cokolwiek fye więc vradza ná fádzie. [...] Wfzytko to twoie włafné *PudlFr* 16, 15.

Zwrot: »szcześcić sad; sadow szczenie; [szcepiony sad]« = *plantare nemus Vulg; plantare hortum PolAnt; ponere pomaria Mącz* [szyk zmienny] (3;1): A Abrám fczepił fad w Berfábee/ y wzywał imieniá Bogá wiecznego *Leop Gen 21/33; BibRadz Ier 29/28; Mącz 309b*; A wżákże trzy łodzi fą naprzednieyfze/ ná ktorých ludzie sieci fwe rozruczáią [...] Rola/ kupiectwo y rze-mięłło. [...] Do roley przywięziue; zboże/ winnice/ fádów fzcze-pienie/ dobytek/ myślistwo/ pfczołki *KlonFlis A4*; [ovoczny, plodny, Szcepiony Sad pomiferus ortus *ReuchlinBartBydg A5, h4, N3*].

Szeregi: »ogrod, (a, albo) sad« [szyk 4:3] (7): *ZapWar b.r. nr 2328, nr 2329*; Pergula, [...] też ganek w ogrodzie á w fádú z obu ftrón winem kwieciem liściem obefzły. *Mącz 291b, 261c, 262d, 274a*; W przypołudnie trawy śiec w ogrodzie/ w fádzie/ á byđu podawác. *GostGosp 116*. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.*]

»sad, pole« [szyk 1:1] (2): *RejWiz 54v*; Izaź śmiertelny człek/ zmieni bieg wieczny/ [...] Chcac żálu nie znác/ á fna w polu/ fádú/ Nie ćierpieć grádu? *GrabowSet T3*. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.*]

»winnica i sad« = *vinea et olivetum Vulg, PolAnt* (5): [zboże] wlfytko pogorzáło/ thák bárzo że też y Winnice [!] y fády Oliwne [*Samson Filistynom*] ogniem popalił. *Leop Iudic 15/5, Ios 24/13; BibRadz Ex 23/11*; Pampinator, Winarz/ ten który opátruye winnice y fády. *Mącz 274d; PowodPr 8*. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

W przén (3): Sobótkę/ iáko czás niešie/ Zápalono w czarnym lešie. Tám goście tám y domowi/ Sypáli fye ku ogniovi: Bąki záraz troie grály: A fády fye fprzećiwiály. *KochSob 55*; bo dużá krom ćiálá/ w ćielefnym fię ogrodzie y sádách y owocách nie kocha. *SkarKaz 635a*.

Wyrażenie: mit. »hesperyski sad« = *ogród strzeżony przez Hesperidy, w którym rosły jabłonie rodzące złote owoce* (1): (*nagl*) Ná lipę. (–) [...] Z mégo wonnego kwiatu pracowité pfczoły Biorą miód [...]. Iábłek wprawdzie nie rodze/ lecz mię pan ták kładzie/ Iáko łezep napłodnieyfzy w Hesperykim fádzie. *KochFr 43*.

b. Miejsce przeznaczone do spacerów, park (21): Wyfzli przed gay ná gorę [...]. Rzekł stárzec [*do Prudencji, tj. mądrości*] moiá páni náwłzem miłóściwa/ Zaż niewiełz iż kto często tu w tym fádú bywa. Muśi zmienić poftawę *RejWiz 27v*; Támże [*starcy*] fiami mie-dzy sobą ćicho vknowáli/ Iákoby iá [*Zuzannę*] kiedyfzkolwiek fáme przydybáli. Vpátrzywfzy czás potemu zákryli fie w fádzye *KochZuz A2v, A2*; Zuzanná iáko była zwykłą do fádú wefzła ze dwiema tylko dzieweczkámi/ chcąc fię tám myć *BibRadz Dan 13/15, Dan 13 arg, 13/4, 17, 18, 20; RejZwierc 201v* [2 r.]; Oto drzwi w fádú fa [!] zámknione/ á nikt nas niewidzi *BudBib Dan 13/20, Dan 13/18, 25, 26, 38*.

sad czyj [w tym: *G sb* (1), *ai* (1)] (2): Zuzánná wfzedfzy prze-chadzála fię po fádzie męza fwego. *BibRadz Dan 13/7*; y wyfzli z miáftá w nocy drogá brony/ między dwiema mury/ która v fádú krolewfkie⁸⁰ *BudBib Ier 52/7*.

Zwrot: »przechadzać się, przechadzka po sadzie(-u)« = *deambulare in horto PolAnt* (2:1): Zuzánná też miáła fwoię przechádzkę po fádú. *KochZuz A2v; BibRadz Dan 13/7; BudBib Dan 13/35*[36].

W przén (1):

Wyrażenie: »dziwnych rozkoszy sad« (1): Y przywiódł go [*Epikurus młodzieńca*] w ieden dziwnych rofkofzy fad/ gdzye Bogini Rolkofz miełzkała. *RejWiz A6*.

c. Raj pierwszych rodziców; paradys PolAnt, Cn (18): Tedy pan Bog rofkazał człowiekowi mowiąc/ Z káždego drzewá fádú tego pożywác będziefz. Ale z drzewá wiadomofci dobrego y złego iesz niebędziefz *BibRadz Gen 2/16, Gen 2/9, 10, 3/1, 2, 3* (9); rodzicy náfzy napierwfzy/ z fádú onego wybornego/ prze grzech wygnáni byli *CzechRozm 163, 163*.

Zwrot: »sadzić sad« (1): Theż iefzcze fádził Pan Bog fad w Eden [*Et plantavit Dominus Deus hortum in Heden*] ná wfchod

stóńcá/ y tám poftháwił człowieká kthorego był ftworzył. *BibRadz Gen 2/8*.

Wyrażenie: »jako sad Pański« (1): Tedy Lot podniowfzy oczy fwe/ obaczył wfzytki rowniny nád Iordanem/ [...] ták wilgotne/ iáko fad Páńki [*sicut hortus Domini*] / á iáko ziemiá Egipftka *BibRadz Gen 13/10*.

Zestawienie: »sad Eden« = (*hortus*) *Heden PolAnt* (5): A thák [Bóg] wypędziwfzy człowieká/ poftáwił Cherubiny ku wfchodowi Sádu Eden/ y miecz płomieniſty [...] ku ftreżeniu drogi do drzewá żywotá. *BibRadz Gen 3/24, Gen 2 arg, 15, 3/23, 4/16*.

d. Miejsce wiecznej szczęśliwości w niebie (3): Syn Boży wfłápił Wniebo/ y fiedzi na práwicy Oycá fwego Bogá wfzechmogącego/ [...] wzywa nas do Ráiu rofkofzy fwoich. gdzie ony fády/ ony owoce/ ony iábłká/ ony roże/ kwitną záwždy/ á rodzą [!] *Skar-Żyw 125*.

Wyrażenie: »sad Boży« (2): Ták y w ziąwieniu nápiłano [*Apoc 2/7*]. Temu kthoryby zwyciężył/ dam iesz z drzewá [!] żywothá/ kthore ieft w pośrzedku fádú Bożego. Gdzie fad álbo Ray Boży známionuie Kroleftwo Boże y żywot wieczny *GrzegŚm 41*.

Szereg: »sad albo raj« (1): *GrzegŚm 41 cf Wyrażenie*.

2. [Pomieszczenie przeznaczone do hodowli ptaków, szopa:

W porównaniu: PTaki przerzeczone y infze ktoby chciał chowác tuczyc/ áby ie drozey przedáł/ ma im wczynić fad [*adz Cresc 1549 586*] iákoby domek zámkniony/ ták wielki iákoby ich wiele chciał chowác/ á zwierzchu gontámi álbo siećią przykryty: w tym to domku máią być drzwi bárzo niłkie *Cresc 1571 590*.]

Synonimy: 1. *ogród, ogrodziec; c., d. raj; 2. klatka, kociec, kuca, ptasznik*.

Cf SADZ

JR, (LW, MC, MN)

SADECZEK (1) *sb m*

L pl sádeczk(o)ch.

Sl stp, Cn brak, Linde XVI w.

Dem. od „sadek” ‘ogród owocowy’ [czyj];

W połączeniu szeregowym: Azałz też vbogi stárzec nie może fobie nadobnych á ftátecznych á fpokoynych przechádzek wzyć około ftawkow/ ábo po fadeczkoch fwoich/ álbo theż po polu *Rej-Zwierc 164*.

Synonim: *ogrodeczek*.

MN

SADEK (7) *sb m*

-á- (6), -a- (1); -á- : -a- *RejZwierc* (3:1); *e jasne*.

sg [N sádek.] ∅ L sádku (2). *∅ pl N sádk* (1). *∅ G sádk(o)w* (1). *∅ L sádk(o)ch* (3).

Sl stp notuje, Cn brak, Linde bez cytatu.

Dem. od „sad” ‘obszar ziemi, na którym rosną drzewa i krzewy’ (7):

[*sadek czego: bo przy Alcairze/ iedno go [balsamu] ieden fad-ek ieft OczkoPrzymiot 333.*]

a. Od znac. ‘ogród owocowy’ (4): Y wżrał piękny domek á on w fadku ftoi *RejWiz 126v; RejZwierc 172v*; [Jest też tam sadek niewi[e]lki, w którym jest drzewa rodzajnego dosyc. *LustrMaz II 123*; Sadek przy tem domu. W tem sadku jest drzewa gruszkowego troje, jabłonowego troje *LustrPom 195*].

Szereg: »sádk, ogrodki« (2): Bo gdy przypádnie Wiofná/ ázałz owo nie rofkofz z żonką/ s ćzeladką po fadkoch/ po ogrodkoch fobie chodzić *RejZwierc 107, 32v*.

b. Od znac. ‘miejsce przeznaczone do spacerów’ (3): *RejWiz 84*; Więc mu [*sędziemu krakowskiemu*] y zawiłány/ vrząd ktemu dáli/ Aby go ná tey grudzye/ lepiey fprobowali. Bo záwždy to czę-dofzfy/ co po błocie brodzi/ A przedfię fie nie zmáże/ niż co w fadku chodzi. *RejZwierc 62v*; Acźci też máią ftawę y oni piefzczefzkowie pániey Fortuny/ on Heliogábálus/ on Sárdánapalus/ co nic infzego nie czynili iedno z niewiáftámi á s pochlebniiki pili/

pořádकों chodzili/ á czáfem y kądziółki z nimi prządáli álbo wzor-ki lzyli. *RejZwierc* 23.

Synonim: *ogrodek*.

MN

[SADLICZKA *sb f*

N sg sadliczka.

Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVII w.

bot. Alyssum alyssoides L.; smagliczka kielichowata, roślina dwuletnia z rodziny kapustowatych (Brassicaceae); alysson Cn: Sądliczká/ Vulgo Alyffum. Spiglechtsamen. SienHerb L3#, E2#v.]

MN

[SADLNICZKA *sb f*

N sg s(a)dlniczka.

Sl stp (aneks) notuje, Cn, Linde brak.

Rzeźniczka albo żona rzeźnika: Paulus murator eis satisfacit in 100 fl. per 1/2 sexag. quos Katherina sadlnyczka eis pro fabrica ecclesie S. Trinitatis dederat iuxta inscriptionem coram nobis f. 2. a. Lucie anno 1508 factam CracArtific 1510 nr 202.]

MN

[SADLNIK *sb m*

N sg s(a)dlnik.

Sl stp notuje, Cn, Linde brak.

Rzeźnik: Seniores mechanicorum electi et confirmati 1518. [...] Arvinarii: Iohannes Hussy, Greg(orius) sadlnyk. CracArtific 1518 nr 1261; Nomenclatura seniorum mechanicorum ad hunc annum electorum: [...] Arvinarii: Vrbanus sadlnick, Joannes Canczuga. CracArtific 1533 nr 751, 1521 nr 1271.]

MN

[SADLNY *ai*

G pl s(a)dlnych.

Sl stp notuje, Cn, Linde brak.

Rzeźniczy:

Wyrażenie: »sadna jata [= stragan]«: Item wyznał, iż ukradł w Toniach u karczmarza sadło i sprzedał je do sadlnich jat za 12 groszy. KsięgaKrymKraK 1558 nr 38.]

MN

[SADŁKO *sb n*

N sg s(a)dlko.

Sl stp, Cn, Linde brak.

*Dem. od „sadło” ‘tuszc zwierzęcy’: Sadlko adipiculus, dimi-
(nutivum), i(d est) parvus adeps ReuchlinBartBydg a8v.]*

MN

SADŁO (218) *sb n*

sadło (218), [sedło].

-a- (111), -ã- (6); -ã- Calag, SkarŻyw; -a- : -ã- SienLek (91:3), BielSpr (1:1); sedło z tekstu nieoznaczającego é; ó jasne.

sg N sadło (33). ◇ G sadła (64). ◇ D sadłu (1). ◇ A sadło (26). ◇ I sadłém (90); -ém SienLek (2), -(e)m (88). ◇ L sadle (1). ◇ pl N sadła (2). ◇ [G sadeł.] ◇ A sadła (1). ◇ [du A (cum nm) sadle.]

Sl stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

Tuszc zwierzęcy obrastający narządy wewnętrzne, też w postaci przetopionej; arvina Mymer¹, Murm, Mącz, Calag, Calep, Cn; adeps BartBydg, Mącz, Vulg, Cn; lardum Calag (218): Pies rzekł z wielkiej pokory/ Władłem nigdy do komory/ Tąmem ciałe fadło złokał BierEz R3v; Murm 60; Mymer¹ 21; Adeps, sadło, thuk, tuszc BartBydg 5; Mięło żaby czo na opocze miełzka/ zwłazcza fadło iey, zęby łączno wyladza. FalZioł IV 15c; Sadło iego [węgorza] dobre iest gdy kto chore wfy ma/ tedy thego fadła w pułzczać w wfy FalZioł IV 29d; Mięło iego [ryby zwanej eroks] iest(h) dwoiakiego fmaKu. Grzbiethowe fmaKuie iako wołowe/ brzuch iego

*iako wieprzowe/ fadło między mięsem iego iest iako wieprzowe. FalZioł IV 34d; Gdy kto ma głębokie rany/ tedy thy oftrzegi spalić/ y zmiełzać z starem fadłem á z nowem malle y przyłożć na ranę. FalZioł IV 38b, I 102d, 142c, 144b, d, IV 3d (22); Item powyada ysch [...] sadło czale y kawalyecz, medell [lege: mendel] gomolek y pyącz vkradl LibMal 1546/117v, 1546/121; Wziął thedy Dániel Smoły/ y Sądłá/ y fferści/ á zwarzył ie społu: y náczył galek á dał w vftá Smokowi Leop Dan 14/26; RejZwierc 83v; Mącz 17b, 202c; Niektorzy vtłuczý z fadłem rzeżuchę: thedy párchy máżą po zmyćiu á zganiáią ie. SienLek 49; ku všmierzeniu bólu/ nowy fmalec/ ále ku rospządzaniu stáré fadło floné. SienLek 122v; Náwarz koby-
légo łzczawiu z šíárką/ áż wodá wywré/ pothym ono vtłucz/ á z fadłem álbo z máłłem niefolonym zmiełzay SienLek 135; Weźmi psích ięzyków/ á vtłucz ié dobrze/ fmażze ié potym w świeżym fadle/ ále niedługo/ potym tho ná ranę przykláday SienLek 162; ále Człowiek y wfeláki żywiól fadło maiący/ bes šíárki obfítóści nie trwa SienLek Vuu3v, 86v [2 r.], 111v, 119v, 122v, 123v (49); Calag 456a; Calep 100a, 120a; GostGosp 167; [sadło, Thuk, tuszc adeps d(icitu)r pinguedo et est interior proprie ReuchlinBartBydg a8v; porcina vetus, axungia iungitur illi Stare sadło ReuchlinBartBydg d5, d; item tatarci 9 wiertel, item grochu 2 ćwiertni, item mięsa 4 półcie i 2 sadle InwSzlachKal 1565 nr 12; InwMieszcz 1573 nr 181, 1584 nr 257; InwBiskWłocł 1582/267; A ja też czuję, żebych mu mógł tak się przydać, jako ten, który by najwięcej sadła w sobie miał. DudEpist IV 31].*

sadło z czego (żywotne) (1): á fadło z niego [z psa] podogré y bolenie wfzu vzdrawia FalZioł IV 6c.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy zwierzęcia [w tym: sadło + przymiotnik (94), przymiotnik + sadło (39)] (133): Sadła czyłtego Lipieniowe⁹⁰ z miodem białym spućić/ [...] y pułzczać na oczi tym ktorzy mają oczi barzo zanieczyłcione á zamulone FalZioł I 5a; Też bolączki miękczy/ stłucz korzeń s fadłem kokozem á okładay/ yteż kreżicę gdy s niego wczyniłz plafr z niedzwiedziem fadłem á będziefz przykładá: rozwięznie. FalZioł I 66a; Też korzeń sam wyfokie⁹⁰ flazu/ s wieprzowem fadłem ftłuczony á przyłożony na wrzod twardy: miękczy gi y rofchodzi fie pod nim FalZioł I 81b; Thakież fie zbiegáią [pchy] na drzewo Iezowym fadłem pomazane. FalZioł IV 16d; gdy ktho krwią pluie/ wezmi fadła ribie⁹⁰/ Rospuć z ocztem dobrim day pić choremu, á przeftanie. FalZioł IV 45b, I 12d [2 r.], 14c, 19c, 22c, 27c (65); Mącz 3c; á ten proch z niedzwiedziem fadłem zmiełzay/ á pomazuy gđzie chczefz by fye wóły kochály SienLek 47; Też żoć záięcza z węgorzowym fadłem/ pułzczána w wfy głuchość y brzmienie w wfy odpádzá. SienLek 72; Spuchłe łono niewieście/ Wilczym fadłem máżác/ fklęśnie SienLek 118; Nátlucz fzátwójey y bobrowych stroiów/ z fadłem káplunim/ á tym pomázuy członki drżące/ ktoré trzęławicá rułza. SienLek 142v, 47v [2 r.], 49v, 67, 71v, 73v (45); fámy wrzáki/ fkoki/ huki/ puki káżdego wbiáj/ że fobie czáfem drugi pfiem fadłem boki máże. A práwie pfiem fadłem/ bo mu też ták przyłtoi (marg) Przygody wfzetcznych. (-). RejZwierc 103v, 165; [Sadło vyeprzowe unctum ReuchlinBartBydg Xv, L3v; Wezmi pfiego fedła/ a onym máż [gdy koń złamie nogę] SprLek D3v].

W połączeniu z rzeczownikiem będącym nazwą zwierzęcia (wyjątkowo 1 r. „człowieka”) [w tym: kogo (1), czego (3), po czym (1); zawsze: sadło + nazwa] (5): Sadło kur młodych więczey zagrzewa niżli starych. FalZioł IV 19b; Sadło koźdey ryby/ morzkiey, rzecźney, ftawowey, y z kádkolwiek będzie, Gdy rozłpuci oleiem przyczyniwlzy czyłtego miodu, czyłci oczy od zácimienia/ od mgły FalZioł IV 45b, V 115v; Item wkracowłkyey ftroyne kfzyedzu yednemv vkradl szadło po yednym wyepzru y zupiczą blákiłthna przed sełczyza lath LibMal 1545/98; Llcurgus Krol Attheñłki/ [...] zmyłłit fobie chorobę fuchą [= suchoty] być/ záwoławłzy ku fobie rad fwoich/ powiedział im: iż ináčzey iego chorobá nie może być vleczóná áż fadłem mułzę być námázan co natłufłzego człowieká. BielSpr 49.

W charakterystycznych połączeniach: sadło gęsie (20), jastrzębie, jaźwcowe (3), jeżowe, kacze (9), kapłonie (3), kiernozie, kokodrylowe, kokosze (14), lipieniowe (2), lisie (5), tabęcie, niedźwiedzie (19), przepierzycze [= przepiórcze], psie (11), rybie (2), świnię (2), węgorzowe (2), węzowe, wieprzowe (25), wilcze (3), zajęcze (5), zdebiove [= żbikowe]; sadło kur młodych, ryby, wieprza, po wieprzu; sadło czyste, niesolone, słone (2), stare (42), świeże (4).

Przysłowia: Stupidus, [...] głupi by fádło/ przypowieść. *Mącz* 423d.

[Abiecádło fniadł pies fádło/ mátká mydło/ óciec ffydło/ wlażł ná połkę/ fniadł gomołkę. *Wokabul* 1539 X2.

Co widząc Lokietek/ mógł wybornie ná pfá fádłá, iáko ono mowiá/ nie miotáć. *BielKron* 1597 211.]

Zwroty: »na sadło przyść« = *stać się otyłym (1)*: Bacząc to popłolyt człowiek/ áby ná fádło nie przyfzedł/ morzyli sie máło piyąc y iedząc/ á tak przyfzli ku mierności *BielSpr* 49.

»[komu] wyjąc bokiem sadło« = *postąpić obłudnie (1)*: Toć iest dawnych kulfánow fłare obiecádło: Ktorzy wmieią Pánom wyiác bokiem fádło. *KlonWor* 58.

peryfr. »sadło zjeść« = *utracić niewinność (1)*: Przytim sie też godzi wiedzieć znamię nie czałofci młodzienca abo dziewczki, to iest, iestli ona fmiotaną zlizála, albo on sadło ziadł *GlabGad* N8v.

»[komu] sadło zjeść« = *zrobić komus coś złego (1)*: Bo á zacząże stánie pożyteczne byś go nawięcey názbierał/ iefli poćiwego nie będzie/ iefli v ludzi ohydzon á zelżon będzie/ [...] iefli tylko będzie/ chodził między ludźmi iáko pies podtuláiąc pod się ogon/ czuiąc to ná sie żeś komu fádło zjadł. *RejZwierc* 65v.

Szeregi: »połec, sadło« (1): [o *złodzieju*] Bierze wiefłkie vboftwo/ płotno y przedziwo: Połcie/ fádło/ ná żimę zchowáne wárzywo. *KlonWor* 35.

»smal(e)c, (albo) sadło« [szyk zmienny] (3): á kniemu [zielu *przestępu*] przyłożył korzenia wyfokiego flazu y też fig, y fmalczu albo fadła wieprzowego *FalZioł* I 22c; Też gdi fok czebulny zmiezał s fmalczem albo s fadłem kokofzym/ á tym namażefł miefże oddawione albo starte bothem albo cżem ynem iest pomoc na tho. *FalZioł* I 27c, I 12d; [vyeprzove Sadło, Smalcz unctum *ReuchlinBartBydg* L3v, a8v].

»sadło, (albo) tłustość« (3): Sumen, sadło, tłustosc *BartBydg* 153b; Thakiefz y infze fádło albo tłufoć Liřia fwieża/ trochę przeřalana iest barzo pomocna na bolenie vřzne. *FalZioł* V 79; Iefli trzeba mocnięfzych [lekarstw]/ gdy nietylko fye nogá kurczy/ ále ćierpnie/ [...] do tego flują oleie/ [...] y fádłá álbo tłufoći/ których pořpolicie nářzy wżywać zwykli *Oczko* 33; [Sadło, Tłustosc sagina i(d est) pinguedo *ReuchlinBartBydg* D5v].

Przen (2):

Zwrot peryfr. »sadło zamknąć« = *stać się nieczułym (1)*: Nieprzyacięle moi duřę moię obthoczli: fádło fwe zámknęli [adipem suum concluderunt; tłufoć fwoię závářli *WujBib*]/ vřhá ich rzeczy pyřłne powiádáli. *Leop Ps* 16/10.

a) Zysk (1):

Szereg: »połec, sadło« (1): dla poćiá/ dla fádłá/ Ták sie márna wfzeteczność v ludzki narod wiádłá. *RejWiz* 174v.

a. Tłusty brzuch (3): Abdomen – Sadło tłufořcz koło nerek. *Calep* 3b.

Wyrażenie: »tłuste sadło« (1): gdy się iáko tłuřty leniwo ruřzał [Farao]/ dobył mieczyká Aod/ y lewá ręká vderzył wřtłuste fádło iego/ y vtopił wnim řelazo/ ářz do rękoięći/ y niewyymováł go z brzuchá iego. *SkarŻyw* 558.

Przen (1):

Szereg: »sadło i chęć« (1): Pan Bog [...] wfzytkim pożywienia dodawa do fytości/ netylko [!] bogářym/ ále y vbogim. Lecź ći bogacze/ żeby temu fádłu y chęći fwey dořyc czynili [ut abdomini et libidini suae satisfaciunt]/ wfzytko fobie řmieię przywřłczáć. *ModrzBaz* 48v.

Synonimy: *slonina, smalec, tłustość, tuk.*

MN

[SADNIĆ vb impf

inf sadnić.

Sl stp, Cn brak, Linde XVII(XVIII) – XVIII w.: sadnić, sednić.

Ranić skórę otarciem: A verbis formantur nomina, ut [...]. *Sądnić/ Sądno. StatorGramm* F5v.

Formacje współrdzenne: sadnić się, osadnić, osadnić się, zsadnić.]

MN

[SADNIĆ SIĘ vb impf

3 sg m con by się sadnił.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Doznawać ran na skórze na skutek otarcia (o koniu): Gdy by się koń oddławił/ to iest/ gdyby się fadnił/ wźmi grzanki z octem włoż pod fiodło a od tego fłářnie *SprLek* D4.

Synonim: ocierać się.

Formacje współrdzenne cf SADNIĆ.]

MN

SADNIWY (1) ai

a jasne.

sg m N sadniwy. ◊ [n L sadniwym.]

Sl stp: sedniwy, Cn, Linde brak.

Otarty, okaleczony otarciem (o koniu): Iuż wyprzągáy nářęczenię [konia] By nářłniey trzeba tego Bo owo gniády leniwy A fiwy barzo řádniiwy *RejRozpr* Hv; [a iefłizeby się [koniowi pod siodłem] ftařło [tj. zrobiła się rana] wybierz fiercz aby nie dolegała na řadno/ podřzyię/ potym ono fiodło na mieřcu řádniiwym zaięczá řkorá *SprLek* D4].

MN

SADNO (3I) sb n

sadno (3I), [sedno].

W sadno a jasne (w tym 1 r. błędne znakowanie); sedno z tekstu nieoznaczającego é; o jasne.

sg N sadno (4). ◊ G sadna (I). ◊ A sadno (25). ◊ [I sedn(e)m.] ◊ L sadnie (I).

Sl stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.: sadno, XVII w.:

sedno.
Rana na skórze, zwłaszcza u konia, powstała na skutek otarcia; intertrigo Mącz, Cn; attritus, triturata, petimen Cn (3I): Intertrigo, Sądno/ to yest gdy się od chodu álbo od yázdy zedrze yednemu skóra ná pořládku/ też otręł. *Mącz* 173a; Paratrimma, Latine intertrigo, Stárcie álbo odpářzelina/ ořádnienie/ řádnio. *Mącz* 277b; Węźmi kořłkiey piány á tym pomázuy wnet zgoiřz wfzelákie řadno człowiecze. *SienLek* 120; á wfzářke w onę dźiurę v podkład wetkay řkorę świeżá zaięczá/ áby ná řádnie řćierwřłkiem/ á nie řiercią leżáł *SienLek* 180; Dobrze też przykřládáć ná řadno pácyne tłuřzoná/ z octem á z miodem ćieřło. *SienLek* 180v, 120, 180 [5 r.], 180v [2 r.], Aaaav; [SprLek D4; Sadno petimia sunt ulcera in humeris iumentorum *ReuchlinBartBydg* z6v; (nagł) O řadnie y infřzych vřazach na grzbiecie. (–) [...] napřzd przydáwa się koniowi vřaz na grzbiecie od fiodła iř zřafem się mu skora tilko przetrze/ zřafem będzie przetarcie áže do kořci od fiodła lub od infřzego brzemia/ kthory vřaz pořpolicie řednem [řádnem *Cresc* 1571 540] zowá. *Cresc* 1549 536 (*Linde*), 537; *StatorGramm* F5v].

sadno na czym (1): Y ten [koř] też řnadź nie dobre będzie miał wyřpánie. Bo po kořki we błocie/ á ná grzbycie řádnio *RejWiz* 72; [UrsinGramm 191].

W porównaniu (1): bo gdy řzkápá ábo woł ma owies v źłobie przed řobá iuż to v niego náwřęřze dobro ná řwiece/ áliřci pochwili iednemu boki wybodá á řádnio iáko źwierciádło ná grzbiecie *RejZwierc* 105.

[Szereg: »sadno albo wrzod«: (nagł) HETEROCLITA NOMINA Quartae Declinationis (–) [...] Hic Ficus Sądno/ álbo wrzod ná pořládku/ fidge podobny. *UrsinGramm* 191.]

Przen (15): (nagl) Kfięza pofpoliści. (–) S Tym rádfzey niż zwády/ závády fzukam mieru/ [...] Y nie trzeba fzácowáć/ co rozeznáć fńádnó/ Pewnie pod tym woyłokiem/ závády znaydziefz fádno. RejZwierz 104v; Wíętfze ma fádno, y tym znáczniey fię odkrywa, Kto infzem fzczuie, fam fię w rzeczy wtáywa. CiekPotr)(3v.

Zwroty: »[kogo] dolec w sadno« = boleśnie urazić (1): Iáwnie to znáć ná wfzytkich y s poftaw káżdego/ Bo niechay iedno przydzye gdzye co fprzećiwnego/ Zeby go co doległo áby namniey w fádno/ Vkaże to s poftáwy káždy bárzo fńádnó RejWiz 174.

»w sadno [kogo (G a. A)] (do)tknáć (a. [dotykać]), [tknáć się dawać]« = urazić, dotknąć, dokuczyć [szyk zmienny] (3): Perstringere aliquem, Listem/ pińaniem álbó słowem kogo rufzyć/ tknáć go w fádno/ dáć mu znáć Mącz 422a; GórnDworz R; RejZwierc 91; [Itróny [lutni] Iáwniey náćiegnáć niżli ludźie/ kthórzy nie rádzi fye w fádno tknáć dáią. SolikZiem Bv; Przetoż nie mieyćie [sluchacze kazania] zá złe/ iefli was kiedy w fádno dotykamy [my sludzy kościelni]. Abowiem to pochodzi z powinności náfzey/ á nie z nienawości náfzey. WujPosN 1584 I 407 (Linde)].

»[kogo] prawie w sadno dotykać« = boleśnie doświadczać (1): Y gdy nas to Pan Bog ták práwie w fádno dotyka/ że go nam przez Káplány bárzo pilno błágáć potrzebá/ fpodziewálem fie/ że zaráz ná tym Seymie/ wíętfze niż kiedy baczenie ná ftan Duchowny pokazáć fię miáło. PowodPr 59.

»ruszáć [kogo] w sadno, [komu] sadná« = dokuczać; iugulum petere Mącz (1:1): Taxo, [...] Metaph. Karzę/ rufzam kogo w fádno/ przicinam komu. Mącz 441d, 177b.

»ruszyć [kogo (G a. A)] w sadno« = przygadać (2): Ulcus tangere, Rufzyć kogo w fádno/ to yeft przirzńáć mu kápturká/ przimówić komu Mącz 439c, 501b; [Bo cie widzę zágádlá [żona] też swoimi práwy/ Iefli iey w thym wftuchafz/ będziefz Rycerz práwy. O tuś iey rufzył w fádno/ około tych pftrufzek/ Kędyż będzie pátrzyłá/ gdyż nie ná fártufzek. PaprPrzykaz C3v (Linde)].

»ruszyć [kogo] w sadno« = rozgniewać (2): movi hominem, Rufziłem go w fádno/ to yeft rozgniewálem. Mącz 233d; Executiá też odbieránia dzierzaw Imion Krolewfkich grożono. Co nie iednego rufzyło w fádno Strykron 762.

»ruszyć [kogo] w sadno« = przekonać (1): Ale iuz pátrż ná ty proroki Heliafze/ Awenyeliki: gánią chrzeft máłych dziatek/ powiádaiąc iż nie ieft wedle myfli y rokzáńia páná Chryftułowého: czemu ich to nie rufzy w fádno: iż iefli nie wedle woléy Chryftá Páná ieft chrzeft máłych: A dla tego fwiátością ief/ iże ma znák zwierzchni: [...] niewidoméy Iáłki Bożéy BialKat 261.

*»trefić na sadno« = utrafić w czuły punkt (1): Poniewáż/ [...] wiele ief/ [...] ktorym trzeba wftá zámknáć [...]. Co czyniáć/ nie myślę nigdy złym zá złe oddawáć: áni páznokóćiami zá páznokóćie grozić. Bo to nie Chriftiáńlká. Lecż folo epistomio Christiano, verbi Dei, viar. Choćiáżci y to/ gdy kędy trefi ná fádno/ obrzááć będzie. CzechEp *4.*

Synonimy: odparzelina, otarcie, przeczós, rana, starcie.

MN

SADOWIĆ (3) vb impf

a oraz o jasne.

[inf sadowić.] ♦ praes 3 sg sadowi (1). ♦ part praes act sadowiáć (2).

Sl stp, Cn notuje, Linde XVI i XVIII w.

Umieszczać (o osobach); collocare Cn [kogo] (3):

[sadowić przeciwko komu: [król] kázał goście ktorzy fie byli zeflli nágody przeciwko fobie fádowić [accumbere iussit] Leop 3.Mach 5/9 (Linde). Cf Zwrot.]

sadowić gdzie (1): Oto teraz Alexánder Wołofzyn [...] Zturczywfzy fye/ woiuie Wołofká Ziemie; [...] á Tureckim Narodem wfzyftkę Ziemie Wołofká ofadzaiáć: y ná Choćimiu Solimaná Turká [...] nád gárdły náfzymi [= nad naszym życiem] fádowiac. OrzQuin Z4.

[Zwrot: »przeciwko komu] na harc sadowić« = wystawić do stoczenia potyczki: Suma wszytka witania tego była dzięki wprzó

Bogu za zwycięstwo, a pokorne do króla upominanie, aby drugi raz Bogiem nie kusił, máło ludu przeciwko nieprzyjacielowi wielkiemu na harc sadowiac. OrzŻyw 242 (Linde).]

a. Mianowác, obierác [gdzie] (2):

Zwroty: »na miejscu swym sadowić« (1): ále tám degrádácyey nie máłż żadný/ áni być może: gdzie kto kogo wedle Wokácýey iego/ ná mieyfcu fwym fádowi OrzQuin Ev.

»na stolec krolewski sadowić« (1): bo pomázuiáć Papież Krolá Oleiem Swiętym/ Koronę ná iego głowę kładáć/ [...] ná Stolec Krolewłki onego fádowiac/ niemowit mu ták: [...] Krolu Polłki [...] broń tego Kościołá w ktorym Luter/ álbó Kálwin/ [...] zwodzác lud vczyli. OrzRozm F3v.

Synonim: a. postanawiac.

Formacje współrdzenne cf SADZIĆ.

Cf [SADOWIONY]

JR, (LW, MC, MN)

SADOWIĆ SIĘ (8) vb impf

sie (7), się (1).

a oraz o jasne (w tym w a 1 r. błędne znakowanie).

inf sadowić się (1). ♦ praes 3 sg sadowi się (4). ♦ [I pl sadowimy się.] ♦ 3 pl sadowią się (1). ♦ praet 3 pl m pers sadowili się (1). m an sadowili się (1).

Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w. s.v. sadowić.

1. Zajmowác miejsce; discumbere Vulg; considerare, sidere Cn (7): sadowić się około kogo (1): gdy Pan fiedziáł w iednym domu/ álić wiele grzełznikow y iáwnogrzełznikow/ przychodzác/ fádowili fie około lezufa/ fpołu y z zwolenniki iego. Leop Matth 9/10.

sadowić się gdzie (2): Okrętów wfzyfcy ludźie fwoich odbieźeli/ Zeby to okrućieńftwo nie zwykłe widźieli. Iedni fie ná págorkách fádowić poczęli/ [...] Buk/ fofná/ lipá drugié ná fobie nofiła. GórnTroas 70. Cf Zwrot.

Zwrot: »za stoł się sadowić« (1): Byk ná iedney łące chodźil: Tedy fie lew k niemu przygodźil: A Iágodnie s nim rozmawiał/ Y ná wieczérzá go pozwał. [...] Byk kiedy iuz domá byli/ A zá ftoł fie fádowili: Do kuchniey też trochę pórzrał BierEz K4.

Przen (3): OrzList h2v; Y rádzęć dayćie temu Papieżowi pokoy/ ná wyfokiey fkále on fiedzi/ głębokó fye fádowi/ nie dofiágniećie go/ áni podkopaćie fye podeń OrzRozm F4.

[sadowić się u kogo: Cnota y godnosc wolno sobie chodzá/ do iedného fie narodu nie przywięziuiá: nie gárdzá té Mázurem áni Litwinem/ iáko kogo widzá fobie bydż przychylnym/ ták fie v niego fádowia CerGór 53.]

[sadowić się gdzie: WujPosN 1584 I 15 (Linde) cf Szereg.]

Zwrot: »pod prawem się sadowić« (1): yeftci kofcyoł [...] yáko ine zebrána y myeścyech/ kfyftwyech/ álbó kroleftwyech/ ktore fye dla doczesney wczáfnofci/ obrony/ y pomocy fpolney pod yednym práwem y rzádem fádowiyá KromRozm II a4v.

[Szereg: »sadowić się i gruntowác«: swiát nas iuz opufzcza/ á my fie go przed się puścić nie chcemy: [...] on ginie/ á my fie ták ná nim fádowimy y gruntuieimy/ iákoby chmy tu wieki przebyć mieli. WujPosN 1584 I 15 (Linde).]

a. Gromadzić się, zbierác się (1): Geśi moc wielka w łęgu fzczebietliwych/ Káczek Iákomych/ Iábęći krzykliwych. W domu obfitość fádowi fię wlfzędzie Kurow pogrzędzie. KlonFlis Cv.

2. Opierác się, zasadzác się na czymś [na czym] (1): To nas ten wielki Philofoph [!] vczy tego/ iż koźda dowodná á nie omylná náuká/ y gruntowná wiadomóść náfzá/ ná pewnéy przyczyne fye fádowi OrzQuin T; [Apolog 81; A ono miał Luter do Rzymu z fwoiá Ewányeliá iść/ y tám iá z drugimi conferowác [...]. Czego iż nie czynił/ tedy téż niebefpieczno fádowić fye ná iego náuce: bo prudentia carnis mors est. JanSyjon 95 (Linde)].

3. [W funkcji strony biernej: Być odbudowywanym:]

Fraza: »wieś się sadowić«: Ale iż ją [wieś] byli Tatarowie in a. D. 1558 zburzyli, przeto zasię znowu poczęła się sadowić. LustrRus I 176.]

Synonimy: 1. siadać; a. gromadzić się, kupić się, schadzać się, zbierać się, zgromadzać się.

Formacje współrządzenie cf SADZIĆ.

JR, (LW, MC, MN)

[SADOWIONY *part praet pass impf*

N sg f sadowionã.

Sl stp, Cn brak, Linde XVI w.

Zakładany [gdzie]: Miąfteczko albo wieś targowa/ niema być bliłko drugiey sadowiona/ to dla tego/ że by to było z łzkodą drugiego SzczerbSpecSax 246 (Linde s.v. sadowić).

Cf SADOWIĆ

JR, (LW, MC, MN)

SADOWNICZKA (1) *sb f*

Oba a jasne; o prawdopodobnie jasne (tak w sadownik).

sg N sadowniczka. ◇ [D sadowniczce.]

Sl stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

Ta, która handluje owocami: Pomaria eyn apffel verkaufferin Sadownyczka. Murm 180; [Naprzod thedy winyem 14 złotych p. Catharzynye sadowniczce KsięgiSqdWiej 1577 nr 4350].

JR, (LW, MC, MN)

SADOWNIK (4) *sb m*

a oraz o jasne (w tym w a 1 r. błędne znakowanie).

sg N sadownik (4). ◇ [V sadowniku.]

Sl stp, Cn notuje, Linde XVI(XVIII) w. błędnie: sadowniczy i XVII w.

1. Ten, kto zajmuje się sadem, ogrodnik; arborator, consitor, inoculator Cn (2): *Tę [młodą gałązkę oliwki] iefli oftré čiernić/ lub rodné pokrzywy Vprzätäiąc/ Sadownik podciął vkwąpiwy/ Mdleie zaras KochTr 6.*

W porównaniu (1): Bo iáko sadownik wedle nátyru drzewá/ iedny owoce sam ręką swoią zbiera/ [...] drugie trzęsie [...] á drugie kijem obiia [...] ták Pan Bog miękczeyłze fercá/ lamym kazánim y przykłady/ [...] twárdfze pogroženim/ [...] iefczze twárdfze/ karánim y frogim zgromienim/ [...] do pokuty y vpámietánia przywodzi. SkarŻyw 80.

[Iron.: [anioł do szatana:] Wiecie, panie sadowniku, Posiedzisz tu sobie w łyku. Ewa chodziła po sadzie, Nie wiedząc o takiej zdradzie. Tyś też był nie kupił sadu, Dłaczegoś jej dawał jadu? DramStp II 367.]

2. Ten, kto handluje owocami; pomarius Murm, BartBydg (2): *Murm 180; Pomarius, szadownyk BartBydg 119; [ReuchlinBartBydg A5].*

Synonim: ogrodnik.

JR, (LW, MC, MN)

SADOWY (3) *ai*

a oraz o jasne.

pl [N subst sadowé.] ◇ A subst sadow(e) (1). ◇ L sadowych (2).

Sl stp notuje, Cn s.v. sadownik w innym znaczeniu, Linde bez cytatu.

Przymiotnik od „sad” ‘obszar ziemi, na którym rosną drzewa i krzewy’ (3):

a. Rosnący w sadzie (2): ARTYKVL II. O DRZEWACH SADOWYCH. *SarnStat 667; [(nagł) VIOLA PVRPVREA, Viola nigra, Ion Melau, Viola fylueftris. (–) Fiołki brunatné, albo sadowé, od których Fiołkowa wonia y bårwá iefł rzeczona. UrzędowHerb 311a (Linde w cytacie s.v. fiołek)].*

Szereg: »ogrodny i sadowy« (1): W dworckich folwárcech gnoią cebule y rzepy/ kapufty/ y infze ogrodne rzeczy/ y sadowe także GostGosp 72.

b. Odbywający się w sadzie (1):

Wyrażenie: »ślub sadowy« = w pismach polemicznych potwarz rzucona na innowierców (1): Ktemu y to nie krzczyż zádawác

komu niewstydliwą twarz: á fámemu fię niewstydzić piáfć tákie plotki pletliwe: ták o ślubách sadowych y láziennych/ iáko y o infzych CzechEp 406.

Synonim: ogrodnny.

JR, (LW, MC, MN)

SADUCEJ cf SADUCEUSZ

SADUCEJSKI (3) *ai*

a jasne; teksty nie oznaczają é.

sg m [G saducejski(e)go]. ◇ D saducejski(e)mu (1). ◇ f N saducejská (2).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „saduceusz” (3): Epikurka to y Sáduceyka niezbożność/ do ktorey nas fekty Luterkie wiodą: ábyfny o świętych y o vmárłych niewiedzieli SkarKaz 634b.

Wyrażenia: »seкта saducejska« (1): Tá fektá Sáduceyka/ ktorą thu Ewanyelista wfpomina/ był też ieden cech zakonnikow/ ktorzy fie też wdáli byli zá wymyłem fwoim/ á zá rozmyłem mniamánia fwego RejPos 229v.

»zakon saducejski« (1): A Gdy vflyfzeli Farizeufzowie iz Pan Iezus milczenie vczynił [tj. nakazał] zakonowi Sáduceykkiem/ zefzli fie półpołu [Matth 22/34] RejPos 229.

[W przén:

W połączeniu szeregowym: Apostołowie fwięci y s Pánem pilnie nas przefthrzegáli/ mowiąc: Strzeżcie fie od fałszywych Prorokow. Item/ Od kwáfu Pharyzaykkiego/ Efeykkiego/ Sáduceykkiego/ Herodyáfkiego. GilPos 109.]

Cf SADUCEUSZOWSKI

JR, (LW, MC, MN)

SADUCEUS cf SADUCEUSZ

SADUCEUSZ (63) *sb m*

saduceusz (46), **saduceus** (8), **sadukeusz** (5), **sadukieusz** (2), **zadyceus** (1), **saduceusz a. saduceus** (1) *TarDuch*; **saduceusz Leop** (2), *RejPos* (2), *GrzegŚm* (3), *BiałKaz*, *BudNT* (2), *CzechRozm* (2), *WujNT* (24), *SkarKaz* (4); **saduceus SeklKat**, *KuczbKat*; **sadukeusz MurzNT** (2); **saduceusz : saduceus : sadukeusz : sadukieusz : zadyceus BibRadz** (5:1), *BielKron* (–:5:–:–:1), *CzechEp* (1:–:3:2).

–d- (45), –dd- (18).

a oraz e jasne.

pl N saduceuszowie (23), saducei (6) SeklKat, BielKron (5), [saduceowie, sadukeowie]. ◇ G saduceusz(o)w (12), saduce(o)w (1) TarDuch. ◇ D saduceusz(o)m (9), sadukeuszum (1) MurzNT. ◇ A saduceusze (1) BudNT, sadukeusze (1) CzechEp, (lat.) saduceos (1) BielKron. ◇ I saduceuszami (6), saduceuszmi (2); –ami CzechRozm (2), WujNT (2), –mi BibRadz; –ami : –mi CzechEp (2:1).

Sl stp: saduceusz, saducej, Cn, Linde brak.

Członek stronnictwa religijno-politycznego w Judei (II w. p.n.e. – I w. n.e.) prowadzącego politykę ugodową cechującą się liberalizmem w stosunku do hellenizacji, mającego konserwatywne poglądy, uznającego jedynie „Torę pisaną”, odrzucającego wiarę w nieśmiertelność duszy, zmartwychwstanie ciał i duchy anielskie [Sadducaei – osobna sekta u żydów, którzy nic o zmartwychwstaniu ciał naszych, ani o anielech, ani o duchach nie trzymali Mącz 364a]; Sadducaeus PolAnt, Vulg (63): [grzechem jest] Niewierzić ze byfny niemiely wfłacz zmartwe á przyiác ciało w wielbione/ taczli byly Saducei heretici ktorzy Chriftufla kuffyli. SeklKat R2; A Pharifeufzowie vflyfzáfzy izé [Jezus] zamknął vfta Saddukeufzum w iedno się zebrali MurzNT Matth 22/34, Mar 12/18; Leop Matth 22/23, 34; Bo Saduceufowie na then čás mieli wielki przodek między Zydy. BibRadz II 67b marg, II 79c marg; Sáducei/ či chcieli s powagą y ftátkiem żyć/ przeto łobie imię zacne vynáleżli Zádycy/ bo Zádycy po Zydwólku sfprawiedliwy/ zá thákie fie też oni chcieli mieć. BielKron 118v, 118v marg; GrzegŚm 4 [3 r.];

KuczbaKat 90; Stey nauki [o przyszyłym zmartwychwstaniu wszystkich ludzi] śmiáli się nietylo Epy(c)urowie/ bezbożny ále tefz y Sádúceufzowie/ fktorymi Pan potkę miał *BiałKaz* D4; *BudNT Matth* 22/23, 34; *CzechRozm* 49v; *CzechEp* 282; *WujNT przedm* 39, *Matth* 12 arg, 22/23, 34, *Mar* 12 arg (14); Y ták Zbáwićiel fam przeciw Sádúceufzom dowodzi ćielefnego zmartwychwftánia po wieczności y nieśmiertelności dułzney. *SkarKaz* 384b, 118b, 208b [2 r.]; [*MurzNT* 80v; A zwłafzczá v Pogánów málo ich było/ ktorzyby co pewnego o nieśmiertelności dułz náfznych á o życiu ciáł trzymáli [...]/ y miedzy Zydy byli Sádúceowie/ ktorzy w tym błédzycie przeltawáli. *GilPos* 159v].

W *połączeniach szeregowych* (5): Iáko pierwey byli v nich [u *Żydów*] EŃŃei/ Fáryzei/ Sádúcei/ Odfzczepieñcy/ thák też dźis fą. Karáimowie/ Kutyni/ Kalmuchi/ TalmudyŃte *BielKron* 465v, 118v; *CzechRozm* 108v; *CzechEp* 28; A Gdy oni [apostolowie] mowili do ludu/ nádefzli káplani y vrząd kościelny y Sádúceufzowie *WujNT Act* 4/1.

Wyrażenia: »obłudny sadukieusz« (1): A Piotr ś. y z infzą bráćią fwą/ gdy im ono Bifkup z Kśiężą y z Mnichámi onymi obłudnymi Fáryzeufzámí y Sádúkieufzámí/ przepowiedáć zákázowál/ [...] záli w czym/ z nimi wespółk/ vftąpił ná ich pogroŃki/ nárábiájąc obłudą dla folgi? *CzechEp* 208.

»seкта saduceuszow« = *haeresis Sadducaeorum PolAnt, Vulg* (2): *BibRadz Act* 5/17; A powftawfzy Arcykáplán y wfzyscy ktorzy z nim byli/ (to iefł fektá Sádúceufzow) nápełnieni fą zazdroŃciá *WujNT Act* 5/17.

Szereg: »(i, ani) faryzeusze, (i, a, abo, ani) saduceusze« = *Pharisaei et Sadducaei PolAnt, Vulg* [szyk 14:5] (19): *TarDuch* B6; A tho gdy [św. Paweł] rzekł/ wnet fię wfzczęły niefnaiki miedzy Fáryzeufzmi y Sádúceufzmi *BibRadz Act* 23/7, *Act* 23/6, 8; *BielKron* 118v; iz áni Fáryzeufzowie/ áni Sádúceufzowie/ nic nie wmieli [wobec nauczania Jezusa]/ chocia y byli náuczeni *RejPos* 237, 230; Y dla tegoż też y wćniow fwych [Jezus] piłmem bronil [...] y Fáryzeufze y Sádúkeufze Ńtrofowál/ iz błádzili nie wmiéjąc piłmá *CzechEp* 121, 28, 51, 208; Tedy porozumieli że nie mowil áby fię Ńtrzegli kwáfu chlebowego/ ále náuki Pháryzeufzow y Sádúceufzow. *WujNT Matth* 16/12; A gdy to wymowil/ wfzczáł fię rozruch miedzy Pháryzeufzámí y Sádúceufzámí: y rozerwáło fię ono zgromádenie. Abowiem Sádúceufzowie powiedáią; iz nie máłz zmartwychwftánia/ áni ániolá/ áni duchá: á Pháryzeufzowie to oboie przyznawáią. *WujNT Act* 23/7-8, *Matth* 3/7, 16/1, 6, 11, *Act* 23/6; [Pharifeufzowie byli obłudni ludzie/ [...] Saddukeowie zaś ich przeciwnicy *MurzNT* 10v, Av]. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 4 r.]

W *przen* (3):

Wyrażenie: »kwas saduceuszow« = *obluda; fermentum Sadducaeorum Vulg* (3): Iezu ktoris fię nam przykazał wiarowáć od kwafu pharizeufzow y faduceow. f(miłuj) fię nad nami. *TarDuch* B6; [Jezus mówi do uczniów:] Czemuż nie rozumiećie żem wam nie o chlebie powiedział/ ábyŃcie fię Ńtrzegli kwáfu Pháryzeufzow y Sádúceufzow? *WujNT Matth* 16/11, *Matth* 16/6.

JR, (LW, MC, MN)

SADUCEUSZOWSKI (1) ai

A sg m saduceuszowski.

Ńl stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „saduceusz”: NOVVOKRZCZENY dwoiáko grzelzá/ y krzczáć iuż okrczone/ y nie krzczáć nieokrczonych. [...] Sádúceufzowfki błád trzymáią. *WujNT Aaaaaa2v.*

Cf **SADUCEJSKI**

JR, (LW, MC, MN)

SADUKEUSZ cf SADUCEUSZ

SADUKIEUSZ cf SADUCEUSZ

SADZ (13) sb m

sádz; sadz- z *tekstów nieoznaczających pochyleń lub oznaczających niekonsekwentnie.*

sg N sádz (1). ◇ G sadza (1), [sádzu]. ◇ [A sádz.] ◇ L sadzu (1).

Ńl stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *Ogrodzone miejsce przeznaczone do trzymania zwierząt (głównie ptaków); zagroda, klatka; aviarium Mącz, Cn; cohors, ornithon, saginarius, vivarium Mącz; leporarium Calep* (10): Cohors [...] chors, Oplecione mieyfce w którym kury y ynfe ptáftwo chowáją/ Sadz/ Lafek. *Mącz* 59b.

sadz do czego (2): Vivarium, Locus in quo vel aves, vel pisces, vel ferae continentur Sadz/ fadzawká/ ogród/ leŃicá do chowánia ptaków/ ryb/ y zwierząt. *Mącz* 500b, 364b. Cf [»sadz do gęsi«].

sadz czyj [= dla czego] (5): Leporarium – Sádz wŃzeliakiego zwierz. *Calep* 592a. Cf *Wyrażenia.*

[W *porównaniu*: Dla czego żywot dworŃki/ ták mi fye widzi że iefł wfánie iáko fadz abo koćiec gdzie kury fadzáią *LorichKosz* 70 (*Linde*).]

Wyrażenia: [»sadz do gęsi«: W małym domku podle wielgiego domu fladru sztuka, sádz [! błád transkrypcji] wielgi do gęsi *InwMieszcz* 1586 nr 273.]

»sadz kaczy« = *nessotrophion Calep* (2): Nessotropheum, Kociec álbo fadz káczy álbo mieyŃce gđzie ye karmia/ chowáją. *Mącz* 246b; *Calep* 697a.

»sadz ptaszy« (1): Ornithoboscion – Sádzi [lege: sadz i], koczie cptałzi [!], ktatka [!]. *Calep* [739]a.

»sadz zajączy« (1): Lagotrophia – Sadz zaięczy. *Calep* 579a.

Szereg: »sadz, i (a)l)bo kociec« [szyk 2:2] (4): Ornithon, Sadz álbo kociec w którym kury tuczą. *Mącz* 269b, 246b; Chenoboscion – Kociecz gęfzy, fádz. *Calep* 188b, [739]a; [*LorichKosz* 70 (*Linde*)].

a. [Zanurzona w wodzie skrzynia lub zagroda, gdziezymane są żywe ryby: Z kuchniej jest wyŃcie na jezioro drzwiami, z których Ńiefł chodzenie do sadzu, w którym ryby chowáją na jezierze *Lustr-Pom* 195; Ńtery stosy drow na 5 sążni, łodzia i póŃsiatek i sádz [! błád transkrypcji]. *InwMieszcz* 1576 nr 208; Kleniow tu niemáłz/ ále fą iáżwice [!/] Wiáł ich kucharz áfz do połowice. OŃtátek niech y sadz poko żywe wfádzi *BielawMysł* F2].

2. *Staw rybny; ichthyotropheum Mącz; ichthyotrophium, receptaculum animalium aquatiliu, servaculum a. vivarium piscium Cn* (3): Item zeznal ze Ńtemze Andrzejkiem vkradł 16 karpow S fchadza Na Nowey grobly *LibMal* 1554/184v; *Mącz* 164a.

[*Wyrażenie*: »sadz rybi«: Sádz ryby cetaria i(d est) vivaria, in quibus cete et alii pisces sunt *ReuchlinBartBydg* gv.]

Szereg: »sadzawa albo sadz« (1): Piscinarius – Ktori ma rib doŃtatek wfádzawie, albo wfádzu. *Calep* 809a.

3. [Rodzaj skrzyni (prawdopodobnie na ubiory): 1 kosz słomiany, dwie siedle, 3 łóza na nich poŃciel, sadz, fasa wielga, 2 stoły *InwMieszcz* 1559 nr 87.]

Synonimy: 1. gajek, klatka, kociec, lasa, lasek, lesica, ogrod, piasznik; 2. rybnik, staw.

Cf **SAD, SADZAWA, SADZAWICA, SADZAWKA, 2. SA-DZIEC**

JR, (LW, MC, MN)

1. SADZA (16) sb f

sadze pl t (14), sadza (2); sadza *Calep*; sadze : sadza *Mącz* (2:1).

sa- (7), sá- (2); sa- *RejZwierz, SienLek* (3), *KochPs, GostGosp*; sá- *BielKron*; sa- : sá- *Mącz* (1:1); koñcowe a jasne.

sg N sadza (2). ◇ pl N sadze (4). ◇ G sádz (3). ◇ A sadze (1). ◇ I sadzami (5); -ami (4), -(a)mi (1). ◇ L sadzách (1).

Ńl stp, Cn notuje, Linde XVIII w.

Czarny proszek powstający w wyniku niecałkowitego spalania związków organicznych; fuligo Mymer¹, BartBydg, Mącz, Calep, Cn (16): *Mymer¹* 29v; *Fuligo, szadze, dicitur illa nigredo, kopecz,*

quae dependet de trabibus et fit ab igne quasi fumo ligata *BartBydg* 61b; fok wycińniony z ziela Pflch ięzykow, z ładzami zmieszany, á w thym fierć zaieczą [!] namoczyć/ na fkonie y na czoło przyłożyć *FalZioł* V 79; *Mącz* 139b; Námiefzayze foli zładzami á octem twárdym roztworz/ tymże yey [*biologowie*] podefzwy y dłoni nátrzy *SienLek* 115v, 174v, 181v; *Calep* 440a; Kominy wżędy porządnie opátrzywfy/ ładze z nich wytrzeć kázác pámiétać. *GostGosp* 22; [Sadze, Copecz fuligo *ReuchlinBartBydg* n3v; Sofnowa ładza bárzo pomaga ná opalenie y opárzenie *UrzędowHerb* 411a].

sadze z czego (1): Gdy fyce koń zápiecze/ ták mu żywoth otworzyfz/ álbo zmiękczylz: [...] wczyniwzfy czop z ftonin/ pofyf go ładzami z łuczzywá/ wetknifz mu go w zádek *SienLek* 172v; [Sadze/ zwłáfzca kádzidłowé/ Mirrowé/ z Terpentiny/ z Tyraku/ z fmoły/ fą fuchého przyrodzenia *UrzędowHerb* 411a, 411a].

W porównaniach (2): To mieyfce caput album nie ma vrodzáiu żadnego/ bo piafek wżytko/ przeto zowá biała głowá/ ryb dofyc ma/ lud czarny iáko ładze *BielKron* 449v; *Mącz* 384a.

Zwrot peryfr: »miedzy sadzami siedzieć; w sadzach spać« = *żyć w ubóstwie* (1;1): Bo nie wżytkoć to Szmárag/ co fie tám zyeleni/ Naydzyefz y Abentáir/ co wnet fárbę zmieni. Ale to wżdy chędozfzfy/ co miedzy ładzami/ Siedzi nie zbrukawfzy fie/ niż zá oponami. *RejZwierc* 55; Byście wy miedzy gárnicy w fzczyrych fádzach fpáli/ Przedsię wy fwoiá krafa będziecie równáli Z gofębem nasliczniefzym/ od którego fjiže Málowaný/ to fżebrny/ to złoty bláfk bije. *KochPs* 97.

Sereg: »sadze albo czernidlo« (1): Sepia, Morski páyák/ pufcza z fiebie czarny pot by ładze álbo yákie czernidlo gdy go chcą vłowić *Mącz* 384a.

a. Proszek z upalonych części roślin używany do sporządzenia leków (2): [na bolący ząb] plzenice vpál kílka ziarn/ ná rofpaloney ftáli/ á roftárfzy iá ták ná ftáli/ wżiáwfy onych fadz ná máta chufteczkę/ thákże ciepło ná ząb przylož. *SienLek* 76v, 184v.

JR, (LW, MC, MN)

2. SADZA (?) *Sł stp; Cn, Linde brak.*

SADZAĆ (73) *vb impf*

W inf sa- (11), sâ- (5); sa- *BierEz*, *Mącz* (2), *GórnDworz*, *Strum* (2), *CzechRozm* (2); sâ- *UstPraw*, *GostGosp*, *KochAp*; sa- : sâ- *BielKron* (2:1), *RejZwierc* (1:1); w pozostałych formach: sâ- (48), sa- (4) *RejZwierc* (2), *BielSpr*, *NiemObr*; drugie a jasne.

inf sadzać (15). \diamond *praes* 1 sg sádzám (3). \diamond 2 sg sádzáš (3). \diamond 3 sg sádzâ (5). \diamond 2 pl sádzacie (2). \diamond 3 pl sádzają (14). \diamond *praet* 1 sg m sádzátem, -em sádzâł (2). \diamond 3 sg m sádzâł (7). \diamond 2 pl m pers -ście sádzali (1). \diamond 3 pl m pers sádzali (3). *subst* sádzaly (1). \diamond *fut* 3 pl m pers sadzać będą (1). \diamond *imp* 2 sg sádzáj (3). \diamond *con* 2 sg m bys sádzâł (2). \diamond 3 sg m by sádzâł (3). \diamond *impers praet* sádzáno (4). \diamond *con* by sádzáno (3). \diamond *part praes act* sádzając (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVII(XVIII) w.

1. Umieszczać; collocare *Calep, Cn; struere* *Mącz* [w tym: *kogo, co* (40)] (45): Conglutino, Spayam wespółek/ Sadzam wespółek. *Mącz* 147a, 178a; Colloco – Stawiam, ładzam. *Calep* 215b.

sadzać podle czego (1): Lapidibus ordinariis struere parietes, Kámieñ má [!] kámieniū/ álbo podle kámieniá fádzác/ ściány ftáwić. *Mącz* 268b.

sadzać na co (3): *SeklWyzn* Ev; Była też wagá przypráwna iáko żoraw v ftudnie/ ktorá fadzali ná mur Ludzi obiémá końcomá wznofząc Zwali to Tollenon *BielSpr* 61v, 25.

sadzać w co (4): *BierEz* M3; *Mącz* 26c; A im náciáfniye [*kap-lun*] siedzi/ tym narychley vtyie. y przeto drudzy fadzaiá w gárnce/ dnem wybitym mu głowę do iedzenia wytknąwfy. *GostGosp* 128; *KochAp* 6.

sadzać na czym (1): *Mącz* 268b *cf* *sadzać podle czego*.

sadzać gdzie (1): Z ziemié napierwey fzańce w nocy więc dziá-láią/ Potym Stołę/ Háwerze/ pod párkan kopáią: Támże prochy fadzaiá/ by rum wczyniły *BielSjem* 34.

Przysłowia: Wężá w zánádrá nie fadzay: Bowiem zły złości nie tráci/ Dobrodziejstwo iádem pláci. *BierEz* M3.

Dwu kotu w ieden wór zle [!] fádzác. *KochAp* 6.

W przen (1): gwałtowniezi Testamentv bożego [...] ciało y krew bożą/ w vfta plvgawe bierzają/ y na drożdże fadzaiá [tj. po pijanemu przyjmują komunię św.]/ przypifwając panv Chrifftvfovi [...] niewmieiętność. *SeklWyzn* Ev.

a. O osobach; disponere, ordinare *Cn* (27):

sadzac między kogo (1): Cichego wżyfczy z rádofcia wołáią/ A przed warchołem wnet drzwi zámykáią. [...] Gdy fpokoynego miedzy fie fádzaiá/ Niefpokoynego ze drzwi wypycháią. *RejZwierc* 227v.

sadzac na czym (1): [królowie pogańscy] fie fiami w fwych fpráwiedliwofciach záchowáli. Vftyzyfz tám iáko fkory z iednych łupili co niefpráwiedliwie fádzili á fthołki z nich dziáłáli/ y ine fę-dzie ná nich fádzáli *RejZwierc* 43v.

Zwroty: »sadzac na prawicy« (1): Nie ftáwiay go [*nieprzyja-ciel*] wedle fiebie/ áni go fádzay ná práwicy twoiey [*nec sedeat ad dexteram tuam*]: áby fnać obrociwfy fie nie ftánał ná twym mieyfcu *Leop Eccli* 12/12.

»sadzac za stoł, do stołu« [*szuk zmienny*] (3:2): Nie ledá fkim w towarzifstwie chadzaj Nie podłego w domu zá ftoł fadzay *Biel-Kom* F4; Wierzynek [...] według fwey woley goście fadzał zá ftoł. *BielKron* 375v, 322; odpráwiwfy iednych [*pielgrzymów*]/ drugich fadzaiá do ftołu [...] ták iz niektorych wieczorow [...] tyficy ludzi przychodniow nákarmili *ReszList* 168, 168.

Przen (9): Dignitárftwá/ vrzędý/ wżyftko to iáwne błędy: Bo nas równo śmierć fadza *KochPieś* 27.

[*sadzac na kogo* [= *sprowadzac*]: A grzechy przećiw iemu [tj. Bogu] króleftwá gubią [...] nieprzyjaciele ná lud Boży fadzaiá/ kámieniá ná kámieniu nie zoftáwuią. *SkarUp* 82.]

sadzac gdzie (4): O wfzechmogący náfz miły Pánie po zefciu tego nędznego pielgrzymowánia náfzego/ iuz nam gotuiefz pokoie [...] A iefzcze nas w nich nie fadzałz rozno/ nie fadzałz dáleko od fiebie/ ále poftołu s fobą *RejPos* 292. *Cf* *Zwroty*.

Zwroty: »w niebo sadzac« (1): Asserere aliquem coelo, Swie-tyem [!] kogo czynić/ w niebo fádzác. *Mącz* 387c.

»u stołu sadzac« (1): Pan iefzcze zá żywotá v ftołu fwego fadza wierne fwoie. *RejPos* 341v *margin*.

a) Wynosić, wywyższac (4):

Zwroty: »na gorę sadzac« (2): Ty [*Panie*] człowieká pokorného ná gorę fadzaj/ A hárdého niepoczefnie ná dół frowadzáfz. *KochPs* 24, 213.

»po prawicy sadzac« (1): Iákolzf ták pewnie ief/ á nie ináczey iefli idzie o iftotną bytność ie^{so} [*Syna Bożego*] przed wżemi rzeczami. Iefzcze trzebáli mu ftolicę dáwác: ná krolestwo pomázowác: po práwicy fádzác: gdy iuz to przed tym wżyftko miał z onego przed wiecznego z iftnoći Bozey vrodzenia *CzechRozm* 37.

»sadzac ([na])wżyszej« [*szuk zmienny*] (1): A wfzákoż/ gdyz biáleglowy nic w they fwey niedoľkonátości niewinny/ niemamy fie hydzić niemi [...]: Ale też záfje fádzác ie wżyfzefy/ niż one wniść mogá/ zda mi fie to wielkie błázeńftwo. *GórnDworz* X5v; [žadna Páni duřká Nie ma pereł ná głowie/ ná fzyi łáncufzká: [...] złotó czyf-tość miłue/ tey ie przykazano. Ale v nas te merchy nawyřzefy fadzaiá/ A tę co nie ma złotá do kątá wepcháią. *PaprKolo* C2 (*Linde*)].

a. Mianowác, obierac na stanowisko, powierzac urzad (10):

sadzac do czego (1): Lecz Monárchią [...] pochwalił P. Bog tym fámym: iz nigdy dwu áni trzech/ áni poľpoltwá do rzádu ludu fwego nie fadzał/ áni w zakonie vftáwił. *SkarKazSej* 690a.

sadzac na co (7): *KrowObr* 11v; *BielKron* 375; Wfpomnię/ y to zeście [*lege*: żeście]/ dwá kroć Woiewody Wołófkiego ná Woie-woctwo fádzáli Alexándrá zá fpráwá zacnych Rycerzow. Sieniáwklich/ y Iázłowieckich. *BialKaz* L2v. *Cf* »na radę sadzac«, »na urzad sadzac«.

Zwroty: »na radę sadzac« (1): pothym on Kniperdoling proro-kował/ áby ná radę niefadzano bogátych/ iedno vbogie á nędzne/

bowiem pifmo iefth/ Złożył mocárze z fiholcow/ á podniofł pokorne *BielKron* 214.

»na stolicy sadzac« = *in throno collocare Cn* (1): Przydzie mi iuz porządnie mowić/ o władzy y zwierzchności Papieża Rzymkie⁹⁰/ ktorego pochlebny/ ná stolicy Piotrowey fádzaią. *NiemObr* 48.

»na urząd sadzac« [szyk zmienny] (3): A gdy wrzędniká fadzał Tráian ná vrząd/ dał mu miecz w rękę mowiac: Vżyway fwego vrzędu fprawiedliwie *BielKron* 148v; *RejZwierc* 70v; A nawięcey tego ftrzeź/ abyś ná vrzędzi Lakomych ludzi nigdi niefadzał; bo kędi Sprawiedliwofć przedayna/ tam przekłęctwo wielkie *KochSat* C.

Przen [na co] (1): Siadáli przodkowie ich/ ná mieyfcach przednieyfzych/ Vżywáli vrzędow/ Koronnych zacnieyfzych. A máło iáko y či/ o to fie ftaráli/ Lecz ich poczeźiwe fprawy/ ná to ie fadzály. *RejZwierc* 52v.

b. O rybach: wpuszczac do stawu (6): Ryby do niego [do stawu] wladziwfy/ y drugih nie trzeba fádzac/ y nie trzeba fye iuz o nie ftarac [...] famy fye tam iuz páfzą. *Strum* H4v.

sadzac do czego (1): Infze Ryby fadzałem fam dofyc do Stáwu/ Cérty/ Lofofie/ Pftrągi *Strum* Q2; [a jeszcze k temu ostawiają ryby co lepsze, które sadzają do sadzawek *LustrMaz* II 75].

sadzac gdzie (5): zbuduiefł Sadzawki przy ónym Młynie [...]. Y czáfu fpuftu ónego Stáwu/ będziefł miał kędy Ryby fádzac. *Strum* I3v, N2v, N3, P; Co też ná woynie zbroia/ widzimy ná oko [...] Iákoż Rycerz [...] z niewodem do ftawku zachodzi/ Choćia tam ryb nie fadzał/ á wždy po nie brodzi. *BielSjem* 7.

Szereg: »chowac albo sadzac« (1): KTo [...] Sadzawek nie ma w którychby Ryby chował/ albo fadzał czáfu Spuftu/ ábo też dla Dómowey potrzeby/ y Kuchenney. Ten [...] *Strum* N2v.

2. Więzić; conicere *Modrz, Cn; vincire PolAnt* [w tym: kogo (26)] (28): Ezop idac iáł ták mowić [...] prze wierność idę w więzienie. Xántus fie wždy vpamiętał/ Więc go zášie fádzac niedał *BierEz* E3v; [*Brutus do posłów*]: poty nam [pospólstwu] folguiecie poki potrzeba bywał/ á gdy potrzeby nie máł/ tedy nas fadzacie. *BielKron* 108, 143, 326v; Bo iefliże ná nas woła Pan Nie bij/ tedy to iefł leguczki zakon/ [...] ábowiem cie thez áni bić áni fádzac nie będą *RejZwierc* 256.

sadzac dla czego (1): Tárquinius/ podwiódł flugi niewolne y ludzi vbogie [...] áby fie fprzyflegli przeciw Senatowi/ chcąc ich [...] wolnymi vczynić/ ábowiem iuz niektore z nich fadzano dla dlugow/ drugim dzyeci brano w niewola *BielKron* 106v.

sadzac o co (1): Sadzali Ieremiasza o prawde. iáko y infzym prorokóm czynili *BialKat* 131.

sadzac w co (5): Cippus, Górká nieyáká/ ábo podwyfzenie ziemie yákoby grób/ téz kij ábo kłoda w ktorą zloczince fadzaya *Mącz* 54b. *Cf Zwroty*.

sadzac gdzie (1): A tákże on pan dawfzy Iozefá poymác/ rofkazał go wladzić do więzienia/ tam gdzie więźnie Krolewskie fadzano *BibRadz Gen* 39/20; [Y powinien Sędzia ábo vrząd oprawić á opatrzyć dobrze komore/ gdzie fádzaią [więźnia] *GroicArt* 31 (*Linde*)].

W polęczeniach szeregowych (7): iz ktorykolwiek zwas [biskupów] Papieżowi przyflega/ muśi rád nierad Oycu kłamcy Dyáblu fluzyc [...]. A przefłto fie wierni fynowie Boży [...] mogá niedziwowac/ iz wedlug tey przyflegi/ wiernie y prawdziwe Slugi Boże/ lápácie/ wiążecie/ fadzacie/ morduiecie zabijacie/ glodem morzycie *KrowObr* 132; wiążac/ fadzac/ bic/ morzyc/ dzyeci żony brac w niewola/ fali to ludzkie rzeczy [...]? *BielKron* 108, 140, 238v; Iefli woła [na nas Pan] Nie kradń/ tedy cie przefłhrzega áby cie nie męczone/ nie pieczono/ nie fadzano/ nie wiefzano. *RejZwierc* 256v, 80v; y záś też kogo wiążac/ fadzac/ y tráćić/ owieczkam Chrifufowym namniey nieprzyfłtoi/ áni fie z Ewánielią zgodzi *CzechRozm* 248v; [[*Żydzi*] wielkimi przykrościami chćieli odftáfzyć Apofłtoły od przepowiedania flowá y páńkię wiary: bo ie biczowali [!]/ fadzali/ wyganiáli/ y zákázowali przepowiedac Chrifufá. *BialPos* 240 (*Linde*)].

Zwroty: »w łańcuch sadzac« (1): Rodzicow [= ludzi tu urodzonych] nie ma żaden Vrzędnik/ bez Páńkię woley/ ze wśi wypufzczac: á bieguny [= zbiegów] záraz w łańcuch fadzac/ gdy ktory przydzie *GostGosp* 14.

»do wieze, do więzienia, do tarasu, w wieze, w więzienie sadzac« = *concludere in carcerem Vulg; conicere in vincula, includere in carcere a. in carcerem Cn* [szyk zmienny] (4:3:1:1:1): *LibLeg* 11/159v; *MetrKor* 37/3v; *UstPraw* E3v; Ergastulum, Ciemnicá ábo wieza/ w ktorą niewolniki ábo yetce fadzaya. *Mącz* 107d; ná rok do táfalu męzoboyce fadzaią [in carcerem annuum homicidae conicerentur]. *ModrzBaz* 79v; *KochPs* 158; *CzechEp* 208; *ReszList* 150; Niechay káždy Stároftá fwych vrzędow ftrzeze/ By zuchwalce karano/ fadzano do wieze *BielRozm* 9; *WujNT Act* 22/19.

»sadzac w zelaza« (1): Shak nathen czalf thy zawyazowano slyubem kthorich nyesadzano dowyceze, any wzadne Zelyafza any ym Roku ku stawenyu dawano *MetrKor* 37/3v.

Szereg: »im(ow)ac a (i) sadzac« (2): *UstPraw* E3v; ty ktorziby fie w chodzeniu y w poftawie niewfydluie fprawowali/ w nocy (kiedy wzytcy fpią) przechodzac fiej/ wołanieby czynili [...] áby ten vrząd imal/ y fadzał [comprehendat et in carcerem coniciat]. *ModrzBaz* 36.

3. [Iter. od „sadzić” ‘umieszczać sadzonki roślin w ziemi’ [co gdzie]: Są 2 ogrody, na których kapustę sadzają i inne pożytki *LustrLub* 30.]

Synonimy: 1. kłasc, stawiac; 2. niewolic, pojnowac, wiazic.

Formacje wspólrzdenne cf SADZIC.

Cf SADZAJACY, SADZANIE, SADZANY

JR, (LW, MC, MN)

[SADZAC SIE vb impf

3 sg praes s(a)dzá się.

Sl stp s.v. sadzac, Cn, Linde brak.

Umieszczac się na waznym, honorowym miejscu, wywyzsaczac się:

Zwrot: »wysoko się sadzac«: bo to więc nie cześć, gdy się kto wysoko sadza, a potem go kto inny stamtąd zaś wysadza. *OtwinPis* 144.

Synonim: powyszszac się.

Formacje wspólrzdenne cf SADZIC.]

JR, (LW, MC, MN)

SADZAJACY (1) *part praes act*

N sg m sadzający.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Umieszczający:

Wyrażenie: »na przod sadzający«: Praepositivus, Przedkładający/ ná przód fádzający. *Mącz* 311c.

Cf SADZAC

JR, (LW, MC, MN)

[SADZAN] cf SADZANY

SADZANIE (4) *sb n*

Pierwsze a pochylone, drugie jasne; teksty nie oznaczają é.

sg G sádzaniá (1). \diamond *D sádzaniu* (1). \diamond [*A sádzanie.*] \diamond *I sádzanim* (1) *KrowObr*, *sádzani(e)m* (1) *MetrKor.* \diamond [*L sádzaniu.*]

Sl stp brak, Cn s.v. kłoda do sadzania ludzi, Linde brak.

1. Dawanie miejsca, umieszczanie (2):

a. O ludziach (2): [szlachcianka] Iefli záfołem nilko/ w kácie gdzie wfzędzie! To fie gniewa/ fráfliue/ y iefć iuz nie będzie. Przeto fie więc gofpodarz z fadzania wymawia/ Iz káżdá ná fwym mieyfcu poczfnyfem przefłtawa. *BielRozm* 25.

sadzanie czyje [= kto sadza] (1): [*Józef*] fpofadzał bráty wedlug ftáfłzych á młodźzych [...]. Dziwowáli fie iego fadzaniu iáko fwiádom był ich lat *BielKron* 17v.

b. [Zakładanie uli dla wyrojonych pszczól [czego (żywotne)]: á gdyby takie pfczóły chćiały nagle wyfzedźzy wćiec/ tedy gdy wy-

lećą brząkanim á kurzenim ie záltrafzyć áby vpádły/ y czyniń ták iákó wylzey nápiłano/ o fadzaniu płczół. *Cresc* 1571 605.]

2. Wsadzanie do więzienia (2):

W połączeniach szeregowych (1): Izali [święty Piotr] mocą/ ogniem/ głodem/ miezem/ fadzaniem/ wiązaniem/ kiedy kogo ku wierze przymułał? *KrowObr* 26; [Kapłani także y zakonnicy [...]] będą krásć s kościołow rzeczy poświęcone/ odłąpiwłzy (nie gwałtownie/ áni przez bicie/ nie przez fadzanie/ áni przymużenie) tylko dobrowolnie/ zakonu swoiego *PseudoMetStaw* Ev].

[Szereg: »sadzanie i okowy«: iákíey śły potrzebá iest [...] żeby znośić mogli [katolicy] the okrućieńftwá/ ktorem przed tym wylczył? one fromocenia y zelżywości/ ono fadzanie y okowy *PersOkruc* 153.]

Wyrażenie przyimkowe: »pod sadzaniem« (1):

Wyrażenie: »pod sadzaniem do wieże« = *pod karą więzienia* (1): A thak yego Krolyewka myłofcz raczil rofkazacz. aby, włyfz czy sluzebny ku temu czafz dlya popyfcyh welwowy byly pod sadzanyem do wyeze *MetrKor* 38/285.

Synonim: 2. więzienie.

Cf SADZAC

JR, (LW, MC, MN)

SADZANY (1) *part praet pass pf i [impf]*

sadzany, [sadzani].

Forma złożona z tekstu nieoznaczającego pochyleń; w formie niezłożonej oba a pochylone.

[sg m N (praed) sádzân.] ◇ pl N subst sádzan(e).

Sl stp s.v. sadzac, Cn brak, Linde XVI w. s.v. sadzac.

1. *pf i impf Umieszczony (umieszczany):*

sadzany na czym: Iedennafta bramka, na ktorey fzą perly fadzane *WyprKr* 32v.

a. [impf Mianowany, obierany [na co czym]:

Szereg: »wynoszon a sadzan«: A lądá kto [...] ná mieyfca nie ledá iákíey wáfzemi Práctyczkámi wynofzon á fadzan bywa. *Respons* Iv.]

2. [impf Więziony: (nagł) Slubem żadny Sláhcic [!] ośiádłý nie ma być wiązán/ áni fadzan. (–) Slubem żadny Sláhcic ośiádłý wiązán nie ma być od nas [...]. A fadzan też nikt być nie ma/ iedno Práwem przekonány *HerburtStat* 241 (Linde).

sadzán dla czego: żaden dla długow niema być fadzan/ ále tylko dłużnik ma wierzyćielowi dobr fwyeh odłtąpić *SzczerbSpecSax* 87 (Linde), 87 (Linde).]

Synonimy: 1. osadzony; 2. więziony.

Cf SADZAC

JR, (LW, MC, MN)

SADZAWA (1) *sb f*

L sg s(a)dz(a)wie.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Staw rybny:

Szereg: »sadzawa albo sadz«: Piscinarius, Qui piscinas piscibus refertas habet, vel qui piscibus alendis delectatur – Ktori ma rib doftatek wladzawie, albo wfsadzu. *Calep* 809a.

Synonimy: rybnik, staw.

Cf SADZ, SADZAWICA, SADZAWKA

JR, (LW, MC, MN)

[SADZAWCZANY *ai*

Pierwsze i drugie a pochylone, trzecie a jasne.

sg G sádzawczan(e)j. ◇ D sádzawczan(e)j.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „sadzawka” ‘zbiornik wodny’:

Wyrażenie: »woda sadzawczana«: NA dotknięcie członká Stá-niłfáwá S. wodzie fadzawczáney pod Skałką/ dał Pan Bog tákíey wczćienie/ iż z niey wiele ludzi rozmaitymi chorobámi niemocnych bráli [...] vzdrowenie [f]. *DługoszMWilc* Fv, Fv.

Cf SADZAWKOWY]

LWil

SADZAWCZYNA (1) *sb f*

L sg sádzawczynie.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „sadzawka” ‘staw rybny’: Pleban [...] wiedząc iżz Biłkupá fwego mieć v siebie miał: fráfuiać fię iákoby go wczćić mogł/ wladzawczynie (w ktorey tylko trochę drobiozgu miewał) wielkie y nigdy tám niewidane ryby náłazł. *SkarŻyw* 412.

Synonim: stawek.

Cf SADZAWECZKA

JR, (LW, MC, MN)

SADZAWECZKA (1) *sb f*

Pierwsze i końcowe a jasne, drugie pochylone; e prawdopodobnie jasne (tak w -eczka).

[sg N sádzaweczka.] ◇ pl A sádzaweczki.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „sadzawka” ‘staw rybny’: [Sádzaweczka iefliby być mogła/ Y táčby też niemáło pomogła. *WirzbGosp* B2.]

Szereg: »sadzaweczka albo stawek«: Iefliże też małz fádzaweczki álbo ftawki iákíey/ tho [...] nie głęboko wody przyłtawic/ fiedń álbo dziewięć kárpi puścić *RejZwierc* 108v; [*LustrWpol* II 113].

Synonim cf SADZAWCZYNA.

JR, (LW, MC, MN)

SADZAWICA (2) *sb f*

Pierwsze a pochylone, drugie jasne.

pl [N sádzawice.] ◇ G sádzawic (1). ◇ [I sádzawic(a)mi.] ◇ L sádzawicach (1).

Sl stp, Cn notuje, Linde XVII w. (z Cn).

1. *Staw rybny* (2): *SienLek* 192; [gdýž strony cesarskiej biorá też clo wodne od pítów, także i od sadzawic *LustrDróg* 15].

Szeregi: [»sadzawice i rybniki«: Mogá też być w tymże ogrodzeniu [w wirydarzu] fadzawice y rybniki ku chowaniu ryb rozmaitych. *Cresc* 1571 493 (Linde w cytacie s.v. rybnik).]

»staw albo sadzawica« (1): Gdy ryby w Stáwie/ álbo w Sádzawicách fńá/ kładz opich między nie do fadzawic/ álbo mieć [= rzucáj] ná wodę do ftáwu. *SienLek* 192.

2. [Zanurzona w wodzie skrzynia z otworami służąca do przechowywania żywych ryb; *servaculum piscium* Cn; *przen:* [klócił się] pan Gabryel Słofski, z panem Rózmusem Czeczotką-Tłokińskim, mówiać, żeś złodziej Rzeczypospolitey; któremu odpowiedział pan Gabryel, żeś ty więtszy, żeś kradł Rzeczypospolitą worem. A on zasię powiedział Czeczotka: a ty ryby sadzawicami. *KronMieszcz* 17.]

Synonimy: 1. rybnik, staw.

Cf SADZ, SADZAWA, SADZAWKA

JR, (LW, MC, MN)

SADZAWKA (102) *sb f*

Pierwsze a pochylone (w tym 3 r. błędne znakowanie); -dza- (59), -dzâ- (38+kust); -dza- BudBib, LatHar (2), WujNT (14), SkarKaz, KlonWor; -dzâ- Murm, MurzNT, Leop (2), UstPraw (2), BielKron, RejZwierc (2), Oczko (4), GostGosp (2), SiebRozmysł; -dza- : -dzâ- KrowObr (1:2), Mqcz (4:7), Strum (30:10+kust), WysKaz (5:3); końcowe a jasne.

sg N sádzawka (19). ◇ G sádzawki (21). ◇ A sádzawkę (9). ◇ I sádzawką (3). ◇ L sádzawce (13). ◇ pl N sádzawki (6). ◇ G sádzawek (14). ◇ A sádzawki (10). ◇ I sádzawkami (1). ◇ L sádzawkach (6); -ach (4), -ách (2); -ach RejZwierc; -ach : -ách Strum (3:2).

Sl stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *Zbiornik wodny; piscina Murm, Vulg, PolAnt, Mqcz, Calep, Cn; natabula, natatoria Mqcz; cetaria, columbus (colymbus), lacus Cn (102): Mqcz 248c [2 r.];* O Szwedzie o Duńczyku tám nie vmiem mowić/ Bom nie bywał ná morzu [...] Tum iedno po fádzawkách Polfkich trochę pływał *RejZwierc* 243, 81v; Y kazał Dawid młodzieńcom że ie pozábijáli/ y odćięli ręce ich y nogi/ y powiefili nád fádzawką wChewronie *BudBib* 2.Reg 4/12; V Ge-

newy fadzawká/ w którą gdy kto kámięń wrzuci/ dziwnie prędko wzbieraiać/ rolę ludzióm zátapia. *Oczko* 9v; kto fye przypátrzy kátużam siárczáném [...] naydzie tho/ że ná dne fye zsiáda/ á z łupieżmi ónemi/ y iákoby z tłuftá piána/ álbo z fzumowinámi wypływa/ czego żadný fadzawki wodá nie wczyni *Oczko* 17v, [43]; *WujNT Ioann* 5 arg, 5/4 [2 r.], 7, s. 322 [2 r.], 323; [ReuchlinBartBydg A2; [Iączka ma być] na dłużá od sadzawki przerzeczony na nawsiu [tj. na pastwisku] aż równo z tym dąbkim i znakiem, który jest pod sadzawką mielcuchową [tj. należącą do browaru]. *Inw-SzlachKal* 1573 nr 27].

sadzawka do czego (I): Probatice, [...] Sadzawká do omywania y płókánia owiec ná ofiárę ofiarowáných. *Mącz* 323a.

W połączeniu z nazwą [zawsze: sadzawka + nazwa; w tym: z nazwą w sb (8), z nazwą w ai (poss) (I), sadzawka, którą zowią (I), sadzawka, którą zwano (I)] (II): Mowili mu tedy/ Iakóż się otworzyły oczy twoie? Odpowiedział on i rzekł/ Człowiek ktorego zowá Iesufem [...] pomazał oczy moje/ i rzekł mi/ Idź do fadzawki Siloamowi y vmyś się *MurzNT Ioann* 9/11; człówiek co go zowá Iezufem/ [...] pomazał mi oczy/ y rzekł mi: Idź do fadzawki Siloe/ vmyjże fie. *Leop Ioann* 9/11, *Ioann* 9/7; *BielKron* 265; *LatHar* 535; A iest w Ieruzálem podle plácu owczego/ fadzawká którą po Zydowfku zowią Bethláida/ máiąca pięć krużgankow. *WujNT Ioann* 5/2, *Ioann* 9/7, 11; Lekárftwoć iest przygotowane/ ále go potrzebá wziąć. Iáko oná fadzawká Probátýká/ iestci z fwoiemi gankámi wczyniona/ ále kto chce być wzdrowiony ma fię do niey fpuścić. *WysKaz* 26; *SiebRozmysł* F; W Itárym zakonie bylá oná fadzawká Syloe/ do ktorey Anyoł pewnych czáfow zftępował/ y gdy wodę wzburył/ ieden chory ktory pierwey do niey wfzedł/ wleczony zoftawał *SkarKaz* 41a; [powiedzieli nam przewodnicy, że to były sadzawki Neronowe. *RywKsięgi* 250].

Wyrażenia: »sadzawka ciepliczna« (I): [chora niewiasta] mężowi y fobie przemierzwfy/ w fadzawce Ciepliczney vtopić fye chciáła *Oczko* 11v.

peryfr: »doświadczona sadzawka« = sadzawka Beteseda w Jeruzolimie, słynna z właściwości leczniczych (I): Iezu ienżes paralizem zabitemu vdofwiaczoney fadzawki wzdrowionemu łóże wziąć y chodźć kazał. fmi{łuj} fie nad {nami} *TarDuch* B3.

Zestawienie w funkcji n-loc.: »Owca, [Bydłęca] Sadzawka« = sadzawka w Jeruzolimie; probatica piscina *Vulg, Cn* (4): Vzdraviva w Sobotę onego/ ktory leżał v owcey fadzawki *WujNT przedm* 35; Bo y tá owca fadzawká dla tego ták bylá názwana/ iż w niey owce y innych bydląt mięłá pierwey bywały omywane/ á potem ofiárowáne *WujNT* 322, 319 marg, *Zzzzz3v*; [A iest w Ieruzálem bydłęca fadzawká/ którą zowá po żydowfku/ Bethfeda *Leop Ioann* 5/2; weszliśmy w miasto bramą Św. Szczepana [...], w którą zaraz wszedszy, wzięliśmy w lewo od Probatice Piscinam (którą w Biblii polskiej zowá Bydłęcą Sadzawką) *RadzPodróż* 79].

W przén (I): mowię z onym niemocnym [tj. jak on niemocny] v fadzawki/ przez dlugi tás leżącym [...]. Pánie/ tżłowieká niemam/ ktoryby mię wpuścił do fadzawki. To iest/ z oycem twoim miłym poiednał y wzdrowił/ okrom ciebie fámego. *KrowObr* 215v.

Przen (8): chcęc tu/ czytelniku nabożny/ ná końcu przypomnieć/ w iákiey fadzawce płókáć y omywáć maż te owieczki duchowne/ ktore fię ná cześć y ná chwałę Bożą duchownie zábijáią y pałá. *LatHar* +9; *WysKaz* 26 [2 r.], 27.

Wyrażenie: »sadzawka krwie (Pana Chrystusowej a. Pana Jezusowej)« (4): Z pierwfzego tedy Ganku/ to iest z grzechu pierworodnego/ do fadzawki krwie Pána Chrystufowej fpużczamy fię przez moft krztu S. Z wtorego ganku/ to iest grzechu wczynkowego/ zftępiemy do fadzawki krwie nadrózfzey po moście Pokuty S. *WysKaz* 27, 27 [2 r.].

a. Staw rybny; vivarium *Murm*, *BartBydg*, *Mącz*, *Cn*; *ichthyotropheum* *Mącz* (60): Izem ya nyevlyovyl rib pospolythych yego tho yesth sczvk karpy gy gynych wgego sadzawcze na gymyenyv Regulach gwalthem w czem on skody ma yako sescz kop grossy. *ZapWar* 1516 nr 2195; Piscina. Taich. Ribnik álbo fádawká [.] Vi-

varium idem *Murm* 22; *BartBydg* 171b; gdy fie Grzegorzowi Papieżowi przydáło niektorego dnia polláć ryb łowić do Sadzawki/ s kthorey miáfto ryb przes ffešćdziefiát tyfięcy głow dziecinnych wyciągniono dnia iednego. Vyrzawfzy to Grzegorz Papiezf/ weftchná *KrowObr* 233v, 215v; *UstPraw* I4; Immundicias ex piscina efferre, Wylzálmowáć, á wyczišć fadzawkę *Mącz* 123b, 132c, 301a [2 r.], 500b, 502d; będziefzli chciáł zbudiefz Sadzawki przy óny^m Młynie [...]. A zá iedná pracá Młynarz przyzrzyć [= *dopilnuje ci*] Sadzawek/ żeby znich Ryb nie krádziono. *Strum* I3v; A iefliby thěž Sadzawki chciáł mić kedykolwiek ná Zrzódlęch/ á tráftić by fye Zrzódló žłóbowiná álbo Potokiem/ á chciáby thěž Sadzawkę frzedniá álbo górnjá fpušćić/ nie rufzáiąc fpodnię: tedy mušifz wczynić Rów podle Sadzawek *Strum* N4v; Ale Sadzawki ná Stokowéy wodzie dla przechowánia Ryb/ nie fá dobré/ abowiem wnich Ryby bárzo nędznieią *Strum* N4v, I3v, N3, N3v [5 r.], N4 [5 r.], N4v [5 r.] (27); Młynarz przyległy v fadzawek ma ryn doględáć/ á czegoby lam nie fproftá/ Vrzednikowi przypomináć *GostGosp* 60, 170; [vivarium d(icitu)r indago, ubi fere incluse sunt vel d(icitu)r locus, ubi pisces pascuntur et impinguntur {vel Sadzawka, Rybnyk, rybnyk, passyeka zvyerzacza} *ReuchlinBartBydg* L3].

W połączeniach szeregowych (3): Gdy kto ná czyiey dzyedzinie w Itáwie/ w rzece/ w Sadzawce/ w życie/ w šenie žłozdzyeystwo wczyni [...] tedy ten žłozdzye ywinię fzkodę opráwić y zwiná [lege: z winá] pánu dzyedzicznemu. *UstPraw* I4; *Ichthyotropheum*, Sadzawká/ Stávek fadz gdzie ryby chowáją. *Mącz* 164a; *Calep* 809a.

Wyrażenia: [»sadzawka prosina [= *grudniowa*]« = staw, do ktorego wpuszcza się ryby na okres zimy, zimochów: item sadzawek [.] *prossinych* 2 *KsięgiŠqdWiej* 1562 nr 4341.]

»sadzawka dla (a. do) przechowania ryb, ku przechowaniu ryb, [rybna]« (3:1): O Sadzawkách kthóre máią być do Przechowánia Ryb wfzelákich. *Strum* N2v; Ale Sadzawki dla przechowánia Ryb nalepfzē bywáią/ do kthórych wodá z Stáwu álbo z iákiefy Rżeki čieće. *Strum* O, I3v, N4v; [Sadzawka rybna *ichthyotrophion* *ReuchlinBartBydg* p3].

Szereg: »staw(ek), (a, albo, [i]) sadzawka« [*szyk* 10:2] (I2): Ryby ktore žiwíá trawá/ lepfze fá niżli ony kthore žywiá wodá męthná/ iako gdzie fá fplawy ze wfí do ftawu albo do fadzawek, albo w ktorey wodzie fá fcirwy. *FalZioł* IV 45b; *Mącz* 301a; BYwáią téż w Stáwięch álbo w Sadzawkách Póniki/ kthóremi Wodá z Stáwu ginie *Strum* O; Abowiem fá ná to [na narybienie] z dawnych Lat fpofozni Tárliki [lege: tarlisk i]/ Sadzawek/ rozmaitych Stawków/ y innych máią bárzo wiele ná to/ Nie rzkáć fámí Pánowie/ Ale y miedzy chłopcy naydzie tego bárzo wiele. *Strum* P3v, N2v, N3, Ov [3 r.], O2, O2v; A wfzákze fię grunty krášć owi ludzie zdádzá/ Co krzywo y niefłufznie gránice prowadzą: Miedze odorywáią: narożniki kopia: Stáwámi/ Sadzawkámi cudze łáki topią *KlonWor* 4; [*Inw-SzlachKal* 1595 nr 61]. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 3 r.]

2. [Więzenie: Słowá práwne w rzeczy fobie podobne [...] *Polufzeńftwo/ kábat/ Zákratá* [.] *Więzenie/ Grzymká/ Izdebká/ Szátłáwá/ Štok/ Ciemnicá/ Kaźń/ Kłodá/ Sadzawká/ Byliná. GroicRejestr* (4v (Linde).]

Synonimy: 1.a. rybnik, staw; 2. bylina, ciemnica, grzymka, izdebka, kabat, kaźń, kłoda, szatlawa, sztok, więzenie, zakrata.

Cf SADZ, SADZAWA, SADZAWICA

JR, (LW, MC, MN)

SADZAWKOWY *Cn*; *Linde* bez cytatu.

SADZAWNIK *Cn*; *Linde* XVII w. (z *Cn*.)

SADZĄCY (I) part praes act a jasne.

sg m N sadzący. \diamond [pl D sadzącym.]

Šl stp w innym znaczeniu, *Cn* s.v. sadzenie abo sadzona robota, *Linde* w objašnieniu s.v. grodziciel.

1. Zajmujący się sadzeniem, uprawą roślin; plantans *PolAnt*:

sadzacy co: Herbarius – Zioła fadzący, y ich mocz rozumieiacy. *Calep* 477b.

[Przen; w funkcji rzeczownika: Sádzący zaś y pokrapiający iedno fą *BudBib* 1.Cor 3/8.

W połączeniu szeregowym: [o nauczaniu apostołskim] Ia naładziłem Apollos pokropił/ ále Bog wzrosćił. A ták áni fádzący ieft czym [ważnym]/ áni pokrapiający ále wzrafzcziający Bog. *BudBib* 1.Cor 3/7 (*Linde* w cytacie s.v. wzrosćić.)

2. [Budujący, stawiający: *Adiuvantibus componentibus cemen-tum* alias szadzaczim, 1 pro diebus 6 et 1 pro diebus 4 1/2 per gr. 2 gr. 21 *RachBonera* 1558 132, 131.]

Synonim: 2. budujący.

Cf **SADZIĆ**

JR, (LW, MC, MN)

SADZĄCY SIĘ (1) *part praes act*

N pl m pers sadzący sie.

Sl stp brak, Cn s.v. niesłowny, Linde bez cytatu s.v. sadzić.

Oceniający siebie (wysoko), mniemający o sobie (dobrze):

Wyrażenie: »na wielkie się rozumy sadzący« = *uwajający się* *za bardzo rozumnego:* *Empedocles zaś/ Epicurus/ Democritus/ Diogenes Libertus [...]/ y infzy Greccy ná wielkie fie rozumy fádzący wartogłowowie różne y rozmaíte Swiátá początki kładli. StryjKron 1.*

Cf **SADZIĆ SIĘ**

JR, (LW, MC, MN)

[SADZCOW] cf SZADZCOW

[SADZCOWY] cf SZADZCOWY

SADZE cf 1. SADZA

SADZEK *Sl stp; Cn*

SADZEL (96) *sb m*

sadzel (94), **szadzel** (2); sadzel : szadzel *FalZioł* (15:2).

-ã- (76), [-a-]; -él, [-el] (*Cn e pochylone*); w pozostałych formach *e jasne*.

sg N sádzél (12). ◇ *G sádzela* (1), *sádzelu* (1) *SienLek* (1:1). ◇ *D sádzelowi* (2). ◇ *A sádzél* (15). ◇ *pl N sádzele* (15). ◇ *G sádzelów* (2); -ów (1), -(o)w (1). ◇ *D sádzelom* (1); [-om, -óm], -(o)m (1). ◇ *A sádzele* (45). ◇ *I sádzelmi* (1). ◇ *L sádzeloch* (1).

Sl stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

Ropny wyprysk na skórze, wrzód; abscessus Calep, Cn; chalaza, choerades Calep (96): bo niegdí tédy zbytnią krew przyrodzenie pędzi/ kthorą iefli załtanowiłz á ona potrzebuie idz/ tedy fie wdziála bolączka za vchem/ albo fie fadzele działaia na twarzy. *FalZioł* I 70d, †† 2f, †† 3c, I 2b, 137a; Kiłę zaś thák leczyć mafz/ rofpuść hałunu w kálkušie/ przyfyp mirry tártey/ tymże wymyway/ toć y inne fadzele leczy. *SienLek* 119; Miedzy rozmáithemi fadzelmi fą wrzody dwoiákiego fpofohu/ iedny fą drzeniłt á drugie dziuráwé *SienLek* 126v; Máśc wfzelákiemu fadzelowi goiáca: Weźmi [...] *SienLek* 128; Sadzele áby fye niezérzyły/ okréśić kością człowieczą. *SienLek* 128v; Gdy by kto miał fádzél záplugáwiony/ iżby mu od niego ciáło pádáło/ ma dořtác zołci niedźwiedzey [...] *SienLek* 130v; Thym wfzyftkim fadzelom przyrodzony ieft fmród/ s kąd fye též więc robaki w ránie zámnažaią *SienLek* 131, 18v, 74, 93v, 119v, 121 (29); y ogláda ofiárownik áno fie zágoił fadzel trędu ná trédowátym. *BudBib* Lev 14/3; Abscessus – Gruczoł, Sádzel, zebranie ropij. *Calep* 8a; Struma – Gardziel, puchlina na garlie, item Sadzel. *Calep* 1011b, 185b, 190a; [Przećiw fádzelóm/ które bywáią w kąciku w oku/ wziác gnoi u czérwoného kokofzého/ á z tym fokiem [psinkowym] miéłzác/ á ná chuftce przyložyc. *UrzędowHerb* 291b; Jeřli dnia řiódmeęo wyřzrzą áno řtoi fadzel ná fwym mieyfcu/ [...] oczyřci go/ y wymywfzy řzáty řwé czyřty bédzie. *WujBib* Lev 13/34 (*Linde*).

sadzel na czym (8): Sadzel iákizkolwiek ná męřkim członku rozdžáynym/ popiołem zbánie fuchey vpaliwfzy pořypuy/ bárzo pomocno. *SienLek* 118v; Sadzele ná goleniach trudno fye goiá *SienLek* 120v, 118, 118v [3 r], 121; Scrofulae – Sadzel, ná fzy [lege: ná szyi], gruczoli. *Calep* 957b.

sadzel w czym (2): thákież kořia krew z máką fadzele w Ogonicy iáko y w Dymionach goi. *SienLek* 119v, 118v.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy części ciała [w tym: *sadzel + przymiotnik* (7), *przymiotnik + sadzel* (3)] (10): (*marg*) Ná fadzel wfny. (–) Ná fadzel wfny iáki kolwiek/ tłuczony korzeń řlawowy z miodem przykádáy *SienLek* 75; Ale gdy fadzel iáki ná łonie wyniknie/ trzy iednę řtuczke ołowu, ná drugiey winem lekkim pokrapiając/ one co fye vtrze zbieray [...] rořtworz fokiem podrořnikowym [...] á tym fadzele łonowe y též inne w řiedzeniu dobrze máž *SienLek* 118v; Též ieft ktemu dobre mářło nieřolone gdy ie z geřim fádłem zmiefza/ á z rozžáynym oleiem y tym pomázuie/ leczy fadzele ogoniczne. *SienLek* 119v; Sadzele golenné leczy lubryká/ to ieft glínká ktorą cieřle áłbo řtolarze pifzá ná drzewie *SienLek* 121, 120v, 121 řp, 161v, S[ss]2v, S[ss]3.

W połączeniach szeregowych (4): á tak vcziń řtego mafć/ ktora ieft bárzo dobra ná wfzelkie twardořci iáko ná wrzedzieniecy y ná fadzele y ná guzy *FalZioł* I 19b, I 68d; Máśc goiáca ná wfzelákie otwory/ rány áłbo fadzele: Weźmi [...] *SienLek* 161v; Loná męřkiego niedořtáki leczyć/ iáko kiłę/ puchlinę y fadzele *SienLek* S[ss]3.

W charakterystycznych połączeniach: *sadzel głowny, golenny* (4), *jadowity* (2), *kořski, łonowy, maciczny, ogoniczny, twardy, ustny* (2), *wnęřzny, záplugáwiony, zatwardziały* (2), *zewnęřzny, řly* (6); *sadzel trędu; sadzel na goleni(ach)* (2), *na łonie, ná męřkim członku* (2), *ná szyi; sadzel w ogonicy; sadzel goić* (2), *leczyć* (6), *mazać, okładać, posypować, suszyć, záplugáwić; ná sadzel przykładać (przyložyc)* (4); *sadzela gojenie* (2).

Wyrażenia: »sadzel bolący« (3): Též nafienie makowe [...] řthłuczóne z oleykiem rozžáynym/ przylož tego ná fadzel bolący á zapalony/ boleřć wfmierza *FalZioł* I 103d, †† 3a, I 102b,

»ciekące sadzele« [řzyk 3:2] (5): Ale ná ciekáce fadzele/ warz w Winie áłbo w ocie łóy ciełęcy/ řzpik z kořci ciełęcyh/ á tym ie pomázuy. *SienLek* 128v; korzeń lubřczkowy w Winie warz á thą iuchą wymyway/ toć mocnie ciekáce fadzele řufzy y goi. *SienLek* 128v, 128 [2 r], 128v *marg*.

»sadzel czczy, dziurawy (a. [dziurkowaty])« [řzyk 6:5] (10:1): Ale fadzele dziuráwé ktoré łáćinnicy/ řiftułę [!]/ zowá/ niemogá ich Polacy wfáfniey zwáć/ iedno wrzody áłbo fadzele czczé *SienLek* 126v; W fádzél czczy knot ták wdziála; Vtłucz piołynu řwiežęgo [...] *SienLek* 127, 126v [3 r], 127, 127v [3 r], T[tt], T[tt]2v; [*UrzędowHerb* 291a (*Linde*), 293b].

»sadzel drżenisty [= zawierający w sobie twardą część ropnia]« (2): Sadzele czczé y drżeniłt/ řzukay Wrzody. *SienLek* T[tt], T[tt]2v.

»sadzel gnijący« (1): Ná wrzody/ albo fadzele iákie kolwiek gniiacze [!] Weźmi hałunu dwa łoty [...] *FalZioł* V 101.

[»wrzedliwe sadzele«: (*marg*) Sadzelom. (–) Tóž nařienie [ziela *spondylion*]/ nářłukwfzy go z Ruta/ przykładać ná wrzedliwe fadzele które po cieie fie řzérzą. *UrzędowHerb* 293a.]

»sadzel zapalony, gorący, ognisty; sadzela zapalenie, ogień« [w tym: *zapalony a ognisty* (1), *ogień albo zapalenie* (1)] [řzyk 5:2] (4:2:1; 1:1): Sadzel zapalony á bolący: leczy. *FalZioł* †† 3a; Též ná gorące řfadzele řřinki řłuczóne z ocztem/ przylož ná fadzel zapalony á ognisty/ pomocz vřnařz. *FalZioł* I 123a, I 12a, 102b, 103d; Ogień albo zápalenie fadzela chłódić *SienLek* S[ss]3v; [řok též z tego řiela [řsinek] bárzo pomocza przećwić piekielne^{mv} ogniu/ á to rozřárwfzy z Bleywáfem/ [...] tymże obyczáiem ná káždé fádzele zápaloné *UrzędowHerb* 291a].

Szeregi: »bolączka i szadzel« (1): y thež rumien iefth dobry ná bolączki y ná řfadzele *FalZioł* I [26]b.

[»řřistula albo sadzel«: řřistuly áłbo fadzele dziurkowáté/ które bywáią w kącikach v oká/ zowá *Egilopas*, tedy tákież [z *psink*] czyniac plařtryk goiá. *UrzędowHerb* 291a (*Linde*).

»krosta albo sadzel«: Przeciw kroftam albo fadzelom dziurkowatym/ zową fiftulam/ rozczki z korzonków [*ziela spondylion*] przykładając rozfzérzaią. *UrządowHerb* 293b.]

»sadzel albo ((także) i) rana« [*szyk* 5:5] (10): Macz na prędkie goienie ran albo fadzelow. Wezmi [...] *FalZiol* V 108, I 156a; Ale gdy ná nim [*na tonie*] fadzele álbo rány iákie fą/ fuche záięcze płucá/ zetrzeć/ á onym prochem záfypowác/ goi. *SienLek* 118; á gdy widziłz zápalenié około rány álbo fadzelá/ tedy ná cienką chuftkę rozmáz [*ty-zanny*]/ á tam gđzie pała około rány przykláday. *SienLek* 163, 128 [2 r.], 161v [3 r.], 185v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»wrzód albo sadzel« [*szyk* 4:2] (6): *FalZiol* V 101; Ale iefliby czczy wrzód álbo fadzel ná miefcu byl/ gđzieby knot niemógł być wpráwiony/ tédy taką máśc wczyn: [...] *SienLek* 127; Ná złé iádo-wité fadzele álbo wrzody/ náfyp háfunu w Wino paloné/ áz fye rozeydzié/ á tym go dwa kroć przez dzień pomázuy. *SienLek* 128, 126v, 128 marg, T[tt]2v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.: *wrzędzienica*].

Jako ostatni czlon we współrzędnym połączeniu dwuczłonowym: »... i inne sadzele« (1): O łonowych niedoftátkoch/ tak niewieśóich iáko y męłkich: iáko Kiłá/ y inne fadzele: tákiez y lędźwi czym leczyć *SienLek* 115.

Synonimy: bolączka, dymienica, fistula, krosta, ociekłina, ociekłość, pryszcz, wrzędzienica, wrzód.

JR, (LW, MC, MN)

[SADZELISTY aia *pochylone, e jasne.*

pl D sádzelistym. ◊ A subst sádzelisté.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „sadzel”; powstały od *sadzela*, spowodowany *sadzelem*:

Wyrażenia: »bolączka sadzelista«: Przeciw wielkim wrzodom głębokim/ álbo bolączkóm fadzelifitym/ warząc Soczewicę z łkórkami Jáblka Gránatowégo: [...] z miodem przykláday *UrządowHerb* 185b, 415b.

»sadzelista rana« [*szyk* zmienny]: Piegi [*spodium*] wyćiera pomázuiąc/ rány y bolączki fadzelifité goi: pomaga przeciw boleśóiam w oczu *UrządowHerb* 415b, 308a.

Szereg: »sádzelisty i wrzędliwy«: Ieft to ziele [*przetarznik*] gorące y fuché [...]/ śilno á mocnie pomaga ná krwawé rány/ tákże ná fádzelifité rány/ y wrzędliwé. *UrządowHerb* 308a.

Synonim: wrzędliwy.Cf **SADZELNY, SADZELOWY]**

JR, (LW, MC, MN)

SADZELNY (2) aia *pochylone; e prawdopodobnie jasne (tak w sadzelisty).*

sg n L sádzelnym (1). ◊ pl A subst sádzelné (1).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „sadzel” (2):a. Powstały od *sadzela*, spowodowany *sadzelem* (1):

Wyrażenie: »rana sadzelna« (1): Może téz łámy fokiem z celidoniemy wfzelkie rány fadzelné mázác/ álbo prochem pofypowác s korzenia tegoż ziele nátlufkzy. *SienLek* 128.

b. *Leczący sadzel* (1):

Szereg: »ranny i sadzelny« (1): Miáłoć w prawdzie/ przy lékárftwie rannym y fadzelnym ftać/ to co fye blizn/ y dźiwégo mięfá dotycze: ále [...] w przyfzłym Rozdziale o thym mowá być muśi. *SienLek* 158.

Synonim: a. wrzędliwy.Cf **[SADZELISTY], SADZELOWY**

JR, (LW, MC, MN)

SADZELOWY (1) ai

A sg n sadzelow(e).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „sadzel”: pokryty, zajęty *sadzelami*: gdy wczyniłz plaftłr fkorzenia przefstępowego [...] j fkorzenia wyfokie⁶⁰ flazu wéłpótek ftłufkzy á tego przyłož ná miefcze fadzelowe vnzalłz pomocz *FalZiol* I 23a [*idem*] [*SienHerb* 29a].

Synonim: wrzędliwy.Cf **[SADZELISTY], SADZELNY**

JR, (LW, MC, MN)

SADZENIE (13) sb n

-enie (12), -enie (1).

a oraz pierwsze e jasne, końcowe e pochylone.

sg N sadzenie (7); -é (1), -(e) (6). ◊ G sadzenia (1). ◊ D sadzeniu (4). ◊ A sadzeni(e) (1).

Sl stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w. s.v. sadzić.

I. Rzeczownik od „sadczyć” (9):**1. Umieszczanie** (9):

a. O osobach (2):

Wyrażenie: »za stoł sadzenie« (1): Discubitus Zá stoł fádzenie/ Pofádzenie goścy. *Mącz* 70b.

a. *Mianowanie, wyznaczanie kogoś na urząd* (1): Iuz dla Infla^t trudności wiele fie podięłó/ Háńbáby fie ich márnje vtráćić [!] więć miáło. Prze złé fádzenie/ Krolá obránié. *MycPrz* I [C]2.

b. O roślinach: *umieszczanie w glebie; satus Mącz, Cn; em-plastratio, insitio Mącz; immissio, plantatio, positio, satio Cn* (7): ludzi we zbroiach wfiáđło tyfiąc y dwie śóie/ ftrzelby/ żywności dofyc nákláđżiono/ thákiez drzewá ku fádzeniu/ bowiem tám niewidzieli drzewá inego/ iedno Páłmowe á Sofnowe. *BielKron* 441v; *Mącz* 387b; Talea – Młodi fzcżep do fádzenia. *Calep* 1045a.

sadzenie czego (2): *ZapMaz* III T 1/223; Terra vinealis, Ziemiá ku fádzeniu winá dobra. *Mącz* 498b.

W połączeniach szeregowych (2): Satorius, Co ku siániu/ fádzeniu y fzcżepieniu náleży. *Mącz* 387a, 387a; [Szcepyenyne, szadzenye, plodzenye plantacio *ReuchlinBartBydg* A3].

2. [Zakładanie, budowanie [czego]]: mając ná baczeniu przywilej jego krolá miłóści, który jego kroléwska miłóć ná sadzenie miasteczka rzeczónego Stanisławowa ná gruncie krolá jego miłóści wsi Rathaya, za mostem Lacziną y rzeką Warthą dać z łaski swej raczył *PrzywPozn* 1571 nr 156.]

II. Rzeczownik od „sadczyć się” (2):

1. Przykładanie się do czegoś, staranie się o coś [na co] (1): Periergia, Latine sedulitas vel nimia operositas in loquendo, Zbytnie fádzenie ná rzecz [= *mówienie*]. *Mącz* 291b.

2. Zakład w grze (1): Pignus etiam, Sádzenie/ fzańc. Unde dici-mus, quo mecum pignore certabis, Co ná to fádżifz/ o co fie chcefz fe mną záłózić. *Mącz* 299b.

III. Posadzona roślina, sadzonka; plantatio PolAnt, Vulg; insitus Cn (2):

W porównaniu (1): Przy nim [= *arcykapłanie*] koło bráćiey/ á iakoby fádzenie Cedru ná gorze Libáńłkiey/ thák przy nim ftały iáko gáłżi páłmy/ á wfzyfcy fynowie Aaronowi *Leop Eccli* 50/13.

Przen (1):

Zwrot: »sádzenie sadzić« (1): Wfzelkie fadżenié którógó niewadził [*Omnis plantatio, quam non plantavit*] óćiec mói niebiełki bęđzie wykorzystóno *MurzNT Matth* 15/13.

Synonimy: **I.1.a.** osadzanie; **a.** mianowanie; **2.** budowanie;**II.2.** száńc; **III.** latorośl, planta, płonka, rozga, szczep.Cf **SADZIĆ, SADZIĆ SIĘ**

JR, (LW, MC, MN)

SADZENIE SIĘ (1) sb n

N sg sadz(e)ni(e) sie.

Sl stp brak, Cn w innym znaczeniu, Linde brak.

Nadmierne staranie się, dążenie do czegoś [na co]: Affectatio, Wyftáwnóć/ Pofłáwa/ Sádzenie fie ná co. *Mącz* [114]d.

Cf **SADZIĆ SIĘ**

JR, (LW, MC, MN)

SADZICIEL (1) *sb m*

N sg sadziciel.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w.

Ten, kto usilnie stara się o coś: Affectator, Pyfzny/ Wyfoko á wftównie fie niofący/ Sádziciel/ Poftává. *Mącz* [114]d.

JR, (LW, MC, MN)

SADZIĆ (153) *vb impf*

W inf -a- (35), -ã- (1); -a- : -ã- Strum (4:1); w imp a pochylone; w pozostałych formach -a- (75), -ã- (17); -ã- GroicPorz, SkarJedn, WisznTr; -a- : -ã- BibRadz (6:1), BielKron (1:1), Mącz (10:1), BielSpr (2:1), BudBib (2:2), BudNT (1:1), SkarŻyw (1:7).

inf sadzić (40). ◇ praes 1 sg sadzę (11). ◇ 2 sg sadzisz (5). ◇ 3 sg sadzi (30). ◇ 1 pl sadzimy (1). ◇ 3 pl sadzą (23). ◇ praet 2 sg m -ś sadził (1). ◇ 3 sg m sadził (11). f sadziła (2). ◇ 2 pl m pers -ście sadzili (2). ◇ 3 pl m pers sadzili (8). ◇ fut 3 pl m pers sadzić będą (1). ◇ imp 2 sg sádz (3). ◇ con 1 sg m sadziłbych, bych sadził (2). ◇ 2 sg m byś sadził (2), by sadził (1) Strum (2:1). ◇ 3 sg m by sadził (4). f by sadziła (1). ◇ 1 pl m pers byśmy sadzili (1). ◇ 3 pl m pers by sadzili (1). ◇ [impers praet sadz(o)no.] ◇ part praes act sadząc (3).

*Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XIX w.***1. Umieszczać** [w tym: kogo, co (64)] (76):

sadzić na co (1): Pożytki iego [karpia]. A Z grźbietha pacierze/ á z łuki przelbicze: z klijem na bywelnę [!] fadzą y przezfyzwaią/ á tako rzecz ieft thrwała y mocna *FalZioł* IV 41a.

sadzić na czym (1): Y węgierkim słyćiem fmadnie Mogł by to wffłyć niezładnie Ale by fnać cudnieyffly był [kolnierzyk] Gdyby ná nim perły fádzil *RejRozpr* H3v.

sadzić przy czym (1): pátrż gdy wieniec wiją/ Ze poľpolicie fádzą przy różéy leliją. *KochFr* 131.

Przen (3):

Zwrot: »(swą a. swoją) myśl (w zgodzie [z czym]) sadzić« [w tym: k czemu (1), na czym (1), w czym (1)] [szyk zmienny] (3): A ták tegoć ia fzukam moy łáfkawy pánie/ Abych mogł mieć w fwyh myflach słuźne rozeznánie. Co wždy obráć lepfzego/ á k czemu myfl fádzic *RejWiz* 47; O Święty vpominku/ niebiefka mądrosći/ [...] Kto cię naydzie/ [...] Wfzytkim gárdzi/ co ziemfki człówiek ma ná pieczy. W niebie wfzytki swoię myśl/ nie ná ziemi fadzi *WisznTr* 23; Kiedy kto fwą myśl w zgodzie z Páńfką wolą fádzil/ Znázne poćiechy miewa/ bo Pan o nim rádži *GrabowSet* B2.

a. O osobach (11):

sadzić gdzie (4): ku ktorey bronie rozumiełz nieprzyaciela przyciagnąć/ tám przednieyfe rycerftwo fadz z Namiothy *BielSpr* 8, 70v; A Konrad przeciwo nim Krzyżaki prowadził/ Y nád głęboką Wiłłą przy Dobrzyniu fádzil. *KochProp* 8; Pálás/ Iuno/ Beloná ich zábawá byłá/ Tá przy boku krolewfkim záfłze ich fádzilá. *SapEpit* Bv.

Przen (1):

Zwrot: »sadzić [z kim] równo« (1): którą [Helene] Pan Bog z gnoiu ná krolewftwo podnioł/ ten ktory/ wedle piłmá/ wboiego z prochu wynośi/ y nędzniká z gnoiu wydzwiga/ y fádzi go z pánuiącymi równo. *SkarŻyw* 398.

a. Mianować, obierać (6): *LibLeg* 11/41v; (*marg*) Rzecz Aarowá do Krola. (–) [...] áby iego bráćiey krzywdy y nieffychánego wćisńienia nie czynił/ á ná fprawiedliwość y Bogá ktory fadzi krole/ pámiétał: á puścił wolno lud ten/ do ktorego práwá żadnego niema. *SkarŻyw* 490.

sadzić z kogo (= spośród kogo) w co (1): Miłóściwi Panowie! Rozumiemy to o WM jako o znacznych senatorzech, ktore Pan Bog a wezwanie Krola Pana naszego z ludzi brakując z owego pocztu szlacheckiego w tamten zbior Rady Koronnej sadzą, iż i wezwanie i powinowactwo swe wiedzieć a zawždy pomnieć raczycie *Diar* 33.

sadzić komu (1): Bilkup [...] káplánow fwoich nábrawfzy słuźbę Bożą wmieście ich onym poftánowił/ páfterze im fadząc/ y wfzytko porządnie ftnówiąc. *SkarŻyw* [236].

Zwrot: »na stolec sadzić« (1): Wiem iż ieft wfzytkim iáwna flawna Elekcya/ Ktorey nigdy nie miałá rowney Sármácyá. Bo c(ż)ytamy w Kronikach iáko fie wádzili/ Y iáko Krolow roznych ná ftolce fádzili. *StryjWjaz* A3v.

Szereg: »sadzić i mianować« (1): Iefli fą [u ewangelików] duchowni/ niech między bífkupy y plebany idą. [...] Iefli między Senatory: á kto ich tám fádzil/ y miánował? *SkarKazSej* 682a.

b. Umieszczać sadzonki lub nasiona roślin w ziemi, rozmnażać sadząc; plantare *Vulg, PolAnt, Cn (42): Mącz* 413c, 500c; (*marg*) *Vino fádzic*. (–) Też fobie y Wineczká y Rożyczek mozełz przyfádzic/ bo fie to bárzo lácno wfzytko á zá bárzo máłą pracą przyimie *RejZwierc* 107 [idem] Bbb3; *BudBib Is* 44/14; *Calag* 562a; *Resex – Odczinek [= pęd winorośli]*, roczni ktori potim fadzą dlia rodzenia. *Calep* 916b, 88b; [*dobry gospodarz ma*] w Ieśieni płonki fádzic: ná Wiołnę fczczępic *GostGosp* 64, 98; [Sadzicz capustą olero, -are i(d est) plantare olera *ReuchlinBartBydg* R3, S].

sadzić gdzie (8): po pięci ziarn w iedno miefcze fadzą/ fthądze roždze wynikną/ ktore potim dla buynofci rofcie wyfoko ku gorze *FalZioł* I 39c; *BibRadz Gen* 21/33; rolą dobrze wpráwiwfy fadzą ná zagony iáko czófnek álbo fzáfran/ po trzy álbo czterzy członki rázem w ziemię wtykáią *BielKron* 276v; *Cucumerarium*, ogrodek w którym ogórki fadzą. *Mącz* 70d. *Cf Zwrot*.

W połączeniach szeregowych (2): *BibRadz Luc* 17/28; ták poćziwy ftniczek [o małżonkach]/ ázáfz málo rofkofzek fwyh nádobnych pomiernie wzyć moze? [...] Iuż oboie grzebą/ ochędząią/ opráwiuiał/ fczczępią/ ziołeczká fádzą *RejZwierc* 32v.

W przeciwstawieniu: »siać ... sadzić« (1): A przetho ogrodniczi nigdy niefieią czófnku iedno fadzą *FalZioł* I 5c.

Zwrot: »sadzić w ziemię, na ziemi« [szyk zmienny] (3:1): ná poľ ftopty ná głębią fadzą banie [= dynie] w ziemię/ kxiężczyza kwieithnia/ maia *FalZioł* I 39c; *Arvo*, Sádzę cokolwiek w ziemię. *Mącz* 17b; *Defodio – W ziemię fadzę, wgrzebam. Calep* 297a; *GostGosp* 130.

Szereg: »(w)siać, (albo) sadzić« (1): *Mącz* 386d; á przedsię pefiki ná naśienie/ W Ieśieni ná dobrej ziemi gnoynéy wśiac/ álbo fádzic *GostGosp* 130.

Przen (6): *KrowObr* 3; A ten ktory fádzil/ y ten co polewa/ iedno fą/ á káždy fwoię zapláthę weźmie według pracy fwoiey. *BibRadz* 1.*Cor* 3/8, 1.*Cor* 3/7; *BudNT* 1.*Cor* 3/7, 8 [zawsze przekład lub nawiązanie do tego samego tekstu].

Zwrot: »sadzenie sadzić« (1): A on odpowiedaiąc rzekł iem/ Wfzelkie fadzenie którego niefadził [Omnis plantatio, quam non plantavit] óćiec mói niebiefki będzie wykorzeńiono *MurzNT Matth* 15/13.

a. Zakładać (14):

Zwroty: »sadzić gaj« (1): Niemałz fádzic fobie gáiu żadnego drzewá przy ołtarzu Iehowy Boga twego [Non plantabis tibi lucum, omnem arborem, apud altare Domini Dei tui/] ktory wczynił fobie. *BudBib Deut* 16/21.

»sadzić sad« = plantare hortum *PolAnt* [szyk zmienny] (2): I dałem wam ziemię w kthoryeście nierobili [...]: Winnice też y fady Oliwne kthorycheście nie fádzyli [vineas et oliveta, quae non plantastis]. *Leop Ios* 24/13; *BibRadz Gen* 2/8.

»sadzić winnicę« [w tym: czym (= za pomocą czego) (1)] = vineam plantare *Vulg, PolAnt* [szyk zmienny] (10): *Leop Ios* 24/13; *BibRadz Gen* 9 arg, 3.*Esdr* 4/16; Też áby nikt cudzym korzenim nie fádzil winnice/ áni nasieniem fiał roley *BielKron* 36v; *Mącz* 499d; *BudBib* 4.*Esdr* 16/44; niemáłz tego człówieká ktoryby winnicę fádzil/ á owocuby znief nie wzywał. *BudNT przedm* a5v; *LatHar* 127; ktoż fádzil winnicę: á z owocu iey nie pożywa? *WujNT* 1.*Cor* 9/7 [przekład tego samego tekstu *BudNT, LatHar, PowodPr*]; *PowodPr* 22.

Przen (2):

Zwrot: »winnicę (sam a. swoją ręką) sadzić« (2): *KarnNap* A2; Winnicę z AEgyptu przeniół [...]. Czemużes iey plot rozrzucił: [...] Poruż fye/ o moźny pánie [...] A rácz náyzrzéc do téy biédnyé fkáżonéy winnice. Vzáł fye iéy/ boś iá iednák swoią ręką fádzil. *KochPs* 121.

c. *O rybach: wpuszczać do stawu (13)*: ná Wiofnę słuść á rozładzay ié [karpieťa] w więtlżę Stawki [...]. Ieno tego łrzej/ ábyś nie przeládził: bo iákoby gęto łádził/ thedy róś nie będa. *Strum Pv*; Iełlibyś téż miał Staw wielki/ [...] á Piątyniki [= *młode ryby*] by miał nie dorofle: tedy málých nie ładz/ niechay w Stawách do-raftáią. *Strum P3, K4v, P2, Q, Q2v*.

sadzić do czego (5): Tákiego Stáwu [zrobionego na rzece] Rybić nie potrzebá. Oprócz że byś w ónymże Stáwie Ryby chciał mieć którychby w tych Rzékách nie było. Tedy ich z inąd muśifz nábywác/ á do Stáwu ié łádzić/ A zwálzaczá Kárpie/ Kárásie *Strum O2v*; lepiéy łádzić Kárpieťa/ z oycámi do Sadzáwki. *Strum P, O3, I3v, Q2*.

sadzić w co (1): Który Staw iest ná Piałku/ iuz ná to miéy báczność żebyś mniéy weń łádził niż w ów co ná dobrym gruncie. *Strum P2*.

Zwrot: »sadzić na tarło« (1): A kiedy będziefz miał ładzić Kárpie ná Tárło/ Tedy dofyć dobrze wniemáły Stawek Kárpí Pięt-nościé [...]: wedle Stawku tho obczefz możefz *Strum O4v*.

d. *O sadzeniu kwoki na jajkach (4)*:

Zwroty: »jajec, indyjskie kury [= jaja indyków] pod kokosz sadzić« (1:1): Iaiecz pod kokofz nalepiey ładzić w lichwie [lege: w lichu, tj. *nieparzystej liczbie*] nie dawniey, ani pozdniey z nielione/ iedno około dziełfáci dni *FalZioł IV 19b*; Indyłkie kury pod fwoyłkie kokofzy Polłkie ładzić *GostGosp 122*.

»sadzić kurę, kokosz (na jajkach)« [szyk zmienny] (1:1): Gallinaria, Która kury łádzi. *Mącz 142b*; Nadźwigam fię łłomoczka, zbroie, y przyłbice; Iełłci táń zárdzewiála w kácie, co w niey páni Dobrochowłka ładziła kokofzy ná iáycah. *CiekPotr 41*.

2. *Opierać, zasadzać na czymś [co; w tym: na czym (25), na kim (1) (W przen)] (29)*: *RejKup i5v*; A nye náłładuią ci dzyeń po dzyeń lubofii? ktorzy wlytkę wolnoś y wyárę krzeléiyáńłką ná tym ładz/ áby yelć/ pić/ czynić/ nychác/ co/ á kyedy/ á yáko kto chce *KromRozm I D4, K4; LubPs cev*; áni czáfem baczą gdzie iey [sprawy sądowej] iest počatek/ [...] iákich dowodow ktora ftroná vżywála/ ná czym fwoię rzecz nawiecy ładziła *GroicPorz e; Biel-Kron 333*; Constituere summam totius litis in re aliqua, Ná yednym articule spór á roznicę cáley rzeczy ładzić *Mącz 413a*; Terminare bona voluptate, Wfziłłkę łczęśłiwość ná roskofzy ładzić. *Mącz 450b, 412d; RejZwierc 266v*; [słowa księdza Powodowskiego:] Czechowic lepak z tą fektą fwą/ á ná czymże więcey wfzelką siłę/ mowy/ y piłńania fwego ładzi/ iáko ná tym/ żeby Pánu Chrifłufowi/ odiał to czym iest *CzechEp 337, 174, 340; KochPieś 48; ArtKanc L2v*; wirłze Pogáńłkie fwiádłżą y przelłroge dawáiá/ ábyfmy łczęł-čia fwego wfzelákiego nie ładził ná łmierci drugich *Phil H3*; Przedni Mędrzec Grecki ná dwu głównych rzeczách ładził dobre R.P. łłánowanie. [...] *PowodPr 77*; Ktorego [zmarłego syna] fwego domu miał mieć ku ozdobie. Y nátyń miłł fwą ładził *CzahTr L3v; [CorfusDocum (1563) nr 117]*.

sadzić w czym (3): *RejKup X*; Powyedże mi yelłi była wnim powłcyagliwoć y czyłłofć? ktory ná yedzeny/ pićy/ y we wfłey fwey woli nyetyłko żywoł/ ále y náukę fwą ładził *KromRozm I C; CzahTr L4v*.

W porównaniu (1): Y teraz ile fię tego ná káždy dzień z mądrych głow rodzi/ tyłefmy zá to cnocie/ pięknołci/ obyczáiom/ bia-łýchgłow powinni: bo ná thym Poetá polłpolicie/ iáko ná gruncie wirłż fwoy ładzi. *GórnDworz Bb7v*.

Zwrot: »na własne mnianie, na własnym zdaniu sadzić« (1:1): A ielłize koleryk/ tedy fię wnełł wádz/ Ná fwe wáfne mnianie iuz káżdą rzecz ładzi. *RejWiz 117v; HistLan A2v*.

Szereg: »sadzić i wieszać« (1): Azáfł niełłufzniey wierzyć wy-łłádóm onych łudzi łwiętych Duchá ł. pełnych [...] niłłi wáfzym wáfłogłowom/ ktorzy ná iednym łłowie Bożym ták rozne á roz-łłicne wyłłády ładz y wiefłzią? *WujJud 33*.

W przen (6): [Iákub S. dla tych Kácerzow/ fwoy Lift piłł; kto-ry Páwłá S. złe rozumieć/ ná łłamey Wierze chćiel ładzić fwe Zbáwienie y Vłpráwiedliwienie. *HerbOdpow G5, K6v*.]

[*sadzić na co*: Są niektórzy co rzeczy boiowé ná łczęścié by ná kołłkę ładz/ wfzytko mu przypiluiąc/ á tego niebaczą/ że SCZĘŚCIE CIASNE MA MIEYSCE, GDZIE ROZVM PANVIE. *CerGór 29*.]

[*W porównaniu: CerGór 29 cf sadzić na co.*]

Zwroty: »sadzić nadzieję« [szyk zmienny] (5): *RejKup X*; Constituere spem in aliquo, Náđzieyę fwoyę ná kogo kłáść/ ná kim ładzić. *Mącz 412d, 363c*; PRzeć fię kupámi wodzą łudzie/ [...] Wybiymy fię z niewoli (mowiá) á ich łłroki Rzuómy z rąk fwych/ [...] Lecź/ co miełłka ná niebie [tj. *Bóg*] z ich fpraw fię wśmieie/ Vkázuiąc/ iák łłábo ładz/ fwe náđzieie. *GrabowSet E3v; [Fortuna]* Po wfzem okrágu łiemnym rofzerzełá władzą/ Głupi to łudzie co w ni [tj. w niej] náđzieie fwe ładz. *CzahTr L4v*; [tedy ia nie widzę ná czymbyfmy náđzieie fwoię ładzić mieli/ iedno zgołá ná łłamey łczé-ryé łáfce y miłłofierđziu Páńłkim *JanWróz 32*].

»sadzić na nadziei« (1): Plura ponuntur in spe quam in pecuniis, Wiele ładz ná náđzieyi niłłi ná pieniáđżách. *Mącz 407d*.

3. *Wydawać, przennaczać; dirigere, referre Mącz [w tym: co (27)] (29)*:

sadzić na co (2): Omnia ad voluptatem referre, Wfziłłko ná roskofzy/ áłbo biełłiády ładzić. *Mącz 124b, 350c; [ZbyłPRozm A4]*.

[*Ze zdaniem dopełnieniowym*: Gdyź człowiek nim fię więcey rzeczóm przypátruie/ Tym fię téż w głowie iego coś więcey znáy-đuie. Abyń fwe młode łátá ráczey w drodze trawił/ Niź fię w oyczyłłym kráiu próżną rzeczą báwił. Wołé ia počóciwy zbior Oycá fwego ładzić/ Ná to/ ábyń łwiát widziál/ niź go domá łłacić. *ZbyłPRozm A4*.]

a. *Poświęcać; narażać (27)*:

sadzić na co (13): [łwięci] ná ośięgniéie nie widomey oney korony/ wfzytko co mieli ładził/ máiełność/ sławę/ zdrowie/ żywoł y męki *SkarŻyw 21*. Cf *Ze zdaniem dopełnieniowym, Zwroty*.

Ze zdaniem dopełnieniowym [w tym z zapowiednikiem: na to (2); iż (3), aby (1)] (4): Chczył bych ná to wiele ładzić Iz má bog kazdemu zyawic. Y czas łłmierczy y godzinę *RejKup 15; SkarŻyw 27; GórnRozm E4v; GostCast 74*; [á wđzy przećie oné wiefłczy ich ták wáźné bywály v wfzyłłkich/ że téż y gárdłá fwé ná to ładził/ iż nie ináčey/ iedno ták iáko oni wróżył/ łłłác fye wfzyłłko miáł *JanWróz 6*].

Zwroty: »sadzić [na co] duszę« [szyk zmienny] (2): Syłł Doc-ťorowie bładz A omyłłnie wfzytko ładz. Ale ia ynaczey tufę A ładził bych ná to dufle. Bo ia przyrođzeniu twemu Tak rozumim iáko fweń. *RejKup h7, K*.

»gárdło sadzić« [w tym: na co (żywołne) (= przeciwko czemu) (1)] = *ryzykować własnym życiem (2)*: [wáz:] A ktoby mi chćiał zá-łłzkodzić/ Muśi ná mię gárdłó ładzić. *BierEz O3v; RejZwierz 110v*.

»gárdło [na co] sadzić« = *ręczyć (2)*: *RejJóz K7v*; Bo bez cny narodzie gárdłó ná to ładze/ Ci [chrześcijanie zagrożeni przez pogan] nieprzyácielowi łáłdow nie przyłłędą *CzahTr G2; [Jan-Wróz 6]*.

»głowę [na co] sadzić« = *ręczyć (2)*: Iam depacisci mortem cupio, I głowę bych ná to rad ładził. *Mącz 272b*; Záčzym głowę moie Sádzę pod miecz/ ná wfzyłłkie infz niepokoię/ Iz niewinien tego: y bez wfzelkiéy przyczyńy Iełł wrzucon do więzińiá człó-wiek ten bez winy. *GostCast 74*.

»rękę sadzić« = *zakładać się (1)*: [waszego prawa nikt nie umie] co znác nie iedno z decretow roznych w iednákiey rzeczy/ ále y z wáfłzych przednich práktykow/ ktorzy wiefł łudzie do fwych łłpráw wżywáiá/ ták iż bywa to iż drugi. nie iedno łłumę/ ále y rękę ná to ładzić chce/ iż ták tá rzecz łłkázona byđż muśi *GórnRozm E4v*.

»na szaná, w szaná sadzić« = *ryzykować, stawiać na jedną kartę [szyk zmienny] (3:1)*: KOzaki ie zowiemy/ lecź łłoiá zá grzy-ly/ A godniły korzenia/ káźdego bez chyby. Ktorzy gárdłá w łłekki łłzańć/ dla fwey łławy ładz *RejZwierz 110v; RejZwierc 195; Skar-Żyw A3v*; Táłke téż Krolá brác ná woynę/ á łłiemie wfzyłłkę ru-łłzyc/ iest to nic inego/ iedno ładzić ná ieden łłanc wfzyłłko co máłł ná łłwiecie. *GórnRozm A2v*.

»zdrowie swoje sadzić« [w tym: na co (I), za co (I), w czym (I)] [szyk zmienny] (3): ói powiada takiego fercá byli/ iż wołali po ryńkách Cárorockich/ na difputacyą wyzywáiąc/ zá tę prawdę ktorey bronili/ ieliby przekonáni byli/ w ogień isć chcąc/ y zdrowie fwoie fadząc. *SkarJedn* 253; Wyflawiaycie Pána wfzyfcy ktorzyście ná tę niebelfpieczność fadzili zdrowie fwoie *SkarŻyw* 560, 26.

»żywot sadzić« [w tym: w czym (I)] (2): *BielSpr* 51; Rozumieli dobrze/ y fami z siebie/ iłz krolowie towarzyszyłá ná państwie nie rádzi widzą/ a woyny wielkie oto podnołżá/ y żywot fwoy fadzą/ áby fię przy pánowaniu zołtáli *SkarŻyw* 27.

a. *Wykladać coś jako stawkę w grze lub zakładzie; opponere, ponere Cn* (5): Owa fie záložyli [uczeń *Twardowskiego i dworzanin*] y fádzili/ po 30. czerwonych złotych. *GórnDworz* T5; Kto grze rozumie/ może fmiele fádzić/ A kto niewiádom/ lepyey fie porádzić. *KochSz* A2v.

sadzić na co (3): Brabeum, Kleynot który ná grę/ ná zawód [tj. na wyścigi]/ álbo/ ná zbiyanie z koni fadzą. *Mącz* 26c; quo mecum pignore certabis, Co ná to fádzilż/ o co fie chcełz fe mná záložić. *Mącz* 299b, 275c.

β. *Dawać pod zastaw* [w tym: na co (2)] (3): On rzekł/ á co mi przepádniefł/ Iefli tego nie dowiedziełz. Xántus ná to fwoy dom fádzil/ Pijány go wieczór zdrádził *BierEz* D4; Iusto sacramento contendere, Słufzny funt [= *zastaw*] sádzić przeciwko komu do roł-práwienia rzeczy. *Mącz* 363b.

Przen (I): (*did*) STARY FRANT [tj. czart] (–) [...] Ach ty Iempfar moiá/ [...] Niedbam/ tylko bym fpráwił fztukę zámyślóną W nieprzyacielu fwym/ lub żywą/ lub zginioną Zołtań: ia ná to fadzę wfzyłtkié infzé pánié/ Bym iedno fwégo dowiódł/ to moie ftráranie. *GostCast* 16.

4. *Kłaść, przykładać, przydawać [co]* (8): *BielSpr* 74; Kędy błotá fá/ ták też fław/ fpuściwfy/ piafcyżfte grunty/ błoty/ fplawámi poważay: kofztuiąc iáko gęsto błoto fádzić/ wedle fplawy y gruntu *GostGosp* 112; [*OrdunekGórn* 32].

sadzić na co: gdy mármur álbo iná rzecz twárdą pozłócić chcełz/ ná ten fam grunt mozełz złoto fádzić *SienHerb* [586²]a.]

Przen (4):

sadzić na co (2): [czas] Gdy ná kogo choroby/ lub napásić iákié Pádna/ wnetze ninieyłzé zámiáta świeżemi/ Y ták miłernie ftráfzē záciéra nowémi: Czáfem wiefłzē záściéla mniefyżemi iák znou/ Lub téz ná mniefyżē fádzi wiefłzē/ pogotowiu. *GostCast* 42. Cf »na głowę sadzić«.

Zwroty: »bańki [komu] sadzić« = *złorzeczyć* (I): Certare male-dictis, Bańki yeden drugiemu fádzić á złorzeczyć. *Mącz* 49c.

»na [czyj] głowę sadzić« (I): [*Stary Frant*, tj. czart o *Józefie*, który mu nie ulega] Dziś wfzytko wywrzēć myślę/ myślę wfzyłtkié rozumy Ná iego głowę fádzić/ y ná fporne dумы. *GostCast* 15.

»przysięę [przeciw komu] sadzić« (I): á/ gđzie nielitościwa Páni iefce/ iákóž rzecz przeciw niéy prowadzić, Gđzie iedná fałefzna lžá/ może wiefcy fpráwić Niž fto przysięg/ ktoby ie przeciw niéy śmiał fádzić. *GostCast* 72.

a. *O tekście* (2):

Zwroty: »sadzić litery« (I): w drukowaniu tey Kroniki moiey tráfiło fie kilka omyłkow w literach [...] czego fie vftrzedz nie może ten ktory fádzi litery/ by był napilnieylyzy *StryjKron* YYv.

[»słowa sadzić«: [opis pogrzebu króla szwedzkiego, ojca *Zygmunta III*] Gdy śpiewać Miniſtrowie iuż przeſtáli ony lámenty/ TY-POCIVS wyſtąpił wczony/ Y łácińſkim ięzykiem długą rzecz prowadził. Gđzie wielkim kráfomoftwem fłowá piękne fádzil/ Ktoremi zane Szweckie Kroleſtwo wynoſił *ZbyłDroga* F2v.]

a. *Drukować [z czego]* (I): wtem ták sławnem ekſemplarzu [który wydrukował *Colineus*] náyduiá fię takie omyłki. [...] Lecž głupi piſarz nierozumieiac tego á mniamáiac žeby to do tekłtu náleżało/ wpifał [greckie ſłowo] w porządek/ zktorego potym ekſemplarza *Colinaeus* fwoy ekſemplarz fádzil. *BudNT przedm* b6.

5. *Cenić, szacować* (6):

Zwrot: »za nic sobie sadzić« (I): ZAzdrości ſinobláda/ látá zá-pomniálie Przcz mi fprofnie wymiátałz? á wiefzfe fpaniálie Przcz zá nic fobie fádzilż? *GostCast* 9.

a. *O rzeczach materialnych* (5):

sadzić za ile (2): fto lib. bawelny płáci 10. zło. á fadzi to loc. f. za 13. zło. *KlosAlg* G4. Cf *Zwrot*.

Zwrot: »sadzić na frymarku [= handlu]« [w tym: za ile (I)] [szyk zmienny] (4): [jeden ma pieniądze, a drugi ma wełnę] Iefł pytanie iáko dro^{go} ten z wełną ma fadzić l. lp. na frimarku aby był rowny á wiele lp. ma dáć za 18. pofta. *KlosAlg* G3v; Dwa frimarczą/ ieden ma miedz á drugi bawelny/ á loc. lib. miedzi płáci 7. zło. gotowych/ á na frimarku fadzi za 8. zło. *KlosAlg* G4, G3v [2 r.].

6. *Budować, osadzać, zasiedlać* [w tym: co (3)] (4): On powie-dzial, ysz nye thelko mosth bvdowacz abo Camyenye bracz bandá alye pothey stronye mvrovacz ſiá, y myaftho sadzicz bądá. *LibLeg* 7/33v; Chwałcie pána: [...] Miáfto Ierozolimkié on znou fádzi/ A wygnánce do włafnych domów prowadzi. *KochPs* 212; [Tę wief poczáł był sadzić niejaki Badowſki *LustrRus* 196].

sadzić gdzie (I): Kto ma láfy á wſi ná nich fádzić nie chce álbo nie moze/ á nie dłužen/ pewnieylyzy fkarb zołtanie potomſtwu/ niž w fkrzyni pieniądze: gdy go nie pułtoſzy. *GostGosp* 154; [Przy tej wſi człowiek imieniem Stefan Bielik oſiadł nowo i tamže wołá ſadzi, w ktorej juž 2 czlowieki oſiedli. *LustrRus* 234].

Przen (I):

[*Zwrot*: »grunt sadzić« = *zakładać fundament*: (*did*) Pleban (–) Wszak to dawno wiemy wfzyſcy, Iž jeſteſmy budownicy Koſcióla tego naſzego A ciála Chryſtuſowego. [...] (–) Cóż być moze budo-wano, Kiedy gruntu nie ſadzono? *WierzNauka* 193, 194.]

Szereg: »budować i sadzić« (I): Tákowe flugi koſcióla Świętego [tj. *diakonów*] tžáfem Duch Święty zowie Budownikámi/ [...] albo iáko Pan Bog v proroká mowi/ nád ludem/ y nád kroleſtwy/ poſtánowionemi/ [...] áby budowali y fádzili/ áby miáftem obron-nym/ filarmi żeláznymi/ y mury miedzianymi/ ná wfzyłtkiey ziemi/ byli poſtánowionymi/ ná przeciwko Krolom/ Kxiáżetom/ Káplá-nom/ y ná przeciwko wfzyłtkiemu ludu ziemie. *KrowObr* 5v.

7. *Uprawiać [co]* (I):

Zwrot: »nowiny [= rolę uprawianą po raz pierwszy] sadzić« (I): *Renovello*, *Rursus novellum facio* – Nowinni fadzę. *Calep* 911b.

8. [*Zwrot*: »bąki sadzić« = *puszczać wiatry*: Banky sadzicz, puszczacz ventoso, -are *ReuchlinBartBydg* V6v.].

Synonimy: **1.** *kłaść*; **a.** *naznaczać, postanawiać*; **a.** *mianować, obierać*; **3.** *zastawiać*; **4.** *przydawać, przykładać*; **5.** *cenić, dzierżyć, szacować, taksować*; **6.** *budować*.

Formacje współrdzenne: *sadzić się, dosadzić, nadsadzić, nasa-dzić, nasadzić się, obsadzić, obsadzić się, odsadzić, odsadzić się, osadzić, osadzić się, podsadzić, podsadzić się, posadzić, posadzić się, przesadzić, przesadzić się, przysadzić, przysadzić się, rozsadzić, rozsadzić się, usadzić, usadzić się, wsadzić, wsadzić się, wysadzić, wysadzić się, zasadzić, zasadzić się, zsadzić, zsadzić się; sadowić, sadowić się, osadowić się, posadowić, posadowić się, usadowić się; sposadowiać się; sadzać, sadzać się, naosadzać, nasadzać, nasa-dzać się, obsadzać, obsadzać się, odsadzać, odsadzać się, osadzać, osadzać się, podsadzać, podsadzać się, poosadzać, porosadzać, posadzać, posadzać się, przesadzać, przesadzać się, przysadzać, przysadzać się, rozsadzać, sposadzać, usadzać, usadzać się, wsadzać, wysadzać się, zasadzać, zasadzać się, zosadzać, zsadzać; osadzować, posadzować się.*

Cf **SADZĄCY, SADZENIE, SADZONY**

JR, (LW, MC, MN)

SADZIĆ SIĘ (131) vb *impf*

ſie (106), ſię (25).

W inf -a- (33), -á- (I) *SkarŻyw*; w *imp* a *pochylone*; w *pozostałych formach* -a- (73), -á- (13); -á- *GliczKsiąż* (5), *MycPrz*, *SkarJedn* (2), *SkarŻyw*; -a- : -á- *BielKron* (2:1), *Mącz* (12:1), *Stryj-Kron* (2:2).

inf sadzić się (37). ◇ *praes 1 sg* sadzę się (3). ◇ *2 sg* sadzisz się (1). ◇ *3 sg* sadzi się (26). ◇ *1 pl* sadzimy się *CzechEp* (2), sadzi(e)m się (1) *SkarJedn*. ◇ *2 pl* sadzicie się (3). ◇ *3 pl* sadzą się (18). ◇ *praet 3 sg m* sadził się (9). *f* sadziła się (1). ◇ *3 pl m pers* sadzili się (7). ◇ *imp* sądź się (4). ◇ *con 2 sg m* byś się sadził (1). ◇ *3 sg m* by się sadził (7). [n by się sadziło.] ◇ *3 pl m pers* by się sadzili (2). ◇ *part praes act* sadząc się (9).

Sl stp s.v. sadzić, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w. s.v. sadzić.

1. Zajmować miejsce (14):

sadzić się gdzie (2): Przyłtapiwłzy Heliafz/ ku włzytkim ták rzecze: [...] A tom ia iuz iedno lam zoltał tu s flug Páńfkich/ Nuż cżterzy ftá pięćdziefiat też tu ieft Báálfkich. Y owych też cżterzy ftá co fie w gáioch fádżá *HistHel* B4v. *Cf Zwrot*.

Zwrot: »sadzić się na pierwszym miejscu« (1): Rzekł [Jezus] le-pak ku wezwánym podobieńftwo/ [...] mowiac knim. Gdy będziefz wezwan od kogo ná fwádzbę/ nie fadz fię ná pierwszym mieyfcu [ne *discumbas in primo accubitu*] by więc wczéiwłzy nád cię nie był wezwan od niego. *BudNT Luc* 14/8.

a. Osiedlać się [gdzie] (8): aby Stharofthovie polfczi nyebronili sią sadzicz lvdziom nad brzegy zyemye Moldawskiej *LibLeg* 6/157, 6/157; Bogu cześć/ flawá páńftwu/ wżdyby roftá s tego. Gdyby fie ták [tj. *na opustoszałych polach podolskich*] po trofze/ wżdy ludzye fádżili *RejZwierz* 110v; [król rzymski *Tullus Hostylius*] Gorę którą zowá Cellius/ ku miáftu przydał/ ná ktorey fie dopuścił fádzić ludzyom nie ofiádył *BielKron* 101; *RejZwiere* 247v; Od kościola/ y chwały Bożey ci święci [tj. *patriarchowie Starego Testamentu*] poczynáli/ gdziekolwiek fię chocia ná máły czas fadzili. *SkarŻyw* 348, 283.

Szereg: »nie sadzić się ani osiedlać« (1): Oświeconemu pokoleniu Słowieńfkiewu [...] dawamy [...] wżytki kráiny od pułnocnego morzá wielkiego Oceaná lodowátogo/ áż do morzá Włofkiego/ fkalnego/ południe⁹⁰ aby w tych kráinách żadny nie fmiál fie fádzić áni ofiádać/ iedno wáŕze pokolenie *BielKron* 337v.

b. O substancjach: osadzać się, zbierać się, gromadzić się (3):

sadzić się z czego (1): druga [wilgość przyrodzona] któręy wietrzność pánuie/ zowá iá [po *lacinie*] bilis, á my iáfná żoćiá/ ábowiem fye z niey żoćé fádzi *SienLek* Vuu2.

sadzić się w kim (1): W piyánym tho narychley poznawáią rá-dzi/ Ktora fie komplexia w nim nabárzyey fádzi. *RejWiz* 117v.

sadzić się gdzie (1): *SienLek* 112v; [Możełz theż y táńfze ká-dzenie mieć/ zebrałfzy w kupkę fufy/ które fie fádżá pod wódkámi wonnymi *SienHerb* [578]a].

W porównaniu (1): poznác theż y po moczu záftápienie [tj. *zajście w ciężę*] ábowiem tákich pań/ moc z gęfty bywa/ á odepódz fye fádzi iákoby gęśi mech *SienLek* 112v.

c. O pszczolach [gdzie] (1): Roie też pczól nie tilko w hulach, w pczelnikach: ale też w drzewach wydupniałych fie fádżá [et *arboribus cavatis mellificant*] *MiechGlab* 77.

2. Opierać się, polegać na kimś lub na czymś; liczyć na kogoś lub na coś; niti Modrz; ponere fundamenta Cn (59):

sadzić się na kogo, na co (16): prorok wpomina człowieka áby fie nie nie fádził ná żadne fwieckie wfpomożenie *RejPs* 215, Ff7v; Ani ná wyele ludzi fádzić fie mamy. *KromRozm II* q2 *marg*; ROz-terku tego ktory fie dzyał w Niemcech [...] nikt infzy nie był przy-czyną wietfzłá/ iedno káznodzieie nie wmiętni/ ktorzy fie ná fwoie mniámie fádżá *BielKron* 202; *Mqcz* 385a; Dobroć práwie vprzey-má tu [u *Pawła Wilczka*] małz s przyrodzenia/ Ale fie ná tę nie fadz nie dzyáły mu krzywdy/ Pewnie że cie ták w fádzi gđzye nie bywał nigdy. *Paprpán* I2v, Gg; [A wszakże, Miłofciwy Panie, nie chciałbych się ja na pamięci na swá sadzić, jesliby było tam [tj. w *zwróceniu długi*] co innego, tedy bych ja nie chciał W(aszey) W(ielmożności) szkody w tym życzyć. *ListyPol* I 1529/6; *HistTroj* C4v]. *Cf* »na rozum się sadzić«.

sadzić się na kim, na czym (44): *RejKup* f8; Co kolwyek kácerftw było od początku wyáry krzeftciáńfkyye do tych czałow/ bárzo ich máło naydzyefz/ ktoreby fye ná Ewángeliey á ná flowye bożym nye fádżili. *KromRozm I* M; *KromRozm II* i2 [2 r.], p2, p4

[2 r.], r4v, f3v; *KromRozm III* D8v, Iv; A iefli fye kto fádzi ná prá-wie pińánym/ iż *Reus* ma być *ter citatus* [tj. *pozwany ma być trzy-krotnie wezwany do stawienia się przed sądem*] [...] niechay ten weżrzy w głoż *Specu:Saxo:lib: II, articu:14*, ták obaczy iż fye ná tym bárzo myli. *GroicPorz* q2; *RejZwierz* 3; *RejAp* 124v; *RejPos* 163v; Wiárá tedy náfzá niefádzi się ná téy proftey powieści ták bár-zo/ ácz iéy potrzebuie: ále ná wielkich táiemnicach/ ktoré tá po-wieść w fobie záwięzuie. *BiałKat* 71; *WujJud* 68v, 103v; *Czech-Rozm* 76; Sá tedy obyczáie iákoby żródlá á počátki/ z ktorych práwá cieć y płynáć máią. Lecz te práwá máią fię ná iákiey przy-czynie fádzić. *ModrzBaz* 70, 89v; *ModrzBazBud* ¶6; Zmowá oná z Páwłem ś. ná ktorey fię głupie fadzá/ tylo ná cżás trwác miáłá/ poki było trzebá/ áby Piotr ś. [...] od żydow nie odchodził *SkarJedn* 95; y to iefzče ktemu *X(iądz) K(anonik)* przydawa [...] że fię my ná fzkolnych Grámmátyckich roznicách fádżimy *CzechEp* 93; będe też o tym flowie Bożym/ onych ftárych/ zdánia/ wyroki/ y świádecftwá przypominał (*marg*) Choćiáz iá nie fádżę fię ná ludziach ále ná fámym flowie Bożym. (-) áby fię to pokazáło/ iż [...] *CzechEp* 128, 360; *NiemObr* 124; Ieft to znák niedolkonátogo fercá/ y zgołá niepotęznego wmyfłu/ wftáwy ftárfzych fwych fkrzętnie rozbieráć/ y fádzić fię ná káżdey rzeczy/ ktora bywa rofkázána: [...] y káždęgo rozkázania bádác fie fpofohu/ choćia ieft zákrty *ReszPrz* Av, 17; *SkarKazSej* 670b; [*HerbOdpow* E8, 13v; *JanWróz* 18; Nie długo fie oftoi/ co fie ná niey [fortunie] fadzi/ Bo go w tym co mu dáłá/ w krotkim cżáfie zdrádzi. *CebWirzbTabl* 52]. *Cf Ze zdaniem dopelnieniowym*, »na gruncie się sadzić«, »na rozumie się sadzić«, »sadzić się na swym zdaniu«.

sadzić się w czym (1): I będe káżdemu rádžil By fię ninaćzym nie fádžil [!] Iedno w Láfcze Pana fwego Iefli chce mieć czo dob-rego *RejKup* f8.

Ze zdaniem dopelnieniowym [z zapowiednikiem: na tym; iż (1), [aby]] (1): Dawnoć cżáfu pokoiu/ káždy gármie k foby. A zwláfz-czá gdy máry fwiát/ ták fie ná tym fádzi/ Iż kto vmie wiecey dáć/ przy tym rychley zdrádzi. *RejZwierz* A3; [Lecz ci ktorzy Czynfz lichwá zowá ná tym fię fadzá/ iż kupowánie Czynfzow nie ieft prawdziwe kupowánie/ ále tylko pożyczánie piędęzy/ áby od nich roczny dochod plácono. *ŚmigLichwa* 52].

Zwroty: »na gruncie, na fundamencie się sadzić« [szyk *zmienny*] (3:1): pan/ iako wiele przes wzgardzóné v świata ludzie/ mjia-iac [!] zácné/ fprawuie/ tak téfz ty świétné gdy się ná prawém gron-cie niefádżá porzucá *MurzNT* 11; *KromRozm II* q3v; *KromRozm III* A4v; [mowy] Natym iednym fundamencie sadzic się muszą ktory zálozyc potrzeba. Iż Polacy żadney przyczyny niedali. *ActReg* 149; [To ábowiem napierwłzy ieft fundáment/ ná którym fię fádzi zácho-wánie y pomnożenie Bráctwá [zakonnego]: zgromádzáć fię wfpól/ rádżić o rzeczách pożytecznych Bráctwu świętemu. *BzowRóz* 121 (*Linde s.v. sadzić*)].

»na (swoj) rozum, na [czyim – „swoim” (7)] rozumie się sa-dzić« [szyk *zmienny*] (9:8): A yednáć y tego by fye żaden lam yeden álbo kílka ich wáżyć/ áni fye ná fwoy rozum fádzić nyemyeli/ y w máłych á lekkich rzeczách. *KromRozm I* O; A nye podoba fye co komu w kofcyele/ éyerp z pokorą y fkomnofcyá/ nye fádżąc fye [lege: sadząc sie] wftetecznye ná fwoy rozum. *KromRozm I* O2v; kto o fwey náuce wyele dzyerży/ á fádzi fye ná fwym rozumye/ ten yefłcze nic nyeumye/ by też nawyęcey wmyał. *KromRozm II* p2v, iv, p2v, p3 [2 r.], p3v, t3 [2 r.]; *KromRozm III* O4v; [rzymski *cesarz Nerwa*] Przez fię nic nie fprawował/ tylko miał ná to wyfázone ludzi/ bo był miłofierny/ nie fkwáplivy/ ná fwoy fie rozum nie fádził *BielKron* 148v; *RejPos* 95v, 306; *BielSat* N4v; *WujJud* 127v; [historicy i poeci *greccy*] niewiedząc coby to był zá ławan álbo Ion ich przodek [...] zmyflili fobie iákiegoś drugiego Iaconá przodká [...]. A ták niedoczítánim Hiftoriy Świętych/ ácz fie ná wielkie rozumy fádżili/ ku fwoiey hańbie dawności počátkow narodu fwego fámifz fobie więli. *StrykKron* 16; [Nie fadz fię ná fwe rozumy/ Máło znajdá tákie dumy. Vcz fie cżytiáć me rymy/ Chcefzli doftáwáć żwierzy-ny. *BielawMysł* A3; *HerbOdpow* T8v].

»sadzić się na swym (a. swoim) (własnym) zdaniu« (2): *Rej-Pos* 306; Iedno fie wždy trzeż omylić w tym hárdim mniemaniu/ Boć nie dobrze kto fie fádzi ná fwym włafnym zdaniu. *HistLan* A2.

3. *Wysilać się, kusić się o coś, uwziąć się na coś; usilnie dążyć do czegoś, starać się o coś; contendere, intendere, tendere* *Mącz* [w tym: na kogo, na co (33)] (35): *RejRozpr* 13v; Y Kxieża choc chodzą stady Mało y wnich znajdzie rady Chocz fyę nato hardzie fadzą Alie ćafem wieczey wadzą *RejKup* p3; ludzye s poşpolite⁸⁰ obyczają tych czáfow/ ni nacz wyęcey fie nye fadzą/ yedno ná wyele kofztownych á drogocenyonych flát *GliczKsiąż* E8v, C4, N5v; Petere sublime, Ná wyfokie fie rzeczy fádzić. *Mącz* 295b; Assumere sibi, Prziwłáfzzác [!] fobie/ fádzić fie na co. *Mącz* 432c; Tendebat summa ope, ut consul creatur, Wielmi fie ná to fádził chcąc być Burmistrzem. *Mącz* 444a; Ad id unum omnes cogitationes intendit, Wfziftek fie ná to fádzi. *Mącz* 445a, 114d [2 r.], 257a, 350b, 444a, c; *HistLan* E2; *Myc-Prz II* A4v; Krolá Litewkiego Synowiec iego [...] fadząc fie ná opánowanie Litewkíey ziemię/ we fpiączki zabił *StryjKron* 335; Witolt Kieyflutowic będąc mężem wielkiego fercá/ y wyfokiey myfli/ fádził fie też ná wielkie Xięstwo Litewkíe *StryjKron* 482, 667; *PudlFr* 76; [Nihil agis. Prožno fię fádziłz. *TerentMatKę* L8v; Przećię ná co fie [Zygmunt III] fádził dokazał swoiego *KmitaŻyw* D4].

cum inf (1): [Amurates] Iuż fie iáwnie fádził pofieć páńftwo Greekie/ y wielką część Trácyey pod fwą moc iuż był podbił *Biel-Kron* 240.

Ze zdaniem dopełnieniowym [zawsze: z zapowiednikiem – na to; aby] (3): Abyś miał być wiecznie żyw/ ták fie ná to fádziłz. *Rej-Wiz* 21v; pan Bog kocha fie w tákich/ ktorzy mimo tę władzą zá ktorą mogą to co chcą/ fádzą fie ná tho/ aby theż náfládowali páná Bogá w dobroći/ y w mądrości *GórnDworz* Gg4v, I5.

W porównaniu (1): A ktorým křtałtem gdy zbiorą z wielkiego dżdża pothoki/ Siłnym gwałtem ze wfład zbiorą wnet zárázem potopy: w powódz co fię więc náwinie/ thák fię fádzi ich [wrogich nam ludzi] myślenie/ ná náfze zátroczenie. *ArtKanc* K15v.

Zwrot: »na wielką rzecz (wielkie rzeczy) się sadzić« [szyk zmienny] (3): *BielKom* C2; Naydzye tákowych dofić/ ktorzy nic nye vmyawfli/ fadzą fie ná wyełkye rzeczy *GliczKsiąż* L6; Ná wielkie fie tu rzeczy fádzićie/ Zda mi fie śmiech z siebie vczynicie. *Biel-Sjem* 29.

»na wielkie wymysły się sadzić« (1): Slenieńfey záfwdy ftanow/ Rycerfkich pátrzyli/ Ná wielkie fie wymysly/ nigdy nie fádziłi. *RejZwierz* 58.

a. *Współzawodniczyć z kimś, rywalizować* (3):

Ze zdaniem dopełnieniowym (1): Owa iedná [cóřka] przed drugą ná to fie fádziłá/ Iákoby ná wfzem oycu pilniey vflużyłá. *HistLan* D3.

Zwrot: »jeden na drugiego, nad drugiego, przed drugim się sadzić« [szyk zmienny] (1:1:1): Muneribus cum aliquo contendere, Vpominkámi fie uprzedać/ fádzić yeden ná drugiego. *Mącz* 444c; *HistLan* D3; Więc fię ieden w chytróści nád drugiego fádzi: Y ná złą rzecz rad ofzuft łgarzowi porádzi. *KlonWor* 8.

b. *O plantacji chmielu* [na co] (1): Chmiele fádzić/ bo ten w wielką drogość wchodzi: y ná rzádne chmielniki [tj. plantacje] fie fádzić: y ná iedno mieyfce gdy fie rodzą chowác *GostGosp* 98.

4. *Przykładać się do czegoś; operam dare, studere* *Mącz* [w tym: na co (8)] (9): Dictioni operam dare, Wymowności pilnym być Sádzić fie ná rzec *Mącz* 86d; Studet hoc, Ná to fie fádzi. *Mącz* 423b, 264d, 296d, 336d, 423b, c.

W przeciwstawieniu: »sadzić się ... nie dbać« (1): Pożytecznieyflać yest dáć ná wyełkye myefce fyná ná náuki/ niź go w myáfteczku przy Bákalarzu báwić/ kędy fie yedno ná rybáldią álbo fekundánią fádzi/ á o náuki nyedba. *GliczKsiąż* M.

a. *Kłaść nacisk, upierać się* [na czym] (1):

Ze zdaniem dopełnieniowym [z zapowiednikiem: na tym; aby] (1): My áczkolwiek fię ná tym nie fadziem/ áby nam ná być S.

Piotrá w Rzymie/ wywodow z pilmá potrzeba [...] wfzákze [...] *SkarJedn* 85; [Abowiem nigdy fie ná tym łamym Apoftołowieciefie niefadzili: áby Nauka ich była pifana na papierze; ale więcey/ ná fercach wierzących. *HerbOdpow* V4v].

5. *Zasadzać się, czyhać na coś, atakować kogoś* [na kogo, na co] (5): Bo wflyfcy fprzećiwicy co fie ná myę fádzą/ Przed możnofcyą Pánye twą wflyfcy tył podáżą *LubPs* Cv, E2, N6; Obległ gi iuż frogi á widomy nieprziacieli ze wfzech ftion [...] fádząc fie ná zginienie iego. *RejPos* 197; Któryby ná páfterzá/ źwierz fie/ fwęgo fádził/ A ná złą śmierć/ lub w zły raz/ radby go w prowadził? *Gost-Cast* 66.

6. *Występować przeciw komuś; resistere* *Mącz* [przeciw komu] (3): Tendere adversus auctoritatem senatus nephas est, Przećiwieć fádzić fie przeciw rádzie yest wielki wyftęp. *Mącz* 444a, 112b, 397b; [GDzieby fie ktho chciał [...] ná one też dawne przygody obejrzeć [...] mam zátho żeby záprawdę nietrudno to mogł obáczyć/ ifz dziś/ ácz fie to podobno nieták iáśnie dawa widzieć/ ále przedfię/ tofz po dźiż dzień fie wluździech/ tych ktorzy fie przeciw Bogu y oblubienicy iego fádzą [...] potykáło. *WizFaleczDucha* przedm A2].

7. *W funkcji strony biernej* (6):

a. *Być pisany* (5): Y iużby káždè/ e / znáczonè krèfką bydź muşıáło, coby *superfluum* było. Ale rychléybym rzékł: ten *vocatius*, Pánie, *domine*, niech idzie proflym/ e / bez krèłki: nigdźiý fie bowiem/ e / nie fádzi. *JanNKar* E3v, C4 [3 r.], E3v.

b. *Być zakładany* (1):

Fraza: »miasto (a. [miasteczko]) się sadzi; [wieś poczęła się sadzić]« (1): [Bóg] Kiedy záś chce/ puftynią w piękną rzékę mieni/ Y piafek w łąkę pełną fturieni. Gdzie potym vtrápony głodem lud prowadzi: A oto zacné miáfto fye fádzi. *KochPs* 166; [Ta wieś ab annis 6 poczęła się sadzić, w który już jest kmieci 60 in laneis 37. *LustrSand* 137, 137; *PrzywPozn* 1571 nr 156 175].

Synonimy: **1.1.a.** *osiadać, siedlić się; 2. opierać się, polegać; 3. brać się, kusić się; 4. przyczyniać się, przykładać się, starać się; 5. czyhać, kusić się; 6. obarzać się, opponować się, przeciwiać się, występować.*

Formacje współrdzenne cf SADZIĆ.

Cf **SADZĄCY SIĘ, SADZENIE, SADZENIE SIĘ**

JR, (LW, MC, MN)

1. SADZIEC cf SZADZIEC

2. SADZIEC *St stp; Cn, Linde brak.*

Cf **SADZ**

[**SADZIK** sb m

N sg s(a)dzik.

St stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „sadz” ‘ogrodzone miejsce przeznaczone do hodowli zwierząt’: W małym domku podle wielkiego domu fladru sztuka, sadz [! błąd transkrypcji] wielgi do gęsi, skrzynia wielga [...]; drugi sadzik mały, klatka do ptaków napleci(o)na drutem *InwMieszcz* 1586 nr 273.

Synonimy: *gajek, lasek, ptasznik.*]

JR, (LW, MC, MN)

[**SADZISKO** sb n

D sg s(a)dzisku.

St stp, Cn, Linde brak.

Aug. od „sadz” ‘staw rybny’: Z żytem, tym, którego jest ten poczet, które p. Kemblan od p. Tarnowskiego odebrał: rzy 3 warstwy w stodole we ćwierci ty, która jest nad strugą ku sadzisku, owsa młóconego mólđr *InwSzlachKal* 1569 nr 19.]

JR, (LW, MC, MN)

SADZNIK (1) sb m

N sg sádznik.

Sl stp, Cn brak, Linde XVI w.

Obszar ziemi, na którym uprawia się młode sadzonki roślin: Vitarium, Winni ogród/ łzczepnik/ fadznik winny/ mieyfce zwłafz-czą gdzie odchowawąyą winne łzczepy. Mącz 499d.

Synonimy: ogradek, szczepnik.

JR, (LW, MC, MN)

SADZON cf SADZONY

SADZONY (28) *part praet pass pf i impf*

pf (20), *impf* (4), *pf a. impf* (4).

sadzonny (20), **sadzon** (4), **sadzony a. sadzon** (4).

-a- (18), -ã- (1) *KochJez*; w formach złożonych -on- (5), -ón- (2); -on- *KochFrag, KochPhaen* (2), *ZawJeft*; -ón- *KochPam*; -on- : -ón- *KochPs* (1:1); w formach niezłożonych -on, -ona.

sg m N sadzony (5), sadzon (2); ~ (*attrib*) -ony (2); ~ (*praed*) -on (2). \diamond *D* sadzonému (1). \diamond *A* sadzony (1). \diamond *f N* sadzonã (2), sadzona (2), sadzon(a) (4); ~ (*attrib*) -onã (2) *StryjWjaz, LatHar*, -ona (1) *KochJez*; ~ (*praed*) -ona (1). \diamond *A* sadzonã (1). \diamond *n N* sadzoné (1). \diamond *pl N subst* sadzoné (6); -é (1), -(e) (5). \diamond *G* sadzonych (1). \diamond *A subst* sadzoné (2); -é (1), -(e) (1).

Sl stp s.v. sadzić, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w. s.v. sadzić.

1. pf i impf Umieszczony (umieszczany) (11): Iechałes potym ziemiã/ tãm gdzie Wilnã áicha Górę z wieku fãdzonã/ potaiemnie łpycha Czyniãc łobie gošciniec *KochPam* 83.

sadzony na czym (1): Dziesiãta bramka [tj. przybranie głowy], w ktorey sã perly Orianłkie niemale, na Axamiczcie czarnem łzãdzone. *WyprKr* 32v.

sadzony między czym (1): Feretow drugich Ofim, na Kftãłt roz, wkałdim łelcz perel orianłkich okrãglic, Feretow drobnieiřzich gęłto miedzi wietfemy łãdzonich niemalo *WyprKr* 19v.

a. O osobach; przem (1):

Wyrazenie: »na sztych sadzon [z kim]« = traktowany jak ktoř, porównywany z kimř (1): list do X. Biskupa Przemysłkiego od Pana Marszałka Koronnego. [...] Proszę wm MMPana niech niebęde tak contemptus, zebych był nasztych sadzon zklechennym sługã wm *ActReg* 158.

b. O sadzonkach roślin: umieszczony (umieszczany) w ziemi; sativus Mącz, Cn; satus Mącz (6): Unciariae vites, Rzãdko fãdzone winnice yãko by dwãnaftnã część yednego łtãyã przinofzãcy. *Mącz* 502b, 387a [2 r.].

W porównaniach (3): *KochPs* 192; *LatHar* 410; Powiedãia/ że bãrżiey Iudałzowã brodã Swieciãł/ niř pochodnia/ gdy łzedł do ogroda. Kiedy Zydom hetmãnił/ Wiechã płomieniãta Więcey niř łwiecã lana palãłã [...]. Iãko iãłkier nã łãkãch; [...] Iãko łołte fialłki fãdzone w ogrodziu *KlonWor* 28.

Wyrazenie: »nowo sadzony« (1): Oćieć Źiędzie zã łwym łtołem/ A dziãteczki łtoia/ kołem: By w buynym fãdzie łzieloné Oliwki nowo fãdzone. *KochPs* 192.

c. O gęsiach (1):

Wyrazenie: »sadzony na jajcach« (1): Lepak gdy łie dziwował Albiciades iakoby on [*Sokrates*] tey łwey łenie to klopotanie moęł łcirpieć, łpowiedziãł, á iakoř teř ty moęłsz gęłi fãdzone na iayczach gdy krziczã zcirpieć *BielŻyw* 48.

2. pf Ozdobiony nasadzonymi elementami; crustatus, diatretus, inductus, segmentatus, tessellatus, vermiculatus Cn [w tym: *czym* (8)] (9): Pierwsa Kosulka z łzotem, a szarnim ładwabiem perlãmy sadzona *WyprKr* 35v, 35v, 36v [2 r.]; Czãpkã nã nim [na królu] Kłiãżęcza czywona s perlãmi/ Z Axãmitu/ fãdzona nã krzyř kley-notãmi. *StryjWjaz* Cv; *KochJez* A3.

a. Inkrustowany (1): Emblemata – Sztukwerk łtołarski cudnie fãdzoni. *Calep* 358b; [Stól 1 sadzony, z dekã na siedzeniu; łtoły 2 wielkie w izbie *InwMieszcz* 1579 nr 222].

[*sadzony z czego*: zbudował Grzegorz papieř XIII kaplicę tak pięknã i kosztownã; [...] wszytko z marmuru i z drogich kamieni sadzona *RywKsięgi* 209.]

[*Wyrazenie: »sadzona robota«*: sã w ty kaplicy ławki sadzone roboty barzo misterne. Karzeł Piãty, kiedy tam był, nie chciał wierzyć, by to sadzona robota: nořem sztuczke wyłupił. *RywKsięgi* 252.]

b. O niebosklonie (2): *KochFrag* 22; Włzak ty [Bože] wlyřtko moęłsz/ łnadř tobie nie łã ani Tãyne niebã pięknemi fãdzone gwiazdãmi Ani brzeg mořzã *WitosłLut* A6.

3. pf i impf (*Z*) *budowany, ułozony (układany); structilis Mącz; constitutus Modrz; locatus JanStat* (7): *Mącz* 422c; Łly człowiecze/ łpułtołczyłes Polã nieprzerodzoné: Zwoiowałes/ wywróciłes Miãłtã pięknie fãdzoné. *KochPs* 12; A tãk/ gdy kmieć w łešie/ gdzie wieř ma byđř fãdzonã/ wolność weźmie/ nie będzie moęł z łwey rołey łie rułzyć/ ář piérwey rołã wyprãwi *SarnStat* 655.

sadzony czym [= *jak*] (1): Gdzie łię zãłię zbierze wiele tych gołpodarzow z czełãdzia łfwoia [!/] y domow wiele/ tãm bywãia Miãłtã ábo mnořtwo domow/ vlicãmi porãdnie fãdzone *Modrz-Baz* 2v.

Przem [na czym] (1): Iãko nã mořzu łdmiennóř mamy/ Bo dźiř łpokoyne w nawãch pływãmy: Ockniełř łye/ áłiç nawãłnoř łroğã Obaczylř [...]. Obraz ływotã małř wyřãzony: Y nã niepewnym grunćie fãdzone *ZawJeft* 31.

a. O gwiazdozbiórach (2): Ieřt iefce y drugi znak nãd Skopem włozony/ Poniřey Andromedy trzykãtem fãdzone: Deltoton łwym imiēniem Grękowie miãniã *KochPhaen* 9, 19.

4. impf Więziony (1): A fãdzon teř nikt byđř nie ma [*Captivari etiam nullus nobilium debet JanStat* 123]/ iedno łprawem przekonãny wedle łtãtutów y Przywileiów. *SarnStat* 66.

Synonimy: 1. kładziony; 2. ochędożony, ozdobyony; 3. budowany, zbudowany; 4. więziony.

Cf [NIESADZONY] (*Errata*), **SADZÍC**

JR, (LW, MC, MN)

[SAFIJOWIE] cf SPAHIJOWIE

SAFIJAN (6) *sb m*

s- (5), sz- (1).

Pierwsze a jasne, drugie pochylone.

sg N safijã (3). \diamond [*A* safijã. \diamond *L* safijãnie.] \diamond *pl N* safijãny (1). \diamond *A* safijãny (2).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Wyprawiona miękkã skóra koźla lub barania barwiona na kolorowo, z ktorej szyto kosztownã męskã łdzie i łbuwie, pochodzãca z Turcji; teř łdzie i łbuwie wykonane z tej skóry (z tur. sahtıyan ← pers. sahtıān) (6): ieřli łię naydã pierzchałkowie [= *lek-komyřłni*] iãcy/ ktorzy [...] tem łię nãd inłze wynofzã/ że więcey niř inłzy dãli łrybutu Mołkwie zã futrã/ więcey Turczynowi zã łãfiany/ kobierce/ więcey Niemcom Włochom zã iedwabie łuknã/ winã/ [...] éi tãcy niebãczni łudźie/ łãcno *ad officium* przywiedzieni być moğã. *GrabPospR* N3v; Abowiem gdyby te pieniãdze w Koronie zołtãły/ ktore do Włoch [...] wynofzone bywãia. Tãkże do Turek zã niezdrowe málmãzye/ zã niepotrzebne kobierce/ zã chrome konie/ zã niepozyteczne łzãfiany/ [...] tedy v nas łãcnoby było o pieniãdze/ á zã tym y o łołnierzã do łbrony *VotSzl* D2v; *KlonWor* 56 [2 r.]; [*selle Turcarum de saphian CracArtific* 1539 nr 955; *InwMieszcz* 1566 nr 129; [*tak mówi Jehowa Jeruszalimowi*:] Y łbloklem éię w łãftowãnã kofzulę/ á łbułem éię w łãfijã (marg) w Tachã/ co niektorzy przekłãdãia borłukiem. (–) vbrałem éię teř w éienkie płotno/ y przyodzãłem éię iedwabnã (łzãtã) *BudBib* Ez 16/10; Abram Markus Żyd krak(owski) towar łwój przywiołz: safian z Wrocłãwia eq. conductis, sol., fl. -/1/9 *HandelŻyd* 67].

W połczeniu szeregowym (1): A Teřby tã wyprãwã nie moęłã wiele kofztowã [!/] ábowiem napřod w wołfće nie wolno będzie kofztow prořnych czyniç/ ktore *ad ornatum et pompam* więcey naležã/ niř do potężnoři boiu/ iãko łã łtroyne łzãty/ futrã/ łãfiany/ kobierce/ iedwabie/ łãmpãry/ wilki/ co po tym niç/ łrebrne ábo połzãcãne rzeđy etc. *GrabPospR* N4v.

Szereg: »ubraniczko i safijan« (I): Vbrániczko wyfmukle y Sá-fian świeży: V rolkofznych białych głów/ Pan zawnże ná leży [= na kwaterze]. *KlonWor* 62.

JR, (LW, MC, MN)

[SAFIJANOWY ai]

N pl subst safij(a)now(e).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „safijan”:

Wyrażenie: »safijanowa skorka«: 3 juchtowe skóry po gr 30, 2 mniejsze juchtowe po gr 20, 2 safianowe skórcze po gr 20 *Inw-Mieszcz* 1582 nr 240.]

JR, (LW, MC, MN)

SAFIR cf SZAFIR**SAFIROWY cf SZAFIROWY****[SAGA] cf ZAGA****1. SAGAN (I) sb m**

N sg s(a)g(a)n.

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Wielkie metalowe naczynie do gotowania (z tur. *sahan* ← arab. *ṣaḥn*): [item durschlack; item kielka; [...] item sagan; item 5 caldearia *CracArtific* 1524 nr 553.]

Szereg: »kocień, sagan«: Naczynie kuchenne, które jest oddane do ręki P. Manowskie^{eo}, Kuchmistrza K. Jei Mczj. *NAPRZOD*. Koczeń wielki fagan 1 Pulsaganie 1 *WyprKr* 119.

Synonimy: garniec, kocień, panew, tygiel.

Cf **PULSAGANIE**

JR, (LW, MC, MN)

2. SAGAN Sł stp (aneks); Cn, Linde brak.**[SAGAPEŃSKI ai]**

N sg m sagapeński.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII w. (z Cn) s.v. *zapaliczka*.

bot. Zestawienie: »sagapeński kopr« = *Ferula assa-foetida* L. (*Rost: serapinum*); *zapaliczka cuchnąca, roślina z rodziny selerowatych (Apiaceae), stosowana w lecznictwie w postaci gumożywicy znajdującej się w soku mlecznym korzeni i kłączy; ferula (sylvestris), ferulago, narthecia, narthex* Cn: Sągapeńłki kopr/ Zápáliczka drudzy zową/ Ferula. [...] ftego źiela *Sagapenum* bywa w Aptekách/ Serywłkim fokiem zową/ ftađ iż mu mowią *Serapinum*. *SienHerb* L3#, E2#v.]

Synonim: zest.: *zapaliczka*.

JR, (LW, MC, MN)

SAHAJDAK cf SAJDAK**[SAITYJA sb f]**

A sg saityją.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Bardzo szybki, nieduży statek śródziemnomorski, bez pokładu, mający dwa maszty: Wsiedliśmy na naszą saityą o godzinie piętnastej, a o szesnastej ruszyliśmy się z portu. *RadzPodróż* 198.]

JR, (LW, MC, MN)

[SAJ sb m]

N sg s(a)j.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: Zniszczona, podarta odzież lub brzeg bądź kraniec odzieży: lacinia est vestis lacerata {incisa} vel ora sive extremitas vestimenti *Say ReuchlinBartBydg* rv.]

JR, (MC, MN)

[SAJA sb f]

Tekst nie oznacza pochyleń.

sg N saj(a). ◇ G saj(e).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

Lekka tkanina odzieżowa wełniana lub półwełniana (z fr. *saie*); *pannus Italicus* Cn: Saje czerwony 3 ćwierci za gr 27 *InwMieszcz* 1567 nr 132; szubka czamletowa nowogrodki podszyta, druga [szubka:] saja lisim futrem podszyta *InwMieszcz* 1567 nr 133.]

JR, (LW, MC, MN)

SAJAN (I2) sb m

Pierwsze a jasne, drugie pochylone.

sg N sajân (2). ◇ A sajân (3). ◇ L sajanie (2). ◇ pl N sajány (1).

◇ A sajány (1). ◇ L sajáni(e)ch (2) *RejWiz, PaprPan, sajánach* (1) *MWilKHist*.

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI w.

1. Obcisły męski kaftan z bufiastymi rękawami, rozklinowany od pasa w dół, sięgający przed kolana (z wł. *sayon* ← lat. *sagum*); *sagatus, sagulatus, sagulum, sagum urbanum* Cn (7): *RejRozpr* Iv; Acz [niebieskie książęta] nie chodzą w fãianiech/ lecz zacność káždego/ luż go czyni przed Pánem dziwnie ofobnego. *RejWiz* 153v, 6; Thákież też kto fie we Włofzczyźnie kocha/ niechay zbytnie krothką fukienkę/ fãian przed fobą nie zawnrthy/ zárzući *Górndwor* L7; *PaprPan* B3v; [sajan hatłasewy, czarny, stary – fl. 1 gr 4 *Inw-Mieszcz* 1576 nr 209].

W połączeniu szeregowym (I): gdy fobie wřpomniřz [...] ony řupany/ ony rozliczne Włofkie Iřzpáńłkie wymyřly/ ony dziwne płařcze/ fãiany/ kolety/ obercuchy/ aż dziwno y ftráfzno o nich mowić *RejZwierc* 57v.

W przeciwstawieniu: »rewerenda ... sajan« (I): á mnie téż czás o fobie poráđzić. Iefli mi w rewerendzie/ czy lepiý w fãianie [tj. czy mam zostać księdzem, czy człowiekiem świeckim]/ Iefli mieřkác przy dworze/ czy ná fwoim łanie. *KochFr* 52.

2. Szeroka, faldzista suknia kobieca (z wł. *sayon* ← lat. *sagum*) (2): Bieretek s feretkami [...] Łáncuřzek z ářłzbáńłczkiem á ferdeczko ná nim. Sáian z dzyewiáćią bramow by zbił obręćzami [...]. A tyć więc nas přtroćiny odwodzą od tego/ Ze nie mořem rozeznác co nam potrzebnego. *RejWiz* 53v; Powagi téż záywiemy W Sukniach fie wozić bęđziemy. V Pań ná đługich Sáianách V Pánow w wielkich Kołnierzách. *MWilKHist* E4v.

3. Krótki płaszcz żołnierski narzucany na zbroję; sagum Mącz, Calep, Cn (3): *Sagatus* – W fãian obliczoní. *Calep* 938a, 938a.

Szereg: »sajan albo kitlik« (I): *Sagum, chlamys militaris* quadra, Opończány fãyan álbo kitlik był v Rzimianów ktorí żołnierze ná zbroję przyobłoczyli *Mącz* 364b.

Synonimy: **3. kitel, řupica**.

JR, (LW, MC, MN)

SAJANIK (7) sb mPierwsze a jasne; -ja- (I) *PaprPan*, -jã- (I) *RejWiz*.[sg N sajanik.] ◇ pl G sajanik(o)w (4). ◇ A sajániki (I). ◇ L sajánikách (I) *PaprPan*, sajanik(o)ch (I) *RejWiz*.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w.

Dem. od „sajan” (7):

1. Od znac. ‘obcisły męski kaftan’ (5): Pořzał potym ná zachod młodzyeniec vbogi/ Vřzał záfie rozliczne zámieřzáne twrogi. [...] Dworzánie w fãianikoch w bieretkach s řzpadámi *RejWiz* 167; Barwa na Pacholeta SAianikow, bieretkow, i infzich wborow Axamitnich czarnich ná 4 pacholáth *WyprKr* 91v, 91v, 92; Zytá ná wieřć [lege: nawieřć] fãfiki pełne do ftođoły. Nie toć wolność pánowie we přtrych fãianikach/ Czyni [...]. Aleby was wolnemi dopiro zwał káždy [!]/ Gdyby tey fátęczności doznał po was zawnřdy/ Abyfcie [...] Zágrođzili przechody tu Tátáryznowi. *PaprPan* Bv; [Zátym onę iedennaście młynárczykow w fãianiki czerwonego ákfamitu dał przyođziać *HistOtton* 122; W izdebce ná górze: [...] rogoża, [...] sajanik szary, purpuriański *InwMieszcz* 1565 nr 124;

sukienka szara, stara, potarta; sajanik ciemnodziki, muchajerowy, nowy *InwMieszcz 1585 nr 271, 1572, 1573 nr 178*].

2. *Od znac. 'krótki płaszcz żołnierski' (2):* Sagarius – Przekupien faianikow. *Calep 938a, 938a*.

Synonimy: 2. kitliczek, kitlik.

JR, (LW, MC, MN)

SAJĄCY (1) *part praes act*

N pl subst sając(e).

Śl stp, Cn, Linde brak.

Pijący mleko matki przez ssanie go bezpośrednio z jej gruczołów mlecznych (o młodych ssakach):

Wyrażenie: »sające jagnię«: Subrumi – Saiące iagnięta. Calep [1020]a.

Cf SSAĆ, SSĄCY

PP

[SAJDACZEK *sb m*

I sg sajdączkiem.

Śl stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „sajdak” ‘pokrowiec na luk i strzały’: A ty przedsię niepróżny Brómii wefoły/ [...] á ten orszak młody Wywodź w tańce: á niechay przy Królu piefzczony/ Z śaydaczkim blińko stoi/ wnuk piękny Diony. ZbylEpit 10.]

JR, (LW, MC, MN)

SAJDAK (43) *sb m*

sajdak (33), sahajdak (7), sejdak (3); *sajdak Mymer¹, BartBydg, LibMal, GliczKsiąż, Leop (3), StryjWjaz (4), PaprPan (2), KochPs, StryjKron (3), KochJez, NiemObr, KochEpit, KochFr (2), KochMuza, BielSjem, PudlFr (2), BielRozm, Calep (3), PowodPr; sahajdak ZapWar, RejZwierc (2), Calag (3); sejdak BielKron; sajdak : sahajdak : sejdak LibLeg (1:1), Mącz (1:--2).*

W sajdak: saj- (23), sāj- (3); sāj- KochEpit; saj- : sāj- StryjKron (1:2); w sahajdak pierwsze oraz drugie a jasne; w sejdak e jasne; -äk.

sg N sajdäk (14). ♦ G sajdäka (2). ♦ A sajdäk (11). ♦ I sajdäki(e)m (4). ♦ L sajdäku (3). ♦ pl N sajdäki (2). ♦ G sajdäk(o)w (2). D sajdäk(o)m (1). ♦ A sajdäki (2). ♦ I sajdäkami (1), sajdäki (1) StryjWjaz (1:1).

Śl stp brak, Cn notuje, Linde XVI – XVII i XIX w.

1. *Skórzany lub drewniany pokrowiec na luk i strzały (z rus. caadakъ ← tur. sadok); pharetra Mymer¹, BartBydg, Vulg, Calag, Calep, Cn; corytus Calep, Cn; theca seu repositorium sagittarum BartBydg; scranteum Mącz (42): ZapWar 1523 nr 2225; Mymer¹ 15; BartBydg 113; LibLeg 11/97; Leop Ez 27/11; iechał mu [kniaziowi] po prawey stronie Scheal Krol Tátárki [...] miał Seydak przypafány. BielKron 435; Pharetratus, qui pharetram fert, S Seydakiem yeżdżący. Mącz [297]a; Scranteum, pellem vocant in qua sagittae reponuntur, Sýdak Mącz 374a, [297]a; Bo dařli myśliwemu lutniä/ [...] bialey głowie oftrogi/ álchimiřcie ľähýdak/ tedy tho žadnemu s tych nie będa wdzięczne vpominki RejZwierc 97v; Sýdäki złotem/ śrebrem s proporecy ľie ľńiäly StryjWjaz B3, B2v [2 r.]; (nagł) Iákub Pretwic z Gáwron [...] (–) Z Diogenefem obá w iedney ľzkole byli/ Y iednákie im zmyľly Bogowie ľpráwili/ [...] Ten do piorá był chćiwy á nář do ľaydaká PaprPan H4v; Kócher anlegen. Sáháidak przypáfác. Cingere pharetram. Calag 310b, 310b, 311a; Nie ieden twóy [Radziwile] grot zořtał w hárdym Mořkwicińie. Y Tátárzyn nie odnióř w ľaydaku twéy ľtrzały KochEpit A3; Miley pátrzyćy gdy dziewká [...] pięknie iedzie ná koniu z ľaydakiem/ Niř kiedy ľie oćiągnie ćiářnym inderakiem [= spódnicą]. BielSjem 21; BielRozm 6; Calep 265a, 798a [2 r.]; [Thul, Saydak pharetra, ubi portantur sagitte, teca sagittarum Reuchlin-BartBydg z7; Skorořmy zsiedli, przybieřał czausz samoczwart, ubrany z sahajdakiem RadzPodróż 42; Pharetra, ein kócher. P. fey-dak. Volck 469].*

W poľczeniach typu szeregowego z nazwami róznych rodzajów broni oraz innych akcesoriów wojennych (12): LibLeg 11/157; Páthrzayže czo ľá za przypadki á czo ľá za vbiory á ínstrumenthá iego [człowieka rozgniewanego]/ Miecź/ kiy/ ľiekierá/ árkábuz/ ľá-háydak RejZwierc 79; StryjWjaz A4; PaprPan D2v; Ciáto iego [księcia Kiejstuta] Skirgayło Synowiec/ Brát Iágelow do Wilná vczćiwie obyczáiem Xiążęcym przyprowádził/ [...] támže vbrawřzy go we zbroie y w řzáty Xiążęce z řzábľa/ z włoczniä y z ľaydakiem/ poľožyli go ná řtos drow StryjKron 467, 155, 411; A Mars wřzyřtkie řurie ná Mořkwę wywrócił luř/ bo z Luków nieľtrzela/ ľaydak mu y řtrzały Ogniem Króla Polřkiego wřzyřtkie wygorzały. KochJez B; Luk/ y ľaydak twóy/ Phaebe/ niech będzie/ lecz řtrzały Wřercách nieprziacielfkich w dzień boiu zořtały. KochFr 12, 6; Nie pomogłyćby ľuki/ řtrzały/ y ľaydaki/ Káráency/ y zbroie/ źeláźne řyřzaki/ Bechtery/ y páncérź/ y ľńiäće przypłbice: Wywróci miłóř wnetže káždęgo ná nice. PudlFr 69, 14; [Oftrźcie (marg) Albo Napierzayćie/ álbo wyćierayćie/ lub poleruyćie. (–) řtrzały/ nápelniayćie ľá-háydaki BudBib Ier 51/11; PaprHerby 106].

W porównaniach (2):

~ Jako comparatum (1): [Bóg mówi:] Oto ia przywodę ná w pohánřtwo/ narod mořny [...]. Sýdak iego iáko grob rozřzyřzony: wřzyřcy ľá męźni [Vulg Ier 5/15-16]. PowodPr 8.

Jako comparandum (1): Czemu řczyřy Chriřtyáńki prořtacźek tych náľřadowáć ma/ ktorzy z byřtrych rozumow řwoich/ iáko z ľaydaká iákiego wypuřczáia/ rozmáite mowy y powieřci/ iáko-by nieiákie řtrzały/ ktorymi chęą w táiemnice Boże vgodźić Niem-Obr 96. ~

Wyrażenie: »sajdak pełnostrzały« (1): Byłeř y ty Apollo ná zaľtepy řmiáły/ Wyniřczyłeř do czyřtá ľaydak pełnořtrzały. Koch-Muza 26.

Przen (4): Yákycie ľá řtrzały w rękach duřęgo człowcyeká/ tákycie ľá dzyatki/ ľńęćliwi tho rodzicy/ ktorzy tákowych řtrzał máyá dořić w ľaydaku/ ábowyem oni nye omyľá ľie áni wřtána/ gdy będa myeć potrzebe z nyepriyacyoły řwemi [cf Ps 126/4-5]. GliczKsiąż C5v; A Theraz poľniewáiaľ ľie zemnie młodřy niřli ia [...]. Brzydźą ľie mna/ á dáleko wóiekiáľ przedemna/ y niewřthydźą ľie plwáć mi ná twarź. Abowiem ľaydak řwoy otworzył [řly człowiek]/ y vtrapił mię/ y włóżył mi w wřtá wędzidło. Leop Iob 30/11, Is 49/2; KochPs 191.

2. *n-pers (1): Eodem die Petrus Cziefřlyy y Mielczarczik Saydak dictus de Calisz oriundus recognovit. LibMal 1544/80v.*

Synonimy: 1. koľczak, lubie, tul.

JR, (LW, MC, MN)

[SAJEWY *ai*

Tekst nie oznacza pochyłeń.

sg m N sajewy. ♦ f N sajew(a).

Śl stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „saja”: kitlica sajewy, podszyta królikowym futrem InwMieszcz 1571 nr 164; letnik sajewy, nowy, czarny, z kształtem aksamintnem InwMieszcz 1578 nr 220, 1569 nr 154.]

JR, (LW, MC, MN)

1. SAK (21) *sb m*

a jasne (w tym 1 r. błędne znakowanie).

-k- (6), -kk- (3), -ck- (2).

sg N sak (6). ♦ G saku (2). ♦ A sak (4). ♦ I sakiem (3); -em (1), -(e)m (2). ♦ L saku (2). ♦ pl [A saki. ♦ I sak(a)mi, saki.] ♦ L sakach (4).

Śl stp, Cn notuje, Linde XVI – XIX w.

1. *Worek; culeus, uter Mącz, Cn; pero, saccus Cn (5): Culcitra, Łoźyřsko/ to yeřt/ Sák słomá/ ľiánem albo ľiřciem nařłany/ który w łoźe ná deřczki álbo ná dno kłáda Mącz 71a.*

W poľczeniu szeregowym (1): Culeus, Skorzány miech/ teź Sák álbo wór skorzány/ w który męźzoboyca rodziców řwoych/ ze pfem/ yalczzurka/ kurem y maľpá v Rżimiánów był wřadzony y zabit Mącz 71a.

W porównaniu (I): Lákoma kácźká też nieprzyaícielem Wielkim iest rybom z przefstronym gardźielem. Bo ie więc fmyka nie pátřzac y ímáku láko do fáku. *KlonFlis* B4v.

Przysłowie: Y statze [lege: stądze] wiele ich/ zlékłwfyżię [!]/ opufczaią pożytek popolity/ i rozmnażanié chfały bożyi/ i siédźą wkácie vřzy zatuliwřzy i iako mowią piřczcele włak włożywřzy [tj. zapřestawszy całkowiec dzialania]. *MurzNT* 119v.]

Wyrażenie: »sak skorzany« [szyk I:I] (2): Uter, pellis qua vinum aut oleum deferri solet, Skóřzány fák álbo kápřá w którey wino álbo oley nořzą/ skorzaná flářzá/ rzemienna oleyna Bániá. *Mącz* 509d, 71a.

Szereg: »sak albo kapsa« (I): *Mącz* 509d cf *Wyrażenie*.

Przen: *Żołędek (I):* [kowieł] Zyađł piłkóřzá żywégo/ piłkóřz niećięřpliwy Strawięnia nieczekáięc przepadł przezeń żywy. [...] Koźle přędko wđzy trawifz: znowu znim do fáku/ Piłkóřz též dawnéy śćiefzki nieuchybił znáku. *KochFr* 124.

2. Sieć w kształcie worka służąca do łowienia ryb (więcierz), także rodzaj sieci na ptaki lub inną zwierzynę; funda Mącz, Cn; tragula Mącz; rete, reteiaculum Cn (10): [Lowią też ryby siecią którą fákiem zową/ bywa ná wzraz namiotu z przodku řzeroka á ná końcu wąłka *Cresc* 1571 644 (*Linde*).]

[*sak na co (żywotne):* Sieć Sák ná Kuropátwy iáko ma być nářzadzony. *CygMyśl* F4.]

[*W przeciwstawieniu:* »sieć ... sak«: Także sieciami nie ławiają, jedno drgubicami i sakami *LustrSand* 230.]

Zwroty: »sakiem łowić (a. [hawiać])« [szyk zmienny] (I): *Funda*. *Procá/* też fák którym ryby łowią. *Mącz* 139b; [*OpisyPozn* 1564/65 nr 9, 1569 nr 13; *LustrSand* 230; Kuropátwy fákiem łowią *Cresc* 1571 688 (*Linde*).]

[*saki stawiać:* Nigdy go nie spuszczaą dla mřyna, wszakże ławiają na każdy rok sieciami drgubicami i saki stawiają *LustrSand* 230.]

Wyrażenia: [*sak dziany:* Kuropátwá nie iedná co w fák dziany wnidźie *ZbyłŻyw* A2 (*Linde*).]

[*rybny sak (I):* *Tragula* item, *Rybny fák/* też kłomia. *Mącz* [460]c.

[*Szeregi:* »drgubica i sak«: *LustrSand* 230 cf *W przeciwstawieniu*.

»sak albo wędą«: Sakownicy albo wędnicy, którzykolwiek łowią saki albo wędami, co najmują rzeki, po 6 gr, przychodzi do roku 4 zł. *OpisyPozn* 1564/65 nr 9 [*idem*] 1569 nr 13.]

Przen (8):

Zwroty: »być pod sakiem, w saku« (I:I): [kto chce używać świata] Ná ofáték fie zádłůzy/ [...] Aż kiedy iuż będye w fáku/ Poczuie fwiát iaki w ímáku *BielKom* D8v; *ActReg* 166; [chcąc dowieść swoiego/ [...] Táki wywod wczynił: (będziefz w fáku blaźnie) *ŁaszczPogrom* 7v].

»sakiem łowić« (I): Ale tym fákiem miłosć iuż o plátne [tj. nie na żarty] łowi. *KochFr* 109.

»[kogo] sakiem by kuropatwy nakryć« (I): chcąc checi fwei dořic vtzinic/ moca á gwałtem tak ten dom [*Zborowskich*] wikořzenic vmyfleli beli. Y tak ye fakiem by Kuropatwi nakřic chcieli *PaprUp* Gv.

»w sak wganiać, wpędzić« (I:I): gdyby Papieźnicy ná fámym piśmie ś. [...] przefławáli [...]. Ale ich trudno w ten Sák wpędzić *CzechEp* 133; A ták řily ferdecźne/ Złofny nałog [tj. grzech]/ w fák wgania/ Zginę bez twego Pánie rátwaniá. *GrabowSet* D3.

»w sak wpaść« (I): [zły człowiek] Vpátřuie chudźinę/ [...] Czyha/ [...] Y porwie/ ielli iáko w iego fák wpádnie. *KochPs* 15.

»w sak swój wyprawić« = *złapać (I):* záwđzy wolność tá [wyznawania wiary] káźdemu záchowána była (choćiaź Rzymkiewy wiary wodzowie záwđzy infřych w fák fwoy wypráwić fię kuřili) *CzechEp* 12.

3. Sito w kształcie worka do przesiewania mąki (I):

Wyrażenie: »pytłowy sak« (I): *Incerniculum*, *Rzeszoto/ řyto/* albo pytłowy fák. *Mącz* 49b.

4. Rodzaj długiej i obszernej szaty pokutnej z szorstkiej tkaniny, wór pokutny (5): Ten řzpítal opátřuiá Sláchćicy Rzymřcy/ [...] á ná czerwoných fláćkách znáki ś. Troycey przybite/ iáko by iákie háłřá Rycerřkie nořzą *ReszList* 166; Kárdynał též niektory w fáku tákże twarz zákřywřzy do drugich Kárdynałow y Pánow po iáłmuźnę [dla potrzebujących] chodźił *ReszList* 170; W czorá [!] kilká řet Perulkich fláććicow w fláćkách iednákich wřzyřcy *proceřsionaliter*, z wielką pokorą y vniženiem przyřzłó. *ReszList* 175, 168.

W połączeniu z nazwą materiału (I): Drudzy tákże w fláćkách z Narwi [lege: z narwy, tj. ze skóry wyprawionej sierścią na wierzch] pięknym porządkiem y repřaefentácyą řwiętych luđzi [řzli] *ReszList* 175.

Synonimy: **1.** kapsa, miech, łłomok, wor, worek; **2.** druga, drgubica, siatka, sidło, sieć; **3.** rzeszoto, sito; **4.** włosienica, wor.

MC

2. [SAK av

a jasne.

Śl stp, Cn brak, Linde XVII – XVIII w.

W inny sposób, inaczej:

Zwrot: »to tak, to sak mienić«: Powiáda o nich [o ewangelikach] ieden/ że wiárą/ nieynáćzey by ow co ma vmřzec teřtámenem/ to ták to fák/ mieniá [tj. zmieniają]. *WizFaleczDucha* A3v.

Synonimy: *inaczej, inak, inako, owak.*

MC

SAKKUŁ (2) sb m

sakkuł (I), sekkuł (I), [sakuł]; sakkuł : sekkuł *Oczko (I:I)*.

sá-, [sa-]; w sekkuł e jasne.

sg *A* sákkuł (I). \diamond pl *G* sákkułów (I). \diamond [*I* sákułami. \diamond *A a. I* sákkuły. \diamond *L* sákkułach.]

Śl stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: *Nieduży woreczek, do którego wkładano rozgrzany środek leczniczy używany do ciepłych okładów* [sacculus – worek, mieszek *Mącz* 363a; – woreczek *Calep*] (2): *Sercu ielliby ciężkość/ [...] dáć [...] řiruporum de pomis/ [...] przez dni kilka [...]. Sacculów/ Epithemata/ inuncyy/ morřellów/ odorata/ y infřych wćiech řercu naleźących nie zániedbwyáięc. Oczko* 35; [Nic y po tych řacculách: bo pot řam z dobréy woléy/ ielli dźiř nie przyřdzie/ drugi raz nie chybi *OczkoPrzymiot* 157; bo iź włáfnosć ma goienia/ widáľimřy z pożytkiem nie tylko z decoctu plóćánié/ ále též y remanentias biorąc/ á włákuł ie kłáďac fomentowánié *OczkoPrzymiot* 483, 414].

Szereg: »sekkuł albo poduszeczka (a. [poduszka])« [szyk zmienny] (I): řeccuł álbo poduřzeczķę ztegóz czyniá/ vtłukřzy tych-że korzenia/ [...] y czáfu potreby ná żołędek kłáďá. *Oczko* 32v; [czego gđźieby więc po myřli mieć nie móğł/ poduřzki álbo řaccuły/ ięczmieniém álbo prořem wřpráźónym nářypánym/ miedzy nogi y około okłáďá *OczkoPrzymiot* 157].

MC

[SAKOWNIK sb m

N pl s(a)kownicy.

Śl stp, Cn, Linde brak.

Człowiek zajmujący się łowieniem ryb przy pomocy saka, więcierza:

Szereg: »sakownik albo wędnik«: Sakownicy albo wędnicy, którzykolwiek robią albo łowią sakami albo wędami, co najmują rzeki po 6 gr, przychodzi do roku fl.4. *OpisyPozn* 1569 nr 13 [*idem*] 1564/65 nr 9.]

MC

SAKRA (19) sb f

Pierwsze a pochylone, końcowe jasne.

sg *N* sákra (2). \diamond *G* sákry (2). \diamond *A* sákřę (2). \diamond *I* sákřą (I). \diamond pl *N* sákry (5). \diamond *A* sákry (5). \diamond *I* sákřami (I). \diamond *L* sákřách (I).

Si stp brak, Cn notuje, Linde XVI w.

1. *Podatek pobierany przez Stolicę Apostolską od nowo mianowanych dostojników kościelnych; annata* *Modrz* [sacra Lac śr] (12): Iełli ią Sakrą zową/ iż z Rzymá powftála/ Będyze sacratifsimá/ gdyby thu zoftála. *RejZwierz* 105v, 105v, bb3v; Nuż owy niepotrzebne á wymyflone Sakry/ kthore [...]/ bywáią precz wynofzone. (*marg*) Sakry co do Rzymá idą (-) Azażby nie lepiej iżeby były do tego fkarbu popolitego przyłożone? *RejZwierz* 187, 187, Bbb2v; Ktora fummá [przeznaczona na wojnę] niepomáłuby fię przymnożyła/ kiedyby Papież Sakry od Bifkupow náłzych y od infzey Księży/ Rzeczyfopolitey náłzey dárował. *ModrzBaz* 123, 123.

W połączeniu szeregowym (1): Iefztze tefz tá mátká nietzyfta [tj. Rzym jako siedziba papieża; nawiązanie do *Vulg Apoc* 17/3-6]/ vmocnitá páńftwo fwoie/ y Kroleftwo/ Annatámi/ Sakrámi/ Pálliuftzámi/ Kortyfany/ Oleymi/ báránkámi [...] *KrowObr* 242.

Szereg: »annaty, (abo) sakry« (2): (*nagl*) Annati abo sacri. (-) [...] polfiemy do oicza S. Papieża o ty annaty abysmy ich z Korony vynoficz niedopuścizili *ComCrac* 14v; *SarnStat* 174. [Ponadto w *połączeniu szeregowym 1 r.*]

2. *Święcenia duchowne, zwłaszcza biskupie; również obrzędy z tym związane i dokumenty potwierdzające dokonanie święceń; Pontificis Maximi diploma approbans episcopum Cn* (7): I nie to iefł Bifkup/ kthory [...] od Papieżá Sakry Bierze. *KrowObr* 126v; Ten [papież Bonifacy IX] też napirwey wymyflit Annaty/ to iefł/ połowice dochodow do beneficymy gdy ie kto przymuie po vmárłym bifkupie/ á Sakry nie wydawác áżby zápláconá była Annatá [tj. *podatek od mianowanych biskupów*]. *BielKron* 187v; *RejAp* 152; Pátrzayże iż tu [wybierając apostoła na miejsce Judasza] nie fláli po Sakry do Rzymá/ po prowizyje do pánow/ po grátifikácje do Bifkupow/ po prezentácie do krolow á do podawiec *RejPos* 290v, 290v; *PaprPan* L4v; [niechajby duchowni z beneficij postąpili] ták iżby y Annaty/ ktore przed tym do Rzymu dawáli/ y ty pieniądze ktore zá fakry tázme połyłáią/ do tego fkarbu Rzeczyfopolitej oddawáne były *VotSzl* Dv; [Tegoż czáfu przyjechał do Polłki Legat Papiełki/ [...] ktory złożył dwu Bifkupow z vrzędow/ Krákwofkiego iednego Ciáfláwá/ [...] oto iż fakry niemáiąc/ Bifkupftwo Krákwofkie trzymał. *BielKron* 1597 95 (Linde)].

Synonim: 1. annata.

MC

SAKRAMENT (1155) sb m

-k- (1102), -c- (53).

-ent (1151), -ęnt (4).

Oba a oraz e jasne (w tym w pierwszym a 53 r., w drugim 17 r. błędne znakowanie).

sg N sakrament (109). ◇ G sakramentu (248). ◇ D sakramentowi (11), sakramentu (3); -owi : -u *SkarJedn* (1:1), *SkarŻyw* (1:2). ◇ *A sakrament (117). ◇ I sakramentem (66); -em (2), -(e)m (64). ◇ L sakramencie (257). ◇ pl N sakramenta (30), sakramenty (21); -a* *Diar*, *BibRadz*, *GrzegRóżn*, *SarnUzn*, *RejPos*, *BialKat*, *WujJudConf* (3), *CzechRozm* (4), *ReszPrz* (2), *SarnStat* (2), *SkarKazSej*; -y *RejPosWiecz*² (2), *KuczKat*, *LatHar*, *SkarKaz*; -a : -y *SeklKat* (2:2), *WujJud* (7:2), *SkarJedn* (2:1), *WujNT* (1:11). ◇ *G sakramentów (154); -ów (5), -(o)w (149). ◇ D sakramentóm (9), sakramentum (1)* *MurzHist*; -óm (1), -(o)m (8). ◇ *A sakramenta (30), sakramenty (25); -a* *GliczKsiąż*, *RejPos*, *BialKat* (2), *WujJudConf* (2), *CzechRozm*, *KarnNap* (3), *ModrzBaz*, *ReszPrz* (3), *ReszHoz* (2), *LatHar*; -y *SeklKat* (2), *RejPosWiecz*² (2), *KuczKat*, *RejPosWstaw*, *WujNT* (4), *PowodPr*, *SkarKaz* (3); -a : -y *Diar* (1:1), *WujJud* (4:4), *SkarJedn* (4:1), *SkarŻyw* (4:5). ◇ *I sakramenty (24), sakramentami (12); -y* *SeklKat*, *KuczKat* (2), *WujJudConf*, *KarnNap*, *SkarJedn* (3), *SarnStat*, *SkarKazSej*; -ami *MurzHist*, *MurzNT*, *BialKat*, *ModrzBaz*, *SkarŻyw*, *Strykron*; -y : -ami *WujJud* (10:1), *WujNT* (2:4), *SkarKaz* (2:1). ◇ *A a. I sakramenty (1). ◇ L sakramenciech (20), sakramentach (17); -ech* *SeklKat*, *GrzegRóżn*, *BialKat* (2), *KuczKat* (4), *WujJudConf*, *RejPosWstaw*, *SkarŻyw* (3), *LatHar*;

-ach *CzechEp* (2), *ReszPrz*, *WujNT* (2), *SkarKaz* (3); -ech : -ach *WujJud* (3:2), *CzechRozm* (1:1), *SkarJedn* (1:2), *SarnStat* (1:4); ~ -ech (3), -(e)ch (17); -ach (12), -ách (5); -ach *CzechRozm*, *SkarJedn* (2), *CzechEp* (2), *ReszPrz*, *WujNT* (2), *SkarKaz* (3); -ách *WujJud* (2); -ach : -ách *SarnStat* (1:3).

Si stp brak, Cn notuje, Linde XVI(XVIII) – XVIII w.

1. *W Kościołach chrześcijańskich obrzęd liturgiczny ustanowiony przez Chrystusa, zależnie od tradycji wyznaniowej postrzegany jako środek udzielania łaski, znak jej udzielenia bądź też znak rozpoznawczy wspólnoty; sacramentum* *Vulg, Modrz, JanStat, Cn* [sacramentum – świętość *Murm* 130; – znak święty, tajemnica, świętość a zamię świętej rzeczy; niewidomej łaski widomy a oczywisty kształt, to jest niewidomej nadzieje naszej, którą to na słowie a obietnicy bożej sadzimy, widomy upominek *Mącz* 363b] (1146): Dobrzy ktorzy wierzą w Meffiałza páná Chriftuflá á wiarę fwoię sacramenty [tj. *ich przyjmowaniem*] y dobrimy vczinky poczwyerdzáią á cy fą świętim żywym kołciolem Chriftuflowym *SeklKat* Qv; kxiác fię iefcze [od ubogiego *czeka*] grofla koledy vpomyna [...] y dla tego grofla do sacramentu go niedopuści abi krowawimy łzamy plakał tedy mu go nie odpuczy *SeklKat* Z2v, G2v, V3v, X4, Y4v [2 r.]; wąpćie niemámy/ że nowy zákon/ má fwoie nowé vftawy/ które zowá Sacramentami a my ié téfz możem poczytác nieiako za ceremoniję iako przedtem obrzezanié *MurzNT* 58v; *StawPieś* A4v; Bo krzeft yeft fákramént táki/ ktory czyni nyemowytáká od wflełkyey zmázy á przymyothy grzechu pierwotnego zdrowe *GliczKsiąż* Dv; przez Duchá świętego podáne fą nam ty Kłięgi święte/ ktore zowiemy Biblia/ [...] y Sákraménta ktoremi bywa pieczętowána prawdá tey náuki *BibRadz* *7; [Zwingliusz *nauczał*] że Sákraméntá nie zámykáią w fobie Kryftufá/ áni im fálki Bożey przywieszował *GrzegRóżn* F4v, F4v; *SarnUzn* H5v; Y dla tego iefzcze y po dzifleyłzy czás fákraméntá zowiemy widomemi fłowy. *RejPos* 31, 153v; y owfzem w Sákramenciech/ iáko w widomym fłowie fwoim Chryftus iefł *BialKat* 298v; [my *katolicy*] nie chcemy być ták śmieli: ábyfmy to fobie przywáfzczác mieli: żeby zá wolą náłżá Sákraméntá poftępowác miály/ á zá chcenim náłżym mogły moc mieć álbo nie mieć: gdyż wiemy/ że pan Bóg fám w Sákramenciech fprawcą iefł *BialKat* 323v, c3v, 248v, 383v [2 r.]; częfto fie też trafia/ iż Sákramént nie iednę tylko rzecz którą ludzie przed fobá máią/ ále wiele ich pokázuie y znáczy *KuczKat* 110; Ale iefłi fie ná zacność Sákramentow przypátrzymy/ thedy Ciáło Pánłkie/ Świętością/ y liczbá táiemnic/ y zacnością/ wfzyftkie infze dáleko przechodzi. *KuczKat* 115, 105, 110, 110 *żp*, 125, 150 [2 r.] (17); Złofć páłterzow słowá Bożego áni Sákramentow nie pfuie. *WujJud* 30v; gdyż Sákraméⁿt iefł pozwirzchni znák niewidomey fálki Bożey *WujJud* 160; Przeto fáfzzy Oycowie náłzy ten Sákraméⁿt Świętością pomázania chorych/ [...] zowá. *WujJud* 161, 111, 121v, 152, 160 [4 r.], 160v [4 r.] (54); Bo gdy fie mowi o Sákramenciech/ tedy píłmo S. ma fwoię mowę wáfálná o thym mowiac. *WujJudConf* 253; Tákowego tedy ziednoczenia álbo złączenia z Pánem Chriftufem wyznawamy Sákraméntá być pieczęćiami. *WujJudConf* 262v, 164, 219, 224; *RejPosWstaw* [143⁴]v [2 r.]; A to żadná miárą ftać nie może/ áby Sákraméntá táz fámá y wáfálná rzeczą miály być którą znáczą/ ábo pieczęćią. *CzechRozm* 263, A4, 263 [3 r.], 266v, **, **2, **5; *KarnNap* B, F2, F4; A przetoż trzebá ie [dzieci] wodzić do Zborow świętych ná kazánia/ [...] áby *Sacramenta* miály w vczćiwofci [sacramenta *venerentur*]/ Modlitwámi fię báwiły *ModrzBaz* 11v; Temi fie trzemi rzeczámi w iednym cíle Chryftufowym iednoczem. Iednym Pánem Bogiem [...] Iedná fpolná Kátolická wiará/ á iednemí fákraménty *SkarJedn* 41; (*marg*) Trzy żyły kościelney iedności. (-) to iefł ieden páłterz/ iedná wiará/ y iedny fákraméntá *SkarJedn* 157, 41, 58, 59 [2 r.], 158, 347, 348; Naprzod tá pokufa [błuznierftwa] iefł mył fproflná/ gupia/ niewfłtydliwa/ bluznierfka ná P. Bogá/ Mátkę Bożá/ Sákramenty/ y święte Boże *SkarŻyw* 293, 3, 114, 153, 294, 510, 581; Od Audyánczykow [Luter się *nauczył*]: Iż Pokutá święta nie iefł Sákramént: á iż fpowiedz iefł fíłdo y piekło fumnienia ludzkiego.

ReszPrz 40, 58, 97; *WerKaz kt*, 284 marg, 286; *ArtKanc* N12; *LatHar* 647, 648 [2 r.], 677; Abowiem związká małżeńka/ z strony Sákramentu/ iest ták nierozdzielna; iż y łámy rozwodem/ nie może być rozwiązána. *WujNT* 22; wżákże [apostolowie] wżytko co sie działo w tym Sákramencie [kapłaństwa]/ zowá jednym łowem Rąk wkładanie. *WujNT* 453; iż Sákramenty dáią łálkę/ przez moc łámega Sákramentu/ ktory iest złożon z łowá y z elementu. *WujNT* 489; Skąd [Rom 6/3] znác/ iż Apostoł [święty Paweł] nie trzyma/ żeby łámá wiárá wšprawiedliwiác miałá/ ále y Sákramenty/ y wżytká religia Chrześcijánka *WujNT* 543, 11, 132, 237, 267, 323 marg (34); *SarnStat* 166, 212, 638; Przybiegamy do Chrytuła/ dotykáć się go przez Sákramenty w ktorych on moc fwoię zoftáwił *SkarKaz* 611b, 384b, 423a, 578a, 634a, Ooood, [2 r.], Oooo2b, Oooo2c; *PaxLiz* D4; Iedná v Kátholików wiárá/ iedny łákráméntá/ ieden páfterz y gošpodarz. *SkarKazSej* 684a, 661a.

sakrament czyj [= przez kogo ustanowiony] [w tym: ai poss (13), G pron (9), pron poss (7)] (29): Bracie moi miłi wiéłz że pán ofobliwá moc łowám i łákramentom fwoięm przydał *MurzHist* P3v; Przetóć y Pan Chrytus Sákraméntá fwoie w rzeczách widomych wštáwić raczył: áby przez zwierzchnie znáki/ duch nářz ku wewnętrznym niewidziálnym niebieřkim wzbudzić sie mógł. *WujJud* 54v, 83v, 86v; *CzechRozm* 188v; *KarnNap* E3; *SkarŻyw* 581; y nie rozłázay duře moiey z grzeřnym ciátem moim/ ář wždy iá przyřtoynie/ przez święte Sákraméntá y świętości twoie omyię/ pořwięcę/ cnotámi ozdobię *LatHar* 146, 320, 428, 645; *WujNT* 129, 132, 237; Bo Chrytus dał nam inne ceremonie/ lepřze/ łáčne/ krotkie [...] iákie łá w Sákraméntách iego. *SkarKaz* 311a; *SkarKazSej* 687b. Cf »sakrament Boski«, »sakrament Pański«.

W połączeniu z zaimkiem dzierżawczym „nasz”, podkreślającą przynależność do Kościoła katolickiego (2): *SkarŻyw* 493; A iż w błócie chodźim/ á zmázáć się częřto muřim: ná to mamy nářwięřze Sákramenty nářze/ á zwálzczá pokutná řpowieř *SkarKaz* 638b. [Cf b. »sakramenty Mojřeszowe«.]

W połączeniach szeregowych (9): *SeklKat* A3v, A6, G2v; Bez ktorego [namiestnika Chrystusa] thu ná ziemi áni wiáry w Chrytuła/ áni chrztu/ áni łákramentow/ áni náuki řadney mieć nie mořem. *SkarJedn* 56, 36; W nim [w Kořciele] łá Sákraméntá święte/ w nim iáłmuřny/ w nim pořty/ w nim modlitwy/ w nim ofiáry/ w nim ceremonije święte *ReszPrz* 24, 24; *WujNT* 319; Bo [heretycy] odpádlí od łálki y ciáłá Chryřtułowego y Sákraméntow iego *SkarKazSej* 687b.

W porównaniach (3): Abowiem onę moc ktora z Męki Pána Chryřtułowej pochodzi/ [...] przez Sákramenty iákoby przez rury iákie ku fobie przywodźimy *WujJud* 232 [idem (2)] 232 marg, Nn3.

W charakterystycznych połączeniach: sakrament(a) od Boga dane, ewangelicki [= ewangeliczny], praw(dziw)y (4), przednieřszy, przedniwiny, szczere, wielki (10); sakramentu(-ow) akt [= obrzęd], bluźnienie, chleb [o róznych sakramentach], dobrodzieřstwo, forma (4), moc (4), obrońca, okupowanie [= kupowanie], pieczęć, pořytek (3), skarby, skutek (3), sprawy tajemne, własnořć (5), zacnořć (i wysokořć) (4), źródła, řádzca; do sakramentu(-ow) nie dopuřć, przypuszczáć (2), przywodzić (a. przywodzenie grzesznych) (2), ućiec się; przeciw sakramentom bluźnierstwo; sakrament(y) bluźnić, gotować, objawić, zelżyć; przez sakramenty(-a) łaski udzielać, omyć, pořwięcić; przez sakramenty moc dana, oczysćiony, odpuszczenie grzechow; sakramenty(-ami) gardzić, przyprawić się [= wzmocnić się], řzádzić; w sakramencie(ch) łaska, oczysćienie, przymierze, wkładanie rąk; w sakramenciech sprawować (2); o sakramenciech nauka (a. nauczáć) (2).

Zwroty: »sakramenta(-y) bráć, wziáć« [szyk zmienny] (5:3): chybá Sákraméntow řadnych bráć od Ruřkich odřczepionych Duchownych nie mořesz/ poki się teř łámi z Kořćiołem Bořym nie z iednoczá. *SkarJedn* 385, 41, 339; [řw. Wincenty] Támže záchorzáwřly [...] wziáwřly wřzytkie Sákramenty kořćielne/ [...] ducha Pánu Bogu oddáł *SkarŻyw* 312, 414, 546, 581; łowo Páńkie y Sákramenty ř. nie wedle myřli nářzey bráć y przyimować mamy/ ále według rozłádku [...] páfterzow nářzych. *WujNT* 154.

»sakrament da(wa)ć (a. podawać); danie (a. rozdawanie, a. podawanie) sakramentow; sakrament (roz)dawan(y) (a. podany)« [szyk zmienny] (8;4;4): [posłowie mówili] aby sakramenta pańskie wedle ustawy Pana Chrystusa rozdawani byli *Diar* 69; że káplánów tákich potrzebá: którzyby zwierzchnie wrzędy ná łobie odnořili rozdawánie Sákraméntów y łowá Bořęgo przepowiadánie *BialKat* 366, 246; Infzá iest łuřzbá ábo przepowiadánie Ewángeliey/ á infzá rozdawánie áłbo vżywánie Sákraméntow. *WujJud* 220, 26, 124; ifř tego Sákramentu [bierzmowania] řaden mnieřřy Káplán okrom Apořtołow/ ná ktorych mieyřce Břkupowie wřápiłi/ nie dawał. *SkarJedn* 347, 35; bogoboyni kápláni v chorych przy łožu řiedzác one cieřzá/ [...] Sákraméntá święte im dawáią *ReszHoz* 118; Páweł dawał łákrámént Bierzmowánie. Dzie: 19.6. *WujNT* Aaaaa3v, 30 [2 r.], 129, 475 marg, Xxxxx2v, Bbbbb4.

»sakramentami się opatrzyć« (I): á Pánná [řj. zakonnica] náuke wziáwřly [od řw. Marii z Egnieř]/ Sákraméntámi się przenářwięřřy opátrzyłá/ y oney wřzytkiey pokuřly zbyłá. *SkarŻyw* 581. [Cf a. »sakramentem opatrzyć«.]

»sakramentami posługować« (I): á dořyć máią prace Plebanowie máiąć řtáranie o duřzách ludřkich/ veřác ludźi/ Sákraméntámi Kořćielnymi posługuiać [et sacramentis divinis administrandis] *ModrzBaz* 131v.

»pořwiácać sakrament, sakramenty (I), przez sakramenta; pořwiácanie (a. pořwiácenie) sakramentow« [szyk zmienny] (2:1;5): Lecř my pořwiácania y zacnoři Sákraméntow řadná miárá łámemu Chárákterowi/ áłbo ofobie káplánřkiey nie przywálzczámy [ale Panu Bogu]. *WujJud* 166; ktory [kapłan] gdy to przedię weřmie/ áby řpárował ktory Sákramé^t/ [...] tedy tám iuř wápić niepořtrebá/ że łam Pan Bog niewidomie on Sákramé^t pořwiáca/ y řpáruie *WujJud* 166v, 162v, 166 [2 r.], Nnv; *WujJudConf* 165; [kapłan odchodząc mówi do chorego:] Miey Duchá ř. ktory Cię tu przez Sákraméntá pořwiáca/ y mocy dodawa *KarnNap* F; iáko Pan Chryřtus ieden tylko ma Kořćioł [!] [...] ktory łobie [...] opátruie/ y pořiwáca [!] Sákramenty řwymi/ [...] ták kářdy małřzonek ná mieć iedną żonę *KarnNap* F3v.

»przyjmować (a. przyjáć) sakrament, w sakramencie; przyjmowanie (a. przyjęć) sakramentu; sakrament bywa przyjmowan« [szyk zmienny] (7:1;5;1): á budowanie iest dom zywe^o kořćioła/ doktorego się řchodzá dla łuchania łowa bořęgo y łákramentow przyjmowánie *SeklKat* Q; *KuczBKat* 300; Wy powiáda/ Auguřtyn ř. piátno Páńkie ná łobie nořćie: ktoreřćie w Sákraméⁿćie przyjęli. *WujJud* 166, 160, 162v; *KarnNap* A3, E3, E4v; *SkarJedn* [d9]; Bez miłóři nie godzi się przyjmować Sákraméntow. *WujNT* 22 marg, 154, 435, 441 [2 r.].

»do sakramentu przystępować« (I): Do ołtarzá Páńkiego/ ábo do ktoregořkolwiek łákrámentu/ nie będąc w miłóři řaden nie przyřtepy *WujNT* 21.

»sakrament rozwiązować« (I): á Popowie y Włádykowie/ łuby Bogu veřjzione y Sákramént ten [małřęřstwa] rozwiąziá *SkarJedn* 343.

»sakrament(y, -a) sprawować (a. sprawić); sprawowanie, czynienie sakramentow« [szyk zmienny] (13;7:3): *Diar* 50, 52, 70; Bo yáko kořcyły od tego łá/ áby wñich kazáno/ łowo Bože brzmyáło/ łákráméntá řpárowáno zřmóždzeny yákyemu ludźi. *GliczKsiąř* L; A zař to źle/ [...] że wřzytkie Sákramenty przez znák Krzyřzá ř. řpáruiey? *WujJud* 43v, 162v, 166v [2 r.]; *KarnNap* Cv; Wzięli Apořtołowie moc od łámega Chryřtuła [...] ná kazánie ná czynienie łákráméntow/ ná odpuřzczenie grzechow *SkarJedn* 30, 31, 34, 35 [2 r.], 42, 48, 49; *SkarŻyw* 493 [2 r.]; *ReszPrz* 43; *WujNT* 391, 841; *SkarKaz* 611a.

»száfować, száfowanie sakramentami(-y); száfowanie, száfunek sakramentow« [szyk zmienny] (5:1;11:1): DÁy Bože/ áby to [řj. řwá karę] pan Bóg okázáć raczył y dźiř náđ tymi: kthóřy wáłną řwá wołá [...] wdawáią řy wřřędy řzáfunku łowá y Sákraméⁿtów Páńřkich. *BialKat* 236, 323v; Potřebá przed tymi/ ktorym Pan Bog poruřzył řzáfować Sákramenty řwemi/ grzechow się řpowieđáć.

WujJud 83v, 166v, 178v [2 r.], *Mm4*; *WujJudConf* 188; *ACzko*-*wiek* [...] wflugowanie w Kościele świętym/ ściąga się [...] thakże też ku szafowaniu Sakramentów Pańskich/ wżakże [...] więcej należy w przepowiadaniu słowa Bożego. *RejPosRozpr* b3; *NiemObr* 34 [2 r.], 35; *LatHar* 115, 428; Ministrowie kacerfcy biorą sobie władzę kazania y szafowania Sakramentu *WujNT* 452, 124, 452, 801.

»ugęszczać [= uczęszczać] do sakramentów« (1): Czyżmy to teraz [tj. póki żyjemy]/ węszczamy do Sakramentów *SkarKaz* 423a.

»sakrament ustawić (a. postanowić); sakrament ustawiony (a. postanowiony); postanowienie sakramentu« (10;10;1): *SeklKat* T3v; *KuczbKat* 300; Boć y Pan Chrystus przeto Sakramenty pod znakami widomymi wstawił/ aby się ludzie z rzeczy widomych/ onych niebieskich a niewidomych uczyli *WujJud* 206v, 26, 54v, 124, 160v; *WujJudConf* 224; Przetoż też prawdziwy kościół Apoftolki zachowywa tylko dwa Sakramenty od Pana Krystusa postawione/ Krześć y Wieczera Pańską *RejPosWstaw* [143⁴]v; TEn stan małżeństwa S. y Sakrament Pan Bog postawioć raczył/ nie dla czego inżego/ iedno ku spłodzeniu dżiatek/ y ku wchronieniu a wwiarowaniu grzechu nieczyłtego *WerKaz* 285, 281, 283, 285 [2 r.]; *GrabowSet* Q4v; *LatHar* 27; Tu [Jac 5/14] mamy Sakrament ostatecznego pomazania/ od Pana Chrystusa wstawiony/ od ś. Iakubá zalecony/ od kościoła Kátholickiego przyjęty *WujNT* 795, 286, 441, *Zzzzzv*; *SkarKaz* 577b.

»używać, używanie sakramentu(-ow)« [szyk zmienny] (15:10): zgromadzenie [...] rozumiey ludzy powzfytym swyecye [...]/ ktorzy wierzą słowu Bożemu [...] a iednoftaynie sacramentow kościelnych [...] wzywają *SeklKat* Q, V2, V2v; Bo kto pozdrawia takowego [który psuje naukę o sakramentach] abo go przyjmie i używa Sacramentów wedle wstawy iego/ ten się czyni towarzyszem zło czynstwa iego *MurzNT* 58v; *BialKat* 121; *WujJud* 121v, 220; *RejPosWstaw* [21²]v; Czego potrzebá temu kto Sakramentów używać ma. *CzechRozm* *2v [idem 267v], 188v, 267v; Pomazanie ostatnie Oleiu S. [prawosławni] kładą ná zmarłego/ y tego Sakramentu nád łamym bezdufnym ciałem wzywają. To iest bład wielki y nieznośny *SkarJedn* 347; *SkarŻyw* 294; *ReszPrz* 14; *LatHar* 115, 616, 648; *WujNT* 253, 345, 441 marg, 773; [usprawiedliwienie grzesznego po spowiedzi] ma nadzieję y miłość y obrzydzenie grzechow y wzywianie sakramentów *SkarKaz* 00002d, 348b [2 r.], 455a.

Wyrażenia: »sakrament Boski, Boży« [szyk 1:1] (1:1): abyśmy szli do Kościoła Bożego/ [...] y święte Boskie Sakramenty [...] często przyjmowali. *KuczbKat* 300; Iako mądry spowiednik gdy swiego poddanego ná spowiedzi sprawy wie/ iako bog/ nie iako człowiek: nie rzadzi go ani sprawuie z oney wiadomości Bogu łamemu służący: ale wedle rozumu y wiadomości swoiey ludzkiej. Boby sakrament Boży [...] zgwałcił. *SkarKaz* 611a.

»sakrament kościelny« = *sacramentum divinum* *Modrz* [szyk 20:5] (25): *SeklKat* G2, Q, T3v; *ModrzBaz* 131v; Bierzmowania S. y potwierdzenia zá Sakrament Kościelny [prawosławni] niemają *SkarJedn* 346, 300, 317 [2 r.]; y [św. Antoni Padewski umierając] czyniwszy spowiedz a Sakramentá kościelne wziął/ [...] z cielefnego więzienia wyzdeł. *SkarŻyw* 546, 26, 112, 127, 294, 312, 414; *ReszPrz* 40, 56; *LatHar* 346, 471; Tą tedy wodą y krwią wyznaczone są dwa przednieyże kościelne Sakramenty [tj. *chrzest i Eucharystia*]/ ktore z śmierci Chrystusowej swoy początek [...] mają. *WujNT* 383; *SarnStat* 212, 213; *SkarKaz* 384b, 455a, 00002c.

»łaska sakramentu« (1): [Chrystus] rzecz duchowną sercu wiernemu podawał/ ktorą Doktorowie łaską albo skutkiem Sakramentu zową. *WujJud* 162.

»materja sakramentu« [szyk 8:1] (9): Lecż materja Sakramentow [...] są powierzchnie znaki/ ktore też y Elementami zowiemy: iako ná Krzcie wodá/ ná Wieczery Pańskiey chleb y wino/ ná Bierzmowaniu Krzyżmo. *WujJud* 162; *Confessioniste* Chrystusa materja Sakramentow czynią. *WujJud* L16, 162 [3 r.], 163, L17v, *Mm5v*, *Nn3*.

»sakrament nowego zakonu, nowego przymierza« [szyk 4:1] (4:1): Wyznam też/ że iest siedm prawdziwie a wlaśnie Sakramentow nowego Zakonu Od Iezusa Chrystusa Pana naszego wstawionych *WujJud* 26; *SkarJedn* 317; Bo gdyby on iuz tam był [tj. Chrystus jako Osoba Trójcy z Żydami na pustyni]/ [...] tedyby się zacność wzięła w łanego Testamentu Sakramentach náydowniał/ niż Sakramentach nowego przymierza. *CzechEp* 189; *WujNT* 319, 322. [Cf b. »sakrament starego i nowego zakonu.«]

»sakrament Pański, Pana Chrystusow« [szyk 10:1] (9:2): *Diar* 69; *BialKat* 236, 246; *RejZwierc* 197; y [kaplan] ma tę moc od Boga [...] daną/ aby Sakramenty Pańskimi szafował *WujJud* 166v; *WujJudConf* 188; *RejPosRozpr* b3; *LatHar* 129; Ianow [tj. Jana Chrzciela] krześć nadzieję czynił odpuszczenia grzechow/ iako przygotowanie do Sakramentow P. Chrystusowych *WujNT* 129, 253, 419.

»pi(e)rwszy sakrament« = *chrzest* [szyk 1:1] (2): Co pierwey [apostol Paweł] przypisował nie zakonowi Moyzefzowemu ale wierze/ to teraz przypisuje krztowi: ktory iest pierwfym Sakramentem wiary nálezey *WujNT* 543, 11.

»pozwierzchny (a. zwierzchni) sakrament« [szyk 2:1] (3): Lecż Pan Chrystus rozkazał Zwoleńnikom swoim/ aby nauczáli y opowiedáli Ewangeliją po wzfytym świecie/ pozwierzchnie Sakramentá do tego przyłożywszy/ dla nápomnienia nálezego. *WujJudConf* 49v; Może być czáfem tak wielká łaska Boża ludziom daná/ [...] że mogą mieć grzechow odpuszczenie/ [...] przed przyjęciem zwierzchnich Sakramentow; krztu/ bierzmowania y spowiedzi. *WujNT* 441, 345.

»prawda sakramentow« (1): Dla tychże Ormian [...] około prawdy Sakramentow Kościelnych/ daliśmy im tę w krotkości záwiązaną naukę. *SkarJedn* 317.

»przenachwalniejszy sakrament« (1): *LatHar* 27 cf »sakrament Eucharystyje«.

»sługa sakramentow« = *kaplan albo diakon* (4): Bo iako choć Pan Chrystus każdy Sakrament nie tylko wstawił/ ale y sam podawał: [...] a wżakże też ludzie pozwierzchniemi sługami Sakramentow postawionymi *WujJud* 124; Diakonowie słudzy Sakramentow y słowa Bożego. *WujNT* 419 marg, 419, *Yyyyy2*.

»szafarz sakramentow« = *kaplan* (4): *KuczbKat* 215; [Chrystus] dał [moc] kapłanom/ przeto: aby załugą śmierci iego przez pokutę y rozgrzeszenie/ iako Szafarze Sakramentow iego/ grzechy odpuszczáli. *WujJud* 86v; *WujNT* 154 marg, *Zzzzzv*.

»świętobliwość sakramentu« (1): toż też przy Bierzmowaniu pokazać potrzebá/ aby Chrzescijanie ku świętobliwości tego Sakramentu chutliwzy byli. *KuczbKat* 150.

»święty, (prze)naświętszy sakrament« [szyk 26:13] (34:5): *Diar* 70; *BialKat* 121; *KuczbKat* 300; Ten tedy naświęty Sakrament [tj. *chrzest*] [...] przy tym dzieięciu będę sprawował *KarnNap* Cv, A3, E4v, F4v; *SkarŻyw* 581; *ReszPrz* 24, 89; *ReszHoz* 118; ábowiem tá oboiá rzecz [tj. *odpuszczenie grzechow i oddalenie kary za nie*] Sakramentom świętym/ zwalczá chrztowi y pokucie iest przyzwoita *LatHar* 285, 27, 115, 146, 645; *KolakSzczęśl* C4v; Pan Chrystus [...] przez Apoftoly swe/ y ich namiestniki karmi wierne słowem swoim y Sakramentami świętymi. *WujNT* 60, 64, 124, 133, 154 [2 r.], 212 (17); *PowodPr* 35; *SkarKaz* 348b [2 r.], 638b; *SkarKazSej* 684a.

»sakramentu uczestnictwo« [szyk 2:1] (3): poślá do syná niewierny oćiec Bilkupá Arryańkiego/ aby z iego ręki świętokrajkiego sakramentu uczestnictwo wziął *SkarŻyw* 368; że wzfytkie te/ ktorzyby powinnych dzieięcin ábo nie oddawali/ ábo do oddawania ich przefzkadzáli/ [sobór trydencki] każe od kościelney iedności/ y Sakramentow Pańskich uczestnictwá/ kłatwą odłączyć. *LatHar* 129; *SkarKaz* 578b.

»udzielanie sakramentow« (1): Przeto chcemy to mieć po wzfytkich Plebaniech [...] aby każdy z nich/ [...] vpominania takowe pogotowiu záwždy miał/ a często ich przy wdziałaniu Sakramentow Świętych używał/ opowiediając [...] co ktory Sakrament znaczy *KarnNap* A3.

»sakrament wiary« = *chrzest (I)*: Bo [*Eucharystia*] to iest Sákráment miłości/ iáko Krzeft iest Sákrámentem wiary/ á Birzmo- wanie/ nádziecie. *WujJud* 222v.

»sakrament zbawienny« (*I*): Siedzím v jednego ftołu/ vzywá- iąc z jednych mis/ y jednych drogich potraw pána fwego/ to iest/ iedney niebiełkicy náuky y Sákrámentow zbawiennych: iákož fię [...] wašnić [...] mamy? *SkarKazSej* 671b.

»z wody sakrament« = *chrzest (I)*: O Bože/ coš y z wody/ Sákráment vftávil/ żywot Chrzešćijáńłki z pogan/ przezeń fprávil *GrabowSet* Q4v.

Zestawienia: »sakrament bi(e)rmowania (a(l)bo potwierdze- nia (a. potwierdzania))« (*10*): Ktore fłowá [*Act* 19/6] zacni Dokto- rowie y Święci Bilkupi Rzymłcy náłtáfzy/ o tym Sákrámenće Birzmowania álbo potwierdzánia rozumieią *WujJud* 159v; A gdy ná nie [*na ochrzczonych*] wložyl ręce Páweł/ (*marg*) Páweł dáie Sákráment Bierzmowania ábo potwierzenia. (–) przyfzedł ná nie Duch święty *WujNT Act* 19/6, s. 337, 429, 430, 441, 762 [2 r.], Aaaaaa3v, Bbbbb3v.

»sakrament Eucharystyje« (*I*): Džiękuię tobie/ zá poftánowie- nie przenachwálebnieyfzego y przeniašwiftze⁸⁰ Sákrámentu Euchá- rystyje *LatHar* 27.

»sakrament kapłaństwa, święcenia, poświęcenia kapłańskiego« (*6:2:1*): Przeto iest tego potrzebá/ žeby Páfterze včzác Chrzešćijány o infzych Świętošćiach/ tym pilniey o tym Sákrámenće Święcenia náuczáli *KuczKat* 235, 245; *WujJud* 166v; Sákráment Kápláńftwá ná oštátniey wieczery vftáwiony. Y przez rák wkłádanie poda- wány. *WujNT Zzzzzv*, 286 [2 r.], 453 *marg*, Bbbbb4 [2 r.].

»sakrament krztu (świętego a. chrzešćijańskiego)« (*5*): Przeto možem rzec befpiecznie/ že iáko w Sákrámenće Krztu y Pokuty/ tákže y w tym [*tj. w sakramencie Eucharystii*] zámyka fie łáłká Boža. *WujJud* 250; Abowiem Korynthiáne mniemali/ žeby moc Sákrámentu krztu S. pochodziła od dobroći krzćicielow: y przetož fię chlubili/ že byli fynmi duchownymi zacnych ludzi. *WujNT* 579, 441, 762; džiatki áž fię vrodzał/ tož dopiero pošwiftić fię y oczyšćić mogą: tylo fámemi Sákrámentámi krztu Chrzešćijáńłke⁸⁰. *Skar- Kaz* 578a.

»sakrament małżeństwa (świętego)« [*szyk 5:1*] (*6*): A ták o fpráwie fwiętey/ y o Sákrámenće Małżeńftwá š. cztery rzeczy fobie ná pámięć [...] przywiedziemy. *WerKaz* 279, 267, 281, 285 *marg*; Małz y małżeńftwá świętego/ [...] w košćiele iego [*Pana Jezusa, zbawiciela twego*] Sákráment fwoiá tež pewná łáłká opátrzony. *LatHar* 678; *WujNT* Bbbbb4.

»sakrament ołtarzowy, ołtarzny« = *Eucharystia (I:1)*: Bo ftá- rzych Sákrámentarzew/ to iest/ Zwingliufzá y Oekolámpádufá ná- ukę odrzuciá: ktorzy czečzym y pozwiercznym znákiem czynili Sákrámeⁿt ołtarzowy. *WujJud* 173; Zadnego tedy Sákrámentu/ á zwálzčzá ołtarzowego [...] nie godzi fię dáwác niewiernikom *Wuj- NT* 30.

»sakrament ostatniego (a. ostatecznego) pomazania« (*6*): Tá- że Sákráment oštátniego Pomázánia/ od Pána Chriftuła być poftá- nowiony/ á od Iákubá S. deklárowány y nákazány/ z onych fłow [*Vulg Jac* 5/14] káždy obáčzyć može *WujJud* 160v; niech ná fzyię moię [...] šmierć šidlá nie kłádzie/ przed przyięciem y oney łáłki/ ktoráš ty wfákrámenće oštáteczne⁸⁰ pomázánia/ [...] ludžiom nágo- towác raczył. *LatHar* 641; *WujNT* 148, 795 [2 r.], Bbbbb4. [*Cf. a.*] »sakramentem opatrzycy.«]

»sakrament pokuty (świętej), spowiedzi« [*w tym: pokuty i spo- wiedz (I)*] (*6:3*): zwálzčzá iż ludžie wierni/ przez ten Sákráment Pokuty/ ku przyięciu Świętošći Božego Ciála fpołobni y godni šie sftawiają. *KuczKat* 215; *WujJud* 250; *LatHar* 679; Skąd znác [*Mar* 1/4-5] iż Ian [*Chrzćiciel*] gotował drogę do Sákrámentu pokuty y fpowiedz *WujNT* 129, 441, Bbbbbv, Bbbbb4; A iż grzechow wfzyfcy trudno všć možem: od tego łáłkę mamy IEZVSA Chryftuła w fákrámenće fpowiedz *SkarKazSej* 661a.

»siedm sakramentow« = *septem sacramenta JanStat* (23): *Wuj- Jud* 26 [2 r.], Nn3; maćie to wiedzić/ iż małżeńftwo nie iest profta

ceremonia wymyšłóná od ludzi/ ále iest Sákráment ieden z siedmi Sákrámentow *KarnNap* F2; *SkarJedn* 234, 300, 314, 317 [2 r.]; Nie dla tego mowię [*pisze Luter*] ábym háńbil y potępiál fiedm Sákrámeⁿtow/ to tylko powiádám že ich zaden písmem poprzec nie može. *ReszPrz* 56, 10, 40, 56 [2 r.], 57; Zołtáwili [*Chrystus*] siedm Sákrámentow/ ná grzechow oczyšćenie/ łáłki przyczynienie/ y o chwale niebiełkicy vpewnienie. *LatHar* 677, ++8v, 346; Abowiem kędy mówi, že [*arcybiskup i sąd duchowny*] máią fádzić práwo o siedm Sákrámentach, tám y Małżeńftwo fie zámyka, y rozwód. *SarnStat* 638, 212 [2 r.], 213 [2 r.].

Szeregi: »(ani) sakrament i (ani) ceremonija« [*szyk 2:1*] (*3*): Iáko y teraz [*Chrystus*] w košćiele fwym świętym vżywa rozmái- tych ceremoniy y Sákrámentow pozwiercznych/ około duřz ná- fzych oczyšćienia y vzdrowienia. *WujNT* 345; wiemy iż to vmy- wanie nog nie iest áni žadnym Sákrámentem/ áni ceremoniá iáką potrzebá. *WujNT* 362, 835. [*Ponadto w połączeniach szerego- wych 2 r.*]

»sakrament i łaska« [*szyk 1:1*] (*2*): á przebićiem boku iego [*Jezusa*] świętego/ wytoczeniem cudowney krwi y wody/ źródłá nam nieprzebráne/ łáłki Božey y Sákrámentow iego otworzono. *LatHar* 320; *WujNT* Bbbbb4. [*Ponadto w połączeniu szerego- wym 1 r.*]

»(nie tylko) sakrament (ale też) i ofiara« (*4*): Iužemci wyřłzey pokazał/ že tá chwálebna Świętošć [*tj. Eucharystia*] nietyko iest Sákrámentem nam ku przywaniu dánym/ ále też y ofiárá *WujJud* 238v, 238v *marg*, L12v; Vkazałás nam nieczyłtym [*Panno bez skazy*]/ iáko fię o oczyšćieniu w košćielnych Sákrámenćiach y ofiá- rách ftárác mamy *SkarŽyw* 112. [*Ponadto w połączeniach szerego- wych 3 r.*]

»sakramenty i ofiara mszej świętej« [*szyk 1:1*] (*2*): Dáleko tedy więcey vznáwác y wyznáwác mamy [...] fpráwy Bože przy ofierze Mřzey S. y przy Sákrámentách nowego zakonu vczynione *WujNT* 322, 253.

»sakramenty, to jest pieczęć obietnic« (*I*): Tá k iż fłowá kto- rzych Bog vżywa przy Sákrámenćiach/ to iest przy pieczęćiach obietnic fwoich/ ábo przymierza ktore kiedy z kim cžyni/ [...] infzym fmyřłem máią być rozumiane *CzechRozm* 263.

»stan i sakrament« [*o małżeństwie*] (*4*): Tu pilnie báczyc ma- my/ kto ten chwálebny á święty y dořtoyny ftan y Sákráment Małżeńftwá świętego poftánowił? *WerKaz* 281, 283, 285 [2 r.].

»sakrament a(l)bo świętošć (kościelna)« [*szyk 10:1*] (*11*): Cwarta częć katechifmu o sacramentach/ albo fwiatošćiach ko- ścielnych od Chriftuła vftawionych *SeklKat* T3v, Z; A przetož Pan Kriřtus/ [...] okázuiąc iáko to zacna rzecz była y być miáła/ fákrá- mentá ábo fwiatošći/ dobrowolnie otho przyiác raczył znák ob- rzezánia ná fwięty ciele fwoim *RejPos* 31v; *KuczKat* 105 [2 r.], 115; *CzechRozm* 265v; Przymowałás tež będąc ná šwiećie Sá- krámentá/ ábo Świętošći iego [*Pana*] nášwiftze *KarnNap* E3; *ReszPrz* 56 [2 r.]; *LatHar* 146.

»sakrament, to jest (i, abo) tajemnica (kościelna)« (*4*): *Kucz- Kat* 105; gdy Kátholik ma/ y mieć ma/ małżeńftwo S. zá Sákráment y táemnicę Košćielną: tym wielce grzeřzy/ ifž do tego Sákrámentu niewiernego przypuřczá *SkarŽyw* 153; Y Diákonowie fludzy táemnic (to iest Sákrámentow Pána Chriftufowych) máią fię ná wfzytkim podobác. *WujNT* 419, *Eph* 5/32.

»sakrament a zašlubienie« (*1*): Bo iáko widzifž przy krzcie iż wodá nie iest goła wodá/ ále iest fákrámentem á zašlubieniem Páń- łkim. *RejZwierc* 197.

»sakrament i (albo, to jest) znak (a. znamię) (święty(-e))« (*7*): Chrzeft/ iest cy sacrament albo wydomy znak niewydomey łáłki božey/ na odpuřczenie grzechow náłzich od Chriftuła vftawiony *SeklKat* T4; *BialKat* 216, 383v; O Małżeńftwie wátpić nie potrzebá/ [...] že złączenie męžá y žony iest Sákrámentem/ to iest/ świętym znákiem onego złączenia y Małżeńftwá Pána Chryřtufowego z Koš- ćiołem. *WujJud* 161; *KarnNap* F3v; iż ono złączenie męžá z nie- wiáftá ktore Bog vftávil/ iest Sákrámentem y świętym známiem

onego nierozdzielonego złączenia/ którym Pan Chrystus spoion y złączon iest z kościołem swym S(więtym). *WujNT* 679, 79.

Jako ostatni czlon we współrzednym połączeniu dwuczlonowym: »i inne (a. insze, a. ktoreżkolwiek) sakramenty« (4): że żaden infzy Ciála Páńlkiego/ y infzych Sákramentow (okrom Krztu ś. czáfu potrzeby) poświęcać nie może/ iedno ktory ná to iest wyfádzony [...] / á to iest káplán *WujJud* 166; *WujNT* 21, 222; Bo moc Bozka we chrzcie y innych Sákramentách ktore spráwuia ná to obráni kápláni/ nie idzie z dobroci ábo złości ich: ále z fłowá y woley Bożey. *SkarKaz* 611a.

W przén (7): [św. Paweł] Tytowi rofkázował áby w káždym Mieście postánowił Káplány/ ktorzyby Niebiełkim pokármem náuki y Sákramentow/ ludzie wierne żywili y karmili. *KuczbKat* 215; Kościół Boży [...] pokarm dla nich [dla swych synow] niebiełki/ fłowá Bożes^o y fákramentow/ y ktemu lekárftwo ná chorobę grzechow/ y ná odpufczenie ich mieć musi. *SkarJedn* 29; tám tá gromnicá pośluzy/ ktora iest Iezus Chrystus. ktore^o gdy ná wzor tego Symeoná/ w Sákramencie obeymiem/ [...] tedy niezábładzim *SkarŻyw* 115; Z boku Páńskiego [na krzyżu] wypłynął kościół y Sákramenty. *WujNT* 383 marg, Bbbbbb3v.

Wyrażenia: »sakrament niebieski« (1): [Pan Bóg] w dom swoy [...] [nas] wprowadził: gdzie iáko w Bethleem [hebr. 'Dom Chleba'] chleba iednego náuki y Sákramentow niebiełkich/ pożywiają/ [...] dziedzictwo fynow Bożych bierzem. *SkarŻyw* 26.

»stoł sakramentow« (1): W iednym domu wfzytkim fię/ y w iedney owczárni/ y pod iednym páłterzem wfzytkim zámykác/ y v iednego ftołu ś. náuki y fákramentow zásiádác/ [...] [Pan] rofkazał. *SkarKazSej* 684a.

a. Sakrament Euchrystii; również metonimicznie: konsekrowana hostia (649): Ten sacrament ma wiele ymion wlaćnikim ięziku/ tak że też y wpołkim/ zowiem swiętofczią ołtarza *SekKat* X4, Yv, Y2, Y2v [3 r.], Y3 [2 r.]; [biskup mówi do chorego:] zaliby fię tefz niezdała rzec poźiteczná/ gdybychmy cię sacramentami fkořtowali/ A tak że ty [...] ciało i krew pana Iefuła Chrystufa przyimi *MurzHist* P3v; A thák widziřz/ że nie twoiá wiára czyni ciálem Sákrament ten/ áni twoiá niewiára ono pfuie *OrzList* b2v; Też cię pytam/ gdy w gębe/ w zęby/ w vřtá fwoie weźmieřz Sákrament/ co to zacc iest [...]. A to co záś iest w gębie twoiey? *OrzList* b2v, c2v, c3, e2; *RejPos* 88v [2 r.], 89v; *RejPosWiecz*² 94v marg, 95v; Wthory błád Korynczykow/ s kthorymi Nowokrczeńcy/ Libertynowie/ y Schwencfeldowie fą okazáni/ bo ci wfzyfey o fákramencie nic nie dzyerzą/ iedno że iest pořpolithemu chlebowi rowny. *RejPosWiecz*³ 99, 96, 97, 97v; gdy ciało Páńlkie w Sákramencie wyrzyřz mów: Iam proch/ iam ziemiá/ iuzem wolny: bo tho ciało było zá mię vkrzyżowáné/ y vbiczowáné. *BiałKat* 331, 298v, 315v, 330v, 331, 333v [4 r.]; vczyć potrzebá/ iż [*Eucharystia*] to iest prawdziwy Sákrament/ y ieden z onych řiedmi/ ktore Kościół Swięty záwždy wyfoce fobie ważyřz/ y z wielkim nabożeńřtwem czići. *KuczbKat* 160, 160, 165, 170; Bo on [*Kalwin*] nie ináčey o tym Sákramencie rozumie iedno iáko y Zwingliusz przodek iego/ że iest tylko znákciem ábo figurą Ciála y Krwie Páńlkiey. *WujJud* 172v; Przeto ná Krzcie wodá przedřię prořtá wodá zořtawa/ ále w tym Sákramencie [ř] nie iuz chleb chlebem/ co był przed poświęcániem/ ále chleb ciálem fię Páńłkim sřtawa. *WujJud* 219v; Toć wářze wymyřly y wykřęty/ żeby Sákrament Sákramente^m nie był oprocz vżywánia. *WujJud* 241, 164v [2 r.], 171 [2 r.], 174, 175v, 179 (42); Iefzće y te gánimy/ ktorzy Sákramentem Bołką pokłone wyrządźaiá/ á chleb swięty řtołu Páńłkiego zá Kryřtuřá chwálić rofkázuiá. *WujJudConf* 176; A przetoż to zeznáć musi káždy/ iż odehymowanie drugiey cžářki Sákramentu/ to iest kielichá [ř. udzielanie komunii tylko pod postacią chleba]/ iest nieřłufzne/ nieřpráwiedliwe/ niezbożne. *WujJudConf* 247v, 177v, 179, 241, 248v, 261; *RejPosRozpr* cv; Krol też do Sákramentu wnet fię przygotował. Który mu Arcybikup podař z vcźciwofciá/ Ták ciało Páńłkie przyiářz/ z wiára/ z nabożnofcia. *StryřWjaz* C3; á iednář y nagorřzy káplán/ nie modlitwá fwoiá áni zářlugař/ ále řamym mocnym řłowem Bożym/ ten wielki Sákrament

[ř. *Eucharystię*] czyni. *SkarJedn* 345, 241, 317, 346, [d8]v; á ofobliwá chęć miał [*Tomasz z Akwinu*] ku naprzechwalebnieyřzemu Sakramentu (*marg*) Nabożeńřtwo przećiw [= *wobec*] Sákramentu. (–) *SkarŻyw* 201; O przářnym chlebie/ ifz go kościół Rzymłki w fákramencie řłufnie y zpodánia Apofřtolłkiego vřywa *SkarŻyw* 337, 91 [5 r.], 119 [4 r.], 203, 278, 320 [4 r.] (22); [*Witen z Litwy*] Lęczycká ziemię zburzyřz/ Kanoniki y Prelaty z Sacramentámi y z kościołem řpaliř *StryřKron* 305; iż [*kalwinistowie*] pozwolić niechcá/ áby [*Chrystus*] mogł być ná wielu záraz mieyřcách/ cieľnie obecnym/ ták że mu áni do Sákramentu przypuřcić niechcá/ ták obecnořciá/ ktorá iest v Bogá Oycá w niebie. *ReszPrz* 86; (*marg*) I. Podřękwowanie. (–) Bo tá też iest/ miedzy infzymi/ przyczynař/ cžemu ten Sákrament po Grecku názwano Eucháryřtá/ [...] iż przezeń Pánu Bogu [...] dziękuiey. *LatHar* 199, 93, 103, 185 [2 r.], 186, 187 [3 r.] (35); ktorzy [*sektarze*] iż ciála Páńłkiego nie widźá w Sákramencie/ przeto wierzyć niechcá/ žeby tám było. *WujNT* 777, 8, 115, 116 marg, 147, 180 marg (29); Nie řtepuie ciáło iego [*Chrystusa*] z niebá áni wftepuie z ziemie ná niebo/ gdy ie nam w Sákramencie dáie: ále ie mocá nieogármioná fwoiá czyni. *SkarKaz* 243b, 159a, 204a [2 r.], b, 243a [2 r.], b [3 r.] (13); iák dźiř w Sákramencie Przedáiá Pána [ř. *konsekrowane hostie*] ludzie ktorých cžárt oźionář *KlonWor* 29, 9; [vkazác iż Ewángelictwo zá Sákrament] [*Ciała Pańłkiego*] ma co niczym nie iest. *StefanOdpór* A3v.

sakrament czyř [= *przez kogo ustanowiony*] [w tym: *ai poss* (12), *pron poss* (3), *G pron* (3)] (18); *RejZwierc* 196v; *GrabowSet* P3; [*modlitwa po komunii*:] O Wřzechmogácy á miłofierny Boże/ [...] ráćz to dáć áby ten twoy Sákrament/ nie był nam obowiařką ná karánię/ ále przyczyná zbáwienná ná odpufczenie *LatHar* 104, 104, 228; *WujNT* 274. *Cf* »Boski sakrament«, »sakrament Pańłski«.

W połączeniu z zaimkiem dzierżawczym „nasz”, „swoj”, podkreřlájącym przynależnořć do Kořciola katolickiego (6): *SkarŻyw* 456; Onę [*manę*] chowano ná dni ktorých fię zbierác nie godziło: chowáiř y nářz Sákrament. Onę chowano ná pámiátkę w řkrzyni řteřtamentu: dáleko řłufniey chowác maiá nářz Sákrament. *WujNT* 330, 330 [3 r.].

W połączeniach szeregowych (2): A gdy obaczyřz vpadek řwoy/ [...] przyřteř do řteřtamentu iego swiętego á do řákramentu iego á do tego cyrographu tobie mocnie podánego od niego [...] / á wierz mocno iż [...] podáwa tobie niewidome ciáło fwoie y swiętá krew fwoię *RejZwierc* 196v; A iuz tego then cžás prořtym chlebem y prořthym winem zwác nie moźymy iedno řákramentem/ to iest mocnym zářlubieniem á cyrographem ná obietnice iego/ á dziwná táiemnicá podánia ciála y krwie iego swiętey. *RejZwierc* 197.

W przeciřstawieniu: »w niebie ... w sakramencie« (6): Widziřz ku cžemuć iá [*wiarę*] Kálwin wiedzie/ ábyř ty [...] nie řzukał go [*Chrystusa*] w Sákramencie ále w Niebie. *WujJud* 260v, 70 marg, 177, 254v, Mm2v; *SkarKaz* 243a.

W porównaniach (2): bo ten Sákrament [*Eucharystii*] do drogiey á swiętey řžáty/ przyrowná ř. Chryřtořtom *LatHar* 204; Abowiem iest ten Sákrament/ iáko náuczá ś. Dyonizyus [...] iáko ogień/ wfzytko co pali w podobieńřtwu řwey náturey odmieniaiácy *LatHar* 204.

W charakterystycznych połączeniach: sakrament cudowny (2), cudow peľny, na(j)dostojniejszy (2), ożywiający, praw(dziw)y (3), (prze)dziwny (3), przénadřořszy (2), wielki (2), zacny (zacniejszy) (2); sakrament pokoju; sakramentu błuźnierz, cena, ceremonije, chleb, chwála (3), cžąřtka (2), czeřć (3), drogořć, figura, godnořć, istořnořć, moc (3), natura, nieuczciwořć [= brak czeřci], obie czeřci, oblicznořć, pożytek(-ki) (8), skutek (2), własnořć, zacnořć (2), znaki pozwierzchne; do sakramentu nagotować się. (przy)gotować się (3), przygotowanie się, przypuřcić [kogo], przypuřcić Chrystusowi obecnořciá; z sakramentu gorszyć się; sakramentowi(-om) oddawać czeřć i pokłone, ubližác, uczynić czeřć, pokłone wyrządźác; ku sakramentowi(-u) błogosławięřstwo, chęć mieć; przeciřwko sakramentowi nauka; sakrament błuźnić (3), dla chorych chowác (2), wyznawać, zalecić (zalecać) (2), zetrzeć [= zniszczyć], zjeřć [jak

zwyczajki pokarm] (2); o sakrament prosić; sakramentem(-ami) nakarmić, posilać [kogo], skosztować [= doświadczyć]; przed sakramentem modlić; przed sakramentem klęknąć, podziękować; o sakramencie hymn, kacerstwa, nauka (nauczony) (2), wiara (7), wierzyć [co], wyznanie; w sakramencie chwalić (5), czcić, cześć dać, dać, nie ofiarować chleba i wina, ofiarować (ciało Pana Chrystusowe) (3), przemieniać [co] (przemienienie [czego]) (2), wyznawać prawdę ciała Bożego (2); w (przy) sakramencie chwala Panu, cudo, istność chleba, laska zawarta, ofiara ciała i krwi, pokłon Panu Chrystusowi, prawda ciała i krwi Chrystusowej, (praw(dziw)e) ciało Boże (a. (Pana) Chrystusowe, a. Pana, a. Pańskie) (i krew) (56), wiara.

Zwroty: »brać, wziąć sakrament« [szyk zmienny] (3:1): A tak gdy bierzemy y przyjmujemy Sákrament Páńki/ bierzemy prawdziwe Ciało iego za nas wydane/ y Krew wylaną dla grzechow náfzych. *WujJudConf* 175v; [św. Małgorzata Węgierska] Brała nasświętzy Sákrament/ zwielkim wczućim duchowney poćiechy *SkarŻyw* 160, 290; *SkarKaz* Oooo2c.

»być (bytnością), mieć [= być] w sakramencie; bytność (a. przy) sakramencie, pod sakramentem« [w tym: pod osobą(-ami) chleba (i wina) (5)] [szyk zmienny] (24:1;10:1): *RejPos* 88v; thám fye náuczylz prawdziwéy náuki około/ włafnéy bytności ciałá Páńkiégo/ w Sákramencie *BialKat* 288v, 279, 306, 308v, 333v; *KuczKat* 175 [3 r.]; P. Kryftus ciełefnie widomie ieft w niebie á ciełefnie ále niewidomie w Sákramencie. *WujJud* 70 marg; Nie-tylko łkuteczną bytnością ieft Pan Chriftus w tym Sákramencie/ ále [...]/ y ciełefnie/ tak iáko ieft ná práwicy v Bogá Oycá w niebie. *WujJud* 177, 14v, 71v, 170v, 175v, 176 (12); *KarnNap* D2v; Obacz iáko zle bluznią y sprofnie Zwingliáni ktorzy niewierzą áby pod ofobą chlebá w Sákramencie prawdziwe y rzeczywifte ciało Boże było/ y Chryftus łam Bog náfz. *SkarŻyw* 168, 168 marg; *WujNT* 186, 332 [2 r.], 386, 408 [4 r.], 424, 699, Yyyyy; ktorym [artykułem wiary naszej] wyznawamy/ iż ciało iego [tj. Chrystusa] naswiętłze w Sákramencie mamy ná ołtarzu/ pod ofobámi chlebá y winá *SkarKaz* 243a.

»sakrament da(wa)ć (a. poda(wa)ć, a. rozdawać); sakrament podany, dawan; sakramentu rozdawanie, danie; w sakramencie podany« [w tym: pod (jedną) osobą (7), pod osobą chleba (5)] [szyk zmienny] (26;2:1;6:1:1): Niektorzy chcąc nágradzić kielich dáią ludziom zmatzány Sákrament chleba w kielichu *KrowObr* 207v; *KuczKat* 170; Przyczyny dla ktorých pod iedną ofobą Sákrament podawáią *WujJud* 179 [idem Nn2]; Ktoby mowił/ że Chriftusá w tym Sákramencie podanego tylko duchownie pożywamy/ [...] niech przekłętym będzie. *WujJud* 264, 158, 178 [2 r.], 227, Nn2; *WujJudConf* 227v, 247; *SkarJedn* 241; [św. Tomasz z Akwinu umierając] prosił aby mu przenaświéłczy Sákrament podány był: ktorzy z wielką pokorą [...] przyiáł *SkarŻyw* 203, 29, 173, 319, 320; *NiemObr* 149; Podoba mi fię práwi [Luter]/ [...] áby Láikom Sákrament pod iedną tylko ofobą podány bywał. *ReszPrz* 59, 99; [w Rzymie we wszystkich kościołach i kaplicach] Młze śpiewáią/ [...] kazánia rozmáitým ięzykiem miewáią/ ludźie wczá/ Sákramentá podawáią/ spowiedzi flucháią *ReszHoz* 116; *LatHar* 189, 202 marg, 244; y tychże łow [Panie, nie jestem godzien... *Matth* 8/8] kościół powszechny po dziś dzień wżywa [...] przy rozdawaniu naswiętłzego Sákramentu. *WujNT* 35; iż tu [tj. w Emaus; *Luc* 24/30] Pan Chriftus rozdawał Sákrament wczniom łwym pod ofobą chlebá *WujNT* 297, 114, 297 marg, 332, [405], 482 [2 r.] (13).

»sakrament łmacić; łmianie sakramentu« (1;1): [modlitwa] Gdy káplán/ nayświętłzy Sákrament/ Ciałá Páńkiégo łmie. *GrabowSet* P2; bo y przy ofiáteczney wieczery/ łmianie tego Sákramentu bez narufzenia Ciałá Páńkiégo/ przyznáć fię muśi. *LatHar* 188.

»sakrament (pod osobą chleba) ofiarować« (2): *PatKaz II* 39v; Moc święcenia bywa Káplánom daná/ áby mogli Sákrament Ciałá y Krwie Páńkiéy poświęćáć y ofiarowáć *WujJud* 152.

»sakramentem opatrzyc« (1): więc [duszpasterze mają] Sákramentem Ciałá Páńkiégo/ y ofiátniego pomázánia/ zwłáfzczá/ iefli

chory tego żáda y próśi/ wedle Kościelnego zwyczáiu opátrzyć. *WujJud* 199v.

»sakrament posta(no)wić (a. ustawić), postanawiający; sakramentu postanowienie, ustawa; sakrament jest ustawion, postanowiony« [szyk zmienny] (7:1;2:2;2:1): Naprzod/ iż w wftáwie tego Sákramentu/ Pan łam powiedziáł: To ieft Ciało moie. *KuczKat* 175; Przyczyny prawdziwe/ dla ktorých wftáwion ieft ten chwálebny Sákrament/ [...] Concilium Trydeⁿtłkie [!] tak opifuie. *WujJud* 220v; dla tego też [Chryftus] wftáwił ten Sákrament ku pożywaniu/ áby był duchownym dułz náfzych pokármem *WujJud* 221, 178v [3 r.], 220v, Nn2; wierzem iż łam Pan tak ten Sákrament w Winie z wodą miefzány m postáwił. *SkarJedn* 317, 239; Błogofłáwiony P. náfz Iezus Chryftus/ nachwálebniefzy Sákrament ciałá y krwi łwoiey w wielgi czwartek postánawiaiący. *LatHar* 539, 199, 337, 356; *WujNT* 1. *Cor* 11 arg.

»poświęćáć sakrament; poświęcenie (a. poświęćanie) sakramentu; poświęcony sakrament« [szyk zmienny] (1;3;3): Albo mi wkaźcie gdzie indzie/ iefli [!] nie ná ofiátniey Wieczery dáł Pan Chriftus moc Káplánom poświęćánia y rozdawánia tego Sákramentu? *WujJud* 178, 152; ifz tak wprzáfnym iáko w kwáśnym chlebie/ poświęcony Sákrament przenaświéłczy być może *SkarJedn* 274, 344, 345; A te łłowá wefołego wołánia [tj. *Hosanna... Matth* 21/9]/ [...] kościół święty wftáwicznie powtarza we Młzey świętey [...] przed łáym poświęćeniem y podnołżeniem ś. Sákramentu. *WujNT* 89, 723.

»pożywáć sakramentu, w sakramencie, sakrament; pożywanie sakramentu, w sakramencie« [szyk zmienny] (10:8:1;2:2): *SeklKat* Q2v; *RejPos* 88, 88v marg [2 r.]; *RejPosWiecz*² 90v; [Koryntianie mniemali] żeby ony wieczery w kościele czynione/ tylko miáły być profte wieczery/ ná ktorých też tego Sákramentu pożywáli/ á iżby tylko przy nich było róspominánie y rozmyłłanie męki Páńkiéy/ á nic infzego. *RejPosWiecz*³ 97; *WujJud* 166v, 251, 251v, 260v, 264v; *WujJudConf* 227v; Tu [Joann 6/51] nam iáśnie [Chryftus] mowi o pożywaniu ciałá łwego w S. Sákramencie. *WujNT* 330; Zydzi [spozýwając na pustyni mannę zesłaną z niebá] nie tegoż Sákramentu co my, pożywáli. *WujNT* 602 marg, 114, 330 [2 r.], 331 [3 r.], Yyyyyv, Bbbbbb4; *SkarKaz* Ooooo.

»przyjmowáć (a. przyiáć) sakrament, w sakramencie; przyjęcie (a. przyjmowanie) sakramentu [w tym: pod jedną (a. oboją) osobą (3)], w sakramencie; przyjmowany sakrament, w sakramencie« [szyk zmienny] (12:4;24:1;3:1): *SeklKat* X4v [3 r.], Y2v; *KuczKat* 165; Owa oni [ewangelicy] niechcá pozwolić/ że ifstnie y łámá rzeczá á nie fántázjá Ciałó Páńkie prawdziwe w tym Sákramencie przyjmujemy *WujJud* 253v, 26v, 152, 221, 223 [2 r.], 257 (13); *WujJudConf* 175v; *KarnNap* D3v, E; Król Fráncułki mocá łobie [...] od Bogá dáná/ [...] kiedy złwym Rycérłkim bráctwem/ Młzey łucha/ y Sákrament przyymuie/ [...] w Kościele au Fonteinoble vzdrawia. *Oczko* 23v; *SkarŻyw* 203; *Paprup* D2; *GrabowSet* O2v, P2; Modlitwy po przyięciu tegoż nadołtoyniefłzego Sákramentu. *LatHar* 223, 203, 205, 216, 226, 251 (10); Sákrament^t z iáką pokorą ma być przyjmowany. *WujNT* 34 marg [idem Bbbbbb4]; A tak tu mamy iáfny przykłád/ y pochwalenie przyjmowánia Sákramentu pod iedną ofobą. *WujNT* 297, 331 [3 r.], 332, 361, Bbbbbb4; WTORA CZESC. O przyięciu Páná Iezufá w Sákramencie. *SkarKaz* 159a.

»do sakramentu przystápić (a. przystępowáć)« [szyk zmienny] (5): *RejZwierc* 196v; *WujJud* 177v; áby ten co do tákich [łecznicznych] wód iedzie/ myśł/ y ferce łwé/ co nabárzyé włkromiá/ y [...] tak fye niechcá postánowi/ iáko kiedyby do Sákramentu/ [...] przy-łtápić miáł *Oczko* 24; ále nie grzełzy/ kto y bez nich [tj. bez odbyćcia postów]/ [...] do tego Sákramentu przyłtępuie. *LatHar* 253, 208.

»sprawowáć sakrament; sprawowanie sakramentu; sakrament sprawowany« [szyk zmienny] (2;4;1): Sákrament ábo łwiátość/ ácz widomie łpráwowány bywa/ á włzákoż duchownie á niewidomie ma być rozumiaány. *RejPosWiecz*² 95v; Nie łwoiá mowá czyni to káplán/ ále [...] mowá Chryftusowá then Sákrament^t łpráwuie *Bial*

Kat 321; iż [Rzymianie, tj. Kościół rzymskokatolicki] chlebą przáfanego do fprawowania Sakrámentu ciála Bożego używáią. *SkarJedn* 232; *SkarŻyw* 456; y [św. Paweł] miał kazanie do ludu/ przed fprawowaním y rozdawaním świętego Sakrámentu *WujNT* 482, 607; *SkarKaz* 607b.

»szafować sakrament; szafowanie sakramentu« [szyk *zmienny*] (1;2): Auguſtyn teſz miało zá wftawę Apoftollką/ dzieciom okrczonym/ fákrament wieczery Páńfkiej fzfawówać *NiemObr* 75; y ktorey [modlitwy: *Panie, nie jestem godzin etc.*] Kościół święty od czáfów Apoftollkich/ [...] przy fzfawówaníu tego Sakrámentu naboſnie używał *LatHar* 190, 252.

»używać sakramentu, w sakramencie; używanie, użytelnik sakramentu« [w *tym: pod jedną osobą (chleba) (9)*] [szyk *zmienny*] (14:1;46:1): *RejAp* 67; *RejPosWiecz*³ 99, 99v; Tákſze teſz przywodzone być máią Oycow S. wyroki/ ktore używanie częſte Sakrámentu tego [tj. *Eucharystii*] bárzo záleciáią. *KuczbKat* 185; Bo tego Sakrámentu [*Ciała i Krwi*] w Kościele ludzie nie tylko duchownym obyczáiem przy Mſzy przez wiárę/ ále teſz y w Sakrámeⁿcie używáią [tj. *rzeczywiście spożywając*]. *WujJud* 180, 221v, 222v, 227, 246, 247; Gánimy y tych ktorzy [...] mniemáią áby káždy przeftepcá użytelnik Sakrámentu Páńfkiego/ chociaſz bez Pokuty [...] pewne odpulſzczenie grzechow y zbáwienie odnoſił. *WujJudConf* 166v, 220v, 221v [2 r.], 222v, 235v, 246, 247 [2 r.]; *SkarŻyw* 35, 36, 520; *NiemObr* 75; Naſwiętſzego Sakrámentu Ciála y Krwie Páńfkiej/ przynamniej raz w rok/ około Wielkieynocy używay. *LatHar* 119, [+12], 80, 103, 126, 187 (17); Przez używanie tego Sakrámentu chociaſz pod iedną ofobá chlebá/ ſftawamy fię [...] wſzyſcy iednym ciálem Pána Chriftufowym. *WujNT* 604, 259, 331 *marg*, 332 *marg*, 361 *marg*, 362 (19); *SkarKaz* Oooo2c [2 r.]; [O IEDNEY OSOBIE W używaniu Sakrámentu Ciála Páńfkiego w Kościele Bożym zwyczáyney. *GrodzJednOs kt*].

Wyrażenia: »Boski, Boży sakrament« [szyk 2:1] (2:1): Bo Chleb z wielu ziarn ieſt fprawowan/ y Wino z wiela gron bywa: ták teſz y my/ ácz nas wiele ieſt/ mocná tego Bołkiego Sakrámentu zwiáſką/ weſpołek ſpoieni y zwiáſzani bywamy/ á iákoby ciálem iednym ſie ſftawamy. *KuczbKat* 165; Nie ſmiechu ále oplákánie godne fá te fkárgi/ y tá hániebna ſlepotá wáſzá/ y to poháńbienie przenaſwiętſzey ofiáry y Sakrámentu Bożego *WujJud* 242v; *LatHar* 104.

»cały, zupełny [= *pod dwiema postaciami*] sakrament« [szyk 3:1] (2:2): widzą wſzyſcy/ że Wieczera Páńfka ieſt poſtánowiona/ áby był dawan Sakráment zupełny ludowi/ iáko nápiſano ieſt: Piyćie z tego wſzyſcy. *WujJudConf* 247; Iáwny teſz ieſt wſzyſtkim zwyczáy Kościoła pirwſzego Lácińfkiego y Greckiego około używania cálego Sakrámentu. *WujJudConf* 247, 227v, 247.

»sakrament chleba (i wina)« (4): *KrowObr* 207v; tu Pan ten fákrament chlebá y winá zowie Teflámentem ſwoim. *RejZwierc* 197; iż przefzkodá oná/ ná oczy ich [*uczniów idących do Emaus*]/ od fzfátána bylá włożóná/ áby IEZUS poznány nie był: ále Chryſtus ták dopuſcił/ áſ do Sakrámentu chlebá/ ſzeby [...] poznány być mogli [cf *Luc* 24/13-31]. *LatHar* 194; *WujNT* 765.

»chwalebny (a. (prze)na(j)chwalebniejszy, a. naprzechwalebniejszy) sakrament« [szyk 24:2] (26): *WujJud* 69v, 176, 177v, 220v, 224, 224v, L12v; 10 [artykuł błędów greckich]. Przenachwálebniejſzy Sakráment/ raz w Wielki czwartek poſwięcony/ cały rok dla chorych chowáią; mieniáć iż fię innych dni ſwięſzo [!] poſwięconego chorym dáć nie godzi. *SkarJedn* 345, 344; [św. Tomasz z *Akwinu*] W naboſeńſtwie barzo gorący był: á ofobliwá chęć miał ku naprzechwálebniejſzemu Sakrámentu *SkarŻyw* 201; [przodkowie nasi obierając króla] mſzei Swietei naboſnie fluchali/ chwalebni Sacrament przyjmowali *PapPrUp* D2; Miei to fobie zá [...] dar Boży/ ielić ná przyſtoyney/ o tym naychwálebniejſzym Sakrámenćie/ wierze nie ſchodzi. *LatHar* 251, [+12], 80, 134, 185, 213 (14); *PowodPr* 53; [StefanOdpór C2].

»sakrament ciała« [w *tym: Pańskiego (27), Bożego (9), Pana Krystusowego (3), Chryſtusowego (1)*] [szyk 38:4] (42): *RejAp* 67;

RejPos 88v *marg*; Swiádecťwá pewne około fákramentu ábo fwiátoſci ciála pána kryſtuſowego. *RejPosWiecz*² 95v *marg*, 90v, 95v; wierzymy fłároſytnie [...] że Sakráment Ciála Páńfkiego piérwýy fye ſtawá/ niſz w używaniu elementa przyyda [tj. *przed spożywaniem sakramentu*]. *BialKat* 318v; *KuczbKat* 110, 175; Bo nam dla tego y w Sakrámenćie Ciála fwego iftotnie y cieľeľnie [*Chryſtus*] ſam ſiebie zoſtáwił. *WujJud* 47v, 14v, 26v, 140v, 164, 165 (12); *WujJudConf* 13; *SkarJedn* 232, 317; [św. Piotr Apotoł] Trudnym fię Kazáním Chryſtuſowym nie gorſzył około Sakrámentu ciála Bożego. *SkarŻyw* 598 *marg*, 278 *marg*; *ReſzPrz* 58; *GrabowSet* O2v, Pv, P2 [2 r.]; *LatHar* 186 *żp*, 748, 751; Tu Páweł S. w Niedzielę chleb łamał [Act 20/7] ták iáko gi łamiá w naſwiętſzym Sakrámenćie ciála Chriſtuſowego: y miał kazanie do ludu *WujNT* 482, 57, 429, 602, 607, 615, Bbbbbb2v, Bbbbbb4 [2 r.]; [*GrodzJednOs kt*].

»sakrament ciała i krwi(e)« [w *tym: Pańskiej (15), Pana mego (a. naszego) (2), Pana Krystusowej (1)*] [szyk 30:2] (32): *RejPos* 88; *RejPosWiecz*² 94v; *BialKat* 316; Azam wam dopiro nie pokazáli z Ireneulá ſ. Ze Pan Chriſtus w Sakrámenćie Ciála y Krwie ſwoiey nowá pozwirzchnią ofiárę wftáwił [...] *WujJud* 237, 152; O Przenachwálebniejſzym Sakrámenćie Ciála y Krwie Páńfkiej. *LatHar* 185; o Pánie Iezu Chryſte pokornie proſzę: áby ten ciála y krwi twoiey Sakráment/ ktorým ia niegodny człowiek przyiáł/ był mi grzechow moich oczyſćieniem *LatHar* 226; We Czwartek/ [*Chryſtus*] przenaďroſzſzy Sakráment ciála y krwi poſtánowił *LatHar* 356, [+12], 27 *marg*, 119, 134, 208 (17); *WujNT* 147, 331, 361, 604 *marg*. 1. *Cor* 11 *arg* (9); *SkarKaz* 607b; [StefanOdpór C2].

»elewacyja, podnoszenie sakramentu« = *podniesienie podczas mszy świętej* (2:2): Dionifiuſ Mſzą Ceremoniámi od tey náſzey dſiſieyſzey máło rozná opiſuię/ ná ktorey y podnoſzenie Sakrámentu było. *WujJud* 226v; [modlitwa] Przy elewácyey nayſwiętſzego Sakrámentu Ciála Páńfkiego. *GrabowSet* Pv, Pv; *WujNT* 89.

»(boska) istność sakramentu, w sakramencie« (1:1): dla tego niewiedomym obyczáiem ieſt Bołka iftnoſć w Sakrámenćie: áby poczciwoſć y naboſeńſtwo przy ónym Sakrámenćie bylá *BialKat* 330v; Niewinnie tedy haeretykowie koſciół S. powſzechny potwarzáią/ ſeby ludziom miał co wiáć/ z iftnoſci/ z mocy/ z fkutku y z pożytkow tego Sakrámentu/ dáwáiąc gi pod iedną ofobá. *WujNT* 332.

»sakrament krwi (naſwiętszej)« (2): Rozna rzecz ieſtſh pożywáć ciála P. Kriſtuſowego/ y pić krew s. iego/ á pożywáć fákramentu ciála/ y fákramentu krwi iego. *RejPos* 88v *marg*; *GrabowSet* Pv.

»łaska sakramentu« (1): Bo inſze ieſt Ciáło y Krew Páńfka/ ktora w Sakrámenćie iednáko ták ſli iáko y dobrzy przyjmuią: á inſza łáſká álbo pożytki tego Sakrámentu/ ktorego [*lege*: ktorých] niegodni nie przyjmuią *WujJud* 261.

»sakrament łaskawości« (1): ten go [tj. *ten sakrament*] zowie Eucháryſtyą [...] ow záſię Synáxim/ to ieſt ſpołecznoſćią/ [...] inſzy Sakrámentem łáſkawoſci/ iáko Auguſtyn wielebny *LatHar* 186.

»materýja sakramentu« (1): Ale pátrſz iákoć tu záſię chleb y wino materýją zowá: toć tedy nie Pan Chriſtus ieſt materýją tego Sakrámentu/ iákoſćie wyſzſzey głupie mowili. *WujJud* 163v.

»sakrament miłoſci« (4): *KuczbKat* 160 [2 r.]; á przez pożywanie Ciála Páńfkiego [*kaſdý*] bywa w Pána Chriſtuſa wſzczepion/ y mieſzka w nim przez miłoſć ofobliwie. Bo to ieſt Sakrámeⁿt miłoſci. *WujJud* 219v, 222v.

»nawyſszy sakrament« (1): z ftrony kápláńſtwá y ofiáry/ y fprawowania nawyſzſe^o Sakrámentu ciála y krwi Páńfkiej/ y ſam Pápieſz [...] nie ma nic nád káplána *SkarKaz* 607b.

»niepokalany sakrament« (1): A potym mu [*biskup Teofilowi*] dáł niepokalány á ożywiájący Sakráment *SkarŻyw* 173.

»niewyſłowny sakrament« (1): proſzę cię [*Maryjo*] [...] ábyſ fię zá mną [...] raczyła do niego [*do twego Syna*] przyczynić: áby to wſzytko/ co fię iedno/ przy używaniu niewyſłownego Sakrámentu iego opuſciło wiadomie/ obo [!] niewiádomie/ [...] raczył miłoſciwie mnie opuſcić *LatHar* 228.

»obecność, przytomny, obecny w sakramencie« [szyk 8:4] (9:2:1): Gdybyſćie [...] prawdziwie wierzyli/ że w tym Sakrámen-

ćie iest prawdziwie P. Chriftus/ tedybyście [...] Pánu Chriftofowi w tym Sákráme^oćie iflotnie y prawdziwie przitonnemu/ cześć y pokłonę przyftoyną [...] wyrządzáli. *WujJud* 176; *SkarŻyw* 165, 168, 278, 456; Teraz záfię nie tylko w niebie y Sákrámencie/ ále wżędzie ná káżdym mieyfcu/ [...] Chrystus obecnym iest. *ReszPrz* 85; *LatHar* 77, 192; *WujNT* 237, 286, 424; bo w Sákrámencie iest obecność ciála iego [tj. *Chrystusa*] docześná/ niewidoma/ [...] ále ná práwicy [Boga] iest obecność widoma y wieczna. *SkarKaz* 243b; [StefanOdpór A].

»sakramentu ofiara« [szyk 1:1] (2): *SkarŻyw* 456; Niechże nas/ Pánie Boże/ oczyści y obroni/ Bofkie^o Sákrámentu twego ofiárá tobie oddána *LatHar* 104.

»sakrament ołtarza, ołtarzny« (3:2): [o przekładzie słowa] *Calix*, kielich/ ráczey niżli kubek ábo czáfzá/ gdzie rzecz iest ábo o Sákrámencie ołtarznym/ ábo też o męce. *WujNT przedm* 22, s. 603; á w nim [w *Piśmie Świątym*] fą rzeczy ták trudne/ o Troycy ś. o wcieleniu Syná Bożego/ o przenieświétfzym Sákrámencie ołtarzá *SkarKaz* 81a, 243a, Oooo2a. [Cf 1. »sakrament ołtarzny« *WujNT* 30.]

»(jedna, a. oboja, a. dwie) osoba(-y) sakramentu, w sakramencie; sakrament pod jedną osobą, pod osobą chleba« [szyk 9:2] (5:4;1:1): *PatKaz II* 39v; Ze lepiej iest pokoy y jedność záchowác/ [...] á niżli fie o ofobách Sákrámentu/ [...] fwárzyć *WujJud* 247v, 164v, Mm8 [2 r.]; Grekowie nigdy o jednę ofobę w Sákrámencie Láćinnikom nieprzygániáli. *SkarJedn* D5v; Náuczylifmy Plebany y káznodzieie/ áby tę náuke/ o dwu ofobách Sákrámentu/ mocno y śmieie wżędzie kazáli *ReszPrz* 59, 59; Sákrámént pod iedną ofobą. *WujNT* [405] marg, 180 marg; O ofobách w Sákrámencie ołtarzá *SkarKaz* Oooo2a. Cf też »być w sakramencie«, »sakrament dawać«, »sakrament ofiarowác«, »przyjmowác sakrament«, »używác sakramentu«.

»sakrament Pański (a. Pana naszego Jezusa Chrystusa)« [szyk 5:4] (9): Słyfzē że niektorzy powiádáiá/ áby Páńki Sákrámént miał wtráćie poświęcenie fwoie/ gdyby co z niego ná iutro zołhálo. *WujJud* 241, 259; *WujJudConf* 166v, 175v; nie ináczey iáko onego Henriká fiódmeo Celfárzá Mnich w Florenciey otrúł w nafwiefłzym Sacramencie Páńkim *StrykKron* 597; WSzechmogący y wieczny Boże/ oto ia przyftępuię do Sákrámentu iednorodnego Syná twego/ Páná náłżego Iezufá Chryftulá *LatHar* 208, 717; *WujNT* 286; *SkarKaz* Oooo2c.

»prawda sakramentu« (6): *WujJud* 173, 257v, 258; *WujJudConf* 257; Niedowiárftwo iest przyczyná/ że fię ludzie fprzećiwáiá prawdzie tego Sákrámentu [*Eucharystii*]. *WujNT* 333, 333.

»procesyja z sakramentem« (3): á zátym niektorzy wielce tego fobie życzyli/ áby do infłzych [...] nabożeńftw [w *tej ksiáżce*] przydáty fię [tj. *zostały przyłączone*] Ewángelie/ ktore przy Proceffyách z nachwálebnieyfzym Sákráméntem ciála y krwi Páńkiey/ v nas w Polfłczē śpiewáiá *LatHar* 682, 682; *WujNT* 89.

»rzecz [= *istota*] sakramentu« (4): Prawdá y rzecz Sákrámentu iestći prawdziwe Ciáło Páńkie pod ofobą chleba. *WujJud* 257v, 258, 260; *WujJudConf* 257.

»słowa sakramentu« = *słowa przeistoczenia w Modlitwie Eucharystycznej* (1): *Wziął Iefus chleb* [*Mar* 14/22].) Ten chleb przed fłowy fákrámentu chlebem iest/ ále fkoró przyftápi poświęcenie/ z chlebá ftáie fię ciáło Páná Chriftofowe. *WujNT* 180.

»stoł sakramentow« = *ołtarz* (1): ále w fłzjtkim wymyfłow fwoich odstępowác/ á ná iedney fpolney wierze v iednego ftołu Sakrámentow S. przefławác [Kościól] każe. *SkarJedn* A3v.

»sakrament stołu (Pańskiego)« (3): Obyczáy [!] zgody Ianá Káłwiná o Sákrámencie ftołu ábo Wieczery Páńkiey. *WujJud* 248, B7v, Mm7v.

»świéty, na(j)świétszy, przenieświétszy sakrament« [szyk 127:15] (59:66:17): *OrzRozm* G2v; Ielliby kto powieđał/ iż w nafwiefłzym Ciála Bożego Sákrámencie/ iftność Chleba y Winá wespół z Ciálem y Krwíá Páná náłżego Iefu Chriftá zostawa/ niech przeklétym będzie. *KuczKat* 175, 110, 170; *WujJud* 26v,

263, 264, 264v; *KarnNap* D2v, D3v; *SkarJedn* A3v, 18, 241, 274, 317, 345, 346; wnoey záwołáá wczýcielki fwey Romulá/ y prośilá áby iey dáá ftráwne (to iest Sákrámént przenieświétfzy) y przyięlá. *SkarŻyw* 589, 29, 35, 36 [2 r.], 160, 165 (16); *StrykKron* 597; *ReszHoz* 131; y [papież] fám naprzod/ á potym iego wżyftek Senat Kárdynałowie Rzymfcy/ [...] przez onę branę [otwartá na rozpoczęcie Roku Świétego] przelzedł/ y przed nafwiefłzym Sákráméntem Pánu BOgu podziękowál *ReszList* 145, 164; *GrabowSet* O2v, Pv, P2 [2 r.], P3; Przed nafwiefłzym Sákráméntem klęknáwly mów. ZAwitay prawdziwe ciáło [...] *LatHar* 83, 77, 103, 119, 126, 185 (23); A ták prośimy tu nie tylko chlebá powłzedniego/ [...] ále też chlebá nádfiftotnego/ to iest wfzelkiego pokármu duchownego/ á zwláfzczá chlebá nafwiefłżego Sákrámentu *WujNT* 26; [heretykowie mówiá] że my Páná Chriftułá vkázuiey w zámknieniu/ w Ciborium/ w ś. Sákrámencie. *WujNT* 174, *przedm* 39, s. 35, 57, 89 [2 r.], 98 (72); *PowodPr* 9; *SkarKaz* (3)v, 81a, 205a; Naydziefz ták kie złe ludzie/ co Sákrámént świéty/ Zydom y czárownicom/ [...] Przedáiá bezbożnicy ciáło y krew Páńkú *KlonWor* 29.

»uczestnik sakramentu, w sakramencie« [szyk 2:1] (2:1): Lecz to odpufłczenie grzechow/ [...] przypifowác mamy/ [...] záfłudze Páná Chriftofowej/ ktorey/ sfławly fie wczefłnikami w tym Sákrámencie [*Eucharystii*] lálk Bożá [...] y obronę mamy. *WujJud* 223; iłz wyklináłz tych wżytkich/ y iáwnie ie przenieświétfł/ ktorzykolwiek wczefłnicy fą Sákrámentu w przáfny. *SkarJedn* 247; *LatHar* 208.

»do sakramentów ugęszczanie [= *uczęszczanie*]« (1): A ofobliwie mam wielká poćiechę pracy tey moiey/ gdy pátrzę ná W.K.M. pobożność [...] y do nafwiefłżych Sákrámentow wgefłzczanie. *SkarKaz* (3)v.

»sakrament Wieczerej(-y) Pańskiej« (7): *RejPosWiecz*³ 97v; Bo okolo Sákrámentu Ciála Bożego/ ábo iáko wy zowiećie Wieczerey Páńkiey/ nigdy fie práwi Luterani [...] z Helwetámi y z Hugonotámi niezgodzá *WujJud* 14v, 248, Mm7v; *WujJudConf* 217; poniewáz tenże Auguftyń/ złe też wyrozumiáwly fłowá Páná Chriftofowe/ [...] dziećiom fkoró po Chrzćie Sákrámént wieczerey páńkiey dáwác rofkazał *NiemObr* 149, 75.

»sakrament wielkonocny« (1): á z twey dobroći/ tym day zgodę [*Panie*]/ ktoreś Sákráméntem Wielkonocnym nákarcił. *SkarKazSej* 672b.

»w sakramencie zakryty« (2): Przeto nie chleb áni żadne ftworzenie/ ále onego fámeo [*Pana Chrystusa*] w tym Sákrámencie zakrytego fłufnie chwálimy *WujJud* 176v; *LatHar* 77.

»sakrament zwierzchny (a. zwierzchni)« [szyk 1:1] (2): *RejPosWiecz*² 94v; Rácź mi dáć/ Pánie/ profłę/ nie tylko zwierzchnego Sákrámentu Ciála y Kwie Páná mego wczefłnikiem fię sfłác/ ále też y rzeczy fámey ábo fłutku tego Sákrámentu doftápic. *LatHar* 208.

Szeregi: »sakrament i (też) ciáło Boże (a. Pańskie)« (3): *PatKaz II* 39v; [*Orzechowski do Krowickiego*:] Przed Sákráméntem też iáko to iest przed ciálem Páńkim/ gdy go nofzono/ ábo podnofzono/ Sbfłzek Kárdynał [*brat dziada twego*] wpađał *OrzList* e2; á po poświęceniu żadney czći przenieświétfłzemu Sákrámentowi y ciáłu Bożemu/ [w *ruskim Kościele*] nie czyniá. *SkarJedn* 345.

»sakrament to jest ciáło i krew Pańska« (1): [*są w fałszywym Kościele*] Ktorzy [...] sacramentu/ to iest/ ciála y krwi páńkiey niezupełnie [tj. *pod jedną postacią*] pożywaiá *SeklKat* Q2v.

»duchowny pokarm i sakrament« (1): Nie rozumiey/ iáko ofłczepieńczy/ żeby oni [*Żydzí na pustyni jedzący mannę*] tegoż duchownego pokármu/ y tychże Sákrámentow wżywáli ktorych y my [...]. Bo to iest błáđ y bluznierftwo. *WujNT* 602.

»sakrament albo Eucharystyja« (1): Nie zápominay y tego/ że zá Apoftołkich czáfow/ trwano [...] ná łámániu chleba. to iest [...] fzáfowániu tego to Sákrámentu ábo Eucharystyey. *LatHar* 252.

»sakrament a krew święta« (1): tedy on kofłczyoł połżwyący pyeruey [...] byfłkup aby tam kapłany naydoftoynneyfzy sacramenth pod ofobą chleba, a krew fłzwyáthá pod ofobą vyna panu bogu ofyfarouály *PatKaz II* 39v.

»ofiara i sakrament« (2): *WujJud* 242v; kielichy y inne naczynia świętey ołtarzney ofiary y naświętlzego Sákramentu/ poświacają fię przez dotknięcie ciáła y krwi Páńfkiey *WujNT* 98.

»(i) sakrament a(l)bo (a, i) świętość (ołtarza a. ciała (i krwi))« (11): O Sacramencie albo fwiątości ołtarza. *SeklKat* X4; *MurzHist* P3v; *RejPos* 88; Ielzče też tu łobie przytoczymy fwiadectwá oycow fwiętych/ o fákramencie á o fwiątości ciáła Pána Kryftulowego/ y o fwiątości krwi nadrozlzey iego. *RejPosWiecz*² 95v, 90v, 94v, 95 [2 r.], 95v [2 r.]; iż to [tj. *świętość Ciała Bożego*] iest ielzče Sákrament albo Świętość/ iuz nam nietrzebá inlzych dowodow. *KuczbKat* 160.

»tajemnica i (abo) sakrament« (2): [w *Kościele zachodnim i wschodnim*] Táiemnicę ábo Sákrament fwoy fprawuiá/ [...] w przalnym/ to iest/ nie w kwáśnym chlebie. *SkarŻyw* 456; *SkarKaz* 243b. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»sakrament a(l)bo (a) wieczera (Pańska)« [szyk 2:1] (3): *RejAp* 67; Obáčmyfz iuz záfię/ iáko wiele błędow było y iest ielzče o tym Sákramencie/ ábo wieczery Páńfkiey. *RejPosWiecz*³ 97, 97 marg.

»sakrament albo znak« (1): A ták oná widoma pozwirzchnia ofobá chlebá/ iestci Sákramentem ábo znákiem dwu rzeczy/ ábowiem znáczy y nośi ná łobie podobieńftwo/ ták prawdziwego Ciáła Kriřtułowego/ iáko y duchownego *WujJud* 257v.

b. O obrzędach praktykowanych w judaizmie, rozumianych analogicznie do sakramentów chrześcijańskich (15): [Chryřtus] wlfyřtkim Sákramentóm ták przeřlzym iáko y ninieřlym dał fkutek y moc te/ którá miáły/ y máią *BialKat* 296; Y Auguřtyn ř. tę roznořć miedzy řtárym y nowym zakonem czyni/ że nie tylko Sákramenty w nich rozne řa/ ále też w řtárym zakonie řa obietnice doczeřne/ [...]. A w nowym lepák iáwnie y iářnie nam obiecuią rzeçy duchowne y wieczne. *WujJud* 79v; *WujJudConf* 162v.

W połączeniu szeregowym (1): Náuczył ich [Mojřesz lewitów] y fákramentow y obrzákow y řwiąt kořcielnych ktorymi chwalić Pána Bogá/ [...] mieli. *SkarŻyw* 482.

Zwrot: »przyjác sakrament« (1): [chcieli dowieřć odszczepieńcy] iż Abram pierwey był řprawiedliwy/ á potom przyiáł ten Sákrament obrzeźania/ iákoby známie y pieczęć fwe⁹⁰ řprawiedliwieńia. *WujNT* 537.

Wyrażenia: »sakramenty Mojřeszowe« (1): Sákramentow nářlych od Moyřezowych roznořć *SkarKaz* Oooo2c.

»sakrament obrzeźania« (1): *WujNT* 537 cf Zwrot.

»sprawowanie sakramentow« (1): Kto fie bjć potomkiem Aarownym nie pokaźá [w czasach starotestamentowych]/ práwá řadnego do kápláńftwá/ náuki/ y řprawowánia fákramentow nie miał *SkarJedn* 47.

»sakrament (tak) starego (jako) i nowego zakonu (a. przymierza), stary (i nowy), starego testamentu« [szyk 6:1] (4:2:1): Przydáć było y to potrzebá/ co ř. Auguřtyn nářifał: Ze nie řa iedne Sákramentá áni obietnice řtárego y nowego zakonu. *WujJud* 162v, 162v marg, Nn2v; A ták mi to pokaź iáko fie ten moy wykład řpreçiwia wlářnořci Sákramentow řtárych y nowych? *CzechRozm* 263, 262v; *CzechEp* 189; *SkarKaz* Oooo2c.

řereg: »sakramenty i obrzák« (1): Máło był pożyteczny řtáry zakon: Bo w fwoich fákramenciech/ y obrzákách/ znáki tylo gołe miał *SkarŻyw* 2. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

2. W tekstach polemicznych: obiekt kultu, coř pořwięczonego (2):

Wyrażenia: »řzatański sakrament« (1): Yefly byřmy też chcieli zwac fwiątořczyamy kořcielnymi wymiřly [...] iáko řa łudzy vmarlicz głowy/ nogy/ ręçe gołeny/ kofcy y yne řzatańskie řacramenti/ tedyc by ym nigdi niebylo liczby *SeklKat* Y4v.

»zbawienny sakrament« (1): A zwlářczá řem też to y w Agendźie [tj. w księdze obrzédów Kořcioła katolickiego] nálařł przy çárowánui ábo záklinánui foli: iż też ták Bogá řwego prořzá/ w imię ř. troyce/ [...] áby [řól] fię řtałá zbáwiennym fákramentem/ dla wygnánia nieprzyaciáelá *CzechEp* 70.

3. Przysięga wojskowa skladana na wierność w starożytnym Rzymie [sacramentum – przysięga, řlub albo przyřeczenie pod przysięgá *Mącz* 363b; – obwarowanie przysięgá *Calep*; przysięga – sacramentum *Cn*] (1):

W połączeniu szeregowym (1): [poganie] onę przyięę/ przez ktorá obiecuią Zołnierze iż wiernie rzeçy pořpolitey řluzić chcá/ Sákramentem/ to iest wężem/ ábo řlubem Rycerřkim zowá *KuczbKat* 105.

*** W rozważaniach filologicznych (6): Przeťo wçzyć potrzebá Chreřćijány/ iż tego imieniá Sákrament [...] ináčzey řwieccy ábo Pogáńřcy niřeli řwiętych rzeçy Piřáře ábo Doktorowie wçywáli. Bo Pogáńřcy przez tho imię/ Sákrament/ rozumieć chćieli on obowięzek/ kiedy zá przysięgá nieiákim obowiękiem řluzby zwiázáni bywamy [...]. Ale v Láćińskich Oycow [...] to imię Sákrament/ rzeçz nieiáká řwięta/ y ktorá řie v řkrytořci tái/ znáczy: iáko też y Grekowie też rzeçz znáçząc/ onego řłowá Myřterium (to iest Táiemnicá) wçywáli. *KuczbKat* 105, 105 [2 r.]; według tych řłow iářnych Páwłá S. [małżeřstwo] iest wielkim Sákramentem [ad *Eph* 5/32]/ po Grecku $\mu\sigma\tau\eta\rho\iota\upsilon\varsigma$, ktore řlowo tákże Sákrament známionie *WujNT* 679.

Synonim: 1., 2. *świętość*.

MC

SAKRAMENTALNIE (2) av

Wszystkie a jasne; teksty nie oznaczają é; pierwsze e prawdopodobnie jasne (tak w sakrament).

řl stp, Cn, Linde brak.

1. W sposób właściwy sakramentowi (1): [Mowiá [ewangelicy]. Bydź przyřtomnym Sákramentálnie, iest nie bydź przyřtomnym, w prawdziwey iřtořcie řwoiey. [...] Ktořez piřmo řwiádczył/ że w Sákramencie nie może bydź prawdziwa przyřtomnořć páńřka? *řtefan-Odpór* F2.]

[Zwrot: »sakramentalnie się ofiarowác«: Ták [tj. na krzyřu] przez onę ofiáre ziednány okup niezmierny y nieořzácowány/ ná odpuřczenie grzechow wřzyřtkiego řwiáta [...] dořtaćeczny: A tu [tj. we mszy]/ przez tę ofiáre/ poniewáź fię tu Kryřtus Sákramentalnie ofiáruie; fkutek też y řářka/ iáko w Sákramencie/ zámierzona *JungaRozwiáz* 133.]

řereg: »sakramentalnie i istotnie« (1): Ktoby mowił/ że Chriřtuřá w ty^m Sákramencie podánego tylko duchownie pożywamy/ á nie Sákramentálnie y iřtotnie/ niech przekłętym będzie. *WujJud* 264.

2. Symbolicznie (1):

W połączeniu szeregowym (1): Abowiem wyznawáią [kalwini] [...] że prawdziwe Ciáło/ y prawdziwa Krew Chriřtuřowá ná Wieçzerzy Páńfkiey prawdziwie y iřtotnie przyřbytna iest/ á wřzákçe pod figurá/ duchownie y fákramentálnie *WujJud* 173.

Synonimy: pořwiátnie, řwięcie, tajemnie.

Cf [SAKRAMENTNIE]

MC

SAKRAMENTALNY (12) ai

Wszystkie a jasne; e prawdopodobnie jasne (tak w sakrament).

řg m [G sakramentaln(e)go.] \diamond I sakramentalnym (2), [sakramentaln(e)m]. \diamond [L sakramentalnym.] \diamond f [N sakramentalná.] \diamond G sakramentaln(e)] (1). \diamond A sakramentalná (1). \diamond L sakramentaln(e)] (1). \diamond n N sakramentaln(e) (2). \diamond [D sakramentaln(e)mu.] \diamond L sakramentalnym (3). \diamond pl [N subst sakramentaln(e).] \diamond A subst sakramentaln(e) (1). \diamond I n sakramentalnymi (1).

řl stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Przymiotnik od „sakrament” ‘obrzęd liturgiczny’ (12):

1. Zwiázany z sakramentem (11):

[Wyrażenie: »chleb sakramentalny«: nie zgołá/ [řw. *Paweł*] chleb zowie chlebem; ále to zówřze przydáie [...]/ iż o chlebie Sákramentalnym/ ktory też çęřťo zowie ciáłem Páńřkim/ ták mowi. *JungaRozwiáz* 143; Nie w chlebie [jak piřze *Grzegorz z Żarnowca*]/

ále pod ofobą chlebá poświęconego Sákrámentalnego [...] Kryftufá Páná prawdziwie być [Kościół katolicki] wyznawał y vkázuie. *JungaRozwiáz* 144.]

a. *Mający moc sakramentu, będący w sakramencie (11):*

[*W przeciwstawieniu: »sakramentalny ... niesakramentalny«*: bo tym iest różna przytomność Pańska Sákrámentalna, od nie Sákrámentalney. *StefanOdpór* A3.]

Wyrażenia: »sakramentalna mowa« (1): te fłowá To iest ciało moje/ Item: Chleb który łamiemy iest społecność ciała Pánłkiego/ máią być wykładáne obyczáiem fákrámentalney mowy. *WujJud-Conf* 253v.

[»osoba sakramentalna«: A ponieważ po poświęceniu chlebá/ poki ofoby Sákrámentalne cáte y niezepłowáne są/ poty też tám [...] ciało Pánłkie iest/ czemuż/ dato casu, y w womicie/ gdzie są nie náplowane ofoby/ być nie ma? *JungaRozwiáz* 145, 145.]

[»pożywanie sakramentalne« [szyk 2:1] (3): *WujJud* 172, 257; Bo/ wedle ich [ewangelików] mniemania/ w tym całym Rozdziale [Ioann 6]/ nic się nie mówi o Sákrámentalnym pożywaniu Ciála y krwi Pánłkiej: iedno tylko o duchownym pożywaniu Chrystufa przez wiarę weń. *WujNT* 331; [StefanOdpór D].

[»przytomność [= obecność] sakramentalna«: *StefanOdpór* A3 cf *W przeciwstawieniu.*]

[»rzeczy sakramentalne« (1): Pierwey tedy niż się od takowey zmázy [tj. grzechu powszedniego] oczyścił przez żal [...] albo przez [...] vtrapienie ciála/ przez rzeczy Sákrámentalne/ odpułty/ y inne pośrodku [...] ná zgládenie grzechu powzednie⁸⁰ poštánowane z tego swiáta zczędł/ profzę gdzie poydzie? (marg) *NOTA* Ná czym się Czyścicie funduie. (–) *WysKaz* 19.

[»słowo(-a) sakramentalne« (2): *LatHar* 193; Augustyn S. wykláda to [Ioann 15/3] o fłowie Sákrámentalnym krztu S(więtego). *WujNT* 368.

[»sakramentalna spowiedź« (2): Tu [1.Ioann 1/9] Apóstól záleca nam fákrámentalną spowiedź/ z wylíčaniem grzechow. *WujNT* 817, 796.

Szeregi: »sakramentalny i duchowny« (1): że iest troiákie pożywanie Ciála Pánłkiego: iedno Sákrámeⁿtalne/ ktore y złym y dobrym iest pośpolite/ drugie Duchowne/ ktore y oprócz przyjęcia Sákrámeⁿtu być może/ á trzeće Sákrámentalne y Duchowne wespół. *WujJud* 257.

[»sakramentalny i istotny« (1): Toć nie o duchownym pożywaniu [Ciała Pańskiego]/ iáko wy [konfesyjści] powiedacie/ ále o fákrámeⁿtalnym y iftotnym Pan mówi *WujJud* 172.

[»niewidomy i sakramentalny« (1): Ponieważ ná Mfzey toż ciála/ ktore ná krzyżu wiśiáło/ y táż krew/ ktora ná krzyżu iest przełaná/ bywa ofiarowaná tylko że tu iuż nie onym widomym y krwáwem obyczáiem/ ále niewidomy^m y Sákrámentalnym pod ofobámi chlebá y winá ofiarowana bywa [krew i ciało]. *WujJud* 231v.

2. *Symboliczny, przeżywany duchowo (1):*

Wyrażenia: »jedzenie i picie sakramentalne«: do czego Pan Iezus chleb y wino poświęciwłszy/ ofárował nie Bogu ále ludziom swoim wiernym náładownikom/ kużywaniu nie ku ofiarowaniu/ ku iedeniu y piciu Sákrámentalnemu/ nie dla iákicy załugi odpułtow *GilPos* 315.]

[»sakramentalny obyczaj« (1): Owa oni niechcą pozwolić/ że iftotnie [...] Ciało Pánłkie prawdziwe w tym Sákrámentie przyjmujemy/ ále tylko fákrámentalnym obyczáiem/ tho iest we znáku y pod figurą *WujJud* 253v; [Tám [tj. na krzyżu] Kryftus sam siebie w ofobie fwey przyrodzoney ofiarował: á tu [tj. we mszy] Sákrámentalnem obyczáiem. *JungaRozwiáz* 133, 138].

Synonimy: poświętny, tajemny.

Cf [NIESAKRAMENTALNY] (*Errata*), [SAKRAMENT-
NY], SAKRAMENTOWY

MC

SAKRAMENTARSKI (2) ai

Wszystkie a jasne; e prawdopodobnie jasne (tak w sakrament).

sg [m I sakramentarskim. ◇ f N sakramentarską. ◇ G sakramentarski(e)j. ◇ D sakramentarski(e)j. ◇ A sakramentarską. ◇ L sakramentarski(e)j.] ◇ n N sakramentarski(e) (2). ◇ [G sakramentarski(e)go.] ◇ [pl N m pers sakramentarscy. ◇ G sakramentarskich.]

Si stp, Cn brak, Linde XVI w.

Przymiotnik od „sakramentarz“; związany z reformacją, szczególnie z kalwinizmem (2): [Aż w kilkát lat gdy się iużylá Ewa^gelia [tj. trwały bunty ewangelików]/ winikł między támtą Brácią ieden ięzyk [!] który Luter názwał Sákrámentarlkim/ á był tych/ którzy iuż przeli iftotney obecności Pánłkiej w Sákrámentie *StefanOdpór* A; y káždy powieści Sákrámentarlkiej iest lamá fezyra obłuda y omyłka. *StefanOdpór* A3v.]

[*W przeciwstawieniu: »sakramentarski ... krześcijański«*: Albowiem zły duch do Wiewierki posłał był anjoły swe, nie ministry [tj. pomocników], ale sinistry [tj. przeciwników (złosiłwe przekształcenie łac. sinister ‘zły, przewrotny’)] Boże, którzy do sakramentarskiej [w oprac. Bohomolca: sakramentarskiej] wieczerzy od krześcijańskiej onego odwodzili *OrzŻyw* 276.]

Wyrażenia: »sakramentarskie bluźnierstwo« [szyk 1:1] (2): z kąd widzę/ że wybieráią tu fobie niektorzy fámí przez fye Biskupy y Ministry [...]. Pánie Stádnicki miły/ to iest bluźnierstwo Sákrámentárlkie iáwne *OrzList* h2, h2.

[»sakramentarski błąd«: [ministrowie] śmieią wymyflnych Sákrámentárlkich błędow, źle zrozumianymi Doktory stárymi podpierać *HerbOdpow* R3v.

[»bractwo sakramentarskie«: Dziwuyże się/ iż one zacne ludzie [...] Kálwin ciágnie do bráctwá Sákrámentárlkiego *WizFaleczDucha* K3.

[»fakcja sakramentarska«: Chcę bowiem zá Bożą łáłką pokázáć y wytknáć/ ták omyłkę wiela profltych ludzi/ iáko y obłudy Minifłrow fákcyci fákrámentárlkiej/ co się tyce przechwálebnego Sákrámentu Ciála y Krwie páńłkiej. *StefanOdpór* [3].

[»sakramentarska konfessyja«: że gdyby Krol iego M. [...] którążkolwiek nową Luterłką, ábo Sákrámentárlką/ [...] Confesją przyjął; burzenie Rzeczy pośpolitey/ [...] wnetby z tád vroflo. *HerbOdpow* C8.

[»nauka sakramentarska«: *WizFaleczDucha* K3; Powiádaią; iż tá náuká Sákrámentárlka/ około Bytnołci Ciála Pánłkiego w Swiátołci nie iest nowa *HerbOdpow* R3v.

[»synagoga sakramentarska«: [mieszczanin samborski] fzedł do Synagogi Sákrámentárlkiej, do Kalwinifłow *HerbNauka* x6 (*Linde*).

[»sakramentarscy szwermerowie [niem. Schwermer – anabaptysta, heretyk (termin używany w XV – XVII w.)]«: Tákież téż y Sákrámentárlczy Szwermerowie á Bluźnierze przeciwko Swiátołci Wieczerzy Pánłkiej czynią/ yáko yełt Cwingliusz/ y yego zgromádenie *LuterMalPos* II 260v.

[»sakramentarska wieczerza«: *OrzŻyw* 276 cf *W przeciwstawieniu.*]

[*Szereg: »luterski albo sakramentarski«*: *HerbOdpow* C8 cf »sakramentarska konfessyja«.]

MC

[SAKRAMENTARSTWO sb n

Wszystkie a jasne; e oraz o prawdopodobnie jasne (tak w sakrament oraz -stwo).

sg N sakramentarstwo. ◇ G sakramentarstwa.

Si stp, Cn, Linde brak.

*Nazwa (z odcieniem pejoratywnym) doktryny protestanckiej, szczególnie kalwińskiej; być może też ogół protestantów: Y záifte máiący ferce éiche/ [...] á nie záprzedáne błędowi ([...] gdyż takowe [myśli harde] náywięcey się trzymáią Sákrámentárltwá) mogłby zá łáłką Bożą widzićć w iákich báńniách wwykláne iest Sákrámentárltwo. *StefanOdpór* C4-C4v.*

Wyrażenie: »sakramentarstwo ewanjelickie«: Obłudá Sákrámentárltwá Ewánielickiego. *StefanOdpór* C4 marg.]

MC

SAKRAMENTARZ (56) *sb m*

Pierwsze i drugie a oraz e jasne, trzecie a pochylone.

sg [N sakramentárz.] ◇ G sakramentárza (2). ◇ A sakramentárza (1). ◇ V sakramentárzu (1). ◇ pl N sakramentárze (16), sakramentárzowie (3); -e : -owie *KromRozm III* (3:2), *OrzQuin (1:1)*. ◇ G sakramentárz(o)w (12). ◇ D sakramentárzóm (5); -óm (2), -(o)m (3). ◇ A sakramentárze (6). ◇ I sakramentárzmi (9). ◇ L sakramentárzoch (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI – XVII w.

*Nazwa (z odcieniem pejoratywnym) nadawana zwolennikom reformacji (często z jej odłamu pochodzącego z dzisiejszej Szwajcarii) jako tym, którzy zanegowali wiarę w sakramenty głoszoną przez Kościół katolicki (56): Bucerus czafem z Sákramentarzmi przeciw Lutrowi/ czafem przeciw nim z Lutrem dżyerży o yedneyże rzeczy. *KromRozm I* H4; *OrzList* e2v, e3 [2 r.], e3v, e4; Pánie Boże day to/ y rácz ftrzędz w Polfzce téy Ierárchiej świętý/ [...] rácz iéy brónić Święty Pánie/ przeciwko tym Sákramentarzóm ślepym y fzkodliwym *OrzQuin Y*, L3, Z4v; [Luter] Odmienił po tym poczciwość/ wiarę/ y náukę przeciwko temuż Sákramentowi [ciała i krwi]/ gwoli Sákramentarzóm *BialKat* 333v, 121; *KuczbKat* a2; Bo y Luter y Melánchton/ y Confesjia Auglfzurka/ y iakmiarz wfzyfcy práwi Luterani/ obrázy y Cereemonie záttrzymáli: ktore či z Kálwinem y z Sákramentarzmi Iconodáfiami [lege: ikonoklastami]/ to iest Obrázokażciami wyrzucáią. *WujJud* 208, 11v, 171, 173, 249v; *SkarŻyw* 545; Słuchaycie też co Lutheranowie o Kálwinifách piřzą y wołáią. Nie godni práwi/ či Sákramentarze/ áby ich ziemiá nořilá *ReszPrz* 66, 66; *WujNT* 333 marg; Y dla tego či Sákramentarze y przodek ich Berengáriuř/ ták te flowá ř. Ewángeliey pflowáć chcieli *SkarKaz* 204b, 81b; [wnet z niey [tj. z nauki Lutra] troiáka fektá fye vrodziła: [...] wtora Sakrameⁿtarzow/ trzećia Nowokrzeczeńcow. *RodzajLutera B*].*

*W połączeniu z zaimkiem dzierżawczym „wasz”, „swoj”, podkreślającym dystans autora wypowiedzi ze względu na różnicę wyznania (4): Grekowie/ Ormánye/ Indy/ y wflytcy Azyátscy y Afrykani wyęcye fye fnámi y z Rzymfkim kořcyołem/ niřli z wářlymi Luterány/ Sákramentarzmi y Nowokrzeczeńcy zgdzázą. *KromRozm I* E4; *OrzList* i; przypátrř řie iáko wykłáda Luter z swoimi vczniámi: iáko Zwingliuř z swoimi Sákramentarzmi *BialKat* 118v; *WujJud* 171.*

*[W połączeniu z nazwiskiem: Nie tákci vmieráli Święci Zakkonnicy; iáko Luter Apofátá: nie tak práwi Ewángeliftowie; iáko Kálwin Sákramentarz *HerbOdpow* V3.]*

*W połączeniach szeregowych (20): Prawdáć iř Melánchton y Luter gányą nyeco w Sákramentarzoch/ tákże w Munřterfkich doktorzech/ álbo w Nowokrzeczeńcóch. *KromRozm I* K2v; Y teras nye mnyey fye piřmem bronýą Nowokrzeczeńcy/ niř Lutheranowyé álbo Sákramentarze. *KromRozm I* M3v, E4, [P2]v; Wřák Lutheranowyé myędzy fobą yednořtáiny porzádek máýą/ tákże y Sákramentarzowyé/ y Czechowyé myędzy fobą. *KromRozm III* G3v; V Pikártow/ Huřow/ Nowokrzeczeńcow/ Sákramentarzow/ Lutheranow/ Proteřtántow/ y wfřech inych/ ktorzy fye od nas odłázázą/ wflyřtko fye odmieniło? *KromRozm III* I4v, B6, D7, G6v, H7, H7v (10); gdyř tám [tj. w Niemczech] iest wiele ludu rořpufnego rozmáitich wiár/ řam Nowokrzeczeńcy/ Sákramentarze/ Luterowie/ Huřówie *BielKron* 213; *OrzQuin* Kv; Ażář nieřlychář Pikártow/ Lyřkow/ Zwinglianow/ Sákramentarzow/ y infřych niezliczonych Sektarzow *LeovPrzep* G2; zá iákie was przyimowáć mamy: iefli zá prořte Luterany/ czyli zá Zwingliany/ Sákramentarze/ Kálwinify/ álbo Hugonoty. *WujJud* 165, 131, 214v; [Pikárci, řwięty m czynią Huřá řwego; Luterani, Lutrá; Sákramentarze, Kalwiná: krotko mowáć/ káždy řwego. *HerbNauka* L6 (Linde); *HerbOdpow* V3 (Linde); [wyznanie Doktorów Kořciola] Przeciw Berengáryanom/ Luteranom/ Zwinglianom/ Kálwinifřom/ Sákramentarzom/ y infřym bluřnierzom tego nachwálebnieřzego Sákramentu *WujPosN* 1584 I 244 (Linde)].*

*W przeciwstawieniach: »sakramentarz ... papieř [= papista], papieřnik« (2): y řebym ia Sákramentarzá zá Krolá nieobrař/ iedno Papieřnika *OrzList* i, i.*

*Wyrażenie: »sakramentarz luterski« (1): które [tytuły urzędniów królewskich według nazewnictwa tureckiego i tatarskiego] w Polfzce odnowili/ y wfłáwicznie odnowiáią/ či Sákramentarze Luterfcy/ *Caluinifře, Stancarifře*, y ini *OrzQuin* Kv.*

*Zestawienia: »helwet sakramentarz« (1): Confesjionifře iáko řie z Helwetámi Sákramentarzmi zgdzázáią. *WujJud* L13.*

*»nowy sakramentarz« (1): Kálwinifřami teraz pořpolicie nowe Sákramentarze zowá/ ře oni [...] nowym nieiákim fortelem prawde Sákramentu chcą wynifřczyć. *WujJud* 172v.*

*»sakramentarz zwinglijan« (1): Gdyř wierzą [práwi luterani] práwá bytnořć Ciáła y Krwie Pánřkiey w Sákramencie/ czeřo Sákramentarze Zwinglianowie nigdy niepozwołá. *WujJud* 14v.*

*Szeregi: »sakramentarze i anabaptyřte« (1): [w rzeczach gruntownych, tj. fundamentalnych] v was roznic dořyc/ gdy iedni obrázy wyrzucáią/ iáko Sákramentarze y Anábaptyřte etc. á drudzy ie chowáią/ iáko Confesjia Auglfzurka *WujJud* 140v.*

*»(albo, ani) luterani i (albo, ani) sakramentarze« [szyk 2:1] (3): Ale myędzy Sákramentarzmi y Lutherany/ ták yest yednořtáiny [= jednomyřly] řząd kořcyelny/ iř nyerzkąc w powyęcye/ ále w myefcye káždy inákřly *KromRozm III* G3v; áć wy [konfejřoniřci] dla zgody/ iego [tj. Kalwina] náuki odřpuiąć/ niewiem co zá řataninę y mieřáninę czynicie/ niechcąc áni Luteranow áni Sákramentarzow rozgniewáć. *WujJud* 171, 173v; [Nuř tedy/ iefli wam co leřřzego okażá Luterani/ álbo Sákramentarze/ [...] odřtápicieř od wářzey confesjey; czyli nie *HerbOdpow* C3]. [Ponadto w pořázzeniach szeregowych 16 r.]*

*»sakramentarze i (ani) nowokrzeczeńcy« (2): *KromRozm I* K2v; Iáko tedy to mieyřce [w Piřmie řwięty m: Nawyřly nie mieřka w kořciólech ręką vczynionych *Act* 7/48] Sákramentarzom nic nie pomaga: ták áni Nowokrzeczeńcom/ ktorzy kořcioly [...] ták lekce powázáią/ iáko y [...] domy pořpolite. *WujNT* 425. [Ponadto w pořázzeniach szeregowych 10 r.]*

MC

[SAKRAMENTNIE *av*

Oba a jasne; tekst nie oznacza é; pierwsze e prawdopodobnie jasne (tak w sakrament).

Sł stp, Cn, Linde brak.

*Symbolicznie: iefliře wářzych kozłow krew y cielcow ofiernych Iřázłczykowie [!] oczyřcáá tylko Sákramentnie ná ciele widomie grzechy wářze/ tedyć iuř to pewnieyřza/ ře ná řumieniu á ná duřzach wierzących ludzi/ Pan Iezus oczyřcia krwią řwoią *GilPos* 63v, 40.*

Synonimy: pořwiátnie, řwięcie, tajemie.

Cf **SAKRAMENTALNIE**

MC

[SAKRAMENTNY *ai*

Oba a jasne; e prawdopodobnie jasne (tak w sakrament).

sg m G sakramentn(e)go. ◇ f N sakramentná. ◇ n G sakramentn(e)go. ◇ D sakramentn(e)mu. ◇ A sakramentn(e).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „sakrament” ‘obřęd liturgiczny’:

1. Zwiázany z sakramentem (tu wyłácznie o Eucharystii): Thák teř gdy do niebá przyřdziemy/ iuř nam wfługá Sákramentná wfłanie/ ále pokarmem wářnym niebieřkim Synem Bořym będziemy thám nářycáni *GilPos* 40.

*W przeciwstawieniu: »pospolity ... sakramentny«: Pan řam chleb á wino wyłáczyř y pořwięcił od vřywánia pořpolithego ku iedzeniu y piciu Sákramentnemu *GilPos* 71v.*

Wyrażenia: »chleb (i wino) sakramentne«: Iest ktory nam Tefřamentem řwoim chleb y wino Sákramentne ná řwoiey řwiętey wieczerzy dárowář/ ábyřny tego ná drodze nářzego boiowánia tu řy-

wąc wzywáli *GilPos* 315v; Grzegorz fiodny [...] przy podnożeniu chlebá Sákrámentnego we dzwonek dzwoniemie/ w pulfzce chlebá Sákrámentnego chowanie y do chorych nożenie wymylił. *Grzeg-ŻarnTraktacik* A3.

»jedzenie i picie sakramentne«: *GilPos* 71v *cf W przeciwstawieniu*.

2. Symboliczny:

Wyrażenie: »używanie sakramentne«: O tey iednocie wżywania Sákrámentnego Izráelczykow s námi Krześciány/ nadobnie wypisuie Auguſtyn ſwięty *GilPos* 39v; Tym w zględem [!] nie ktorzy oycowie Melchifedehá biorą ná figurę they tylko ofiary/ to iest rozdawania chlebá y winá/ wiernym Bożym/ ku wżowaniu Sákrámentnemu. *GilPos* 315 marg.

Synonimy: poświátny, tajemny.

Cf **SAKRAMENTALNY**, **[SAKRAMENTOWNY]**, **SAKRAMENTOWNY]**

MC

[SAKRAMENTOWNY ai

N sg n sakramentown(e).

St stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „sakrament” ‘obrzęd liturgiczny’; właściwy sakramentowi (o obrzędzie Wieczery Pańskiej w Kościołach reformowanych):

Wyrażenie: »sakramentowne używanie«: gdy lud Boży do Stołu Pańskiego przystępuje, i niebieskie one á wieczne pokármy w Świátości od ſługi kościelnego widomie bierze (*marg*) Sákrámentowne używanie ciáła P(áńskiego). (–). *ConfBullTrec* 197.

Synonimy: poświátny, tajemny.

Cf **SAKRAMENTALNY**, **[SAKRAMENTNY]**, **SAKRAMENTOWNY]**

MC

SAKRAMENTOWNY (I) ai

Oba a jasne; e oraz o prawdopodobnie jasne (tak w sakrament oraz -owy).

sg [m N sakramentowy. ◊ I sakramentowym.] ◊ f G sakramentow(e)j.

St stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „sakrament” ‘obrzęd liturgiczny’:

1. Mający moc sakramentu, będący sakramentem:

Zestawienie: »sakramentowa spowiedź«: Bo iefli Pifmá S. Oycow pilnie czytać będzimy/ wżędzie iáne świádectwá obaczymy/ [...] iż rokazanie około czynienia Sákrámentowej Spowiedzi/ [...] w tey cenie mieć mamy/ iákoby też w Ewángeliey wftáwione y rokazáne było. *KuczbKat* 210.

2. [Właściwy sakramentowi (o obrzędzie Wieczery Pańskiej w Kościołach reformowanych):

Szereg: »sakramentowy, (abo) poświátny« [*szyk zmienny*]: Jest jeszcze trzeci sposob jedzenia pokármu tego, który zowiem sákrámentowy ábo poświátny *ConfBullTrec* 197; *AktaSynod* IV 145.]

Synonimy: poświátny, tajemny.

Cf **SAKRAMENTALNY**, **[SAKRAMENTNY]**, **[SAKRAMENTOWNY]**

MC

SAKRET *cf* SEKRET

SAKRYFIKUL (2) sb m

N pl sakryfikuli (2).

St stp, Cn, Linde brak.

Ironiczne lub pogardliwe określenie kapłanów katolickich (prawdopodobnie w nawiązaniu do sprawowanego w starożytnym Rzymie urzędu „rex sacrificulus” oznaczającego kapłana pełniącego obowiązki sakralne zamiast wygnanego króla; może też aluzja do formy gramatycznej: lac. sacrificulus jest formą deminutywną od

lat. sacrificus, tj. składający ofiary); również określenie kapłana mającego zamilowanie do zbytku (cf Lac śr) [sacrificulus – ofiarca, mszarcz Calep; kapłan – sacrificulus Cn] (2); Papielcy Kápláni Sákrifikuli. KrowObr Tt3v, Vuv.

MC

SAKRYSTYJA *cf* ZAKRYSTYJA

SAKRYSTYJAN *cf* ZAKRYSTYJAN

[SAKUL] *cf* SAKKUL

SALA (51) sb f

sá- (44), sa- (1); sá- : sa- Mqcz (5:1); -a (11), -á (1); -a : -á Mqcz (5:1).

sg N sála (20). ◊ G sále (3). ◊ D sáli (1). ◊ A sále (14). ◊ L sáli (10). ◊ pl N sále (1). ◊ G sáli (1). ◊ L sálach (1).

St stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. Pomieszczenie o różnym przeznaczeniu w budynku (35):

a. Duże, reprezentacyjne pomieszczenie usytuowane na parterze; aula Mqcz, Calep, Cn; exedra Cn (13): Aula, Salá. Pałac páński/ Dwór też zowá. *Mqcz* 20d; gdy kfiádz Bifkup wziął [*listy*] y przeczedł iż fie wielkie rzeczy [...] w nich zamykáły/ záraz wftác/ á dla odpráwy ich/ do kownáty (bo tá rozmowá ná Sali bylá) iść muſiał *GórnDworz* C3v, H3v, O5; Tu przeſtał [*mówić*] ALEXánder: á fzept między ludźmi Rozlegal [!] fie po fali *KochOdpr* B4v; *Skar-Żyw* 250; Bylá iefzcze wielka Salá álbo Bożnicá ná Antokoli wſzytkim Bogom/ ktorých Litwá zmamiona guſty czártowfkimi chwaliłá *StryjKron* 400; W Poznánium iest falá wielka bifkupia/ tám niźli iá był niebofczyk Bifkup Czárnkowſki odnowił/ byli námáłowáni rzéde^m wſzyfcy królowie Polfcy *KochWr* 40; Coenacularia – Zisk z nájemnich fali. *Calep* 211a, 116a; *KlonWor* **6; *RybWit* A3.

sala czego (1): Potym Celarz Kiwnął ręká dawáiác znák/ áby iúz [*margrabia*] przeſtał mowić/ wneht wziáwſzy go zá rękę wſzedł z nim do pokoiu przy fali domu Rzymkiego *BielKron* [332³].

sala na czym [= gdzie] (1): W Rzymie ieden zacny fláchćić Mántuáńſki chodząc po fali ná páłaczu Papielkim s thowárzyſt- wem ſwym [...] ták powieđział. [...] *GórnDworz* O4v.

Szereg: »pałac albo sala« (1): w trzećim [*dworze*] były wywie- dzione páłace álbo fzale [!] y fieni z wirydarzmi rokfoźnymi *BielKron* 77v.

b. Komnata, pomieszczenie mieszkalne (zazwyczaj sypialnia lub jadalnia); cenaculum PolAnt, Calep, Vulg; triclinium Mqcz, Modrz; diaeta Mqcz, Calep; cenatio Calep (22): A gdy weſzli/ wftąpili ná falę kędy mieſzkali/ Piotr/ y Iakub/ y Ian/ y Andrzej *BibRadz Act* 1/13, *Luc* 22/12; A (ták) wziáwſzy Elijaſz ono dziećię ſprowadził ie z fale do domu/ y dał ie mátcie iego *BudBib* 3.Reg 17/23 [*przekład tego samego tekstu HistHel*]; Záś ołtarze/ ktore (były) ná dáchu fale Acházowej/ ktore byli weczynili krolowie Iehudfcy/ [...] Ikáził krol *BudBib* 4.Reg 23/12, 3.Reg 17/19; *HistHel* B2v; *BudNT Mar* 14/15, *Luc* 22/12; *ModrzBaz* 54v; BA iefcze raz/ Marćinie: więc powiem/ ták było: Kilká ofób ná iedną falę fię zło- żyło. Káždy z żoná. wieczera potym odpráwiwſzy/ Szli ſpác *KochFr* 133; Coenatio, Locus ad coenandum aptus, qui in imo domus, et hortus potentiorum erat – Clodnik [*lege: chłodnik*] dowieczczaniá, falia. *Calep* 211a, 211a, 317b; *LatHar* 716; A wftawſzy Piotr ſzedł z nimi: ktorego gdy przyſzedł wwiędli ná falę [*gdzie leżała zmarła*] *WujNT Act* 9/39, *Mar* 14/15, *Act* 1/13, 9/37, 20/8.

sala do czego (1): Triclinium, Komnátá/ falá álbo gmách do yedzenia. *Mqcz* 464c.

Szeregi: »sala albo gmach« (2): Diaeta, Sala/ álbo Gmach w którym yadáya álbo letne fiedzenie *Mqcz* 84b, 464c.

[»tanecznicza i sala«: Tam były na dole sieni, nad nimi tanecz- nice i sale *LustrWpol* I 32.]

2. Dziedziniec, krużganek; atrium PolAnt, Mqcz, Calag; xystus Calep, Cn; aedificium, cubiculum PolAnt; cavaedium, pergula Ca-

lep; porticus Cn (11): A ták Ptolemeusz gdy był Krol ná niekotorą fálę wżedł/ iákoby dla ochłodzenia przewrotnie go do tego przywiodł. Iż [...] *BibRadz 2.Mach 4/46, Ez 40/38; Mącz 7c; BudBib Ez 42/1; Saal. Salá. Sień. Vide, et Páłac. Atrium. Calag 402a; Czáfú iednego [cesarz Tyberiusz] chodząc po nieiákicy fali: vyrzał ná zemi kámieñ ná ktorým był krzyżł święty wyrity SkarŻyw 101; Pergula – Salia item podfionek gánek. Calep 781a, 37a.*

sala do czego (I): Xystus – Gánek albo fala do gier sřprawowania. *Calep 1150b.*

Wyrażenie: »sala miejscka [= publiczna]« (I): Atrium publicum, Sálá mieyfscka polpolita/ na korey tañcuyá/ álbo co takowego czinią. *Mącz 19a.*

Szeregi: »sala abo dwor« (I): Cavaedium – Sála abo dwor pod niebem gmachamij obtoczonij. *Calep 173b.*

»ganek albo sala« (I): *Calep 1150b cf sala do czego.*

3. Balkon, taras górny; solarium Cn (I): [mącz żonie nie dopuścił iść na kazanie św. Antoniego] ona fię fráfuiąc y plącząc wláziłá wzgorę ná fale/ y pátrzyłá w tę ftronę gdzie o nim [św. Antonim] wiedziałá *SkarŻyw 545.*

4. Amfiteatr (I): Amphitheatrum, Okázála Salá/ Też mieyfsce fźermowánia w Rzymie. *Mącz 8a.*

5. Podloga (2): To zmwóil [św. Dunstanus] á część fale tey ná ktoréy oni [nieczyści kapłani] z fwyimi przyiacielmi Itali/ pod nimi fię západlá/ y wiele ich porániłá *SkarŻyw 511, 573.*

*** [W błędnym przekładzie tekstu biblijnego:

W połączeniu szeregowym: Ferculum fecit sibi rex Salomon de lignis Libani Spokoyné myfłczce albo bvdowanie fłobie dal wczinyncz krol Salomon fdrzewa libanfskiego/ albo Savle [lege: sałę] [Páłac BudBib; Lektykę WujBib] TomZbrudzBrul Cant 3/9.]

Synonimy: **1. gmach, izba, komnata, komora, pałac, pokój; 2. alkierz, dwor, ganek, krążganek, pobocznicza, podsionek, podworze.**

MN

[SALAMAJA] cf SZALAMAJA

SALAMANDRA (6) sb f

salamandra (4), salomendra (2); salamandra *Mącz (2), Calep, KlonFlis; salomendra BielKron (2).*

Wszystkie a jasne; salomendra z tekstu nieoznaczającego é oraz ó.

sg N salamandra (4). ◇ [A salamandrę.] ◇ L salomendrze (I). ◇ pl A salomendry (I).

Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVII(XVIII) – XVIII w.

zool. Salamandra sp. (L.); płaz ogoniasty z rodziny salamandrowatych (Salamandridae), według ówczesnych przekonañ odporna na działanie ognia, na terenie Polski występuje salamandra plamista (Salamandra salamandra (L.)); salamandra Mącz, Calep, Cn; stellata Cn (6): (nagl) O Sálomendrze. (–) W źiemii Chynchital iefł gorá ná korey miedzy innemi dziwy iefł też rodzaj iáfzczorek z ciełęcemi głowámí/ kore zowiemy Sálomendry. BielKron 269; Salamandra, Sálámándrá/ zwierzę yádu pełne y káždéy rzeczy škodliwe [!]/ yednak fwynióm nic nie škodzy/ wogien wpada płomieñ zadufza yednák lámo nie zgore. Mącz 364d, 17d; Salamandra – Salamandra podobny robak iáfzczurce. Calep 939a; (marg) Ignis alumini. Pyraufsta, fue Pyraulis et Salamandra. (–) W ogniu Pyrauftá tylko lámá fkwáši/ Ogieñ też fobá Sálámándrá gáši KlonFlis C2v; [Sálámándrá źwierź żywy á w ogniu fię rodzi CygMyśl Ev, E2].

MN

SALARMENIJAK cf SALARMONIJAK

SALARMONIJAK (2) sb m

salarmonijak (I), salarmenijak (I); salarmonijak *FalZioł; salarmenijak BielKron.*

Pierwsze i drugie a jasne, trzecie pochylone; teksty nie oznaczają é oraz ó.

sg G salarmenijáku (I). ◇ A salarmoniják (I).

Sl stp, Cn, Linde brak.

1. Gumożywica wydzielana przez rośliny z rodziny Ferula (L.) a. Dorema (D. Don) z rodzaju selerowatych (Apiaceae), używana w medycynie [salarmoniacum Lac sr]: Wezmi żywokoštu wiefłzgego/ barak (w aptheczce naydziefz) Salarmonijak/ cucumaris afinini/ terpentiny dziefięc łotow *FalZioł V 96v.*

2. Prawdopodobnie: Salmiak, chlorek amonu (I): Iáko ich wiele znam ktorzy fię tym [alchemiá] paráią/ to náprzyczynią Teftow/ prochow/ [...] Nuż záfię Merkuriofá/ Sálármeniaku/ Siárki/ Arfeniku/ wodek rozmáitych *BielKron 26.*

Cf **ARMONIJAK, SALMIJAK**

MN

SALARYJUM (9) sb n

salaryjum (7), solaryjum (2); salaryjum *SarnStat (7); solaryjum PaprUp, VotSzl.*

Oba a jasne; solaryjum z tekstów nieoznaczających ó.

[sg G salaryjum.] ◇ pl N salaryjá (3). ◇ A salaryjá (5). ◇ indecl [w funkcji G pl] salaria (I).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Zaplata [salarium – zapłata, myto BartBydg; – myto, zapłata Mącz 364c; – zapłata za pracę Calep; jurgielt; obrok – salarium Cn] (9): Pitam was iefłi ten zli Zwicai włobie mieli przodkowie wałzi abi kiedi zawolnołci fwe mieli brac folaria iakie *PaprUp I2v; SALARIA [De salario Tabellionum JanStat 240].* Duchownym piłfářzóm zapłátá. *SarnStat 221;* A tych *falaria* ktoré tu fą opifáné/ nieináczyé áni wiefłczy máią brác ábo wyciefłgác od ludzi/ *sub poena quatuordecim marcarum* ftronie requiruiący *SarnStat 1158;* A iż też Woźnowie zwykli fálária niefłufzné wyciefłgác/ tedy wedle zwyczáiu dawnégo máią fię záchowác *SarnStat 1162, 197, 221 źp, 1157.*

salaryjum czyje [= kto płaci] (I): Sálária káždégo Woiewództwá náznáczone fą Poborcóm/ ták Duchownym iáko y świętkim/ w Vniwerfale Poborowym *anni 1527. SarnStat 347.*

[salaryjum czyje [= kto otrzymuje]: pp. posłowie mają tyż osobliwy wzgląd mieć na to, jakoby juź żołnierze [...] żywność z targu kupowali z poprawą salarium żołnierskiego *AktaSejmikPozn 1598/208.]*

Szereg: »solaryjum i płaca« (I): postąpiwłzy ná to Rotmiftrzom pewne folaria, y wybráñcom nieomyłną płacá/ fkoroby po chorągiew [...] przyfłzi [...] tedyby tym fposobem nie máłá pomoc do obrony kráioiw Rulskich być mogłá *VotSzl Cv.*

Synonimy: jurgielt, myto, nagroda, płat, zapłata.

MN

[SALCEC] sb m

A pl sálccécé.

Sl stp, Cn brak, Linde XVI w. s.v. salceson.

Salceson: A komu go [kamieñ nerkowy] nie opátrzna przygodá/ iże go rodzicy miewáli [...] zřáđdzi/ niech ma ná reyeltrze mléko/ fěr/ mieřá wfzytki grubé/ [...] ryby/ [...] fzołdry/ álbo falcécé álbo kielbáfy *OczkoPrzymiot 423 (Linde).]*

MN

SALCERKA cf SALSERKA

SALCPARELLA (2) sb f

salcparella (I), salsparela (I) *BielSat (1:1).*

Pierwsze i drugie a jasne; tekst nie oznacza é; końcowe a niekreskowane.

sg N salcparell(a) (I). ◇ A salsparelę (I).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: Lekarstwo z korzenia roślin z rodzaju kolco-rośl (Smilax), sarsaparyla [powój kolący, óscisty – salsa parilla Cn]: Panom to dopufłczono pijác dla lekárftwá/ Hipokrás Sálfpá-

relej/ á nie dla obzárftwá. (*marg*) *Salcparella*. (–) Chudzinie fie nie zeydzie iedno profte piwo *BielSat C*.

Cf **SALSA**

MN

[SALECZKA sb f

Teksty nie oznaczają pochyleń; e oraz końcowe a prawdopodobnie jasne (tak w -eczka).

sg N saleczka. ◇ pl A saleczki.

Śl stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „salka” w niezawinionym u nas znac. ‘komnata’:

W tym on patrzył z góry, gdzie saleczka maluczka, w której i teraz ten Imbraim basza mieszkiwał *RadzPodróż 166*.

W połączeniu szeregowym: [zakonnicy] Mają tam swoje [...] oratoria, musaeola, dormitoria, saleczki, ganeczki, wirydytarze i kaplice z osobna, gdzie każdy sobie msze święte odprawuje. DiarPeregr 74.]

MN

SALETRA (57) sb f

saletra (56), salnietra (1); saletra : salnietra *BartBydg (1:1)*.

sa- (40), sã- (7); sa- : sã- *BielKron (5:2), BielSat (7:2), BielSpr (7:3); -é- (5) SienLek (3), Oczko (2), -e- Mącz (4); końcowe a jasne (w tym 1 r. błędne znakowanie).*

sg N salétra (28). ◇ G salétry (15). ◇ A salétre (6). ◇ I salétrą (13). ◇ pl A salétry (1).

Śl stp: sanletra, Cn: saletra, Linde XVIII w.: salitra; poza tym XVI w.: saletra w cytacie s.v. wycisk.

*Różne sole azotowe (zwykle azotan sodu); związki chemiczne nieorganiczne używane w medycynie i do produkcji prochu; nitrum Murm, Mymer¹, BartBydg, Mącz, Calep, PolAnt, Cn; sal alexandrinus a. lucidus, a. nitrum (nitri), a. petrae, a. petrosus, aphronitrum, halonitrum Cn (57): Murm 124; Mymer¹ 6v; BartBydg 98 [2 r.]; (nagł) Sal nitrum. Saletra. (–) A Saletra iest dwoia/ iedna samorodna á druga dzałana [!], ma moc wyfufzaiącą *FalZioł III 41a*; Krew pía wlofom wyrwanym rofł nie dopufzcza/ Mocż też iego z fáletrą/ trąd y fwierzb oddala. *FalZioł IV 6c, +6d, I 20a, 23d, III 38c, 41b, 41 żp, IV 5a*; Item zeznal ze stemze olbrichtem Mynczarzem [...] wegdanfkv yednemv angielczikowy vkradli klode salyetry *LibMal 1554/185v; RejWiz 151v*; Piże Iozephus iż widzyał w Rzymie tákiego miŝtrzá co ŝkło rozbierał y ciągnął iako wołk/ [...] Też Saletra s tey náuki powŝtála. *BielKron 26v, 26v marg; Nitraria, Mieyfce gdzie fáletrę kopáyá/ Sálietrzna fiżba. Mącz 248b, 248b [3 r.]; z tą [chłodnością] iest trzečia ŝłoność/ ktora fye nitryzny vŝtáwnie dżierzy/ y niełatwie fye od niéy odgania: przeto iá látinowie zowá *Salnitrum (marg) Sálétrá: to iest ŝól z nitrá. (–), obie wespól miánując: polacy téż od nich biorąc przewizáli fáletrą/ iákoby ŝól z nitrá SienLek Vuu3v*; W ten proch co w kulę ŝypiełz/ przyczyniay Burŝztynu/ [...] Gdy ij ŝtuczełz s fáletrą/ á poczyniŝz kule. Srogi ogień vkaże *BielSat N2v, C3v [2 r.], Nv, N2, N2v, N3 [3 r.]; Proch ruŝniczny kto chce dobry vczynić/ to ma nápierwey baczyć/ áby Sálétrá dobra byłá/ ktorey lácno ŝprobuie ogniem/ y obaczy iefli w niey foli wiele: nie dobra táka bywa. BielSpr 72v*; Iefli Saletrá ŝrednie dobra/ biorá iey ŝiedm częŝci przeciw iedney węgla/ tákież ŝiárki. Iefli Saletrá ŝlába ŝolna/ biorá iey oŝm częŝci/ do teyże wagi węgla y ŝiárki. *BielSpr 73, 73 [3 r.], 73v, 74*; Choćbyŝ ŝię wymyła fáletrą (*marg*) Albo. Háłunem. (–)/ y námnożyłabyŝ ŝobie mydła/ znáczna (przed ŝię będzie) niepráwoŝt twoiá przedemną/ mowi Pan Iehowá. *BudBib Ier 2/22; Oczko 11, 21*; Iefli dobra fáletrá będzie z niey proch czyłty. *BielSjem 39, 33, 37, 38 [3 r.], 39 [2 r.]; BielRozm 21 [2 r.]; Calep 700b*; [Salnietra, Salyetra nitrum, quedam species terre {vel res, que levigat et expolit sordem, ut est dentificium} *ReuchlinBartBydg x, D6*; Iefzcze ná zganiánie wŝelákich zmaz z Lica/ weźmi biálego waynłŝztynu 1. funt/ á tyło Sáletri/ vtłucz to wŝyłtko co namieley możełz *SienHerb 513a (Linde w cytacie s.v. wycisk)*; Ktemu pozwalámý ým woným miefcze náŝým gdzie ŝzami zechczá Salietre na myáfto robicz dla**

potrzeby ý obrony mieyfczkiey. *MetrKor 1582 129/129; UrzędowHerb 413b*].

*W połączeniach szeregowych (5): W tym to koleŝtwie [!] [tj. w Sycylii] gorá Etná/ ktora iest zá ieden dziw ŝwiátu/ będąc pełná Siarki/ Sáletry/ Háłunu/ kámienia/ ná ŝwe czáfy ogień ŝtráłliwy z ŝiebie wypufzcza *BielKron 276v*; pod tą gorą Wawel/ ná kthorey zamek Krákowŝki iest/ Smok wielki w iámie ná ten czás był/ kthory kiedy głodzien był ludzi kradáł y pożyrał/ [...] áż Grákus Kfiáżę rofkazał w wynátrzoným ciélećiu ŝiárki/ ŝmoły/ á fáletry z ogniem przypráwioným zádáć/ zápráwiwłzy/ á przeciw iámie iego polożyć *BielKron 340v, 416v; BielSpr 73v, 74*.*

*W porównaniach (2): Bo fáchetne nie ŝcirpi nigdy przyrodzenie/ By fie nie wynurzyło iego cne ćwiczenie/ [...] Bo gdy iáko fáletrą pychá to przeládzifz/ Iefzcze wiécey y inym y ŝobie záwádzifz. *RejWiz 188; BielKron 276v*.*

*Szeregi: »nitryzna albo saletra« (1): ábowiem niektoré pokárm y wiécey ŝiárki niź inych trzech w ŝobie miáú/ niektoré nitryzny/ álbo fáletry/ niektoré foli *SienLek Vuu4*.*

*»saletra albo siarka« (1): then ogień [z góry Etny] nie grzeie áni go záleie wodą iáko inne ognie/ we dnie go nie widáć iedno dym/ w nocy bárzo ŝtráŝliwy/ bo ŝzumieiąc gore/ iako gdy fáletrá álbo ŝiárká gore. *BielKron 276v*.*

Synonimy: nitra, nitryzna.

Cf **SALPETRA**

MN

[SALETRNIK sb m

N pl salétrnicy.

Śl stp notuje, Cn brak, Linde XVII w.

*Człowiek zajmujący się wytwarzaniem saletry: Iest rzecz pewna/ że fáletrá/ którą wypifuiá ŝtráży Lékárze/ iest infza od téy/ którą dżiŝ czyniá Sálétrnicy *UrzędowHerb 413b*].*

MN

[SALETRNY] cf SALETRZNY

(SALETROWAĆ) cf [SALETROWANY]

[SALETROWANY part praet pass impf

N pl subst salétrowané.

Śl stp, Cn, Linde brak.

Zawierający saletrę:

*Wyrażenie: »woda saletrowana«: Wody w cieplicách/ któr é fá fáletrowan é álbo ŝłon é/ głowie/ pierŝiam/ rymam/ kátáruŝlom/ bárzo pomocne myiác ŝie w nich/ y czyniác ducię *UrzędowHerb 430b*.*

*Szereg: »saletrowany albo słony«: *UrzędowHerb 430b cf Wyrażenie*.*

Cf SALETROWY, SALETRZNY]

MN

SALETROWY (1) ai

a oraz o jasne (w tym w o błędne znakowanie), e pochylone.

sg m G salétrow(e)go. ◇ [f N salétrowá. ◇ pl N subst salétrowé.]

Śl stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

*Przymiotnik od „saletra”; nitrosus Calep, Cn: Nitrosus – Salietrowego ŝmaku. *Calep 700b*.*

a. [Zawierający saletrę: Cieplice miedzy wŝyłtkim párzeniém iáko náypożytecznieyŝe ŝiárczáné/ álunowé/ á fáletrówé zwláŝczá/ záléciáú wŝyłcy *OczkoPrzymiot 452*.]

b. [Otrzymany z saletry:

*Wyrażenie: »piana saletrowa« = szumowina krzepnąca na powierzchni wytapianej saletry: Piána fáletrówa [! błędne znakowanie] ma niémál też moc/ iáko fáletrá *UrzędowHerb 414b*].*

Cf [SALETROWANY], [SALETRZANY], SALETRZNY, [SALETRZYSTY]

MN

[SALETRZANY ai

I sg m salétrzany m.

Śl stp brak, Cn s.v. saletrowy, Linde XVII – XVIII w.

Przymiotnik od „saletra”; zrobiony z saletry:

*Wyrażenie: »proch saletrzany«: Przeciw [...] wzelakiéy zmázie lkóry człowiczéy: [...] wárząc korzeń Kobéłego fczawiu w octóie/ [...] przykładáć/ ále piérwéy mieyfce wyćieráć prochem Sálétrzá- nym á octem/ á potym przykładáć. *UrządowHerb* 182a, 390a.*

Cf SALETROWY, SALETRZNY]

AN

SALETRZNY (1) ai

saletrzny, [saletrny].

N sg f saletrzná, [saletrn(a)].

Śl stp brak, Cn notuje, Linde XVII w. (z Cn).

Przymiotnik od „saletra”:

*Wyrażenie: »saletrzna szyba« = kopalnia saletry; nitraria *Mącz, Cn: Nitraria, Mieyfce gdzie fáletrę kopáya/ Sálietrzna fziáb. Mącz* 248b.*

a. [Zawierający saletrę, słony:

*Wyrażenie: »saletrna woda«: Wody tej studniej nie używają do warzenia, bo jest saletrna woda słona *LustrPom* 210.]*

Cf [SALETROWANY], SALETROWY

MN

[SALETRZYSTY ai

N sg f salétrzystá.

Śl stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

Przymiotnik od „saletra”; zawierający saletrę:

*W połączeniu szeregowym: a zwłóczá tákié niemocy czyni wodá/ która idzie z ziemié gorácy álbo żimný/ gdzie iest iáka rudá złotá/ frébrna ábo šíarczána/ ábo háłunifta/ álbo fáletrzyfta. *UrządowHerb* 429b.*

*Wyrażenie: »ruda saletrzysta«: *UrządowHerb* 429b cf wyżej.*

Cf SALETROWY]

AN

[SALINA sb f

Teksty nie oznaczają pochyleń.

sg L salinie. ◇ pl G salin.

Śl stp, Cn, Linde brak.

*Miejsce gdzie osadza się sól [salina – huta w której sól warzą, gruba z której sól wyciągają *Calep; solna góra, żupa – salinae Cn: Jeden okręt mało nie zatonał drugiemu wiatr maszt ułomił, które stały przy salinie *GorPeregr* 28, 27; Przyplłynęliśmy do salin, gdzie sól, którą tylko słońce, jako lód mróz, gorącym swym ścina, że po soli spiekłej chodzić może *RadzPodróż* 24.]**

MN

SALKA (1) sb f

N sg sálka.

Śl stp brak, Cn notuje, Linde bez cytatu.

*Dem. od „sala” ‘dziedziniec’; porticula Cn: Protectum – Ał- kierz, fálka. *Calep* [865]b.*

Synonimy: alkerzyk, ganek, krużganek, podsionek.

MN

SALMIAK cf SALMIJAK**SALMIJAK (2) sb m**

salmijak (1), salmijak (1) *SienLek* (1:1).

*sal- (2), [sál-]; w N i A sg drugie a pochylone; w pozostałych formach: -a- (1), -á- (1) *SienLek* (1:1).*

sg [N sálmiják.] ◇ G salmijaku (1). ◇ [A sálmiják.] ◇ I sał- mijaki(e)m (1). ◇ [lat.] sg A salmiacum.]

Śl stp: salmiak, Cn brak, Linde XVIII w.: salmiak.

*Chlorek amonu, związek chemiczny nieorganiczny, krystaliczny, znany od starożytności, używany w medycynie i alchemii (2): Opuchnienie śledziony po spożyciu polacy zowią krą/ á tak kthey chorobie bárzo dobre lekárftwo małz: weźmi oleiu ceglánego/ á námiefzay weń Sálmijáku/ iest to fol Libiyfka/ kthorą kotlarze miedz pócieráią *SienLek* 94v; Dnę odpádzá oléy ceglány z fáł- mijakien [7/] gdy mieftcá nim pomázuie *SienLek* 123; [Też gdy roftworzyłz Salmiak fokiem piółynowym/ á tym fie zębá dotkniefz/ wypadnie. *SienHerb* 518b; Salmiak/ Sol Ormieńfka/ Sol Amonicka/ Sal Amoniacum. *SienHerb* L4#, 518b, E2#v; szyfcików szklannych 35 tuzinów po groszu, salmiacum półtrzecia funta, po gr 24 *Inw- Mieszcz* 1580 nr 230].*

Cf SALARMONIJAK

MN

SALNIETRA cf SALETRA**SALOMENDRA cf SALAMANDRA**

SALOMONEK Cn s.v. mordownik ziele; Linde XVII w.

SALPETRA (2) sb f

salpetra (1), salpietra (1) *Calep* (1:1).

Tekst oznacza pochylenia niekonsekwentnie; końcowe a prawdopodobnie jasne (tak w -a).

N sg salpetra, salpietra (2).

Śl stp, Cn, Linde brak.

*Saletra [saletra – sal petrae Cn] (2): Aphronitrum – Salpietra. *Calep* 80b; Salnitrum – Salpetra. *Calep* 940b.*

Synonimy cf SALETRA.

MN

SALPIETRA cf SALPETRA**SALSA (11) sb f**

salsa (11), [salsa].

*sa- (7), sá- (4) *Oczko* (7:4); -a (1), -á (1) *Oczko* (1:1).*

sg N salsa (2). ◇ G salsy (2). ◇ A sałse (1). ◇ I sałsą (1). ◇ L salsie (4). ◇ pl N salsy (1). ◇ [A sałsy. ◇ I salsami].

Śl stp, Cn, Linde brak.

*lek. Lekarstwo z korzenia roślin z rodzaju kolcorośl (*Smilax*) stosowane m.in. w leczeniu chorób wenerycznych, sarsaparyla (11): Mázanie ábo fáłlá/ frány/ dwoie pewné lekárftwá. *Oczko* [42], 20, [40]; [gdym nas náviedzają Dłużnicy, á swégo sie upominają, w ten czas drugi pié sałzę [starodruk: fáłfę] i bráć mánnę woli, I lekárftwá używáć, choć go nic nie boli. *ZbyłAkteon* 52].*

*[W połączeniach szeregowych: A ifotna iest to dofwádfzona kaźń od Bogá ná ty nierządni/ ktorzy iże ciátem grzelzą/ ná cieie tu iefcze rozmáitych bolow/ Włofkiego łámánia/ Fráncuf- kiego gáliká/ fprofnych infzych bolączek doftawáią/ ktorzy iz- debkám/ drzewy/ fáłfám/ rozmáicie wyganiáią. *GilPos* 54; Stąd iedni ciepłe przez świat wbiegáćie wánn/ Ráźniefy záś bédzie czerftwo vderzyć do Panny. A drudzy w ćierpkie domá drzewá/ fáłfy/ chyny Chłódzą krew niezmiernymy zápaloną winy. *Ryb- Wios* A4.]*

*Szeregi: »(ani) drzewo [= lekarstwo z gwajaku], (albo, i, ani) salsa« [szyk 3:2] (5): iefli z przymiotu ropá przez pendent z nich [z *zatkanych nerek*] ćieczel/ á z dobréy woléy ftánowić fye niechcel/ do tego Cieplie naleplże: gdyż więc tá chorobá czáłem áni Sállá/ áni Drzewem/ włóczóná być niemoże: owfzem kiedy bárzo tá to ropá ćieczel/ do fuchot człowieká prowadźi *Oczko* 15; owfzem by być mogło/ áby táka dietá [podczas leczenia] bétá/ iáko w drzewie/ álbo w fáłsie/ byłoby dobrze *Oczko* 24, 19, [41]v, [43]; [Azáłz nie- rzádnóść cudzołóznicza máło plugáwých niemocy nie przynośi/ dla ktorých fáłfy/ drzewo/ zdrożáły/ á izdebki fpołpolitowáły fię. *Gil- Pos* [92]]. [Ponadto w połączeniach szeregowych.]*

»gwajak albo (też) salsa« [szyk 2:1] (3): wodá nietylko wielkiemi meatami/ ále y przez fkorę/ czyfzcząc wfzytki żyty/ plugáftwá rózne zlobą wywodziłá/ to co y gwáiak/ álbo fálfa czyni *Oczko* 19v; A zámierzáią to więc Medicy mądry/ [...] iednému [choremu] dni dwánaście/ drugiému piętnaście/ [...] siedzieć [w wodzie]/ wláfnie ták iáko w Sálšie/ álbo w gwáiáku: gdyż té lékárftwá [...] do tąd máią być dawáné/ áż znáczna poprává przyydzie *Oczko* 27, 2.

Cf **SALCPARELLA**

MN

SALSERKA (3) *sb f*

salserka (2), **salcerka** (1), **[salsyrka]**; *salserka Murm, BartBydg; salcerka Calep.*

Oba a jasne; teksty nie oznaczają é.

sg N salserka, salcerka (3). ◇ [A salsyrkę.]

Sl stp notuje, Cn brak, Linde XVII w.

Naczynie na sól, solniczka; salinum Murm, BartBydg; salillum Calep (3): Murm 140; Salinum, salszerka, vas ubi reponitur sal BartBydg 135b; Salillum, Parvum salinum – Salcerka. Calep 938b; [Adpone salinum. Setz das falcz fafz auff. Wftaw tez falfyrkę. HeydenColl E3; Wokabul 1539 Z6; CracArtific 1545 nr 1155; salserka i 2 bańce mosiądzowe InwMieszcz 1552 nr 46].

Synonim: solniczka.

MN

SALSPARELLA cf **SALCPARELLA**

[SALSYRKA] cf **SALSERKA**

SALSZA cf **SZALSZA**

SALT (1) *sb m*

-a-, -[â]-.

[sg N salt. ◇ A salt.] ◇ pl G salt(o)w. ◇ [N a. A salty.]

Sl stp, Cn brak, Linde XVIII w.

1. *Skok; przén [saltus – skok Mącz 365a; – skok Calep; skok, skoczenie – saltus Cn]:*

[salt od kogo, od czego: NiemOdpow 385 cf »salt wielki«; ŁaszczRecepta 76 cf »salt hiszpański«. Cf salt od kogo, od czego do kogo, do czego.

salt od kogo, od czego do kogo, do czego: Salt Herbesthow od rzeczy do przymówek NiemOdpow 385 marg; ŁaszczRecepta 76.]

salt z czego do czego: PowodPr 36 cf W porównaniu.

[salt czyj [w tym: ai poss, pron poss]: NiemOdpow 385 marg; Więtfzy to twóy [tj. Czechowica] fált/ nie rzekę háyducki/ ále złodziejfki: że ty pod mury Lubellkimi siedząc/ iáko żywo Rzymu nie widząc/ śmiélfz niewftydlowie [...] powiádać/ że Piotr ś. w Rzymie nie był ŁaszczRecepta 76, 76 marg.]

W porównaniu: Wzgárdžilic íi ludzie [nowokrzczeni] świátem: [...] Przenieśli fie z kościołow do ogrodow: [...] Ták wiele fáltow fkorych (iáko y Miftrz ich Luciper z niebá do pieklá) wczyniwfzy PowodPr 36.

[Wyrażenia: »salt hiszpański« = ryzykowne rozumowanie: [Czechowic] od fuccesiiéy Chriftufowéy nieládá fált Hiszpańfki wypráwiwfzy, fkoczył do Piotrá S. ŁaszczRecepta 76.

»niedaleki salt«: Iefzczé to wfdy nie dáleki fált od Páná Chriftufá do Piotrá s. ŁaszczRecepta 76.

»salt wielki«: odftapil k. Kánonik od rzeczy/ á do zwykfłych przymówek obrocił fie/ fált wielki od kościołá powfzecznego wczyniwfzy NiemOdpow 385.]

2. *[Skoczny śpiew:*

Szereg: »ni muteta ni salt«: Przechadzając sie niegdy pod majem zielonym, Bym mógł należé ochłodę myślom utrapionym, Usłyszé – ano słóvik we krzu wdzięcznie krzyczy: Ni mutety, ni salty – a kto je wylczy? Smolik 72.]

MN

SALTARELLA (2) *sb f*

A pl saltarelle (2).

Sl stp, Cn brak, Linde XVII – XVIII w. w innym znaczeniu.

Strój do włoskiego tańca saltarella (2): Chcą mieć tákie rękawy iuz wfzytki Sláhcianki. Iunkiery/ Sáltárelle/ Szuby/ Inderaki/ Przywodzą ku vtratám męże nieboraki. BielSat Dv [idem] BielRozm 25.

[saltarella do czego: przeczyń fárzyznę na nowe/ miey Sáltárelle do tańcá/ drugie ná odmiánę/ iákobyś fie przez dzień dzieśięć rázow odmiéniał PostępekPrCzart 70.]

MN

SALTEM (3) *pt*

Teksty nie oznaczają pochyleń.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Przynajmniej [saltem – tylko, wfdy Mącz 365d; – tylko Calep; – wzdám, przynajmniej Cn] (3): A tak temu, co się i teraz dzieje i to, co by się działo potem przypisano słusnie być może, kto na tak częste żalobliwe i płacziwe skargi usprawiedliwić się nie chce albo saltem okazać niewinność swoją. Diar 46; Abowiem i czasu wojny bawi się przy IchM ludzi [...] niemało, którzy by jedni [...] by się nie miał czym zabawić, jachałby do wojska, [...] skąd i sława i dobre mienie roście, drudzy też aby się na co więcej niż ma zdobył, bo przychadza do tego w potrzebach, albo też saltem i dla tego, że ich będzie wstyd albo teskno samego zostać, nie bawiąc się niczym. Diar 77, 46; [kiedy gdzie nieprzyjaciel długo leży, tedy się więc na szanćach albo u dział radzi uprzespiczają tak, iż na nie może przypaść na śpiące, a małem wielką szkodę uczynić i działa odjąć, a saltem do przekopu zepchnąć albo bliżej muru przypchnąć UstWojsk 1559/84].

Synonim: przynamniej.

MN

[SALTEMBERKA] *sb f*

Tekst nie oznacza pochyleń.

pl N saltemberki. ◇ G saltemberek.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: Wierzchni ubiór męski z rękawami: A ci chorążowie mieli zbroje na sobie i na koniach, na zbroi były saltemberki porzezane, szorce [...]. U tych saltemberek były rękawy szerokie, porzezane, krótkie. KronMieszcz 61.]

MN

[SALUTACYJA] *sb f*

Pierwsze i drugie a prawdopodobnie jasne (tak w salutować oraz -acyjâ), końcowe prawdopodobnie pochylone (tak w -yjâ).

sg N salutacyjâ. ◇ A salutacyjâ.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Pozdrowienie; mowa powitalna [salutatio – pozdrowienie, uklon, witanie Mącz 366a; – pozdrawianie Calep; pozdrawianie, pozdrowienie; witanie – salutatio Cn]: [Mikolaj Radziwill Czarny do Zygmunta Augusta:] Dziś odprowiałem salutacyjâ, której jego krolewska m(iłość) raczył wdzięcznie słuchać. ListyPol I 1547/391; Salutacyja też będzie, ale instrukcyja na poselstwo musi ta być, którą jego k(rolewska) miłość niech raczy podpisać i zapieczętować maiori sigillo ListyPol I 1547/398, 1547/405.

salutacyja od kogo: Potem była im powiedziana salutacyja od braci starszych i inszych etc., Którą oni wszyscy barzo radzi styszeli i zasię życzliwie salutować rozkazowali etc. AktaSynod I 66, 192; Naprzód salutacyja od br. starszych z Czech i z Morawy wszystkiemu synodowi przez br. Eneasa jest odniesiona, a od wszystkich wdzięcznie przyjęta. AktaSynod IV 96, 26, 101.

Szereg: »salutacyja i pozdrowienie«: A iż to winszowanie ex integro et sincero jej kro(lewskiej) m(iłości) animo pochodzi, tedy ja, qui sum eius maiestatis conscientiae testis świadcze, że ta salu-

tacja i to pozdrowienie *ex mente sincera proficiscitur*. *ListyPol III 1551/114*.

Synonim: pozdrowienie.
Cf [SALUTOWANIE]]

MN

SALUTOWAĆ (2) vb impf

Pierwsze a jasne; o oraz drugie a prawdopodobnie jasne (tak w -ować).

[inf salutować.] ◇ *praes 3 sg* salutuje (I). ◇ [I pl salutuj(e)my.] ◇ *praet 3 sg m* salutował (I). ◇ [part *praes act* salutując.]

Sl stp, Cn, Linde brak.

Pozdrawiać, witać (2):

salutować kogo (I): gdzie [św. Paweł] braciłzki ony fwoie [...] ktore był napzod zbawienią nauką oświecił/ żywotem bogoboy-nym zbudował/ [...] y też ktore przez lift fwoy do Rzymianów pi-fząc z wielkim áffektem fáluite *ReszList 178*; [*ListyPol III 1551 114*; 1. Iż Lismanin salutuje ten synod. A ku pamięci im przywodzi, ponieważ od nich wezwan jest *AktaSynod I 71*; *AktaSynod II 279*; *AktaSynod IV 43*; bo już tam będzie każdemu wolno pana saluto-wać, a jemu się przysługować. *PismaPolit 232*]. Cf [»imieniem sa-lutować«].

[*salutować od kogo: ListyPol III 1551 114*; Tam X. Jędrzej Prasmovius powstawszy salutował od bracij a niebytność ich wymówił *AktaSynod II 279*; Br. Jerzy Izrael, reversus ex Moravia salutował braci [zam. bracją] ministry od braci starszych *AktaSynod IV 43, 43*. Cf »uniżenie salutować«.]

salutować czym (I): Krolowa przyiechała y zKrolewną prze-ciwko ktorey wyiechał Krol ze wszytkiem Pany y sam tylko kilka słow salutował. *ActReg 82*.

[*Zwroty: »[kogo] imieniem [czyim] salutować«: Który [guber-nator niecki] mię napierwy imieniem K.J.Mci salutował, a potym mi to opowiedział, żem tak odniesion do J.K.Mci, żebym miał chcieć do Polski odjechać. DiarPos 241, 277.*

»uniżenie salutować [od kogo]«: Jesteśmy posłani od jmp. wo-jewody poznańskiego [...] a zboru poznańskiego, od których na-pzód wmm. uniżenie salutujemy. *AktaSynod II 279*.

»życzliwie, z życzliwością salutować«: Potemśmy im powia-dali salutacją z modlitwami [...], co oni z wielką wdzięcznością przyjęli i zasię tymże obyczajem z wielką życzliwością salutować rozkazowali etc. *AktaSynod I 192, 66*.]

[*Szeregi: »salutować i pozdrawiać«: mnich kommisarz, spo-wiednik jej m(iłości) [...] wczora beł u Krolowej jej m(iłości), pub-lice jej kro(lewskiej) m(iłości) [błąd wydawców zam. kro(lewską) m(iłości)] od krolowej jej m(iłości) pierwej, potym i od krolowien ich m(iłości), siostr naszych salutując i pozdrawiając na stolicy tej. ListyPol III 1551 114.*

»witać i salutować«: jako i I.K.M., pana naszego [tj. *Henryka Walezego*], [książę *Krzysztof falcgrabia*] imieniem ojca swego pa-latini Rheni witał i salutował. *DiarPos 277*.]

Synonimy: pozdrawiać, witać.

Cf [SALUTOWANIE]]

MN

[SALUTOWANIE sb n

N sg salutowani(e).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Pozdrawianie, witanie: A tak w imię Pańskie sprawowaliśmy poselstwo według instrukcyi [...]: 1. salutowanie a listu podanie od braci starszych *AktaSynod I 195*.

Synonimy: pozdrawianie, witanie.

Cf [SALUTACYJA], SALUTOWAĆ]

MN

SALVE (4) indecl

-u- (4), [-w-].

Sl stp, Cn, Linde brak.

Pieśń maryjna (lac. salve 'witaj') (4): [Miałaby w Soboty by-wać Litania śpiewana/ zaraz po Sálwe/ idąc do oltarza Bráctwa tego. *BzowRóz 105, 27*.]

*Zwrot: »salve śpiewać« (3): PatKaz III 124; Rychley niespor fáluie śpiewał. *RejKup c4v*; [bo wneht poła dzwonić/ pothym Pfalterz/ więc wiliye/ Sálwe śpiewać *GilPos 212v*; Ná każdą So-botę y ná każde Święto/ kto będzie ná Sálwe/ ktore w káplicy Ro-żanego Wianka/ álbo w Kościele gdzie Bráctwo to iest śpiewaia Zakonnicy Dominiká świętego/ otrzyma 40 dni odpustu *Bzow-Róz 27*].*

*Zestawienia: »Salve Mater«: [papieznicy Maryję matką Trójcy Świętej zową, o czym świadczą] piofnki one włzem zdawná poſpolite/ iáko y ono: O nadroźlzy kwiateczku/ w ktorey ták śpiewaia: ktora święta Troyca wyzwoila ciebie mieć zá mátkę fobie: tákże ono/ *Salve mater pietatis et totius trinitatis nobile triclinium. CzechRozm 194v*.*

»Salve Regina« (2): bo to przelz yednego naboznego flylano yfz wczylczu salue regina fzpyeuan *PatKaz III 124; RejKup Mv*.

Cf [SALWA]]

MN

[SALWA sb f

G sg salwy.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Pieśń maryjna „Salve Regina”; spolszczona forma *lac. salve 'witaj'*: A z Sálwy fie náfmiewaia/ Iż w niey Máryey wzywaia. *MorawRozm C2*.

Cf [SALVE]]

MN

[SALWATELLA sb f

A sg salwatellę.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Żyła odłokciowa małego palca [salvatella Łac śr]: po oftát-niem lékárftwie/ krwie z ręki prawey/ z żyły która naznacznieysza będzie/ vnciy fześć álbo ośm puśmy. á iż znacznieyszą żyłę/ á nie cephalikę/ áni fálwatellę wfpomina/ wiédz ták że to wfzytko zá iedno/ tę álbo owę puścić *OczkoPrzymiot 337*; Po którym [*lekars-twie*] názáiutr/ krwie mu vpuśmy/ álbo z ręki lewey/ álbo fkađle fye podoba/ iednakże z lewey nálepíy/ álbo faluatellę/ álbo me-diane; przeto/ że ia wátrobná zowia/ á choroby téy/ częſto wátroba poczátkiem. *OczkoPrzymiot 379*.]

MN

SALWATOR (1) sb m

salwã-, [sálwa-]; -or-.

sg G salwátora. ◇ [I sálwatorem.] ◇ [pl G salwátor(o)w.]

Sl stp, Cn, Linde brak.

Zbawiciel, wybawca [salvator – zbawiciel Mącz 366b; – zba-wiciel Calep; wybawiciel, zbawiacz, abo sprawca, przyczynca zdro-wia etc., żywota; zbawiciel – salvator Cn]:

[*Iron.:* A ono miasto Boga, do świętych wołają, Z ktorych so-bie jednacze krom pisma działają. Z nich też natworzyli dziwnych salwatorow *Apolog 53*].

a. *Przydomek Jezusa: [9 listopada] Poświęc(enie) kość(ioła) w Rzy(mie) ś. Sálwatorá y Theod(ora) męcz(ennika) LatHar ++6.*

a. [*Kościół pod wezwaniem Najświętszego Salwatora w Kra-kowie: [mieczyk] roście poſpolicie w łákách y ná mokrych polách/ v Krakówá ná łákách pod świętym Salwátorem pełno. Urzędow-Herb 158b.*

Synonimy: wybawca, zbawca, zbawiciel.

MN

SAŁACIANY Cn s.v. *salatowy*; Linde XVIII w.

Cf SAŁATOWY

SAŁASZ cf SZALASZ

SAŁATA (54) sb f

sałata (52), szalata (2); sałata BielŻyw; sałata : sałata FalZioł (12:1).

Pierwsze i końcowe a jasne (w tym w pierwszym I r. błędne znakowanie); -lā- (35), -la- (2) Murm, RejWiz.

sg N sałata (30). ◇ G sałaty (5). ◇ A sałatę (13). ◇ I sałatą (3). ◇ L sałacie (1). ◇ pl A sałaty (2). ◇ [L sałaciech.]

Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. bot. *Lactuca sp. L.* (Rost); rodzaj roślin jednorocznych lub dwuletnich z rodziny astrowatych (*Asteraceae*); występuje ok. 100 gatunków uprawianych jako roślina jadalna lub lecznicza (o lekko gorzkawym smaku); *lactuca* Murm, *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *astylis*, *eumuchion*, *meconis* Cn (37): Murm 114; *Lactuca*. Sałata. FalZioł I 73c, +3d, V 47; Gdy iednego czaFu Ariflipus fzedł mimo Diogenefa á on płokał fzałatę, y nałaiiał Ariflipowi Diogenes rzekąc, gdyby fie ty nauczył tey to potrawy iefć, nigdyby okrutnikowi nie fluził BielŻyw 57; Forum holitorium, Tárğ gdzie zyołá/ Słaty Rzodkwie/ marchwie [...] przedáją *Mącz* 135a; *Lactuca*, a *lactis copia dicta est quod abundantiam lactis exuberet*, To yefť ziele które my fálata zowiemy. *Mącz* 182b, 115c, 487d; Też rzeczne Ráki tłuczone/ day z winem miálko pić/ przepuści lekko żywot, á ktemu karmia dobra iefť Sálata wárzona. *SienLek* 39; Mlerné á częfť iedzenié fálaty krew dobrá mnoży *SienLek* 144v; Albo z wodą Sálaty nátlucz/ á ieczmiennéy máki przymieszay/ przykládayze to ná wzelákie wywinienie álbo ftluczenié *SienLek* 150, 48, 80, 87, 107, 110 [2 r.] (11); Pierwey ci tu tych Włochow nigdy niebywáło/ Fráncá/ Piżmo/ Sálata/ fnimi to nátláto. *BielSat* B3v [idem *BielRozm*]; *PudlFr* 78; *BielRozm* 12; *Calep* 577a; Dworká ma tego doyrzreć z pilnością/ áby ogrodnych rzeczy nie omiefłkizwála śiać/ gdy cías czemu przychodzi. Iáko cebule/ ogorki/ pásternak/ márchew/ pietrużkę/ rozfáde/ éwikłę: fálata też nie wádzi *GostGosp* 122, 72, 167; kiedy go [Barańczucha *Tatarzyna*] potym po kilku lat ieden z znáiomych tráfiwłzy fie do Rzymu pytał/ iáko fie ma: powiedział. Nie dobrze/ trawę iefłz kak báran: dáiac znać ze mu fie fálata Włofka [tj. *salata*, którą musiał jeść we Włoszech] niepodobála. *KochAp* 9; *KlonFlis* C.

W porównaniach (2): Abowiem wczynności á zalecánie iefť to do przyiáźni iáko fálata do wieprzowey pieczeni. *RejZwierc* 90; Acźci Włofzek ferwetkę ma y kurádeny/ Ale by woł Sálata pofra łobie pięty. *RejZwierc* 243v.

Zestawienia: »sałata domowa« = *Lactuca sativa* L. (Rost); *salata siewna*: [Cf 2].

»sałata kędzierzawa« = *Lactuca sativa* var. *crispa* L. (Rost) (1): Sálata kędzierzáwa/ *Lactuca fefsilis*, *sive crispa* *SienLek* 230v.

[»polna sałata« = *Lactuca serriola* Torner; *salata kompasowa*, roślina dwuletnia, lecznicza i trująca: I będą iefć mięfo iego [baranka] oney nocy/ ogniem pieczoné/ y przáfné chleby z polną fálata (marg) z gorzkościami. (–) [cum *lactucis agrestibus*] *WujBib* Ex 12/8.]

»sałata prosta« = *Lactuca sativa* L. (Rost); *salata siewna* (1): Locyga álbo láktuká po fłárošwiecku/ dźis Sálata profła. *SienLek* 216v.

Szeregi: »laktuka albo sałata« [szyk 2:1] (3): Wezmi/ flaz/ rumien/ wierzbowe lifcie/ laktukę/ albo fálatę/ vwarz w wodzie FalZioł V 75v; Cyemnym oczom fluzy mleko z fálaty/ álbo láktuki z mlekiem niewieścim ná poły/ ná oczy ie pufzczáć *SienLek* 65, 90v. [Cf 2.]

»locyga albo sałata« (1): A gdyby fye komu Wątrobá zápaliłá/ ma žiela chłodzáce iádác/ iáko locyge álbo fálatę/ podroźnik/ tylko z fámym octem *SienLek* 89.

2. bot. Zestawienie: »sałata leśnia« = *Mycelis muralis* (L.) Dum.; *salatnik leśny*, *bylina trująca* z rodziny astrowatych (*Asteraceae*) (1): SAłatha albo laktuka iefłh dwoiaka, Iedna iefť domowa á druga lefnia FalZioł I 73d.

Szereg: »sałata albo laktuka« (1): FalZioł I 73d cf Wyrażenie.

3. Potrawa (zwykle pikantna) zrobiona z różnych ziół i warzyw; *acetarium* Murm, *Calep*, *Cn*; *insalatum* BartBydğ (16): Murm 186; *BartBydğ* 75; *Salatha* wczyniona s Piotrużki/ z włofkiego kopru/ z wodną rzeżuchą/ z boragiem/ z laktuką/ á tak ftych ziół z ocztem á z oliwą fálatę prziprawić ofoliwłzy trocha/ abowiem tha fzałata iefť dobra w gorączych niemoczach/ fercze pofila. FalZioł I 98b, I 90a, d [3 r.]; *Rapunculus*, vel *rapuncium*, Pączki álbo fofzyki/ które fie naprzód pufzczayá po ziemi którých w fálacie wżywáją. *Mącz* 345d, 38b, 314a; (*nagł*) O chmielu. (–) CO to zá fálata rána Rózyńkami polypána? Chmiel/ iefli dobrze fmakuię *KochFr* 11; *Calep* 16a; [acetaria ogrodne chwasty i(d est) *olera* vel *Salatha*, *Shalsha* *Reuchlin* *BartBydğ* a3v; tedy infze iefť ziele/ które zowá we Włofzech *Pimpinella*, którego pożywáią w fálaciech z octem á z oleiem. *UrzędowHerb* 248a].

salata czego [= z czego] (1): A kto by fie bez niego [luku, tj. pora] niemogł obeydz/ thedy taki po iedzeniu iego ma iefć laktukhe álbo wyfokhiego mleczu fálatę FalZioł I 101d.

Przen (1): Ale gdy co rozumem á boiáźnią Bożą/ Nadobnie potrzefione przed kogo położá/ A fálata z mierności wczyniona ktemu/ Tá potrawá fmauíe nadobnie káždemu. *RejWiz* 48v.

4. [n-pr Imię psa: Nieprzepomniéć dáłzey fztuki/ Bywáiąć też ze pły fuki/ Ktora pilna swego gnatá/ Day iey przezwiłko Sálata. *BielawMyśl* C (Linde).]

Synonimy: 1. laktuka, locyga; 2. laktuka.

MN

SAŁATKA (2) sb f

Pierwsze a jasne, drugie pochylone; końcowe a prawdopodobnie jasne (tak w -ka).

sg N sałatka (1). ◇ pl G sałatek (1).

Sl stp, Cn brak, Linde XVII w. w innym znaczeniu.

Dem. od „sałata” ‘rodzaj roślin’ (2): *Lactucula* – Sałatka. *Calep* 577a.

W połączeniu szeregowym (1): To łobie z oną rołkofzá náłfieiefłz ziołek potrzebnych/ rzodkiewek/ fálatek/ rzeżufzek. Náfdzifłz má-luneczkw/ ogoreczkw. *RejZwierc* 107v.

MN

[SAŁATNY ai

G sg f sałatnéj.

Sl stp brak, Cn s.v. *salata leda* z czego, Linde bez cytatu.

Przymiotnik od „sałata” ‘rodzaj roślin’: zrobiony z sałaty: przydamy wódek/ álbo foków/ to iefť pod oko/ różánéy ná fzyi/ ná piersiach borakowéy/ fiołkowéy/ tám indzie mlęczowéy/ podróżnikowéy/ bábczánéy/ fzáleiwowéy/ grzybieniowéy/ ogórkowéy/ báníowéy/ rołchodnikowéy/ fálatnéy *OczkoPrzymiot* 543.]

MN

SAŁATOWY Cn; Linde bez cytatu; poza tym w objaśnieniu s.v. *salaciany*.

Cf SAŁACIANY

SAŁMIJAK cf SALMIJAK

SALSA cf SALSA

SALSZA cf SZALSZA

[SAŁWIJA] cf SZAŁWIJA

1. SAM (19420) pron

sam (19400), samy (20) [tylko N i A sg m]; samy Murm, Murz-NT, RejPos, Leop, GrzepGeom (2), GórnRozm (2), BudBib, Modrz-Baz, SkarŻyw (2), PaprPan, StryjKron; sam : samy FalZioł (61:3), LibMal (1:1), BibRadz (1:1), WujJud (108:1).

sam (9229), sam (156) [w tym zapis: są BiałKaz (20)]; sam- (10034), sam- (1) *RejKup*.

sām (8120), sam (84); sam KwiatKsiąż, KochEpitCat, WerGość (2); sām : sam BierEz (74:2), OpecŻyw (65:9), MurzHist (24:5), MurzNT (22:5), LubPs (432:1), KrowObr (210:5), Leop (104:5), UstPraw (17:1), RejFig (15:2), RejZwierz (46:1), BibRadz (185:1), BielKron (510:4), Mącz (220:7), RejAp (151:1), RejPos (719:1), WujJud (106:2), BudBib (84:5), MycPrz (11:1), CzechRozm (571:5), SkarJedn (74:2), KochPs (33:1), SkarŻyw (358:2), StryjKron (145:1), CzechEp (521:2), NiemObr (91:1), ArtKanc (145:1), KochFrag (14:1), WyprPl (9:1), KolakSzczęśl (15:2), WujNT (441:2), KmitaSpit (10:1); sam- (7967), sām- (882); sām-WisznTr (3), PaprUp; sam- : sām- BierEz (90:1), MurzNT (30:2), KromRozm III (48:1), BielKom (7:8), GliczKsiąż (103:11), KrowObr (292:23), RejWiz (87:1), Leop (118:3), BibRadz (186:16), BielKron (471:27), GrzegRóżn (91:7), KwiatKsiąż (13:11), Mącz (127:10), Prot (6:3), SarnUzn (61:3), RejAp (106:1), GórnDworz (164:1), BiałKat (33:1), RejPos (386:10), BielSat (5:3), HistLan (21:1), BielSpr (21:4), WujJud (222:2), RejPosWstaw (38:1), BudBib (37:23), MycPrz (10:2), Strum (15:1), WierKróc (3:1), BiałKaz (31:1), BudNT (18:30), CzechRozm (689:10), KarnNap (10:1), ModrzBaz (270:6), SkarJedn (10:140), KochOdpr (4:3), Oczko (63:4), SkarŻyw (16:417), MWilkHist (4:8), StryjKron (53:12), CzechEp (485:6), KochFr (21:1), KlonŻal (7:1), ReszPrz (55:3), WerGość (9:1), WerKaz (8:1), ArtKanc (47:2), GórnRozm (24:7), KochProp (4:1), GrabowSet (18:1), OrzJan (82:1), LatHar (148:3), KolakSzczęśl (11:1), WujNT (695:4), WysKaz (11:10), JanNkar (29:2), SarnStat (252:1), SiebRozmyśl (13:1), PowodPr (109:6), SkarKaz (202:2), CiekPotr (29:1), CzahTr (17:2), PaxLiz (1:7), SkarKazSej (98:2).

sg m N sām (9364), samy (2); sām : samy FalZioł (58:1), WujJud (108:1). ◇ G samého (1013); -ého (52), -ego (9), -(e)go (952); -ego MurzHist, KochPs (2); -ého : -ego MurzNT (2:2), BiałKat (9:2), SarnStat (14:2). ◇ D samému (827); -ému (32), -emu (21), -(e)mu (774); -ému OpecŻywSandP, KochMRot, OrzJan (5), JanNkar, SarnStat (11), GosłCast (3); -emu OrzQuin (12), BiałKat, Strum (3), KochPs (2), KochSob; -ému : -emu OpecŻyw (9:1), Oczko (1:1). ◇ A samého (859), sām (21), samy (18); sām SienLek, CzechRozm (3), SkarJedn, CzechEp (2), BielRozm, Calep, Phil, WujNT (2), SarnStat, PowodPr, SkarKaz, SkarKazSej; samy Murm, MurzNT, Leop, GrzepGeom (2), RejPos, BudBib, PaprPan, ModrzBaz, SkarŻyw (2), StryjKron, GórnRozm (2); sām : samy FalZioł (3:2), LibMal (1:1), BibRadz (1:1). ~ -ého (43), -ego (14), -(e)go (802); -ego KochWr (2); -ého : -ego MurzHist (1:4), MurzNT (3:6), BiałKat (3:1), KochPs (1:1). ◇ I samym (164), samem (9); -em FalZioł (3), MurzNT, GórnTroas; -ym : -em RejPs (1:1), GliczKsiąż (2:2), WujJud (2:1); ~ -em (1) MurzNT, -ém (1) GórnTroas, -(e)m (7). ◇ L samym (324), sam(e)m (4); -(e)m RejPs, BudNT; -ym : -(e)m FalZioł (6:2). ◇ f N sama (1142); przed końcówką I sg f: samam KochPieś (2), samām (1) KochFrag. ◇ G samój (262), samé OpecŻyw (3), samyj MurzNT (2), [samyl; ~ -ěj (26), -(e)j (236)]. ◇ D samój (85), samé (2) OpecŻyw; ~ -ěj (14), -(e)j (71). ◇ A samę (185) [w tym: -e (3)], samą (3); -ą KlonFlis; -ę : -ą GórnDworz (6:1), Strum (1:1). ◇ I samą (171) [w tym zapis: -a (1), -am (1)]. ◇ L samój (122), samyj (1) MurzNT; ~ -ěj (14), -(e)j (108). ◇ V a. N sam(a) (1) RejKup. ◇ n N samo (490), sam(e) (3); -(e) Bielspr; -o : -(e) FalZioł (38:1), BibRadz (6:1). ◇ G samého (185); -ého (11), -ego (6), -(e)go (168); -ého KochFr, KochProp, OrzJan (3), SarnStat (2); -ego OpecŻyw, MurzHist (3), KochPs; -ého : -ego Oczko (4:1). ◇ D samému (29); -ému (2), -(e)mu (27). ◇ A samo (105), samé (8) KrowObr (2), BielKron (2), Mącz (2), BiałKat, Oczko; ~ -é (2), -(e) (4). ◇ I samym (143), samem (12); -em RejPs, MurzNT, GroicPorz, BibRadz, BudBib; -ym : -em FalZioł (5:3), CzechEp (19:1), GórnRozm (1:3); ~ -em (1), -(e)m (10). ◇ L samym (132), sam(e)m (7); -(e)m RejPs, DiarDop, ModrzBaz; -ym : -(e)m FalZioł (4:1), BibRadz (2:3). ◇ V samo (1) OpecŻyw. ◇ pl N m pers

sami (2615). m an sami (6) [cum N pl: krucy (1), orlowie (1), smokowie (1)] FalZioł, Mącz (2), RejZwierz, KlonŻal, KmitaSpit; samy (2) [cum N pl: woły] BierEz, KochFr. subst samy (179), samé (110); -y BierEz (5), OpecŻyw, TarDuch, RejPs (3), KromRozm II (3), KromRozm III (2), LubPs (2), KrowObr (4), RejWiz (5), UstPraw, RejZwierz (4), GrzegRóżn (2), KwiatKsiąż, SienLek (5), RejAp (6), RejPos (11), BiałKat (2), KuczbKat (3), RejZwierz (8), WujJud-Conf, RejPosWstaw (2), HistHel, Strum, BiałKaz, CzechRozm (4), KochPs, SkarŻyw (6), MWilkHist (2), StryjKron, CzechEp (5), KochSz, KochPieś (3), ArtKanc, Phil (2), GrabPospR, SkarKaz (3), SkarKazSej; -é OrzQuin, SarnUzn, KlonŻal, KochPhaen, ReszPrz, ReszList, BielSen (2), PudlFr (2), BielRozm, GórnRozm, PaprUp, GrochKal, GrabowSet, LatHar, WysKaz, WitosłLut, CzahTr, SzarRyt; -y : -é FalZioł (11:1), GlabGad (4:10), RejJóz (1:1), GliczKsiąż (5:2), Leop (1:2), BibRadz (6:1), BielKron (13:1), Mącz (10:1), GórnDworz (3:15), BielSat (1:1), WujJud (2:6), BudNT (1:3), ModrzBaz (1:14), SkarJedn (1:1), Oczko (3:5), Bielsjem (4:2), WujNT (2:5), JanNkar (1:5), SarnStat (1:11), PowodPr (1:2), KlonFlis (1:1); ~ é (25), -(e) (85). ◇ G samych (326). ◇ D samym (183), samem (15); -em RejPs (3), RejKupSekl, Diar; -ym : -em LibLeg (4:1), MurzNT (1:2), GórnDworz (4:2), ModrzBaz (9:2), GórnRozm (1:2), PaprUp (1:1); ~ -em (1), em (1) MurzNT (1:1), -(e)m (13). ◇ A m pers samych (47), samy (39), samé (19); -ych RejRozpr, MurzHist, GrzegRóżn, GrzegŚm, BudNT, WerKaz, ActReg, OrzJan (2), SkarKaz, VoiSzł, CiekPotr, GosłCast; -y RejPs (3), RejKup, KromRozm II, KromRozm III, Diar, LubPs, Mącz, RejPos, RejZwierz, BudBib (2), KochSz; -é Leop (2), GórnDworz, WujJud, WerGość, Phil; -ych : -y : -é LibLeg (2:1), MurzNT (1:1), KrowObr (-5:2), BibRadz (1:3), BielKron (3:3), CzechRozm (7:5:1), PaprPan (1:1), ModrzBaz (2:-:1), SkarJedn (1:-:1), SkarŻyw (1:4), CzechEp (4:1:1), LatHar (1:-:1), WujNT (9:1:4), SarnStat (1:-:2); ~ -é (2), -(e) (17). subst samé (50), samy (24); -é Mącz, GórnDworz, WujJud, BudBib, ModrzBaz (4), Oczko (2), StryjKron, KochFr, KochPam, LatHar (2), OrzJan (3), OstrEpit, WujNT (3), SarnStat (4), WitosłLut, KmitaSpit, PowodPr (3), KlonFlis; -y BibRadz, FalZioł (4), GrzegRóżn, SienLek (4), SkarJedn; -é : -y GliczKsiąż (2:1), BielKron (6:2), RejAp (1:1), CzechRozm (4:4), SkarŻyw (1:1), CzechEp (3:3), SkarKaz (1:1); ~ -é (12), -(e) (38). ◇ I m samými (17), samymi (7); -ými FalZioł, MurzNT, DiarDop, LubPs, BielSat, WujJud, ModrzBaz, Bielsjem, GosłGosp, KochFrag, SarnStat (3), PowodPr, SkarKaz (2); -ymi LibLeg, LibMal, RejWiz, SkarŻyw (2); -ými : -ymi CzechRozm (1:2); ~ -ými KochFrag, SarnStat (2), -emi (1) MurzNT, -(e)mi (12). f sam(e)mi (9), samymi (1) GlabGad. n samymi (6) CzechRozm (2), CzechEp (2), Calep, GosłGosp, sam(e)mi (3) Mącz, ModrzBaz, SkarŻyw. ◇ L samych (57), sam(e)ch (1); -ych : -(e)ch FalZioł (3:1). ◇ du N sama (5) BierEz O, BielŻyw 159, BielKron 76v, 340, WyprPl B.

- I. Wyodrębnia określony obiekt od innych [w zdaniach bezpodmiotowych występuje w celowniku i dwa razy wyjątkowo w bierniku] (15030) 45
1. Ze względu na rzeczywistą sytuację (8383) 45
- A. Bez innych osób a. rzeczy [w zasadzie w mianowniku, pełni funkcję okolicznika] (1141) 45
- a. Bez nikogo (903) 45
- a. Bez towarzystwa, samotnie [tu też w bierniku] (317) 46
- aa. O większych skupiskach w izolacji od innych (2) 46
- bb. Sam na sam (o dwóch uczestnikach) (62) 46
- aaa. O walce w pojedynku (53) 46
- β. [Bez mieszkańców, pustyl] 46
- γ. Bez pomocy, samodzielnie, o własnych siłach (180) 46
- δ. Bez pośredników, bezpośrednio (3) 47
- ε. Bez rozkazu, bez zachęty, bez przymusu, dobrowolnie (188) 47
- aa. O zwierzętach (13) 48

ββ. <i>O naturalnej śmierci</i> (7)	48
ζ. <i>Bez pozwolenia władzy nadrzędnej, samowolnie</i> (30)	48
η. <i>Bez jednego rządzącego, suwerennie</i> (17)	48
θ. <i>Bez obcego przeciwnika, między sobą</i> (4)	48
ι. <i>Bez ingerencji ludzkiej, samoistnie, w sposób naturalny; o obiektach nieżywotnych, elementach natury, rzeczach i zjawiskach, rzadko o ludziach</i> (164)	48
b. <i>Bez kogoś a. czegoś określonego [w zasadzie mianownik, wyjątek znac. γ.]</i> (89)	48
α. <i>Bez określonych osób, pod czyjąś nieobecność</i> (33)	48
β. <i>Nie mając czegoś, nie posługując się czymś</i> (9)	49
γ. <i>Bez czegoś, zwłaszcza bez tego, z czym zwykle się łączy lub z czym stanowi jedność [określa rzeczownik w różnych przypadkach]</i> (39)	49
δ. <i>Bez udziału ludzkiego a. boskiego</i> (8)	49
c. <i>Bez niczego [zwykle określa rzeczownik w różnych przypadkach]</i> (149)	49
α. <i>Bez dodatków, czysty</i> (127)	49
β. <i>Bez innych</i> (2)	49
γ. <i>O zapisach liter i słów, też o wymowie dźwięków, o słowach: osobno</i> (14)	49
δ. <i>Bez poddawania zabiegom, bez obróbki, w stanie naturalnym</i> (4)	50
ε. <i>W oderwaniu, jako taki</i> (2)	50
B. <i>W znaczeniu zbliżonym do 'tylko'</i> (3812)	50
a. <i>I nikt, nic poza tym [w zasadzie określa rzeczownik (też zaimek) w różnych przypadkach]</i> (3316)	50
α. <i>Pojedynczo, jednoosobowo; jeden (jedyne) a nie więcej (czasem o dwóch w opozycji do reszty)</i> (305)	53
αα. <i>O Bogu jedynym</i> (173)	54
b. <i>I (a) nic więcej, nic większego; wystarczy to</i> (447)	55
c. <i>Nie licząc innych, przykładowo o jednym z kilku obiektów, często z podaniem odnośnych liczb</i> (49)	56
C. <i>Własnym udziałem</i> (3480)	00
a. <i>Określa wykonawcę lub nosiciela stanu</i> (3414)	00
α. <i>Osobiście, nie przez wyznaczoną osobę (zastępcę, przedstawiciela), we własnej osobie</i> (119)	56
β. <i>Własnym działaniem, własnymi siłami, z własnej inicjatywy; często: własnymi słowami</i> (2371)	56
αα. <i>O Bogu i Chrystusie; też: własną mocą, z własnej woli</i> (1233)	58
ααα. <i>Powołanie się na własne słowa Boga lub Chrystusa (wyjątkowo Maryi) dla potwierdzenia prawdziwości</i> (322)	59
ββ. <i>O działaniach podmiotów nieosobowych (wyjątkowo)</i> (13)	59
ααα. <i>O zwierzętach</i> (4)	59
βββ. <i>O pojęciach, tu traktowanych antropomorficznie</i> (9)	59
γ. <i>Łącząc różne funkcje</i> (17)	59
δ. <i>Własnymi myślami, opiniami, uczuciami</i> (695)	59
αα. <i>Powołanie się na autora jakiejś opinii (często dla potwierdzenia stawianych mu zarzutów lub podkreślenia sprzeczności)</i> (230)	60
ββ. <i>Potwierdzenie opinii własnym zdaniem</i> (62)	60
γγ. <i>Potwierdzenie opinii wyrażanej przez autora wypowiedzi, przez odwołanie się do opinii (wiedzy i doświadczenia) innej osoby, zwłaszcza adresata wypowiedzi</i> (218)	60
δδ. <i>Uwydatnia osobistą reakcję emocjonalną mającą zwrócić uwagę na niecodzienną sytuację</i> (35)	60
ε. <i>Własnym doświadczeniem (często jako wzmocnienie prawdziwości przekazywanej treści)</i> (212)	61

b. <i>Określa odbiorcę: kogoś, komuś osobiście</i> (16)	61
α. <i>Do rąk własnych</i> (6)	61
2. <i>Ze względu na pozycję społeczną obiektu: wyodrębnia osobę powszechnie uznawaną za znaczniejszą od innych</i> (2022)	61
A. <i>O Bogu i Chrystusie</i> (1707)	62
B. <i>O osobie (istocie) wyróżniającej się negatywnie</i> (38)	63
3. <i>Ze względu na intencję komunikacyjną autora wypowiedzi: z różnych powodów autor zwraca uwagę na dany obiekt</i> (4625)	63
A. <i>Ten a nie kto inny (to a nie co innego)</i> (670)	63
a. <i>Z rzeczownikiem osobowym</i> (359)	63
α. <i>Wyodrębnia osobę z jakichś powodów na to zasługującą, zwykle z racji jej nadrzędnej pozycji społecznej (zdanie przedstawia czystą informację i w odróżnieniu od znac. 2. rzeczownik wyróżniony w tekście mówionym nie byłby wymawiany ze szczególnie intonacją wyrażającą szacunek)</i> (262)	63
β. <i>Osoba, a nie to, co z nią związane</i> (39)	64
γ. <i>Cały człowiek (a. zwierzę), a nie część ciała lub produkt</i> (30)	64
δ. <i>Właściciel, a nie rzeczy posiadane</i> (28)	64
b. <i>Z rzeczownikiem nieosobowym: wyodrębnia element istotny, ważny, a nawet najwyższej wagi, w danej sytuacji decydujący</i> (311)	64
α. <i>Całość, a nie część lub produkt</i> (68)	65
B. <i>Wyodrębnia osobę, której udział w danej sytuacji jest nietypowy, nieoczekiwany: wbrew temu, co można by przypuszczać, nawet on</i> (57)	65
C. <i>Ten, o którym mowa, wyżej wspomniany; służy podtrzymaniu lub przywróceniu ciągu narracji</i> (355)	65
a. <i>Ten, kogo sprawa dotyczy, choć nie musi być poprzednio wyraźnie nazwany</i> (16)	66
D. <i>W funkcji zaimka anaforycznego lub osobowego: on, ja, ty</i> (3470)	66
a. <i>Ten, o kim mowa, główna osoba przedstawionej sytuacji; ten, kto mówi, do kogo mówi</i> (2781)	66
α. <i>W mianowniku</i> (1581)	66
αα. <i>Dotyczy obiektów nieosobowych, w tym zwierząt</i> (30)	68
β. <i>W innych przypadkach (w dzisiejszej polszczyźnie w tej funkcji nieużywanych)</i> (200)	68
γ. <i>W połączeniu z zaimkiem (w różnych przypadkach; w układzie kolejności osób zaimka: 1., 2., 3. osoba)</i> (1000)	69
αα. <i>On, a nie ten drugi, na miejscu tego drugiego (zwykle o zajmowaniu czyjegoś miejsca, często przemocą)</i> (69)	71
b. <i>Właśnie on (ja, ty), a nie kto inny (inni) lub nieważne, że może też kto inny: zwłaszcza on (ja, ty), a nie ten drugi (ci inni) uczestniczący w przedstawianej sytuacji</i> (689)	71
α. <i>Właśnie on, a nie ten, o kim źle mówił lub któremu chciał coś złego wyrządzić</i> (95)	72
β. <i>Pokazuje sprzeczność między czyimiś słowami a czynami lub sprzeczność w postępowaniu lub słowach danej osoby (zwykle zespołu)</i> (85)	73
E. <i>W funkcji epiforycznej, tj. zapowiadającej dalszy tekst</i> (73)	73
II. <i>Tym będący</i> (65)	73
1. <i>Prawdziwy, rzeczywisty – nie pozorny; autentyczny – nie przedstawiony metaforycznie lub symbolicznie</i> (26)	73
2. <i>To, co jest treścią danego pojęcia, to, na czym coś polega</i> (12)	74
3. <i>Ten, kto reprezentuje daną cechę w najwyższym stopniu, będący uosobieniem czegoś</i> (23)	74

a. O Bogu (19)	74
4. Personifikacja pojęcia (2)	74
5. To samo, to, czym coś jest (2)	74
III. Podkreśla zwrotność: łączy się jako element dodatkowy z czasownikiem lub zaimkiem, brak „sam” w zdaniu nie zmieniłby jego sensu [oprócz funkcji podkreślania zwrotności wiele użyć wykazuje nawiązania do którejś z funkcji wyróżnionych w znac. I.] (3527)	74
1. Z czasownikiem zwrotnym (tu umieszczono tylko jednostki mające odpowiednik niezwrótny ze składnią: kogo) (537)	74
A. Z czasownikiem właściwie zwrotnym: samego siebie (470)	74
a. On siebie, a nie kto inny jego (437)	74
α. O samobójczej śmierci lub zadawaniu sobie świadomie bólu (69)	74
β. Z własnej woli (40)	74
γ. O nieprzewidzianym skutku własnego działania: wbrew woli (94)	75
αα. Z podmiotem nieosobowym (4)	75
b. Siebie samego i jeszcze kogoś a. coś (3)	75
c. Siebie, a nie kogo innego (30)	75
B. Z czasownikiem wzajemnie zwrotnym: jeden drugiego (67)	75
2. Z zaimkiem zwrotnym (2973)	75
A. Z zaimkiem właściwie zwrotnym (2866)	75
α. Z czasownikiem (a. rzeczownikiem odczasownikowym) tworzy całość o znaczeniu czasownika zwrotnego (lub odpowiedniego rzeczownika odczasownikowego) (6)	77
β. Nie wprowadza własnego elementu znaczeniowego, jest automatycznym dodatkiem do zaimka zwrotnego (8)	77
a. W utartych połączeniach z wyrażeniami przyimkowymi (998)	77
B. Z zaimkiem wzajemnie zwrotnym (107)	79
3. Z zaimkiem dzierżawczym „swoj” (też wyjątkowo z „własny”) (17)	80
IV. To, co zasadnicze, a nie rzeczy (sprawy) poboczne z tym związane (300)	80
V. Bez (godnego uwagi) odstepu od punktów skrajnych lub centralnego: tuż przy..., w ..., a nie poza; często dodatkowo podkreślając wielką odległość (309)	80
1. Dotyczy miejsca (też miejsca w tekście) (207)	81
2. Dotyczy czasu (92)	81
3. Dotyczy stopnia lub okoliczności (przen) (10)	82
VI. Użycia trudne do interpretacji, wydają się nie pełnić w zdaniu żadnej funkcji znaczeniowej (w tekstach wierszowanych często dla potrzeb wersyfikacji) [w tłumaczeniach z łaciny w tekście podstawy zwykle nie ma żadnego odpowiednika dla „sam”] (110)	82
VII. Różne, osobliwe: odstępstwa od normy, sporadyczne nawiązania do innych znaczeń (11)	82
VIII. Określa przymiotnik (41)	83
1. Sam czyj, czyj samego (22)	83
2. Być może tworzy stopień najwyższy [cf język rosyjski] (8)	83
3. Być może podkreśla przymiotnik w stopniu najwyższym (5)	83
IX. W funkcji rzeczownika: »sam« – »sama« = mężczyzna – kobieta (nie tylko mąż – żona), też »sama« = samica (6)	83
*** Bez wystarczającego kontekstu (21)	83

I. Wyodrębnia określony obiekt od innych [w zdaniach bezpodmiotowych występuje w celowniku i dwa razy wyjątkowo w bierniku] (15030):

1. Ze względu na rzeczywistą sytuację (8383):

[Interpretacja wielu poszczególnych użyć jest być może niewłaściwa. Rzeczywista intencja komunikacyjna nadawcy byłaby rozpoznawalna tylko w tekście mówionym, gdzie oprócz kontekstu zasadniczą rolę odgrywają środki prozodyczne (akcent i intonacja zdaniowa). W tekście pisanym, zwłaszcza przy często mylącej z dzisiejszego punktu widzenia interpunkcji lub przy całkowitym jej braku, jest to niemożliwe.]

A. Bez innych osób a. rzeczy [w zasadzie w mianowniku, pełni funkcję okolicznika]; *solus HistAl, Vulg, PolAnt, Mącz, JanStat, Cn; ipse Vulg, Mącz, PolAnt, Modrz, JanStat, Cn; solus ipse PolAnt, JanStat; solitarius PolAnt; singularis Vulg (1141):*

a. Bez nikogo (903):

α. Bez towarzystwa, samotnie [tu też w bierniku] (317): *Metr-Kor 34/135; A* gdy go wżrzał fámego/ Nád księgami leżácego: Iął ty fłowá k niemu mowić/ Iákoż możelż fám tuta zbyć? On mu rzekł/ nigdy ia nie fám/ Závždy częřtá bieřiádę mam *BierEz P4, F3, Ov, O2v; OpecZyw 7v, 36, 37, 45, 53, 104v, 146; BielŻyw 57, 165; Lib-Leg 7/36; RejPs 44v, 97v, 148; LibMal 1544/80v; Połłał gi ociezch do nas na pole fámego RejJóz M4v, C5, G3; SeklKat N; RejRozm 396; RejKup z6v; HistAl C, K8v, Mv; KromRozm I N4; BielKom Fv; LubPs Z6; GroicPorz mm; RejWiz 71v; Leop Ier 15/17; Támże fámi miedzy fobą čicho vknováli/ Iákoby iá kiedyfżkolwiek fámę przydybáli. *KochZuz A2v, A4; RejZwierz 7; BibRadz Dan 13 arg, 13/14; Miefzkálázwá fámá (krołu miły) w iednym domu obie fpołu BielKron 76v; Dáryus s Cyruřem pánował po zábitym Báłtyzárze/ lat 2. Sam Cyrus po nim/ lat 22. BielKron 111v, 11v, 70v, 80, 88, 101 (13); KochSat B3v; KwiatKsiąż G3 [2 r.], G4; Solivagus, [...] Sam fie błákáyáci. Mącz 400a, 96d, 401c, d; gdy fie iuż było zmierzkló/ fzedł fám/ fług nie čekáiąc do gořpody fwey Górn-Dworz P8, T4, Aa8, Bbv; A táiemnie przyřzedł ku corce fwey á náłázł iá fámę w komnácie y včyřnił fnią vpornie wołá fwą. *Hist-Rzym 8, 66v, 115v; RejPos 210v; BiałKat 303v; RejZwierc 39v; BudBib Iob 31/17, Is 63/3, Ier 15/17, Thren 3/28; SkarŻyw 57, 130, 226, 444; Przede wřzytkim Bog był fám [...]. A fám/ iř oprócz niego zewnářz nic nie było. *CzechEp 254, 258; KochFr 16, 61, 129; Krolowie fmutni po fwych miłofnicach/ Telkniá/ że fámi legáią w łoznicach. *KochSz B4v; PudlFr 34; GórnRozm D3v; Calep [991]a; GórnTroas 42; GrabowSet G3; KochAp 10; KochFrag 28; WyprPl A3v; WujNT Matth 14/23 [2 r.], Mar 6/47, Luc 9/36, Act 15/34; Ale nieprzychodź fámá/ niech zarář przy tobie Pięčne Grátiie będą *WitosłLut A4, A3v [2 r.]; SkarKaz 314b; GosłCast 39.******

W zdaniu bezpodmiotowym (23):

~ Celownik (21): Miłóciem bywa nędznemu/ Cierpieć nędzę nie fámemu *BierEz L2v, L2; BielKom G4; GliczKsiąż A2; Nieieřt dobra rzetz tźłowiekowi fámemu być [Gen 2/18] KrowObr 220v [przekład tego samego tekstu KrowObr 220v, BibRadz, BielKron 1v, RejPos (3), RejZwierc, CzechRozm 16 (2), WerKaz], 220v; Leop Eccle 4/10; BibRadz Gen 2/18; BielKron 1v, 80; RejPos 42, 100v, 149v; RejZwierc 1v; CzechRozm 16 [2 r.]; WerKaz 282; ArtKanc V2v; SkarKaz 633a; Tefzno mię fámey domá *CiekPotr 31; nic nie [= nie ma] fżkodliwřzého/ Sámému bydź chorému/ y nic telkliwřzého. GosłCast 39.**

Biernik (2): *Diar 77; PYtařz nietefznoli mię ták fámého fie-dziéć KochFr 56. ~*

W porównaniach (6): Iedno tu fáma iako pień Czáfem fiedże [.] przeř czały dzień *RejJóz F3v; iedno thylko fám fie wierci iáko kozá od fthádá odrářzona RejZwierc 90v, 29v, 141; CzechRozm 179; á iednáf fám iáko owcá ziednym towarzyszem/ bez bronii y przy-iaćioł [...] ná ich oftre źelázo fzedł. SkarŻyw 374.*

Połączenia: »sam bez, przez [kogo, czego]« (2:1): Owcze famy przez iagniáth wyganiać na pole *FalZioł IV 1d; OrzRozm H3; Ieden [Melchisedech] fám bez potomřwá/ drugi/ to ieřt Aaron/ z potom-kámi y z rodzáiem nářtepuiącym. SkarKaz 156a.*

»sam tylko« [szyk 6:5] (11): thwyerdzi yřch nykth przinym nyebel alye thełko flám tho řprawował *LibMal 1552/166v; Staw-Pieř A3; GliczKsiąż L3; BibRadz 2.Mach 8/35; BielKron 32; Rej-*

Zwierc 90v; BudBib 1.Mach 13/4; SkarŻyw 452; StryjKron 662; Wyrozumiał iż mizerny żywot jego być miał/ [...] ieśliby był ná fwoobodzie sam tylko przebywał *ArtKanc* N11; *LatHar* 273.

»sam (...) z [kim]« (10): *BierRozm* 7; *RejJóz* G7v; Zołtawiwfzy Moizelz wżytok lud zá gránicami gory Synái/ tylko sam z Aaronem przez gránic weszli ná gorę *BielKron* 32; Pánie miły każ wżytkim wyniść áby tylko sam femną zołtał *HistRzym* 36v, 21; *SkarŻyw* 374, 452; *KochFr* 82; cięższy [żał] Pyrrhá miála/ Gdy fámá z mężem ná świećie zołtála *GórnTroas* 67; Y musić dla téy woyny kościół ftać pułtkami/ A ia sam niezpór będą odpráwił z wróblami. *WypriPl* Cv.

Zwroty: »sam zosta(wa)ć (a. ostać (się))« = *relinqui a. remanere solum (ipsum) PolAnt, Vulg; solitarium se facere PolAnt; ipsum (solum) manere Vulg* [szyk zmienny] (56): Liżká gdy karmi fżukála/ Z iamy była wybieżála. Lišetá famy w iámie zołtały *BierEz* Mv, N4v, Ov, P4; *OpecŻyw* 31, 33v, 65, 176; *OpecŻywSandR* nlb 2v; *HistJóz* C3v; *FalZioł* IV 21c; *BielŻyw* 50; *RejKup* d7; *RejWiz* 34, 46; *RejFig* Aa6v; *RejZwierz* 33, 117v; ieftem podobien wrobliowi który sam zołtawa ná dachu [sicut passer solitarius super tectum] *BibRadz Ps* 101/8, 2.Mach 8/35; *OrzRozm* C4v; *BielKron* 15v, 100, 156; *RejAp* 105v; *HistRzym* 105, 129v; fáłzywe Proroki [...] do Zboru wáłzego gromáżdźcie/ ábyście trzy albo czterzey fami we Zborze nie zołtáli. *WujJud* 118v; *BudBib Gen* 32/24, 1.Mach 13/4; *HistHel* C3v, C4; *SkarJedn* 249; Y wkrotkim czásie wżytki pomarli [...] fámá zołtála Bazyliffa. *SkarŻyw* 179, 320, 368, 452; *KochPhaen* 9; *KochPieś* 32; *KochWr* 34; *Phil* F3; *GórnTroas* 45, 67; *LatHar* 167; *WujNT Ioann* 7/9, 8/9, 12/24[25], *Rom* 11/3, 1.Thess 3/1; *KmitaSpit* B2v; *PowodPr* 9; *SkarKaz* 120a, 609a; *CiekPotr* 56; Pokić fię dobrze wiedzcie moc przyiaćioł będzie/ Lec ieżli fię pochynieł sam oštánieł wżędzie. *CzahTr* H4v; *SkarKazSej* 669a.

»samego zostawi(a)ć (a. ostawić); sam zostawiony« = *relinquere solum PolAnt, Vulg; relictus solus Vulg* [szyk zmienny] (10;2): mariá/ profila go aby ie samé nieostawil/ ale iá s fobą wziął. *OpecŻyw* 14v, 81, 97v, 176; *Leop* N 10/8; *BudNT Ioann* 8/19[29]; *CzechRozm* 17, 236v; NIemam íi zacc dziękowác/ móy miły doktorze/ Ześ mię fámego z gośćmi zołtáwił w komorze *KochFr* 82; Byłeś [Panie Jezu] [...] powrozy iako łotr zwiáżány/ sam tylko w rękách nieprzyiaćielkich zołtáwiony *LatHar* 273; *WujNT Ioann* 8/29, 16/32.

Wyrażenia: »sam jeden (a. jedyny, a. jedurny)« = *solus PolAnt; ipse solus, unus Vulg; in solitudine Modrz* [szyk 17:3] (20): *BielŻyw* 156; *MurzNT Matth* 14/23; *GliczKsiąż* A2; Iedurny sam iefst człowiek/ á drugiego niema/ áni fyná/ áni brátá *Leop Eccle* 4/8, 11; Incomitatus, Bez slug/ bez towarzisztwá/ Sam yediny. *Mącz* 61a; *HistRzym* 105; *ModrzBaz* 77; *KochOdpr* D2; Trzy latá nápułtyni sam ieden przeżył *SkarŻyw* 471 marg, 57 marg, 86, 165, 235; *KochPieś* 19; *GórnRozm* Dv; *Calep* [991]a; *WujNT Ioann* 6/15; *WitosłLut* A3v; *SkarKaz* 609a.

»sam osobno« = *singularis, seorsum solus Vulg* (4): A gdy sam był ofobno/ pytáli go íi co przy nim byli [...] *BibRadz Mar* 4/10; wziął Iefus Piotrá y Iákubá y Ianá: y wwiodł ie ná gorę wyfoká famy ofobno *WujNT Mar* 9/2[1], *Mar* 4/10, *Luc* 9/18.

»sam pustopas« (1): iako on zubr odynieć co go od siebie ftaó wybije/ íz iedno sam pułtopás chodzi/ á żadnego fpołku z inemi żwirzety nie vzywa. *RejZwierc* 88v.

»sam szczegulny« = *ipse solus Vulg* (3): *LibMal* 1554/187; Iezus tedy [...] włfedł záfię ná gorę sam fszczegulny. *Leop Ioann* 6/15; *WysKaz* 47.

Szereg: »albo (nie, i) sam albo (ale, i) z [kim]« (5): *RejWiz* 54; iuż theż fobie w ciepley izbie wfiedzieł/ áłbo sam áłbo s przyiaćielem. *RejZwierc* 111v, 107v; iefli iefst cały Chrifus w chlebie/ [...] tedy tám nie sam iefł/ ále z vczniámi swoimi *CzechRozm* 265, 199.

Przen (7): á ná mieyfce dobrej á wefotey myfli/ wchodzi w nas zła/ á fmęthna/ á iefczce nie fámá/ ale przywiedzie s fobą wżytki niedoštátki *GórnDworz* H5v; *SkarJedn* 393.

Przysłowie: Y nie bez przyczyny ona przypowieś miedzy ludźmi profteimi powftála: Iż niezczęćcie nigdy fámó nie chodzi. *RejAp* 135.

a) O towarzystwie w postaci własnych myśli (4): Ktorzyćiem siedzą z księgami/ Nie mogą być nigdy fami: Aże kiedy w ćizbie siedzą/ Tám dopiero fami będą *BierEz* P4; *BielŻyw* 110; Wfzákze y tak nie był sam/ ábowiem miał z fobą/ ktory w fobie miał (rationem) rozum fwoy. *CzechEp* 254.

aa. O większych skupiskach w izolacji od innych (2): nie (małz) wrot/ áni zatwory v niego/ fami miedzákáia. *BudBib Jer* 49/31; A fiedzimy [my, Polacy] w pokoju przez dawny czás fami. *MycPrz* I [D].

bb. Sam na sam (o dwóch uczestnikach) (62): ále młodzy brát Lech obaczywłzy tho zábił go gdyłthá fámá była ná łowie *BielKron* 340v.

Połączenia: »sam(y) a sam(y)« = *we dwie osoby; na osobności* (3): fluzelem panv temv przełz dwey lyeecze, y cząłtom fny sam a sam yezdziel *LibMal* 1545/103v; Iefliby zgrzełzył brát twoy przećiw tobie/ nápomniż go sam á sam *CzechEp* 29; *CiekPotr* 10 [2 r.]; [Wituł samy a samy z moskiewskim Wasylem traktują koło pokoju *StryjPocząt* 343 marg].

»sam z samą« = *sam na sam (o kobiecie i mężczyźnie)* (1): Ut maneam solus cum sola, Abych zołtał sam s fámą. *Mącz* 207a. [Cf IX. »sama z samym«.]

[»sam z samem«: Solum solus conveni. Samem fie z fámem zfedł. *TerentMatKet* Q2v.]

aaa. O walce w pojedynku (53): Potym fie powabili [Aleksander i Porrus] ná rękę fami czynić *BielKron* 126; powabili ná rękę Debreás Skánderbegá sam fnim czynić *BielKron* 252, 126, 215, 248v [2 r.].

Połączenie: »sam a sam« (24): vmowił tak aby fie sam á sam z Frinonem hethmanem Atenfkim bił za wżytkie woýfka *BielŻyw* 12; wywabił go sam á sam Philokletes ná rękę *BielKron* 59, 58 [2 r.], 60v [2 r.], 65v [2 r.], 101v [2 r.], 105v [2 r.] (20); Monomachus, Hárcownik ten który fie sam á sam potyka. *Mącz* 230c, 49d [2 r.], 498c [2 r.]; Niechże poydzye sam á sam z Thomáfem zápáfy *PaprpPan* S3v, D [2 r.], H3 [2 r.], R2 [2 r.], Tv [2 r.], T2v [2 r.] (18); *StryjKron* 210 [2 r.].

β. [Bez mieszkańców, pusty: I Akości fámó fiedzi [sedat solitaria] miáfto/ tak ludne? *BibRadz Thren* 1/1.]

γ. Bez pomocy, samodzielnie, o własnych siłach (180): Więć oracž gdy się náczekał/ Nádziecie w pomocy nie miał: Kazał fynowi sierpy wziąć/ Muśiwá fnać iuż fámá żać. *BierEz* O, M4v, N, N4v, O, Pv, S3v; tak iż go [dziecię Jezus] trudno bylo nofítz/ a famo niemogło dlá fwé młodości chodzit. *OpecŻyw* 30v, 158, 177; *FalZioł* IV 17a, 18a; *WróbZioł* gg5; *RejPs* 171, 219v; *LibLeg* 11/43v; wloćzil [go] po yzbye thak dlugo afch mv fżyá yakofz fcham wydarł. *LibMal* 1545/102v, 1548/140v; *SeklKat* N3; *RejRozm* 398; *RejKup* z8, Aa, cc6v, dd4, ee4, ee7v; *KromRozm* III M2v; *Diar* 27; *BielKom* B8v; *GliczKsiąż* D7, K; *LubPs* O4, ff2 marg; *GroicPorz* fv; *SeklPieś* 30v; *KrowObr* 209 [2 r.]; *RejWiz* 2, 52; *Leop Num* 11/14; Concilium nam nietrzebá/ my fami dobrze wierzymy *OrzList* e4v; *RejFig* Cc; Ow mu drogę powiáda/ boby sam nie tráfił *RejZwierz* 115; *BibRadz Ex* 18/18, *Num* 11/14; *OrzRozm* T3; *BielKron* 28, 211, 260v, 313v, 348, 357; *Prot* A4, Ev; *SienLek* 163v; *RejAp* BB6; *GórnDworz* S8v, L16; áczci tu tak piřano/ áby każdy sam mógl wyrozumieć [...] *GrzepGeom* B4; Ale sam iako práwy Bog po śmierci fwey z grobu wftał *RejPos* 107v, A6, 30, 67v, 68v, 81 (18); *BialKat* 26; *HistLan* D3; *KuczKat* 415 marg; chciałem cię prośić byś mi tych drow pomogła ná ramię záložyc/ ále iuż nie threbbe/ bom fobie iuż odpoczyńał/ záložę sam. *RejZwierc* 170, 74, 106v, 254, 259; *WujJud* 114; *BudBib Deut* 1/9[10]; *Strum* G3v; A tak iż też on ániół wybáwił Izraéla od wfzech jego nieprzyiaćioł [...] gdy ziemię obiecána pośiadał przeto wybáwicielem iefst názwany. Aby Izraelćzycy nie mniemáli/ żeby fie fami od fwych nieprzyiaćioł wybáwili. *CzechRozm* 57, 1v, 119v, 147; [mówią baby, tj. polożne:] nietákicé

lą niewiały Hebrejki iako Egipcjki: vmieią ony famy fobie bábic/ á niźli [= *zanim*] przychodzim do nich/ rodzą. *SkarŻyw* 477, 30, 52, 56, 490; wielkim pędem iako z gory oná wodá wftecz bieżáłá/ ktora ácz lamá chybko fzlá ná dol/ iefzcie iá wiátr tym tężey gnał *StryjKron* 26; *CzechEp* 182, 197, 258; PRofzono iednéy wielkiemi proźbámi/ Nie powiem o co/ zgádnicie to lámi. *KochFr* 23, 51, 61; *KochPieś* 52; *PudlFr* 31; *ArtKanc* F14; *KmitaPsal* A4v; *KochProp* 16; *GostGosp* 60, 62; *KochFrag* 29; iefli wátpifz żebyś lam miał doftáć odpufzczenia ciężkich grzechow fwoich/ vzywayże przyczyńcow/ vzyway pomocy kościolá *WujNT* 212, 314; *PowodPr* 34; *SkarKaz* 81a, 242a [2 r.], 242b [4 r.], 383b *marg*, 385a, 457b; *CiekPotr* 40; *GoslCast* 38; Tá rodzicow pozbywfzy w młodości/ Rzádzilá fie lamá w ftáteczności. *PaxLiz* A4v, C; Podáł kupę ftrzáł zwiázánych/ y lámáć ie káždemu fynowi kazał. Czego gdy vczynić nie mogli: on poiedynkiem káždá lam przełomił. *SkarKazSej* 676b, 660b; *KlonWor* 9; *SzarzRyt* D4v.

Z *rzeczownikiem* (12): ták iż lámi Mámaluhowie wfzytko woylko Arábow odpędzili *BielKron* 456, 254, 410; iákoby Bog lam nie mogli niczemu sprofháć bez iákich pomocnikow. *RejAp* 86; *GórnDworz* Z5, Ff8; *WujJud* 95; Trázybulus on mężny by fmiál z nimi ftoczyć/ Przyrzekam iż lam Woyciech fmiálby go vkroćić. *PapPran* Y2; *ModrzBaz* 110v; *SkarŻyw* 599; *BielSjem* 8; Kiedyby lámo Pogánftwo známi woiowáto/ á nie ręká Bolka przemožna w nich/ mniefybfmy fie lękáć mieli. *PowodPr* 12.

Celownik w zdaniu bezpodmiotowym (2): nie zdało się nam przystojno samem co imo radę WM tym podawać *Diar* 40; Iż lámemu przyrodzeniu człowieczemu niepodobna po ták długim y wielkim przez vbiczowanie krwi wylaniu/ krzyžá dźwigáć [...]: dokláda tego y tym to zámyka/ iż to było mocy Bolkiey á nie człowieczey. *CzechEp* 183.

Połączenia: »sam (...) bez, (o)krom, oprócz, przez [kogo, czego]; sam ... imo [co]« (14:4:2:1;1): *Diar* 40; *KrowObr* 10; Iefli [Baal] był bog/ fnádniec fie lam pomści krom was. *BielKron* 50, 254; *RejAp* 54v, 86; *GórnDworz* Ff8; gdyż nigdy lam fobye [...] žadney rády oprócz twey fwięthey fálki ni w czym dáć nie može. *RejPos* 202v; *WujJud* 95; *Strum* C2v; *CzechRozm* 122; *ModrzBaz* 110v; *SkarŻyw* 213 *marg*; Bog mi lam bez mego o tym myślenia/ práwie niewiem iako naprzod ie [wędzidło] do vft włożył. *CzechEp* *3v; *OstrEpit* A2; *WujNT* 267; *SiebRozmyśl* E4. Cf »sam bez pomocy«.

»tylko sam« (2): *KrowObr* 144v; áby oni z tobá nofilo brzemię ludu tego/ á nietylko ty lam. *BibRadz* Num 11/17.

Wyrażenia: »sam jeden« (2): *GrzepGeom* B; iż Turkowi folgowác trzebá/ bo temu/ Kroleftwo naywiftze lámo iedno nie wydoła. *GórnRozm* M2.

»sam bez pomocy, krom pomocy« [szyk 4:1] (4:1): gdy krom pomoczy uetrzecz leczyczech lámá przełż pyáthnáfzczye ftopyenyow uefzla *PatKaz* III 112; *GliczKsiąż* O2; *RejZwierz* 78v; *CzechRozm* 36; ktore [zwierzęta] [...] fkoro fie vrodzą á troché podchowáią: potrzeby fwoie lámey bez pomocy opátrzyć fobie mogá. *SkarKaz* 633a.

Przen (11): lámá fie rzecz dobra chwali. *FalZiol* +2v; *RejKup* f2; *KromRozm* II q4; *GliczKsiąż* B2; Krzywdy ktore fie wiernym dzieią lámey przychodzą przed obliczność Božá *BibRadz* I 3a *marg*.

Z *rzeczownikiem* (6): *LubPs* Y4v; *RejWiz* 78v; *BielKron* 290; á lámá fpráwiedliwóść woła á vpomina Páná ná pomftę zloftliwych *RejAp* 61v; oczy lámey/ iako pewni od fercá poftlowie/ sílá fpráwíc mogá *GórnDworz* Cc4, Gg3.

đ. *Bez pośredników, bezpośrednio* (3): Niewiem tedy dla czego Świętych o tho prośić mam: co mnie [...] dáć Pan wfzyftkich ónych/ przez którego fye świętymi ftáli/ može: ón fye lam o to każe prośić *BialKat* 151; IZ fie fkárzyli Poftlowie Ziemfcy/ żeby Szláchtá z Wielkiéy Polfki [...] byłá ociążoná przedawániem foli Prufkiéy: ktorego fmy [...] Stániłáwowi Gráiowfkiému [...] pozwolili/ profzác [...] żebyfmy lámey fzláchéie z Wielkiéy Polfki/ foli Prufkiéy zá pieńádze ich dodawáli *SarnStat* 389, 373.

ε. *Bez rozkazu, bez zachęty, bez przymusu, dobrowolnie* (188): *BierEz* C4, N2; Y chciał fie za tymi flowy lám polożyzt na on krzyž/ ale onij żołnierze/ gwałtem go na krzyž porzucili *OpecŻyw* 138v, 125v; *FalZiol* IV 24b; *March*³ V7; iż wielekroć ona lámá fzu-kała tych ktorymby dobrze vczynić mogła *WróbŻoItGlab* A2v; *LibLeg* 10/147; *RejPs* 86; *ComCrac* 20v; *RejJóz* C8v, O8v; Snać by fie lám rychley vznał Kiedy bys mu nieprzekazał [lege: nie przekazał]. *RejKup* n2v, Q, Xv; *KromRozm* I E2v; *KromRozm* III D2v; że sie nas poddanych swych wiernych rozmiłować raczysz iście nie z nawodu niczyjego, jedno sam i z miłostí naszej przeciw osobie WKM naszego MP. *Diar* 76; *DiarDop* 99; *BielKom* D2v; żeby też rodzicom nye godziło fie dzyatek fwych kárác/ [...] gdyby dzyatki lámey dobre były/ s przyrodzenya dobroć á ftáteczność miłowały. *GliczKsiąż* F6, D2; *GroicPorz* dv, ee3; *KrowObr* 58v; *RejWiz* 164v; *Leop* 2.Par 26/20; *RejZwierz* 68v, 105; Y vczynił pokoy z mielczány w Betfurze ktorzy lámey wyfzli z miáftá *BibRadz* 1.Mach 6/49; olkoczón ze wfzech ftron od Lántgráfá y innych/ miáftá fálki proflic/ y dáł fie lam w więzienie *BielKron* 224, 119, 165, 176v, 200v, 203v (11); *Corrigere* seipsum, Sam fie vznać/ vbaczić. *Mącz* 350b, 92c, 394d, 461b [2 r.]; *SarnUzn* D3; *SienLek* 14v; *RejAp* 23; *GórnDworz* Hh7v; *HistRzym* [89]; do vbožuchnych nędzniczkow nie profzono lám przychodził *RejPos* 243v, 21, 23v, 30 *marg*, 133v, 143v *marg*, 145; *BialKat* 171; *HistLan* D2v; *KuczbKat* 205; Bo ácz fie trefi czáfem thák fláchetne przyrodzenie/ ktore bez wfzego przymufzenia [...] do cnoty á do dobrich obyčáíow lámey fie pociągáć będzie. *RejZwierz* 18v; Gdyż y gość wdzięcznieyfyz czyo lám s chući á z miłostí przydzie do kogo *RejZwierz* 167, 25v, 40v, 43v, 62, 143v (12); *WujJudConf* 67 [2 r.]; *BudBib* 2.Mach 7/10; Abyś obaczył każdy/ iako lam w dobrowolne potępienie idziełz *SkarJedn* 325; Antoniná lámá przyfzła do Sędziogo. *SkarŻyw* 444 *marg*, A5v, 235, 306, 478; *CzechEp* 16, 388; *NiemObr* 129; *ReszHoz* 116; *BielRozm* 31; *ZawJeft* 39 [2 r.]; *GórnTroas* 71; *WujNT* 748; *SarnStat* 215; *PowodPr* 60; *SkarKaz* 313b; *CiekPotr* 17; *CzahTr* H2; *GoslCast* 27.

Z *rzeczownikiem* (3): Namowy od krola nie czekali: Sami panowie o to profili/ Aby fina Kroleem vczynili. *KlerPow* 9; *BielKron* 272; żeć y lámey Drukárze tych odpufstow moc niezliczoná do modlitw nabožnych/ dla pożytku fwego/ przyczynili *LathHar* 287.

Celownik w zdaniu bezpodmiotowym (1): niewiem iefli s czyich plothek/ czy fie icy ták lámey zdało widzieć/ we mnief iákáś odmianę *GórnDworz* C5v.

W połączeniach typu: »sam (...) z swego ..., swym ...« (10:6): vdał fye nye lam fwá wołá/ ále zá obyáwyenim bolkim/ do Hye-ruzálem *KromRozm* II t2v; *KromRozm* III I7v; *RejWiz* 133v; *Leop* Num 16/28; że nie rádži lámey z chućj fwey ludźie vzwáváią fie być grzełznymi *BibRadz* *6v; iż ten Pan bez wołania/ bez nárzekania wielkie⁹⁹ lám z dobrotliwey fálki fwoiey okázáć to raczył/ iż [...] *RejPos* 221v, 70 [2 r.]; *BielSpr* 42v; *CzechRozm* 88v; *ModrzBaz* 44; Izem niesam zswego podobania ale zroskazania ICesarskiey M iechac y služyc musiał *ActReg* 159, 126; *OrzJan* 108; *WujNT* 748; gdy fie lám fwoią popędliwóścią iako chćiwy czárt miece ná bližniego *SkarKaz* 313b.

Połączenie: »sam bez [czego]« (2): á nikomu nigdj nic winien nie zoftáł/ á s káždym fie lam bez práwá/ bez przymufzenia [...] y rozládzil y poftánowił. *RejZwierz* 35v; *PowodPr* 84.

Wyrażenie: »sam dobrowolnie (a. z dobrej swej woli(-ej), z dobrą wołá), sponte« = *sponte* (sua) *Modrz* [szyk 40:12] (51:1): *OpecŻyw* 138v [2 r.]; *WróbŻoIt* mm8v; *RejPs* 46v, 84v; thám od mamky tháłch dzyeweczka lámá dobrowolnye zanyim fchla *LibMal* 1544/88, 1552/168; *RejJóz* E6; *GroicPorz* hh2; *RejWiz* 169v; *BibRadz* I 301a *marg*; *BielKron* 21v, 60, 349, 357, 399v; *RejAp* 9v; Iż náłz Pan Kristus ták vmiłowáł kościoł fwoy/ iż fie lam dla niego dobrowolnie wydał *RejPos* 153, 3v, 69, 87, 147v, 243, 327v; rozebrałzy fie lam dobrowolnie pokłęknał ná plácu/ czyńże kácie co małz czynić. *RejZwierz* 92v, 71, 267; *BielSpr* 48; *WujJud* 191v; *RejPosWstaw* [21³]v; *CzechRozm* 119; *ModrzBaz* 31, 44; *SkarŻyw*

402 marg; *StryjKron* 757; *Paprup* Kv; Atoć to Bog wie sąm ich discursi naktore oni **sami** sponte nawiedzając mię napadali. *ActReg* 185; *OrzJan* 13, 108; *Lathar* 217; *WujNT* 108; *SarnStat* 67 [2 r.], 822, 1061, 1152, 1190; *PowodPr* 60; *VotSzl* Dv; do ciemnice onéy Sam wledeł/ wledeł z dobrą wołą *GosiCast* 74, 73; *PudlDydo* A3v.

aa. *O zwierzętach* (13): *FalZioł* IV 27a; *LubPs* R6v; Rownie fie z námi dzyeie/ by lecie z muchámi/ Gdzye im miodem námáze/ tedy lażá fámy. *RejWiz* 168, 44, 47v; *Vertragus*, Wyborny polny pies któri sam nośi zwierz do domu. *Mącz* 485c; do ktorego [okreću *Noego*] żwirzát y ptakow [...] nápułzczał/ bo fie fámy przedzdyeki cińnęły do niego *BielKron* 5; *RejPos* 257; *Strum* H4v; *SAm*y do fwéy obory woły rospuśczone Przybiegły z gór *KochFr* 105.

Z rzeczownikami (2): Ribitw gdi niem [solą amoniaku] fieć pomaże: fámy ryby do niey idą. *FalZioł* II 23; *SienLek* 182.

Wyrażenie: »sam dobrowolnie« (1): A fnadžby y fámy ty owieczki dobrowolnie by ią [welnę] ftrzałaty s fiebie *RejPos* 189.

bb. *O naturalnej śmierci* (7): *BielŻyw* 55; Iedni márnice pobici/ drudzy trućinámi/ Rzadko kiedy wlyfzyłz/ by pomárli fámi. *RejWiz* 172; *BielKron* 191, 242v; *BialKat* 141; *SkarŻyw* [407]; Ná kóniec/ pelen wieku/ y przyftoynéy chwały/ Sam fye práwie położył/ iáko kłos doftáły. *KochTarn* 78.

cc. *Bez pozwolenia władzy nadrzędnej, samowolnie* (30): *RejJóz* N5; fwowolnye bez ofobliwego rofkazánya przelożonych kofcyelnych/ fámi fye wkazánye y ine spráwy á poługi kofcyelne wćyep-yáya. *KromRozm III* 16v, F2v; Iż o Paná niedbamy/ á co tám dzyá-lamy/ Wlyztko fobie fwowolnie fámi wymyflamy. *RejWiz* 184v, 189v; Ale co rzeká ci nędznicy ktorzy fobie fámi owfzem iefzcze nád wołą fwięta iego/ á nád frogie zákazanie ie^{so}/ wymyfláią dziwne wymyflý á wynałáki fwiátá tego *RejPos* 180v, 180v marg, 189v, 200v, 235v, 280; *WujJud* 146; *CzechRozm* 195; [heretycy] wzgárdziwly przelożone swoie/ fámi fobie niebo otwarzác chcą *SkarJedn* 20, 34, 46, 49, 50, 53, 54, 374; *SkarŻyw* 412, 536; *CzechEp* 49; *ActReg* 40; *WujNT* 31; Sámi bieżeli/ mowi P. Bog/ á iam ich nie poftał *SkarKaz* 241a, 206a marg, 240a.

W połączeniach typu: »sam swym ..., od swego ...« (2:1): á nye yáko w tych nowych kácyrzow/ gdzye fwyeccy fámi fwą mocą ták-ye wrzędy kápłáńfkye podawáya *KromRozm III* Kv, I6; á ono fámi od fwey głowy y áffektow fwoich [...] rádom feymowym przefzkody y zamiełzki/ iákie mogá/ czynią *SkarKazSej* 694a.

dd. *Bez jednego rządzącego, suwerennie* (17): *KrowObr* A2v; iefli Krol do Polłki z Litwy nie przyedzie/ rádźic o fobie fámi będziiemy *OrzRozm* C3v; PO wgnánium Tárquiniulá [...] wftáwili Rzymiánie áby fámi Rzeczpołpolitá spráwowáli *BielKron* 104v, 197v, 281v, 341; Swietcy widząc ich [duchownych] nierząd w rzeczy popráwili/ Ięli fye fámi kázác *KochZg* A3v; *WujJud* a3; *MycPrz* I B3v; Lecz pod tym słowem/ piśáne Práwo ábo Státut/ zámyka się y tá vchwałá/ ktorą fámo połpolłtwo fobie ftánowi *ModrzBaz* 5, 3v; *SkarJedn* 377; *Calep* 304a; *SarnStat* 65; *SkarKazSej* 666a, 690a.

Połączenie: »sam bez [kogo]« (1): Ale go [biskupa] połpolłtwo fámo bez kápłanow nye obiráło *KromRozm III* I7.

ee. *Bez obcego przeciwnika, między sobą* (4): *Leop* 2.Par 20/23; Ale kiedy nie będzye iuz nikt walczył z námi/ Vżrzycie přetko záleb iż poydzyemy fámi. *RejZwierz* 6v; acz fie náłzy přeciw iemu [Solimanowi] zbieráli [...] ále nic nieuczynili/ zwłáfczácá gdyż fámi Krześciánie fpołu walczyli/ to iefł Cefarz z kfiążety á z krolem Fráncułkim. *BielKron* 259; *Paprup* K3.

ff. *Bez ingerencji ludzkiej, samoistnie, w sposób naturalny; o obiektach nieżywotnych, elementach natury, rzeczach i zjawiskach, rzadko o ludziach; sponte (sua) Miech, Mącz, Modrz, Cn; ultro Vulg* (164): přeczće to źiele/ O ktorym iefł pracey wiele: Nietáko mi přetko wfchodzi/ iáko co fie fámo rodzi. *BierEz* C, Cv, H4v, K, M2, Sv; *OpecŻyw* 51; *FalZioł* III 38b, IV 8a, 8d, 15a, V 25 (8); *GlabGad* D7, G5; *MiechGlab* 77; A gdy fie to ftánie tedy fámo niebo iáwnie wyzna y okaże spráwiedliwofć *RejPs* 74v, 27, 50, 78, 87; *RejRozpr* 14v; Bo miłofcz z czałem przyplynie A z czałem też fáma zginie *RejJóz* D4v, E2 marg, L5; *RejKup* y4; *KromRozm* I

O3v; *KromRozm III* G6v; Bo kiedy s przyrodzenia krew będzye goráca/ [...] Wnet fie fáma zápali *RejWiz* 117, 35 [2 r.], 56, 91v [2 r.], 180v, Cc4v; *Leop Act* 12/10; *RejZwierz* 40, 84v, 139; *BibRadz* *3v; Wzyęli potym Ieremiałzá á włożyli do iezyerzylká błotnego Helchiazowego/ áby fie tám sam zaduřil *BielKron* 95, 3, 33v, 48v, 75v, 77v marg (15); *Mącz* 85c, 298c; Abowiem wfzelka zá rzecz fáma fie borzy *SarnUzn* G7; wfzelkye kroleftwo niezgodne fámo vpádnie *SarnUzn* G7, [G2]v; á dáć im [pijawkom] ták dłuho ftáć poki fámy nieodpádną. *SienLek* 110v, 46v, 48v, 149, Yyy; iáko přzed tą wielmożnoćią mury fie fámy pádály á obalály *RejAp* 16, 22v, 122, 146, 173v; iuz im tho ták fámo plynie/ iż cokolwiek počz-ną/ ludziom ná nie s podziwieniem pátrzyć miło. *GórnDworz* E5, E7, Fv; *RejPos* 68, 83, 175, 217v, 218v, 285v, 338v [2 r.]; *BialKat* 316; *GrzegŚm* 48; ále kto do tego přyczyny nie dá ićcie miecz sam nie vderzy *RejZwierz* 71v, 39v marg, 64v, 81v, 120, 128v (12); *BielSpr* 73; prawdá iednego Powfzechnego Kościóla Rzymkiego fáma fie broni. *WujJud* kt, 1; *WujJudConf* 17; *HistHel* C; *BudNT* přzedm b3v, b5, c4; *CzechRozm* 233v; *ModrzBaz* 5v, 116; *SkarJedn* 149; *Oczko* 33v; *KochPs* 53; vroda twoiá fáma cię krolem czyni *SkarŻyw* 188, 517 [2 r.]; *CzechEp* 56; Kiedy w bęben przybijáią/ Sámy nogi práwie drgáią. *KochSob* 57; *GórnRozm* C3, H4; Automata – Zegarek fáam chodząci. *Calep* 119a; *GostGosp* 84, 102; W nędzy lápác pomocy/ w feczęściu przydźie fáma. *GórnTroas* 37, 13; *GrabowSet* K4; *OrzJan* 69; *WyprPl* B2; *SarnStat* 388; *SkarKaz* 205a, 485b [2 r.]; Idź rowno z wodą/ fáma cię ná grzbiećie Poniešie Wiłlá *KlonFlis* E3, C2, F4v, G [2 r.], G2v, G3; Więc też nie fáma [ziemia] rodzi: ále ią pomnaża Bog/ niebo/ ftońce/ y cžás *KlonWor* 79.

Z przymiotnikiem (1): ábowiem sftápił ogień od Pána y ftrawił wfzytki ofiáry y tłuftoći ktore były ná ołtarzu. (marg) Ofiárá fáma zápálna. (–) *BielKron* 38.

W połączeniach typu: »sam (...) z (a. od) swego ..., swym ...« (8:2): Bo žiemia/ fáma s fwęgo pochopu [*Spontanea*] owoc przy-nośi *MurzNT* Mar 4/28; Přetni žyemię nápoły/ iuzci fie nie zgoi/ Ni fie fáma fwą mocą iuz nigdy nie fpoi. *RejWiz* 113, 102v; *RejZwierz* 6, 112v; *Continua* motio, Vftáwiczné/ Wieczne á bez pře-ftanku rufzanie fámo z fwey mocy *Mącz* 103d, 296c; *RejZwierz* 141v; Bo w rořterku/ álbo fáma od fwych řit rzecz połpolita vpáśe muři [...] álbo [...] *KochWr* 20; *JanNKar* C3v.

Połączenie: »sam (...) bez (przez) [czego]« (9): *BielKron* 301v; *RejAp* 128; dzwony fámy bez žadney ręki/ ludzkiey dzwoniły. *SkarŻyw* 546; Bo řię tá [tj. wiara] fáma z okazania Boga [...] bez ofobliwych y dluých řkolnych wywodow pokaże. *CzechEp* 56. Cf »sam bez prace(j)«.

Wyrażenia: »sam dobrowolnie« [szyk 3:1] (4): *GrzegRóżn* G4; přzeto cokolwiek fie tám vrodzi žywnoći to z rzek wilkość ma/ nie z fámych dobrowolnie [...] ále z przypráwá ludzi *BielKron* 267; A on báłwan dobrowolnie sam pádł ná žiemię/ y fkrufzył fie *RejZwierz* 202v, 159.

»sam bez (przez) prace(j)« (5): *BielKron* 8v, 89v, 141v; ftáráć fye oto áby fpał: w tym fpániu fámo to [tj. ta dolegliwość] zginie přez pracey. *Oczko* 31v; Žiárno gdy kto wśieie/ Sámo rośćie bez prace *KlonWor* 77.

»sam z siebie« (1): Bo řię [chmiel] sam z fámeho řiebie ná káždy rok řieie *KlonZal* C2v.

g. *Bez kogoś a. czegoś określonego [w zasadzie w mianowniku, wyjątek znac. γ.]* (89):

aa. *Bez określonych osób, pod czyjąś nieobecność* (33): *Zoraw* [...] Prozo w mišie nos omaczał. A liłzá fáma řeptátá *BierEz* N3, F2, M3v; *HistAl* G6v; Mam ia infznych řpraw dořicz/ fułzczie ie [řzaty] tam fámi *RejJóz* D6v; á iż nie wfhápił był z zwolenniki swoimi Iezus w łódź/ ále že fie fámi zwolennicy iego byli pře-wieźli w łodzi. *Leop Ioann* 6/22, *Luc* 10/40; *BibRadz* *Luc* 10/40; Tám pięć dni miełzkáli čekáiąc Ianá krolá Czełkiego ktory fie był ná pomoc obiecał przyiechác. A gdy nie przyiechał/ rufzyli fie fámi *BielKron* 372, 103v, 107v, 210v, 320, 374; [do karczmarki:] Day s

konwiał náleiem fámí. *RejZwierc* 235v, 150v; Iuż fie tám fámí z Miłtrzámi fíwemi o tym díputuycíe y zgdazyćie iáko chcećie. Myć tych [tj. obrazów] zá media [...] nie mamy *WujJud* 208; *BudNT Philipp* 2/12; ácz częłto Iudżine potomłtwo w niewoley bywáło/ iáko napierwey ze wżyfłkimi infzymi Izráelczyki w Egíptcie/ á potym fámó z Beniámityczkámí w Bábilonie *CzechRozm* 167, 170; *Paprpán* C3; *SkarJedn* 66; Bárnábáľ Páwłowi fię z tey drogi wymowił/ [...] á Páweł S. mogli fám tę poľugę ná ktorą fzedł z inem ktorým towarzýłzem odpráwił. *SkarŻyw* 537; *Paprup* F2; *ActReg* 130; gdy fám Vrzędnik/ á łlug Páńłkich do siebie nie ma/ náznáczýć Włodárzowi drugiego podłtáwká/ áby tego dogládał *GostGosp* 108; *WujNT Luc* 10/40, *Ioann* 6/22; *SarnStat* 841.

Celownik w zdaniu bezpodmiotowym (2) rzekli íey: Páni śláchetna náwiedza cię Kryłtus z Apółthoły fwymí ofiáruy fie im/ rzekłá: niemam mężá domá przetho mi fie nie godźi fámey *BielKron* 420v [idem] *WerGość* 218.

Połączenie: »sam oprócz, przez [kogo]« (1:1): zesłi się księżka biskupi do KJM sami oprócz Rad inych. *Diar* 56; *SarnStat* 302.

β. *Nie mając czegoś, nie posługując się czymś* (9): idźcieľz gdjey fie nápieracie fámí wżyfłcy/ tylko dobytek wáľz áby zołtał wżytek. *BielKron* 29v; ták iż mułieli wmiotáć w morze zbroię dla cięľżkości naw/ y fámí wykákáwáli w wodę nieprzyiáćiele. *BielKron* 460, 16v.

Połączenie: »sam (...) bez, okrom [czego]« (4:2): bo fámí bez żáglow pływáią tylko wiołły. *BielKron* 450; *GrzegRóżn* E3v; *BielSpr* 36; *WujJudConf* 80; áby teľz fámó o Pánu fwym wiedzili: okrom práwá ná ich fercách nápiłanego *SkarŻyw* 260; [*Kmieć ma mieć*] Dla rábienia drew śiekiery/ świder/ y inne fłátki íemu potrzebne: ále teľz y fám bez tych iáko Pánu/ ták y łobie robić nie może. *GostGosp* 30.

γ. *Bez czegoś, zwłaszcza bez tego, z czym zwykle się łączy lub z czym stanowi jedność [określa rzeczownik w różnych przypadkach]* (39): Ktore rzeki w morze płyną/ By obrocił fłroną inną: By fámó morze zołtało/ A wnie nic nieprzybywáło. *BierEz* D4v; *FalZioł* I 94c, V 116v; *RejKup* aa8; *RejWiz* 145; *RejZwierc* 137v; ilko ono męłtwo zda fie wíęłtze kiedy fłromność íełt przy nim: tylko teľz záłię fłromność przy oney fíerdzitości/ śile/ á męłtwie/ dobrze fie wíęłtza widzi/ niźby ták fámá byłá. *GórnDworz* I5v, Mmv; Ták teľz tákowé dwie Figurze bywáią pomierzóné łáčno. Może teľz fámá [tj. jedna bez drugiej] Kwádratowa Figurá być pomierzaná *GrzepGeom* F2v; *RejPosWiec*² 91; *GrzegŚm* 35; *RejZwierc* 110; Lecź trudno łługo ma trwáć fámó odłczępieńłtwo/ áby fię do niego kácerłtwo nie przymieľzáło. *SkarJedn* 159; Pomázanie ołtámie Olei u S. kłádá ná vmarłe/ y tego Sákrámęntu nád fámym bezdułnym ciáłem wżywáią. *SkarJedn* 347; źiółá fámé wżywáľzy/ áłbo w chuście/ áłbo ták fámé/ cięplo przykłádać *Oczko* 33; *SkarŻyw* 384; íełtze [oliwká] áni gáłázek/ áni łitków rodząć/ Sáma tylko dopiro łeczupłým prátkiem wchodząć *KochTr* 6; *CzechEp* 184; *WerGość* 255; *GórnRozm* K4, N; Cnotá choć dobrze fámá bęďzie/ chwalebna íełt *KochCn* B3v; *WyprPl* B; Ná krzyżu fámó Bołtwo w cięle fię táłło/ Tu człowieczeńłtwo z Bołtwem oczóm fię zákryłó. *LatHar* 386; *WujNT* 787 marg; Tá wiárá nie fámá vłpráwiedliwíá/ ále rodźić y przyczyniáć łobie innego towarzýłtwá cnot ś. muśi. *SkarKaz* 348a, 348a marg; *GostCast* 3.

Połączenie: »sam (...) bez, krom [czego]« (7:3): Gdy ziele Pięćperłth fłuczeľz fámó krom korzenia [...] *FalZioł* I 102d; *BielKron* 126, 260v; íełłi chceľz wiedzíć iáko wyfoka fámá łmpicá íełt bez wiezeľ/ zmięř iá poľpoľu z wiezál/ á potym ołobno zmięř wiezē *GrzepGeom* P2v; Sákrámęnt fám bez rzeczy íełtći widoma á pozwirzchnia ołobá chlebá y winá *WujJud* 257v; *CzechRozm* 236; *CzechEp* 49; Bo poprawdźie fámégo fercá/ krom ciáłá/ Niebaczę żebyś iáki pożytek miáłá. *KochFr* 42; /cz/ fámó bez punktu, znáczy tóž co z punktem *JanNKar* E2; *SkarKaz* 3b.

Wyrażenie: »pod samym niebem« = *pod gołym niebem* (1): ktorzy nie záváďdy pod dáchem albo pod Namiotem/ ále pod fámym niebem nawykńá legáć *BielSpr* 2.

δ. *Bez udziału ludzkiego a. boskiego* (8): Nie przydawać temu fłrachu kto fie tak y fám boi. *RejJóz* C6; *RejPos* 52v; *WujJudConf* 224; *Strum* G2v; widzieli nadedrzwiami komorki íego/ krzyż złoty ná fámym powietrzu wířący. *SkarŻyw* [474]; Samiż Apółtołowie [...] chore oleiem pomazowáli: [...] y pewnie to wiedzili/ że fámá oliwá cięľżkich chorob nie leczy. *LatHar* 648; íełłi ci łudźie nie łá z Bogá: teľz zá czáfem fámí vłtáná y wyginá *PowodPr* 55; Armátá by náwięłtza fámá iuż vchrońić. *Strudná ma CzahTr* H2.

ε. *Bez niczego [zwykle określa rzeczownik w różnych przypadkach]* (149):

α. *Bez dodatków, czysty* (127): *Mymer*¹ 41; a ktoby niemogli fámego fokú pitz dla gorzkołtzy/ teľz moze ay [lege: jı ‘go’] otzukrowat *FalZioł* I 1b; warzże thi rzeczi w wodzie á w winie/ albo w fámym winie áže dopołowicze *FalZioł* I 26a; ziarna tego ziela wylupiwłzi fmaż íe fámę w panwi/ á gdy fie dobrze zagrzeiá y przyfmażá wybierz á ná chufę wkládz *FalZioł* I 62c; Ale lepíey gdy iá [wodkę lawendowá] w winie pije niźli ták fámę. *FalZioł* II 7c, [*7], I 1c, 4c, 12a, 15d (70); Czemuż od fámego wina barziy głowa boli niź od rozłwarzanego. *GlabGad* G8v, G8, G8v [3 r.], 16; A íedno drugim przedfię muśi fie miárkowáć/ Bo by nie tho/ wżytkoby mułiáło fie płowáć. Bo by melánkolia fámá pánowáłá/ Pewnieby přętko głowá káźdá ołzáłá. A gdyby fámá flegmá theľz zołtáć muśiłá/ Pewnieby thá káźdego přętko vduśiłá. *RejWiz* 117v; miáł Sálonon [...] tarczy dwie łcie s fámego złotá *BielKron* 78, 214v, 375v, 410; *Mącz* 32b; LEkarze fłárzy/ ku przepuľczzeniu żywotá/ dawáli chorym fámę wodę cięplá pić *SienLek* 38, 56, 59v, 62 [2 r.], 66v, 68 (18); *RejZwierc* 21v; á ci/ ktorích wentríkuł dobrze wypurgowány chćiwie wodę przymieľ/ [...] nic nie mieľzáiáć niech fámę pijá *Oczko* 20v; Cerotum Santalinum íey dáć/ áłbo fámé/ áłbo vnguento Rołáto/ cum fucco Abfintij [...] rozczynióné *Oczko* 26, 26, 31, 32, 38.

W przeciwstawieniu: »sam ... z [czym]« (9): Teľz gdi fokú czebulnego wpuľciľz w vcho s fokiem bożego drzewka, albo fámego, teđi ołtrzi mdly fłuch *FalZioł* I 27d; Naprzod [olejek] Rożany nalepfzy/ potym Fijołkowy/ fámę albo z białkiem á z wodką rożaná zmieľzawłzy. *FalZioł* V 41, II 5b, III 3d, V 75v; *GlabGad* K2v; kthorym [bydlu] krew puľczzáiáć/ fámę [tj. krew; per se] y theľz z iáglami żrá. *MiechGlab* 22; *SienLek* 155v; wíędz/ że wpićiu lékárkim/ częłto bárzo wżywáią cięplicnych/ ázwáľzczá śiárczánych wóđ/ czáfem fámých/ czáfem z przyfáďą *Oczko* 19.

Połączenia: »sam ... krom [czego]« (1): Czemu teľz czáfem/ fámá poľwáć dobrze ocukrowána zdołáć moze/ y krom máńny. *Oczko* 35.

»telko, jedno, jacy (...) sam« [*szyk* 5:1] (4:1:1): albo theľz íedno fámę prochy fłtharwłzi íe wpuľć w nos trocheľ *FalZioł* I 75d, I 97a, 99c, 149a, V 69; A gdyby fye komu Wáłrobá zápalitá/ má ziela chłodzące iádać/ [...] tylko z fámym octem *SienLek* 89.

Wyrażenia: »sam czezy, czysty« [*szyk* 1:1] (1:1): Zywe frebro tzcźemi fłinami fámemi bywa gáľzono *FalZioł* III 35c; GOłáb íełth ptak bárzo chędogi/ żádnego łcirwu ani plugawey rzeczy nie pożywiáiący, telko fámó czyłte ziarno. *FalZioł* IV 21a.

»sam prosty« (1): przyłol oney wody w ktorey chceľz moczyć takowe rzeczi, richley wymokńá niźli w fámey prołtey wodzie *GlabGad* 17v.

β. *Bez innych* (2): z takowych grufzek wiele fie kolery mnoży [...], á to gdy fámę bywáią pożywane, wřzakož po infzey karmi nie łá tak łzkodliwe *GlabGad* I5, G6.

γ. *O zapisach liter i słów, teľz o wymowie dźwięków, także o słowach osobno* (14): Bo teľz fámá [litera i] moze całé łłowo wczynić *MurzOrt* Bv; Bo tho fámó łłowo fłan prze fię nie pewnego Nie znáczy/ áž rzecz pewną przyłáczyľz do niego. *GrzegRóżn* N3v; K temu łatıvoć nie przez ei, ále przez fámó i ma być piłáne *WujNT* 870, przedm 13, 15, 24; *JanNKar* E4v; *JanNKarGórn* Hv.

W przeciwstawieniu: »sam ... z [czym]« (1): że przedśię v przez kropki kłáďá ná poczátku łłów/ choc fámó a nie zdrugá literá má być wymáwiáno *MurzOrt* B3.

Polączenie: »sam ... bez [czego]« (1): Iákož niewiem/ ábo fámo Adon/ [...] bez przydátku ktorego z tych imienia/ iáko Iehowy/ ábo Elohim ábo Adonáy/ ábo Sábáot/ mogło być náležione *Czech-Ep* 301.

Zwrot: »sam stać« (4): *MurzOrt* B2; Ale tám nie bes przyczyny to he iest przydano áni teź ták fámo zgołá ftoi/ lečz ie iefcže fłowko drugie vprzeda *CzechRozm* 134; *JanNKar* F2; *JanNKar-Orz* F3v.

đ. *Bez poddawania zabiegom, bez obróbki, w stanie naturalnym* (4): Wezmi korzenia flazowego [...] á okrob trochę z wierzchu á pothym rozmocz w miedzie [lekarstwo na wywołanie miesiączki]. [...] Teź korzeń fámy wyfokie⁸⁰ flazu/ s wieprzowem fadłem ftłuczony á przyłożony na wrzod twardy: miękczy gi *FalZioł* I 81b, I 33b, 35d.

Wyrażenie: »sam surowy« (1): że wodá kámienna [...] własność wfobie tákowá máiača/ že iéy áni zbože/ áni chmiel/ áni wárzénie wyrzucié niemože: á co ktoby iefcže fáme furową pić chciál? *Oczko* 23v.

e. *W oderwaniu, jako taki* (2): iż to ciáło w ktorym piękność widzi/ nie iest przyczyná/ á początkiem oney czudności/ y owfzem piękność (biorąc iá fáme) iż nie ma ciáłá/ [...] wiele thym tráci *GórnDworz* Mmv.

Wyrażenie: »sam szczyry« (1): więc tę chęć ktorá będzie miał ku vpodobánemu ciáłu/ niechay [...] odeimie od ciáłá/ á przyložy iá ku fámy fczzyrey piękności *GórnDworz* Mm3v.

B. *W znaczeniu zbliżonym do 'tylko'; solus Miech, Vulg, Hist-Al, PolAnt, Mącz, Modrz, JanStat, JanPrzyw, Cn; ipse Vulg, PolAnt, Modrz, JanStat; unus Vulg, Mącz, Modrz, Cn* (3812):

a. *I nikt, nic poza tym [w zasadzie określa rzeczownik (też zaimek) w różnych przypadkach]* (3316): Bo cžeś z mnoftwá nie pochodzi/ Práwać fáma cnotá rodzi *BierEz* K4v, O3, Rv; Dáy mi [...] ku tobie ieněz fámy iest práwdziwá mądroftz s czyftym vmyllem przyftz *OpečZyw* [123], 2v, 3, 6 [2 r.], 6v [2 r.], 9v (17); *PatKaz* I 3v [2 r.], 17v; ten fámy fczáfny yesth kto krom mzazy zlofzczy yest *PatKaz* III 141, 96, 125v, 129v, 137v, 139v, 150, 151; *TarDuch* B5; niektore teź [wódky bywajá] s fámych zioł/ niektore z zioł y s kwiatem/ niekthore z fámeo kwiecia/ niektore z fámeo korzenia/ Niektore teź ze włzego poftpołu *FalZioł* II 1c, II 1c [2 r.], IV 10d, 30a, 38a, 45c; *BielZyw* 31; fámemu człowieku dáta [natura] ramiona y barki *GlabGad* D3, C3v, H, O7v; *MiechGlab* 76; *WróbZolt* C4, Ev, 43/5, 61/2, 3 (14); *RejLas* w. 70; tobiechmy fámemu z grzeffyli od ciebiefz fámeo miłofierdzia flukamy *RejPs* 63, 34v, 56, 76v, 93v, 99v (11); *RejRozpr* K4; *SeklWyzn* 2, a3v, D [2 r.], e4 [2 r.], e4v, f4, g3 [3 r.]; *SekIKat* D2v [3 r.], D4 [3 r.], E3, E4v, F [3 r.] (25); *RejKup* k3, bb7v; *HistAl* H4v, I8v; Wyele ich teraz mowi o fámy odpulfczyeny grzechow/ A o pokuýe nic/ ábo málo *KromRozm* I 12, B2v, D3v, E2v, H2, O; abyście [...] ftego šíe fáme⁸⁰ chrześciany być nierozumieli/ że co z Euangeljiéi rozumiecie *MurzHist* R4v, A3, C2, F2v, K, R, T2v; *MurzNT* 3v, 21 [2 r.], 28v, 81 [2 r.], 126 (10); *KromRozm* II d3v, f2, g3v, k4, k4v (9); *KromRozm* III A8, B2v, B5v marg, F3v, I7 (24); *BielKom* G5v; A ty to [...] wolności nasze na tym samym zawisły, iż ani WKM ani żaden i przedtym i potym krol stawić a uchwalać co na nas bez nas nie može. *Diar* 60, 25, 40, 66, 82 [2 r.]; Bárwę s kthorá fye vrodzili áž fáma fmyeré rozedrže *GliczKsiqž* B2, E7v, F5, P6v; Nyečhže cye fámeo wiecznym tu obrońcá mamy. *LubPs* I, B4v marg, B6 [2 r.], C3 [3 r.], D4v [2 r.], E3v (75); *GroicPorz* a2, hhv; Iefli fámy mfłztyzná iest tżlowiek/ tżyli tefz y niewiáftá iest tżlowiek? *KrowObr* 202v, C3v, 12, 13, 41v, 51v [2 r.] (44); *RejWiz* 146v; Páná Bogá twego będziefz fie bal/ á iemu fámemu będziefz fluzył *Leop Deut* 6/13, *Num* 1/50, *Ps* 85/10 [2 r.], 99/3, 145 arg, *Sap* 11/22 (12); *OrzList* g4v, h2v; Gdyž doczefne nábycie/ fpołu s ciáłem ginie/ Sáma flawá pocžciwa/ tá ná wieki flynie. *RejZwierz* 134; Tho przekłectwo fámeo Kainá perfony fię dotyka Ale przekłectwo Adámowe ná ziemię iest przeniešione. *BibRadz* I 3b marg, *3, I 26b marg, 103c marg, 113c marg, 2.Reg 17/2 (27); *OrzRozm* F3; Po-

grzebioná Rachel ná drodze idáć do Bethleiem/ tá fáma miedzy przyrodzonemi Abráámovymi nie otrzymałá pogrzebu. *BielKron* 16, 26, 44, 46, 83, 127v (18); *GrzegRóżn* B4v, C2, C2v, C3v, D2 (21); *KochSat* B4; W téyci fámy [tj. zgodzie] nádžieciá/ že fye przy fwobodzie Swéy dawnéy zoftoiicie *KochZg* B; Omnes eius curae in te consumuntur, Wžiftki fwe ftárania ná cię yednego kládzie/ o cię fie fámeo trofzce. *Mącz* 432d, 81c, 96d, 174b, 372d, 397c; *Orz-Quin* F4v, G2, G2v [2 r.], O3, O3v (12); *SarnUzn* A4v, B2v, D7, E2v [2 r.], E6v [2 r.] (16); *SienLek* 108v; *LeovPrzep* B3; Pátrzayže iż tu nie mowi im fámy [tj. Bogu, Synowi i Duchowi Św.] ále iemu fámemu niechay będzie cžeś y chwala *RejAp* 7, 4v, 7, 16v marg, 37v, 38v marg (14); iżby iedno kroleftwo było ludzi lákomych/ [...] drugie kroleftwo fámych mánotrawcow: [...] czwarte/ fámych gniewliwych: piáte [...] *GórnDworz* C6v, C5v, D3, G3, I6v, M2 (28); *HistRzym* 132v, 135; zełfe tobye táki narod/ ktory fie tylko počnie ze krwyé á s pokolenia fámy białey głowy. *RejPos* 270v, 3v [3 r.], 7, 12v [2 r.], 14, 27v (36); *RejPosWiecz*² 91, 91v, 94 [2 r.], 94v [2 r.], 95v marg; *RejPosWiecz*³ 99 [6 r.]; *BialKat* d2 [2 r.], 86, 93v, 183v, 201, 265v, 321; *BielSat* C4v; *GrzegŚm* 3, 21, 28, 48, 64; *KuczKat* 15, 215 [2 r.], 230 [2 r.], 280, 355 [2 r.], 400; *RejZwierc* 72; *BielSpr* 71; Piłmá nie fámeo ále y Košcióla fluchác potrzebá. *WujJud* Nn, 30, 46v, 51, 53v [2 r.], 56 (28); *WujJudConf* 53 [2 r.], 53v [2 r.], 58, 59v, 72 (11); *RejPosRozpr* b4 [4 r.], b4v, c4; *Rej-PosWstaw* [21²], [21²]v [2 r.], [21³]v, 22, 111, [143²]v; Iž Pápiez fámy Słowiánom dopuścił Ceremonie fpráwować ięzykiem iych włáfnym *BudBib* b4v marg, *Deut* 4/35, 8/3, 2.Reg 17/2, 3.Reg 8/39, 4.Reg 19/15 (11); Nie rzkáć fámi Pánowie/ Ale y miedzy chlopy naydžie tego bárzo wiele. *Strum* P3v; *BialKaz* E3, F3 [2 r.], F3v [2 r.], G, G2v; *BudNT* Ioann 14/11[12], *Rom* 7/25, 16/30[27]; o twey tey obronie niemálfz nic w nowym Teftámencie: ná ktorym fámy Chriftiáne przeftawác máia *CzechRozm* 232v, 1, 2v, 3 [2 r.], 3v [2 r.], 4v [2 r.] (117); *ModrzBaz* 8v, 29v, 39, 40v, 45v (15); iż tá fáma flolicá [tj. Rzym]/ iedności košcielney [...] ftrožem/ powodem/ y obrońcá iest. *SkarJedn* 148; [w ofierze mszy] Chleb tylo á Wino z wodá mielžané/ ná ofiarę kláść fię ma. Nie fámo Wino/ nie [!] fáma Wodá/ ále oboje zmiełžané. *SkarJedn* 317, A3v, 2 [4 r.], 3 [3 r.], 14, 22 (22); á co iefcže zemná Šczęšcie mylli počzynáć/ ty fámy wiefz/ moj pánie. *KochOdpr* Bv; *Oczko* 2, 5v, 6v, 7, 9, 28v; A cokolwiek ludži gubi/ To fámo twé vcho lubi. *KochPs* 78, 9, 80, 149, 184, 206, 208, 215; do ktorego [sakramentu] vżywánia idáć/ dzień przed tym wfámy chlebie á wodzie pošciłá *SkarZyw* 160, 1, 14, 46 [2 r.], 50, 68 (53); *MWilkJHist* D4v; *StrykKron* 125, 642 marg; iż temu wiary dáć niechce/ cžemuby fámemu [tj. tylko temu] wierzyé miał *Czech-Ep* 106, *4v, 6, 7, 10, 18 (135); *CzechEpPorz* **3; ále tego Chriftus nie przydał/ co zowiemy *exclufiuam particulam*, Sámemu ábo *Tylko NiemObr* 37, 7, 10, 32, 34, 36 [2 r.] (20); *KochFr* 13, 18, 39, 132; *KochDz* 105; Nie fáma od przyaciół/ ni od mátki z łoná/ W opéc kráie Heléná morzem vniešioná. Nie ieden Menelaus o žonę fye wáđžil *KochMuza* 27; *KochPhaen* 5; *ReszPrz* 17, 52, 64, 78; *KochPieš* 29, 34, 39, 44; KOMum iá kwiateczki rwáá [...]? Tobie miły nie infžemu/ Któryš fámy mił feru memu. *KochSob* 60, 60; *KochTarn* 78; Tá tego fáma godná/ by fye iéy klániáli Wfzyfcy *PudlFr* 71, 29, 71 [4 r.], 74 [3 r.], 75; *ArtKanc* B20, D4, E6, E20v, F3 (21); *GórnRozm* Fv marg, G4v, N2; Sprawco okrągłéy ziemie Bože práwy/ Sam fpráwiedliwy/ fámy dobrym láfkawy *ZawJeft* 17; niechác przywodzic [...] zadnych ratyi swych puscza się nasamę láskę WKM *ActReg* 108, 26, 168; *Calep* [738]a; *GostGosp* 26; *GostGospSieb* +2v; *GrochKal* 7; *Phil* I3, N, 18, 32; Tyš [Hektor] mur był fámem Troiánin ftał tobá *GórnTroas* 14, 18, 32, 63; ktore imię [Lach] [...] Ruš przedšię fáma zátzymáć: y nie Polaki nas/ ále Láchy [...] zowie. *KochCz* B2; Iuž flowá zá nic/ y obietnic zbytek/ Sam zyłk/ ofoby/ y godność cukruie *GrabowSet* Y2, D2v, E4, I4v, N2, O4, V4; *OrzJan* 13, 34, 44, 45, 46 (11); *OstrEpit* A2v; żadnego počytku znácznego z czytánia fámeo nie odniešiefz. *LatHar* +3v, 87 [3 r.], 93, 164, 254, 279 (20); *KolakCathOkuń* A2; *KolakSzczęšl* C3v; *RybGęšli* C3v; Táć iest Kátholicka wiárá/ przez ktorá fáme

dziecią fię wżytkie cudá *WujNT* 72, *przedm* 2 [2 r.], 9, 13, 18, 26 (139); *WysKaz*)(3, 7, 21; *JanNKar* C3; Zacność y praerogatywá koronowania Króla, fámému Arcybiskupowi Gnieźnienkiému nalezy. *SarnStat* 169, 69, 118, 188, 350, 469 (13); *SiebRozmyśl* F4v; *WitosiLut* A2v; *GrabPospR* K2, L3; *KmitaSpit* Cv, C5; *PowodPr* 5, 35, 79; nie máłz tám ręki Bożey ále fámá ludzka *SkarKaz* 242a,)(2v, 3b, 4a, 41a, 44b (50); *VotSzl* A4, C2v; *CiekPotr* 33, 83; *Czah-Tr* B4, G4, I2v; *GostCast* 7, 19, 35, 57; *SkarKazSej* 669b, 671a, 673b, 679a [2 r.], 682b (12); Gdyż wodá ludzióm rzecż nieuchodzona/ Sámym to rybóm włość iest przyrodzona *KlonFlis* C2v; *KlonWor* 50; *PudlDydo* [B5v]; *SzarzRyt* B2v, C3v.

Z elipsą zaimka (87):

~ *W mianowniku* (55): bo ona boga ublagala a yłz fya narodzył fama załluzyla *PatKaz III* 130v, 129v; *MiechGlab* *4; dla czego fam mam żyć z bolefcia/ widząc fmiercć ták macedonow iáko y Per-fow? *HistAl* H4v; *KromRozm I* N4v; *KromRozm III* G7; iżby On [był] chwalon i wyznawan sam *Diar* 49; *BielKom* A4v; Nawyzfzy nád wżytkami fam w narodziech pánuie. *LubPs* X, D3, Ev, F4, Mv marg, M3, S6, aa3v; *SeklPieś* 20; *KrowObr* 155, 166 [3 r.]; *Leop Num* 11/17; Przecz ták fam fiedziłz/ á lud wżytek od poránku áż do wieczorá stoi przed tobá? *BibRadz Ex* 18/14, *Ex* 10/11, 1.Reg 2/3, *Iob* 28/23; *OrzRozm* N4; Smieią fie oni s tego/ máiac zá to iákoby fámami mieli vmiec y wiedzieć fłowo Boże *SarnUzn* G6v; *RejAp* 39; *RejPos* 68; *BialKat* 3v [2 r.]; *RejZwierc* 47; *BudBib Esth* 14/11; *BudNT Apoc* 15/4; *CzechRozm* 19v, 20, 60v; *ModrzBaz* 25v; *Czech-Ep* 321; o którym [Serwecie] piłza/ iż fie dla tego tylko národził/ áby nie fam był náprofnieylyz y napługáwlyz *Lutherus ReszPrz* 79; *KochPieś* 26, 47; Sámám go [wieniec] fwá ręká wilá/ **Sámá** go będe nośilá. *KochSob* 64; Oná ftałá wefoło fámá miedzy niemi: **Sámá** lzy fwé strzymála: **fámá** nie plákála: Co infza okoliczna ómá ludzi dźiálałá. *ZawJeft* 47; *GostGospSieb* +3v; *GrabowSet* N4; *Lat-Har* 578; ná głowie iego wiele koron/ máiac imię nápiřáne ktorego nikt niewie jedno fam. *WujNT Apoc* 19/12, s. 723, 724, *Apoc* 15/4; *SiebRozmyśl* F3; *SkarKazSej* 670b.

W innym przypadku (32): *SeklWyzn* e4; *KromRozm III* M5v, Q2; Ktorego [Boga] w nas wćziwość/ chwałá cześć famemu *Biel-Kom* B2v; Dijabeł dopuści mieć Kryřtufá jednatzá/ ale nie fámego. *KrowObr* Rr3, 61v [2 r.], 69 [4 r.], 138 [4 r.], 159, 208v marg [2 r.], 220, T14v; Ktoregoř [Abrahama] vmiłował/ á fámemuř tylko oznaymił wolá twoię. *BibRadz* 4.Esdr 3/14; *BudNT Apoc* 19/12; *CzechRozm* 42v; *SkarJedn* 78 [2 r.]; dla czego wierząc w człowieká páná Chrifufá/ nie w fámego tylko wierzymy/ ále wierzymy w Bogá oycá iego *NiemObr* 118, 39, 49; *OrzJan* 45 [2 r.], 108; *Ciek-Potr* 38. ~

Anakolut (1): gdyłz jedno wtobie iest fama nadzieia nářa [tj. w Tobie samym jest nadzieja nasza] *RejPs* 88v.

W połączeniach podkreślających wyodrębnienie: »sam ... inszy (a. in(n)y, ((kędy) indzie(j)), zinąd (a. skądinąd)), drugi« (98:5): *BierEz* Cv; *OpecŻyw* 183v; *FalZiol* IV 50a; Cze^{mv} v fámey niewiałfi cice fą na pietfiach [!] Gdyż v infzich zwierząt fą na żywocie. *GlabGad* D6, C3, E3; *MiechGlab* *4; iż z ynąd wřpomozenie niemoże być jedno od fámego bogá. *RejPs* Ff7v, 61v, 70v; że nie iest infzy nad Iefufa fámego/ přzes ktoregoby kto mógł zbawienia dořtać *MurzHist* S2, C2 [2 r.], Q2v, S4; *MurzNT* 28v, 76; iż v nich fámych/ á nye gđzye indzye yest prawy á prawdziwy kołcyoł boży. *KromRozm III* B6, A6v, Cv, N2v, Q2; *Diar* 86; *GliczKsiąż* D2; *LubPs* X6, Z3v; *KrowObr* 44v, 68v, 69 [2 r.], 87v, 158v, 201v; *Bib-Radz* I 346; Krolowie infzych rzeczi wfzech obfitołé maia/ Samey prawdi tam do nich namniey przinařaia. *KochSat* C; *OrzQuin* F4v, S4v, T3; *RejAp* 9v, 54v, 71v, 88, 141v; nie ktora ina przyczyná czyniła iá ták powfcięgliwá/ ále to telko fámó/ iż cznotę miłowała. *Górndworz* Aa5v, G4, G6, I7, Ee4v; *RejPos* 134v, [219], 233; *Bial-Kat* 3v, 143v; iżby fie tho nie tylko iemu fámemu/ ále y innym rozli-cznym řtanóm y Rzeczyřpolitey przygodziło. *RejZwierc* 138v; Iefzceby nie by tylko fam był tym řafiádem/ Ale nam drugim [tj. řasiádem] grozi bárziesy niżli grádem. *RejZwierc* 246v; gdyż nie

infzemu Apoftołowi/ jedno fámemu Piotrowi/ owiećki fwe zlećić y poruczył. *WujJud* 125, 53v, 58v, 98v; *WujJudConf* 72; *CzechRozm* 13v, 36, 42v, 53, 85 (14); nie iac fam gániác mu tho ini. *PapřPan* Ff3v; *ModrzBaz* 18; *Oczko* 2; do Biblijey fie fámey zániechawlyz inych/ vdam. *SkarŻyw* A4v; *CzechEp* 76, 242, 274, 276, 418; *NiemObr* 37, 77, 102; *KochMRot* A4; Tobie to wolno fámemu/ Ale wierę nie infzemu *KochSob* 61; *ArtKanc* 14v; *ZawJeft* 47; *ActReg* 21; *OrzJan* 91, 108, 115; przy bytności infzych Apoftołow/ iemu fámemu owce fwe poleca *WujNT* 390, 425, 461, 724; *SarnStat* 71, 797, 1026; *GrabPospR* K4; *PowodPr* 78.

»nikt (nic, niskąd) ... sam« (49): tak iřz nitz jedno famo mi-łofierdzie przyciągnęło go/ aby wřpomogł nafycenijm ty ludzie. *OpecŻyw* 52v, [57]v, 59v; bo niskąd nikt nienaydzie wřpomozenia jedno od bogá fámego. *RejPs* 190; *RejKup* m7; *MurzNT* 91; *Glicz-Książ* P6v; Iż niko^{mv} (grzechu) jedno fámemu Pánu řprawowác fie mamy *LubPs* R4 marg, X6v marg, aa marg, bb6 marg, cc2v, ii; *BibRadz* II 64c marg; *Mącz* 319c; *SarnUzn* G6v; *RejAp* 9 [2 r.], 38v marg, 55v marg, 91v, 156 (13); bo chcá aby fámó telko dobre/ bez niczego złego było ná řwiece *Górndworz* H8, C8v; ábowiem błogofłáwieńřtwá niřkad nie należało řzukác/ jedno od fámego Pána. *RejPos* 150, 40, 304v, 317v; *KochList* nlb 2; *MycPrz* II C3; *BudNT Matth* 17/8; *CzechRozm* 49; ktorych řzkoł niech by fię oni fámami wyznawali być Miřtrzámi y Oycámi/ á nikogo do nich niepuřczáli *ModrzBaz* 14; *SkarJedn* 36; *SkarŻyw* 41, 383; *ArtKanc* Q5v; *GrabowSet* E4v; Lecz o onym dniu y godźinie nikt niewie/ áni ániołowie niebiefcy/ jedno fam Oćiec. *WujNT Matth* 24/36, *Matth* 17/8, *Apoc* 19/12; *PowodPr* 61.

»nikt (a. kto), řaden in(n)y (a. inszy (nic in(n)ego (a. inszego), nigdzie(j) indzie(j)) ... sam« (43:27): *WróbŻolt* B7v, E3; *RejPs* 80v, 109, 141, 146v; *LibLeg* 11/82; *ConPiotr* 33v; *SeklWyzn* ktv; abyfmy [...] wnym fámym á nie wzadnym ynim řtworzeniu iego wżyřtkę nadzieię nářę pokłádali *SeklKat* D2v, V, V2; *RejKup* k3v; *Krom-Rozm II* i3v, x4v; *Diar* 85, 95; *GliczKsiąż* C4, C8; A on fam niktch iny wyřalł nas z mocy ich [nieprzyřacióř] *LubPs* V6v, H3, Q2v marg, S4 [2 r.], T2 marg, Z6 marg, řř3 [2 r.]; *KrowObr* 190, 213v [2 r.]; *OrzQuin* S2, T3v; *RejAp* 9v, 16v, 154v, 156, 182; cnotá/ ktorá obieramy tho czo iest dobre/ [...] nicz inego nie będzie/ jedno fámá prawdziwa vmieiętność *Górndworz* Ff4, E5v; kthory nic infzego nie wyznawa/ nic infzego řobie ná pomoc nie bierze/ jedno to fámó imię řwięte iego Iezus. *RejPos* 300v, 33v [2 r.], 88, 89, 115v, 126 (18); *RejPosWiecz*² 95v; iż teř tylko w fámym Bożym Kořciele á nigdzie indzie náyduie řie chwałá prawdziwa *KuczKat* 80; *Rej-Zwierc* 137v, 205; *BielSpr* 47; *RejPosWstaw* [143⁴]v; *BialKaz* F3; *CzechRozm* 187; *SkarŻyw* 202; *NiemObr* 81; iż fámá [Maryja] tey řáłki/ ktorey řadna inna nie zářluzyla/ dořtałá *WujNT* 194, 890.

»sam ... samowtor« (2): Iż Iezus Chrifus iest prawdziwy Bog y řywot wieczny. To iuz nie fam oćiec Bog prawdziwy/ ále fámowtor [tj. z drugim] *CzechRozm* 146v, 146v.

»sam ... wiele (a. wielka liczba)« (8): *BierEz* Q3; A czóm tu połožyl iż ten M(istrz) był dobry człowiek to fłowo nie tylko iest mnie fámego/ ale iesth řywych ludzi barto wiele ktory řwiátoř iego řywota wyřoce wychwalaia *WróbŻoltGlab* A4; *MurzHist* Q2v; *Gregatim* sentiuntur morborum genera, Niemoc nigdy fámá ná człowieka nie przydzie ále wiele ych řázem. *Mącz* 149d; *RejZwierc* 47v; Pyřtał fie od nich/ czemuby tho iemu fámemu pořtał Ale-xánder/ poniewař wiele iesth Athenieńczykow. *Phil* I3; *SarnStat* 797, 1067.

»wszyscy, (a. wszy(s)tek itp., a. wszel(a)ki) (inszy a. inni), každý (inszy) ... sam« [řzyk 49:44] (88:5): *OpecŻyw* 82, 145v; bo wżyřtkye řzwyęte panny to myaly yřz ych řádáno czyełefnye dla ych řzudnofzeczy ta fama to myala yřz nygdy pořádána bycz nymogla *PatKaz III* 109v; *BielŻyw* 43; *GlabGad* P2v; *RejPs* 171v, 182v; *SeklWyzn* e2v; *RejJóz* C5v; *SeklKat* Y3v; iáko by to iem fámem a niewřzyřtkiem mowic przyřwoitá byla *MurzNT* 43v; *Krom-Rozm III* I5v, M5v, M7v [2 r.], N, N2; *GliczKsiąż* H4v; *LubPs* I; *GroicPorz* a2; *KrowObr* B [3 r.], C2, 201v, 202v, 210v; *Leop Gen*

7/23, 4.Esdr 8/7; Y uczynił thák Bog oney nocy/ iż tylko fámó runo [vellus tantum] było fuche/ á wżytká ziemiá przypádlá rofá. *BibRadz Iudic* 6/40, *Ex* 18/14, *Iudic* 6/39, 2.*Reg* 13/33; Dał thež lozeph káždemu z nich po fzácie poczćiwey/ ále Beniáminowi fámemu pięć fzat *BielKron* 17v, 114v, 124v, 200, 219v, 327v, 341v; Nie rozumieyże tu przez wzminkę Celárlká iżby to tylko fámá ofobá Celárlka ná tym zaležáta/ ále rozumiey iż káždá zwirzchność kthorakolwiek ieft tobie od Pána Bogá twego [...] náznáczona/ tá ieft Celárzem twoim. *RejPos* 252v, 16v, 34v, [310]; *KuczbKat* 125; *RejZwierc* 67v; Wżyfcy byli s tego wefeli w Rzymie/ [...] tylko fám smuóien był Metellus *BielSpr* 43v; Coⁿfefsionifte z fámym Epiphánušem niź ze wżytkimi Doktormi trzymáć wolá. *WujJud* 50v marg, 51v, 87, L14; *WujJudConf* 260v; *Strum* R2v; puóciwży wżyftko ná ftrone/ ná fámym fłowie Bożym/ ktore ieft fundámentem/ [...] przeftáwáia. *CzechRozm* A3, A5v, 37, 42, 78, 89v (12); *SkarJedn* 10, 107, 377; *KochOdpr* A4; Przetofz to co dziś fię w fámym zakonách y klawfzorách zoftálo/ wżyfcy jednym fercem czynili. *SkarŻyw* 535, 493; *CzechEp* 24; *NiemObr* 38, 39, 96; *KochPieś* 19; *KochSob* 59; *AtrKanc* 111; iż nálał/ áno ine żwierżéta wżyftkie fá dobrze opatrzone/ iedno człowiek fám nagi ftoi *GórnRozm* N2, E2v; *KochWr* 19; *GórnTroas* 70; Wzglédem grzechow mych/ iam fám ieft złośliwy/ A káždy infzy w świcie fpráwiedliwy *GrabowSet* A4v; *OrzJan* 115; *WujNT* 50, 375, *Rom* 16/4, s. 726; *WysKaz* 30; Nie chce P. BOg wżytkim rozumienia táiemnic fwoich otwárzáć/ ále fámym ftfárfzym. *SkarKaz* 80b marg, 606a; *VotSzl* Fv; Mniema by wżyfcy ślepi iedno on fám widzi *KlonWor* 58.

»żaden (a. żadny) ... sam« (48): iuź niemám żádného ktoby mie pocieffyl tys fám mé pocieffenijé tylko byl. *OpecŻyw* 143; *GlabGad* D8; *RejPs* 128v; yfzbi nyemyal woley ny do dzyewky ny do wdowy ny do żadnego fthworzenya yedinie do flamey Luciey. *LibMal* 1544/85v, 1554/194 [2 r.]; *KromRozm* II bv; *LubPs* H3; *KrowObr* C2, 12, 51v, 55v, 56 (11); Aleć fám wżytko gármie/ żádnemu nie da. *RejWiz* 167; *LeszczRzecz* A2; *BibRadz Eccli* 45/15, *Philipp* 4/15; *BielKron* 214, 218v; *SarnUzn* H4v, H5; *RejAp* 52v, 108; Gdyż Dawid tego żádnemu zyołku áni drzewku nie przywłáfczła/ iedno flamey fwiętey mocy á opátrnoóci Pána tego *RejPos* 304v, 293, 304v; *RejZwierc* 199v; *WujJudConf* 96; *BudNT Apoc* 19/12; *CzechRozm* 47v; *ModrzBaz* 43; *SkarŻyw* 504; *LatHar* 295, 594; *WujNT* 164, *Luc* 18/19, s. 314, *Act* 11/19; *SarnStat* 379; Któréy [piosnki] żáden nie wmié/ iedno oni fami *SiebRozmysł* L; *SkarKaz* 548a, 607a.

Połączenia: »sam (...) bez (przez), (o)procz, (o)krom [kogo, czego]« (21:7:3): *GórnDworz* H8, *RejPos* [236]; że pod ofobá chleba fámó ciáto bez krwi być miáto. *WujJud* 179, 99, 109; *CzechRozm* 76, 164, 208, 208v, 213v, 239v, 266v; *ModrzBaz* 45; *SkarJedn* 175; co pobożny y wierny chwalcá Boży z fámego fłowá Bożego procz płotek wymyślonych fáno poznáć może. *CzechEp* 212, 120; *NiemObr* 74; *KlonŻal* D4; *Calep* 361a; *LatHar* 514; Sá má wiára nie plátna bez wczynkow. *WujNT* 21 marg, 4, 292, 340 marg, 430, 563, Ccccc2, Ccccc3v; tedy od tego czáfu zárázem lichwé [...] máia ftráćić: á ná glównéy fummie fáméy krom wżelkich lichw máia mieć dofyc *SarnStat* 259; *SkarKaz* 351a; *SkarKazSej* 686a.

»chyba [= oprócz] samego« (2): Czemu miedzi wżemi zwierzęti fámice cienfze głófi miewáia niżli fámci (chiba flamey krowy) *GlabGad* C8; *GórnDworz* Ee4v.

»jedno (a. jeno) (...) sam« [szyk 104:7] (III): Gdyżem nie fám iedno táki/ Ktorzy máia niedofátki. *BierEz* O3, Q3; *OpecŻyw* 148v; *RejPs* 38v, 45, 81, 91, 102v (8); *SeklWyzn* Ev; *RejJóz* A7, Pv; *RejKup* k2, Qv; *KromRozm* III B5v; *Diar* 95; *DiarDop* 113; *BielKom* F3v; Gdyż fię iedno tobá fámym w trofkach fwych mużę ciefzyć *LubPs* Q2, I [2 r.], O6 marg, Q2v marg, Y3, Z3v (11); *KrowObr* 80v; *RejWiz* 46v, 89, 101; *BibRadz Gen* 42/38, I 48c marg, 2.*Reg* 13/33, *Eccli* 39/1; *BielKron* 297v; *RejAp* 38v [2 r.], 49, 50, 50v, 54 (18); pokazałeś nam w.m. czoś/ czego niewidzi iedno fámego w.m. oko *GórnDworz* X2v, O3; Ale ftafi záwždy mocno

przy fzczyrey fwiátłóóci/ ktora iedno oná fámá oświeca káždego człowieka ná ten fwiát przychodzącego *RejPos* 339, 31v, 34, 70, 116v, 218 (25); *HistLan* A3v; Bo to co fię mnie sfáto/ iedno mnie fámemu fzkodzi *RejZwierc* 81, 101v, 195v [2 r.]; *WujJudConf* 57; *CzechRozm* 14, 34v; *SkarJedn* 44; *CzechEp* 170, 174; *KochSz* A3; *ArtKanc* 14v, 111; Czy to iedno w flamey Polfcze žli fię náyduia ludzie? *GórnRozm* Cv, N; *ActReg* 42, 76; *OrzJan* 10, 111; *WujNT przedm* 2; *JanNKar* B3v; *SarnStat* *4, 530, 1204, 1230.

»jedno tylko (a. tylo) (...) sam« [w tym: jedno tylko sam (20), tylko jedno sam (6), jedno sam tylko (2)] (28): *HistJóz* B2v; Na ktory jedno sam tylko porządek ogládjáć się przodkowie nazy zostawili to nam byli tak rządznie *Diar* 69; *DiarDop* 112; *LubPs* aa3, ff3; *KrowObr* 14v, 56v, 60v, 64, 201v, 210v; *KochZuz* A4; iedno tylko fám Noe [tantum Noach] z temi pozoftał/ ktorzy z nim w Arfze byli. *BibRadz Gen* 7/22, 4.*Reg* 7/7, *Ez* 14/16, 20; *OrzQuin* V2v; *RejAp* 188v; tylko iedno fámó fłowo Páńskie to będye trwáto ná wieki. *RejPos* 302v, 49, 133v, 212, [219], 255v (9); iż Chryftulá Bogiem wierzyć y zwáć nie każe/ iedno tylko Oycá fámého. *BialKat* 178v.

»(o)procz, (o)krom, nad (...) samego« (31:15:5): *PatKaz* I 10; iże wżytcy ludzie z przyrodzenia fá grzeźni procz flamego pana Iezufa. *WróbŻolt* E; *SeklKat* T2v; *MurzHist* S2; *MurzNT Matth* 17/8; *GliczKsiąż* G6; *KrowObr* 10v, 114, 185, 213, 214v, 215v; *Leop Act* 27/22; *RejPos* 189v; *KuczbKat* 40; *WujJudConf* 59, 72v, 121v; Ktoby tedy/ ktorego infzego nád tego fámego Bogá Izráelkiego [...] fobie zmyfláł/ [...] *CzechRozm* 13v, 22, 50v, 51, 52v [2 r.], 71v (11); *KarnNap* F4; *SkarJedn* 347; wćniowie Chryftulowi okrom famych Apoftołow wćiekáli/ rozbieżeli fię daleko *SkarŻyw* 536; *CzechEp* 38, 104, 108, 219, 286, 287 [2 r.], 414; *CzechEpPorz* **4; *NiemObr* 33, 156; nie miey innego/ Bogá oprocz mnie fámého. *ArtKanc* M2v; *ActReg* 170; *WujNT* 217, *Apoc* 9/4; *SarnStat* 71, 883; *SkarKaz* 636a; *CzahTr* C2v.

»tylko (a. tylo) (...) sam« [szyk 493:261] (754): *MetrKor* 34/134v; *BierEz* O4v; *OpecŻyw* 37v, 56v, 82, 133, 143, 145v, 149; *PatKaz* I 13; *PatKaz* II 82v; *HistJóz* D3; Delphin thelko fám z rib/ w fobie nie ma žolci. *FalZioł* IV 33d, [*7]v, I 76d, IV 6b, 10a, 18c, V 3, 65v; *BielŻyw* 43, 71, 109; *BielŻywGlab* n1b 11; Bowiem fá niektore zwierzęta ktore fię kofciami karmia tilko famymi. *GlabGad* A7, A2v, A3v, A7v, B, C2v (15); *WróbŻolt* B7v, 16v; *WróbŻoltGlab* A4, A5v; *RejPs* 38v, 70v, 73, 80, 182v, Ff5v; *LibLeg* 11/82; *ConPiotr* 30v; *HistAl* H8 [2 r.], K2v; *MurzHist* H3v, Q2v, V; *MurzNT Matth* 12/4, k. 56, 91 [2 r.], 126; *KromRozm* II bv; *KromRozm* III O7v; *LibMal* 1554/190v, 194 [2 r.]; *Diar* 27, 53, 70; *DiarDop* 103, 107, 112; *BielKom* D6v; *GliczKsiąż* H4v, K75v; *LubPs* N2v [2 r.]; *GroicPorz* a2, a2v, p4; Krzyżu wierny miedzy wżyftkimi/ Drzewo iedno fláchetne/ [...] fámó ty tylko było godne noóić fwiátá zapláte *KrowObr* 162, A4, A4v [2 r.], B [6 r.], Bv, B2 (151); *Leop Gen* 7/23, 41/40, 4.*Reg* 7/7, *Sap* 17/20, 1.*Cor* 14/36; *OrzList* F4; *LeszczRzecz* A2, A5; *BibRadz* *2v, *3v, *4, *4v, *6v (20); *OrzRozm* D2 [2 r.], L3; Pírrus gdy wzyął fkárby Prozerpinie/ wtonáł ná morzu/ tylko fámý fkárby náleziono. *BielKron* 25, 37v, 40, 46, 114v, 127 (34); *GrzegRóżn* A[3], B, B4, C2v, C4, G, I2 [2 r.]; *KwiatKsiąż* F2v, G3v; Ut sua unius in his gratia esset, Aby yemu tylko fámemu zá to dziekowano. *Mqcz* 436a, 110c, 319c; *OrzQuin* A2v, F3v, G4v, M4v, S3v; *SarnUzn* A4v, D4 [2 r.], G7v, H4; *SienLek* 86, 142v, Vuu; Iefzcze kthemu nietylko fámó záćmienie rzeczam ná swiecie fzkodzić będye: ále fye przyłączy fikutkom złączenia wielkiego czwártolatnego. *LeovPrzep* D3; *RejAp* 2v, 4v, 9, 17, 17v (12); *GórnDworz* D4, E4v, E7, G5, H8 (15); *HistRzym* 101; Pan tylko fámam [lege: samá] fwą mocá złamał kfiáżę fwiátá tego. *RejPos* 80 marg, 16v, 54, 63v, 74, 80 [2 r.] (19); *RejPosWiecz*² 91v, 93 [2 r.], 94v; *BialKat* d2, 143v, 378v; *BielSat* D2; *KuczbKat* 80 [2 r.], 100, 115, 125, 185 (14); ftaćeczny á poczćiwy człowiek záwždy fię ma wícey mądroóci niżli tylko flamey roftropnoóci dzieżyć y wćyć. *RejZwierc* 145v, 3v, 47v, 56v, 114v, 138v [2 r.], 205; *BielSpr* 6, 39, 43v, 60; *WujJud* 50, 53v marg, 54, 69, 87 (11); *WujJudConf* 38v, 53, 82, 93, 95 (8); oddzyelę s tego duchá ktory w

tobie ieft/ á položę go miedzy nie/ áby oni s tobą nosili brzemię ludu tego/ á nie tylko ty lam. *RejPosRozpr* c2v, b4; *RejPosWstaw* [41²]v, [110²]v, [143⁴]v; *BudBib Ez* 14/20, *Tob* 4/20; *Strum* A3; chcąc się cziefzyć/ nie tylo im łamym [*Zygmunt Stary synem*] ále tełz y potomłtwem/ łniego/ [...] *BialKaz* I4, G4, K2; *BudNT Matth* 17/8; *CzechRozm* A5v, 2v, 4v, 5v, 8 (59); *PaprpPan* Ddv, Gg; ácz niektorzi zacni ludzie łamym tylko dowćipem przyrodzonym/ nie-máiąc w fobie náuk/ zwielką sławą mądrze fobie w łpráwách poczýnali *ModrzBaz* 129, 3v, 9v, 19v, 29v, 33 (27); iż tylo Piotrowi łamemu ten przelożefłtwá Pálterkiego przywilej łrzył *SkarJedn* 78, 3, 14, 43, 53, 107 (12); *KochOdpr* A4; *Oczko* I v, 2, 2v, 14v, 15v (9); Bo to więc bywa popolćie/ kto łię łamey tylo náuki rozmiłue/ á łkrułzenia łerdecznego zápomina. *SkarŻyw* 202, 3, 21, 165, 178, 225 (14); *MWilkhist* G2; *ZapKościer* 1580/14; *CzechEp* 10, 24, 27, 32, 38 (33); *NiemObr* 14, 33, 37, 45, 49 [5 r.] (18); *KochFr* 104; *KochEpitCat* 111; *ReszPrz* 9, 24 [6 r.], 26, 32, 40 (16); *WerGośc* 256; Zwiáłkę Małżeńńką łamá tylko łmierć targa. *WerKaz* 284 marg, 284, 304 marg; *WisznTr* 11; Tylko nam łamym łonom to kórzene pićie/ Wolno będzie łzynkować miedzy łobą łkrýcie. *BielSjem* 23, 11, 29; *KochPam* 83; Iuż włzyłcy infzy nážad przyiecháli/ Którzy nieščefłny Troie dobywáli: Iam tylko łamá bez mežá zołłá *KochPieš* 19; *PudlFr* 42, 55; *ArtKanc* H15v, T12, V2v; *BielRozm* 26; *GórnRozm* C3v, E2v, Fv, K4; *KochWr* 19, 23; *Paprup* E3, F2v, F3v, G2v, H4v, I4v, K; *ActReg* 19, 154, 170; *Calep* 943a; *GostGospSieb* +4 [2 r.]; *Phil* G2v, N4; Ták to łerce włpániáłé [...] we włzytkim wołku pláč wzrułzyło. Sam tylko ten nie plákał/ którego plácano *GórnTroas* 70; Polaká Łáchem tylko łamá Ruš miánuie. *KochCz* Bv; *GrabowSet* B4v; *KochFrag* 48; *OrzJan* 24, 39, 48, 56, 57 (14); *WyprPl* B; *LatHar* 95, 118; *KolakSzczęšł* [D]; *WujNT* 38, 43, *Matth* 12/4, s. 50, 64 (21); *WysKaz* 21, 30, 44; *JanNKar* C4v; *SarnStat* 59, 532, 894, 977, 1045, 1067, 1100; *SiebRozmyšł* D, L; *KmitaSpit* A4v; *PowodPr* 17, 27, 34, 57, 61, 71, 79; Nie máłz v krolá nád mię wíetłze⁹⁰/ y krolowa Hełter mié łamego tylo ná vczte wczewáłá *SkarKaz* 83b, 4b, 81a, 158b, 159b, 208a (14); *VotŠzl* Fv; *CiekPotr* 38; *SkarKazSej* 659a, 666a, b, 669b, 670a, b, 673a; *KlonFlis* C2v; Przedáie ná Gálery, gđzie tylko łmierć łamá Kończy nédze y żywot v łrogiego Chámá. *KlonWor* 30; *ZbylPrz* A3v.

»wyjávšy sam« (I): Nemo id dixit praeterquam Cicero, Nikt o tym nie piłáł krom áłbo wyjávšy łam Cicero. *Mącz* 319c.

Fraza: »sam (Pan) Bog wie« [*szyk zmienny*] (20): A łkryte łą tego przyczýny/ Sam ie Bog wie á nie inny. *BierEz* Cv; Iż takowe łny bywaiá ale nád przyrodzenie ktorich przyczýnę łam Bog wie. *GlabGad* L4v; *RejŁas* v. 28; *RejJóz* Pv; *BielKron* 269, 398; Acz-kolwiekí tego przyšcia łam Pan Bog wie rok *LeovPrzep* [K]; wiefz to Pan Bog łam ielłze tho będzýe zá wdzyćzne przyięte od niego. *RejPos* 350; *BielSat* D4v; *WujJud* 139; A máiętność zołłanie łam to bóg wie komu. *KochTr* 23; *KochDz* 109; *BielSen* 15; *KochPieš* 10; *BielRozm* 31; Co dáley/ będzie łam to Bog wie. *GórnRozm* M3v; *ActReg* 169, 185; *SiebRozmyšł* F3, H3v.

Wyrażenia: »sam goły, nagi; sam a goły« (13:1;1): *GroicPorz* hh4v; ábyšcie [...] wtych máłłkarach niełzukáli thego/ co w łamym Kryłłufie nágim maćie *KrowObr* 107v; *BielKron* 448; *KwiatKsiąž* H2; *RejAp* 128v; že ia thu łamey gołey łkromnošci nie kłáde/ ále z godnołciá popołu złączoną *GórnDworz* L2; *RejPosWiecz*² 94v; poniewáz y wy łzyćie y zniewazaćie pobožność Krzešćiańńką/ gdy łamey á gołey wierze vłpráwiedliwienie y żywot wieczny przypifłuećie *WujJud* 109v, 37v, 100, 110v, 233; *WujJudConf* 37; ktore [*człowieczeństwo*] bez człowieká nie nie ieft/ jedno łámo gołe názwilko. *CzechRozm* 27; *ModrzBaz* 95v.

»sam jeden(že)« = unus *Modrz* [*szyk 16:11*] (27): ktora [*kwarantana*] nie telko z łamey iedney Melankolijey przychodzi *FalZioł* V 3; *SeklKat* V; *Diar* 53, 75; *GórnDworz* H4, Ii2; *RejPos* 272v, 293, 294v; *KuczbKat* 275; ábowiem łam ieden był Hállnibál tákí/ kthory Alpes [...] przechodził *BielSpr* 43v; *WujJud* 121; *CzechRozm* 42v, 60v, 128v; Tákiego [*urzędnika*] ábo po włzytkim łwiećie nie máłz

áni było [...] ábo łam ieden ieft Rzymłki Biłkup. *SkarJedn* 102, A3v, 28; *ModrzBaz* 45; *SkarŻyw* 269; *KochPhaen* 10; *ActReg* 170; Y łamže [*tj. czy sam?*] ty ieden máłz z nas tryumph odnošic/ A my ćiebie z pokorą powinnilmy znóšic? *GórnTroas* 25; *OrzJan* 37; *SarnStat* 152; *SkarKaz* 156b marg; IEdenže łam był *Polycrates* łrogi [...]. Ten tylko nie znał po niey [*fortunie*] krzywdy žadney *Czah-Tr* Bv.

»sam jedyny« = ipsemet *Mącz* [*szyk 5:2*] (7): *BielŻyw* 98; *RejKup* m7; *Mącz* 174b; *RejPos* 101v, 148v; *CzechEp* 414; A to łámo iedýe dobro ieft/ ktora iedną rzcęžá [*!*] błogošłáwioným łię złława człowiek [*!*] to ieft Cnotą. *KolakSzczęšł* C4.

»sam szczygulny« (I): Yákož tedy ten może być pożyteczny ludzyom/ [...] kthory w kácye domu oycá łwego okołó łámego łfczygulnego preceptorá łie báwi áłbo para. *GliczKsiąž* K5.

»sam szczyry« (9): iż žadną iná rzcęžá vłpráwiedliwieni być nie możemy/ iedno łamá łczyřą łáłką á dobrotliwołciá Páńłłką. *LibPs* H3; *BibRadz* *5; *BielKron* 198v; *GrzegRóżn* C4; *Prot* D2; *RejPos* 16v, 88, 130; áczby tho káždy y bez połtráchow/ y bez przykłádoł/ thylko s łamey łczyřrey cnoty był powinien včzynic *RejZwierc* 56v.

»sama wiara« = tylko wiara (a nie uczynki, daje usprawiedliwienie przed Bogiem); zasada protestantyzmu („Sola fide”), przedmiot gorącej polemiki ze strony katolików (możliwa też interpretacja jako znac. I.I.B.b.) [*w tym: wypowiedzi katolików* (126), *wypowiedzi protestantów* (11)] [*szyk 131:6*] (137): *RejKupSekl* a7v [2 r.]; *Diar* 70; Przes łamę wiáre bywamy złáżeni [s] pánem Bogiem. *KrowObr* Tt3, 56, 56v, 57v; *RejPos* 212; *KuczbKat* 80 [2 r.]; A then błáđ o łamey wierze vłpráwiedliwiáięcy nie dopiro/ ále iefczze zá Apołłołow náłłáł *WujJud* 103v, 96v, 98v [2 r.], 99, 100v, 101 [2 r.] (24); *WujJudConf* 96; *RejPosWstaw* [143³]; *CzechRozm* 78, 223; poniewáz ich včzyćie/ iż dołýć ná wierze łamey/ včzynkow dobrych nie potrzebá. *ReszHoz* 140; iż nie łamá wiárá vłpráwiedliwia y zbawia/ ále wiárá z nádzieią y z miłošćią złączóna *WujNT* 551, 21, 25 marg, 27, *Matth* 7 arg, s. 31 [2 r.] (95); *SkarKaz* 312a, 347a.

»sam ze wszystkich (a. wszystkiego), sam między wszy(s)tkimi, między innymi sam« [*szyk 6:4*] (5:2:3): Czemu człowiek miedzi infzymi zwierzęti łam ma vłzy okráęte. *GlabGad* B8v, B, C2v; *KromRozm* Fv, M3v; *KochPhaen* 10; Sam ze włzytkiego łtworzenia/ Człowiek ma łmiećh z przyrodzenia: Infzy włzeláki žwierz niemy/ Nie łmieie łye iáko chcemy. *KochSob* 59; *GórnTroas* 63; *OrzJan* 50; iż iemu łámemu [*tj. Piotrowi*] ze włzytkich Apołłołow imię odmienił. *WujNT* 307.

a. *Pojedynczo, jednoosobowo; jeden (jedyne) a nie więcej (czasem o dwóch w opozycji do reszty)* (305): Až ieden máž łłrfzy rzcęže [*na weselu złodzieja*] Šzalenie się wefelćie: Wiele złego łam podziáłá/ A což gdy będzie dziećie miał. *BierEz* M2v; Bom łam nie ieft/ ale iá i ociec ktory mię połłáł *MurzNT Ioann* 8/16; *BielKron* 88; *OrzQuin* R3; *CzechRozm* 61; Ow tež obyczáy/ že ieden zákupe iáki towar po włzytkiem Páńłłwie/ áby łam przedawał/ á złáđ wielki thylk miał/ trzebá zniłczýć *ModrzBaz* 34; *SkarŻyw* 599; *StrykKron* 6; *ZapKościer* 1584/[49²]; vżywayže przyczýncow/ vżyway pomocy košćiołá/ ktory łię zá tobą przyczýnic może/ y otrzymáć zá ćieł/ czegoby tobie łámemu Bog nie dáł. *WujNT* 212, *Ioann* 8/16, 16/32; *SkarKazSej* 676a.

Wyjątkowo w pl (I): že té dwie rzcęży [*tj. pokój i wojnę*] łámé przed was položono/ á nie trzećiego *OrzJan* 15.

Celownik w zdaniu bezpodmiotowym (2): Ałeć papiežowi Rzymskiemu iefłtze máłó byłó vżywáć thákwey puchy łámemu *KrowObr* 34v; Bo niegodzi łię nikomu łámemu mieć práwá w fwoiey mocy [*unum enim aliquem leges habere*] *ModrzBaz* 101.

W opozycji do liczebnika (głównego lub zbiorowego, wyjątkowo zaimka liczebnego) (31): *KromRozm* I O; *GliczKsiąž* K4; Nuž tež iáko owiećžká drugiego bogáći/ [...] Wełná/ nabiał/ iágniatko/ á zá dwoie łamá Šłłanie/ kiedy potrzebá przydzye ná iey páná. *RejWiz* 56; *Leop* 3.Reg 18/22; *RejZwierz* 72; Ten [*Numma*] łam ieden s

fiedmi krolow Rzymkich swą śmiercią vmárł. *BielKron* 101; iż w nim [sloniu] fámym mięła iest iáko w pięci Báwolech *BielKron* 452, 84v, 165, 354, 374, 427v, 433; Profzę cię což to zá Bog z wykłádu twoie⁸⁰? Kthory sam ieden będąc Trzech zámyka w fobie *GrzegRóżn* N; *RejPos* 244v; Vchowa [matka] dzieci dwádzieficia będąc fámá jedna. *HistLan* A3v; *HistHel* B4v; *CzechRozm* 16, 42 [2 r.], 180v; Vpádli [...] ty czerzy Pátryárchie: á famo fię Ieruzálem/ to iest Rzym flicá Piotrá S. [...] zoftála *SkarJedn* 167; *KochOdpr* D3; *Oczko* 3v; Co by ósmiom było dofyć/ to sam ziadł *SkarŻyw* 164; Tákże fię y tu mowi o Antychriście/ to iest o zwierzchności Antychriflow Papięzow Rzymkich) iáko by ieden sam był/ chociaż ich wiele miáło być y było *CzechEp* 356; nie sam wráca [szatan]/ ále áż wziáfwy do siebie siedmi infzych duchow *CzechEp* 359; *NiemObr* 37; Co nie sam podiáł fzkodę/ lecz okrętów Tyfiác rozbitych wiđziáł *GórnTroas* 67; *LatHar* 76; *SzarzRyt* D4.

W opozycji do liczebnika typu „samowtor” (7): Ale tego ia záluę/ iż nie sam/ ále fámó siódm z Zóná y z Dziećmi zginác sam *OrzQuin* Y3v; *UstPraw* F4v; *OrzRozm* R4 [2 r.]; *BudNT przedm* a4; *PapUp* H; Czym fie ia to wyżywię? siłác ná koń wyńdzie. Ielli tám zrok zmiefzkamy/ ná mię ná fámégo/ Wyńdzie więcy/ nie-rzkácby ná fámowtórego. *WyprPl* C2v.

W połączeniach podkreślających wyodrębnienie: »sam ... drugi, inny« [w tym: jeden sam (3)] (3:1): *RejPos* 230v; A ták iż nie wfzytko iednoftáynie do iednego mowi/ áni iednego fámego nád infze przekláda *CzechRozm* 42v, 104v; *SkarJedn* 63.

»siła ... sam« (1): przeto siła tych fpofobow ieft/ ktoremi fie od niej odbłázamy/ á telko ieden ten fam ieft/ ktorem człowiek fwey powinności dofyć czyni. *GórnDworz* Ii6.

»sam ... wszytcy (a. wszytscy, a. wszytek)« [w tym: sam jeden (9)] (15): mowy [lege: mówi] bierzcie/ iedzie/ piycie wfzifczy/ mowy wfzifczy/ rozumiey zeć kxiác [!] fam nie iest wfzifczy *SeklKat* Y2v; *DiarDop* 103; *BibRadz* 3.Esdr 4/10; bo wfzytchy nań/ á on sam ze wfzytkimi czynił. *BielKron* 354, 439; Extra te unum omnes culpamur, Króm ciebie fámego wfziftkim nam wyń dáya. *Mącz* 112b, 311b, 448c; *RejAp* 194v; *CzechRozm* 42v, 106; On Achan sam przestápił przykazánie Boże/ á ná wfzytkich fię gniew iego obálił. *SkarŻyw* 504; *NiemObr* 39; *ArtKanc* O5; *Phil* S3.

Połączenia: »sam ... bez [kogo]« (1): Nie ták iednego Bogá [wyznawamy] iáko by sam tylko był bez Syná y Duchá S. *WujJudConf* 23.

»jedno sam« (6): *BielKron* 84v, 85; ktory [Lot] iedno sam s kilkiem ofob zoftáł miedzy wielá tyfiácmi ludzi zginęlych w gniewie Páńfkim. *RejPos* 244v, 244; *HistHel* B4v; *ZbylPrzyg* A4v.

»tylko sam« [szyk 10:5] (15): ten ktory w fzkole myedzy zgro-mádenyem yákyem żakow/ fudentow/ vczy fie/ rychley będzie co vmyá/ niż then kthory doma tylko sam/ álbo myedzy dwymá od Bákalarzá cżego flucha. *GliczKsiqz* K4, K4, K6; *BielKron* 433; *RejAp* 158; *GórnDworz* Ii6; *KuczbKat* 335; *WujJudConf* 23; *CzechRozm* 42 [2 r.], 53, 137, 143; kilká głow iest przedfię Zábitych/ ten sam ieden tylko poimány *KochOdpr* D3; *SkarŻyw* 383.

»sam (...) z [kim]« (5): *Leop* 2.Tim 4/11; *RejPos* 244v; Tedy Iozue sam fię z iednym Kálebem zaftáwił przeciw onym towarzyszom boiázliwym *SkarŻyw* 500; *WujNT* 187, 2.Tim 4/11.

Wyrażenia: »sam jeden(że)« = unus *Modrz* [szyk 42:29] (71): *PatKaz* III 150v; *KromRozm* I O; *KromRozm* II q3; *Leop* 3.Reg 18/22; *RejZwierz* 72; *BibRadz* *4v; *OrzRozm* Mv; gdy sam ieden cżárt nie może zwieść człowieká/ idzye po towarzysze gorfe niżli sam *BielKron* 25v, 20, 101, 159v, 186, 427v, 433; *GrzegRóżn* N; *KwiatKsiqz* H3v; *RejAp* 158, 193v; że then człowiek ktorego miłuiemy/ zda fie nam ieden sam ná fwiecie *GórnDworz* C4, X8, Gg2, Ii6; *RejPos* 194v; *HistLan* A3v; *KuczbKat* 335; iedenże sam był ktory iuż miáł być dziedzicem krolefstwá onego *RejZwierc* 34; *WujJud* 26v, 219v; *BudBib* Deut 1/12; *CzechRozm* 16, 26, 42 [3 r.], 137, 180v, 181; że nieiést żaden ktoryby ieden sam [...] mogł wfzytkiey Rzeczyfopolitey dofyć vczynić *ModrzBaz* 24v, 25v; *Oczko* 3v; Ná tey drodze vyrzáł á ono páterze krzywde czyniá nieiákim

białym głowom/ [...] y sam ieden oburzył fię ná ony lotrzyki *SkarŻyw* 479, 491, 504 [2 r.], 598; iáko z wiáry zepłowác mogę monárchiá (to ieft/ iednego fámego⁸⁰ pánowánie) *CzechEp* 247, 179, 356 [3 r.], 386; Bom ia sam ieden zoftáł z téy družyny *KochFr* 27; *LatHar* 76; *SkarKaz* 550a; *CiekPotr* 7; *SkarKazSej* 667b, 690a [2 r.]; Ktorego [Kochanowskiego] lutnia/ y głos bálfámowny Nie zginie z laty/ y nie chybia celu/ Sam ieden z wielu. *SzarzRyt* B4. Cf »sam ... drugi«, »sam ... wszytcy«.

»sam pojedynkiem« (1): Tenze też do Gálátow piżąc/ przypomina Iákubá/ Piotra y Ianá [...]. Abowiem nie fámego Piotrá poiedynkiem/ ále trzech liczy *NiemObr* 37.

»sam ze wszech, miedzy wszemi« [w tym: sam jedyny (3)] = solus ex omnibus, unus omnium *Mącz* (3:1): sola piscum, Sámá yedina miedzy wfzemi rybámi. *Mącz* 401c, 401c, 503d; iż fámego tylko [Jezusa] ze wfzech potomkow Dawidowych [...] vprzedzió/ nie tylko to co Izáiafz przy Acháfie powiedziáł/ ále też [...] *CzechRozm* 143.

Szeregi: »sam albo z inemi« (1): [potwierdziliśmy wszystkie prawa] przez Króle/ Pány/ y Ksiáżetá/ którzy przed námi byli/ y Królefstwu iáko fámí álbo z inemi [tanquam Monarchae sive Tetrarchae JanPrzyw 41] w Królefstwie pánowáli/ [...] dáné y dárowáné *SarnStat* 941.

»sam albo jeden« (1): Herefis nie vrodziła się nigdy fámá álbo iedná. *BialKat* 126.

»sam i (a) jedyny« (3): iż to imię [Jehowa] [...] fámemu tylko á iednemu Bogu Oycu należy *CzechRozm* 53, 22; *CzechEp* 287.

aa. O Bogu jedynym (173): *KromRozm* II o3; *LubPs* dd4; *GrzegRóżn* kt; Pátrzaycie zem ia iest sam/ á nie máfz inego bogá okrom mnie. *SarnUzn* D3v, D4v; *RejPos* 347; *KuczbKat* 100; *BialKaz* Fv [3 r.]; *BudNT przedm* d3v, 1.Tim 6/16; Poniewáż z niego fámego wfzytko to/ iáko z iednego nieprzebránego źrodziá/ wyptywa *CzechRozm* 187, 6, 20, 64v, 65v, 124; *CzechEp* 107, 147, 190, 236, 239 (9); *KolakSzcześl* A2v.

W połączeniach szeregowych (6): *GrzegRóżn* G2; Sámemu/ Iednyemu/ Prawdziwemu niewidomemu y niefmiertelnemu Bogu/ niechay będzie wieczná cześć y chwałá *GrzegŚm* [67]; *CzechRozm* 5v, 41; *CzechEp* 269; *NiemObr* 97.

W połączeniach podkreślających wyodrębnienie: »nikt (iny) ... sam« (3): Wierziż zecz njkth niepomoże Ieno ten fám jedyny Pan *RejKup* f7v; *RejAp* 120v, 191v.

»wiele ... sam« (1): chociaż było y iest wiele fynow Bożych: tego iednego/ fámego/ wfálfne⁸⁰/ iednorodzonego: zdawná obiecánego Mefyálzá: Páná/ y głowę wfzytkich fynow Bożych vpátruię y wyznawam. *NiemObr* 97.

»(żaden) inszy ... sam« [szyk 9:1] (10): ktory w Bogá iednego y fámego niewierzy/ ale fobie infze Bogi zmyfla *KrowObr* 41v; *GrzegRóżn* M4v; gdyż nam piłmá żadney infzey głowy kofciołá tego [...] nie vkáziuiá/ iedno iednegoż fámego Páná y Miftrzá Kofciołá tego *RejAp* 77; *CzechRozm* 3v, 39v, 174, 202v; *CzechEp* 269, 283, 284.

Połączenia: »jedno ... sam« (3): iż iedno ten ieden sam był błogofláwiony Pan á zbáwiciel náfz *LubPs* B; *RejPos* 240. Cf »tylko jedno ... sam«.

»oproc samego« (2): poniewáfz iemu [Jezusowi] wfzytko iest poddanó/ oproc fámego iednego Bogá *CzechRozm* 25, 4.

»sam tylko« (6): A tákże ine piłmá thákie wfzytkie o iednym Oycu fámym telko rozumieią. *SarnUzn* H; *CzechRozm* 13, 202v, 284, 288; *ReszPrz* 90.

»tylko jedno ... sam« (1): [Bóg każdego napomina] aby tylko iedno iemu fámemu iednemu fluzyl *RejPos* 217v.

Wyrażenia: »jeden(że) sam« [szyk 32:21] (53): *LubPs* B, gg5v; *BielKron* 200v; iż ieden iest sam prawdziwy Bog nawyżlzy Oćiec/ z ktorego wfzytko *GrzegRóżn* C4v, C4v, E3v, E4v [2 r.], Fv, F3v *marg* (12); *SarnUzn* G5, H; *RejAp* 72, 77, 120v, 191v; bo pan Bog sam ieden/ wfzytko to czo widzimy/ y tho cżego nie widzimy rżádzi y fpráwuie. *GórnDworz* Gg; iż lepiey iest wierzyć vftáwam oycow

świętych/ niżli jednemu fámemu Kriftufowi. *RejPos* 197v, 217v, 220, 240 [2 r.], 293, 301v; *WujJudConf* 55; *RejPosRozpr* c3v; *HistHel* B; Bo Bogá fámego iednego fpráwy rozdzielne być nie mogą *CzechRozm* 13v, 3v, 4, 13, 16, 25 (10); Wiem éi ia o nim y znam iednego fáme⁶⁰/ ktoremu nie zbrániam fię fluzýć *CzechEp* 249, 128, 129, 239 [2 r.], 282; *NiemObr* 111, 127; OD Bogá/ nie od fczęścią/ ia czekam pomocy/ Bo ón y mnie / y fczęścié/ fám ieden ma w mocy. *PudlFr* 30; *ArtKanc* H7v; *SkarKazSej* 678a.

»sam jedyny« [szyk 60:7] (67): *RejKup* 17v; [...] przez Syná fwego/ ktory ieft iedny fám Pośrednik do niego *GrzegRóżn* L3; ábyfmy wedle fłárożytnyé/ y iuż przyrodzonéy POLfzce Wiáry/ fámégo w Tróyce Świętéy iednégo Bogá [...] chwalili *OrzQuin* X4v; *RejAp* 120v; OBIetnic rozlicznych fámego iednego Boftwá/ ieft ná rozlicznych mieyfcach wiele nápiřánych *RejPos* 1v, 150v, 160; *RejPosRozpr* b4 [2 r.]; Wyznánie o fámym iednym Bogu wfzech rzeczy fłworzyćielu. *CzechRozm* 3v marg, 4, 7v marg, 9v, 10, 11v (23); Czým wfytkim fwiádecctwo fię iáfne wydáie/ náfzemu wyznániu/ o iednym/ fámym/ prawdziwym fundámencie zbáwieńia náfzemu *CzechEp* 270, 52, 73, 86 [2 r.], 147, 188 (31); *NiemObr* 37, 119; *ReszPrz* 90; *SkarKaz* 636a.

Szeregi: »jeden i (albo) sam« [szyk 10:1] (11): *KrowObr* 41v; przyfłtępujemy do Oycá kthory ieden ieft/ y fám nawyřłzy Bog *GrzegRóżn* B, K, Lv [2 r.], L2; To ieft żywot wieczny áby cie poználi fámego/ álbó iednego/ Bogá Oycá prawdziwego *SarnUzn* F3; *CzechRozm* 19v, 34v; *CzechEp* 130; *SkarJedn* 21. [Ponadto w poláczeniu szeregowych 3 r.]

»jedyny i sam« [szyk 7:3] (10): Pierwfza rozmowá/ o iednym y fámym Bogu wfzech rzeczy Stworzyćielu *CzechRozm* 1, Av, A2, 3v [2 r.], 36, 70v; *CzechEp* 34, 208, 216.

b. I (a) nic więcej, nic większego; wystarczy to (447): *OpecŻyw* 14, 46v, 62v; *PatKaz* I 4; *PatKaz* III 102v, 114; Teř fama wonia Lukowa czyni to ifz węże y niedzwíadkowie vciekaią przed nią. *FalZioł* I 101d, [*7]v, I 110a, II 1c, III 16d, 26a, V 17b, 58v; *GlabGad* Gv, G2; *RejPs* 47v, 213v; *RejJóz* F3, L5v marg; *RejKup* i5v; *KromRozm* I I3; s fłáli fię dobrá ziemiá/ przes fámego fłerdeczné przyćieć fłowa bořégo *MurzNT* 66, 33v, 56; *Diar* 67, 71 [2 r.], 87; *GliczKsiąř* I3v; *LubPs* I4; *GroicPorz* q3; *KrowObr* 56v; *RejWiz* 107, 111v, 112; *Leop Sap* 11/21, 18/25; Sámó przezwiłko [Danilo-wicy] znáczy/ iř fą nie Angliacy. *RejZwierc* 81v, 21, 59v, 75, 134; *BibRadz* I 3a marg, *Rom* 15 arg; A tác ieft oná pierwfza Regułá Práwá Ceřárkiego [ře wola księcia jest prawem]/ dla kthorey fámey brzydzą fye Polacy Práwem Ceřárkím *OrzRozm* L4v; powiedáią bych był bogá Iowilzá fyn/ ále thá ráná fámá vkázuie mię być człówieká śmiertelnego. *BielKron* 126, 244, 255, 402; Bo to dziewczka od matki za teřtáment bierze/ Ze cnotliwa niebędzie fiedzieć przy wfzeteczney: Za co fámó/ Bog fwiadek/ godne fławy wieczney. *KochSat* B2; *KwiatKsiąř* B3v, F; *SarnUzn* B3, B7; *LeopPrzep* a2; *RejAp* AA2v, 161v; bo kiedyby siłá/ á duřość fámá pláćilá/ był by záwdy řólnierz kthory fię biye/ w wfłfzcy wadze/ niż Hetman ktory ludzie przywodzi. *GórnDworz* X6, C8v, D6, F7, K2v, L2 (12); Tu nie trzebá przedłżác dowodząc dłuęo/ bo y fám wzrok to vkázuie/ iř káty té [...] ieden drugiemu fą równé *GrzepGeom* E2, E2v; *RejPos* 33v, 92, 127, 153v, 183v (12); *BialKat* 76, 311; *Grzegřm* 44; *HistLan* E; *KuczbKat* 265, 395; *RejZwierc* 51v, 63v, 98, 103v, 131 (8); *RejZwiercTrzec* Aaa2v; *BielSpr* 31v; *WujJud* 1v, 61, 123v [2 r.], 136v, 166, 221v; *WujJudConf* 221v, 241; *BialKaz* B2v; A onobys imo fię puřcił/ gđzie fię nam y od fámego podobieńfłwá zley ktorey rzeczy wftrzymawác kařá. *CzechRozm* 253, 21, 23, 26, 29v, 35v (17); *PapRan* Q2v, Gg, Hh3; *ModrzBaz* 2, 6v, 9v, 18v, 57 (14); Skąd dobrze znác mořezł czytelniku/ iáko fobie éi Oycowie przełóżeńfłwo y przodkowánie Świętey Stolice Rzymfłkicy vwázáli: iř ná fám liř Celefłtná Papieřá/ iáko fłárfzego fwego/ Neřtorá Cáro-grockiego Bifkupá potepili. *SkarJedn* 116, 6, 25, 47, 110, 186, 254, 345; *KochDryas* A2 [2 r.]; iř prágnieniu fen fám pewném lékárřtwem ieft *Oczko* 31v, 7 [2 r.], 10v, 11, 14, 28v, 34, 34v; A Cefarz fię bářizey gniewem zápáláiąc/ lwá przywieřć kařál/ ktorego fię fame-

go ryku lud przełékl *SkarŻyw* 553, A4, 3, 16, 68, 75 marg (25); *KochTr* 19; *MWilkhist* L3; *StryjKron* 56 [2 r.]; on Setnik będąc pewien o mocy Chriftufowej/ iř mogli fámym fłowem vzdrowić flugę iego/ mowi do niego: [...] *CzechEp* 278, 49, 53, 154, 162, 166 (15); *CzechEpPorz* **3; *NiemObr* ktv; *KochFr* 22; *KochSz* A2v, C; te fáme poczátki [...] tey to Lutherfłkicy álbó kácerfłkicy wiáry/ mogą ich fálř [...] pokázác *ReszPrz* 54; *ReszList* 147; *KochPieř* 34; Náyduie fye w reyefłtrách fłárych (iř ná ten czás to fámó przypomnié) wiele vřlánie krolewfłkiego łóza fłáto *KochWr* 28; *ZawJeřt* 6; *ActReg* 133, 134, 139; *GostGosp* 22, 32; *GostGospSieb* +2; *GrochKal* 6, 24; *Phil* C4; *GórnTroas* 40; *KochCz* A4v; *GrabowSet* C3, I4; ře téř nieprzyaciéł boi fię nie mniéy fámégo imięniá/ iáko y bróniey iego [króla polskiego] *OrzJan* 62, 61, 80 [4 r.], 129; *LatHar* 3 [2 r.], 109, 129, 140, 186 (18); tem [różnice] ia wfłzędy opuřćil folęuiąc krotkořći/ prze to fámó ře fą máley wagi. *WujNT przedm* 18; Sámó dotkńienie Páná Chriftulá/ ábo ktorey rzeczy iego/ niemocy vzdrawiáto. *WujNT* 135, przedm 37, s. 11 [2 r.], 22, 31, 47 (24); ieffli kto w nim fámym [ř. grzechu powszednim] vmrze nie póyđzie do piekłá. *WysKaz* 15, 40; *JanNKar* A2v; *JanNKarGórn* G4; *CAPVT* VI. [...] o pohámowánium złych vczynkow niektorych potáiemnych/ ktore w myřli á w fámey woley zořłáią *SarnStat* 714, 76, 83, 195, 351, 910 (11); *PowodPr* 5, 18, 30, 39, 68 (8); máła zelżywořć ábo fámó rozumienie o niey/ choć iey nie mářł/ do furyey nas przywodzi. *SkarKaz* 314a, 39b, 43b, 81b, 157b [2 r.], 159b (22); *Votřzl* D3; *CiekPotr* 27; *GostCast* 46; *PaxLiz* D3; Sámý meřoboyřłwá/ y krwié fłářiedzkicy vřłáwiczne bez kárnořći rozłewánia/ potepić to kroleřtvo mogą. *SkarKazSej* 704a, 670b [3 r.], 672b, 675a, 688a, 690a (12); *SapEpit* A4; *KlonWor* 31; *SzarřRyt* C2v, C3.

Z przymiotnikiem (1): A tych duřce ktore w vczynionym grzechu śmiertelnym ábo w fámym pierworodnym fchodzą/ záráz do piekłá idą *SkarJedn* 273.

Z liczebnikiem (1): Iř dni nářznych w fámých lećiech siedmdzieřář [ř. nie więcej niż] *WerGořć* 263.

Poláczenia: »sam ... bez, okrom, procz, przez [kogo, czego]« (2:1:1): *MurzNT* 78v; *GroicPorz* a2; *KrowObr* 56; Bo ieffli kogo do niego odnieřiono/ iř [...] ktory Chreřćiánin/ ábo ołtarř pogańfłki obalił/ [...] ábo ořáry rozmiátał: tedy ie/ ná fámó odnieřenie/ bez wywodow y przeřwiádeczenia [ř] zábijáć kařál. *SkarŻyw* 130; Co y z fámey Iobowey Hifłtoryey/ procz infłznych piřm/ káđdy łáčno oba-czy *CzechEp* 143.

»jedno (...) sam« (6): *FalZioł* I 137d; *RejPs* 97; *SeklKat* N3v; *RejPos* 253v, 346; Abowiem nieprzez iákifłzkolwiek grzech ále iedno przez fámę niewiáre álbó Niedowiarřłtvo z Kořćiołá Bořego ludzie wypadáią. *WujJud* 138.

»tylko (a. tylo) sam (...)« [szyk 17:15] (32): *OpecŻyw* 102 [2 r.]; Teř fok koryandrow wnos puřczony krew zařłanawia z nořá albo tilko fámá wonia czyni to. *FalZioł* I 28b, I 31d, V 66; *BielŻyw* 145; *GlabGad* G2; *HistAl* 18v, K8v; *MurzNT* 78v; *KrowObr* 55v, 56; iř tylko fámém weyzreniem twoiem mořezł mię wniwecz obroćić. *BibRadz* I 276b marg, *4v; *OrzRozm* A2v; *BielKron* 200v; *GórnDworz* Ce5v; *HistRřym* 6; rořprořzył pyřzne thylko fámym pomyřleniem ferćá fwoiego. *RejPos* 304, 206, 213, 221v, 345v; *WujJudConf* 80v; *BudBib* I 279b marg; Słyřzáłem o tem/ ře ná fámý tylko okrzyk Turkow przyćiągáiących/ niektore obozy były odbieřáne *ModrzBaz* 116, 66v; *SkarJedn* 159; *KochFr* 13; *KochFrag* 21; *WujNT* 416; *GostCast* 13.

W charakterystycznym poláczeniu: sam ... okazuje itp. (39).

Wyrażenia: »sam jeden« [szyk 3:3] (6): *RejPos* 206, 213, 221v; *RejZwierc* 107v; *CzechRozm* 198v; Cze⁶⁰ fámá iedná Wielkanoc ieft řwiádkiem międy infłzymi. *CzechEp* 381.

»samo przyrodzenie« = *ipsa natura* *PolAnt*, *Vulg* [szyk 16:2] (18): Práwo Przyrodzone ieft/ do kthorego fámó przyrodzenie bes řadnego czyiego pořłánowienia wiedzie. *GroicPorz* a2; *RejWiz* 37, 148v; *BielKron* 26; *KwiatKsiąř* B3; *GórnDworz* H3, N8, Gg; *KuczbKat* 365; Nie fámó li) przyrodzenie vczy wás/ iř mář iesli włófy zápuřći fromota mu ieft *BudNT* I.Cor 11/13[14]; *CzechRozm*

251; *ModrzBaz* 44; *SkarŻyw* 263; Sámó przyrodzenie okázuiu/ Iż mąż zenie zázwdy rofkázuiu. *BielSjem* 6; *KochProp* 16; *KochPij* C2; *WujNT* 1.Cor 11/14; *SkarKaz* 385a.

»sam rozum« = *ratio ipsa* *Modrz* [szyk 18:10] (28); *BierEz* Cv; na kamieniu á na ofelkach złoto prawe i frzebro poznasz ale dobrych ludzi sam rozum dofwiaacza. *BielŻyw* 11; *KlosAlg* Av; *GliczKsiąż* C7; *BielKron* 232; *RejAp* 126, 176v; ábowiem/ sam nas tego rozum wczý/ iż z dobrych/ dobrzy fie rodzą *GórnDworz* D3v; *RejPos* 235; *RejZwierc* 154; *CzechRozm* 100, 193; *ModrzBaz* 27v, 70, 106; *SkarJedn* 54; samci to rozum pokázuiu/ Ze fie fzkápá nim rublzy/ předzý sfátiguié. *WyprPl* B3; *KolakSzczęśl* C4 [3 r.]; *PowodPr* 39; *SkarKaz* 313a, 382b [2 r.], 453a; *SkarKazSej* 657a, 669b, 678b.

»sam szczyry« (1): wżyftki od nas oddalił. Náfze złości nie-práwości/ z fámej fzczyrey fálkáwości *ArtKanc* Q19v.

»sama wiara« [*cf. s. 53b uwaga przy tymże wyrażeniu w znac. a., tu: 'jest wystarczająca'*] [szyk 11:1] (12): Taé sama wiara/ kiedy doftatecznie wierzymy/ [...] wprawiedliwia nas przed panem bogiem *SeklWyzn* b2v; *SeklKat* N3v; że pán [...] tilko za samą wiarą okrom iéi wżelakich záflug przyimuie *MurzNT* 78v; *KromRozm III* F6; *KrowObr* 55v, 56 [3 r.], 56v marg; *BielKron* 198; *RejPos* 235v; *WujNT* 193.

c. Nie licząc innych, przykładowo o jednym z kilku obiektów, często z podaniem odnośnych liczb; *dumtaxat* *Miech* (49): Bo iuz famo więzienie dofyé frafunku ma A cięfżze gdy go fobie iefzcze kto przyczynia *RejJóz* I5; Wżyftkich [...] wylicza *Heziodus* *Poeta* trzydzycféi tyfiąc. Sámých Iowifzow powieda być *Tertulianus* trzy ftá. *BielKron* 24; byłóc by co czynić z fámy m Budzyniem niżli by mocy *Tureckie* przyfżyły ráutowác ich *BielKron* 311, 77, 292v, 375v, 409v, 412; gotowáli wbiory ozdobne *Roznych* kftáhtow/ ktorých fnađz y fámej roboty/ Nie zmoğby *Tágus* pláćić hoyny w krużec złoty. *StryjWjaz* Bv; *Oczko* 7v; *SkarŻyw* 477; dwádziéściá tyfięcy y ieden fámych dziewczek álbo pánienek bez męžnych náliczyli *StryjKron* 370, 145, 457, 597, 747; [...] onych ftárych błędy/ iefli ktore práwđziwie były (iáko nie wápięć iż niektore były/ álem tego pewien/ iż przed się *Papiekie* fámy wżyftkie ony przebráły *CzechEp* 97, 63, 129, 193, 311; obaczy iáko niezliczona fummá z fámej ziemie *Niemieckiej* (nie wfpominájąc infzych pañstw) do *Rzymu* wynofzoná bylá. *NiemObr* 164; *ReszHoz* 134, 139; *ReszList* 167; *ActReg* 182; *OrzJan* 127; *WujNT* 563; *WysKaz* 29; obráchuyże iáko káždego z nich koftzuiá fzáty fámy cudzoziemkie/ ktore ná niem widziłz *GrabPospR* N4, L3, N; *KmitaSpit* A4v.

W połączeniu podkreślającym wyodrębnienie: »sam ... inszy, wiele inszych« (1:1): To pewna że więcej w tym fámy mieście [tj. *Rzymie*] ná vbogie piędzdy wychodzi/ niżeli wielu infzych poľpoľu miał *ReszHoz* 133; *GrabPospR* N4.

Polączenia: »jedno sam« (3): gdzie jedno fámych kościołow fto y czterdziéści spáli *BielKron* 371; *RejPos* 266v; *WujJud* 134.

»sam ... okrom, (o)procz [kogo, czego]« (4:3): *MiechGlab* 34; *Krol* *Zygmunt* [...] woýfko fwoie ogládał/ kthorego miał piéć tyfiác fámych *Polakow* okrom *Litwy/ Ruśi/ tákież* *Tátar* *BielKron* 406, 30v, 414; *RejPos* 266v; á zaż tego *Papież* nie wczýnił? á zaż nád fámy *Friderikiem* procz infzych tey fztuki nie wypráwił. *CzechEp* 411; *ActReg* 162.

»sam tylko« (2): *Arcybikupá* álbo *Metropolitá* *Nowogrodzkiego* fkarbnicę [...] wżelkim rodzáiem bogactw przez wiele lat zebránych napelnioná złupił/ á fámeo tylko *Złotá/ Srebrá/ Perel/ Kámienu* drogich/ y *Kleinotow* trzy ftá wozow wywoził do *Molkwy* z *Nowogrodá* *StryjKron* 658; *ReszList* 160.

Wyrażenie: »jeden sam« [szyk 2:1] (3): iż iednych fámych dzie-wek pobráli [*Tatarowie*] dwádziéściá tyfięcy *BielKron* 365v; Ale/ nie báwiąc się dłużej infzych wyliczániem/ sam ieden *Sylwester* wtory/ ftánie zá wżyftki w tey mierze *CzechEp* 424, 421.

C. *Własnym udziałem; ipse* *Vulg, HistAl, PolAnt, Mącz, Modrz, JanStat, JanPrzyw, Cn; solus* *Vulg, PolAnt, JanStat, JanPrzyw; ipsemet* *JanPrzyw* (3480):

a. *Określa wykonawcę lub nosiciela stanu* (3414):

a. *Osobiście, nie przez wyznaczoną osobę (zastępcę, przedstawiciela), we własnej osobie* (119): *LibLeg* 7/31v, 98, 11/75v; *LibMal* 1548/145; *Otworz* *otworz* ieft kto wdому *Niechczefly* sam kazy komu. *RejKup* e4; *Diar* 64; *GliczKsiąż* N4v; *KTo* fobie *Rzecz-niká* iáwnie od *Vrządu* vprośił/ iuz sam przed *Sądem* mowić nie ma *GroicPorz* e2v, aa, nn2; iż tám bywa poľpolicie *Namieftnik/ kędy* sam *Pan* obetzny być niemoże. *KrowObr* 10; *UstPraw* A2, A2v, C2v, D3v; niechay sam *Krol* w bitwie niebywa *OrzRozm* G3, S4v; kthorzy áni ná fluzebne chćieli poboru flożyć/ áni fámi iechác ku potrzebie tákiey. *BielKron* 403v, 89, 111, 205v, 213v, 219 (12); *KwiatKsiąż* Mv; *Mącz* 493b; by nie było w *Mieście* *Kátá/* mufiálby sam *Burmiftrz* wieśić *złodzieiá* *OrzQuin* X3, X3; *GórnDworz* R6v; *RejPos* 281; tym poľtom iuz czoby fámi fpráwować mieli to im poruczáią *RejZwierc* 36, 36; *WujJud* 85v; ieden [sposób wojny]/ gdy samá fláchtá poľpolitým rużeniem ná woynę iedzie: drugi/ gdy żołnierze zá piędzde náięći woynę fluzą. *ModrzBaz* 119, 32v, 95v, 120v [2 r.], 124 [2 r.]; *SkarJedn* 302; *CzechEp* 332; *GórnRozm* H4; *PapRUp* L3v; *GostGosp* 150 [2 r.]; *Pifárze* moğá mieć *Podpilki* przy fobie, ále fámi lifty podpifować máią. *SarnStat* 563, 91, 153, 245, 246, 321 (25); *KmitaSpit* A4v.

Celownik w zdaniu *bezpodmiotowym* (4): éi ktorým thám było rofkazano ábo być fámy m/ ábo wfy fwe poľláć nieprzyložyli fie pilno ktemu *BielKron* 306, 106v; *Strum* P3; *Klucznik* lećie łák y fpaśi/ wod/ od *złodzieyftwá/* ma ftrzedz. A gdy fámemu trudno/ przez párobki/ piwowáry *dworfkie/* álbo kogo do tego fpoľobi wierzego. *GostGosp* 58.

Wyrażenia: »sam oblicznie« (2): tákowému *listowi* ma byđż ták wierzono/ iákoby sam *Woźny* oblicznie ftanáwży [*personaliter stetit* *JanStat* 525] zeznał. *SarnStat* 576, 324.

»sam osobą sw(oj)ą (a. naszą), w osobie swej« = *nos persona nostra, per se, (solus) personaliter* *JanStat* [szyk 14:2] (14:2): *MetrKor* 38/286, 40/810; *ZapWar* 1550 nr 2666; *Diar* 81 [2 r.]; ku ktero-remu [*pospolitemu ruszeniu*] gdybyfmy się o gwałtownym nieprzy-iacielu oftyłzeli/ fámi osobą náfzą przyiedziemy. *UstPraw* K3, K3; ná co *Ie^{so}* M. *Książ* *Bikup* *Poznańki* sam ofobą fwą/ á drugich *Bikupów* poľtowie zwolili *SarnStat* 198; bo ná ten czas bęđże móğł [*sędzia a. podsędek*] ná mieyfce fwé inégo záfáđzić. Ale gdzie tych przyczyn nie bęđże/ fámi w ofobách fwych bęđá powinni byđż [*interesse personaliter sint astricti* *JanStat* 456]. *SarnStat* 911, 117 [2 r.], 562, 717, 914, 1157, 1181.

»sam z osoby swojej« = *we własnym imieniu* (1): y przysięgámi fpoľnémi káždy ták z *Pánów* *Rad/* iáko y ftánów inych/ ták fámi z ofób fwoich iáko y zá té od ktorých tu z mocą zupełną przyfláni byli/ [...] to vmocnili y wtwierđzili. *SarnStat* 1027.

Szeregi: »sam a(1)bo [kto]; nie sam ale (jedno) [kto]« (3;2): iż fámeo *Papieżá* niebyło iedno poľeł *BielKron* 236, 398; Ná co fámi álbo fprawcy ich [*ipsimet, vel factores eorum* *JanStat* 69] [...] ná komorách przysięgę powinni czynić bęđá *SarnStat* 399, 859, 872.

»(ani) sam, (a(1)bo, ani, (a) nie) przez [kogo]; nie przez [kogo] ale sam; przez [kogo] a nie sam« = *per te aut quemvis alium* *Modrz* (15;1;1): *MetrKor* 38/286; *Przeto* *Krol* *ye^{so}* M. [...] to nam raczil rofkazacz abismi fámy ftobą yednaly a nieprzes poľli *LibLeg* 11/76; Aby ktorzy fwey rzeczy fpráwować [...] álbo niemogá/ álbo theż fámi fpráwić nieumieią/ przez infze fpráwować/ y fprawiedliwości fwey dochodzić mogli *GroicPorz* e2; A gdy rok czwarty przyidzye/ tákowy ma sam álbo przez *Prokuratorá* ftanáć *UstPraw* G3; *BielKron* 212v; *ModrzBaz* 21; *CzechEp* 332; Y teraz *Krol* *Izpañski* woyny w *Niderlándzie* fkończyc nie moze/ iż iá przez *Hetmánya* a nie sam wiedzcie. *GórnRozm* A2; *GostGosp* 58; iż ten *mieszcánin/* który w mieście [...] *mieszka/* á rolą sam/ álbo przez fwégo *zagrodniká/* álbo *oraczá* [*solus, vel per suum hortulanum, aut agricolam* *JanPrzyw* 16] robi [...] *SarnStat* 351, 53, 427, 563 [2 r.], 893, 895, 1181.

ß. *Własnym działaniem, własnymi siłami, z własnej inicjatywy; często: własnymi słowami* (2371): *Miftrzu* moğeli być/ By móğł

ieden morze wypić? Rzekł Xánt/ czemu by nie wypić/ A y fambych to wczynieł. *BierEz* D4, B3v, D3, D4v, E3, E4 (10); *OpecZyw* 36, 39, 49, 70v, 112 (10); *ForCnR* B3v, D3v; *ZapWar* 1524 nr 2335, 1531 nr 2540, 1550 nr 2666, 1558 nr 2686 [2 r.]; *MetrKor* 40/813, 818, 821, 61/223v; *PatKaz II* 25v; *PatKaz III* 148, 148v; Ze on wielką pilnosc czyni o tym: Aby iego poddani w pokoiu byli: By sie jedno łami k temu przyczynili. *KlerPow* 4; Abowiem doctor mądri richley może obaczywfy przyczynę sam swoią bacznosc[ia]: vzytecznie poradzić *FalZiol* V 28, V 36; w swey rzeczy żadny sam sędzią dobrim niemoże być *BielZyw* 76, 30, 73, 88, 110, 148; Tamże sam krol Władziław (bo żaden kaplan z Zmodzłky [?] mowy nie vmiął) napirwey ich pacierza potim kreda nauczył *MiechGlab* [90], 6 [2 r.], 18; *BierRozm* 20, 23, 24, 25; *KlosAlg* D3v; Abowiem dworinafche łzam [lege: są] thak vbelzpyeczone yłz nyeynacze łzam [lege: są] yeno yakobifzmi łzamy wnych byly. *LibLeg* 11/160, 6/115, 7/98, 10/60v, 63, 68v (17); *RejPs* 54, 110; *ComCrac* 16v, 19; *RejRozpr* F3v; *ConPiotr* 30, 32v; Item Bolyanowy kfzyąda bifulpym sluzebnykowy zupicza czerwona vkradł thą łlam fchodzil *LibMal* 1548/139v, 1544/78, 86v, 87, 91, 1545/97 (32); *RejJóz* D6 [2 r.], Ev, F4v, K2, N6v [2 r.]; Grześlą rodzicy gdi łamy daią przyczinę gniewu/ albo nie posłuffeństwa dziatkam swoym *SeklKat* H3, K4v, Q3, Z2; *RejKup* d5v, e4, h3v, k5, m7v (12); *HistAl* E8v; *KromRozm I* D4v, K2v; *MurzHist* A4, L4, N2, Q3v; *MurzNT* 21, 28v, 78v, 226 marg; *Dziś/ nyestocey/ w śmyech yą [kltwę]* fobyte ludzeye obracąya: A fnadź my duchowni łami do tego przyczynę dawamy. *KromRozm II* m, n3, fv, x3v, yv; *KromRozm III* B7, C3v, M5v, Q; *Diar* 38, 39, 60, 61, 87; *DiarDop* 102, 105, 109, 112, 113, 114 [2 r.]; *StawPieś* A4v; *BielKom* C2, F7; aby łamą żywił to dzycecy/ á mámce nye dawał *GliczKsiąż* D4v, D5, D5v, E3, I2v, N4; *LubPs* F2, H4, L4, Mv, N5v (13); *GroicPorz* m3v, m4, l2, t2, cc2v (9); *KrowObr* 3, 30v, 45v, 105v, 126v, 167 [2 r.]; *RejWiz* 27v, 72, 80, 82, 91 (8); Atália chcąc łamą Krolowác/ zbilá fyny Krolewkie *Leop* 4.Reg 11 arg, *Num* 32/17, 32, *Sap* 19/2, *Ez* 2/5, 2.Mach 12/30 (9); Gdy iest fyn albo brát godny ku woynie/ tedy fyn zá oycá/ brát nierozdzelyny zá brátá woyną sluzyc może/ tylko niechby był ták wypráwion iákoby ią sam oćieć albo brát sluzyc miał. *UstPraw* D3, Bv, D2, D2v [2 r.], Ev, E2 [2 r.] (11); *RejFig* Bb8v; Mušifz ty być fyn iego/ boś podobien k niemu/ A ták kiedy łam przydzie/ dam odpowiedź iemu. *RejZwierz* 30v, 14, 24v, 61, 64, 133 (9); Abowiem thák mowi Pan Bog/ Oto ia sam fzukác będę owiec fwych *BibRadz Ez* 34/11, *4v, *Gen* 4/23, 43/9, *Ex* 5/21, 18/19 (27); kthorzy zwiedzieni/ y zaślepieni od Kácerzow/ w iáwny vpádek y łami oslep idą *OrzRozm* A4, G4v, Hv, Q2, T3; Cefarz Kárzeł będąc w Rzymie ná wielki czwartek/ spráwował wielką wieczerzą Páńlką/ ná ktorey XII vbogim łam nogi vmywał *BielKron* 191, 3, 6, 12v, 20v, 26v (98); *GrzegRóżn* E3; *KwiatKsiąż* Hv, O4, O4v, P3; Coniurationem nascentem non credendo corroboraverunt, Nie wierząc albo nizacz nie máyąc wfczináyácego sie buntowánia łami ye niewiernością albo niedbáłstwem fwym posilili. *Mącz* 357b, 16b, 77c, 88a, 162a, 163b (11); *OrzQuin* D4, X; *Prot* D3; *SarnUzn* H5v; iestli łam może trzecy fye płotnem czyltym lepiey niży go kto inny tál *SienLek* 92; *RejAp* 5, 78v, 85; Kámmá wzáwufzy czarke z napoim/ kthory przed tym łamą przypráwił/ wypilá połowice *GórnDworz* Y6, Cv, F7, G6, L, N4 (14); *HistRzym* 22v, 26, 36, 73v, 123, 126, 127; tożem tho káždemu wiernemu fwemu opowiedzál/ iż go ták czáfu fwe^{so} chcę mieć/ gdzye łam będę *RejPos* [279], A5v [2 r.], 9, 24, 39, 43v (44); *BialKaz* 261, 341; Nie závždy cudzoziemcom/ tego fie zwierzaycie/ Sámy tey wzyłtkiey spráw/ pilnie dogládaycie. *BielSat* N, D; *KwiatOpis* B, D2; Acz prawdá zem poczęści iest przyczyną łamá/ Iż fie to rozerwánie stáło miedzy námá. *HistLan* Dv, ktv, C2v, C3, E2v; *KuczKat* a2, 235; Sámi chmy łobie krzywi w vkroceniu żywotá. *RejZwierc* 156v marg, 6v, 34 [2 r.], 50v, 73, 79v (16); gdy małz czynić łam czyn niezwierzay fie wielom *BielSpr* 36v, 46v, 47, 51, 59v; *KochMon* 22, 26, 30; *WujJud* a6, 124, 125, 127v, 134 (8); *RejPosRozpr* b4v; *BudBib* c3, *Gen* 32/6, 18, 20, *Ruth* 2/14 (9); *HistHel* [A2]v, B4, B4v, C4v, Dv

[2 r.]; *MycPrz* I B3v; *Strum* B3, C2, K3v, K4v, Q2; *BialKaz* H4, I2v, K3v; iego pytaycie/ łam o łobie powie. *BudNT Ioann* 9/21, *przedm* d3v, *Act* 18/15, *Gal* 2/18, Ii8v; *StryjWjaz* A4, C3; Lecz profzę cie czytay łobie łam to co ták dáley ftoi *CzechRozm* 7, 6v, 9 [2 r.], 9v, 12v, 19 (45); *Paprpán* B2, B4, C3, M, S (8); ktorzi ácz łami niekrádną/ áni zábijáią [qui a furtis ac caedibus abstinentes]/ ále drugie do złodzieyftwá/ y do meżoboyftwá pobudzáią. *ModrzBaz* 66v, 11, 11v, 20v, 24, 31 (15); *SkarJedn* 56, 127, 295, 363 [3 r.], 375, 378; *KochOdpr* A2v; *Oczko* A4; *KochPs* 72, 133; Po wielkich pracách [...] fkończyl fzcześliwie tego wieku w kłafztorze in Valle de Castro/ ktory łam był zbudowál. *SkarZyw* 575, 2, 20, 28, 30, 57 (80); *MWilKHist* F4, H3, Lv; Gdyłzmy napyerwy yefdzeli do zycimyna Raycz tę brutkę ná Imyę Katarzinyę. y ya łzam pomagal raycz *ZapKościę* 1585/60, 1580/17, 1584/43, 45v, 46v, [49²] [2 r.] (11); co iestli ty łam [...] Rycerfkiey dzielności wodzem będąc/ ftánięć to Xięłtwo zá wzyłtki zołobná Cefárltwá y Kroleftwá pofttronne *StryjKron* 667, A3v, 125, 215, 230, 240 [2 r.] (28); Christus łam á nie kto inlyz miásto niego krolowác muš. *CzechEp* 328 marg, 10, 18, 24, 25, 26 (29); *CzechEpPorz* *3, *3v, **4v; *NiemObr* 4, 25, 26, 42, 113 (8); SAM pánnę scífkalfz/ łam fie zákázuiefz/ Sam w vcho łzepcefz/ łam/ Páwle/ cátuiefz/ Wfzytkoś łam zabrał/ áni fie dałz pożyć: A ielzce by cie do frálzek niewołyżyc? *KochFr* 30; *KochDz* 109; *KochMarsz* 155; Nie fmiem fie bez was [muzy] pušić ná tę wodę [...]. Wy łamy nawę/ y żagle spráwuycie *KochSz* A4v, A3v; *KochWz* 138, 139, 142; *ReszPrz* 44, 64; *ReszHoz* 126 [2 r.], 133; łam naprzod [papież]/ á potom iego wzyłtek Senat [...] przez onę branę przelzedł *ReszList* 145, 166, 167 [2 r.], 171, 172 [2 r.]; *WerGośc* 251; Aza nie flychamy/ [...] iákó żoná/ gdy meżá bijá/ łamá go łobá záfáwá? *WerKaz* 304; *BielSjem* 10, 19, 36; *KochSob* 71; *KochTarn* 78; *PudlFr* 69; *ArtKanc* A10, E14, I20v, K20v, L10v (10); *BielRozm* 23; Kto chce aby wieżę wyšiedziál głownik á folgi od vrzędu nie miał/ muš łam z nim šiedzieć. *GórnRozm Cv marg*, B2, C2, C3, Dv, D2v (9); *KochWr* 24; *Paprup* A2, B4, D, F, Gv (10); *ZawJeft* 22, 41; *ActReg* 23, 24, 31, 39, 43 (25); *GostGosp* 36, 46, 60, 106 [2 r.], 108 [3 r.] (14); *Phil* E4, L2, N3, P3; *GórnTroas* 26, 57, 67, 69; *KochCzJan* A2v; PAnie/ modlá fie zá mna/ nie łam profzę ciebie *GrabowSet* K3v, S; *OrzJan* 58, 59, 120, 122; Sáma to z Albertufem domá przypráwiwá. *WyprPl* B, A3, B; *LatHar* +6v, 195, 258, 648; *KolakCath* A4v; A ták łami byli przyczyną dobrowolney y zátwárdziáley niewiáry fwoiey. *WujNT* 139, ktv, 57, 67, 296 marg, *Ioann* 5/20 (25); *WysKaz* 40; *JanNKar* D2v; Ale Státut zwano té práwá, póki ie stárzy krolowie łami ftánowali *SarnStat* 48, 17, 40, 104, 129, 143 (35); *SiebRozmyśl* B, H, H3v, K2v, K4; *ZapMaz II G* 97/89v; *GrabPospR* L4v, M3; *KlonKr wstep* A4, k. E; *KmitaSpit* B3v, C4v, C5v, C6; *PowodPr* 6, 25, 53, 71, 83; *SkarKaz* 41b, 156b, 279a, 381b, 457b [2 r.] (9); *VotSzl* D2; profzę żebyś Sam w tym do niego pozedł, łam prošil, łam ziednáł. *CiekPotr* 27, 2, 5, 25, 27, 35 (12); *CzahTr* E, Gv; *GoslCast* 13, 17, 23, 33, 39, 46, 62; *PaxLiz* C2 [2 r.], D4, Ev; Nie Turey v nich [Węgrów] košcioły popuštofzyli/ y wielkie bifulptwá pogubili: ále oni łami. *SkarKazSej* 683a, 663a, 679a [3 r.], 690a, 697a marg; Iżem tedy [...] dla véiechy pływáiyących po Wišle/ nápišál tego Flifá pływáiyąc też łam po teyże rzece do Gdańlká *KlonFlis* B, A2, A3v, D3v, H2; *KlonWor* 31; *PudlDydo* A2v, B4v; *SzarzRyt* C2v.

Celownik w zdaniu bezpodmiotowym (12): Sámemu šię z dobroci nie fádzić. *BierEz* Mv; *MurzNT* 21; *UstPraw* I3v; *BielKron* 216; Ci tedy tákowi ludzie s przyrodzenia łá niewolniki/ y pozyteczniey to im iest w iármnie chodzic/ niż łámym rołkázowác. *GórnDworz* Gg3v; Ale powiedz mi kto/ co iest lepzezo/ łámemuli młócić/ czyli v młóckow ftác á dogládac aby dobrze wymłácá? *RejZwierc* 164v, 155, 164v; *CzechRozm* 246; *CzechEp* 25; *SkarKaz* 552a; *CiekPotr* 76.

Anakolut (1): Hey hey wierez to czyłty Pan Sam zá łobá już fkazał łam *RejKup* aa2v.

Wyrażenia: »sam dobrowolnie (a. z dobrą wolą), sponte« [szyk 2.2] (3:1): A do vbogich á do nędzników nigdy nie profzony łam

dobrowolnie chodził *RejPos* 255v; nigdy miłtrzą ná táki żywot nie-miąjąc/ zdobrá tyle wołá fám fię ná on trudny łtan puścił *SkarŻyw* 570; *CzechEp* 49; Pan moi rad by się wto wdał sam sponte ale iz go oto niezadaia oglądać się musi *ActReg* 185.

»sam ((z) sw(oj)ą) głową« = *ipse per se JanStat* [szyk 6:1] (7): [cesarz turecki] przyciagnął sam s fwą głową y smoczami azewłzitkymy zyemyamy swimy, a wipedził mye spanftwa mego *LibLeg* 10/62; *ConPiotr* 33v; *BielKron* 312v; *BielSpr* 51; vderzył ná fwitaniu z wielkim okrzykiem ná kofz Tátárłki/ gdzie fám Carz głową leżał. *StryjKron* 270; *SarnStat* 424; *CzahTr* H2v.

»sam mocą sw(oj)ą« (4): *KromRozm II* gv; ácz to nie on [kaplan] fám mocą swoią/ ále Pan Bog [...] mocą fłowá fwego niewidomy^m obyczaiem sřawuie. *WujJud* 180; *CzechRozm* 103v; Corkę Huffankallanowę [...] iednemu ktoremukolwiek z Synow Cázimierzowych zá żonę podawał/ á w pořágu Grecią y Conftantino-pole obiecował/ ktore fám Hufankallan mocą swoią y ręką zbroyną miał Turkom wziąć *StryjKron* 652.

»sam obecnie« (6): A JKM aby raczył sam obecnie ku temu czasowi być *Diar* 29; *MycPrz* II D; *SkarJedn* 192; *SkarŻyw* 518; *LatHar* 198; żeby [rotmistrze poruczników] przyjmowali/ fami obecnie miezkáiąc przy Rotách fwych. *SarnStat* 434.

»sam oblicznie« (2): Abowiem Alexander gdy chce s kim walczyc nie fle panow áni kfiázat fwych/ ále fám oblicznie [ipse] przyfępuie ku bitwie *HistAl* E; *BielKron* 374.

»sam oczywiście« [szyk 2:1] (3): Bo gdys fám był oczwiwfzcie Tedyz też dotłuki cifezie *RejKup* P; *RejPos* 9; *GoslCast* 33.

»sam osobą sw(oj)ą, z osoby swej« [szyk 15:1] (14:2): *MetrKor* 34/134v; Tham ony famy ofobamy fwymy wolny bendá od cziaǵnienia na wojnę alye miałto fiebie ynffe wyprawiać maia *ConPiotr* 30v, 32v; *GórnDworz* Kk4; *RejPos* 266v; *CzechRozm* 160v; *KarnNap* F2v; iáchał fám ofobą swoią Agapet Papierz do Konftántynopolá *SkarJedn* 134, 267 [2 r.]; *SkarŻyw* 88; *StryjKron* 406; Ilekroć w pifmie s. okázuje fię Anioł/ ktory [...] vczynki bogu włafne fám z ofoby fwey czyni/ tedy [...] *CzechEp* 261; *NiemObr* 171; *ReszPrz* 45; *SkarKaz* 117b.

»sam ręką sw(oj)ą (a. (jakoby) rękoma swemi itp.), przez swe ręce« (29:1): ielize bi syá thez ku thei Cedulye znal, ktorą fám Kroliowej iey.m. przez swe włafne ręce dal [...] *MetrKor* 61/223v; *PatKaz III* 143; Ktoráto groblá za ktorám mógł być przefpieczen/ fborzyłem iá fám iako by rękoma włafnemi/ gdym się Chrifufa i iego fwiátości odprzysiał *MurzHist* Lv; iz była Pentyzylea fámá fwą ręką czřtherzein męzow v Troiey zabiła *BielKron* 320, 153v, 160, 319v; *OrzQuin* X3 [3 r.]; *RejPos* 354v; Snadz Duch Pánłki nie ty fám rękoma twoimi/ Męźnie nieprzyiacioły twoie biyał nimi. *PaprPan* A4v; *SkarJedn* 118, 135, 192, 392; *SkarŻyw* 80, 491, 519, 529, 559; *StryjKron* 335; *CzechEp* 15, 173, 264; Samem fwą włafną ręką tę winnicę grodził *KochPieš* 14; *KochSob* 64; *OrzJan* 13; *CiekPotr* 73; ktoryfmy [list] fami ręką fwą podpifáli/ y pieczęciá náfzá zápieczętowác kazáli. *SarnStat* 1014.

»ustnie, usty swymi sam« [szyk 2:1] (2:1): á gdyż [Seneka] z nim [řw. Pawłem] wftnie fám mowić niemogł, tedy kniemu częfto lifti pifał *BielŻyw* 142; *LibLeg* 7/99; Wtore [położenie, tj. teze] fám X(iądz) K(anonik) wftly fwymi y Kościoł iego Rzymłki twierdzi. *CzechEp* 310.

aa. O Bogu i Chrystusie; też: własną mocą, z własnej woli; singulariter Vulg (1233): ti fám myli panye [...] bądz obrońca mim *BierRaj* 17v, 19v; Ręką bofką ty fám władáfs *OpecŻyw* 177, 48, 171, 175, 177 [2 r.]; ty fám miły panie Iefu broń mię od nieprzyacioł moich. *WróbZolt* Y2v, 4/10, 64/7, 67/36, 70/20, 73/16 (10); *RejPs* 48, 73v, 95v, 123, 129; *SeklWyzn* D, d4, e2v, e4, g3; *RejJóz* B5; *SeklKat* L, N4, N4v, T2v, X2, Y, Yv; Czo nędzny ćlowiek winien był To on wflýtko fám wypelnił *RejKup* S, m7, m8, bb6; *RejKup-Sekl* a7; *MurzNT* A4, 76; Bog ći kofcył zbudował/ y rząd w nim fłanowił/ y fám go dożira *KromRozm III* G2v, A4v, G2v [2 r.], I5, K7v; *StawPieš* A4, A4v; *BielKom* G6, G6v; *GliczKsiąz* A2v, D3v, P2; Dopirko yuż poznamy że ten wfłechmocny Pan/ Pomázáńca

fwowego wyfluchác raczył fám *LubPs* E4, B5, C, C2 [2 r.], C2v, C3 [2 r.] (218); *SeklPieš* 19, 20, 32; Gdzie thu iulz będzie/ on Báránek Boży/ ktory fám gładzi grzechy *KrowObr* 81v, Av [2 r.], 46, 59, 139, 220v, 235; *RejWiz* 86, 113v; Pan Bog wáfz kthory iefł wodzem wáfłym fám fie będzie zá was pothykał. *Leop Deut* 1/30, *Deut* 1/38, *Ios* 24/17, *Judic* 5/8, 1.Reg 20/8, *Job* 9/8 (13); *BibRadz* *7, *Ex* 14/14, I 96b marg, *Deut* 9/3, 31/8 (16); *BielKron* 19 [2 r.], 132v; *GrzegRóżn* E4, F3v; *OrzQuin* E2, L, Z2v; *SarnUzn* A4v; *Leov-Przep* F2v; *RejAp* 1v, 2, 17v, 37v, 46v (8); A on ciebye fám fřuka/ fám do ciebie przyšć obiecuie *RejPos* 144, A4v [2 r.], 3v, 20v, [36]v, 41 (114); *RejPosWiecz* 91v [3 r.], 92v, 93v; *BialKat* 28v, 76 [2 r.], 141, 261, 306, 323v; *KwiatOpis* D; *GrzegŠm* 35; *KuczbKat* 285, 365; *RejZwierc* 206v, 255v, 265, 265v, 266; *RejPosRozpr* b4v; P. Chriftus fám głową Kościołá będac Piotrá głową vczynił. *WujJud* 122v marg, 122, 124, 149, 221, 236; *WujJudConf* 147v, 148, 243; *BudBib Ps* 4/8[10], *Is* 63/10; *HistHel* C2; *MycPrz* I [A]3, [A]3v [2 r.], A4 [2 r.], Bv; *BialKaz* E2v, F4v, G4v; *BudNT Hebr* 2/14; *StryjWjaz* A3v, C4; Ano Bog tymi fłowy nie co innego Moyżefzowi flubował/ iedno to/ iz fám z nim išć chćiał *CzechRozm* 17, 2v, 3v [2 r.], 4v, 5v, 9 (50); *PaprPan* B2, G4; *KarnNap* A2 [2 r.]; *Modrz-Baz* 68, 124v; *SkarJedn* 203, 313; *Oczko* 1, 1v, 9; Ale co fám vrádzí/ co fám poftánowi/ To wiek podawać będzie wiekowi. *KochPs* 45, 5, 6, 9, 28, 35 (25); *SkarŻyw* 25, 36 [2 r.], 135, 193, 263 (11); *MWilKHist* F2v; Ach wfłechmocny Boże/ [...] Ktory fám myfli ludzkich w fkrýtošciach doznawał *StryjKron* 522, 160, 522, 667, 712; *CzechEp* 8, 26, 58 [2 r.], 73, 74 (41); *NiemObr* 6, 70, 71, 97, 145; *ReszPrz* 76, 113; *BielSen* 16; *KochPieš* 17; *ArtKanc* A12v, A13v, A14v, A15 [2 r.], A19v (86); Pan dáie Krole ziemiom/ á fám niemi rządzí. *KmitaPsal* A5v, A2; *PaprUp* D3v, Fv, Kv; *ZawJeft* 9, 13 [2 r.]; *ActReg* 171; Weš ftyr/ fám Pánie/ łodki vtrapioneý *GrabowSet* R, B4, C, D2 [2 r.], F2v, F3v (19); *KochFrag* 50; *OrzJan* 106 [2 r.]; *LatHar* 14, 15, 30, 95, 143 (16); *KolakCath* C4; *Kolak-Szczęšł* A4v, B4, C2, C4v; *RybGęšli* Dv, D2v; Obácł/ iz Chriftus názwány iefł Bog/ fám pánuiaý. *WujNT* 835, 115, 175, *Ioann* 4/2, s. 318, *Ioann* 6/6 (15); *JanNKarGórn* G3v; *SiebRozmyšł* [A3]v, B3, B3v, B4v, Dv (15); *PowodPr* 5, 11, 14, 30, 57, 80; Bo on od poczęcia fwe⁸⁰ miał wfzytkę mądrošć/ będac fám mądrošciá wieczną *SkarKaz* 45b, 2a, 2b [3 r.], 118b, 156b, 157a [2 r.] (20); *VotŠzl* F; *CiekPotr* 39; *CzahTr* A4, [D]v, F, F3, G4 [2 r.] (9); *GoslCast* 19, 54, 57, 69, 72; *SkarKazSej* 660b, 686a, 689b, 702b, 707b; *SapEpit* [B2]v, B4; *KlonWor* 82; *SzarzRyt* A3v, C4.

W połączeniach typu: »sam (...) z (a. według) swego ..., swym ..., przez swego ..., w swym ...« [szyk 22:6] (19:7:1:1): Ktory fám zwielkiem podziwowaniem sřawił wfłýtko według fwey woley *RejPs* 202v; Abowiem to fwięte Bořtowo [...] Samo [z] fwey dobrotliwošczy Mnie wywiedłó fteý sřogofczy *RejKup* ee2v, o7v; *KromRozm III* L3; *GliczKsiąz* Hv; wyrwał ye z vcřłkow ich możnošcyá fwoia fám *LubPs* I2, B5v, E3v, F4, Z3v, aa, bb6v, ee2v; Dayže nam fám z łálki fwoieý náfz wfłechmogácy Pánie tákie myfli á fercá náfze/ izbychmy [...] *RejPos* 267, 224, 240v; *BialKat* 28v; *CzechRozm* 5v, 86v; Sam z chęci fwéy zátłumil/ y zátárl ich złošći *KochPs* 117, 8, 39; *NiemObr* 97; TYš nas raczył fám ftworzyć Boże w fwey możnošci. *ArtKanc* I7v, H16. Cf »sam bytnošciá swą«, »sam swemi rękami«.

Wyrażenia: »sam bytnošciá swą« (2): iáko tu fłýczyłz w teý Ewányelieý/ iz przy teý sřrawie fám bytnošciá fwą fwięta y z mátká fwoia/ y z zwolenniki fwemi być raczył *RejPos* 43, 88v.

»sam oblicznie« (4): A chociaž fám teraz oblicznie ná nas nie woła/ ále Proroczy iáwnie á vltáwicznie ná nas wołáia *RejPos* 197v, 336v, 352; *RejZwierc* 130.

»sam oczywiście« (7): nie tylko przez pifmá/ nie tylko przez Proroki ábo przez Anyoły/ ále fám oczywifcie sřapić raczył/ áby był tego nędznego ćlowieká ták sřrawił y poftánowił *RejPos* 329v, A4v, A6, [77]v, 196v, 239; *NiemObr* 30.

»sam swemi rękami« (1): wiódł ié puřtyniami Áž do kraiu/ ktory wziął fám fwemi rękami. *KochPs* 118.

aaa. Powołanie się na własne słowa Boga lub Chrystusa (wyjątkowo Maryi) dla potwierdzenia prawdziwości (322): Bowiem to on sam wyznawa iż są pod moźność iego położony wślytki okrągłóci fwiátá *RejPs* 162, 121v, 154v, 178; *SeklKat* D4v, E3v, P3v, T3v; *RejKup* k2v, m7v; *RejKupSekl* a4; Yákoź sam o tym swyadłlył mowyać: Yam yeft drogá/ prawdá/ y żywot. *KromRozm II* b2v, c2, e4v [2 r.], f2, f3, f4 (10); *KromRozm III* B5v, D4, K5, N5v; *GliczKsiąż* D7v, F; *KrowObr* 3, 10v, 42v, 43, 48v (12); *SarnUzn* B5; gdyż nam to sam głośno obiecowáć raczy: Iz iefli będziecie słucháć słowá á wpmínania moiego/ fkarbow y dobrodzieyftwá z ziemie wzywáć będziecie. *RejAp* 59, 8, 17 [2 r.], 46v, 63, 108v (18); Iáko nas y sam wczyl w oney popolitey modlitwie náfzey/ ábychmy [...] o to go prošili/ áby sie we wślytkich fprawach náfznych zawždy dzyalá wola fwiéta iego *RejPos* 46, 2v, 3v, 7v [2 r.], 8, 9v (135); *RejPosWiecz*² 91, 92; *RejPosWiecz*³ [97]; *BialKat* 3v, 43v, 91, 98v, 303v, 341; *GrzegŚm* 30; dla ktorego [człowieka] iz on wślytki rze czy ftworzył sam świádectwo dawa. *KuczKat* 315, 175; *RejZwierc* 2v, 10, 11v, 40v, 41 (11); *WujJud* 44v, 237; *WujJudConf* 17v, 28, 46, 54, 130v; *BialKaz* D4v, E2, F3, F4; A załz Bog nie iefł Bogiem wśzego ciálá iáko sam mowi o sobie. *CzechRozm* 74, 22, 32, 33, 37, 53 (14); *SkarJedn* 45, 56, 58; *SkarŻyw* 125; *CzechEp* *3, 18, 117, 118, 179 (10); *ReszHoz* 117; *WerKaz* 282; *ArtKanc* A10, L2v, L8, L10v, N17; *Paprup* L2v; *LatHar* +8, 193, 200, 379, 484; Ták Syn Boży [...] ná wślytkim iefł rowny y podobny Oycu. Przezoż y sam mowi: Zem ia iefł w Oycu/ á Oćiec we mnie. *WujNT* 753, 546, *Hebr* 13/5; *WysKaz* 8; *SiebRozmysł* [A3]v, H2; *SkarKaz* 4b [2 r.], 6b, 117a, 207a [2 r.], 242b (15).

W charakterystycznych połączeniach: sam mowić (36), *obiec(ow)ac* (13), *obwieścić*, *(p)okaz(ow)ac* (4), *opowiedac* (*opowiedziec*) (39), *(p)oświadczyć* (*świádectwo da(wa)ć a. uczynić*) (26), *oznajmíc* (2), *potwirdzić* (4), *powiedac* (*powiedziec*) (116), *prze-strzegać* (2), *przypomnieć*, *rozkaz(ow)ac* (6), *rzec* (9), *(na)uczyć* (5), *wpominać* (4), *wspominać* (4), *wykładać* (*wyłożyć*) (9), *wysła-wi(a)ć* (2), *wyzna(wa)ć* (*zeznowac*) (12), *zakazać*.

Wyrażenie: »sam usty sw(oj)emi, przez usta swoje, słowem swym (własnymi słowy)« [szyk 32:1] (30:1:2): *RejKup* Y; *GliczKsiąż* H; *LubPs* H3; *KrowObr* 23v; iefli Pan wśzedy nye hámbi á nie przeklina tákiego nabożeńftwá/ ták sam przez wftá fwoie/ iáko y z dawná przez Proroki y przez Apofłoty fwoie. *RejAp* 27, 193v; Acż mále dzyatki/ ktore są krześciánfkich rodzicow porodzone iuz wnet są ná łafce Pánfkiey/ gdyż sam to wfty fwemi potwirdzić raczył/ iz tákich iefł krolestwo niebiełkie. *RejPos* 153, 9v, 53v, 85, 104, 135 (23); A tho rozwiázání od grzechów iáko iefł w kościele chrześciánfkim) potrzebne/ [...] Chryftus sam słowem fwym iáfnie okázuie *BialKat* 166; *CzechRozm* 260; *LatHar* 378; á iżeś to lámá błogofławionémi wfty fwémi wyználá/ iz dla twoiéy wielkiéy pokory/ náłázłás táká łáfkę y páná fwégo *SiebRozmysł* G3v.

bb. O działaniach podmiotów nieosobowych (wyjątkowo) (13):

aaa. O zwierzętach (4): then ptak acżkolwiek mięsem zyw, wśzakoź sam żadney rze czy nie zabije *FalZiol* IV 27a; Lew on co go kiedyś karmił fłoczył wnet do niego/ żwirzéta rozgromił/ sam podle niego mocno go broniać ftanáł *RejZwierc* 98v; *KlonŻal* A4; *KlonWor* 60.

bbb. O pojęciach, tu traktowanych antropomorficznie (9): *BierEz* Cv; *GórnDworz* Ff5v; bo by też [...] niechciał chęci do zdrowia á pokrzepienia go przyłóżyć/ chorobá [...] lámá do tego wftáwicznie ciśnie. *Oczko* 1v, A4v, 8v, 30, 33; łáfká niełkończona Twa/ niech mię lámá broní *GrabowSet* N2; Zywioły otó wftępuia/ Słyzac głos twoy łami fię coś mowić gotuia. *KolakCath* B3v.

γ. Łącząc różne funkcje (17): Starofłta bendancz sam kluczni-kiem bral [myto] czo potim pan dachno na krolia ie^{so} m. obroczył *MetrKor* 59/281v, 57/120; *BielKron* 211; Tyrannis, Gdzie tylko yeden wedle woley fwey nie wedle fprawiedliwości pánuye/ który sam y prawem y królem y fprawiedliwością yeft. *Mącz* 308b; *WujJud* 236; *CzechRozm* 95; gdyż on sam iefł Bogiem/ y sam Pánem/ y sam ftworzycielem/ y sam oycem *CzechEp* 238; *Paprup* L2 [3 r.];

gd y koźdy/ sam będąc fwych imion y rze czy pánem/ samże téż fzá-cowác będzie máietność fwoie włáfná *OrzJan* 124; *SkarKaz* 158b; on sam [Leander] był iey dárem/ On był y łodziá/ onze y towárem/ On sam był Szyprem/ y Pánem y połlem/ Flifem y wiołlem. *KlonFlis* C3.

δ. Własnymi myślami, opiniami, uczuciami (695): *BierEz* D3; famy czo naliepiey bedziecie rozvmiecz tak sprawvjcie sie tam *LibLeg* 11/21v, 10/67; A wierz mi frogá to kazń kto fie sam frafuié Kiedy iáká wśzetecznołcz iawná na fię czuie *RejJóz* L5v, D5, E3; Iedno fie sam dobrze rozmył A powieć mi fwą ptawá [!] mył *RejKup* I3v, f3v, n5, f7v, ee6v; *KromRozm I* L; Boć to sam czuie że mie pán co godzina to więcyi zatwárdzá *MurzHist* H, T; *KromRozm II* v v; *Diar* 35; *DiarDop* 119; nád człowyeká nyeumyeyętnego nic nye-málz nyefpráwyedliwłego/ gdi to co sam baczy tylko chce áby było dobrze. *GliczKsiąż* I3v, P5; *LubPs* bb5v, cc4; *KrowObr* 108, 123, 194v; Mamy tákye rołkofzy tákie krotochwile/ Zebyś y sam rad pátrzáł wierz mi ná to mile. *RejWiz* 66, 39; *Leop* 2.*Mach* 15/39; Sam ty wiełz w swoim domu iákoś fie záchowál. *RejZwierc* 9, 3, 90; *BibRadz Ier* 29/23; bo fie tego nápieráią częgo fám rozumieią iz nie damy *BielKron* 109; Prawdę mowie/ czili nie? uznyacie to łami *KochSat* A3; *LeovPrzep* b4v; Prorsus oblitus sum mei, Prá-wiem fie sam zápámiećal [./]. *Mącz* 256d; Byś wiedział co tá Exequycya Wárfzáwłka wmié/ y łambyś fye iéy łełá. *OrzQuin* A4v, E3; *Prot* Dv; *GórnDworz* Aa2v, Cc8; *HistRzym* 23; A iákobyś tho y sam ináczey ofádził? *RejPos* 74v, 128; *WujJud* 7v, 35v, 78v, 127; Abowiem łami od Bogá ieftełcie náuczeni/ ábyfcie iedni drugie miłowáli. *RejPosWstaw* [21²]v; *BudBib* Dan 13/43, 1.*Mach* 13/3; *HistHel* D3v; *MycPrz* II B2v; *WierKróc* A2; *BialKaz* Cv, Kv, L; Rozłádze to sam profzę cię: komu tu przyłtoyniey wierzyć *CzechRozm* 54, 77v, 83v, 117v, 150, 224v (9); *Paprup* G, Q3v, Cc2v; *ModrzBaz* 66, 140v; *KochOdpr* B4; *SkarŻyw* 40, 69; *MWilKHist* B; *CzechEp* 180, 265, 360, 362; *CzechEpPOR* *; *KochMuza* 28; *Paprup* C3v; O Poselstwa y sam widzę rze czy bydz potrzebna *ActReg* 98, 102, 124; *OrzJan* 75; *LatHar* 699; *WujNT Act* 4/19, 24/8, 1.*Cor* 10/15, 11/13; iákołmy z łkarg [...] poddáných náfznych wyrozumieł/ y My łami pewnym doświádczeniém tegofmy dołzli *SarnStat* 901 [idem] 904; O Boże ty sam widziłz krzywde mą zelżywą. *KmitaSpit* B3; *PowodPr* 39; *SkarKaz* Oooo2a; *CiekPotr* 71; OTofz to miey namilfzy Czytelniku dobrze/ Zrozumiawłzy czyn [lege: czyń] sam w tym rozłádek mádrze. *CzahTr* [D]v, C3v; *GostCast* 73.

Zwrot: »sam (za)chcieć« = *ipsum velle* *Vulg* [szyk zmienny] (42): *ListRzez* w. 14; *BierEz* B2v, F4; Iam [...] szwamy thełz thakyełł chęzą przyaczielem bicz jako y fzwałzem oyczem yełly szamy bandziecie chęzyecz *LibLeg* 7/68v; *RejPs* 123, 168, 204v; *SeklWyzn* D; *RejKup* y2v; *MurzHist* M3v; *KromRozm III* N6; *GliczKsiąż* P7; *LubPs* E; Pan nie krzywł/ gdyeś sam chęyal do złe^{so}. *RejWiz* 134v marg, 130v, Dd; *Leop Cant* 2/7; *BibRadz Cant* 2/7; *BielKron* 45v, 202v; Chce nas Bóg zabić/ bo my chcemy łami zgi-nąć *OrzQuin* Z2v; áby y ci ktorzy go nieznáią/ [...] mieli go zá thákiego/ zá iákiego fie mieć sam chce *GórnDworz* L8; *RejPos* 260; *RejZwierc* 87, 111v; *WujJud* 91; *CzechRozm* 104; *SkarJedn* 375; *SkarŻyw* 473; Stároftę my námowimy Iáko żywnie łami chcemy. *MWilKHist* D3v; *ReszPrz* 104; *ArtKanc* P3v; *Paprup* I3v; *GrabowSet* S4; *WujNT* ktv, Mar 3/13, s. 139; iz oyciec máiac fyny/ gdy po máte ich druga żonę póymie/ nie będzie powinien (wyiáwłzy żeby sam chęiał [nisi forte velit sponte *JanStat* 558]) przerzecoznym fynóm fwym części dziedzicznéy náznáczyc *SarnStat* 588 [idem] 631; *SkarKaz* 489b; *SkarKazSej* 702a; Zá tym miecz w fię wráżiwłzy: dułżę wnet poftálá/ Do piekielnych namiotow/ k[ę]dy lámá chęiálá. *PudlDydo* [B6]. Cf »sam chęąc«.

Wyrażenia: »sam chęąc« [szyk 5:2] (7): *RejJóz* B5; alem ia braterftwem iego [Chrystusa] łam chęąc wzgardził *MurzHist* O2v, R2v; [Adam] Nic nie bacząc Przykazánia Owocu wkuśił/ Práwie łam chęąc nieopátrnie w sídle fye włowił. *StawPieś* A3v; *SkarŻyw* 337; będziełfze ty mnie zárzucał to zwyięctwo/ którém ia chęąc łam podał nieprzyacielowi? *OrzJan* 29; *ArtKanc* N11.

»sam słowy swymi, przez słowo swoje« (1:1): ná I.M. dumę o Aniele z ktorego czyni fyná Bożego odpowiem [...]. wczynię to nie sam fłowy fwymi/ ále iego Kátholiki fłowy mnichowlkimi *CzechEp* 262, 249.

aa. Powołanie się na autora jakiejś opinii (często dla potwierdzenia stawianych mu zarzutów lub podkreślenia sprzeczności) (230): iefli ták dziaľafz/ Iáko mi to sam powiaďafz: Tedy [...] *BierEz* B4v; *OpecŻyw* 134; *PatKaz II* 29; *LibLeg* 7/8v, 11/68v; Ale daymy im pokoy/ Sámeo Lutrá przed fye weźmmy. Piľfe wkľyęgach de ábroganda miľľa/ Łz [...] *KromRozm I* H4, H[3]v, N; Ale go pan Bóg od tego wybawiľ/ [...] iako to sam potem/ przed kaznodźcią Bafileikim powieďaf *MurzHist* V3; *KromRozm II* d2, d2v; Abowim [kacerze] káždzej rzeczy piľmem/ á (yáko fye ľami buća) fłowem bożym podpiráya *KromRozm III* A4, B6, D4, H2v, N4v; *LubPs* E4v; *GliczKsiąż* D8v; Tu ľami fwiadztycie [...] náprzećiwko fumnieniu fwemu/ iż w pierwľzym kośćiele pod dwiema ofobomá/ tá Swiaćtość od wiernych byľá przyimowana *KrowObr* 206, 18v, 27, 34, 36v, 70 marg (21); *Leop Gen* 26/16, 1.Thess 1/9; *OrzList* a4v; *BibRadz* *4v; *OrzRozm* T; Acźkolwiek [landgraf] wielkie przewinienie wczyniľ/ y karanie więtfze záľużyľ/ iáko rzecz iáwna iefť y sam nieprzy tego/ wfzákze [...] *BielKron* 229v, 16v, 196v, 199, 253v; *GrzegRóżn* C; ľami téż Káćerze/ Páńftwo Polľkie nie zowá Kśięftwem/ áni Woiewódtwem iákim: ále go zowá Króľeftwem Polľkim *OrzQuin* I4v, X2v; *SarnUzn* C8v [2 r.], F5v, G6; ktory [św. Paweľ] bywał záchwycon/ ták iáko sam piľze/ áz do trzeciego niebá *RejAp* AA2v, 128v, 176v, 195v; *HistRzym* 97v; A wfzytkę cześ y chwaľe/ wczmy fie poľpoľu stá pánna/ thák iáko fie tu ľamá opowieďac ráczy/ przywáľzczać Pánu Bogu fwoiemu. *RejPos* 304v, 112, 230, 231v, 261v, 318; *BialKat* 346; Gďdzie Auguľtyn S. iáko sam piľze/ to tylko opiľiue/ co wáľnie grzechem iefť *WujJud* 63v, 3v, 7, 11v, 89v, 127, 218v, L12v; *WujJudConf* 50v; Co iefli mnie wierzyć niechća/ niechże wďdy ľamych tłumaczów Brzeľkich poľľuchaią. Ták oni w Przedmowie do czytelniká piľza. [...] *BudBib* b3, b3, *Num* 14/28; Wiem że świeże á mnięľfe błędy oni to drukarze (iako mi ľami powieďali) ľtarych ksiąg napráwili *BudNT przedm* c6; co fie tknie Chrifuľá/ ten koniecznie nie ná to przyľzedľ/ iákoś sam fłowá iego przypominaľ/ áby byľ zakon pľowaľ *CzechRozm* 91, 4, 4v, 13v, 17v, 18 (19); Ná nim [koncyľium florenckim] co y iáko fie dziaľo/ wfzytko po Grecku od Grekow ľamych doľtátecźnie wypifano iefť *SkarJedn* 267, 19, 76, 86, 128, 130 (17); ktora [matka] gdy źdruga [!] wczęnnicá fwoiá przybiegľá (iako to famy wfzytkim powieďały [...]) [...] owo znieba swiaćtość przyľľá *SkarŻyw* 589, 28, 89 [2 r.], 249, 277, 537, 544, 570; rzekľ ieyľ zem ia ciebie Heleno obraľ/ iákoś mi ľamá obiećalá fobie zá małżonkę ná Cefáľftwo Greckie *StryjKron* 125, A6; byľ [św. Paweľ] potwarca/ bluźnierca y prześľadownikem/ iáko sam wyznawa. *CzechEp* 49, 12 [2 r.], 15, 22, 31, 35 (50); *NiemObr* 20, 49, 53, 61, 102 (8); *ZapKóścier* 1584/50; *ReszList* 182, 184; On Tyran puľnocný ftrony [tj. car moskiewski]/ Którému/ iáko sam mnięma/ Swiať ták wielki równia nie ma *KochPieś* 44; *GórnRozm* D4v; *PaprUp* F2v, Iv; *ActReg* 14; *OrzJan* 115 [2 r.]; *LatHar* 377; *WujNT przedm* 10, 11, 12, 13, 14 (23); *SarnStat* 101; tegoć nam nowa Ewángelia w Krześćiáńftwie náplóďziľá: iáko ľami przedni Miftrzowie iey ná to nárzekáią. *PowodPr* 42, 36; *SkarKaz* 3, 384a, 417a; potka ćię to coś dopiero sam mowiľ. *CiekPotr* 80; *PaxLiz* B3v; Powieďacie ľami: iż nie máľz páńftwá/ w ktorymby bárźiey podďáni y oracze wćińieni byli *SkarKazSej* 704a, 688a.

W charakterystycznych poľczeniach: sam mowić (14), oznajmić, (na)pisać (26), powieďac (powieďieć) (25), nie przeć (7), przypominać (przypomionać) (3), świadczyć (świadcetwo dawać) (13), twi(e)rdzić (4), uczyć (2), wspominać (9), wykľadać (9), wyznawać (przyznawać, zezna(wa)ć) (48), znać (7).

bb. Potwierdzenie opinii własnym zdaniem (62): *ForCnR* C3v; A jednak inacźey ľami nie moźemy zeznać Zech my mu wiećnie nieprawi *RejJóz* P2, K8v, N3; Tak yefť yako mowiľs pewnie Tak ya y sam widze yawnie *RejKup* v5v; *KromRozm II* n2v, r4v; dobrze

temu rozumiemy, że tego tak czasu trawienia od nas WKM wdziećnie przyjmować nie racysz, czego i sami chwalić nie moźemy. *Diar* 64, 86; *GliczKsiąż* B2, F7v; Myećz moy mnye nye wybáwi wfľák tho sam dobrze znam *LubPs* Mv, K3, L, T6v, Y6v, aa2v (9); *RejWiz* 79v, 88, 122; *RejFig* Aa4; *RejZwierz* 135; *BielKron* 334; *KochSat* ktv; *SienLek* 193; A co ľudzi zľych záwźdy iefťh y bywa ná ľkaranie thákież zľych/ iáko to iuż y ľami wiemy/ iż tym źwirzętom y licźby nie máľz. *RejAp* 132; *GórnDworz* L6v; *RejPos* 6, 72v; *BialKat* 301; ľamá dobrze czuięľ/ Ze nie wćzas gdy fie sľtaľo gľupľtw fwoich záľuię. *HistLan* Dv; *KuczbKat* 355; Pátrz iáko ľpráwiedľiwość záwikkłaná mamy/ Ze nigďdziey tákiey nie máľz/ ľami wyznawamy. *RejZwierc* 244, 182, 240; *BielSpr* c2; *WujJud* A4v; Bacźę to y sam iż ták być muśi *CzechRozm* 102, 2, 13, 21, 68, 138, 204v, 217v [2 r.]; *SkarJedn* 16; *StryjKron* 707; *ArtKanc* Q3; Zbytnia Wolność nie dobra iefť/ znam ia to sam *GórnRozm* B3v; *GrabowSet* E3, F2v; *WyprPl* C2, C2v; *PowodPr* 85; *GoslCast* 34, 35; *SkarKazSej* 704a; *KlonWor* 74.

W charakterystycznych poľczeniach: sam(i) bacźę (14), widźę (widamy) (10), wiemy (4), musźę (musimy) zeznać (wyznać) (7), znam(y) (12).

γγ. Potwierdzenie opinii wyrażanej przez autora wypowiedzi, przez odwołanie się do opinii (wiedzy i doświadczenia) innej osoby, zwłaszcza adresata wypowiedzi (218): *ForCnR* D3v; Czo v k.m. sam wyesch yako sye wyelye sľego wzyemy naľchey sthalo *LibLeg* 10/63, 6/190 [2 r.], 191v, 10/62v, 67, 155, 11/141, 170v; *March* D4; *RejLas* w. 9; A obacz że to y fama w tey fzaloney gľowie iż on [Bóg] káždá cznotliwá fwoiá miľá zowie *RejJóz* E6, B6, Dv, D2v, D5v, F4v (15); *RejKup* e4v, g5v, I, i2, k7v (15); *Diar* 27, 40, 71; *DiarDop* 99; *BielKom* nľb 7; Raczylź to sam dobrze wyedzyeć žecyem ya fľuľľká twoy *LubPs* bb5, L2, ee3v, ee5; *KrowObr* 2, 139; *RejWiz* 16, 110 [2 r.], 124, 126, 193; Boľmy bráćia nigďy nie byli w mowie pochlebniķi/ iáko ľami wiećie *Leop* 1.Thess 2/5, *A3v, *Gen* 31/6, 4.Reg 4/1, *Act* 2/22, 1.Thess 1/5, 2/1; *RejFig* Bb3; Bo káždzy kto z rozmyľem/ fwe rzeczy fľánowi/ Iefli kiedy źáľowaľ/ niech to y sam powie. *RejZwierz* 132v, 21v, 80v, 103v, 135, 137v, 141, 143v; *BibRadz* Ps 39/10, Is 48/6, 1.Thess 2/1; *BielKron* 234; *KwiatKsiąż* M3v; *Mącz* 315b; *GórnDworz* F3, T8; A ták rozeznay teź to sam káždzy nęďzny człowiećeľ/ iefli nie fiedziľz podle drogi iáko fľepy *RejPos* 68, 74v [2 r.], 106v, [219]v, 265v, 288v; *RejPosWiecz* 93v; *BielSat* B4v; Pewniebyś miľy oycze y sam tho pobaczyľ/ Z iáką bychći ochotá w domu fwym fľuźylá *HistLan* D2v, D2v; Ano by fie obaczyli [...] zeznáľiby ľami by fie temu dobrze przypátrzyli/ iż dáleko oni lepľzych/ poćciwľzych/ y wefelľzych krotofil wzywáią *RejZwierc* 144v, 122, 122v [2 r.], 138v, 172, 235; *KochMon* 35; *WujJud* 7, 11v, 56v, 127, 127v (10); *BudBibKaw* A3v; *HistHel* B2 [2 r.]; *Strum* H4; *BudNT Act* 20/34; Aprzeto bacźyć to y sam moźeľz/ iż zľe tych prorocťw žydowie wzywáią *CzechRozm* 117v, 27v, 39, 44, 53, 56v (28); (nagľ) Kuropátwowie mľodzi. (–) MOgľby te Kuropátwy názwáć Orľikámi/ Ich ene ľpráwy poznawľzy zeznacie to ľami *PaprPan* G4v, B4, E2v, E3, M3, N (11); *SkarJedn* 332, 333, 340; *KochOdpr* A2; *KochPs* 59; *SkarŻyw* 428, 491; TErazby zemną zygrywáć fie chćiáľá/ Kiedys niebogo fobie podľtárzáľá. Day pokóy/ prze bóg/ ľamá bacźylź fľádnie/ Ze nic po ćierńiu/ kiedy róza ľpádnie. *KochFr* 6, 44, 46, 56, 64, 118; o co idzyeľ ľami wiećie. *KochSz* A4; *WerGość* 236; *KochPieś* 7; *PudľFr* 8; *ArtKanc* P4v; *BielRozm* 6, 14; Teras iáko iefť/ wfzak sam dobrze widziľz: pomieľzáľo fie wfzytko *GórnRozm* M3v, A, I2; *KochWr* 37; *PaprUp* Lv; *ActReg* 102, 109, 110, 114, 116, 124, 159; Nie trzebá mi ná ľzáleńftwo ich dowodów wiele: niechay ľami powieďzá/ iefli wfzytko pomniá/ co fie wczorá dziaľo. *KochPij* Cv; *GrabowSet* D2v; *OrzJan* 22, 34, 89, 96, 100, 116; *LatHar* 381, 492; *KolakCath* C4; *WujNT Act* 2/22, 20/34, 24/11, 25/10, 1.Thess 2/1 (8); mam zá to/ iż to ľami przyznaćieľ/ że ták iefť iáko mowie. *WysKaz* 14, 16, 39; *KmitaSpit* B4v; *CzahTr* L; *GoslCast* 63; *PaxLiz* C4, Ev; *SkarKazSej* 659b, 660a; Támći fie kupiec błáķa/ tám fwe zdrowie Waźy dla zyľku/ y ľamći to powie. *KlonFlis* Dv.

W charakterystycznych połączeniach: (jako) sam (dobrze) (o)baczysz (48), powiesz (6), poznasz (5), przyznasz (5), rozumiesz (3), ujrzysz (3), widzisz (26), wiesz (55), zeznasz (rozeznasz, wyznasz) (23), znasz (23) (też: możesz, musisz, raczysz + inf).

δδ. *Uwydatnia osobistą reakcję emocjonalną mającą zwrócić uwagę na niecodzienną sytuację (35):* Dziwiuę się y lam te^{mv} czemu sie tak bårzo staram oto doczelne dobro *RejPs* 72v; Wierę sie y fama wftydżę Iz cie takim dutkiem widżę *RejJóz* E6v, C2, K8, N4v, N6v; A yakoż to czelky [lege: ciężki] Bałwán Niewierzył bych temu y lam *RejKup* bb8v, b5, h2, v8v; *DiarDop* 108; Człowiek kårdy roftropy/ nie rad blaznow widzi/ Gdzye ye ftyłzy mowięcy/ lam sie zå nie wftydzi. *BielKom* B8v; Snadźbyście pårtrząc nå to zumieli sie fåmi. *RejWiz* 170v, 169, 190v; *RejZwierz* 17; *BielKron* 125v; Semetipse pertaesus talis epistolae principio, Sam sie ulitował ålbo fromał zå tåkowy poczåtek liftu fwego *Måcz* 438d; *Prot* B; *RejPos* 191v, 316v; *Strum* P4; *CzechRozm* 112v, 212; bo tefz y lam się iufz był grzechem swoim zbrzydžil *SkarŻyw* 440, 126, 167, 462, 544; *StrykKron* 255; *KochFr* 5; co gdy wytrzeźwiawfzy zrozumiał co zbroiil/ lam też chçiał od żåłości y wftydu vmrząc. *WerGośc* 238; *PowodPr* 77; prożno go potępiåć mam/ gdyż się y lam tåkiego vpadku boię. *SkarKaz* 279a, 458b.

W charakterystycznych połączeniach: sam się bać (4), (z)brzydź (4), (wy)dziwować (dziwić) się (7), (za)wstydz (wstydać) się (12).

ε. *Własnym doświadczeniem (często jako wzmocnienie prawdziwości przekazywanej treści) (212):* *BierEz* D3v; iużci nån fwiadkow niepotrzeba bofmy fami z iego vft bluznieniję ftyffeli *OpecŻyw* 116v, 51; *FalZiol* I 97c, V 4, 89v; *BielŻyw* 41; *MiechGlab* 64; *BierRozm* 4; *WróbŻolt* 34/22; *LibLeg* 11/55v, 137v; *RejPs* 52; *LibMal* 1544/93; *RejJóz* D4v, D6, N4; *RejKup* m6, n4v; *MurzNT Ioann* 4/42; ktorå [klåtwe] yåko fobyte stårzy å pråwi dobrzy krzefciånne ważyli/ nye tylko w stårzych dzyeyoch czytamy/ åle y fåmi ponyekåd pånymåtamy *KromRozm II* m, c2v; *Diar* 33; *DiarDop* 108; *GliczKsiåz* O3v; *ZapWar* 1558 nr 2686; ZYD [...] Krzefciåninå o cudzå krzywde niemożę winowåć/ åle o swoię ktorå sam çierpi/ fkråżyć może. *GroicPorz* h4, x2v, x3v; Bom sie y lam nånåtrzył dziwnych figlow iego [fwiata] *RejWiz* 177v, 5v, 39, 48v, 127v, 157, 168v, 188v; A widzialem ia Dåniel lam tho widzenie: åle mężowie kthorzy byli przy mnie nie widzieli *Leop Dan* 10/7, *Deut* 1/31, *Ios* 24/22, 4. *Esdr* 5/2, *Luc* 22/71, *Hebr* 2/3; *RejZwierz* 123, 135; *BibRadz Ier* 7/11; y ty zå to lam weźmiesz fwå zaplåte/ gdyś tu nå się dał znåć ich wyftepek. *BielKron* 105, 202v, 392v; Co trudno człowiek poiåć ma zproftey rozmowy/ Mufti tam przti tim fam być *KochSat* [C2], A3; *KwiatKsiåz* M3v; Ipsa re experire propediem, Doznafz lam tego co dzieñ. *Måcz* 279a, 3c, 21b, 65b, 167a, [267]b, 279a, 378c; *SienLek* 256v; *RejAp* 63; iż vmieię to co widzieli/ åbo ftyłzeli/ åbo sie im fåmym przydåło kiedy/ tåk foremnie to przełõżyć/ że z ich fłow zda sie tym co fłuchåiå/ iåkoby fåmi teraz nå to pårtråli *GórnDworz* N8, Lv, P4, Aa7v; *HistRzym* 23 [2 r.]; *RejPos* 112v, 147; Przeto to mówię: bom y lam miefzkał miedzy nimi/ y tegom pewnie fwiådóm. *BialKat* 121; *HistLan* C, F5; *KuczBKat* 275; A wielekroć y fåmi tego dofwådzamy/ Gdy niezczęfście przypådnie iåko nårzekamy. *RejZwierc* 248; *BudBib* c3, 4. *Reg* 19/11, *Ier* 32/24; *MycPrz* II B; abowiem fye mnie fåmemu przydawålo/ zem theż muftål nånwożić co Stawårze wybråli *Strum* O2, O4, R3; *BialKaz* L2; *BudNT przedm* b6; Y pånimåtam ia målo nie wfzyftkie ty tytuły/ ktereś przywåfzczył Iezufowi Chrifufowi: bom też o nich y lam czytał *CzechRozm* 12, 10, 31v, 44v, 185v; *PapRPan* A4, B4, Hv, Lv, M2 (10); *KarnNap* A2v; *ModrzBaz* 13v, [16]v, 24, 45, 115v, 128v, 135v; *SkarJedn* 87, 108 [2 r.]; *KochOdpr* B3; *Oczko* A4, 25v; Męczeństwo S. Theodorå Hetmånå/ połõżone v Methåphrafta/ åle ieft piåne od Augarå iego piårzå/ ktory lam był żywym fwiådkiem. *SkarŻyw* 187, 28, 30, 97, 99, 100 (15); *MWilKHist* L2v; iż Czytelnik iåkoby tåm lam był wfzyftko fnådnie s pracey nånzey obaczyć może. *StrykKron* A3v, A3v, 11, 26 *marg*, 46 *marg*, 155 (15); *CzechEp* 16, 191, 406 [2 r.]; Chrifus nie fwiecki pokoy fwo-

im obiecuię/ åle tåki/ iåkies^o lam fkofztował *NiemObr* 9; Såmi się tego rękoma dotykamy/ iåko wielkie låko^{mt}two fercå ludzkie poliådło *ReszPrz* 72; *WerGośc* 232 [2 r.]; *WerKaz* 277; *ZapKościę* 1585/59v; *GórnRozm* F3v, G2v; *KochWr* 39; *PapRUp* F3v, F4v; Ale widziales to lam/ czyć piål kto iny? *ZawJeft* 12; *ActReg* 58, 171; *GrochKal* 25; *Phil* F; *KochCzJan* A2v [2 r.]; *OrzJan* 73, 75, 117; *LatHar* 604, 721; Wy fåmi iefteście mi fwiådkiåmi/ zem powiedział; Nie ieftem ia Chrifus: åle izem poftan przed nim. *WujNT Ioann* 3/28, *Luc* 1/2, 22/71, *Ioann* 4/42, 2. *Cor* 13/2, 2. *Petr* 1/16; *SkarKaz* 45a, 118a, 419b; *CiekPotr* 35, 62, 90; Srogim zowię niezczęfście bom go lam fprobował *CzahTr* C, Fv, K3v; *SkarKazSej* 691b.

W charakterystycznych połączeniach: sam być [przy czym, gdzie] (16), doświadczyć (doświadczać) (16), dotknąć (dotykać) (3), dozna(wa)ć (uznać) (25), obaczyć (6), obecnym być, oglådać (3), pånimåtåć (2), patrzyć (patrzåć) [na co] (12), pocuć, przypatrzyć (przypatrować) się (8), skosztować (5), być fwiådkiem (fwiådek) (9), być fwiådóm (8); samemu się przydå(wa)lo (3).

Wyrażenia: »sam własną eksperyencyjå« (2): iåkom lam wfånå experientijå y bytnofciå poczęfci tego żegłowånia fkofztował Roku 1574. *StrykKron* 395, A6.

»sam oczyma (swemi a. wfånymi) (a. okiem swym (a. swo- im)), na oko« = *ipse oculis suis* *Vulg* [szyk 16:3] (10:9); *GliczKsiåz* C4v; *Leop* 3. *Reg* 10/7; Wielkå moc tåkich przykådów w Hiftoriach mamy/ Y fåmi tego nå oko częfto doznawamy. *KochZuz* A2; *BibRadz Ier* 42/2; wfzåk o tym mafz y piåmå y przykådów wiele/ y częfto sie temu lam oczymå fwemi przypatrzyć możesz. *RejPos* 67, 197, 248, 265v; *MycPrz* I B4v; *SkarŻyw* 496, 599; *MWilKHist* L2; A ten podobno Herb [...] iam lam tymi wfånymi oczymå widział Roku 1575. *StrykKron* 120, 777; *ReszPrz* 26; *OrzJan* 35; *WyprPl* A4v; *GoslCast* 58; Ot lam trudność iey bråcie/ widzilf iåk nå oko *PaxLiz* C.

»sam oczywiście« (2): åle måloby mnie wam o tym trzeba powiådåć/ gdyż to fåmi oczywiście widziće. *BielKron* 244; *CzechEp* 54.

»sam w swe uszy« (2): bom to y lam z vft niektorych z nich ftyfzål w fwe wfzy/ że sie wolå pogånny niż żydy [...] nåzywåć *CzechRozm* 98; *CzechEp* 54.

b. *Określa odbiorcę: kogoś, komuś osobiście (16):* thedy bandziell Cefå(rza) ye^o M bandziely moglo bicz samego profzil aby [...] *LibLeg* 7/35v; co by jednåk nie było gdyby mię *auditor* moy domå fåmego wfłuchał/ y zemnie fåmego fye po profu wywiedział/ nå czym rzecz moia wfzytkå ftoi *OrzRozm* V; *GórnDworz* R5v; Do ktorego fåmego [...] Bog lam ty fłowå rzekł/ wedle duchå: Tyś ieft fyn moy *CzechRozm* 46; *ModrzBaz* 143; *SkarJedn* 63; *SarnStat* 581; A v nas w Polfzcze/ nieoglådåiå sie nic nå to co źle/ co niepobożnie/ [...] iedno to wfzyftko dobrze/ gdy kogo fåmego niedotyka. *PowodPr* 65; Cobyś ty teraz rzekł, gdybyś fåmego Skårbkå vyżrål *CiekPotr* 72.

a. *Do råk wfånnych (6):* yeffly mv y [lege: ji, tj. list] kaza fchamemv Czeflarzowy oddacz *LibLeg* 11/135; *GórnRozm* K4; NA nieoñådłęgo ma bydź klådżiõn pozew w Pårochiiey gdwie miał oñådłõść/ [...] ålbo tåm gdwie przemiefzkiwa/ ålbo też y w ręc iemu fåmemu może bydź dan *SarnStat* 756, 514, 526, 1283.

2. *Ze względu na pozycję społecznå obiektu: wyodrębnia osobę powszechnie uznawanå za znaczniejszå od innych; ipse HistAl, Vulg, PolAnt, Modrz, JanStat; solus PolAnt, Modrz, Vulg, JanStat; ipsemet Miech, Modrz; idem, ille Modrz (2022): ForCnr* Ev; A to fåma panna marya mouy *PatKaz II* 25v, 24v, 28v, 29, 46, 67v; *PatKaz III* 98v; tedy kapłani Polfzci, å nawięcy lam krol [...] lud polpolitni pacierza y członkow wiary nånuczåli *MiechGlab* 87, 10, 49; *LibLeg* 8/133v, 11/156v; *RejJóz* K, K5v, Mv; Lepiey bys fnac fobie poftål Nis bys y fåmego doftål. Papięza polpõlu zrzymem *RejKup* k4v; åbowiem y oni fåmi bogowie [...] imię nånze chwålå y zåleciåi *HistAl* C3v; *KromRozm I* D, D2, D4v, E2, M3, M3v; *LibMal* 1551/164v; *MurzHist* V v; *KromRozm II* c2v, d2v, n3, o, t2, v, v v; *KromRozm III* G3v, G8v, H4, I3, L6, N5; czynjå to nye

tylko ludziom śtanu niłkyego/ ále y fámym pánom zacnye záwołánem. *GliczKsiąż* H7, E, G8, H4, 16, M5, O7; *LubPs* Z3, dd4; y fámby Sędzia milczał/ gdyby do niego nierozumnym Ięzykiem mowiono. *GroicPorz* L3v; *KrowObr* 14v, 19v, 21, 21v, 166v [2 r.] (9); *RejWiz* 71; *Leop* *B2; *RejFig* Eev; *RejZwierc* 62v; *BibRadz* I 274, 3. *Esdr* 4/15, 2. *Petr* 2/11; Nie ięft we włyżłkim Papięftwie żaden/ áni fám Papięż/ áby on o fobie ták hárdzie kazał *OrzRozm* H, M2; Tákież łóżnicá iey byłá/ iż Sálomoná fámego w tym przewyżfzłá *BielKron* 178, 69v, 124, 188, 199, 211v (11); Archetypae nugae, Práwie tákże powięści/ yákie mogły być od fámego miŕtrzá wymyŕllone. *Mącz* 14d, 496c; *RejAp* 8, 49, 140v, 153; *GórnDworz* I6v, Ii8v, Mm7; *RejPos* 16v, 272v; *WujJud* 149v, 178; *RejPosWstaw* [143²]; *BudBib* b2, c2, *Gen* 44/18; *BudNT Luc* 20/42; *StryjWjaz* B4v; iż y fámí Apoftołowie nie záwždy cudow czynili *CzechRozm* 188v, 38, 39v, 75v, 85v, 104 (16); S fýnow Pryámufowych żaden ták nie fýnał/ Y fám Hektor *PapPrPan* A4, I, L2 [2 r.], M, M2, M3v (14); A przetoż fámí Filozofowie/ *Plato*, *Aristoteles*, y wiele infzych o Rzeczáchpofpolitych y o práwách wiele nápiřáli. *ModrzBaz* 129v, 37, [41]v, 58, 88v, 130v; *SkarJedn* 87, 136, 149, 262, 289, 324; *KochOdpr* B3v; wfzyŕcy [...] byli iemu poŕfufzni/ y fám Biřkup bárzo fię nań ogládał *SkarŻyw* 172, 31, 47, 59 [2 r.], 82, 90 (18); Wfzákże y fám Sigifmundus Herberftein wyfzłzey w opiřaniu Miářtá Moskwy ták mowi [...] *StryjKron* 91, 61, 380, 385, 462, 652; Weźmimyż teź przedŕię z iedno ábo ze dwie ŕwiádectwá fámego Ezáiařá Proroká *CzechEp* 284, 147, 154, 227, 228, 276, 282, 318; *NiemObr* 27, 46; *KochEpitCat* 111 [2 r.]; Niechay go fławny Phidias fám leie ze zlotá *KlonŻal* D4, B2v [2 r.]; *KochMuza* 27; *ReszPrz* 71, 95; *ReszList* 173; *BielSjem* 5; dwiemá y fám Herkules nie zdoła. *KochPam* 86; Włęcy nam ŕłuźfzy wierzyć fámey Máryey prawđziwey/ niźli roćie Zydowłkiey fáłfzywey. *ArtKanc* F14; *GórnRozm* N2; *ActReg* 21, 59, 181; *Phil* L4, Q; *GórnTroas* 58; *OrzJan* 37, 118, 120; *OstrEpit* A3v; *LatHar* 67, 120, 122, 125, 234 (12); *KolakCath* B3v; *KolakSzczęřl* C2; *RybGęřli* C2v; Lecz przećiu temu wymyřłowi/ fą nie tylko włyżtycy Doktorowie: ále y fám Ian S. *WujNT* 306, *przedm* 9, s. 5, 7, 22, 124 (39); *WysKaz* 29; A ięřli ón pan [řlugi, który popelnił przestępfstwo] oblicznie o to żádány řpráwiędliwoći niezechce vczynić: tedy fám Pan zań [za řluge] bęđdzie odpowiádać powinien *SarnStat* 506, 252, 773, 915, 1097, 1276; *WitosřLut* A2v; *PowodPr* 31, 38; *SkarKaz* 41b, 121b, 204b, 484a, 552a, 607b; *GořCast* 16; *SkarKazSej* 685b, 692a [2 r.]; *KlonFlis* A3; *KlonWor* 22; TV on napiękniefzy kwiát pánięńkiey młodoći/ Kłotemu y Helená/ y fámá w pięknoći Wenus rowna nie byłá/ leży pochowany *SzarzRyt* D2.

Celownik w zdaniu bezpodmiotowym (1): Niebęřpieczna rzecz fámemu Xiążęćiu pod Zamek chodzić. *StryjKron* 411 marg.

Okreřla rzeczownik nieosobowy z przydawką dzierżawczá = rzeczownik nieosobowy + „samego ...” (2): áby nic przećiwko práwam niemogło być waźno/ áni fámó rořkazanie Krolewłkie [= rozkazanie samego króla; ne mandatum quidem principis]. *ModrzBaz* 100v; gdy powięć y porządek tego przedziwnego náwrocenia z fámych vřt tego to Apoftoła vřlyřzem [= z ust samego apostoła] *SkarŻyw* 79.

A. O Bogu i Chrystusie (i wyjątkowo Duchu Świątym) (cf teź I.1.C.a.ř.ř.ř.) (1707): A ty pogłády iako fám idzie iedyny krol nieba ij ziemie/ bořymi nořkami/ bez cřáпки. *OpecŻyw* 38v, 182; *PatKaz* II 67v; *KrowObr* 179v; *Leop Ps* 86/5; *BibRadz Rom* 8/26; *GrzegRóżn* D2, D3v, L, N4v; *SarnUzn* A4v, H5; iáka to ięft powagá řlow Páńłkich/ kthore pochodzá od fámego Bořtwá *RejAp* 5v, 20, 32v [2 r.], 196v; náořlatek on fám napewnieřly pofeł á Prorok ięřth pořlan do nas *RejPos* 197v, 78, 121v, 132, 145v, 148v, 151; *KuczBKat* 80; *BudBib Ps* 86/5; *BudNT* 1. *Tim* 6/15; Czemu Bogá Oycá nazywařł fámym rzeczy wfzyřłkich y niebieřłkich y ziemiřłkich ftwořycielem? *CzechRozm* 9, 19v, 55, 203; *ModrzBaz* 143; *SkarŻyw* 67; *CzechEp* 197, 236 [2 r.], 255, 294; *NiemObr* 110; *ReszPrz* 82; *LatHar* 141; *KolakSzczęřl* B4v, C4v; iákoby to kłámfstwo y zdráda řřtářá fię fámemu Duchowi ř. *WujNT* 416, 300, 374 [2 r.], 1. *Tim*

6/15, *Hebr* 10/15, Cccccc2; řřtářář fie oná piekielná řłudnicá/ z korey dymy nářmrořliwřze blůźnierřtw fámey Troyce S. Niebo zářářly *PowodPr* 12, 4, 6, 33; *SkarKaz* 117a.

Z okolicznikiem (a. dopełnieniem) zawierającym zaimek „swoj” [w tym: sam Bog itp. (17), sam Chrystus itp. (3)] (20): Nyech yá fám Pan vtwardza mocá Bořtwá řwego. *LubPs* E4, M3v, T4v; mąđrego Mowceř/ fám Pan Bog z wielkiey řáłki řwey mięđzy ludźmi pořtáwił *OrzRozm* Q4v; iáko grom/ ktery fám Pan vřty řwemi iářnie iuź ná nie wywołáć raczył *RejAp* 194, 37v, 109, 135v; *RejPos* 69, 88, [154], 180; *CzechRozm* 209; *KarnNap* C4; Ten Zbor řam Chryřtus páłcem řwoim nápiřał *SkarŻyw* 300, 25; Trzećiego dnia fám mocá řwá fię Iezus wřkrzeřł *LatHar* 523; *WujNT* Yyyyy4; *SarnStat* 265; *SkarKaz* 209b.

Okreřla rzeczownik nieosobowy z przydawką dzierżawczá = rzeczownik nieosobowy + samego Boga (12): Náđzieię řwá pokłáda vpeřną wboęu [...] á proři zořoby řwiętych/ áby był wfámey opiece iego. *RejPs* 64v, 48v; iáko ty [księgi Biblii] ktere řá prawie z fámego podánia Páńłkiego *BibRadz* *5v; *RejPos* 157; A ięřliž ták w wielkiey wáđze bylo błogóřłáwieńftwo Prorockie [...] coř rzeczy-my o fámym pořwięceniu Bořym *BialKat* 283v; *CzechRozm* 264v; *SkarJedn* 278; z mocy Oycá y Syná pochodzi Duch S. moc řamę Bořtwá máiaęcy. *SkarŻyw* 393; *WysKaz* 27; *PowodPr* 22, 37; to prawđziwa Ewáńgelia/ do korey řamá řeká Bořka przyřłępuie *SkarKaz* 241b.

W połączniu szeregowym (1): Wyznamam vřty y chwałę [...] Iednego/ fámego/ prawđziwego/ mąđrego/ řywego/ á nieřmiertelnego Boga *CzechRozm* 3v.

Wyrażenia: »sam (Pan) Bog (a. Bog Ojciec, a. Pan), Jehowa« = *Deus ipse Vulg, PolAnt, Modrz; solus Deus Vulg, Modrz, JanStat; Dominus ipse Vulg, PolAnt; Dominus Deus ipse, Dominus solus ipse PolAnt; idem a. ipsemet Deus, Deus optimus maximus Modrz; solus Dominator et Dominus Vulg* [řzyk 765:383] (1142:6): *OpecŻyw* 36, 38, 187; *PatKaz* I 5v; Oto fám bog prorokouał o tey myle panny przyřłczyu *PatKaz* II 55v, 55v; *PatKaz* III 116 [2 r.], 151; *FalZioł* V 32v; *BielŻyw* 111; *WróřZioł* 49/6, 61/2, 88/19; *RejPs* 69v, 106v, 137v, 139v, 144 (8); *RejRozpr* A3; *SeklWyzn* C, c3, c4, d4v; *RejJóz* E6; *SeklKat* I3v, I4v, K2v, K3 [2 r.], N2v [2 r.], V4, X2v; Bo řam Pan Bog otym mowy iż řnac łaczniefy wielbładowy. Przez ygiełne vcho wnić Nis bogaczowy wniebo wnić. *RejKup* g6v, k7, l8, n7, o7v, q8v, Y; *KromRozm* I D3v, D4, I3v, N4v [2 r.], P[2]; *MurzNT* 8v, 11; Toćby byli vczynyowe náđ miřtrzá/ co yeřt przećiw řlowu fámego Páná. *KromRozm* II f, c2v, c4v, f4, gv, h3v (15); *KromRozm* III B4v, B5v, B8v, C7v, C8 (32); Pan Bog řam małżeńftwo pořtánowił *BielKom* G2v, C2; *GliczKsiąż* B3 [3 r.], C4, C7v, D6v, F7 [3 r.], G8v, H3; *LubPs* [B]2v marg, E4, G2v marg, G3, G4v [2 r.] (53); *GroicPorz* av, aav; *KrowObr* B2v, B3, C4, 8, 10 (24); To wfzyřtko niebo řřáđzi á Płáney iego/ Bo im moc tá náđána od Páná fámego. *RejWiz* 136v, 132v, 177v, 184, 189; *Leop Deut* 18/2, *Esth* 16/18, *Is* 35/4, *Ioann* 5/44; *LeszczRzecz* A6v; *RejZwierc* 105, 123; *BibRadz* *2, *2v, *6, I 2b marg [2 r.], *Gen* 24/50 (20); *OrzRozm* D3v, G3, I, N4, Q4v; *BielKron* 43, 113, 128, 155v, 183 (12); *GrzegRóżn* B3, D2v, D4v, L3v; *KochZg* A2; *OrzQuin* I4, T3v, Y3v, Z, Z2v; *SarnUzn* Dv, D2v, F5, G8v, H5v; *LeovPrzep* I4v; ále řnadz y fámego by Páná przedáliby mogli *RejAp* 44v, AA2v, AA5v, BB6, 3, 6v (41); *GrzepGeom* A3v; *RejPos* A4v, B, 2 [2 r.], 2v, 6v (91); *RejPosWiecz*² 91v, 92v, 95 [2 r.]; *BialKat* 6, 54, 133v, 146, 190v (8); *Grzegřm* 1, 31; *HistLan* Cv, Ev; *KuczBKat* 9, 80, 100, 115, 165 (13); *RejZwierc* 8v, 34v, 51, 53v, 63v (12); *WujJud* 19, 30 [2 r.], 38v, 41v, 46v [2 r.] (35); *WujJudConf* 77v, 87v, 99v, 163, 246; *RejPosRozpr* b3v [2 r.], b4, c [2 r.], cv [3 r.], c2 [2 r.], c3; *RejPosWstaw* 21v, 22 [2 r.], [41³]v [2 r.], [143⁴]v; y (řam) Iehowa káiał řie że vczynił kroleem Saulá náđ Izráelem. *BudBib* 1. *Reg* 15/35, b3v [2 r.], 1. *Par* 26/30, I 309a marg [2 r.], *Is* 2/11, 17, 1. *Mach* 3/22; *HistHel* C2, C3v; *MycPrz* I B4; *BialKaz* B3, Ev, E2v, E4, F (17); *BudNT* *przedm* c4, 1. *Thess* 3/11, Ii8v, Kk8; Troycá/ ięft wymyřłem ludzkim/ Bogu fámemu y řlowu iego řwiętemu bárzo

przeciwnym. *CzechRozm* 14v, A5v, 3 [2 r.], 5v [2 r.], 6, 7v [2 r.] (192); Prętko cie o to fkarze sam Bog z wyfokości. *PapRozm* Gg, Dd2v; *KarnNap* B2, B2v, C3v, F, F2; *ModrzBaz* 15v, 26v, 30, 49v, 60 (17); *SkarJedn* 13, 23, 30 [3 r.], 46, 49 (14); *Oczko* 9, 11; To miało bóg sam nawyższy budował. *KochPs* 130, 48, 69, 71, 98, 130, 191 [2 r.], 212; Zwycięstwá od fámego Bogá wfzechmogącego prościć małż *SkarŻyw* 566, 25 marg, 82, 98 [2 r.], 99, 101 (39); *SkarŻywBog* 357; *KochTr* 18; *MWilKHist* F2, L; nie przefáliby byli burzyć/ gdyby ich Pan Bog sam był nie fkarł *Strykron* 677, 6, 335, 532; *CzechEp* 7, 10, 17, 28, 31 (89); *KochJez* A4; *NiemObr* k1v, 21, 68, 69 [2 r.], 70 (16); *KochEpit* A3; *KlonŻal* D4v; *KochM-Rot* A2v; *ReszPrz* 4, 9, 19, 31, 44, 108; *ReszHoz* 137, 138; *WerKaz* 279, 282, 303 marg; *BielSen* 9, 19; *ArtKanc* kt, A19, B6, B6v, H18v (12); *GórnRozm* K4; *PapRozm* F4v, Iv; *ZawJefit* 12, 14, 22; *ActReg* 32, 107, 116, 147; *Phil* 12; *GórnTroas* 22; *GrabowSet* G2, K; *KochFrag* 52; *OrzJan* 31, 107, 118, 132; *OstrEpit* A3; *WyprPl* A3v, C3v; *LatHar* +8v, [+11] [2 r.], 75, 192, 243 (9); *KolakCath* B4, B4v; *KolakSzczęśl* B3v, B4, B4v, C4v; *RybGęśl* D3v; Y sam Pan też dni pościł ná pułczyż *WujNT* 15, 8, 11, 16, 22, 38 marg (55); *WysKaz*)(3v, 11, 24 [2 r.], 34 [2 r.]; *JanNKar* A4v, C; *Sarn-Stat* 158, 554, 561, 789, 790, 795; *SiebRozmysl* [A2]v, F3, K3v; *PowodPr* 3, 10, 24 [2 r.], 27, 30 (23); *SkarKaz* 2b [2 r.], 5b, 6b [2 r.], 80b, 118b (31); *VotSzL* B2v; Bog mię sam Chowa, y opieka fię mną. *CiekPotr* 81, 15; *CzahTr* H2; *GostCast* 11, 15; *PaxLiz* B3v, C; *SkarKazSej* 665a, 673b, 678b, 681b, 684a (15); *KlonFlis* D3v. Cf Z okolicznikiem.

»sam (Pan) Chrystus (Mistrz a. Syn Boży), (Pan) Jezus (Chrystus) (a. (Pan) Jezus (Chrystus) Syn Boży), Syn (Boży) (a. Mistrz (a. Mesijsz) Syn Boży), Zbawiciel, Mistrz« = *ipse Iesus, ipse Filius PolAnt, Vulg; solus Dominus Iesus Christus PolAnt; Christus ipse Modrz; ipse Christus Iesus Vulg* [szyk 435:46] (344:68:47:21:1): *OpecŻyw* 35, 44, 45v, 48; Aboczym sam fyn bozy mouy rofkolży moye fą przebyuacz wczyltey duffy *PatKaz II* 36v; *PatKaz III* 128, 136; *LibMal* 1544/83v, 84v; *SeklWyzn* a4, Cv, c3, Dv, d4v (10); *SeklKat* F4v, 12, 13v, Kv, K2 (22); *KromRozm I* B4v, E2, Fv, F4v, L[3] (8); *MurzHist* S; *MurzNT* 18v, 81, *Ioann* 4/44; Myeli dobrze ná pámyęci [...] fámego páná Yezu Kryftá przykazánye/ iż im nye piáfć/ ále wczyc á kázác rofkazał. *KromRozm II* h2, fv, g, h3v, kv, m (11); *KromRozm III* E6v, H5v, I5, Mv, P6v, Q, Q2; *GliczKsiqz* D3v, G6, G8v, O8; A iż nas Pan Kriftus sam á nie wczynki zakonne zachowywáá y fprawiedliwemi czyniá. *LubPs* Lv marg, R3v, T5 marg, V2v, aa3, aa3v marg; ná kterych Synodziech/ ony vbojie Apofoły/ y Kryftuła fámego/ kácerzem być oładzili *KrowObr* 41v, B4v, 5v [2 r.], 6, 9v, 13v (34); A sam zbáwiciel nářz powiádác raczy. Záprawdę wam powiádam/ że [...] *Leop* *A3v, *A3v, 1. *Cor* 15/28; *OrzList* h2v; A gdy mu wfzytki rzeczy poddáne będą/ tedyc też y sam fyn będzie poddan temu który poddał wfzytko *BibRadz* 1. *Cor* 15/28, *7, I 313d marg, 363d marg; *GrzegRóżn* C2, D2v [2 r.], I, Kv, K2; *OrzQuin* K2v, L3, N; *SarnUzn* Fv; *LeovPrzep* F; *RejPos* 21v, 38, 87v, 89, 89v [2 r.] (9); *RejPosWiecz*² 90v, 91, 92 [2 r.], 92v, 93, 94v, 95v; *RejPosWiecz*³ 96, 98; *BialKat* d2, 78v, 86, 136, 143v (10); *GrzegŚm* 11; *KuczKat* 85, 115, 150 marg, 230 [2 r.], 280, 390; *WujJud* 40v [2 r.], 45v, 56v, 57v, 62v (27); ále też y wierze nářzey/ y Kryftufowi fámemu dzieie fię vblíženie. *WujJud-Conf* 207, 8, 30, 71, 83, 98 (13); *RejPosRozpr* b3v, c; *RejPosWstaw* [143³]v; *BialKaz* Ev; *BudNT przedm* a3v, *Iudae* w. 4; tedy toż poznác moželz z vřt fámego Iezufa fyná Bożego *CzechRozm* 49v, 4, 5v, 8v, 9, 9v (52); *ModrzBaz* 52v, 59, 64v, 67v; *SkarJedn* 11, 30, 41, 45 [3 r.], 65 (10); *SkarŻyw* 62, 75, 98 marg, 174, 194 (11); *MWilKHist* I3v; muřiałbým fię pierwey sam z fynořtwá Bożego wużć. O kterym ono ták sam Mefyalf fyn Boży mowi: [...] *CzechEp* 8, 17, 21, 24, 28, 33 (71); *CzechEpPorz* **3v; *NiemObr* 21, 33, 36, 44, 50 (12); Sam też zbáwiciel pláczące flawi fzczęfliwemi *KlonŻal* A2v; *ReszPrz* 17, 30, 70, 83; *ReszList* 168; *ArtKanc* H15, I20v, K, O3, P4, Q5; *KochWr* 22; *LatHar* [+10]v, 75, 120, 329, 511; *KolakSzczęśl* B2, B2v, C4v; *WujNT* 187, 201, 237, 287 [2 r.], *Luc*

24/15 (54); *WysKaz* 13, 26, 32; *PowodPr* 5, 27, 30; Sam Pan Iezus żywo fię fłáwi y vkázuie nie iednemu/ ále rozmáitým. *SkarKaz* 207a, 1b, 44b, 118b, 121a, 156b (19). Cf Z okolicznikiem.

Szereg »sam, (i) prawdziwy (a. prawy)« (11): abyciebie poznali fámego prawdziwego Boga (*marg*) być fámem prawdziwym bogiem (–) *MurzNT Ioann* 17/3; *KrowObr* 107v; Otořz baczyć moželz káždy/ chwałę ktorářny powinni Pánu nářzemu/ iáko fámemu/ y prawemu Bogu. *BialKaz* Gv, E2v; Ale to mowi o tymże BOgu Oycu fámym prawdziwym *CzechRozm* 146v, 3 [3 r.], 4; *CzechEp* 34. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.].

B. O osobie (istocie) wyróżniającej się negatywnie (38): iż áni **fam** ten Hetman tych ludzi tego fwiátá [tj. *szatan*]/ áni oni fámí ktorzy fą iáko inftrumentá złořciwych řpraw iego/ nic nie vmieá áni mogą przeciwo mocy Pánřkíey *RejPos* 26; Zali tákíemu nie ieft od Bogá řiedmkróć wfęřtze karánie nářznáczone/ niř Káinowi fámemu? *CzechEp* 59; od iákich Mifřzow/ tá nowa náuká wyřzlá/ iż od řydwow/ Turkow/ kácerzow/ od fámego piekielnego Lucyperá *ReszPrz* 91, 52, 53; hey dla Boga Wolofka á Multanřka to řprawa bela/ sam Tiberius cum Elio Seiano quem ad fummam potentiam prouexerat *PapRozm* L2.

Wyrażenia: »sam antychryst« (6): gdyż oni z Turkámi/ z řydy/ z Heretykámi/ Aryuřzem y řábelliuřzem/ y z fámym ná koniec Antykryřtem řpiknęli fię *GrzegRóżn* C4v; *CzechEp* 353; A iedná przednieyřa głowá beřtiey/ która vmářwřzy zmartwychwřtánie/ iefći sam Antychriřt *WujNT* 868, 716, 837, 864.

»sam szatan, diabeł, czart, bies« = *ipse satanas PolAnt, Vulg; diabolus ipse Modrz* [szyk 22:4] (16:5:4:1): *KromRozm I* L[3]; *MurzNT* 111; *KrowObr* 190; Ale ná táká chorobę/ ktorá sam czárt řpráwuie/ iuř řadnego zyela w ogrodzyech nie naydzye. *RejPos* 205; *WujJud* 90; bo (y) sam řřzátáⁿ przetwarza fię w ániola řwiátłe⁶⁰ *BudNT* 2. *Cor* 11/14, *Mar* 3/26; *CzechRozm* 229v; Bo gdy Bog zá námi wálczyć będzie/ tedy wfzytcy nieprzyáciáele/ y dyabli fámí ná ořtátek/ cofáć muřzá *ModrzBaz* 128; *SkarŻyw* 567; *CzechEp* 150 [2 r.], 205; *ReszPrz* 10; Tu máćie [...] opifáná prawdziwym chřeřći- jáńřká miłość/ w tym to Mieřćie [tj. *Rzymie*]/ w kterym to wy Kácerze gorzey niř fámego bieřá w nienawiřći máćie *ReszHoz* 135; *WerKaz* 303; *LatHar* 579; *WujNT* 27 [2 r.], 51, 208, 2. *Cor* 11/14, s. 838; ná křtářt iuř nie ludzi ále fámych řřzátánow/ Bogá miało pochwálenia zřozeczá. *PowodPr* 48, 61; *SkarKaz* 241a.

3. Ze wřględu ná intencję komunikacyjná autora wypowiedzi: z róznych powodów autor zwraca uwágę ná dany obiekt (4625):

A. Ten a nie kto inny (to a nie co innego); *ipse Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz, JanStat; ipsemet Modrz* (670):

a. Z rzeczownikiem osobowym (359):

a. Wyodrębnia osobę z jakichř powodów ná to zasługujácą, zwykle z racji jej nadrzędnej pozycji społecznej (zdanie przedstawia czystá informację i w odróżnieniu od znac. 2. rzeczownik wyróżniony w tekście mówionym nie byłby wymawiany ze szczególná intonacją wyrażającá szacunek) (262): [wiewiórki] Tákó fobie vrádzily: Iřby vpadł dáb podkopáć/ A ná ziemi zřářdź zbieráć. Ář sam wiewior co řłářzy był/ Mocno im tego to bronil *BierEz* O4, R2v; *PatKaz III* 149v; *MiechGlab* 44; czo fzye nam y poddanem nářchem za lyekkofcz y Za řkodi [stářy] od řchamego páná Voyewodi y od poddanich yego. *LibLeg* 11/159v, 10/97v, 153v; *LibMal* 1543/68v, 1544/88v; *ConPiotr* 30v; Wřdycz nam wolno rok ořłóřić Ář do fámego řędzięgo Nam náznáczony odniego *RejKup* x8v, Aav, cc5v; A toř małż Credencyá bořá z zupelná mocá/ zá ktorá ták małż wyerczy polřom yego/ iáko fámemu Pánu *KromRozm II* gv, c2; *KromRozm III* F5v; *DiarDop* 113; nye tylko iż fámí rodzicowye by pánowye fię řřerzá/ ále też y timiřz piorkámi fyny fwe obtykáyá *GliczKsiqz* F2v, A2v, B6, F7, G8, Hv (15); *LubPs* X2v; *KrowObr* 64v, 201; *RejWiz* 167v; Y przypářáli ieden káždy mieczę fwoie/ ták že też y sam Dawid przepářał fię mieczem fwoim *Leop* 1. *Reg* 25/13, 3. *Esdr* 2/10, *Iudith* 6/13, *Hebr* 11/11; Iefliby sam Kářztellan chorowá/ thedy mieyřce fwoie može człowiekiem godnym ořádzic. *UstPraw* D2v, D [2 r.]; *BibRadz* I 346, *Ier* 46/25, *Ion*

3/6, *Matth* 10/25; *OrzRozm* K3v; Soliman wdzięcznie poły przyjął y czełował ie pod namioty/ łami Thurcy ná ziemi iedli *BielKron* 313v, A5v, 58, 83v, 91, 167 (45); *KwiatKsiąż* A3; owo Biłkupowi téż łamemu co fye doftanie ná tym poświęcániu Ofiáry. *OrzQuin* M2, O2v; *SarnUzn* E3v; mamy w kłięgách o zenie/ y o fiołtrach Mitridatowych/ ktore mniefie łie łmierci bały/ niż łam krol Mitridates. *GórnDworz* Y3v, S8, S8v, Y3v, Hh7v; *RejPos* 213v; *BialKat* 18v; *KuczbKat* 235; że naydziełz czáfem dołtháteczniefzego chlópá we wsi niż łámego pána. *RejZwierc* 111v, 93; wczáfke ma być wietłza Legia/ to ielt/ łame Woyłko/ niż pomocnicy. *BielSpr* 11; *KochMon* 22; *WujJud* 201; gdyż tám tylko Wikárius bywał/ gđzie łámego Pána y Princypála niemáfz. *WujJudConf* 124v; *BudBib* Is 44/11, 56/11, 1. *Mach* 3/37, 2. *Mach* 7/12; ktore [księgi] Apołtołowie łami/ álbo iych vcźniowie/ piłáli. *BudNT przedm* c7; *CzechRozm* 93v, 105, 126v, 186v, 213, 238v; *PaprPan* Gg2, Hh3v; ztáf niełkończone domowe fromoty: ktore gdy wżytcy łáfiedzi baczą/ łámem gołpodarzem ábo niewiádomo bywáią/ álbo [...] *ModrzBaz* 53v, 2, 29v, 48, 90v, 93; *ModrzBazStrj* ¶2v; To łie więcey w potomkách piotrowych/ niłzli w łámy S. Pietrze [...] pokazáło. *SkarJedn* 82, 138, 192, 378; *SkarŻyw* 59, 372, 507, 573; ná plácu ich téż wielkość poległá/ á łam Carz ledwo w máłey družynie vciekł *StrjKron* 270, 129, [150], 165, 305, 308 [2 r.] (28); między wielá dziwnych/ złych/ okrutnych nieprzyciáłoł ludu onego Bożego Izráelłkiego/ nie wiem żeby łam Antyoch w tym wżytkim nie przodował. *CzechEp* 368, 9, 32, 110, 260, 326 (12); *KochJez* B2v; *NiemObr* 29, 121, 132; *ReszPrz* 28, 49; To wżytko co łami łáhcicy męłczyźnie czynią/ to łáhcicianki biáłymgłowam pielgrzymkom czynią *ReszList* 172; *BielSjem* 4; Wżytká fye do roboty czeładż rzućilá/ y łam Pan *KochPieś* 18; *PudłFr* 67; *ArtKanc* R18v; *BielRozm* 23; *GórnRozm* A2v, D2; iakosię Tatarłki zdziecmi doma rządzą kiedy Tatow [i] samych doma niemáią *ActReg* 168, 72, 102, 120, 124, 126 (11); *GostGosp* 18, 30, 50, 128, 148; *KochFragJan* 4; zał ołtáki ziemie Węgierłkię/ y łam Piotr Wołofzyn wáfę Kró: M. nieupomináią? *OrzJan* 86, 80, 95, 107, 136; *Lathar* 77, 120, 347; ázał nie łufzniey wierzyć/ że łie ábo łam Epiphánius/ ábo ci ktorzy go przepifowáli/ w tym omyłili *WujNT* 603, 27, 56, 403, 416, *Hebr* 11/11; Zá Piłárzá Stároftá łam reponduie. *SarnStat* 489, 162, 302, 385, 487, 511 (25); *KmitaSpit* A4, B3, B3v, C3v; Potym zásię ołtániá á nád infze wyłáwná część iego [okreťu] ołiada łam Zęglarz *PowodPr* 2; *SkarKaz* 518b; *CzahTr* L3; *PaxLiz* A4v; iákie z tákiego niezbożnego y okrutnego práwá/ łzkody chwały bożkiey/ y łudziom łámyom náłtápiły. *SkarKazSej* 700b, 671b, 698a; Gdy z cudzego pieniádze worká wywácháią/ Cygánłki fárbowáne: á Mużowie łami/ Báwiá łie roztrucháftwem *KlonWor* 7; *SzarzRyt* C2v.

β. Osoba, a nie to, co z nią związane (39): ábowiem kto pilen zakonu páńłłkiego/ ten pilen y pána łámego. *RejPs* 177v; *RejKup* bb8; *LubPs* Q3v; *KrowObr* 54v; vderzyli ná woyłko Skánderbegowo poráziłi mu pięć thyfiác niepofpolitych ryeczow/ áz łam ledwo vciekł *BielKron* 252; *GrzegRóżn* N3v; *RejAp* 113; wielka grubość iáko w łámych łudziech/ ták y w ięzykach byłá. *GórnDworz* F4v, C; *KuczbKat* 435; Obraz Krolewłki/ á łam Krol/ iedno łá: kto tedy czći obraz iego/ łámego Krolá w nim czći *WujJud* 46v, 171v, 172, 188v, 244v; *WujJudConf* 51v; Boby nie teraz dopiero [antychryst] vpáś był mułá/ po zećciu Apołtołkim/ ále iefcze zá łámych Apołtołow *CzechRozm* 184v, 72v, 110, 177v, 213; *ModrzBaz* 22v; *SkarŻyw* A3, 393; *CzechEp* *4, *4v; *NiemObr* 164; *ReszList* 181; Gđzie niełmiertelnych rzeczy kráğ łie toczy/ Gđzie wielkość liczb y wdzięczności rozlicznych/ A znáć iáki łam Pan/ rzeczy ták łlicznych. *GrabowSet* X; *KochFrag* 47; *WujNT* 456; *JanNkar* C4v; Gdyż wolne ciáło/ iáko łámo przedáyne nie ielt: ták téż prace/ fátygi y modzele iego nie máią być náiemne ábo przedáyne. *KlonFlis* A2v.

Z elipsą rzeczownika określanego; funkcja zbliżona do zaimka anaforycznego (cf D.): on sam (5): *RejKup* bb8; łlifchálem głołz yego Alyem łámego nyewydział *LibMal* 1554/189v; Ci záfię Azenagi złych y łzpátnych obyczáiow/ bo téż łami łzpátni *BielKron*

449v, 328v; kthorego [ciała] iuż áni ná iednym páłczu przyczynić nie możymy/ iedno iáko ielt łámo odmienne/ tákże téż y przyrodzenie odmienne [...] w łobie nośić mułi. *RejZwierc* 155.

γ. Cały człowiek (a zwierzę), a nie część ciała lub produkt (30): [...] yáko Sylánioná y Párrázyufá/ kthorzy kompleksią álbo twarz álbo téż łámego Thezeufá máłowáli. *GliczKsiąż* N8; *RejWiz* 158; A łámego báráná w kęfy z rábawłly/ głowę/ członki/ y łoy iego łpálił ogniem *Leop Lev* 8/20; *RejZwierc* 88v; *Cochrea*, Zółwiowa skorupá Aliquando, Sam zółw *Mącz* 58c; *ModrzBaz* 51v.

*Z elipsą rzeczownika określanego; funkcja zbliżona do zaimka anaforycznego (cf D.): (23): Po pięci iaiecz [echynusy, tj. jeżowce] miewáią ktore łá gorzkie barzo/ á łam ielt iadowity *FalZiol* IV 34a, IV 25d, 40a, V 17b, 31; *RejPs* 50; *BielKom* E5v; Máterija tych ryb [wielorybów] iefcze od początku łtworzoná ielt/ ále łáme piątego dniá potym były łpáwione. *BibRadz* I 1c marg, *Dan* 11/6; bo łnich káždy biále zęby ma á łami czarni *BielKron* 443v, 90v; *SienLek* 70; *GórnDworz* E8v; iż żadny bez woley [...] iego nigdy zgináć nie może: á nie tylko łam/ ále y łanniefyłzy włos z głowy iego. *RejPos* 286; Záplotłzy w ploderhuzy nogi y łam pádnie. *RejZwierc* 241v; *WujJud* 204v; *Strum* Q2v; Tenże łift grzybieniowy/ [...] ieltli wwođdzie prołtę włtáwiemy/ á nogi/ ábo łámego w wánnie omyiem/ rzecz bęđdzie pomocna *Oczko* 32; Przy Wadze [gwiazdozbiórze] gołeń tylko iego [Kłęczenia, tj. Herkulesa] potyłkawa/ Sam wifzác głowá ná dół/ w morzu oczekawa Ná Niedźwiádká *KochPhaen* 21, 3, 7, 8; *KlonWor* 75.*

Wyrażenie: »sam wszytek« (1): Ábowiem łłufte albo wielkiey głowy/ albo łámo dziećie wżytko wielkie/ czyni ciężkość j trudnoć rodzenia. *FalZiol* V 17b.

δ. Właściciel, a nie rzeczy posiadane (28): kony panłki yako y [lege: ji 'go'] pan sam ofzaczywe nazalobyte thak ma bycz mv czena *LibLeg* 6/118v; *KrowObr* 35v; Iuż ná poły pieniádze ná poły podufzłká/ Ofzácyże zacł stánie łámá páni dułzłká. *RejWiz* 58, 11v, 162v; *RejZwierc* 103; *BibRadz* I 43c marg, *Ez* 34/10; obleğł mu [serbskiemu despotowi] zamek Smederow/ ktorego dobył/ fyná iego wziáł z łkárby wielkiemí/ á łam Delpot vciekł z żoná do Węgier *BielKron* 241, 379v; *BudBib* Gen 44/3; *StrjKron* 230, 497; Száblá przy boku/ łam páchołek trzézwi *KochFr* 105; *KochWz* 140; Stádá igráią przy wodzie: A łam páłtérz łiedząc w chlódzie/ Gra w piłczálkę prołtę piełni *KochPieś* 34 [idem] *KochSob* 70; *GostGosp* 24; wżytko byđło nie tylko do fytości fwey [...] drapał/ y náwet łáme páłterze. *Phil* R2; *CzahTr* L3; *KlonWor* ded **2v.

*Z elipsą rzeczownika określanego; funkcja zbliżona do zaimka anaforycznego (cf D.): (7): A ktoby iadł onę zdechłinę/ ten powinien vprác łzáty fwe/ á bęđdzie łam nieczyłtem áz do wieczorá *BibRadz Lev* 11/40; *BielKron* 37 [2 r.]; iáko ná then czás Biłkup/ vbrał łie był ohromnie/ w łzátę łzeroká/ á bohátá/ bieret wielki rogáty łárołwiecki/ łam téż obwyłz/ iákoby ná máyefłthacie łiedziáł *GórnDworz* P; [dudek] czy y łam łmierdzi y gniazdo fwe záwżdy záplugáwi *RejZwierc* 52; *KochPhaen* 12.*

b. Z rzeczownikiem nieosobowym: wyodrębnia element istotny, ważny, a nawet najwyższej wagi, w danej sytuacji decydujący (31): *OpecŻyw* 187; *PatKaz* I 3, 16v; Naprzod á náwięczye małz obaczyc iakiey ielt barwy vrina [...]. Drugie małz baczyc łámę wodnołć vriny *FalZiol* V [1]v, V 58v; *ZapWar* 1545 nr 2646; *MurzNT* 148v marg; *KromRozm* II p4; więcey by łudzie nalegali z bojáźni a strachu, aniż [z] samej miłości łobrego porzádku Rzeczypospolitej. *Diar* 68; Przywyedzye go [...] nye tylko o łzkodę cyáłá yego/ ále y dułłé łámey *GliczKsiąż* L5v, D5, E3, I2, K5, M4v, P4v; *BibRadz* *4v, *5v, *Gen* 18/26, *Hebr* 9/19; *GrzegRóżn* G3v; *KwiatKsiąż* A4; Troia regio minoris Asiae [...]. Troia etiam accipitur, Miáłto łámego miáłftá Troyáńłkiego. *Mącz* 466c, 70a, 201a; *Prot* Dv; Bo łłftność [...] ma łie iáko Słóncze w zupełności/ ále Perłoná iákoby onego łłońcá iáłłność/ goráçość/ y łámo centrum álbo *difcus Solis*. *SarnUzn* B5v; *SienLek* 75v; *RejAp* 152; *GórnDworz* Mm4; iż łam łzło nie o dożywoćie/ ále o łámę wieczność *RejPos* [36]v, 326v, 343v, 347; *BialKat* 126; *HistLan* E3; *KuczbKat* 160, 315; Dionifus ták mowi:

że ten był obyczay zá Apoštołow że mázano tego który fie krzcíł/ y fámę wodę krzefną Krzyżnem polewano *WujJud* 167v, 136v, 164, 252; *WujJudConf* 14, 19v; *RejPosRozpr* c2v; *BudBib Ex* 24/10, *Iudic* 8/2; *Strum* C4; gdyby Zydowie Rábiny fwe/ á Pápánowie Oyce porzucíli/ á do fámego fie pífmá ś. vdáli/ tedyby pewnie nie ták mowali *CzechRozm* 69, 1v, 22v, 76, 101, 114v [2 r.] (15); iákoby máiętności ludzkie w więtfzey wadze być miáty niżli fáme gárdlá [tj. *życie*] *ModrzBaz* 28, 4v, 8, 27v, 30, 35v (24); *SkarJedn* 175, 227, 285; *Oczko* 18, 19, 39v; Tyś [...] frogim fmokóm w wodzie hárdé głowy kruzyl [.] Skruzylęś y fámemu łeb wielorybowi *KochPs* 110; Nie dufay temu ífz fám kágániec mafz: ále strzelz áby wnim gorzáło. *SkarŻyw* 279, 57, 364, 471; *StryjKron* 71; *CzechEp* 8, 15, 52, 108 [2 r.], 130 [2 r.] (18); *CzechEpPorz* **3; *NiemObr* 150, 178; *KochPhaen* 2, 24; ták íż áni śmierć famá/ chęci mi ku wam nie nápfuie. *ReszPrz* 3, 4, 66; *ReszHoz* 139; *ReszList* 153, 180, 186; *BielSen* 5; Wfzytká tu wieś siedzi wkoło/ A w pośrzedku fámó czoło. *KochSob* 58; *ArtKanc* Q18v; *ActReg* 41, 44; *Calep* 11a, 569a; *GostGospPon* 169; *GrochKal* 20; *OrzJan* 121; *LatHar* +2, 67, 172, 250, 394, 580, 679; *KolakSzczęśl* B2; ktore [rzeczy] gdyby fie z ofobná pífály/ tufzę íż y fam świát nie mogłby ogárnąć ksiąg ktoreby fie pífác mogły *WujNT Ioann* 21/25, *przedm* 2, 7, 8, 9, 20 (39); *WysKaz* 19; ták íż téż on íęzyk Lácińlki, [...] będąc przez té przychodnié nákáżony, máło y z siedlilkem fámym nie záginął. *JanNKar* Cv, B4v, C, C2v, C3; á piérwéy y do fámého Máýdeburku áppellácie bywały. *SarnStat* 1279, 61, 147, 151, 456, 544 (17); Toż Páweł S. pokázuie byđz fnadz przećiw fámemu rozmowí *PowodPr* 41, 7, 11, 25, 26, 28 (16); Toż íeft fłowu y mądrosć íego/ co boftwo y fámá íftność íego. *SkarKaz* 486a, 205a, 244b, 314b, 381a, b (10); *CiekPotr* 55; *SkarKazSej* 670b, 681b, 697a; Sámá namędrfza miftrzyni náturá/ Vczy rzemięślá dowćpnego gburá *KlonFlis* E3; *SzarzRyt* C2, D2v; [jako wszelaki máiętności i krwi samy na koniec, tak pogotowiu i dział naszym nie szanowalibychśmy dla dobrego rzeczypospolitej. *ListyZygmAug* 1570/570].

Wyrażenie: »w samy czas« (1): Tempori. Czu rechter tzeit Wfamy czas *Murm* 14.

a. Calość, a nie część lub produkt (68): Też fok tego ziela wwarzony z winem/ albo fámó ziele wwarzone w winie á tego fie napiay, rzecz przyrodzoná pobudza paniam *FalZioł* I 24a; Też nafienie makowe albo fámó makowicze fhłuczzone z oleykiem rożanym/ przylož thego na fadzel boláczy *FalZioł* I 103d; [...] dla wilkofci ktora więthfza w nafieniu niżli wfamey marchwi. *FalZioł* I 105b; Polewka zmíeła íego [*osla*] żyłam z fuchofci fkurczoným/ pomaga/ także y fámó mięło przyložone. *FalZioł* IV 4c, I 4c, 17d, 27a, 32d, 39c (39); Czemu íaycza ribie to íeft ykra, dłużej nie wvreię y nie ftrawnieyfze fą niż fáme ryby. *GlabGad* Iv, Iv; Sam ftolec onego máięftatu był s Smáragdu/ á fciány íego s Topazioná *HistAl* M7v; *Leop Ex* 25/34, *Ez* 43/15, *Apoc* 21/18; Gielko s perlami. rekawi a fzamó czirzane [= *przetykane?*]. *WyprKr* 105v; Będą nofć opony od Przybytku/ y fam Przybytek zgromádenia *BibRadz Num* 4/25, I 46a; *BielKron* 77; Chamaecyparissus, Cipres/ ziele álbo kwiat Ciprefowy. Nam Cyparissus est ipsa arbor, Drzewo fámó Ciprefłowe. *Mqcz* 50d, 439a, 455c; *SienLek* 73v, 106v; *RejAp* 183; będzie iáko on głóg przy drodze czo fam drapie/ á iágodá fie niczemu dobremu nie godzi. *RejZwierc* 74v; Tylko jedlca zostały, a miecz sam skruszony *KochMon* 32; *BudBib Ex* 37/20, *Ios* 17/8; bo íż ná káżdym kruzcu wodá zágrzana/ táká wláfnosć z siebie/ iáki íeft kruzec fam/ poda *Oczko* 6v, 13v; *CzechEp* 375; *KochPhaen* 23; *WujNT Apoc* 21/18.

Wyrażenie: »sam wszy(s)tek« (4): PSiliu^m íeft ziele liftu kofmate⁹⁰ y famó wfzitko ziele kofmate *FalZioł* I 111b, I 59b; *HistAl* L2v; przetoż flufznie [krzyż] świętym íeft názwány/ [...] nie tylko fam wfzytek/ ále y czáftki íego *WujNT* 382.

B. Wyodrębnia osobę, której udział w danej sytuacji jest nietypowy, nieoczekiwany: wbrew temu, co można by przypuszczać, nawet on; ipse Mqcz, PolAnt, Modrz (57): *RejKup* n4; *KromRozm* I G2; ták wywyzłafz moy ftan/ Íż fie téż czáfem dziwuye moy

nieprzyaciel fam *LubPs* E2; *GroicPorz* e; *RejWiz* 69v; íż Aniołowie fámí nie mogą pátrzyć ná iáfnosć Bożá. *BibRadz* I 356b *marg*; *BielKron* 398v; *GrzegRóżn* Hv; *Mqcz* 336a; *GrzegŚm* 25; ktory [Luter] księgi Máchábeylkie/ y owfzem y Moyzelzá fámego odrzucá *WujJud* 31, 107v, 210v; *BudBib* b4v, 2.Reg 17/10; *BudNT przedm* c7v; bo y fámí Izráelczycy z fpołeczności drugich wyrzuceni być musíeli/ íełliby zakonnego poftánowienia nie pilnowáli. *CzechRozm* 23v, 15, 101v, 183v, 185, 185v; *ModrzBaz* 61v; Cefarz kazał íą ná czterech palách rośpięťá/ kiymi bić siedmiom żołnierzom [...]. A oná [*męczennica*] fie przedfię znich śmiałá ták długo: áfz fámí żołnierze próšili/ áby przeftác mogli *SkarŻyw* 21, 543; *CzechEp* 179, 261, 285, 404; Ná koniec y fam cieślá/ ktory to miftrował/ [...] Nie záwždy do wrót tráfi *KochFr* 107; *PaprUp* F3; *GostGosp* 16; *GostGospSieb* +2v; *OrzJan* 16, 119; íełli y fam Páweł S. nie był pewien o łáfće Bozey y o fwym zbáwieniu/ [...] *WujNT* 600, 31, 35, 72, 342; *JanNKar* B3v, B4; *KmitaSpit* C3; Zeydzie fie w Polfzce priuatney perfonie przygánić [...] Vrzędóm/ Ziązdom/ Práwu/ y fámemu czáfem zwierzchniemu Pánu *PowodPr* 85, 48, 76; *SkarKaz* 207a, 312a, 313a; Samby go ślepy poznał *PaxLiz* C4v.

Połączenie: »nie tylko ... ale ((też) i a. też) sam« (7): *WujJudConf* 48v; bázrobzy głupia/ y nieprzyftoyna byłá Diálektýká/ á nie tylko fłowu Bożemu/ ále y fámym Filozofom przećiwna *CzechRozm* 140v, 95; *GostGospSieb* +3v; Niechętny tedy wam íeft ten zły nieprzyaciéł/ nietylko Rzeczypospolitéy wáfzýy/ imionóm wáfzym/ y máiętności wfzytkiéy/ ále téż y świętym fámym *OrzJan* 7; *PowodPr* 31, 63.

C. Ten, o którym mowa, wyżej wspomniany; służy podtrzymaniu lub przywróceniu ciągu narracji; ipse HistAl, Vulg, PolAnt, Modrz, JanStat; ille Vulg; ipsemet Modrz (355): Stroni zażyte Borzoboathego. okazowano tho fzwýadeczthwi y wiwodi yfch thi woli zidzy Zwoloch wignaly y zidzy ych wpolfzce y kvpczom ynfchem y fchamem thefch Borzobathem poprzedały. *LibLeg* 11/159, 4/26, 10/56v, 11/61v, 71; *BierEz* A4v; *OpecŻyw* 157v; *PatKaz* III 102; a był Iozef bárzo cudny [...] a fyedzýál na pozłocnym wozýe Faraonowym wktorym były fzfyrzy konye byale/ vdy albo wodze pozłocene/ a fam Iozef był obletzon wbyałá fuknię *HistJóz* B4; Iezu ktorys poddał człówiekowi wfzitko/ á fámego człówieka thobie Bogu fámemu poddanego mieć raczył. *TarDuch* B5; *FalZioł* III 4a; bo mędrzi wiedzą czego bogac[i] potrzebuia, ale fámí bogacze nie baczą cze[go im] niedoftawa. *BielŻyw* 57; gdyż ziemia íeft czarna przeto też y to czo z famey ziemie pochodzi mufi czarne być. *GlabGad* F; Movy yfz then tho Zid floma o them wye, [...] vkradł thefz wthem kramye Cerwowej stuká plothna Czarnego y stuká czwelichu pftręgo, ktore fámemv Zidowy przerzeczonemv [...] przedall *LibMal* 1551/159, 1543/70, 1544/80v, 88v, 92, 1545/96v (12); *SeklWyzn* E; *RejKup* d6; *HistAl* C2, D3; *KromRozm* I N4; *MurzHist* G; *MurzNT* 103v, 178v *marg*; *Diar* 73; *DiarDop* 98; Stoi ták w pífmýe/ że gdy fie yál fwyát pfłowáć/ [...] wthen czás dopiro fie rozmáite rzeczy według poftępku fwyátá fámego wynarzály. *GliczKsiąż* H2, B3, G8v, Hv, K3v [2 r.]; *GroicPorz* d; *KrowObr* 196; *RejWiz* 169; *Leop* 2.Par 36/4, *Iudith* 6/13, 2.Mach 4/42, 8/23, 12/24; *RejZwierc* 90, 129, 143; Rzekł potom Dawid do Ioábá/ y do wfzytkiego ludu ktory był przy niem/ rozdzierayácie odzienia wáfze/ á opáfzcie fie wormi/ y pláczcie Abnerá/ A fam krol Dawid/ ízedł zá márámi. *BibRadz* 2.Reg 3/31, *Gen* 18/7, *Iudic* 9/44, 3.Reg 2/35; *OrzRozm* Lv, Q3; dla czego rozgniewał fie Cefarz/ kazał Sergiuřá zwięzác á przywieść do Konftántynopolá Zácháryafzowi fwemu pofłowi/ gdzyeby był zábit Zácháryafz/ by go był fam Sergius nie obronił od fwoich dworzan. *BielKron* 167, 41, 46, 49, 57, 70v (46); [wartogłowowie wymyślajq] íże íednym z tych trzech oná [*istność*] być nie może/ Lecz káždy z nich z ofobná fam przez fie byc może Ale tá íftność fámá może być wfzytkimi *GrzegRóżn* N3; *SarnUzn* B3v; Co widzimy w onych/ ktorym zbytnie fpánie/ álbo czucie w niemocy/ śmierć przywodzi. Aczkołwiek y fpánie fámó potrzebne/ ku śmierci íeft bárzo podobne *SienLek* 11; *LeovPrzep* A3v; *RejAp* 91v; *GórnDworz* O6v, S; *RejPos* 231v; *RejPosWiecz*² 93v; Bo iáki

ieft żywot y iákíe obyczáie tych kotrzy wyznawáią wiárę/ ták téż o fámey wierze y o iey dawcy/ to ieft o Pánu Bogu/ zwykło popólfstwo głúpie rozumieć. *KuczKat* 385; *RejZwierc* 9, 110v, 126, 159, 258; *WujJud* 34, 71v, 111, 257v; ále iáwna tho rzecz/ że inákfze fą Canony Greekie y Lácińskie/ y Greekie fámey niezgodne fą w wielu rzeczách wielkich *WujJudConf* 235; *BudBib Gen* 18/7, 2.Reg 9/13, 4.Esdr 11/24, *Bar* 6/40; *BudNT przedm* b2v, c7; Czemu nie tych włafnyh słow vżywa Máteufz, Proroká miánuiąc kotrych fám Prorok vżywał. *CzechRozm* 125v marg, 7v, 47, 154v, 252, *v; *PapPan* C4, K2v, O3, P4v, Aa3v, Bbv; ále ták mnímam/ że y te rzeczy trzeba pilnie obáčzać [!]/ w kotrych fię przewyżlżána [lege: przewyższania] chęć báwi/ y fámá tá chęć ftáteczną rádá/ á dobrým rozlądkiem ma być rzádzoná. *ModrzBaz* 58, 27v, 34v, 42, 44v, 55v (10); *ModrzBazBud* ¶5; *SkarJedn* 57, 220, 329; *Oczko* 7, 10, 14; Oni mowí: Slepý nieieft oświeconý: á fám ślepy wyznáwa/ iřz ieft zleczoney. *SkarŻyw* 567, 21, 91, 147, 179, 213 (13); wnet z onym woýlkíem gotowým/ ná Rechwoldá Płkowłkiego podniořł woynę/ ktorego poráziwlyz dobył Płkowá/ á fámego Rechwoldá y dwu Synow zabił *StryjKron* 130, 72, 81, 125, 190, 260 (14); *CzechEp* 17 [2 r.], 52, 57, 63, 71 (32); *NiemObr* 6, 49, 58, 143, 149; *ZapKořcier* 1584/[49²]; *KochPhaen* 18; Naprzod do pánién řlúżebnyh Krol biały Rozkazał/ ktore ná vřroniu ftały/ Sam fie Krol bárzo do kątá nápiera *KochSz* Cv; *WerGořc* 251 [2 r.]; *GórnRozm* I3 marg; *ActReg* 20; Po řmierci z nas nic/ nicém ieft řmierć fámá *GórnTroas* 31; *KochCz* B; *OrzJan* 109; *Lathar* 331, 381, 510; Ieřliř tedy řwiáćto ktore ieft w tobie/ ciémnořciá ieft: iákoř wielká będzie fámá ciémnořć? *WujNT Matth* 6/23, s. 11, 73, 300, 305, 306 (18); W Litwie wiele ich [starostw] pytay fie Oekonomiię y fámę Litwie *SarnStat* 106, 60, 152, 289, 429, 524 (14); *Powod Pr* 38; Ieřliř tedy/ mowí ř. Auguřtyñ/ przez Słowo wlyztyko vczyniono y řtworzono: pewnie Słowo fámó vczynione nie ieft *SkarKaz* 486a, 208b, 420a, 484b, 579a; *CiekPotr* 44; *SzarzRyt* C.

Wyrażenia: »ktory sam« = *który* (3): á s tych pomocá zwyciężył Antyochus Selewká bratá/ ktory teř fám Antyochus zwyciężon od Tátárřkich křiążát. *BielKron* 128; *CzechRozm* 123; *ReszList* 180.

»on(że) sam« = *ille ipse JanStat* [szyk 12:4] (16): *BibRadz* 2.Reg 4/6, 2.Mach 4/42; *GórnDworz* Gg6v; Otho řlyřlyř iřz Pan vleczył nędnego á zefłzego człowieká: [...] nie řlyřlyř aby go theřz on fám nędnik prořil *RejPos* [226]v, 234v, 267; *RejZwierc* 200v; *CzechRozm* 46v; Co iřz ieft/ řiáďło [= *wynika*] ná fundámenćie wynáláku á rozlądku rozumu nářłęgo/ w vpátrowániu rzeczy przyřdzonych thák bárzo řlepego/ tedy dořkonále nic řłánowić [...] řye niemogło: áby nie co wiek/ á fńac nie co dzieñ/ w onychře fámých rzeczách/ odmianá/ á różny do vżywánia řpofob/ nie muřiał być řzukan. *Oczko* 2; *SkarŻyw* 69; Iřz iáko zacnieřlyř ieft ten co budue dom/ niřz on fám dom/ ktory zbudowál *CzechEp* 289, 293, 312; *ActReg* 139; *SarnStat* 344, 1244.

»sam ten isty« (1): Item Hadká woýthka glynarza czorká ná vyno themuřz gowarzewłkiem řchikowála a prořzila yey fámá tha řftha hadká otho *LibMal* 1545/96v.

»ten(że) sam« = *ten, o kim mowa (być może niektóre użycia zawierają zalążek rozwiniętego w późniejszej polszczyźnie znaczenia 'tożsamy')* [szyk 35:8] (43): *OpecŻyw* 145; warz naprzod w winie korzeñ piotrulřczány á potym w tím fámym winie pořiway thych prochow *FalZioł* I 113b; Item Miřazanká kthora v thafchnyka myářchkala theřch wodzila do Celnyka, bo yey fámá thářz myřazanka prořřila o tho *LibMal* 1545/96v, 1545/98v, 104v, 1553/172v, 173, 179; *Diar* 40; *LubPs* Z3; *GroicPorz* kk3v; *Leop* 2.Cor 7/8; *SarnUzn* E4; *RejAp* 152; *GórnDworz* Ll2; *RejPos* 193, 301, 331, 339; *WujJud* 76; *CzechRozm* 52, 63v; A Agápet Menę nieiákiego [...] ná řłolicę Konřtántyñopolřká [...] wfádzil: Támře fám ten Pápięř [tj. *Agápet*] w Konřtántyñopolu vmárl *SkarJedn* 135, 178, 258, 315; *SkarŻyw* 171, 390; *CzechEp* 36, 75, 147, 270, 300, 327; Więć y w to niewiěr/ áby w téy kráinie Medaea iáka/ y Circe niebyłá: [...] Ták fię tu dobrze druga wyćwiczyłá/ Ze by tę fámę/ co ták bárzo řlynie/ W niedřwiedziá Circe łatwie obróřilá. *KochFr* 88;

ReszList 189; *KochWr* 19; *ActReg* 51; *WyprPl* Bv; *SarnStat* 1173; Z dobrego drzewá ten zły robak rořćie/ ktory to fámó drzewo vczynkow dobryh plúie. *SkarKaz* 352a, 244b; *SkarKazSej* 694a.

a. *Ten, kogo sprawa dotyczy, choć nie musi być poprzednio wyraźnie nazwany* (16): Zafie theřz ciężkie rodzenie bywa iedennařtego křiężycza/ á tho dla niemoczy matki/ albo dzieciátka fámego *FalZioł* V 17d; *LibMal* 1544/86; *LibLeg* 11/160; A ták błędna to táká dumá o kofeyele y kácyrřka/ á dawno od fámego kofeyolá odrzuconá. *KromRozm* III Dv; *GroicPorz* a3v; *BielKron* 228, 300, 326; ná koniec y fámá biała głowá pod czas to poznác prořz Proroká moře/ [...] iefli řynem iefli dziewczká chodzi. *CzechRozm* 135; *ModrzBaz* 126; nikomu zgołá nie ieft wolno pfalterzá tego/ przekládánia láná Kochánowłkięgo/ bez dołóżenia fámego autorá/ ná wtóre drukowác *KochPs* [217]; iřz Małżeńřtwo ieft porządne złáczenie Męřá y Niewiářty. [...] A porządne ieft rzeczone/ gdy ieft wola álbo zezwolenie oycá y mátki [...] y fámey dziewczęcki. *WerKaz* 281; *OrzJan* 129; *PowodPr* 24, 45; *SkarKaz* 420b.

D. *W funkcji zaimka anaforycznego lub osobowego: on, ja, ty; ipse HistAl, Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz, JanStat, JanPrzyw; solus HistAl, Vulg, PolAnt, JanStat; ille PolAnt, Modrz; ipsemet Miech* (3470):

a. *Ten, o kim mowa, główna osoba przedstawionej sytuacji; ten kto mówi, do kogo mówi* (2781):

a. *W mianowniku* (1581): *MetrKor* 34/134v; Tu mię pod řkálá niechayćie/ Sámi řzkomo zućiekayćie. *BierEz* P4v, B2, E2 [2 r.], L4v [2 r.], N3, Pv (13); PRzez řtrumięć Cedron gdy go wiedli/ fámí po mořtku řli/ a Iezufowi brnářz kázali *OpecŻyw* 107v, 1v, 13v, [27]v, 31, 49v (11); *ForCnR* B2v; yřz czo pyerucey o náymanyřlyřzy grzech karal ten rařz zauyářłze fám cheřząc ye odpufřczycz czyerpyal *PatKaz* III 130v, 146; *FalZioł* I 83c, IV 4b, 27a [2 r.], 29d, 41c (9); Przyiácielom nic lepřzego nie mořem včzynić, iedno abyřłny im tego řyczyli czo fámí pořádamy. *BielŻyw* 90, 66, 69, 108, 109, 148; iřz kto chce nieczo komu dać mułi to fám pirwey mieć. *GlabGad* E2v, G4, G5v, L5, M5, N3, P6v; *MiechGlab* 23, 26; *BierRozm* 25; *KłosAlg* Av, A2v, G2v; *KlerWes* A2; *LibLeg* 6/116, 7/42, 9/54v, 10/146, 150 (8); *WróřŻořł* Xv; *WróřŻořłGlab* A3; *RejPs* 16v, 90v, 130v, 205; *ComCrac* 22; Vzdę řřáci řiodłó řłucze Sam fie miłę pieřłki řłucze *RejRozpr* H2, A4v, B, B3v [2 r.]; *SekiWyzn* c3; *LibMal* 1545/105, 1548/143v, 1550/156 [2 r.], 1551/165v, 1552/167; Iuřz nie czuię mamli duřę Wřzak ledwie fie fámá ruřę *RejJóz* B6, B5v, F3, K2v, K3v, M7, O3v, P5; kto wzgardza vbogiego/ będzie fám wzgardzon *SekłKat* L4v, A3v, A4v, K3, N2, Y3, Y3v; *ZapWar* 1548 nr 2656; Serce drzy głowa fię chwiece [ř] Iuzem teřz fám zley nadzieie. *RejKup* f3v, c8v, d2v [2 r.], d3, f3v, h3v (24); *HistAl* F, F3v, G6v, H7; *HistAlHUNG* A3v; *KromRozm* I B2, D, E2v, O [2 r.]; kto zdrowy ieft łacno niemocně^{mv} radę dawá a fám lekarza potřzeby niemá *MurzHist* P3, B, G, Tv; *MurzNT* 46, 56; *KromRozm* II gv, h3v, t4, v2; *KromRozm* III F2, G8v, L4, M4 [2 r.], M4v; *Diar* 40, 48 [2 r.], 49 [2 r.], 59, 76, 77; *DiarDop* 107, 112, 117; Iákiř fám ieft tákich řzukay *BielKom* D3, E3v, E6, F8v; Yefli będzeyřz myęřłkál s chromym/ fám fie nye náuczyřł chodźie. *GliczKřiąř* L7, Bv, B2v, B8, C8v, E (20); *LubPs* Ev, P5v, Qv marg, cc5v, dd5; *GroicPorz* d3v, f2v, l2v [2 r.], o2v, ee; y fámí řzárúiećie/ y ludzi řzárówáć vtzyćie. *KrowObr* 87v, Av, B2, 4v, 12, 100v (12); A co inych dziwakow/ ktoby ie pámiętał/ Wiem že gdybyř ie vřřzał/ y fámbyř fie řlekał. *RejWiz* 161, 43v, 64v, 67, 77v, 88v (16); *Leop Gen* 22/6, *Ios* 24/18, *Eccli* 28/5, 1.Mach 5/43, 2.Mach 4/33 (8); *UřtPraw* B, B4, D3v, K2v; Skoro weřłář ták řzáręm pány odeřřálá/ A fámá drzwi co nalepyey zátárářówáť. *KochZuz* A4; *LeszczRzecz* A5v; Sam niemáł nic/ á wiele potomkom zořtáwił. *RejFig* Cc3, Cc3v, Cc8v, Dd5v, Dd6, Dd6v, Dd7v; Krol rzekł/ inákřlyřz teřáz/ á niřłis pirwey był/ Ten rzekł/ fámęř mię Krolu tákiego včzynil. *RejZwierc* 23, 5, 19v, 33v, 41, 42v [2 r.] (10); Tedy Iudás y Sylás gdyřz y fámí byli Proroki/ dlúgiemi řłowy nápominali bráćią *BibRadz Act* 15/32, *5, I 3c marg, 5d marg, *Gen* 18/8, 22/6 (28); *OrzRozm* G3, N4, Pv, R4, R4v, T2v, V; Szofłtego dniá Dyk-

taturę spuścił Senatowi/ á fam fzedł záfie do roley. *BielKron* 120v; Wyfysymirus vmienił gonic krolá rozdzielwzy woylko ná troie/ iedno do Dániey/ drugie do Szkániey/ á trzecim fie fam puścił do Luciey. *BielKron* 339v, 6, 10v, 12v [2 r.], 13, 14 (172); *GrzegRóżn* A2, Bv, B2, B4v, D2, D4v, F4; *KochSat* ktv, C, Cv; aczkolwiek fam niebarzo vczony byl/ a wfzakolż nad zwyczay vczone ludzie ważył y miłował *KwiatKsiąż* F4; *Mącz* 77c, 279c, 364d, 510a; vkaż im przyfzły vpadek/ do którego y fami ida/ y zá fobá wfzlytkę Koronę Polfká wiodá. *OrzQuin* Z3, F4, G2, H, K, Mv (9); *SienLek* 168, 190; *SienLekAndr* a2v; *RejAp* BB7, 3, 33v, 36v, 86 (11); kiedy pirwła białagłowá fámá zgrzelzywzy/ przywiodlá ná to oycá náfzego Adámá/ iż theż zgrzelzy muflá *GórnDworz* Y, D2v, G2v, G6, M [2 r.], M3 (21); *HistRzym* 5v, 25v, 31v, 80v, 107v, 115v; *RejPos* 2, 7, 9, 18v, 51v (46); *RejPosWiecz*² 92; *RejPosWiecz*³ 98v; *BiałKat* 108v, 166, 346, 358v; *BielSat* D4, [14]v; *KwiatOpis* D2; *HistLan* B3v, C2v, E2v; *KuczKat* 380, 420, 430; Bárzo podobien ku świni/ Kto prze ludzi nic nie czyni/ A fam chce by przeń działano *RejZwierc* 232v, 7v, 33, 37v [2 r.], 41v, 43 [2 r.] (34); *BielSpr* b2v, 27, 38, 43v, 45v, 56, 71v; Konie tedy i wozy rzędem postavili, A sami w pole wyszli *KochMon* 23, 22, 30, 32 [2 r.], 33; *WujJud* 9v, 11, 21v, 85v, 107v (10); *KochList* nlb 1; *RejPosRozpr* c2v; *RejPosWstaw* [41³]; *BudBib* Gen 18/8, 32/21, 22, 1.Reg 31/5, 3.Reg 17/19 (13); Támże fluzkę zoftáwił/ onego fwoiego. A fam fie vdał w pufzczá *HistHel* C3, [A2], B2v, C4v [2 r.], D2v, D3, D3v; *MycPrz* I B2, II B4v; *Strum* Cv, R2v; *BiałKaz* I3v, L, L2, L4; O Homoufianiech lepak Epiphanius (áč z fam znimi trzymał) świadczy/ że [...] *BudNT przedm* b8v, *Ioann* 9/21, *Luc* 23/51, *Act* 15/32, 25/4, *Rom* 15/14 (11); *StryjWjaz* B2; A izby też nigdy [...] walki przeciw nikomu nie podnošili: niecháli y ludu vtrácić: y fami ná walce zgináć. *CzechRozm* 255v, 1v, 9v, 11v, 13v, 28 (47); *Dvkás* ácz był Ceřárem lecz w tym bárzo błádził/ Iže žená á nie fam ono páńftwo rządził *Paprpán* Q2, A3, Cv, D, E, H2 (29); *KarnNap* Cv; tedyć to głupia rzecz/ chlubić fie tym żeš miał oycá dobrego/ gdyš fam zły *ModrzBaz* 57, 2, 7, 14, 17v, 21 (25); *SkarJedn* 31, 34, 48, 54, 79 (15); *KochDryas* A2v; že wilk owcę ná ofšátek muš porzucić/ á fam gdzie w lás fromotnie vciećze. *KochOdpr* B, B2v, D2; *Oczko* 11v, 25, 34; *KochPs* 35, 48, 52, 53, 106 (8); Ktore gdy fie dowiedziály/ iřz ich oblubieńce ták vczynili/ famy teřz dziewictwo fwoie Bogu pollubily. *SkarŻyw* 76; pyta czyy to poczet? Powiedziano: Dunřtáná oycá wielebnego. y řpyta: á fam gdzie ieřt? rzekli: owo zá nami. *SkarŻyw* 511, A2v, A3, A4, 2 [2 r.], 3 [2 r.] (129); *KochTr* 15; *MWilkhist* C3v [2 r.], 12; Potym rozłóżywzy żołnierow fwoich [...] fam vmyslil mieřkác w Kijowie *StryjKron* 170, 6 [2 r.], 100, 122, 130, 140 (29); w czymem niefluznie/ y fam zořobná/ y záraz z bráciá mojá ieřt vdrápan y vfzcypan *CzechEp* 9, *2v, *3v, 8 [2 r.], 21, 29 (48); *KochJez* A2 [2 r.], A3v, B2v, B3v; *NiemObr* 87 [2 r.], 94, 97, 107, 109, 115; Day im wdźięczne potomřtwó/ áby vciefzyli/ Swé rodzicé y fami vczeřzniki byli Tychže poćiech *KochEpit* A4, A2; Piiáné moie rymy/ bo y fam rad pię. *KochFr* 100, 7, 28, 30, 31, 32 (14); *KlonŻal* B, C3; *KochEpitCat* 110; *KochMRot* B4, C; *KochPhaen* 8, 10; *KochSz* A2, B3, B3v, B4v, Cv (8); *ReszPrz* 76; *ReszHoz* 117, 135, 137; *ReszList* 172; Abowiem ktory fie kocha w opilřtwie/ nie tylko žeby grzechu nie miał czynić: ále fam ieřt grzechem *WerGořc* 204, 228, 241, 256; *WisznTr* 15; *BielSen* 9; *BielSjem* 4, 7; A wam więc náđ ninieyřzemi zwiěřchnořć ieřt dáná/ Ale y fami maćie náđ fobá páná *KochPieř* 46, 11, 20, 34, 35, 36, 45; *KochSob* 56, 60, 62, 66; *KochTarn* 77; *PudlFr* 27, 66 [2 r.], 67, 69; *ArtKanc* A16v, D13v, D19, F2v, F15v, K20, Q5v; *BielRozm* 5; Nie chwali nikt okrućieñřtwá/ chyba kto fam okrutny ieřt. *GórnRozm* D2, B3, B3v, N3v; *KochProp* 8, 12; *KochWr* 31; *Paprup* Cv, Dv, F4, Gv [2 r.], I4v; Lud cał pozofřał/ y fameř ieřt zdrowy *ZawJeřt* 26, 11, 33; *ActReg* 7, 9, 24, 26, 56 (11); *GostGosp* 38, 56, 114, 128; *GrochKal* 7, 18; *Phil* M3, P2; *GórnTroas* 21, 49, 70; *KochCn* B4v; Czyli [Ruř] nas od wiáry Lářtkiey/ to ieřt Láćinłkiey/ (bo fami řá Greckiéy) Láchy zowá *KochCz* Bv; *GrabowSet* C, C4, D4, G4v, X3v; *KochAp* 5; Bo ten [Bóg] wfzřftek řwiář rządził/ á fam niéma

páná. *KochFrag* 41, 25, 29, 44; *OrzJan* 21, 32, 54, 56, 100, 113, 129; *LatHar* 55, 121, 157, 245, 300 (12); *KolakCath* A3v, Bv, B3, C2; *KolakSzczęřl* A2, B2, B2v; *RybGeřli* B2; Y pořlawřzy do Mácedoniey dwu z tych ktory mu fluzyli/ [...] fam ná czás pozofřał w Azyey. *WujNT Act* 19/22, *przedm* 7, s. 26, 67, 130, *Mar* 13/9 (39); *JanNKar* A4, C3v, D3; že iáko Pánowie Rády nářzé [...] w Powiećiech fwoich [...] pozywáiac y fami pozwáni będąć [...] řprawowác y řáđzić fie máiá *SarnStat* 1063, 74, 265, 291, 434, 633 (14); *SiebRozmyřl* H4v, K4, K4v; *PowodPr* 4, 9, 14 [2 r.], 23 [2 r.], 46, 51; Przeťo [...] od Bogá bárzo řkarány ieřt. y fam fzyię złomił/ y řyny miecz nieprzyacieliłki pořářł. *SkarKaz* 44b, 84b, 156b, 243b, 279a, 314a (16); *Votřzl* A2v, C3; *CiekPotr* 15, 54, 65, 80; *CiekPotr-Szym* ?(3v); *CzahTr* C, Cv, [D]v, G2, K4, L3, L4; *GostCast* 26, 48, 65, 73; ieli nas odbieřyćie/ á zle o nas ráđzić będąćie: my poginim/ y fami zginiećie. *SkarKazSej* 665a, 657b, 664a, 665b, 667a, 669a [2 r.]; *KlonFlis* D4v, Ev; *SapEpit* ktv; *KlonWor* 62; *PudlDydo* A2; Mnie teřz ktobie wyřáli Wieřniacy Co mędrřzego/ bo fami pořtacy *RybWit* Cv, C2; *SzarřRyt* C3, Dv, D2.

Celownik w zdaniu bezpodmiotowym (6): yřz mała rzecz yeřt řamemu nyebłádyzyc a ynfchym y řlouem y uczynkyem řkodzycz *PatKaz III* 148v; *KromRozm III* L3; beřpieczniey mi fie widzi/ pomagác tego temu/ ktory tho napřzod wywrze/ niř řámemu być poczářtkiem *GórnDworz* C; *KochPs* 141; Przydyzie mi klucze połóżyć/ řámey precz iechác *KochTr* 7; *CiekPotr* 15.

W porównaniu eliptycznym (42): *BierEz* N3v, S3; *LibLeg* 11/167v; *RejKup* cc8; *MurzNT* 106 marg; tárgnáł fie ná dwu męřow řprawiedliwřzych y lepřzych niřli fam *BibRadz* 3.Reg 2/32, *Ex* 28/8, *Hab* 1/13; kazála y dworzánom fwoim w iednákich řzáćiech chodzić iáko y fámá. *BielKron* 10, 25v, 299v, 301; *Mącz* 336b; *SienLek* 42v; *RejAp* 176v; *HistRzym* 34; *RejPos* [77], 211v, 319v, 339; *RejZwierc* 104v; Y nářázł [*Appius*] do niecnoty wnet tákiego řwiádká/ Klaudiuřá iák y fam tákiego nieřtátká. *Paprpán* Gg3; ři frodze řránili iednego człowieká/ ácz nieťák bogátego iáko fami/ ále przedřie řláćhćia. *ModrzBaz* 70v; *KochOdpr* A4v; *SkarŻyw* 36; *CzechEp* 40; *KochFr* 25; *GórnRozm* D3v, F2; *KochWr* 34; *GórnTroas* 40; podobien orłowi Który přędkim piurunem řluzác Iowifřzowi/ Tákie potomřtvo ná řwiáť/ iáki fam/ podawa *KochFrag* 43; *OrzJan* 38; Tedy [*duch nieczysty*] idźie/ y bierze z fobá řiedmi infřzych řuchow gorřzych niř fam *WujNT Matth* 12/45, s. 98, *Hebr* 6/16; Bo mała rybka zie mncieřyřá niř řámá *PowodPr* 79; *SkarKaz* 3a, 488a, 516a, 519b; *CzahTr* G3.

W połączniu współrzędnym z rzeczownikiem (a. »sam z [kim, czym]x) *wyodrębnia osobę (naj)ważniejszą w danym zbiorze (dotyczy teř obiektów nieożywionych)* (87): podobno iřz dáł mieřce komu řwietłkiemu piřwřřé/ a fám z Zacheuřem niřzey řiedziál *OpecŻyw* 62v; *MetřKor* 40/814; gdyř then ktory řyá znyeuyářty narodzycz myál řádyzycz ma wfzřtko řtworzeniey nyefuřalo aby albo yego matka albo fam wgrzechu byl nalezyon *PatKaz III* 89v; *FalZioł* V 18d; *SeklWyzn* D; *LibMal* 1547/134v; *MurzNT Matth* 12/3, *Mar* 2/25; *RejWiz* 182v; Będzie to miał řhák fam iáko plemię iego przez potonne narody/ zá práwo wiećzne. *Leop* *Ex* 30/21, *Gen* 7/14, *Deut* 17/20, 18/5, *Ios* 7/6, 2.Par 32/9 (15); ktory [*Jakub*] nam tę řtudniá dał/ z ktorey y fam pił/ y řynowie iego/ y bydlá iego? *BibRadz* *Ioann* 4/12, *Ex* 9/34, 18/18, 1.Par 27/32; zápalił mu zamek grom iż zgorřał fam z žená y z dzyćmi. *BielKron* 102, 12, 15v, 45v, 64v, 146 (12); ácz [złořliwy] řęř do czářu zákwitnie/ ále potym vfchnie iáko řiáno/ á w niwećz fie obroći y fam y ono zebranie iego. *RejPos* 81v, 197v, 240, 247v, 248, 248v, 264; drudzy nie tylko fami ále y konie ich we zbroi bywáli *BielSpr* 29; *KochMon* 30; Ale to w řęku vrobia/ ieřt przekłęte ták řámo iáko y řzemieřnik iego/ on iřz ie vrobyl/ á ono gdyřz fie ma wniwećz obroćić *BudBib Sap* 14/8, *Num* 21/33, *Iudic* 8/4, 1.Reg 18/27, 3.Reg 11/17, 4.Reg 5/15 (15); *CzechRozm* 135; A Zamek Iurdze Ruřinowi řárořćie řwemu w obronę zlećiwřzy/ fam z Litwá fwojá ná mieyřcá beřpieczne wfřpáł *StryjKron* 572, 492, 517, 672; *GórnRozm* G4; *ActReg* 40, 102; *GostGospSieb* +2; iákobyřćie y fami z máieťnořćiami/ z ženámi/ y z mi-

lym potomstwem fwym nie zginęli. *OrzJan* 5, 61; *KolakSzczęśli* C3; Azaście tego nie czytali co czynił Dawid/ gdy sam łaknął y ci co z nim byli? *WujNT Luc* 6/3, *Mar* 2/25, *Ioann* 4/12, 53, *Act* 16/33; tylko łamoczwart nawięćy chodźić ma/ to iest sam z Prokuratorem/ á dwa przyiaćiele. *SarnStat* 857, 103, 636, 1025, 1164, 1256.

W połączeniach podkreślających wyodrębnienie: »sam ... in-szy (a. in(n)y), drugi« [szyk 78:18] (62:34): Pátrz by inemu tego nie działá! Czegoby sam nie rad widział *BierEz* N3, K2, M3; *PatKaz III* 148v; *TarDuch* B4v; *FalZiol* IV 25a; Cżemu człowiek gdi widzi drugiego poziewaiąc sam też takież ziewa. *GlabGad* C2v, D3v, I7v, M2v; *ConPiotr* 30v; *SeklWyzn* e3; *RejKup* aa8; *MurzHist* E3v; *Diar* 89; *KrowObr* 66v, 73; Bo gdy fie sam opátrzyfz zleczyfz y drugiego *RejWiz* 79, 34; *Leop* 2.Tim 3/13; *BibRadz* *2v; *BielKron* 459; *GrzegRóżn* [L2]; *Fingere ex sua natura caeteros*, Ták o ynfzych dzierżec yáki sam yeft. *Mącz* 127c; *MączKoch* n1b 12; *OrzQuin* H; *SienLek* 159v; A włafnie ie [duchy nieczyste] pifmo żábami zowie/ [...] bo rzegocá iáko żáby/ málo dopufzczáiac komu infzemu mówić jedno fámy *RejAp* 137v, 39; *GórnDworz* Q6v; *RejPos* 114v, 159, 338v; A ieliżie sam czytáć nie wmielz/ więcz komu infzemu kázáć *RejZwierc* 173, 232, 250; sam zábłędzi/ y drugie w błád záwiedzie. *BielSpr* 27, b4, 13v; *WujJudConf* 227v; *RejPosWstaw* [143²]; tego cżego sam nie ma y cżym sam nie iest/ infzym vżycżáć nie może. *CzechRozm* 64v, 135, 174v, 220, 251; *Paprpán* Y4v; *KarnNap* A3; A nietylko fámi pijá/ ále y drugie iuż mdleiące do pićia wyzywaiá *ModrzBaz* 52v; Bo iák popólicie bywa/ iż iáki kto sam iest/ zá tákíe ma y drugie. *ModrzBaz* 66, 2, 27, [38], 54v, 58v, 67; *SkarJedn* 340, 372; iáko sam przyłtoyność/ y cnotę miuielz Ták nie wftydu/ y fálfzu w drugich nie lubuiefz. *KochDryas* A2v; Y ták vmárle ciáło proroká/ czyniło dzielnóści dufzne: famo vmárle byto/ á drugie^{mv} vmárle^{mv} żywot dáło. *SkarŻyw* 279; Pifmo S. obwinia tego który inym nieużyczał/ co sam dářmo od Páná Bogá ma. *SkarŻyw* 565, 47, 160 [2 r.], 292, 312, 544, 581; *CzechEp* 137, 251, 386, 405; *NiemObr* 102; *ReszPrz* 101; *ReszHoz* 116; *WerKaz* 276; *KochWr* 32; albo sami bádzice Krolmi, albo inszym Sceptra daicie *ActReg* 102; *Phil* B3, I2; *KolakSzczęśli* C4; *WujNT* 212, 430; *JanNkar* A4; A to/ coby im było przeciwného/ áni fámi czynić będzíemy: áni inym czynić dopuścimy. *SarnStat* 13, 137, 164, 261, 914; *PowodPr* 48, 66; *CiekPotr* 25; *CiekPotrSzym*)(3v; *CzahTr* C4v; *SkarKazSej* 669a.

»nikt, żaden ... sam« [szyk 9:4] (9:4): *FalZiol* IV 22b; Sam fędzic wżyfki? á niebyć sam od żadnego řadzon? *KrowObr* 34; których [potraw] żadny áni fáma řeká gołą nie dotykali *BielKron* 178; *RejAp* 16; *GórnDworz* L17v [2 r.]; *CzechRozm* 249, 258; *CzechEp* 420; *NiemObr* 69; będzie fie tego wárował/ áby nigdy nikomu nie záfzkodził/ áni też sam nie dáł fie [...] ofzukać *Phil* D2; *WujNT* Zzzzz4; ábyfmy nikogoż nie ofzukiwáli iáko prości y vprzeymi: á fámi fie też ofzukać nie dáli *SkarKazSej* 662a.

»wszyscy (wszytkie, wszytko itp.) ... sam« [szyk 8:5] (13): wezwawfzy kfáżáć fwych pirwfzy sam przefzedł/ potym go wżyficy nářłádowali. *HistAl* E3v; *KrowObr* 224v; *BielKron* 126v, 254v; Myfzy vćieká gdy fámczyká włowifz/ á okleřniwfzy go puřćifz/ wżyfki rořpędzi/ y sam vćieknie *SienLek* 159v; Ale iáko iesth sam dziwny/ ták y dziwne řá wżyfki řpáwy iego *RejPos* 66v; *BudNT przedm* c2v; *CzechRozm* 179v; *PudlFr* 79; zmiennym sam nie będac/ wřzemu Mienić fie kařelfz *GrabowSet* Iv; Spráwiedliwořć tá Cnotá iest fáma wżyfkiř Cnot inych mátká *KolakSzczęśli* C4; *SkarKaz* 80a; *SzarzRyt* D2v.

aa. *Dotyczyć obiekćów nieosobowych, w tym zwierzát (30):* *BierEz* R2; Cżemu wino acżkolwiek famo iest gorácej naturi, wřzakoż czyni niemoci zimne z zbytniego pożywania. *GlabGad* Hv, I7v; *GrzegRóżn* D4v, H2v; fámo [słóńce] będac nieprzemienne/ rozmáicie rzeczam niřřlyřm vřzycza. *SienLek* 30v, 139; *RejAp* 122; iż ofłá namniey fáma ofłrá nie będac/ zelázo ofłre czyni? *GórnDworz* Kk3, D2, Kk; Obraz Bogá řkázuie/ lecz sam nie iest Bogie^m *WujJud* 46v; *BudBib Sap* 14/8; dáleko mniefz z Greckich [ksiąg] godzi fie Láćinřkich popráwowáć/ gdyż fáme řá fálfzywfze. *BudNT przedm* c6v,

Luc 5/37; *ModrzBaz* 2, 5v, 8, 106, 114v, 126; gđzieby [ciáło] miáło być zámuloné/ á wodá w ciéle zoftawfzy/ áni fáma wřřłá/ ányby z fobá plugaftw wywiódłá/ [...] *Oczko* 21v, 6v; iřz wpromieniu onym drzewo cále bez żadney odmiány zoftawáło/ á ogień trwáł wnim wielki/ á famo nic niegorzáło. *SkarŻyw* 479, 279; *PudlFr* 14; *Phil* P2; *GrabowSet* H2; wino nowe rozřádzi řtátki/ y fámo wćięczeł/ y řtátki fie zepfuia. *WujNT Luc* 5/37; *SzarzRyt* B3.

ß. *W innych przypadkach (w dzisiejszej polszczyźnie w tej funkcji nieużywanych) (200):* Óćiec pry corkę miłował/ [...] A ták gdy tylko z fáma był/ Poniewoli corkę zgwářlił. *BierEz* Hv, Hv, R3v; *OpecŻyw* 98, 135v, 183; *TarDuch* A4; Kawki nanię [sowę] walczá, á gdzie mogá iaycza iey też wednie wypiiá! á gdy famey iako mogá pożyć/ tedy iá ofkubá *FalZiol* IV 24b; *MiechGlab* 66; *RejPs* 55, Ff6v; *LibLeg* 11/[32²]; Co Cefarćkie to dáć iemu A co boże to dáć fámemu *RejRozpr* B2v, F3; *RejJóz* B6, H3v; *LibMal* 1547/128, 1553/179v, 180; *RejRozm* 403; *RejKup* bb2v, cc6; Sám Piotr na pytánié pańfkie odpowiędziá! fámemu téřz pán mówi i obćieucié dáć klucze *MurzNT* 81, *Luc* 24/24; *KromRozm III* H2; *DiarDop* 113; Nie [= nie ma] lakářtwa od biczá Bożego/ Vćiekáy fie tylko do fámeo. *BielKom* C8; *LubPs* H3, ee2v; áby fie Antykryřtá/ y náuki iego fálfzywey wyřřtrzegáli/ od fámeo y od řlug iego/ co nádaley vćiekali. *KrowObr* 50; *RejWiz* 84v, 169v; dobywáł miářtá: ktore dobywfzy wybił wřřzřtkie ktorzy w niem mielřkáli/ y fámo zborzył *Leop Iudic* 9/45, *Ios* 24/8, 3.Reg 14 arg, 4.Reg 25/7, 2.Par 20/22, 32 arg (11); *UstPraw* Gv; *BibRadz Iudic* 15 arg, *Sap* 10/1, *Luc* 24/24; iáko [Makrynius] Kárákállę zábil/ ták też fámeo Heliogábálus Cefarz zábil. *BielKron* 151; [O Popielu pierwszym:] Pothym ácz nie fámeo ále řyná iego [tj. Popiela wtorego] myřzy ziadly *BielKron* 342, 6, 21 [2 r.], 36v, 45v, 66v (58); *GrzegRóżn* L3; *RejAp* 17; *GórnDworz* C7, E2; A dwu rázem ten miłóřiwy Pán [...] tu vzdrowić raczył/ řyná ná ciele/ á fáme⁹⁰ ná dufzy. *RejPos* 244v, 50v [3 r.], 111, 164, 227, 240v, 257v, 314; *BialKat* 73v; *BielSat* D4v; *HistLan* D3v; *KuczKat* 310; *RejZwierc* 204v; *BudBib* 1.Reg 23/5; *HistHel* ktv, D [3 r.]; *BudNT Apoc* 17/16, Ee6v marg; *CzechRozm* 30v, 251; Přeřtko twoiá Wenerá zmieni řwoie fořřki/ Wierz mi nie tylko łániey [= łaniej] zetrzeřz fámey [tj. Wenerze] rořřki. *Paprpán* Ff4v, O, Cc, Gg4, Hh4v; *KochPs* 22; *SkarŻyw* 29, 131, 212, 310, 454, 485, 509; *KochTr* 3; *MWilkhist* 12v, 14v, Kv; *StryjKron* 537, 642; [Bóg] łupy iego [řzatana] od niego odebrał y fámeo/ choćiáż był Křiářęćiem řwiářtá te⁹⁰/ precz wyrzucił *CzechEp* 205, 128, 129, 266 [2 r.], 274, 375; *NiemObr* 126; *KochFr* 111; *KlonŻal* B2; *KochSz* A4; *KochWz* 136; *WerGořc* 237; *ArtKanc* A18, T14; *BielRozm* 32; azafz to wřřzitko nieřřzlo zutrapienié polřki ádo fámei wolne wrota poganom tziniono *Paprpán* K2, F4v; *ZawJeřt* 30; *KochFrag* 47; *OrzJan* 120; *KolakCath* B3v; kto otworzył oczy iego/ my niewiemy: fámeo pytaćie [ipsuřm interrogate] *WujNT Ioann* 9/21, *Luc* 24/24, *Ioann* 9/23, *Apoc* 17/16; *JanNkar* Cv; [...] przy řłuchániu Pořłów Pánów pořtronnych/ którym ták fámyř/ iáko řługom ich [...] áby powinná vćięřiwořć czyniř. *SarnStat* 16, 975, 1170; *KmitaSpit* B4v, C; O co ia pomřte kłáde ná Bogá moiego/ Y wřřzřtko ná rozřádek przypufzczám fámeo. *CzahTr* B4; *PaxLiz* C2; *SzarzRyt* C2v.

W połączeniu współrzędnym z rzeczownikiem (a. »sam i z [kim]« wyodrębnia osobę ważniejszą w danym zbiorze (13): *BielKron* 348; Wnet iádowity krol bez wřřzego rozmyřtu pořławfzy po káplaná onego/ zámordowáć kazał y fámeo/ y wřřzytek narod iego *RejPos* 266v, 253v; *KwiatOpis* [C]2; Krol řweddłki máięć žal s tego řefny fámeo ábo řyná iego zá Páná fobie nie wzięłi/ [...] *MycPrz* II C2; *KochPs* 198; *StryjKron* 421; *ActReg* 55, 170, 182; Cżego [...] ma fie wywiedźić zaráz gdy przyeđdzie przedawcá: á nietylko od fámeo/ ále y od Kmiotkow co z nim ieđdzili. *GostGosp* 46; *SarnStat* 158; Złękl fie Píłat nieborak/ Cefarzá fie boi: A niewieł/ iż řtworzyćiel iego przed nim řtoi. Niewieł/ iż go Bóg Oyćiec przy fobie pořádził/ A fámeo y z Zydzy złá řmierćią zágáđzi. *SiebRozmyřl* H3v.

γ. W połączeniach z zaimkiem (w różnych przypadkach; w układzie według kolejności osób zaimka: 1., 2., 3. osoba) (1000):

»ja sam« = *ego solus HistAl, Vulg; ego ipse Vulg, PolAnt; egomet ipse Vulg; egomet Mącz* [szyk 109:2] (111): *ZapWar* [1519] nr 2247; *BierEz* B3v, D3; *OpecŻyw* 106v, 173v; ktorzi sluzebnyczy moy są tak godny wyari yako ya sam. *LibLeg* 11/69, 10/96v, 11/22; *RejPs* 206; *RejJóz* B3, G6, M5, M7v, N6v, O6; *RejKup* f5, f7v, ce4; *HistAl* L8v; I na mnie łamym bóg swoi ład okazuie i sprawiedliwość pełni *MurzHist* D4, E4v, Mv, Sv; *LubPs* [B]2, K4v, M3, S4v, Y6v, aa5; *KrowObr* 223; *Leop Iob* 30/16, Is 48/12, *Thren* 1/20; *RejZwierz* 27v; *BibRadz* Num 11/12; Żądaią Rzymianie v mnie miłofierdzya teraz/ á pirwey go mnie łamemu wczynić niechcieli *BielKron* 109v; *KochSat* [C3]; Hic mihi quanto plus sapit, quam egomet mihi, [...] Dálekó lepiey moyę rzeczh baczy y rozumie/ niźli ya łam. *Mącz* 368a, 100d, 174b, 215a, 232d, 290b; *OrzQuin* T; *Prot* C2v; *LeopPrzep* F4; *GórnDworz* D; *HistRzym* 31; Abowiem kto was iuz w thym łuchác będzie/ iákoby mnie łame⁹⁰ łuchał. A kto wami wzgárdzi/ iákoby mnie łamego wzgárdził. *RejPos* 234v, 68, 128, 144, 162v, 243v (11); *MycPrz* II A3v; *Strum* A4v; Leczh tulę brácia moi y łam ia o was/ że [...] *BudNT Rom* 15/14; *CzechRozm* 9v, 33v, 62, 73v, 107, 176v; *PapPan* N4v; *ModrzBaz* 1v; *KochOdpr* Bv, B4; wolno cię pułzczyć/ gdy tylo przedemną łamym á dwiemá świádki/ wiäre Chrześciánłką odwołafz. *SkarŻyw* 75, 88, 98, 283, 428; *CzechEp* 53, 70, 127; *ReszPrz* 60; *WerGość* 248; *KochPieś* 28; *GórnRozm* 14; *KochWr* 20; *ZawJeft* 20; *ActReg* 69; *GrabowSet* B, D4; *LatHar* 14, 50, 213; *RybGeśli* Dv; *WujNT przedm* 24, s. 374 [2 r.]; *Act* 20/24, *Rom* 7/25, 9/3 (10); *JanNKar* F2; *PowodPr* 24 [3 r.]; Iam łam/ Iam ieft łam/ ktory gładzę złości twoie dla mnie. *SkarKaz* 347a; *CiekPotr* 46; *PaxLiz* Bv.

»my sami, sam« (*pluralis maiestaticus*) (26:3): wydzáč thoz ysz mi mami spryaczielem nałchim Krolem polskim zachowanie dobre smialoscz thakowá wczinili bes woley nałchey wthargneli siie wpanstwo yego a thak nie Kroliowy polskiemw thoz czinili alie nam samim panv swemv *LibLeg* 10/56v, 7/40v, 8/26v, 10/62v, 97v [2 r.], 11/63; *ModrzBaz* 58; A nam łamému o dobrá nález *iuxta praescriptum Statuti* czynić/ y onych dochodzić wolno záfwe będzie. *SarnStat* 138; niwczym nie deroguiąc wrzędowi dobrze przez przodki nález vprzywileiowanému/ y przez nas łamego Conłtuciámí obwárowánému [...] *SarnStat* 360; iż pámiętaiąc iáko łlawný pámięci Zygumnt [...] oyćiec nález częftokróć od poddányh náłzych/ w Koronie Polłkięy ná Séymięch y indzie nápominan był: y My łami [...] prołeni będąc/ od tychże poddányh náłzych [...] *SarnStat* 1003, 288, 416, 856, 1002, 1037 (21).

»my sami« = *nos ipsi Modrz, Vulg* (51): *RejPs* 29; *SeklKat* P3v; *RejKup* G; *MurzHist* Bv; *MurzNT* 78v; *KromRozm* III D2; *GliczKsiąż* B4v, D6; *KrowObr* 59v; Leczh nam łnadź miełzek nie krzyw/ mychmy krzywi łami *RejZwierz* 110; *BibRadz* *5, I 136b marg; Iuz ci łye nam y łamym bárzo łprzykrzyły błuźnierłwá tych káznodziey náłzych *OrzRozm* M3; *BielKron* 200v; *KwiatKsiąż* G4; *Mącz* 163a; *GórnDworz* D3v, F5; *RejPosWiecz*² 93v; *KuczKat* 225; *RejZwierc* 159; *BielSpr* 72v; *BudBib Gen* 44/16; *CzechRozm* 212, 216; *ModrzBaz* 7, 66, 67v [2 r.], 103; *SkarŻyw* A4 [2 r.], 20; *MWilKHist* C3; *CzechEp* 55, 169, 214, 359; W nas/ w nas łamych ieft błogóławiełftwo y náłze/ y Rzczypolp: *GórnRozm* L2v; *OrzJan* 132; *LatHar* 177; *WujNT* 114, 2. *Cor* 1/4, s. 693, 2. *Thess* 1/4; *PowodPr* 73, 78; *VotSzl* B3, E2v; *SkarKazSej* 667a, 671a.

»ty sam« = *tu ipse HistAl, Mącz, Modrz; tu solus Vulg* [szyk 131:11] (142): Nie żadamci dátku twego/ Iedno miły ciebie łamego *BierEz* R, K, K2v; *OpecŻyw* 41, 167v, 178, 183; *TarDuch* Dv; *BielŻyw* 51, 76; *WróbZółt* 43/9, Q5v; *LibLeg* 10/58; *RejPs* 61, 65v, 66v, 133v; *RejRozpr* D4v; O cięć o łamego idzie *RejJóz* F3, F3, H3v, H7v; *RejKup* d6v, Rv, r3v; *HistAl* G5v; *BielKom* F3, F5; *GliczKsiąż* B3v; *LubPs* [B]2, 14v, N3, N4; *KrowObr* B2, 11v, 53, 69v; *RejWiz* 123v; *Leop Gen* 21/26, *Lev* 25/6, *Deut* 5/27, 1. *Reg* 20/8, 2. *Reg* 12/7 (8); *OrzList* c; *RejFig* Dd6v; *RejZwierz* 27v; *BibRadz Gen* 4/12, 1. *Reg* 22/18, 2. *Reg* 9/7, 13/13; *OrzRozm* C4v;

BielKron 35, 123, 253v, 392v; *KwiatKsiąż* A4, Q2, Q2v; *Mącz* 337a, 338d; *OrzQuin* G2v, Q3v, Z; iefłiby był tey drogi nie wkazał/ kędybyś był tego przekłęcia łwoiego/ y onych dekretow łwoich łrogich/ od Bogá Oyeczá ná przodki twoie y ná cię ná łamego wydányh/ vchodzić miał. *RejPos* 146, 26v, 135, 166, 168, 172 (12); *BielKat* 203v; *RejZwierc* A4v [2 r.], 41v, 42, 81, 90v, 211; *BudBib Bar* 3/3; Tylko cię prołez/ żebyś mi łie nie zbránił/ ták do końcá iákoś począł/ vžycząc dárow tych/ ktorychci łamemu Pan BOg vžyczyć ráczył *CzechRozm* 224, 1, 202, 233, 265v; *PapPan* N4, Bb3v; *ModrzBaz* 48v, 52, 65; *SkarJedn* 185; Krolu iákóm od młodości mey oycu twemu y tobie łtużył/ [...] łamym tobá świádczę. *SkarŻyw* 305, 112, 184, 334, 341, 481, 496; *MWilKHist* I4; *BielSen* 14; *KochPieś* 34, 39; *PudłFr* 32; Ale iáka ieft teraz *electia* łam iey ty widzę nie chwaliłz. *GórnRozm* A2v, C4, E4v, L2; *PapUp* F; *ZawJeft* 23; *Phil* C2, E2; *KochPij* C3v; *GrabowSet* Cv [2 r.], D2v, Iv; *OrzJan* 57, 105; łpytał go łłároftá/ mowiąc: Tyłsi ieft Krol Żydowlki? Rzekł P.Iezus do niego: Ty łam powiádafz. *LatHar* 697, 164 marg, 589, 637, 668, 674 (9); *WujNT Luc* 24/18, s. 295 marg; *SiebRozmysł* H4; *PowodPr* 5, 12; *CiekPotr* 22; *CzahTr* I2v; *PudłDydo* B4v.

»wy sami« = *vos ipsi Vulg* (36): wy łie łami łakomłwa wiaruiecie, á mnie cżemu chcecie w to łidło wpleł *BielŻyw* 161; *LibLeg* 11/92; *RejKupSekl* a2v; *KrowObr* 76v; *Leop Deut* 12/7, 4. *Reg* 3/17; *BibRadz* 4. *Reg* 3/17, 2. *Par* 24/5, 28/10, *Gal* 5/4; was łamych ná łwiádki bioreł/ żełcie dziś wybráli Pána łobie *BielKron* 48, 108, 205v, 401; Szpitale dla was ie łamych záożyli. *KochZg* A4; *RejPos* 133; *WujJud* 13v, 91; *CzechRozm* 82, 82v, 172; *KarnNap* B3; *CzechEp* 352; Czyli to drozłze łá rzeczy wáfze [...] niź wy łami? *GórnRozm* E3v, D3, L4; *PapUp* Hv; *OrzJan* 19, 20; *WujNT Matth* 23/15, s. 146 marg, 291 marg, *Act* 20/30, 1. *Thess* 4/9; *SkarKazSej* 693a; *PudłDydo* B5v.

»on sam (oni sami)« = *ipse solus (ipsi soli) Vulg, PolAnt; is solus HistAl; ipsemet JanStat* [szyk 462:3] (465): yzbi na pothim kázi wiedział yz thoz nye snyego łamego ale spowiełci a poruczeyna prethwiczowego víłlo *MetrKor* 61/224v, 26/62v, 59/77; *OpecŻyw* 2v, 63v, 77v, 181v; *LibLeg* 6/191, 10/97v, 11/88v, 90, 138, 156, 163v; *PatKaz* III 109, 126; *FalZioł* IV 2d, 19b, V 30; *BielŻyw* 162; *GlabGad* D3v; *KlosAlg* A2v; *RejPs* 48, 92v, 101; The pyenyadze na nym łamym wiludził *LibMal* 1547/128, 1544/90, 93, 1545/96, 1546/117v, 121v (18); *SeklWyzn* a3v; *SeklKat* G4v, Y4; *RejKup* o7; *HistAl* L7; *KromRozm* I Bv, H2, K2v; *MurzHist* B3v, E3v; *MurzNT* A4, 31, 78v; *KromRozm* II d, f4v [2 r.], gv, x; *KromRozm* III H2, M7, N2v [2 r.]; *Diar* 67, 69; aby jako nie oni sami tych błędow tu wniełli, aby teź nie oni sami ich wykorzeniali. *DiarDop* 102, 110; *GliczKsiąż* B3, Dv, E7, H3v, L3v, L4v; *LubPs* G2, Kv, R3v marg, Z2 [2 r.], dd6v (9); *GroicPorz* i4, ii2; *KrowObr* 69, 190, 224v; *RejWiz* 55, 61v, 160, 183v; A Iefłize więc zgrzelzy przećiwko thobie brát twoy/ idź/ łkarzże go łlowy mieđzy tobá y onym łamym *Leop Matth* 18/15, *Gen* 1/11, *Lev* 25/26, *Deut* 5/29, *Eccli* 50/13, *Is* 10/7, *Ez* 16/49, 3. *Mach* 4/4; Srebroć mowić nie vmieł/ by cie ofławilo/ Lepiey ábyć przyiacioł/ tákowych nábyłlo. Gdyż ono łamo milczył/ by oni mowili *RejZwierz* 35v; Y wstáwił im Krol obrok ná káždy dzień z potraw łwych Krolewłkich/ y wino ktore przeń łamego było dáwane *BibRadz Dan* 1/5, *3, *4v, *7, *Gen* 14/15, *Deut* 18/5 (21); *OrzRozm* N, N3v, P2; *BielKron* 16v, 85, 100v, 115, 121v (15); Czáfem teź powieđaią že tá łłłthność ieft Boża/ czáfem že nie ieft Boża/ ále oná łamá Bogiemo ieft *GrzegRóżn* H2v, D3v, [D4]v, H3 [2 r.], K2v, O; *KwiatKsiąż* C4; Magnesia, Kráyiná Mácedoniey pográniczna Tefłaliej álbo łnadź yeft yey łamey część. *Mącz* 204d, 174b, 192d, 339c, 432c; *OrzQuin* V v; *SarnUzn* Fv; *SienLek* 18; *RejAp* 31, 82, 126, 161, 177v; tego [dobrego krolá] zdrowie zá cnotliwemi iego łpráwami/ miłsze/ y drozłze záfwdy v poddányh będzie/ niź włafne zdrowie ich łamych. *GórnDworz* Gg7, C2, E3, G6v, H4v, N3 (12); *HistRzym* 113; żadnego nie prołili o przyczynę do niego/ iedno prołtho łzli do łamego iego *RejPos* 206v; Thák iáko y o nim powiádáli o łamym [tj. o

Chrystusie]: Iż oto buntuie ludzi *RejPos* 336, 34, 37 [2 r.], 44, 59v, 67 (35); *RejPosWiecz*² 93v; *BialKat* 98v [2 r.], 125v, 133, 321, 363v; *KuczKat* 35, 220, 245, 370, 410; *RejZwierc* 49, 115v, 145, 179, 192v, 204v; *BielSpr* 58; *WujJud* 53, 62, 100v, 116, 117 (8); *RejPosWstaw* 42; *BudBib* bv, b3, *Deut* 7/26, *Ios* 5/7, *2.Par* 15/18 (10); *HistHel* [A2]; *Strum* I3v, P2v; *BudNT przedm* a4, c, k. li; *CzechRozm* 8v, 9v [2 r.], 13v, 24, 36 (56); *PaprpPan* L3, Q; *KarnNap* A2; poştánowali prawo tákíe iákíe chćieli/ to iest/ Ńtráfzliwe ŃzołtyŃom/ á iym Ńámym [sibi ipsis] nic *ModrzBaz* 99, 11v, 17, 21v, 32, 36v (15); *SkarJedn* 96; *Oczko* 24v; *SkarŻyw* 26, 27, 29, 115, 194 (13); *StryjKron* 61, 672, 697, 722; lednáké [Chrystus] wđzy człówiek iest prawđziwy/ fyn człówieczy: o którym/ wedle iego Ńámego Ńwiádecťwá Prorocy Prorokowáli *CzechEp* 295, 44, 61, 74, 82, 90 (23); *CzechEpPorz* **3v; *NiemObr* 97, 101, 108, 124, 157; *KochWz* 141; lecz mu fye ták zdáło: Ze nan Ńámego Ńwiát byl ieden máło. *KochPieš* 6; *ArtKanc* B3v, C17, D17, K10v; *GórnRozm* B3, Cv, Dv; *PaprpUp* C3, H, L2v; *ZawJeft* 47; *ActReg* 9, 19 [2 r.], 24, 107, 109, 172; *Phil* N; *GórnTroas* 32; *OrzJan* 42, 63; iż nie tyłko zá czáłŃw S.Grzegorzá [...] Litáníey wđzywano/ ále y przed dwunáŃŃiá fet lat/ zá wieku błógoŃłáwionego BázyliuŃzá/ iáko fię o tym v onegoŃ Ńámego [...] doczytałŃ. *LatHar* 172, 66, 192, 514, 560, 664; *RybGęšli* B; GdyŃ tu Ńám Pan [...] wyráŃnie powiedział: Ńe Ńwięći zá łáłká y Ńpráwá iego wíetłŃe cudá mieli czyniē/ ániŃli on Ńám czyniē. *WujNT* 365, *przedm* 27, 41, s. 3, 44, *Matth* 18/15 (19); *SarnStat* 201, 237, 389, 648, 868 (19); *PowodPr* 14, 34, 37, 40, 41 (9); *SkarKaz* 122a, 162a, 206a, 381a, 579b; *CzahTr* K3v; *SkarKazSej* 669a, 678a, 692a.

~ »oni wszytcy sami« (I): zrozumiełi gdy by ich byli Ńámi o to niekaráli/ Ńe ich wŃzytkich Ńámych Pan Bog kárác miał/ o rozerwánie iednoŃŃi Ńwiętey *SkarŻyw* 504. ~

»ten [= on] sam« = (ille) idem *Modrz; hic ipse Vulg* (41): Rzeká mátká [*liszka*] bárdzo mádrze/ Dziatki gdy was kufznierz podrze: Tenē Ńám was będzie Ńzácował/ Ktory lepłŃy podgárdlek miał *BierEz* M2; *OpecŻyw* 60, 187v; *KromRozm I* P[2]; *MurzNT* 38v; *Leop* 4.Reg 25/23; *BibRadz Gen* 19/9; OtoŃ Krol náłŃ [...] ma przysięgę iáko iná modłę Ńwá/ wedle ktorey Ńpráwuie Koronę Ńwá/ tá iemu Ńámá wkázuie/ iefłŃie Polká w mierze Ńtoi *OrzRozm* B3; przez ony trzy dni chodziłá káŃŃá [*bogini*] z ofobná do niego/ áby iey przyłádzil iáblko złóte obiecuiác mu/ Iuno moc/ Pállás rozum/ Wenus cudná Ńonę/ á tey Ńámey iáblko przyłádzil *BielKron* 21v; *Mącz* 326d; *RejAp* 48, 173v [2 r.]; *GórnDworz* F5, Mm3; *RejPos* 343v; *BialKat* 21; *CzechRozm* 107 [2 r.], 246; Sá ktorŃi fię z Ńrony tego zdádzá byē Ńpráwiedłwi [!]/ Ńe nikomu krzywdy nieczyñia/ ále Ći Ńámi nieodpieráia/ choēby mogli/ od drugich záđáney krzywdy *ModrzBaz* 57v, 57v; *ModrzBazBud* 6v; *Oczko* 24v; *SkarŻyw* 412; *StryjKron* 245; *CzechEp* 272, 386; *BielSjem* 8; á kto nieuŃtáwa W kłópoćech ná Ńię dopułczónych z niebá/ Ten Ńám wygráwa *GrochKal* 22, 23; *GrabowSet* V4; Ći ktorés przed tym Ńobie zwáł Ńyczliwē przyáćioł/ ĆiŃ Ńámi przećiwko tobie po turkach broń z płáczem podnoŃŃá *OrzJan* 91, 38, 50, 65, 104; *WujNT Act* 24/20; *JanNKar* A4v; *SarnStat* [1281]; *CzahTr* L2v.

»to(Ń), co samo« = to (20:2): *Diar* 67; *OrzQuin* S4v; bo teŃ on kfiáŃe to Ńwiátá tego zwycięŃył/ y precz z iego kroleŃtwá wyrzućil/ tedy to Ńámo iáŃnym iest Ńwiádecťwem iego duchownego á nie Ćielefnego kroleŃtwá. *CzechRozm* 179, 30, 101, 134v, 161v, 214v, 239; bowiem byl poimán od PánŃw Litewłkich (co Ńámo Litwę z podeyŃzenia przywiedzenia iego ná burzenie Podola wywodzi) *StryjKron* 617; *CzechEp* 211, 305; *ReszPrz* 25; *ActReg* 141; A iefłŃi z lekárŃtwá Ńáden nieczygoy fie inłzgego nie Ńpodziéwa/ iedno tego coby dla porátowánia zdrowia ŃłuŃylo/ gdyŃ dla tego Ńámego iest poŃtánowione/ ták s práwá nie ma teŃ nic inłzgego pochodziē/ iedno coby R.P. bylo poŃytecznego/ gdyŃ dla tego Ńámego bywáia poŃtánowione. *Phil* D3, L4; *WujNT Act* 24/15; *JanNKar* F4v; *GosłCast* 51; *SkarKazSej* 693a.

~ Być może z elementem identyczności (I): LecŃ iefłŃi X[*iádz*] K[*anonik*] prawđziwie przyznáwa moc Ńłowu BoŃe^{mv}/ czemuŃ tym Ńámym nie wáłczy? *NiemObr* 19. ~

»tym, czym samym« = *wskutek tego (o skutku natychmiastowym)* (29:3): Bo to co ná czás włtáwa/ tedy tym Ńámym tytuł wiećnoŃŃi tráći *CzechRozm* 80, 15v, 18v, 36, 40, 69 (17); Bo tym Ńámym gdy to niebacŃnie ĆwierdŃá/ frodze fię ŃámiŃ potepiáia *SkarJedn* 13, A3; gdy Cefarz z czyiey winnice iágoty ŃkuŃil/ tym Ńámym iá Ńobie przyłádzil *SkarŻyw* 88, 364; *CzechEp* 17, 116, 214, 241, 257, 335, 344; iż kto nááchwáŃŃy ná dom zábiŃe/ má fryłŃtu do Seymu/ to iest do dwu lat/ czym Ńámym iufz wiele złóćzińác wygráł *GórnRozm* A4v; *GostGospSieb* +3v; która [*moc turecka*] złóŃóná będąē z poimánców/ tym Ńámym ŃtráfłŃna Ńwiátu wŃzytkiému *OrzJan* 34; *KlonWor* 17.

»wszy(s)tek sam (wszytcy sami)« [*szyk 2:I*] (3): Ná ten czás ty rołŃpráwy y myedzy pogány/ Iáwnye od wŃlytkich Ńámych bywáły Ńlychány *LubPs* cc5v; poniewáŃ Turek iáko wielki iest/ Ńám wŃlyŃtek nie gđŃie indziē/ ále tu do Polłki mierzy *OrzJan* 109.

~ *W porównaniu eliptycznym* (I): Iefzēćē ten loŃr fuka ná mię Y ná te czo iey cznotę znám IŃcie lepŃŃa niŃ wŃlytek Ńám *RejJóz* H3. ~

Z tytułem grzecznościowym w funkcji zaimka osobowego: »wasza, jego (krolewska) miłóŃ (a. uprzejmoŃ) sam, ich miłóŃ sami« = ty (wy), on, oni [*szyk 43:8*] (42:8:I): bo czokolwiek przenie [*lege*: prze nię, tj. jego córke] wćziny pan Voye^{da} przyáćielłkie^{so} tho Krol ye^{so} m. będzie przymował yakobi to ye^{so} M. Ńámemv bilo wćzinyono *LibLeg* 11/71; KsięŃa teŃ IchM, iŃeŃcie sami WM [*tj. panowie*] ná osoby swe nic nie włóŃyli, tedy teŃ i oni ná Ńię nic kłáŃe nie chcá *Diar* 83, 20, 25, 48, 49; *DiarDop* 109, 111, 113; *BibRadz* *2v [3 r.]; iż/ ile kroć kto w(áŃŃá) m(miłóŃ) zle o białŃyŃłłowach mowiácz wŃlyŃ/ tyle kroć niedobrze o Ńámym w(ászej) m(miłóŃi) rozumieć muŃi. *GórnDworz* N, Nv, P3v, Z6v, Dd; Abowiem nie iest to y I(ego) M(miłóŃi) Ńámemu rzecz táyna/ co zá Ńywot wiedzíemy *CzechEp* 406, *3, 342, 344, 382; *CzechEpPorz* *2v, *3, *3v, *4v; *WerKaz* 276; Co abys sam wñ przed Ńię wziáć raczeł barzo wñ prosiemy. *ActReg* 13; Co wszytko dla zrozumienia lepŃŃe^{so} Vprzi [!] teŃ W. poŃlámy tak písania X. Biskupowe^{so} yktoreby samemu teŃ vp(rzejmoŃi) W. mogly przysc ná mysl *ActReg* 136, 14, 29, 70, 98, 163 (11); *GostGospSieb* +4v; *KochCzJan* A2v; [*Bóg*] z łáłká te tákowá ŃczyroŃ przyimuiác/ y W(ászej) M(miłóŃi) Ńámey dá ŃŃwicie to wŃlytko/ cŃego W.M. v Páná Bogá Ńáđác [...] będziełŃ raczyłá. *GrabowSet* A3; *KochFragJan* 3, 4 [2 r.]; iŃeby zá tym wáŃŃy K(rólewskej) M(miłóŃi) Ńámému/ y koronie twoiēy/ pomoc/ obróná/ rátnok mogł przybyē *OrzJan* 133, 3, 7, 76, 134; *JanNKar* A4; *VotSzl* A2v.

W połączeniu współrzędnym z rzeczownikiem (a. »sam (i) z [kim]«) wyodrębnia osobę wáŃniejszá w danym zbiorze (kaŃdy przyklad jest równocześnie ujęty w odpowiednim połączeniu z zaimkiem) (78): *MetrKor* 26/62v, 59/77; *ZapWar* [1519] nr 2247; *FalZioł* V 30; zadnich trwdnoŃczy y lekkołczy ym Ńámim, y Ńlygam ych mi Ńámy, y náŃzi Ńinowe Czarowyczi, y włani. Kniezy, y mvrŃi, niebedziem ym wirzadzacz. *LibLeg* 10/97v, 10/96v, 97v [2 r.], 11/156, 163v; *MurzNT* 78v; *KromRozm* II x; yáko on Ńám czyniē/ á nye yáko mocárze tego Ńwyátá *KromRozm III* M7, H2; *Diar* 69; *DiarDop* 110; *GliczKsiáŃ* L3v; Ták iż ya Ńám iteŃ wŃlytki moye oŃiáđłóŃi/ Sá záwđdy ná wŃłem nieczemne v twey oblicznoŃi. *LubPs* K4v, Z2 marg; y będziećie piē/ y wy Ńámi/ y cŃeladz wáłłá/ y dobytki wáłłe. *Leop* 4.Reg 3/17, *Deut* 5/29, 12/7, 4.Reg 25/23, *Ez* 16/49; *BibRadz Gen* 14/15, *Deut* 18/5, *Iudic* 18/30, 4.Reg 3/17, *Ier* 41/7; *BielKron* 362v; iż nie tylko on Ńám y z oná małŃonką Ńwoia/ ále wŃzythki okoliczne kráiny n dzíwie onym zátráŃnáć [!] fie muŃiáły *RejPos* 296v, 305, 306; *BialKat* 98v; *RejZwierc* 192v; A ktoŃ im przyczyñę dáł do tego/ iedno wáłŃ Luter/ y wy Ńámi *WujJud* 91; *BudNT przedm* c; *CzechRozm* 126, 182; *ModrzBaz* 17; Z ktorŃych [*uczynków*] nie tylko Bogá oycá/ ále y onego Ńámego/ od Bogá byē poŃtánego/ poznáć mogli *CzechEp* 141, 224; *KochWz* 141; *ActReg* 109; *OrzJan* 20, 133; *LatHar* 14, 50, 514; Y z nich záfiē wybrán (on Ńám [*tj. Mateusz*] z S. Ianem) áby byl iednym ze czterech EwángeliŃtŃw. *WujNT przedm* 41, s. 3, 291 marg, 297, 374, 478,

508 marg, 1. Cor 9/6; y będziemy ie powinni zachować/ [...] wedle opifiania Przywileiów ták od nas fámych/ iáko y od przodków ná-
 Źnych Królów Polfkich y Wielkich Książąt Litewfk. [...] nádanych
 SarnStat 1060, 237, 1002, 1026 [2 r.], 1060, 1061 (15); Podobni
 zaślepionym Zydom/ gdy wrádzili Chryftufá zglądzić/ by inadz
 Rzymianie źemie ich y onych fámych nie pośiedli PowodPr 40,
 14, 78; SkarKazSej 669a, 678a; PudlDydo [B5]v.

W połączeniach podkreślających wyodrębnienie (każdy przy-
 kład jest równocześnie ujęty w odpowiednim połączeniu z zaim-
 kiem): »sam ... in(n)y (a. inszy), drugi« [szyk 14:9] (18:5): To czyn
 innemu czo fie tobie podoba famemu BielŻyw 51; GlabGad D3v;
 RejKupSekl a2v; MurzHist Bv; MurzNT 31; thák tefz niechce [Bóg]
 ábyfmy fię mieli wćiekác do ktorego stworzenia infzego/ okrom iego
 fámego KrowObr 69, 135v; Abyś y W(asha) K(rólewska) M(iłość)
 fám y ini mieli to czytác y w tym fię ćwiczyc BibRadz *2v; Biel-
 Kron 123; KwiatKsiąż A4; OrzQuin V v; RejPos 133; CzechRozm
 96v, 176v; bo to álbo tobie fám^{mv} fzkodzi/ álbo drugim ModrzBaz
 52, 58; SkarŻyw 29; CzechEp 386; Awom ia fám y z drugim/ á
 czego chcelz? WerGośc 248; WerKaz 276; OrzJan 104; WujNT
 693; JanNkar A4.

»nikt, żaden ... sam« (1:1): Nie żaday złego nikomu/ by ćię
 fámego nie potkáło. BierEz K2v; á tam żydow niemogác dobyć
 zafadzil ie gorami iż tam żaden niemoże ani on fám przeiechác
 BielŻyw 162.

»wszyscy, każdy ... sam« [szyk 2:1] (2:1): SkarŻyw 184; wiedz
 że nieprzyiacielá wżędy mieć będziefz/ gdyż wlyzftkhkich o ćię
 fámego stárání będzie. Phil C2; Studentóm/ Pifárzóm/ Drukárzóm/
 Bibliopolóm/ Bedellufóm [...] Artykuły fpiřané [...] chowác obie-
 cuiemy: y onym łáfkę śwá okazác chcemy: y oné fámé y káždęgo z
 nich przy fwyh práwiéch [...] chowác/ trzymác/ y bronic chcemy.
 SarnStat 201.

W połączeniu z zaimkiem osobowym, który może być zastąpio-
 ny zaimkiem zwrotnym, np. mnie samego = siebie samego (17):
 OpecŻyw 95v; przetoż toć dawam czo mam iednego mnie fámego
 BielŻyw 49; KrowObr 15 [2 r.]; Tene tibi, Miei fám dla ciebie.
 Mącz 446b; HistRzym 50; RejPosWiecz³ 98; GrzegŚm 21; Kucz-
 Kat 220; Z łáki Bożey iefteście zbáwieni przez wiárę/ nie z was
 fámych WujJudConf 98; BudBib 2.Mach 7/18; BudNT 2.Cor 13/5;
 SkarŻyw 286; Toć wczynię nie dla ciebie ále dla mnie fámego Phil
 F2; WujNT 116, 2.Cor 10/12, s. 671.

Wyrażenie: »z osobna sam« (1): A iż takim iefł nie tylko komu
 infzemu/ ále też y mnie zořobná fámemu. CzechRozm 176v.

aa. On, a nie ten drugi, a nie miejscu tego drugiego (zwykle o
 zajmowaniu czyjegoś miejsca, często przemocą) (69): BierEz K3v;
 MiechGlab 39, 40, 73; powyedz ktho rzeczi the vkradl theda czye
 puřczymy A yeřly nyepowyefz fłam wthym zořtacz mvřlyřch Lib-
 Mal 1552/167; ktory [papieř] Kryřtufá wypycha s Kořciolá S[wię]-
 tego/ á fám fię wřpina na mieysce iego. KrowObr 13, 16, 38v, 40v,
 160; Leop Num 21/35; BibRadz Num 33/53, 3.Reg 15/28; thedy
 Rzymianie wypędziwřly Kártáginłki lud/ fámí opánowali Hifřpánia
 BielKron 279, 24 [2 r.], 40v, 83v, 88 [2 r.], 88v (34); RejPos 123;
 Nie dawno fie [mistrz] wyuczyř/ iuř dom/ ogrod/ kupiř/ A wřdy
 zayřrzy Sturárzom/ by fám ludzi łupiř. BielSat C2; RejŻwierc 49;
 BielSpr 69, 70; BudBib 1.Par 4/41; MycPrz II B4; A zá iedną pracá
 Mřynarz przyřrzyć Sadzáwek/ żeby znich Ryb nie kráđzióno. álbo
 ón Mřynarz fám będzie kradř/ bo mu blisko będzie. Strum I3v;
 PaprPan Pv, Hhv; SkarJedn 257 [2 r.]; StryjKron 170 marg, 597,
 692; CzechEp 370; Białego pieřkzá wnet gárdlá pozbáwiř/ A fám ná
 iego mieyřcu fie zářtáwiř. KochSz B; GórnRozm B4; KochProp 8;
 Phil P4; KmitaSpit C2; Iuřz tám fám mieřzka, á nas wygnáł precz.
 CiekPotr 81.

b. Właśnie on (ja, ty), a nie kto inny (inni) lub nieważne, że
 może też kto inny: zwłaszcza on (ja, ty), a nie ten drugi (ci inni)
 uczestniczący w przedstawianej sytuacji [zwykle w mianowniku]
 (689): BierEz Ov; tobie nitz powotz [!] niemożemy/ ij fámí fie od
 řrachu wielkiego pokryięmy. OpecŻyw 107, 76v, 138v; PatKaz I

11; PatKaz II 66v; ktoby komu oko wyraziř aby fám obie řtraciř.
 BielŻyw 7, 130; BierRozm 15; RejPs 58, 90, 93; Ná nas ná kmiećie
 wolaćie A fámí fie ochylaćie RejRozpr Gv, E, E3v [2 r.]; SeklWyzn
 2v; RejJóz H3; Niezabiay/ kto zabie ma fám być zabyt SeklKat I4,
 I3v, L4v; RejKup i3, Kv, p4; KromRozm I D3; KromRozm II x;
 gdyż w niczym [duchowni] nie są obwinieni, i owszem oni sami
 winują ty, ktorzy kořcioly zburzyřli Diar 58, 67; BielKom F7v; Máž
 niemoże żony kárác o cudzořstwo/ [...] gdy też fám cudzořźni-
 kiem iefł. GroicPorz 11, kk3; řlepi fámí będac/ řlepe niebořatka zá
 fobá do pieklá wiedzicie. KrowObr 194v, 34, 131v, 193, 195v,
 206v; A cořzi Pan będye krzyw/ fameř krzyw nieboże RejWiz
 134v, 124, 141, 160, 171, 187v; Leop Apoc 13/10; OrzList h; Ust-
 Praw A4; KochZuz A5; Ták kto chce kogo kárác/ nie miey fám do
 roku/ Ani řadney mákuřy/ ni pářdziorká w oku. RejFig Aa3, Bb7v,
 Cc3v, Dd5v, Dd8v; RejŻwierc 42; BibRadz *4v, 4.Esdr 12/28,
 2.Mach 5/9, Act 15/29; iákoż nas maćie wćyć/ gdyż fámí nie-
 umiećie BielKron 214, 21, 25, 59v, 108, 173 (14); GrzegRóżn A4,
 Bv; Ale ia co wřim ganie/ tego fię fám chronie. KochSat B3; Koch-
 Zg A3v; KwiatKsiąż A; Atque ego qui te confirmo, ipse me non
 possum, Ale ya który ciebie ciefzę/ fám fie ciefzić nie mogę. Mącz
 19b, 456a; Prot A4v; SarnUzn G7, G7v; RejAp 20v; iż fie fám zna
 być nie ták godnym miłóści/ iáko then/ kogo ma w podeřrzeniu
 GórnDworz Cc6v, E5v, M3, Ccv, Cc7v, Cc8v (13); A iefzće tákich
 pánow řzukalř/ ktorychę fie pirwey odrzekař/ ktoreř fám pirwey
 przeklinař RejPos 74v, 54, 54v, 178, 227v, 245 (11); więc mále
 zlodzieyki řkázuie wieřić/ á fám fie nie baczy iż tyle troie vkrádnie.
 RejŻwierc 148v, Av, 56, 63v, 91, 147v marg (14); BielSpr 19v;
 WujJud 16v, 212v; WujJudConf 209, 243; RejPosWstaw [41²]v;
 iáko mozeřz mowic brátu twemu. Bráćie/ niech wyrzucę přet ktory
 w oku twem/ fám w oku twoie^m bierzmá nie widać? BudNT Luc
 6/42; ráđřzey od nich morderřtwo ćierpiá/ niřby fámí kogo mor-
 dowác mieli CzechRozm 112v, 7, 30, 208, 241v; PaprPan A3, B2v,
 Gg3v; ácz gdzie co czynię każę á dořkonałe czynienie przepiřuię/
 wiod dobre/ że y fám dáleko od tákiey dořkonałóści iefłtem.
 ModrzBaz 2, 34, 34v, 45v, 47, 74, 109v, 128v; SkarJedn 21, 154,
 205, 348, 362; řpalćie go [tj. konia trojańskiego] ráczey/ Iefłi fámí
 od niego zgorzeć niechcećie. KochOdpr D2, B4, C2; KochPs 15;
 ktore řłowá ták przyiář/ iákoby ie Pan Iezus do niego fámego włař-
 nie rzekř. SkarŻyw 55; chorym wlyřtkiego dopuřciřá/ y mieřá ie-
 dzenia: ále gdy fámá chorzářá/ łobie tego dopuřcić niechćiřá. Skar-
 Żyw 142; Miař ten Iulianus bárzo zuchwále pácholę/ y puyřne: iřz
 go ledwo fámego řłuchářo SkarŻyw 212, 27 [2 r.], 46, 59, 76, 83
 (22); Bo oni řwym wřafnym piřfmem/ náukámí y řwiádecłwy Iezufá
 Páná rozwięzuiá/ y oni go fámí/ á nie my mieřzamy. CzechEp 76,
 36, 57, 82, 83, 90 (11); CzechEpPorz **2v; KochJez A3v; Niem-
 Obr 75; WYganiařz přá z piekárnięy: bá ráczey fám wynidř KochFr
 39, 68; ReszPrz 105; WerGośc 261; Meřzá mego y mnie wykłá-
 dacie/ A fámí fie k temu bárzo maćie/ Byřcie meře po řwey woley
 miařly Bielsřem 11; Láčno ćiefzyć choręgo gdyřmy zdrowi fámí
 KochPieř 39; GórnRozm B3v, F, I3v; PaprUp E2v; ZawJeřt 18;
 ActReg 8; Phil M, P3, Q3; Páweř pierwey Chriřtufá w wiernych
 iego przeřładowář. [...] Ale potym fám dla Chriřtufá wiele przeřłá-
 dowánia ćierpiá. WujNT Bbbbbb2v, ktv, s. 136, Luc 6/42, 11/46, s.
 331 (13); WřysKaz 12; SarnStat 627; PowodPr 5 [4 r.], 26, 32; Sámi
 nie będac pořłáni/ pořyřác nie mogá/ fámí řadney mocy duchowney
 ná to nie wřiáwřzy: dáć nikomu nie mogá SkarKaz 206a, 279a,
 315a, 386a, 519a, 550b; CiekPotr 52; Czahr Tr D; GosřCast 23;
 SkarKazSej 668b, 703b, 704a; KlonWor 45.

W połączeniach podkreślających wyodrębnienie: »cudzy ...
 sam« [szyk 4:1] (5): A gdy řmierci cudzey řadam/ Tákó nędźnie
 fám vmieram BierEz K3; RejŻwierc [238]; że oni ćzelnieyřzi Pá-
 nowie/ ná ktore to naleřářo/ z Piřmá řwiętego řadnego rozřłádku
 fámí dáć niemogřli/ powieřciam cudzym wierzyć muřieli ModrzBaz
 17; SkarJedn 187; KochTr 4.

»sam ... in(n)y (a. inszy), drugi« [szyk 54:32] (58:28): to yefł
 nagorřchy kto nyetelko yřz fám zly ale y ynfche pogarřcha PatKaz

III 149; *BielŻyw* 3, 53; *BielŻywGlab nlb* 14; *LibLeg* 7/69; *RejRozpr* A3; Niech wierę kto chce tonie kyedy sam wyplynie Zapomni wnet drugiego gdy sam na swobodzie *RejJóz* K4v; *RejKup* m4; *KromRozm I* A4v; *MurzHist* B4v; *KromRozm II* b, c4v; *KromRozm III* K8v; *Diar* 77; they spráwiedliwósci sam innych náutzam/ ktorám sam iest wpráwiedliwion *KrowObr* 206v, 230v; Bo gdy kto ine wzgárdzi/ teź sam wzgárdzon będye *RejWiz* 188v, 14, 167; *Leop Lev* 24/20, *Is* 66/9 [2 r.]; A nikt infzy iedno ty/ sam fie ná tym myliź. *RejZwierz* 133, 123v; *BibRadz I* 471b marg, *1.Cor* 9/27; iż sam błazen/ ine tákieź ma zá błazny. *BielKron* 81v, 16v, 68v, 123, 217v; *KwiatKsiąż* C2, L2v [2 r.]; L3; *OrzQuin* X2v; *SienLek* 57v; *GórnDworz* C2v, Gg2, Ff8; rozmyflay tę spráwę Pána twego/ á wiaré ludzi málo záflużonych/ iż oni ni do kogo fie inego nie vciekáli/ iedno do fámego iego. *RejPos* 207, 30, 78v, 124v, 184, 296v; *GrzegŚm* 4; *RejZwierc* 210v; *WujJud* 56v; *RejPosRozpr* c3v; Czego sam nierad widziź nie czyniže tego drugiemu. *BudBib Tob* 4/16; *CzechRozm* 1v, 51 [2 r.], 89v, 112, 173v, 229, 247; A teraz iáka to iest wielka rozpułtność/ że ty y o tey rzeczy inflzym wfláwę czynić chcełz/ o czym sam ná fię wfláwy żadney mieć niechcełz? *ModrzBaz* 50v, 66, 101; *SkarŻyw* 598, 599; *CzechEp* 21, 24, 33, 58, 84 (8); *NiemObr* 33, 42; A nád chłopá chćiwęgo Niemáľz nic nędznieyľzęgo: Bo ná drugiego zbiérá/ A sam głodem wmiéra. *KochPieś* 27; *OrzJan* 39; *WujNT Luc* 23/35, *1.Cor* 9/27, s. 730; *SarnStat* 328, 767, [1281]; *KlonKr* A3; kto sam w piecu lega/ Tedy táme ożegiem y drugiego fięga. *CzahTr* C4v; *GosłCast* 70.

»sam ... wszyscy (wszystek)« [szyk 8:6] (14): tamże sam żywota ftrádám/ ktory wlytkim żywot dáwám. *OpecŻyw* 102v, 149v; nie mozełz wlytkim pánowáć/ gdys thy sam od wlytyłkich wzgárdzon. *HistAl* E8, C2v; Wlytki od oblicza ich pogány odrzućil/ A zyemyę ich w dziedzictwo im fámym poruczył *LubPs* Sv, dd2v; *KrowObr* 9; *BielKron* 48v, 126v; *RejPos* 169; iż iáki sam kto iest/ radby áby tácy wlyfcy byli. *RejZwierc* 83; *Phil* B3; *CiekPotr* 63; Zyczyť fobie Gygefá onego pierścieniá: Zeby sam nie widomy/ wlytykch widziáľ z ćieniá. *KlonWor* 2.

Frazy: »(ani) sam (się) (nie) (o)baczy« [szyk zmienny] (15): *RejPs* 55; Y samam nie obaczyła Gdy mię miłocź zwyciężyła *RejJóz* D2, C6v; *LubPs* B6v; Bo ni fie sam obaczy kyedy w tę fięć wpádnie. *RejWiz* 28v, 31v, 41v, 71; *GrzegRóżn* N4; Iákoź te głupie poľtepkí cześtokroć bywáią czymśi pokríte/ iż ich ten sam nie obaczy/ kogo wwiódá *GórnDworz* I4; *RejPos* 297, 316v; *RejZwierc* 72v; *Strum* F, H4.

»sam za to nie stoi« [szyk zmienny] (5): Snadz za tę pańską łaskę nie ftoimy fámí *RejJóz* P4v, D2v; *RejKup* 17; Znam fwe nieznośne złości/ znam y dobroć twoię/ Byś fię teź chćiał krzywdy mśćić/ sam zá to nie ftoię *ArtKanc* P15; Iáko Spilka ziemiá powiádá, że tym kľztałtem záľzłá do Królów Polłkich: że fie ták wiele tego názbieráło, że y fámá zá to nie ftoi. *SarnStat* 1273.

»(ani) sam (nie) wie, (ani) sam nie rozumie itp.« [w tym: sam nie wie, co, gdzie, jak itp. (53), sam nie wie, co mowi itp. (12)] = *nec satis scio* *Modrz* (96): A gdzie idzieľz dobra głowo/ [...] Ezop rzekł/ tegoć niepowiem/ Bo idę gdzie ia sam niewiem. *BierEz* D3, D3, E4v; *ForCnR* D3v; *BielŻyw* 73; *RejPs* 215; *RejJóz* B8v, G6v, M; *SeklKat* Zv; Iest y trzeczy fłan na swiecie Czo y sam niewie czo plecie. *RejKup* b7, i7, t3v; *KromRozm II* o2; *LubPs* F2, K2v, M4; iákoby on Káifalź/ kyedy o Kryłufie prorokował/ á sam co mowił nierozumiał. *KrowObr* 200v, 51, 80, 115v, 181v; *RejWiz* 39, 140v, 160, 178v; *Leop* *B2; *RejZwierz* 141v; ten gdy fye ná kazániu głosem rozwiodł/ [...] w zápaleniu/ co mowił nie záwždy sam czuł *OrzRozm* G2v; ábowiem co człowiek czyni/ niewie sam iedli źle áľbo dobrze *BielKron* 158, 204, 262, 406, 436, 465v; Quomodo sim affectus ipse non facile dixero, Yáko mi fie wodzy áľbo co mi fie dzieye y sam tego nie umiem powiedzieć. *Mącz* [114]c; *OrzQuin* F4v; *Prot* C; *SarnUzn* F5v, F6; *RejAp* 31v; *RejPos* 23, 312v; *HistLan* C2, D; fzukam iefzcze cžęgoś/ á sam nie rozumiem cžęgo. *RejZwierc* 66, 62, 67, 98v, 210, 241 (9); *WujJud* 175v; *WujJudConf* 240v; *BudBib* b3; popi fą y byli głupi y fámí nie rozumieią co cžtá.

BudNT przedm c5v, *przedm* b4; IVź fie dofyc mowił/ o gadkách Żydowlkich/ ktorymi oni fámí w Tálmudzie fwym/ y w rozmówách końcá niewiedzá *CzechRozm* 176, 18v, 69, 84, 85, 85v [2 r.] (15); *ModrzBaz* 28v, 63; A rozum który w swobodzie/ Vmiał mówić o przygodzie/ Dziś ledwé sam wié o fobie *KochTr* 18; *CzechEp* 10, 31, 32, 143, 148, 209, 342; Wiátrom rozumieľ/ práktykuie komu/ A sam niewidziľ/ że ma kurwę w domu. *KochFr* 22; *KochPieś* 19; Bo w trofće człowiek zgrzybieieľ/ Piérwéy niź fye sam spodzieie. *KochSob* 58; *PaprUp* C3v; *WyprPl* A4v, C2v; *WujNT* 89, 354, 508 marg; *SkarKaz* 44a, 158a; *CiekPotr* 65; *ZbylPrzyg* A2.

»((a)ni) sam (nie) (w)zwie« = *coś się stanie nagle, niespodzianie* [szyk zmienny] (48): bo ni sam zwiefz gdy wpádniefz/ á iuź nikt niebędye áby ćię kto wydrzeć mogł. *RejPs* 75v, 204v, 212v; *RejRozpr* E4v; *RejKup* b2; Bowiem ni fámí zwyedzą kyedy w pykło wpádná *LubPs* Pv; Abowiem ták fortuná fwe koľá obráca/ Ni fámá wzwieľ/ bo flepaľ/ gdzie kogo námáca. *RejWiz* 100v, 28v, 35v, 91v, 101v, 131 (11); *RejFg* Bbv; *RejZwierz* 41v, 129, 130 [2 r.]; Nec opinantes assecuta est senectus, Opádlá ye flárość fámí nie zwiedzieli kyedy. *Mącz* 243c; *RejAp* 5v [2 r.], 37v; iż káždy niedofłátek iego/ áni sam wzwieľ/ fľkáď będye opatrzon iemu *RejPos* 44v, 39, 90, 138v, 162v [2 r.], 184 (14); *RejZwierc* B4, 37v, 72v, 83v, 160v (8).

α. Właśnie on, a nie ten, o kim źle mówił lub któremu chciał coś złego wyrządzić (95): *FalZioł* IV 14a; aták wyelekrocź pyfche pan nasch lyfti [...] dawayacz yemv wtim znacź yzbi fye powfćziagnáľ tego pyczia [...] a on odpyláľ do naschego pana lyft powyedayacz yzes sam ti gorłchi pyyanycza nyzly ya. *LibLeg* 11/60v; *RejPs* 92, 93, 163v, 208; Mnie niź w tym nie winuycie boľcie fámí krzywi *RejJóz* O4, H3v; (*did*) Sumnienie [imię postaci literackiej] zgoľa Plebana zowie matakem. (–) [...] Wierzmy zecz to fylny matać [...] (*did*) Pleban fumnieniu leź zadał. (–) Niemáťay fama zľá żono *RejKup* L, v2v; *HistAl* K4v; Táć iż wam ono przypifuyáľ/ co Pán náľz ku Licemyernikom mowił: Zniľfczylyfycy przykazánye Boże dla podányá fwego. (–) Táć yest: Przypifuyáć nam to ći/ ktorzy to fámí czynyá *KromRozm II* b3v; *DiarDop* 103; Zádánye pomľty nád niewiernemiľ/ áby fámí w thym zoľtáli czo zmyfláią wernem Páńłkim. *LubPs* Q3 marg, I3, N marg, R6, S3 marg, hh5v; *OrzList* b4; *KochZuz* A3; PAniey ieden powiedziáľ/ áľboś ofzáláľá/ Ześ teb fobie chuftámi okoľo zwiázáľ. Tá rzeczeľ/ fameś fzałon *RejFig* Bb2, Aa5; *BibRadz Ps* 34/8; iż ći záľubey náľznych poćiwości dalibog fámí bez niey będá *BielKron* 320, 218v, 232, 402, 459v; W tym nic nie wápiáć/ iż ći kthorzy te wiaré Apofłolłká [...] o iednym Bogu Oyucy/ y o iednym Synu Bożym/ y o iednym Duchu świętym/ kácerłká y niedoľkonáľá zowáľ/ [...] żeć oni fámí nie znáią [...] áni Oycá áni Syná *GrzegRóżn* K3v, B2, B4, C3, C4; *OrzQuin* Cv; *SarnUzn* D4, G7v; iáko Strángwiley á Dionifia wmyflili byli o iego corceľ/ thák im theź kazał fámym czynić. *HistRzym* 26; *RejPos* 27, 225v, 322; *RejZwierc* 49v, 77v; *WujJud* 240v; *CzechRozm* 125v; Hipoteus on co fie o to pilnie kušil/ By Achilefá zabił sam gárdło dáć mušil *PaprPan* L2v; A ći/ co mego wpađu fľukáiąľ/ Sámi niedawno pomľteľ odnieść máią *KochPs* 90, 88; *MWilkHist* Ev; iż on sam tym iest/ coby ná nas wewlec chćiał *CzechEp* 343, 85 [2 r.], 88 marg, 96 [2 r.], [102], 142 (13); *BielSjem* 4; *PaprUp* G4v; *KochFrag* 19; *WujNT* 332, 519; Bo cžęgo fie my od nich obawiamy/ [...] mogľoby fię teź od náľznych [...] onym fámym dziáď. *PowodPr* 45; *CzahTr* K; *GosłCast* 63.

Celownik w zdaniu bezpodmiotowym (1): Ktemu y to nie krzećzy zádwáć komu niewfłydliwá twarz: á fámemu fię niewfłydzić piľáć tákie plotki pletliwe *CzechEp* 406.

W połączeniu podkreślającym wyodrębnienie: »in(n)y (a. in-szy), drugi ... sam« [szyk 4:1] (4:1): Bo co ná innego fłroifz/ Sam fie rychley w tym włowifz. *BierEz* Lv, K3 [2 r.]; *Leop Eccli* 27/29; *BibRadz Prov* 26/27.

Przysłowia: Iź fámí w ten doľ wpadáľ/ Ktory ná ine kopáią. *BierEz* K3; chytrze doľ podemną kopáľi/ A coź yednáć oni fámí táme powpadáľi. *LubPs* O3, B6v marg, C2, I3, bb3, ee2v; Ktory

kopa doł drugiemu/ wpadnie fam weń *BibRadz Prov 26/27, Eccli 27 arg; RejZwierc 201v*; W tym fye dole potopili Który fiami kopali *KochPs 14, 10, 83. [Ogólem 13 r.]*

Gdym ná inego fidło kładł/ Sámem w ciężfze fidło vpadł *Bier-Ez K3; RejPs 209v*; Bo śidła ktore ná myę byli poštawili/ Sámí fie zá nogi fwe w nich márnyc zlowili *LubPs C2, I3, bb3v marg; Leop Eccli 27/29; BielKron 355*; Sámí źli ludzie vpádli W śidle/ które ná mię kładli. *KochPs 37, 14. [Ogólem 9 r.]*

кто заклада каміен bliźniemu fwemu/ obraźi fie fam ná nim *Leop Eccli 27/29.*

Б. Pokazuje sprzeczność między czyimiś słowami a czynami lub sprzeczność w postępowaniu lub słowach danej osoby (zwykle zespołu) (85): Oto fámá chromo ftylaż/ A wždy fie lekárka działaż *BierEz L2v, A3v*; Drugie prawo [*Grekwie ułożyli*] aby wżędi prawdę mowiono, a fami iawnie łgali. *BielŻyw 23, 23; BielŻywGlab nlb 10, 14; GlabGad M7*; y czemu ti fmiefz pouiedać [sprawiedliwość moię (*koment*) Sprawiedliwość] [*Ps 49/16*] to ieft Euangelia, czulf gdy ty fam tak nie czyniż *WróbŻolt Q5; RejRozpr B4*; Ták dáleko to [*co Luter pisał*] od onego/ co nam náłfy doktorowyc powyádąy y pokázuya/ yáko dzyeń od nocy. (–) Y fámie nyedawno ináčey mowili *KromRozm I I4v, D3v, E3, H4v; KromRozm II y; KrowObr 113, 201*; Izali my tego miłofnikiem Rzeczypospolitey zwác będziemy/ [...] ktory ná Ekukcyą wola/ á przeciwko Ekukcyey wfzytko fam czyni *OrzRozm A3; BielKron 25, 336v; Grzeg-Różn I3; KuczbKat 325*; LVter woyny niedopuszczał/ ále ią fam rozżega. *WujJud 214v marg, 153 marg, 157, 207v marg, L14, L16v, Mm5v; BudNT Gal 6/15[13]; CzechRozm 64, 172, 186v*; Iefliżeś fam w iedzeniu y w pićiu fkromny/ á iáko pijáńftwu y obżyraníu drugich życźliwym być możefz? *ModrzBaz 66v; SkarJedn 363; SkarŻyw 312*; Francifcus Cardinal Weneckiey Armaty Hetman/ co miał Turkom przewozu morłkiego bronić/ fam práwie ich przewiożł w fwoichże okrętách *StryjKron 602 marg*; Księża Papielcy przykłady pijmá ś. przywodzą, ále fię fámí wedle nich nie rzadzą. *CzechEp 100 marg, 66, 67, 80 marg, 83, 90 marg (17); NiemObr 92, 142, 166*; PYtano Káznodzieie/ czemu to práłacie Nie ták fámí żywiecie/ iáko náuczacie? *KochFr 51, 21, 100*; A iż niechcefz mieć pijánego flugi á fam fię vpijaż? *WerGość 261; PudlFr 18; Phil E4; WujNT Gal 6 arg, Yyyyy4v*; Bo fzkárada rzecz ieft/ y obłudnikiem pokrytym tákí ieft/ ktory fam złym będąc drugiego karze. *SkarKaz 279b,)(3, 279b [2 r.], 514a, 635b.*

W połączeniach podkreślających wyodrębnienie: »in(n)y (a. in)szy, drugi ... sam« [*szyk 11:3*] (11:3): Mnodzyć kiedy inym rádzą/ Sámí w fwych wczynkoch bładzą *BierEz F4, L [2 r.]; GlabGad N5; RejKup b5v; BielKom E3v*; Chociać drugim y pifmem y wołaniem łaią/ Pátrzayże iáko fámí čicho wydzyeraią. *RejWiz 106v; BielKron 25; KuczbKat 325 [2 r.]; SkarŻyw 571*; iáko flufnie [*księża*] inłzych w to vbieraią w czym fámí chodzą. *CzechEp 165, 37; SarnStat 272.*

»sam ... każdy« (1): iednego znam [...] przechyrę, ktory fam nie dobrego iak żyw nie wczynił wżakoz każdego chce obfaczować *GlabGad P5.*

E. W funkcji epiforycznej, tj. zapowiadającej dalszy tekst; ipse Vulg, Modrz, JanStat; solus Vulg, JanStat (73): Sámí o tym [że modły do umarłych, tj. świętych, nie pomagają żywym] świadczą ktorzy teraz czuią/ zá vmárle śpiewaiąc *GrzegRóżn Ev*; Ktoż fie może przypátrzyć thákiemu ftworzeniu. Coż rozumiefz o fámym co tho wfzytko [sprawił] *RejWiz 113v*; Bo dekret Páńłki ieft iż zle nábytego nie tylko fam co zle nábył/ ále y trzeći dziedie nie pożywie. *RejZwierc 48v; ZapKościer 1582/29v.*

Połączenia: »on [jego] sam« = *ten (kto)* (1): gdzie są ci/ co fie to dziwiuią téy czći tureckiey: dałby to Bóg/ áby ich fámych doználi/ co ie [*tj. Turków*] to chwałą. *OrzJan 44.*

»sam on [jego a. onego]« = *ten (kto)* (2): Których Dekretowi iefliby fie [sprzeciwił/ ten] ktory ma byđz wykupiń/ y niechciałby zftępić z zaftawy/ przedsię fámí oni z księgami v ładu śiedzący [...] niech ikażą/ iż wykupno fie sftáło *SarnStat 746 [idem] 919.*

»ten(że), on(że), [onego(ż)] sam« = *ten (kto)* [*szyk 38:2*] (29:11): *MurzNT 66; LubPs dd5; KwiatKsiąż G2v; SarnUzn C6*; á Tyránnowie/ thychże fie fámych boiá/ ktorým rofkázuią. *Górn-Dworz Gg6v, Kk6v; RejPos 26, 235; BialKat 96; KuczbKat 5; Wuj-JudConf 35v, 246; CzechRozm 21v, 46v, 69v, [174]v, 185v*; gdyż oni fámí [*illi ipsi*] od ktorychelfmy tego wyftępku kłztałt wzięli/ fkrocili go/ á lżejzym wczynili. *ModrzBaz 81v, 140v; Oczko A4v; KochPs 162*; Iam (powiáda fam ten co nápił) flyżał te flowá w Sennie ná kázaniu iego *SkarŻyw 460, 498; CzechEp 235, 354, 359; ReszHoz 138*; nie tych či to tylko grzech/ ktorzy tákíe świádkí wiodą/ áni tych/ fámych ktorzy krzywoprzyśięgáią/ ále to grzech wfzyłtkiey Korony Polłkiey *GórnRozm G3v, I*; Miłą twoię gotowość/ niechći ón [*tj. Bóg*] fam pláci/ Ná którego nagrodzie żaden nie wtráci. *ZawJeft 43; Phil G4; OrzJan 33; WujNT 615, Col 4/11*; áby od tego czáfu y nápotym zawždy opiekun káždy/ [...] liczbę przed fámémi témi *quorum interest*, wedle Inwentarzów czynił. *SarnStat 585, 264, 902, 904, 1157; SkarKaz 550b.*

»ten, on sam« = *ten ... (który)* [*szyk 11:1*] (8:4): *Leop 4.Reg 25/23*; Azaż tego niebaczyłz z onego fámego mieylcá ktore fie tu częfto w tych náłzych rozmowách przypominało *CzechRozm 119v, 21, 55, 234 [2 r.], 304; ReszPrz 26; ReszList 186*; te fámí wczynki ktore ia czynię/ świádczą o mnie/ iż mię Oćiec poftał. *WujNT Ioann 5/36, przedm 17, s. 211.*

»to, ono samo« = *to (co, iż itp.)* (12:1): A możefz tego pifmem świętym podeprzeć iż náfienie potomftwo znaczy á nie ono fámó z czego fie ludzie záczynaią? *CzechRozm 155, 70v, 135; SkarJedn 183, 272, 280*; A dowodzi też tey oftáteczney gođziny/ y tym fámym/ iż wiele Antychriftów náftáło *CzechEp 354, 418; ReszHoz 135*; y to famo znákiem ieft niewoley/ iż ták wielką zgráię dla obrony/ fwey chowác mułżą *GórnRozm A4v*; PRzełozylwży tedy powinność dobrego obywatela y miłofniká Oyczyny/ zoftáie to fámó do vkázania/ czo ieft przyczyną zguby y zniŹczenia pańftw y kroleŹw/ á co ie w cáłości y zupełności záchowyya y pomnaża. *Phil P; GrabowSet S2*; teraz záprawde czas tákí ieft/ wfzytkiego ftáránia inłżego poniechawłzy/ do tego fámego fie rzucić/ iákobyście y fámí z máietnościami/ z żonami/ y z miłym potomftwem fwym nie zginęli. *Orz-Jan 5.*

II. Tym będący (65):

1. Prawdziwy, rzeczywisty – nie pozorny; autentyczny – nie przedstawiony metaforycznie lub symbolicznie; ipse PolAnt, Vulg (26): acz byśię podobieńftwo [*o robotnikach w winnicy*] fnac mogło rozumieć o iednychże robotnikach/ i o fámymy płacy na tym świecie/ wfzakże fnađniei przyđdzie rozumieć/ że pán Chriftns w tym podobieńftwie mowi zprzodku o tych ktorzy chcą być fwą dobrocią zbawieni *MurzNT 96*; będąc proftemi żakami kokofłá fie by kokofł fámá nád fwemi yáycy *GliczKsiąż L6; KwiatKsiąż B4v*; iż tá ieft pámięć fámá: która páná Bogá czyni miłofniernego ludźiem. *BialKat 273v*; Tu naprzod przez gorę świętą nie rozumie fámey oney gory Syońkiey/ [...] ale rozumie zgromadzenie święte ludu bożego *CzechRozm 113v, 192*; Vżyway niepokalánego ciála Páná twego w wierze zupełney: pewen [!] będąc iłz fámego báránká zupełnie pożywałz. *SkarŻyw 119, 119 marg*; Gdyż też zakon miał cień dobr przylzłych/ á nie fam obraz rzeczy. *CzechEp 367, 38, 309; LatHar 196; WujNT 330, Hebr 10/1*; [Ktorego potem Bog Bogiem/ złalki fwey/ wczynił (*marg*) Mełzyałz człowiek fámý (–) *Bud-Art N7*].

Wyrażenia: »sam isty« (1): Pobudowani [*jesteście*] ná fundámencie Apoftołow y prorokow/ ná fámem iłtem podwęgielnem (kámieniu na) Chriftn IefuŹie [*existente summo angulari ipso Iesu Christo*]. *BudNT Eph 2/20.*

»sam prawdziwy (a. prawy)« [*szyk 3:1*] (4): Ea demum est gloria quam virtus meretur, Tá yeł/ práwa fámá cnotá/ która cnotliwym záchowaniem bywa ofięgniona. *Mącz 81c; CzechEp 136, 344*; A ták ieft fámá prawdziwa [sprawiedliwość/ ktora fię zowie/ [sprawiedliwość z wiary y z Bogá. *SkarKaz 310b.*

»sam rzeczywisty« (1): Bo mánna była tylko figurá tego náfwiétfzego Sákrámentu/ [...] lecz ten Sákráment iefť fámá rzeczywiffta prawdá. *WujNT* 330.

»sam (a, i) szczyry« (3): *SarnUzn* C; A ták próżno fie kto ma gniewáć ná prawdziwe wykłádáće pífmá fwiétego [...]. A Pánie Boże lkarz tego kthoby czo z wafni álbo z iákiey zazdrości wykłádáć miał/ by fámó fzczyre pífmó iáfnie á iáwnie o tym nie wołať. *RejAp* 80v; *SkarŻyw* 26.

»sam (i) własny« (5): *CzechRozm* 19v; *CzechEp* 136, 198, 344; V nas tákże to miałto máłowáne [tj. *dekoracje teatralne*] Lwowem Niechay bédzie. ácz fám wáfny Lwow Poetá. Z murámi radby z podgor wyniofł y przeftáwił *CiekPotr* 3.

2. *To, co jest treścią danego pojęcia, to, na czym coś polega* (12): *KromRozm* II r3; *Diar* 66; Abowiem gdyż fámego dobra cnoty/ y oblicza poczcziwości/ niebiegli w rzeczách rozumem fwym poiąć ani ogarnąć niemogá *KwiatKsiąz* B2, A3v; *ModrzBaz* 3v; *CzechEp* 104; Trudno nagle porzucić miłość záftárzáť/ Trudno/ lecz fię iuż ná to vday myslá cáť. To fámó zdrowie twoie/ ná tym wżytko tobie *KochFr* 108; gđzie mysl/ która niebiem toczy/ Gđzie fámá piękność fwiéci/ y kfztały wżech rzeczy? *KochFrag* 23; Co dobrego á vczciwe⁹⁰ to rozumiemy być fámó dobre. *KolakSzczeń* C3v, C3v; wżytko w nim [Bogu] iefť co iefť/ fámó w nim iefťstwo. *SkarKaz* 485a; *SkarKazSej* 677b.

3. *Ten, kto reprezentuje daną cechę w najwyższym stopniu, będący uosobieniem czegoś* (23): Facinorosus, Wielmi filny złoczyńca/ Sámá niecnota. *Mącz* [114]b; gdy człowieká zowiemy nie tylko grzeźnym/ niefpráwiedliwym/ niemiłofiernym/ ále fámym grzechem/ niefpráwiedliwością/ niemiłofierdziem/ fmiercią *SarnUzn* B8; *BudBib* Deut 33/28; A my nie bédąc iedno prochem y ziemiá y fámá níkczemnością/ czyniem fię rownemi wżytkim y náywyżym *SkarKaz* 84a.

a. *O Bogu* (19): Alem ia iefť nie tylko miłofierny/ ále też fámó miłofierdzie/ fámá dobroć y fámá Iftność *SarnUzn* C, B8 [3 r.], B8v; Owfzem fámym żywotem bédąc/ y od życia ábo od bytności Iehowá fie náyzywáiąc/ infzym też żywotá *CzechRozm* 4v, 4v, 19v, 180, 217; *SkarŻyw* 589; *CzechEp* 283; *ReszPrz* 79; *KolakSzczeń* Cv; *WujNT* 306; Wiará náfzá ná fłowie fię Bożym wfpiera/ ktory fámá prawdá iefť *SkarKaz* 277a; *SzarzRyt* A2v.

4. *Personifikacja pojęcia* (2): Bo cię pláczé fám plácz náwet [...]. Záuie cię fám žal *IANIE* *KlonŻal* D4.

5. *To samo, to, czym coś jest* (2): Rozmierzże czás fámym czáfem [Metiens *metire tempus in semetipso*] *BibRadz* 4.Esdr 9/1; *BudBib* 4.Esdr 9/1.

III. *Podkreśla zwrotność: łączy się jako element dodatkowy z czasownikiem lub zaimkiem, brak „sam” w zdaniu nie zmienilby jego sensu [oprócz funkcji podkreślania zwrotności wiele użyć wykazują nawiązania do którejs z funkcji wyróżnionych w znac. I.]* (3527):

1. *Z czasownikiem zwrotnym (tu umieszczono tylko jednostki mające odpowiednik niezwrotny ze składnią: kogo); teipsum* *HistAl*, *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*; *seipsum* *PolAnt*, *Mącz*, *Vulg*, *JanStat*; *semetipsum* (-os) *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*; *vosmetipsum* *HistAl*, *Vulg*; *meipsum*, *nosmetipsum*, *temetipsum* *Vulg*; *nosipsum*, *semet* *Mącz* (537):

A. *Z czasownikiem właściwie zwrotnym: samego siebie* (470):

a. *On siebie, a nie kto imy jego* (437): *March*¹ A3v, A4; A bácząc fie [wosk] fám miékkiego/ Przyrodzenia bárzo mdłego: Więc áby tákież twárdym był/ W piec fie między gárnce rzućil. *BierEz* Pv, I; *OpecŻyw* 98v; *ForCnR* Ev; *PatKaz* III 87v; Iefťliże za fłuzbę fwą odpłaty niezádamy fami fie oklamawamy. *BielŻyw* 121, 8; *GlabGad* O8; Niechwal fie fám/ niechay cię kto inny chwali. *March*³ V2; *WróbŻolt* L7v, L8v, 61/10, 118/121; *RejPs* 57; *RejRozpr* D3v, G2, I4v; *SeklWyzn* c4v; A ty fie fám prawie dłázyfł Iż ty rzeczy lekko wázyfł *RejJóz* E3v, C6, D2, O2; *SeklKat* P4, Qv, T3, X4v, Yv; *RejRozm* 402; Mieymy fię ná pieczy fámy. *RejKup* m2, f8; *KromRozm* I A4v, E3v, M4v; *KromRozm* II nv; fám fye nád nimi fędzyá nyechay nyeczyni/ gdy go bog ná to nye wyfádzil.

KromRozm III L4, B7; *Diar* 70; *BielKom* F4; *LubPs* C2, ee2, ee2v *marg*; *GroicPorz* m4v; *KrowObr* 2, 4v, 51, 65, 66v; A ták wielki to rozum/ gdy fie fám rozfádzilf *RejWiz* 190, 8, 73, 90v, 94v; *OrzList* i; *RejŻwierz* A4, 55, 64, 135; *BibRadz* Lev 11/43, *Ps* 34 *arg*, 41 *arg*, *Dan* 11/7, *Eccli* 1/29 (8); Widząc to Zámry/ vciekł ná zamek/ ták fie fám y z zamkiem zápalil y zgorzał. *BielKron* 83v, 83v, 97, 112, 154v, 215v, 237, 333; *GrzegRóżn* G2; *Consulere* aliquid gravius in se, Sam fie fzkodzić/ Kázyć. *Mącz* 63c, 31d, 100a, 130c, 153c, 212c (16); *SarnUzn* G7, G7v; *LeovPrzep* G2v; Iuż fnádnie wiedzycé možeme co mamy rozumiec przez fłońce/ [...] iż nic infzego iedno Pan náfł ktory fie fám zowie iżem ia iefť fwiátfłość fwiátá tego. *RejAp* 63v, 29, 38v; *GórnDworz* D7 [2 r.], G6v, I5v, S4, T3v; *HistRzym* 23; *RejPos* 3v, 4, 7, 127v, 147 (13); *BialKat* 98v, 271; *KuczKat* 355; Zowie ie [ludzi dobrych] gronkami á fám fie zowie winná máćicá *RejŻwierc* 130v, 13, 14, 54v [2 r.], 56v, 81 (19); *WujJud* 73, 234v, 245; *WujJudConf* 103, 242, 244; *RejPosRozpr* c3; *RejPosWstaw* 22; *WierKróc* A4v; *BialKat* B2, E3v; *BudNT* *Matth* 27/40, *Ioann* 21/18, *Hebr* 5/5; *CzechRozm* 30v, 49, 50v, 64v, 91; *Papr/An* Aa3v; *KarnNap* Dv; *ModrzBaz* 56, 119; *SkarJedn* 24, 163; *Oczko* 24v; *KochPs* 10; *SkarŻyw* 125, 224, 230, 358, 384 (8); *MWilkHist* L3v; *StryjKron* 66; *CzechEp* 7, 118, 307, 326, 327, 370, 420; w tymże roz. II. piwrfzego listu/ [św. Paweł] fám fię wykłáda/ co przez podánie rozumá *NiemObr* 77, 76, 77, 103, 121, 172; *KlonŻal* E4; *ReszPrz* 74, 87; *ArtKanc* L12v; *GórnRozm* Av; *GostGosp* 108; *Phil* M3 [2 r.]; *OrzJan* 101; *LatHar* 133; Gdys był młodfzym/ fámef fię opáfował/ y chodźiēs kędys chćiał: lecz gdy fię ftrzeieifł/ [...] inny cię opafze *WujNT* *Ioann* 21/18, s. 174, *Luc* 4/9, 10/29, 23/37, *Ioann* 8/54 (14); Kto bédzie w zwádzie rániön, dopuści fie winowáycy ku przysiędze twierdzącemu, ze fie fám ránił, wywodzić *SarnStat* 621, 621 [2 r.], 1270 [2 r.]; *SkarKaz* 277a, 316b; *VotSz* C3v; *CzahTr* D; *PaxLiz* C3; *SkarKazSej* 661b, 667a [2 r.], 693b, 694a [2 r.], 695a; *KlonWor* 52.

Celownik w zdaniu bezpodmiotowym (1): Nie befpiecznie fię fámemu fádzic. *SkarKaz* 352b.

Przysłówie (tu z podmiotem nieosobowym): *ModrzBazBud* ¶5; bo káżdá dobra rzecz fámá fię dobrze/ ále zła/ źle záleci. *WerKaz* 291.

a. *O samobójczej śmierci lub zadawaniu sobie świadomie bólu* (69): Kot áby ie zásię fchytrzył/ Rzekomo fie fám obieřil: Aby to myfzy widziáły *BierEz* K, N4; *BielŻyw* 105, 125, 133, 143; Radniey fie fám chćiał fpalicé niźli by miał przyć w ręce nieprzijacielkie. *MiechGlab* 54; *HistAl* N2; *GliczKsiąz* P8; *RejŻwierz* 44v; W Greckim ftoi iż fię Iudáfł fám z gory zrzucił *BibRadz* II 64d *marg*, I.Reg 31 *arg*, *Tob* 3/11; od zálości chćiałá fobie śmierć zádáć/ á gdy iey tego broniono/ fámá fie vmorzylá niechcąc pić áni ieść. *BielKron* 127, 68 [2 r.], 75v *marg*, 104v, 112v, 114 (27); mortem sibi conscivit, Sam fie o gárdto przipráwił. Sam fie zábił. *Mącz* 373a, 100d, 127d, 195d, 232b, 354a, 381c; *GórnDworz* Z6; *RejPos* 50, 115v; *RejŻwierc* 42v; *WujJudConf* 9; *CzechRozm* 40; y gdy nárzekáiąc/ fámá fię bić y policzkwáć poczczeń/ [...] chćiefzył [Bonifacjusz] iá fłowy iako mogli. *SkarŻyw* 496; *StryjKron* 220, 522; drudzy fię fámí niemiłofiernie bicziá *ReszList* 176; *WujNT* *Matth* 19 *arg*, 19/12, s. 80, *Matth* 27 *arg*, *Mar* 5/5, *Ioann* 8/22, *Act* 16/27; *SkarKaz* 382b; *CiekPotr* 42; *GoslCast* 36.

Wyjątkowo w innym przypadku (1): Skoro fie Witulf dowiedzyá/ ktore winnieyfze nálezyño być/ tym fie fámym obieřic kázá *BielKron* 383v.

W charakterystycznym połączeniu: sam(i) się zabi(ja)ć (poza-bijać) (43).

ß. *Z własnej woli* (40): *OpecŻyw* 161; *PatKaz* III 108v; *BielŻyw* 148; fwiéti mąż Paulinus bikkup Nolanfki, fám fie dáł w niemolá [!] [sese in servitute tradidit] za fina iedney wdowy vbogiej. *MiechGlab* 48; bo fię on fám zanas offiarowáł *SeklKat* Y3, Y3v; Iż fá wáfálfł/ ktorzy fye fámí trzebyá álbo wáfálfł dla kroleftwá nyebeyelkyego *KromRozm* II x4v, r2v; Bowiem ten káptán Pan Iezus Kryftus/ fám fie iefť wydáł ofiárá wdzyeczną zá nas

LubPs Z2; *KrowObr* 20v; *Leop Gal* 1/4; Ale profity lud Kmiecicy w wielkiej niewoli/ á fámí fie w nię przedawáią. *BielKron* 437; *GrzegRóżn* B3v [2 r.]; *Mącz* 167b; *SarnUzn* F4v; *RejAp* 28; *HistRzym* 87v; *RejPos* 60; Wiedzciefz o tym żeście fie fámí od tey fpołeczności świętych oderwáli/ y odłączyli *WujJud* 137v; *WujJudConf* 244; *RejPosRozpr* b3v; *RejPosWstaw* [21³]v [2 r.]; *SkarŻyw* 91; *ArtKanc* B6 [2 r.]; Sam fie poniżył/ sftawfzy fie połufznym áż do śmierci *WujNT Philipp* 2/8, 2. *Cor* 12/15, s. 678, 742, 832, *Iudae* 19, s. 836 [2 r.]; *SiebRozmyśl* [M2]; *PowodPr* 54; *SkarKaz* 243b; *SzarzRyt* B3.

W charakterystycznych połączeniach (o ofierze Chrystusa): sam się (wy)dać (podać) (9), ofiarować się (7), poniżyć (uniżyć, zniżyć) się (4).

Wyrażenie: »sam wedle swojej wolej« (1): która [złotnica *babilońska*] fie wzłociłá/ vpftrzyłá/ vperliłá fámá wedle fwoiey wolej *RejAp* 158.

γ. O nieprzewidzianym skutku własnego działania: wbrew woli (94): *BierEz* Lv; Mowi tu święty Ián zlotoufty/ ijż Pilát tymi flowy fám fie ofądził ij potępił *OpecŻyw* 131, 94; kto iá [krew] beziernie á nie potrzebnie pułzcza: fám fie żywota zbawia *FalZioł* V 61v; *BierRozm* 8; *RejJóz* F4, H7v; Bo fie tem yuż fám fkazuge Kto Decretu nieprzymuje *RejKup* z3v, i5v, n3, r6v, x4v, x8, bb2v, dd2v; *KromRozm I* C3v; *MurzHist* P2; *KromRozm III* D5, E4v; *BielKom* Dv, E8; *RejWiz* 19 [2 r.], 38v; *Leop Prov* 6/3; *RejZwierc* 3, 22, 24, 138v; *OrzRozm* Fv; przewleczeniem wálki á niezgodámí wielkiemi fámí Grekowie gdyby fie zwalczyli/ on [Amurates] by ná nię [.] fpracowane [...] vderzył *BielKron* 240, 85v, 196v, 201, 356, 417v; *KwiatKsiąż* L3; *Suere* aliquid capiti suo, Sam fie w yákie niezczęście wpráwić. *Mącz* 433b, 14d, 32c, 35a, 67c, 79d (9); *OrzQuin* Ov; *GórnDworz* D4v, Ee4v; *RejPos* 225v *marg*; *RejZwierc* 245v; iefliby fálfzywie przysiągł/ przeklina fie fám/ y odeymuie fobie wfpomózenie *Bołkie* *WujJud* 61v, 9, 58, 125, 146v *marg*, 214v [2 r.], L15v, L17; *WujJudConf* 49, 125; *Strum* F3v; widzifz iáko fie éi fłepi wodzowie fámí w doł głęboki wpráwiuá *CzechRozm* 26v; *SkarJedn* 74, 161; *MWilKHist* H3v; *CzechEp* 249, 267; *ArtKanc* S4; *GórnRozm* M; *ZawJeft* 40; *WujNT* 529, 1. *Tim* 6/10; *SkarKaz* 352b [2 r.]; fám fie winnym czyni Kto fie gniewa *CiekPotrzym*)(3v).

Z okolicznikiem przyczyny zawierającym zaimek „swoj” a „twoj” (13): nie mogliých iego powiadania tak barzo zgánić iáko fie on fám potępia mowá fwoią. *BielŻyw* 73; *LubPs* C2, Kv; wfidliłeś fie fám słowy wfth twoich *Leop Prov* 6/2; iáko też oni fámí fwemi fie fámółwkámí ábo fídlámí wiążá/ ktore mniemáią żeby ná niźfze [lege: insze] wczynili. *GrzegRóżn* D2; *Devincire* se scelere, Sam fie dla złego swego wczinku w kaźń wpráwić. *Mącz* [497]b; *OrzQuin* Aa2v; *SarnUzn* D3v; *SienLek* 10; Sam fwym vporem narychley fie zdrádzi. *RejZwierc* 215v; gdyż fie fámí fwemi włafnemí fpráwámí wydawáią. *RejPosWstaw* [41³]; *WierKróc* A4v; *CzechRozm* 134v.

W charakterystycznych połączeniach: sam się (o)sądzić (osądzać) (15), wydawać (4), z(a)wodzić (5), zdradzić (zdradzać) (14).

αα. Z podmiotem nieosobowym (4): która [alkumija, tj. *alchemia*] fie iáwnie fámá w fwey nizeczemności wydawał/ gdy to obiecuie dáć z náuki/ czego iey przyrodzenie broni *BielKron* 26, 362 [2 r.]; Dla tych tedy rofterkow y zaboyftw wnątrzných pogáńfkich Tátárfkich/ gdy fie fámó złe biło/ wiele Xiążát Rulkich [...] iárzmo Tátárfkie [...] z fzzy fwoich zrzucili *StrykKron* 416.

b. Siebie samego i jeszcze kogoś a. coś (3): ciefz że się y fám y drugiego tym czým Pan ciefzył *Marę* *BialKaz* D2v; A nimby woyfko dofzło, tymby fie fámó znędziło, y ónby kray znędziło ciągnąc *SarnStat* 135; ktoremu fie zá to/ iż ich krwią fwoią odkupił/ fámí y wfzytko fwoie oddádzá. *SkarKaz* 456b.

c. Siebie a nie kogo innego (30): *Lekáru* wleczy fie fám. *BierEz* L; *SeklKat* Q3; *RejKup* o6v; czego iefli nie chcecie wczynić/ będziecie fie fámí winowác/ gdy zwycięży Alexander. *HistAl* D8; *LubPs* aa6 *marg*, ddv; *Leop Luc* 4/23; iedno fie tylko fámí páftryrze

páli nie páfąc owiec mych. *BibRadz Ez* 34/8; dáli to ná wolá fámemu iednemu *Bilkupowi* *Iákubowi* w moc/ iáko mądremu á wczonemu/ kogo on chce miedzy imi wybráć/ y wybrál fie fám. *BielKron* 186, 126, 460v; *GrzegRóżn* O2v; *Mącz* 333b; Głupi kto iednego ciefzy á fám fie ciefzyć nie vmie. *RejZwierc* 151 *marg*; A fufznieybchmy fie fámí winowác mieli niźli iż winuiemy przyrodzenie. *RejZwierc* 157, A6v, 74, 80; *WujJudConf* 117; *ModrzBaz* 81v, 88; Więc ia podobno z mnieyfzym niebefpieczeńftwem Grzełfę: bo fám fie tráce fwym wfzeteczeńftwem. *KochOdpr* B3; *SkarŻyw* 188; *KochTr* 25; Ich Mość bowiem *Práćci*/ fámí fie duchownymi zowiá: á infzych wfztykch świeckimi názywáią. *NiemObr* 83; *BielSjem* 8; Ze co drugim chćiał rádźić/ fám fye nie rátuie. *KochPieś* 39; *Phil* B4; *SkarKaz* 316b; *CzahTr* K4v.

B. Z czasownikiem wzajemnie zwrotnym: jeden drugiego; in vicem Vulg (67): *BierEz* S2v; [*Aleksander do Porrusa*:] Nie ieft ci to czeńć kxiáżęciu potracić z obu ftron ludzi tak wiele dla iednego abo dwu, przetoż fie wfpołu fámá biwa *BielŻyw* 159; weszli w puftynie wielkie/ gdzie bylo zimno á ciemnofć wielka ták iż fie fámí [inter se] ledwo poznáwáli *HistAl* Iv; obroćli ich miecze Pan Bog ná fie/ iż fie fámí bili *Moábitowie* z *Ammony* *BielKron* [85²]; widano wielkie cudá na niebie/ ták iż fie fámí komety tłučky/ tákież gwiazdy. *BielKron* 163v, 48v, 50, 54v, 64v, 117 (23); ták pomiełzanie mowiac fámí fie fpołem nie rozumieá *GrzegRóżn* H2, C4; *KochSat* A4v; *Mącz* 192d; *Prot* B2v; iáko ony woyfká zwádzifzy fie/ fámí fie poráziły *RejPos* 46, 16 [4 r.], 17, 50v, 264v, 334; Głodne to więć láto czúia! Gdy fie fámí *Krucy* kluiá *RejZwierc* 235, 205v, 264v; *BielSpr* 65v; *WujJud* 132v; *BudBib* 2. *Par* 20/22, 2. *Mach* 12/22 [2 r.]; *MycPrz* I Bv; Zá cżem też fámí [...] wzaiem [ipsi ... mutuo] fie obwiniáią/ y obraniáią *ModrzBaz* 2; *SkarJedn* 24; *NiemObr* 121, 143; *WerGość* 232; Ale fie wy podobno wolićie gnieść fámí/ Włzędzie pełno ieft niezgod/ waśni/ miedzy wámí. *BielSen* 12; *BielRozm* 5; *GrochKal* 14; *WujNT Gal* 5/15, s. 836; *PowodPr* 79; *SkarKaz* 241b, 275b, 382b; *SkarKazSej* 673b, 675b [2 r.]; *KlonWor* 10.

2. Z zaimkiem zwrotnym; seipsum(-os) HistAl, PolAnt, Vulg, Mącz, Modrz, JanStat; ego ipse, semetipsum(-os) HistAl, PolAnt, Vulg, Mącz, Modrz; tu ipse, nos ipsi PolAnt, Vulg, Mącz, Modrz; tumetipse HistAl, PolAnt, Vulg; vos ipsi Vulg, PolAnt, Modrz; nosmetipsi Mącz, Vulg, JanPrzyw; vosmetipsi Vulg, PolAnt; se solum Mącz, Modrz; ego solus, solus tu PolAnt; egomet, nosmet Mącz (2973):

A. Z zaimkiem właściwie zwrotnym (2866):

„Sam” w mianowniku (1273): *MetrKor* 34/134v; Widząc iże iuż vmrzeć miał/ Sam ná fie tákó nárzekał *BierEz* K2v, N3, O2, O2v, P3, Q4v, Rv [2 r.], R2; *OpecŻyw* 1v, 2, 35, 63v, 94 (14); *ForCnR* D, D3v; *PatKaz III* 101, 113v, 148, 149, 151v; *TarDuch* C5; *FalZioł* +2v, IV 38b, V 26, 70v; Sam o fobie na obie fthronie miernie mowić *mafz* *BielŻyw* 88, 31 [2 r.], 51 [3 r.], 61, 71, 77 (19); *BielŻywGlab* n1b 10; *GlabGad* B5, N6; *BierRozm* 25; *KłosaAlg* B; *LibLeg* 7/68v, 10/154v, 11/41v, 75; *WróbŻołt* Ev, E6, M8v, N, 43/16 (9); *RejPs* 53 [2 r.], 54, 110, 120, 123 (9); *SeklWyzn* b4, b4v [2 r.], D, Dv, f4, g2; A gdy niemafz towarzyszá/ więcz fobie fám náfmiefzy *RejJóz* C5, B6v, D2, D2v, N; *LibMal* 1546/110, 1547/126v; *SeklKat* H, I2 [2 r.], I2v, K2v, L2v (26); *RejRozm* 393; *RejKup* h3, h7, Iv, k4v, Mv (14); *RejKupSekl* a3, a3v, a5; *ZapWar* 1549 nr 2662 [2 r.], 1550 nr 2676 [2 r.]; *HistAl* Bv, E5, G2, H4v, L8, N4; *KromRozm I* B3v, C3v, I3v, Kv; fám przećiwko fobie nie kto infzy przećiw ięmu/ fkaręę położył *MurzHist* C3v, B2, D, G4, Hv, I (9); *MurzNT* A4, 10v, 21 [2 r.], 38v, 51 [2 r.] (10); *KromRozm II* b, d3v, e3, f4v, k2, t2v; *KromRozm III* B6v, G [2 r.], H5, I2, M (11); *Diar* 48, 69, 86; *DiarDop* 104; *BielKom* B3, B7v, B8v, Ev, F7v, F8v; *Orator* nye fám dla fiebye ma fie orátoriey wczýć/ ále dla inflych ludzi *GliczKsiąż* K5, A2, Cv, C5, C8v, D3 (16); żeć ten wfzechmocny Pan/ Obráł fobie s podziwieniem świętego cżłeká fám *LubPs* B3v, C3v *marg*, N4, P6v, X4, Z2 *marg* (9); *GroicPorz* y4, ee; Będę fie fpowiedáł náprzećiwko fobie fám Pánu Bogu *KrowObr*

159, C3, C3v, 4 [2 r.], 11v, 13 (32); *RejWiz* 14, 16v, 29, 44, 52 (14); Będziefz miłował bliźniego twego/ iáko łam siebie. *Leop Matth* 22/39, *B4v, *Lev* 19/18, 34, *Ios* 24/21, *Iudic* 5/9 (17); *OrzList* b, d3v, e2, e3; *RejZwierz* 18, 20v, 55, 103, 108v, 115; o kimże tu Prorok mowi? famli o fobie czyli o kim innym? *BibRadz Act* 8/34, *Gen* 22/16, 3.Reg 2/23, I 323c marg, *Prov* 9/12 [2 r.], 26/16 (20); *OrzRozm* C4v, D, F, F2 [2 r.], G3v (17); Plato [...] powieda być duŕŕę nieiáką bytność łamá siebie rufzáiác *BielKron* 127v, 4v, 41, 51, 52, 61v (38); *GrzegRóżn* Bv [2 r.], B3 [2 r.], B4v marg, Hv, H3 (10); *KochSat* B, B4v [2 r.], Cv; *KwiatKsiąż* A3v, K3, L3v, Q2, Q3; *Convoluti* in semel dracones, Smokowie łami w fię wokoł skrąŕeni. *Mącz* 507a, 14b, 25c, 33d, 62d, 69d (71); ábyfmy fye przed tym á niŕŕli budowác poczniemy/ všiadfzy łami z fobá poráchowáli *OrzQuin* 13v, A2, E3, F2, M3v, Nv (14); *Prot* D2v, D4; *SarnUzn* C, G6v [2 r.], G7; *StenLek* a4, 1v, 11, 56, 105; *LeovPrzep* H4; *RejAp* 19, 29, 59, 71v, 77 (14); bo głupi człowiek ofzukiwa łam siebie/ á łam fobie ieft kłámca *GórnDworz* Ee4v, D4v, Ev, E8v, F3v, F6v (34); kąt co ieft między e.c. y c.d. obiemá Klinóm ieft fpólny/ y łam fobie równy. *GrzegGeom* N4v; Vŕŕyŕawfzy to Domician/ rzekł łam ku fobie: [...] *HistRzym* 59, 13v, 14, 19v, 25v, 33 (9); A ták nic fie nie fráŕyucie/ mowiac łami fobie: co będyemy ieść/ ábo co będyemy pić *RejPos* 217, 7v [2 r.], 10, 15v, 30v, 39 (72); *RejPosWiecz*² 92v; *RejPosWiecz*³ 98; *BialKat* d2, 1v, 16, 23v, 38v (16); *BielSat* G3; *GrzegŚm* 26, 46; Zyczyłábych iey tego iáko łamá fobie. *HistLan* C4v; *KuczKat* 5, 65, 140, 170, 180 (10); iŕ człowiek nie łam fie tylko fobie rodzi iáko bezrozumne ŕwirzę *RejZwierc* 103, A2v [2 r.], 12v, 13, 13v, [28³]v (55); *BielSpr* 39v, 44v, 47v, 66; *WujJud* a6, 9v, 33v, 47, 47v (29); *WujJudConf* 23, 42v, 84, 177; *RejPosRozpr* b3v, c [2 r.]; *RejPosWstaw* [21¹]v [2 r.], [21³]v, [41²], [41²]v, [41⁴]v, 42, [110²]; Dobrzeli czyniŕŕ że fię gniewaŕŕ (łam) ná fię? *BudBib Ion* 4/4, 2.Esdr 6/8, *Ier* 2/17, *Ion* 4/9, *Eccli* 24/40, 2.Mach 4/24, 9/18, 22; *BudBibKaw* A3v; *HistHel* B2v; *MycPrz* I [A]3, II A2; *Strum* P2v; *BialKaz* B4v, C, Dv, L; *BudNT Rom* 2/14, 2.Cor 13/5; *StryjWjaz* A4; iŕ Bog iáko Ziemie ták y niebá nie łam dla fiebie wczynił *CzechRozm* 124, Av, 1v [2 r.], 4v, 5, 7 (35); *PapPan* P; *KarnNap* D2v, D3, Ev, F4; iefli kto ieft táki/ coby okrom towarzysŕŕwa ludzkiego żyć mogł/ á nikogo niepotrzebuiác łamby z fobá przeŕŕawał *ModrzBaz* 3, 1, 3, 4v, 9, 17v (35); *ModrzBazBud* 5; *SkarJedn* 24, 32 [2 r.], 34, 162, 170 (10); O fobie niechay dzierzy/ ŕeby ták był groŕny/ Iáko fię fobie łam zda. *KochOdpr* Cv; *Oczko* 3v, 24, 34; ZEbyŕŕ poznał/ o iáká nas oni przodkowie náŕzy wtrátę y łami fiebie przypráwili *SkarŻyw* 261, A2v, A3v, 29 [2 r.], 31, 32 [2 r.] (56); wyzei pomienionemu Grzegorzewi obiecuie pokoi wieczny łam od ŕiebie y przyiaćiol swych będuących [tj. przysŕŕŕch potomków] *ZapKościér* 1580/6, 1579/1v, 2 [2 r.], 2v, 3v, 1580/4 (23); *KochTr* 21; *MWilKHist* E[3]; *StryjKron* 279, 442, 596; A k temu! [papierz] kaŕze fię łam zá Bogá chwálić *CzechEp* 421, 7, 10, 18, 22, 29 [2 r.] (43); *CzechEpPORz* **3; *KochJez* A4; *NiemObr* 85, 95, 105, 115; Nie lutuiećie prac/ dŕzieći/ dobr/ y łami ŕiebie. *KlonŻal* A2v, A3v, C2v, C4; *KochPhaen* 22; *ReszPrz* 14, 17, 60, 61, 63, 64; *ReszHoz* 136, 137; *ReszList* 152; *WerKaz* 286; *KochPieś* 5, 10, 38, 46; *KochSob* 68; *PudlFr* 69; *ArtKanc* I19v, M3 [2 r.], N7, N8, P6, S16v; Ani Kŕŕŕŕwá/ áni Kroleŕŕwá/ áni Monárchiey nieprŕzyiaćiel nie lkáŕzi/ ále łamo to ŕiebie káŕŕde/ gdy czás lkáŕzy [G sg od „skaŕŕŕ”] przydŕŕie zepłúie. *GórnRozm* M2v, E3v, H3 [2 r.], I3v, N; *KochWr* 21, 22; *KochWrJan* 18; *PapUp* C4v, H2v, L2; *ZawJeft* 39, 43; *ActReg* 31, 40, 80, 161, 164; *Secum* – Sam zlobá. *Calep* 961a, 92a, 244b, 458b; *GostGosp* 28; *Phil* B, C2, D, D4, E4 (11); *GórnTroas* 54; *KochPij* Cv; *GrabowSet* O; *KochFrag* 27, 47; *KochFragJan* 4; *OrzJan* 14, 41, 43, 61, 101, 123; *LatHar* 78, 103, 190, 216, 383; Cnotá łamá fobie ieft y pewná zaŕŕuga/ Sáma fobie nadgrodá *RybGęŕŕli* D3v; nie przyŕŕzedłem łam od ŕiebie: ále ieft prawđziwy ktory mię poŕŕał *WujNT Ioann* 7/28, *przedm* 7, 12, 27, *Matth* 16/24, 23/31 (94); *JanNKar* B2, D2; *SarnStat* *4v, 17, 389, 541, 753 (9); *PowodPr* 9, 23, 24, 26, 58 (9); Pan Bog w náurze tylo ŕwey/ to ieft łam w fobie wpodobánie ma *SkarKaz* 118a,

7b, 39b, 81a, 85b, 117b (35); *VotSzl* E2v; *CiekPotr* 18, 35, 48, 53, 71, 75; *CzahTr* C4, H, Kv, K2v; *GoslCast* 24, 34, 38, 67; *SkarKazSej* 658a, b, 660a, 666a, b [3 r.] (16); *KlonFlis* E2v; [Judasz] Sam dał Sentencyá Ná fię *KlonWor* 31, *ded* **3, 31 [2 r.], 61, 70; *PudlDydo* B; *ZbylPrzyg* B; *SzarzRyt* B4, C3v; *SzarzRytJSzarz* n1b 2.

~ *Celownik w zdaniu bezpodmiotowym* (1): Dla ktorych [ŕlawy, majętnoŕci, ŕywota] áni fie łamemu przez fie áni przez kogo inŕŕzego/ áni teŕŕ przez wráŕd mŕćieć wiernemu nie gođŕi *CzechRozm* 247. ~

„Sam” w przypadku zgodnym z zaimkiem zwrotnym (448): *OpecŻywSandP* ktv; Człowiecze pomni á łamego fie poznay, poznay ktos ieft *BielŻyw* 170, 20, 81, 82, 125, 126, 139 [2 r.]; *GlabGad* K7v, L6v; *RejPs* 204v; *RejKup* g6, r6v, cc3; Baŕylyfŕek [...] widzac łamego fiebie w zwierciadle nátychmiaŕŕ zdechł. *HistAl* L, C3, G6v; *KromRozm I* O4v; Coŕŕ to wđzy za vpór? ktorá fame⁸⁰ fiebie niemiłoŕŕ? *MurzHist* N, M2v; Iáko latoroŕŕ niemoŕze owocu przynieŕc od łamy ŕiebie/ iefli by na maćiy nietrfał *MurzNT Ioann* 15/4; Zaŕŕie tedy wczniowie poŕŕli do łamych ŕiebie. (marg) ŕiebie ábo fwych domów (–) *MurzNT Ioann* 20/10, k. 73v, *Matth* 22/39, *Luc* 9/25, *Ioann* 17/5; *KromRozm II* o4v; *KromRozm III* M6; *GliczKsiąż* G2v, O2v; Tu rozumie ty wŕŕytki/ ktorzy dŕŕiŕ łamym fobie przywáŕŕczáia wlaŕny tytuł á imię koŕcioła ŕwiętego *LubPs* A4, F4, Hv marg; iŕ to co nam pođał/ wŕiaŕŕ nie od łamego fiebie/ ále od Pána Kryŕtuŕŕa *KrowObr* 203, 8v, 10, 10v, 12v, 16 (30); *RejWiz* 62; ktory [Chryŕtus] fie dał łamego odkupieniem zá wŕŕyŕŕkie *Leop* 1.Tim 2/6, *B2, *Ps* 30 arg, *Luc* 10/27, 29, *Eph* 2/15, 16; *RejZwierz* 5, 76v, 109v; Miłuy Pána Boga twego ze wŕŕytkie⁸⁰ fercá twego [...]. A bliŕniego twego iáko łamego fiebie. *BibRadz Luc* 10/27, *Lev* 19/18, *Iob* 40/3, I 471a marg, *Sap* 2/13, *Eccli* 33/18 (24); *BielKron* 82, 150, 173v; *GrzegRóżn* B2, D2, E3, Hv, H2, I2; *Mącz* 151b, 349c, 368a, 464a, 468a; *GórnDworz* I7v; *BialKat* 271 [2 r.]; *RejPos* [219]v, 229; *RejPosWiecz*³ [97]v, 98v; *GrzegŚm* 21, 22, 26, 38, 46; *KuczKat* 170; *RejZwierc* 145v; *KochMon* 30; *WujJud* 45v, 53v [2 r.], 238v, 264v; *WujJudConf* 30v, 99v; *RejPosWstaw* 21v [2 r.], [21²]v, [21³], [143²]v, [143⁴]; *BudBib Sap* 2/13; Wynifŕŕczéie przeto złoŕŕliwe⁸⁰ z ŕiebie łamych. *BudNT* 1.Cor 5/14[13], *Luc* 9/25, 1.Cor 9/19, 2.Cor 13/5, *Eph* 5/3[2]; nie tylko komu inŕŕzemu/ ále podczás łamym fobie wiele ŕzkodzá *CzechRozm* 136, A2v, A4v, 10v, 37v, 52 (45); *PapPan* E2v; *KarnNap* C3; Y Zbáwićiel náŕz przykłaŕdem łamego ŕiebie [exemplo sui]/ chce to po nas mieć/ ábyfmy drugich krewkoŕci naználi *ModrzBaz* 58, 17v [4 r.], 24v, 50 [2 r.], 56v [2 r.], 60v (15); *SkarJedn* 62, 185; Iáká ieft wielka roŕnoŕŕé łamemu fobie wŕiezenie záŕáć/ ábo ie od drugiego ćierpieć. *SkarŻyw* 473 marg, 29, 31, 32, 57, 98 (14); Iŕ my nie ieftefmy ták wielkimi nieprŕzyiaćioły Bogu y onym teŕŕ/ iáko fobie łamym. *CzechEp* 92, 7 [2 r.], 9, 35, 63, 92 (34); *CzechEpPORz* **2; *NiemObr* 32, 43, 44, 107, 109; *KochFr* 128; *KlonŻal* C2v; *ReszPrz* 100, 110; *WerGoŕc* 214, 245; *WerKaz* 286, 289; *KochWr* 24; *ActReg* 13; Philautia – Samim w fobie koghane [']. *Calep* 799b, 316b, 496b, [742]a, 841b; *Phil* C3, I, I4, M3, O3; *GrabowSet* D4; *OrzJan* 65; ábyfmy ŕiebie łamych fię wyrzekłŕy/ krŕyŕ náŕz zá tobá noŕŕli *LatHar* 308, +2v, +8, [+10]v, +++, 14 (50); ále odrzucamy pokrywánie frototne/ nie obchodzac fię chytróŕŕiá/ áni fałŕziác łowá Boŕego: ále okazánim prawdy zálećáiac fię łamych *WujNT* 2.Cor 4/2, *Matth* 7 arg, s. 30, 31, 63, *Matth* 19/19 (82); *WysKaz*)?(3v, 5; Y tym ŕiebie łame/ y ŕynaczká żywiłá. *SiebRozmyŕŕl* G2; *GrabPospR* K4v, M; *PowodPr* 34; *SkarKaz*)3, 117b marg, 244b, 279a, b (8); *VotSzl* B3, C4; Chcéŕz mi poŕytecznieŕŕzym byđŕ, niŕŕlim ia fobie Sámemu ieft. *CiekPotr* 47, 16, 21, 25, 70 [2 r.], 71; *CzahTr* B4, G2v, I4v; *GoslCast* 6, 43; *SkarKazSej* 661b.

~ *Celownik w zdaniu bezpodmiotowym* (2): Lepiey fie łamemu ŕiebie karać niŕŕli od innego *BielŻyw* 97; mordercá łamemu fobie być/ nie ieft to ŕadna cnotá *SkarŻyw* 29. ~

Dla obu typów łączliwości z zaimkiem (133):

~ *Anakoluty* (15): Rozumiećie ludzkiey potrzebie/ A zwlaŕŕŕczá kođzy dla łam ŕiebie. *BierEz* R2; Miłuy pana Boga zewŕŕifŕ-

»sam u siebie, w sobie« = *we własnym przekonaniu; in oculis suis PolAnt* [szyk 9:1] (9:1): *OpecŻyw* 76v; *Leop* YY4v; Nie chćiey być mądrym fam w fiebie *BibRadz Prov* 3/7, *Is* 5/21; Iákoż był wielce fam v siebie niłkim y práwie pokornym *SkarŻyw* 117; nie bądź mądry fam w fobie. *ReszPrz* 100; Niechże się v siebie fámí záfwe poniżamy *ArtKanc* P8v; żebyście nie byli fámí v siebie [vobis ipsis] rozumnymi (*marg*) ábo nádętymi. (–) *WujNT Rom* 11/25; Bądźmy málemi fámí v siebie/ ábyfmy v Pána Bogá byli wielkimi. *SkarKaz* 83b, 83b *marg*.

»sam przez się; sam od siebie, od samego siebie; sam z siebie, z samego siebie; sam u siebie« = *samodzielnie, dobrowolnie, osobiście; per semetipsum(-os) HistAl, Vulg, JanStat; per se(se) Mącz, Modrz, JanStat; a meipso, a semetipso, a temetipso, a vobis ipsis PolAnt, Vulg; per te ipse, sponte, suopte ingenio, ultro Mącz; ex meipso PolAnt; a se Vulg; per se et personaliter JanStat; per nosmetipsos JanPrzyw* [szyk 249:15] (142;35:5;76:5;1): *OpecŻyw* 66v [2 r.], 75v, 96, 119v [2 r.]; *MetrKor* 38/501, 46/46v; *WróbŻolt* Q3; Bo fnadz kom ia tobie powinen to fam v fiebie dobrowolnie fáłką fwą z mię nágrádzáfł *RejPs* 205v, 86, 116, 146, 207; yłch jako flam s fzyebye przyczini obrazenya prziyafzny y przimyerza, nykomv nyedawa. thak nyewneth za cziam [lege: czyją] powyefczyą kv srzvczenyv yey fzye fkvapy. *LibLeg* 11/171v, 11/39v [2 r.], 41v, 136v [2 r.], 138, 171; *LibMal* 1545/97, 1548/142; *ZapWar* 1545 nr 2646; *SeklKat* P3v; *HistAl* Ev, H8; *MurzNT Ioann* 18/34; *KromRozm II* g4v [2 r.], p3v; *KromRozm III* B2, B6, F7v, G4, G8v, H, O4; *Diar* 33; nye potrzeba dzyatek młodych záfraz rozumey náuk vczyż/ ále tylko ná tho ony wyesł/ áby pirwey czytać y piłać przez fię fámý mogły. *GliczKsiąż* I8, H, O2; *LubPs* T *marg*, aa5v; *GroicPorz* f2, v; rády ktorą on mnie/ áłbo fam przez fię/ áłbo przez liłt/ áłbo przez polłá obiáwi/ ku iego flkodzie žadnemu nieobiáwię. *KrowObr* 127v, 5, 52v, 127v, 128, 128v, 233v; *OrzList* hv; Gdy iuż [drzewa] wypufzczáią liłtki/ thedy wy fámí z siebie poznawácie żeć iuż blifko láto. *BibRadz Luc* 21/30, I 12b *marg*, Ps 99/3, *Ioann* 7/17, II 130c *marg*; boć thu fam s fiebie nic niepiłżę/ iedno co w Láćińłkim nápiłano. *BielKron* Mmmm2, 56v, 119, 229v, 306v, 307 (9); *KwiatKsiąż* A4 [2 r.], C3v, F2; Nemine tradente didici hoc, Náucziłem fię fam tego przez fię. *Mącz* 93a; Sponte [...]. Z dobrej woley/ fam z fiebie. *Mącz* 410c, 71d, 105b, 172d, 187b, 258b (16); *OrzQuin* G, P4v; *RejAp* 4, 4v; *GórnDworz* F3v, Dd2, Ii6, Kk4, Ll2; KSyążki ty [...] ták fą nápiłané/ áby ié káfdy fam przez fye mógl wyrozumić *GrzepGeom* B4, B2v; *RejPos* 38v [2 r.], 42v, 49, 51 [2 r.], 61v (22); *BialKat* 38v, 86, 161, 381v; ktorey [młodości] tylko mądrosći ludzkiey niedofława/ do ktorey iednák może przez sie fámá przyść zá czáfem *KuczbKat* 395, 1, 225, 300, 415; *RejZwierc* 47v [3 r.], 52; *WujJud* a7, b2, 64 *marg*, 80v, 144v, 206v, 234v; iz ia od siebie fámego nie mowilem/ ále ktory mię posłáf oćiec. Ten mi rofkazanie dał/ cobym rzekł *BudNT Ioann* 12/49, *Ioann* 7/17, 8/18[28], 11/51; *CzechRozm* A7, 53 [2 r.], 81, 88, 88v (22); *KarnNap* Dv; *ModrzBaz* 39, 45, 66v, 74; *SkarJedn* 280; ifz niemáiec nigdy náuczyćielá [...] fam przez fię wfzytkiego fię náuczył *SkarŻyw* 411, 131, 142, 252; wfzyłcy iednofłaynie fámí od fiebie ony Ziemie Stawanłkimi [...] názwáli *StryjKron* 95, 95; iefli czynił nie z siebie/ ále z woley y mocy Bogá oycá: tedy iuż czynić nie mógl z fámego siebie/ ále czynił z Bogá oycá. *CzechEp* 199, 20, 79, 108, 118, 143 (15); *NiemObr* 105 [2 r.], 106 [3 r.]; Oracz fię fam od fiebie žaden nie náuczył/ ále fię tego od oraczá vczyż mułi. *ReszPrz* 101; *BielSjem* 12; *ArtKanc* E20, H15v; *GórnRozm* G3v; *Paprup* Lv; *ActReg* 137; Wielka chlúbá záprawdę/ komu to Bóg dáie/ Ze czego z przodków niéma/ fam przez fię dofláie *KochFrag* 42; *OrzJan* 34; *LatHar* 147, 190, 246, 571, 643; iz Pan Christus [...] może wfłáwicznie/ y fam przez fię y przez flugi fwe vrząd kápláńłki fpráwováć *WujNT* 766, *przedm* 27, s. 60, 64, 154, 211 (24); izby káfdy z Rycérztwá fam przez fię [solus per seipsum *JanStat* 335] fluyół/ nie przez namiáłtká/ áni przez fwé flugi. *SarnStat* 428, *5v, 13, 164, 258, 463 (23); *GrabPospR* M2v; *SkarKaz* 347a; *GosłCast* 11.

»sam przez się, z siebie, od siebie, w sobie« = *w sposób naturalny, samoistnie, samoczynnie; sponte (sua) Vulg, Mącz, Modrz; (solus) per se Mącz; a semetipso, ultro Vulg* (17:14:7:2): iefłli ono Łożyłko nie może być rychłó przerwane fámó przez fie, baba natich miałł paznogty fwemi ma ono znienáglá drapiąc: rozłargnąć *FalZiol* V 20c, IV 53b, V 69; á tak fie w nim [mięsie pieczonym] pory zamkną iz wfzyłka iego wilgotnoć wnątrž zofłanie, przeto fie ono tam trawi fámó w fobie *GlabGad* H3, G3, H3; *RejPs* 116; *KromRozm III* D5; Nie będziecie fíac áni żać/ tych rzeczy ktore fie ná polu fámó od fiebie rodzą *Leop Lev* 25/11, *Lev* 25/5, *Deut* 29/23; Automata, Co fie fámó przez fię rułza/ yáko fą zegáry *Mącz* 22a; Insitivus, Wfzczepiony Włádzony. To yełt nie fám z fiebie vrosły. *Mącz* 387b, 22a, 137a, 353d, 387b, 419d, 480a; *SienLek* 199; *GórnDworz* Ff2; *RejPos* 60v; *RejPosWiecz*² 93; *GrzegSm* 51; *RejZwierc* 232; Bo Kościól iefł ono miáłto/ ktore ná gorze vsiádló/ á fámó z siebie w oczy nam wchodži *WujJud* 131; *ModrzBaz* 8v, 54v; kto mi kazać wierzyć może/ áby żełazny krułzec/ w žiemí fam z siebie palić fye miał? *Oczko* 7, 17v, 26v; *Calep* [867]a; *GórnTroas* 24; *WujNT Mar* 4/28, *Ioann* 15/4; *JanNKar* B; *SarnStat* 121; *PowodPr* 46; A izby ten fkarb Rzeczypołp[olitej] y fam przez fię pomnáżác fię mógl/ tedy [...] *VotSzl* D4; *SkarKazSej* 698b.

»sam(o) przez się« = *bez dodatków, domieszek; tylko to* [szyk 17:2] (19): Też łok tego ziela pithy fam przez fię albo z wodką mleczową, tho picie vzdrawia rospadłiny *FalZiol* I 6d; *KromRozm I* H[3]; gdy się trafi [litera H] wfłowie napiłaná/ niemábyć fama przez się wymáwiána ale zdrużáf blifłá literą *MurzOrt* Bv, B3; *RejAp* AA2; *RejPos* A6; *BialKat* 383v; *KuczbKat* 170; *WujJud* 233; *CzechRozm* 86v, 88, 202v; bo ácz wodá fámá przez fye léczy/ y pewná pómcó dawa/ wfłákoż iefli iefłcze infżé Lékárftwá przyłtápiá/ přędzey y znácznię to fpráwić może *Oczko* 28v, 16v, 17; *CzechEp* 345; *OrzJan* 82; *WujNT* 333; Bo mowá/ [...] Sámá przez się nic nie iefł/ bez vczynku *GosłCast* 38.

»sam przez się, od siebie, z siebie« = *sam* (w różnych znaczeniach, zaimek zwrotny nie wyraża własnego znaczenia) (5:1:1): Sámá fie ty od fiebye miłufiez *BielKom* E; Ferres eatenus quoad per se negligeret eas leges, Ták dlugoby cierpiál pokiby tylko fam przez fię tych wfław omiefłkawał. *Mącz* 98c; Res ipsa indicat, Sámá rzecz przez fię mówi. *Mącz* 353c; To iuż nic nie krzyw then co fłzczepił drzewo ono/ y drzewo fámó przez fię máłó winno: iedno iz niefláchetny robak/ ktory podgryza á pfluie drzewecżko ono. *RejPos* 204v, 217v; *CzechRozm* 90; Ná drugim záś mieyfcu [litera Y], odmienjá iuż náture fwoię w diphtong: y iuż nie idżie tpeo fámó z fiebie, ále literá druga, która idżie przed nią, ciągnie iá zá fobą, iáko tu, day, niechay, móy, twóy *JanNKar* G.

»sámego o sobie« = *osobisty, przez siebie wyrażony* (1): Abo-wim trudno człowyekowi poznáć/ kto od bogá [...] wykłáđ piłmá S. ma/ kto nye ma. Omyłna to rzecz. Sámego też o fobyie fwyádectwo w tey myerze báfzo nye pewne. *KromRozm II* l2v.

»sam z siebie, od siebie, przez się« = *z natury, bez wpływu z zewnátrž; e re ipsa nata Mącz* [szyk 32:1] (25:7:1): Oto tu nauka iz my fámí z fiebie nic dobrego nie móżem działác. *WróbŻolt* S6v, nn4v; *SeklKat* Y; iz žaden człowyek fám z fyebye pewney znáyomólci flowá bożego myeć nyemoże *KromRozm III* C, B8; *GliczKsiąż* L4v; iz flkoro dziećię máłé potżnie blegotáć/ naprzod fámó od fiebie náuty fię nieprawdy mowić. *KrowObr* 157, 153v; *BibRadz* I 5d *marg*; tedy ty co fam przez fię rad czyniż w fobie rozeznaway. *KwiatKsiąż* A4v, C4v; *Mącz* 94b, 353b; *GórnDworz* A2v, T8v, X5; *RejPos* 134 *marg*, 211v; *RejZwierc* 225v; *BielSpr* 71v; Mušimy pirwey być fpráwiedliwemi y dobreimi/ częgo fámí z fiebie žadná miárá mieć niemożemy *WujJudConf* 102, 63v; *RejPosWstaw* [41²]v; która to wodá/ iz ma fámá zšiebie wfłánoć tę purgowánia/ máłó miełżánia potrzebuie *Oczko* 20v; *SkarŻyw* 27, 28, 325; *KochFrag* 30; *ArtKanc* K3; *LatHar* 203; *WujNT* 164, 2. *Cor* 3/5; gdyż fam człowiek iefł z siebie niedofłáteczny/ y potrzeb swoich bez pomocy innyh ludži odpráwić nie może. *SkarKaz* 633a.

»sam w sobie, w samym sobie; sam u siebie, u samego siebie; sam z sobą, k(u) sobie, do siebie« [*podkreśla wewnętrzny proces myślenia lub odczuwania*] = *intra se(se) HistAl, Vulg, PolAnt; inter temetipsum HistAl; in corde suo, nos ipsi in nobisipsis, in seipsis(-o), in vobisipsis PolAnt; ad a. apud a. intra semetipsum(-um), in semetipsis(-o), ipsi intra nos Vulg; in animo, secum in anima, tute tecum Mącz [szyk 203:7] (148:2;24:2;26:5:3)*: Potym Ezop gdy ze fńa wftał/ Sam fie z fobą tako gadał: [...] *BierEz A3v, E2v, Lv, L4v, Pv; Mily Iezus [...] zarzewniwfy fie ij zafmucil fie fām w fobie OpecŻyw 68, 72, 75v, 104, 130, 142v; PatKaz II 60; BielŻyw 35, 153; WróbŻolt 31/5, 55/12; RejPs 22, 76v, 79v; (did) Iozeph iądż na pałac mowi fām k fobie o braciey (-) RejJóz O2, M5v; HistAl F2v, L7v; KromRozm I E2; GliczKsiąż M8v; MurzNT Luc 3/8; KromRozm III D2; A tak ya myfląc o tym mowiłem do fiebye fām/ [...] LubPs Rv, gg5; aby fie tym parał/ Czymby w fobie fwowolne fām myfli pokarał. RejWiz 8; że fie polękali wflythcy Narodowie okoliczni/ y práwie ftruchleli fāmi w fobie Leop 2.Esdr 6/16, Deut 6/7, 18/21, 4.Esdr 11/28, Ps 65/7, 3.Mach 7/5 (12); LeszczRzecz A3v; Co gdy obaczył/ wzgárdziła fāmá v fiebie [*in oculis suis*] pánią fwą. BibRadz Gen 16/4, Gen 16/5, 17/17, 18/12, 20/11, 27/41 (14); Pápiłtá odmowiłfzy Paćierze/ fām z fobą dłuwo w milczeniu był OrzRozm A4v, A4 [2 r.]; Rozważyłem ty wlyztyki rzeczy fām w fobie iáłnie BielKron 81, 5v, 13, 14v, 67v, 79 (15); Gaudere in sinu, Sam fie w fobie wefelić. Mącz 142d; Quid tecum murmuras? Co fām s fobą fżemrzelz/ mruczilz? Mącz 238a, 59b, 61c [2 r.], 63d, [95]d, 191c (25); OrzQuin C2v; ábowiem ktho fie godnym czuie/ kiedy widzi/ iż tego w nim profyacy nie znáią/ muśi fie gryść fām w fobie GórnDworz D7, Ff5v, Gg5; Vstyfzawfzy to mátká iego/ [...] myfliła fāmá w fobie rzekąc: [...] HistRzym [39], 9, 10, 26v, 36, 41v [2 r.] (33); Ale obacżże to fām v fiebie/ ielli [...] RejPos 142, 119v, 146v, 191, 193, 204v (17); GrzegŚm 9, 55; HistLan Cv, Fv; RejZwierc 36v, 60v, 73, 81, 90v, 122v, 162v; BudBib Ion 4/1, 4.Esdr 4/48, 7/15; BudNT 1.Cor 11/12[13]; tak żeby iuz fām w fobie zwąp- pił o zdrowiu fwym CzechRozm 206, 24, 173v, 257v; PaprPan Q; KarnNap A2; ModrzBaz 65v; SkarŻyw 172, 208, 286; WerGośc 268; WisznTr 30; PudlFr 42; LatHar 704; RybGęśli D2; A weftch- nąwfy w duchu [*ingemiscens spiritu*] (marg) To ieft, w fāmym fobie. (-) rzekł [...] WujNT Mar 8/12; A wiedząc Iefus fām w fobie iż o tym fżemráli wczniowie iego/ rzekł im: [...] WujNT Ioann 6/61, Matth 3/9, 9/3, 21, 16/7, 21/25 (22); Iam iuz tak poftánowił v fiebie fámego CiekPotr 56; Sam v fiebie takowa ná potym rzecz fchwalifz. CzahTr I4; PaxLiz B2; SkarKazSej 696b.*

~ *W charakterystycznych połączeniach: sam w sobie, z sobą, u siebie, k(u) sobie, do siebie boleć, czuć, dręczyć się, dziwować się (2), (za)frasować się (być frasownym) (10), gadać [= myśleć] (2), gniewać się (3), gryźć się (6), w milczeniu być, modlić się, mówić (rozmawiać) [= myśleć] (38), myślic (pomyśleć, rozmyślać, rozmyś- lić) (53), nadzieję mieć, naśmiać się, obaczyć, odpowiadać, opla- kawać, osądzić (2), być pilen, podnaszać się, pokarać (się) (3), postanowić (3), poznać (2), rozbierać, rozeznac (2), rozrzewnić się, rozważyć (rozważać, uważać) (13), rzec [= pomyśleć] (11), schwalić, struchleć, szacować, szemrać (2), szeptać, ślubić, umiar- kować się, uradzić, uspokoić się, uśmiechnąć się, uznać się, uznawać, weselić się, wiedzieć (2), wzdychać (westchnąć) (4), wzgardzić (2), zasmucić się, zdumieć się, zeznać, za złe mieć komu, znać, ża- lować, żać się [= ulegać zazdrości]. ~*

»sam w sobie, w samym sobie; sam(o) przez się, z siebie« = *jako taki, odrębnie rozpatrywany (najczęściej jako obiekt charakterystyki); ipse per se Mącz, Modrz; in seipso PolAnt; ex se, per se Modrz; in semetipso Vulg; (ipse) in se JanPrzyw [szyk 197:10] (112:2;54:39); ForCnRWiet Av; PatKaz III 102; Absolute, szamo w sobye, osobnye BartBydg 241; Luczko yesth znakomythe flamo przedfzye [lege: przez się] MetrKor 57/115v [idem 59/273], 57/116v, 117, 118, 59/273, 275, 276, 278; Sama w fobie Manna ieft niebarzo biała FalZioł III 4d, I 76c, 149a, IV 38a, V 3v, 5v; Ale miód chocia fām z fiebie ieft lipki y klijowati, wfzakoż dla fwey*

ciepłoci też wyfufza *GlabGad G7v, E3v, E7, E8, G2, G7v [2 r.] (22)*; Potym [*po liczbie 2*] ieft troycza pirwfa licżba nie rowna/ wfzakoż fama w fobie doskonała *KlosAlg A2v, A2; KromRozm I G; MurzNT Matth 13/21; KromRozm II b2, lv, n4v, x4; KromRozm III B8, D5; LubPs E3; KrowObr 43v [2 r.], 97, 111v, 114v, 222v, 225, 232v; RejWiz 119v; Leop Matth 13/21; Przywileie poſpolite y ofob- liwe nie máią inák być rozumiane y wykładane iedno iáko fāmy w fobie brzmią. UstPraw H2; BibRadz I 63d marg, 108d marg, Is 5/21, II 90c marg, 138a marg; BielKron 55, 98, 116, 276; Grzeg- Różn I3v, I4v; Homo arcanus, Człowiek skryty á cichy fām w fobie. Mącz 14c; Pendent per se dragmas decem, Sámi przez fie wazą dzieśięć łótów. Mącz 288a, 3b, 7a, 11c, 127d, 206d (11); OrzQuin B, Q3v; RejAp BB6, 74, 92v; iáko thá niebieska piękuość [!]/ przez fie fāmá/ y od fiebie piękność ma nieprzyrownaną *GórnDworz Mm5v, F4v, G3v, G8v, Eev, Ee2 [2 r.] (11); GrzegGeom B4; RejPos 76v [2 r.], [77], 79, 79v; RejPosWiecz³ 98; BialKat 241; KwiatOpis kt; KuczbKat 150, 285; iż náłzá nátura ieft fāmá w fobie tak bárzo záwikłána/ iż [...] RejZwierc 66v, 2, 21v, 148 [2 r.], 273v; BielSpr 46; Świętá iáko y Niedziela nic zlego fāme w fobie niemáią *WujJud 189 marg, 131, 197v, 210, Nn4v; WujJudConf 27v, 253v; RejPos- Wstaw 41v, [110²]v, [143³]; BudBib Ex 37/22; Tak żeby tá Skrzyniá byłą ná fżerz fāmey w fobie/ trzy áłbo cztery łokćie Strum 14v, G3; Otofz nie ná ten Páwłow wczynek zgoła fām przez fie wiernemu pátrzyć potrzebá *CzechRozm 244, 25v, 88, 130, 189, 206v, 263v; ModrzBaz 42, 50v, 82v, 136, 137v; ModrzBazBud ¶5; iáko ciep- liczna [woda] [...] ciepłá być ma/ tak tá co iá piia/ ielli grzeie áłbo fāmá z fiebie ciepłá ieft/ zdrowá być niemoże *Oczko 10v, 4v, 15; poznales coś ieft fām z fiebie/ gdyś moię łáfkę vtrácił *SkarŻyw 262, 581; StryjKron 462; CzechEp 94, 140, 185; ReszList 155; ArtKanc H16; Diffinitio – Opifłanię rzecziy iáko ieft fama w fobie. Calep 322b, 146a, 538b; Phil L, Q2; Dobry tedy przez się fām rozum ieft/ y dobré fā náuki *GórnTroas 4; OrzJan 23, 34 [2 r.], 70; LatHar 264; KolakCathOkuń A2; Acz rzeczy báłwanom ofiárowánych po- żywać nie ieft grzech fām z fiebie. [...] Wlzákże [...] WujNT 1.Cor 8 arg, s. 64, 201, 306, 462, 532 (11); WysKaz 34, 47; iáko ten Dekrét Séymowy fām w fobie obmawia *SarnStat 858, 12, 13, 22, 54, 84 (14); iż Báłwan w fobie nic nie ieft: to ieft ono drewno ábo máteria ktorá ludźie zá Bogi mieli/ w fobie fāmá nie byłą tym zá co iá miano *PowodPr 28, 63; SkarKaz 312a, 350a, 488b.*********

~ *Wyrażenie: »rzecz sama w sobie« [szyk 7:2] (9): abichmi sye tego prawie dowiedziely sye yako sye ta rzecz sama wfobyne ma *LibLeg 11/20v, 11/28v, 106v; Dla tegom to wczynił/ aby rzecz fāmę w fobyne rozbyerano/ á nye z ofoby fądzono. *KromRozm I A2v; KromRozm III O7v; Mącz 288b, 353b; chocia fāmá w fobie oná rzecż/ byłą dziwnie ofobna: iednak [...] GórnDworz M6v; Modrz- Baz 133. ~***

B. Z zaimkiem wzajemnie zwrotnym (107):

„Sam” w mianowniku (105): Lepak Xántowi wczniowie/ Mo- wili tak fāmi k fobie: [...] *BierEz B2, H2, I, P3; Czáfem też [żo- rawie] fāmi z fobą walczą rota na rotę *FalZioł IV 25b; BielŻyw 162; MiechGlab 23; LibLeg 7/41; SeklWyzn d3; ZapWar 1548 nr 2669; KromRozm I G3, Kv; wedle yego [Zbawiciela] woley we wfłsem fye rządżili tak myędzy fobą fāmi/ yáko y przeciw inym narodom *KromRozm II i4; KromRozm III A7; DiarDop 113; dobre á zdrowe owce od párflywych á zaráżliwych przefadzáyá/ áby fye [...] fāmy od fyebye nye káziły. *GliczKsiąż B4, Cv, K5, Qv; fyno- wie Ammon y Moáb [...] obroćili fie záś fāmi ná fie [*in semetipso*]/ y popádali fāmi od zobopolnych ran. *Leop 2.Par 20/23, 4.Reg 3/23, 4.Esdr 5/9, 2.Mach 8/28, Luc 4/36; OrzList h2v, h3v; UstPraw I3; KochZuz A2v; BibRadz 4.Reg 3/23, Job 41/8; OrzRozm D3; gdy Rzymiáne poczęli fāmi s fobą wnétrzne walki ftroić *BielKron 184v, 55, 60v, 115v, 129v, 160 (19); GrzegRóżn I3v; Intestinum bellum, Domowa woyná/ gdy która nácio á náród fām przeciw fobie walczli. *Mącz 173b, [297]b; Prot B3; SienLek 195; LeopPrzep Bv; RejPos 233v, [308]; BialKat 126; BielSat G2v; nie báđźmy fāmi nád fobą fżpiegi á zdraycāmi fwemi *RejZwierc 265v, 43v; BielSpr 39v [2 r.];********

WujJud a3; *BudBib Bar* 6/47[48]; *MycPrz* II B4v; *CzechRozm* 255v; Tylko sie łami siebie pirwey rozmiłuyemy/ Nieprzyiaciół sie żadnych by namniey nie boymy. *PapPran* Gg2; *ModrzBaz* 25, 69; łami między sobą w rzeczach wierze należytych nie zgodni y różni łą *SkarJedn* 37, 289; tak iż [Adam i Ewa] łami siebie wtydzić się mułieli *SkarŻyw* 261, 207; *StryjKron* 537; *ZapKościer* 1582/87v; *CzechEp* 18; *NiemObr* 39, 88, 125, 132, 139; *KochSz* B4v; którzy [*Sinatus i Synorix*] y zachowaniem/ y mąietnością równi sobie byli/ y łami między sobą dobrę przyiaźni używali. *KochWz* 138; *BielSen* 16; *KochWr* 22; *OrzJan* 27; Słowo Chrifułowe niechay miełzka w was [...] / naucejając y łami siebie napominając *WujNT Col* 3/16, 2. *Cor* 10/12, s. 642 marg [2 r.], *Iac* 2/4; *JanNKarKoch* Gv; iakołmy [*radcy, dygnitarze, starostowie*] téż y łami sobie spólnie [...] ná Séymie Wárszawłkim spólnym zoltawali *SarnStat* 1022, 1011 [2 r.]; *KmitaSpit* C6v; *PowodPr* 14, 46; *CzahTr* D3v, E; gdy nagorfe one czafy były/ ktorých łami z sobą wojnę barzo krwawą wiedzli. *SkarKazSej* 689b, 691a, 694a.

„Sam” w przypadku zgodnym z zaimkiem zwrotnym (2): Oto widził że się tym to przydało co y onym budownikom wieże Babel/ ktorzy łamych siebie między sobą nie rozumieli *GrzegRóżn* I3; [...] miłując nie tylko łamych siebie społeczeńie/ ale y nieprzyiacioly fwoie *CzechEp* 101.

3. Z zaimkiem dzierżawczym „swoj” (też wyjątkowo z „własny”) (17):

»sam svoj, sam własny, samego własny« = *własny*; *privatus*, *proprius Calep* [szyk 14:2] (13:2:1): *SeklKat* P3v; bo się spodziewa, że nie w swą samę nadzieję, ale snadź za ponętą czyją Iflanci tego się ważyć mieli. *Diar* 22; *Leop Eccli* 21/30; *BielKron* 246v; *Suopte nutu et suo pondere ad pares angulos in terram feruntur*, Z łamego włafnego pochillenia y ciężkości równo sie spulczzają ku ziemi. *Mącz* 255a; może być wzdrowione mdle á zbolâte grzechem człowieczeństwo iego/ przez łamego włafną wiare iego. *RejPos* [236]v, 304v; *BialKat* 16; Bo iuz łam nie fwoy/ iako fthára przypowieść/ połowicá dyabłowa. *RejZwierc* 143, 100; á nie małz ich [*karpia*] łam z łwego [= z własnego] Gofpodártwá/ thedy ich musiłz skąd inąd nábywać *Strum* O3; Bo to zá tym poydzie że sie y fyn łam od siebie vrodził á iż téż duch nie będzie duchem oycowłkim/ ale łam fwoim. *CzechRozm* 15v; *StryjKron* 667; *Calep* [849]b; *OrzJan* 7; z fwoim łamym/ ácz małym ludem/ pobit Seirany *SkarKazSej* 685b.

»sam svoj« = *zajmujący się tylko własnymi sprawami*: Iádcą Połsem ná Szym/ nie byđ łam fwym/ ale wfzyłkiego się oddać do połfug Rzeczypołf. *KarnEksorb* Cv.

»sam svoj« = *własną mocą stworzony*: Bo ma [*Syn*] Bogá y oycá: także y duch ma Bogá korego iest duchem/ á nie iest łam fwoim/ áni łam od siebie pochodzi *CzechZwierc* t.2.]

»sam nie svoj« = *niepanujący nad sobą* (1): [*wino*] przydawa vfońci/ śmiałości/ do mowienia y czynienia prędkości/ tak iż człowiek bywa iakoby łam nie fwoy [*impotes sui*]. *ModrzBaz* 52.

IV. To, co zasadnicze, a nie rzeczy (sprawy) poboczne z tym związane; *ipse Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Modrz*, *JanStat* (300): *MetrKor* 37/4; Dym ktorhy bywa przy przepaleniu Srebrne⁸⁰ kruzczu/ iest iadowity á fzkodliwy zdrowiu człowieczemu/ I theż łamo Srebro ciemnieie od one⁸⁰ dymu *FalZioł* III 34d; Chce pan Bog aby dićipułowe nye ináčzey yáko łame náuki/ preceptoru fwe miłowáli *GliczKsiąż* N8v; *Leop Ios* 11/11; Miáło łamo nie było dane Kálebowi iedno tylko kráiná około niego *BibRadz* I 128d marg, *5v; *KwiatKsiąż* H2; Pergama. Mury około miáłtá Troyáńskiego téż łamo miáło troyánskie. *Mącz* 291b, 190d, 198a, 220d, 365a, 420a; *SarnUzn* G4v; *LeopPrzep* A3v; iż oczy iego chytáią sie zá onę piękność thwarzy/ á niemogąc łamey twarzy/ iż contráfet iey do fercá niołá *GórnDworz* Mm, Cv, Kk; Abowiem znajdyfiez takich wiele/ iż nie tylko łamego ftráchu ale y ledá iákiego podobieñftwá iego tedy sie iuz lękáią *RejZwierc* 85, 96v, 134; *WujJud* 32v, 164v marg, Mm8; *BudBib* 1. *Mach* 11/4; *BudNT Hebr* 9/21[23]; Niecháyby to tak było co sie tknie tych rzeczy ziemłkich y łamey ziemie

CzechRozm 123, 55v, 260v; iáko oracze/ nie łame role/ ale pożytki z nich przychodzące [...] dawáią *ModrzBaz* 122v, 51v, 58v, 81, 112, 115; á tak wftechlínę/ albo máteryą gorączki czyniąncą/ wypędziwfzy/ y łamá gorączká/ vftąpić musiáłá *Oczko* 14, 7, 16, 22, 33; Rychło potym Roku 1416. wielkie woylká Tátárłkie [...] do Kijowłkiego Xięftwá wtárgnęły/ Miáło łamo Kijow fplundrowáli/ złupili/ fpalili *StryjKron* 547, 91, 110, 288, 315; á potym odłóżywfzy ná ftronę rummy y chwafty fzkodliwe/ náukę łamę zbáwienną przedsię wezmę. *CzechEp* 105, 19, 48, 251; *CzechEpPorz* *4; iż dobrego gránia na lutni/ lutnia łamá przyczyną ieft/ á nie ten miłtrż co ftronny lekce. *GórnRozm* L2v; *Phil* D2; *LatHar* 190 [2 r.], 220, 250, Aaa3v; To ieft, w oktáwę Páfchy: kora także była święta y vroczyfta, iáko y łamá Páfchá *WujNT* 213 marg, *przedm* 16, 28, s. 568; Nižey cále znajdyfiez Státuty łamé: Tu iedno Tytuły wfpomniáły sie *SarnStat* 339, *6v, *7v, 2, 320, 445 (10); *PowodPr* 27, 50; *SkarKaz* 155b; *SkarKazSej* 685b; Drogá ku flawie/ w flawnym vrodzenie Domu/ nie łamá flawá. *SzarzRyt* B4v.

Wyrażenie: »rzec sama« = *istota, podstawa; res ipsa Mącz*, *Modrz; causa ipsa, ordo Modrz; ipsum factum JanStat* [szyk 115:109] (224): Słowác nic nie pomagáią/ Bo łamę rzecz ludzie znaią *BierEz* H4v; *MurzHist* H4; *MurzOrt* B; *KromRozm* II d3, m4v; rzecz to łamá pokázuye/ iż yeden tylko yest kołcyoł boży *KromRozm* III E7, O6v; *GliczKsiąż* C3v, H3v; *OrzList* g; *LeszczRzecz* A5v; *GrzegRóżn* M4; *KwiatKsiąż* L, O4v; Neque postulem abs te, nisi ipsa res moneat, Nie domagał bych sie tego/ by łamá rzecz nie domagałá. *Mącz* 230d, 174b, 208a, 230d, 285c, 288c (10); *OrzQuin* C3v, E, P; Niech sie przá tego iáko chcá/ ale rzecz łamá ie wydaie. *SarnUzn* H2v, B3v, B8v; *SienLek* 197; iż tylko on tu o známionach wfzytko powieda á nie o łamey rzeczy. *RejAp* 128v, AA2, 80v, 128v, 131; *KuczbKat* 290; Włzák y łami to znaicie/ że ná Ceremoniách máto należy/ gdyż sie w rzeczy łamey zgadzamy. *WujJud* 235v, a4v, 10v, 26v, 92, 171v (15); *WujJudConf* 78, 164v, 172v, 260; *RejPosRozpr* b4v; *BudNT przedm* c2, d, Ff8v; Ten rozdziel nie iest rozny od onego pierwłfzy łamá rzeczą *CzechRozm* 97v, 4v, 28, 63, 71, 71v (24); Ale dawłzy pokoy przedmowiel iuz o łamey rzeczy [*de re*] mowić nácznimy. *ModrzBaz* 2v, 12, 26, 29, 58v, 60 (20); *SkarJedn* 98, 241; Bo kto kościołá niesłucha/ rzeczą łamą pogáninem ieft. *SkarŻyw* 364, 91 [3 r.], 185, 285 marg, 503, 596; *StryjKron* 56, 350, 380, 385, 395; *CzechEp* *2v, 10, 50, 53, 94 [2 r.] (20); *NiemObr* 32, 144, 152; *KlonZal* D3v, E4; *ReszPrz* 5; *WerGość* 233; *WisznTr* 14; *KochProb* 15; *ActReg* 15, 150; *GrabowSet* T4v; *KochFrag* 47 [2 r.]; *OrzJan* 11, 25, 88, 126; bychmy iedno [...] ná przykazanie twoie pámięłáli/ żebyłmy ie rzeczą łamą peñnili. *LatHar* 563, 50, 209, 324, 617; *WujNT przedm* 1, 10, 17, s. 73, 310 (11); IÁko nie ten iest bogáty/ ktorý wiele znał albo widziáł bogactw/ ale ten ktorý ie w rzeczy łamey ma y trzyma *WysKaz* 3, 14, 47; OD tych tedy Gréków początki, przezwilká, wzory, kłztałty liter, y rzecz łamę náuk wfzyłkich wzięli byli Láćinnicy *JanNKar* B4v, A4v, C, D2, D3, D3v, E3; *SarnStat* *4, 81, 645, 831, 1002 (8); Słow nie trzebá wiele/ Sáma rzecz świadczy/ żeš tym [*Maryjo*] Króle przodki fwoie Włzytki przerównáłá *SiebRozmysł* F4v; *PowodPr* 58; Niech nie tylo náuką/ ale y łamą rzeczą pokory ich náuczam. *SkarKaz* 515a, 155b [3 r.], 156b, 157b, 208a, 348b (12); *VořSz* E4v; *CiekPotr* 38, 79; *CzahTr* A3; *GosłCast* 6, 13; *PaxLiz* D4; *SkarKazSej* 660a.

~ *W charakterystycznych połączeniach: sama rzecz (p)okazuje (pokaże, pokazała)* (33), *świadczy (poświadcza)* (7).

»sama własna rzecz« (11): Sákrámentá nie łá łamą włafną rzeczą ale znákiem korey pewney rzeczy. *CzechRozm* 263 marg, 29v, 31v, 71 [2 r.], 164v, 263, 266v, *5; *CzechEp* 112; że to łamá iest rzecz włafna y prawdziwie królowi fluzáca/ áby cnoty á gnufności w rzeczypospolitý/ tenze łam był świádkiem y fędzią. *OrzJan* 50. ~

V. *Bez (godnego uwagi) odstępu od punktów skrajnych lub centralnego: tuż przy ..., w ..., a nie poza; często dodatkowo podkreślając wielką odległość* (309):

1. *Dotyczy miejsca (też miejsca w tekście); in ipso Vulg; sub ipsos Mącz; in extremo, in ipsum PolAnt (207):* Ten kámién ktorýmci vkazał/ W fámymch drzwiách w lázni leżał *BierEz* D3v, R2v; á przifamech rofzczákach [tj. na końcach gałżek, cf ilustracja] lifthki [ożanki] fą mniefyze *FalZiol* I 37a; w they wodzie ciepłey ma ona pani chora siedzieć zgodzinę albo węczey: po fámey pas. *FalZiol* V 28v, I 39c, 45b, 49a, 61a, 63c (22); Ona od ftrachu niewiedząc czo czynić [...] vzzawłży rzekę, ku niey fie miała aby fie tam y z fwy-mi vtopiła. Ale drabi pogoniwłży ią nad fámą Rzeką [in ripa fluvii] przywiedli z dziecmi iey do Atile *MiechGlab* 55; *BierRozm* 27; y prziyachawłfchi wnałfche moldawłfkye zyemye nalchamey granyczi y wyelkyy nyepofpolythe fkodi czyniły. *LibLeg* 11/164v, 6/119, 11/156, 156v; tedy ia fnádnie przeniknę [...] práwyye do fámymch wnątrznofci páłacow twoich. *RejPs* 64v, 65 [2 r.]; *RejWiz* 110; *Leop Ex* 19/17; A mychmy fie vtáili podłe fámey fciány. *KochZuz* A4; *RejZwierz* 43v; *BibRadz Gen* 43/19, I 46b, *Lev* 4/7, *Num* 22/36, *Iudic* 9/35 (9); będyem wieżę ftáwić pod fame niebo. *BielKron* 7v; Ziemiá Friłka [...] od fámego Renu nád brzegi morzá Niemieckiego rozłzerzoná áż do Cimbricám Cherlofonum *BielKron* 290v, 21, 34, 59, 69v, 147 (16); Attondeo, Práwyye przifámey płci prziftrzigam *Mącz* 458b, 1a, 178a, 213c, 227b, [234]a (10); *SienLek* 25v, 36v, 108v, 168, Yyyv; *RejAp* 81v, 180v, 184; przyłzedłży do rzeki Oglio/ kthora pod fámą wieś bieży/ [...] *GórnDworz* Bbv, P3v; *GrzepGeom* P4v; *BielSat* N4; *KwiatOpis* A4v; *RejZwierc* 96, 120v; A gdy tám nád Iordanem/ nád fámym byli iuz. Zyawłży s fiebye Heliałz/ płałżcz w koło záwinał *HistHel* D3; włóz wárfę álbo trzy chróftu/ pod fámą ściánę pułtowá *Strum* M3, B3, D, O2; *BudNT przedm* a4, *Hebr* 9/22[24]; Y z fámey Indyey Chrześciánin z Polakiem o Bogu mowić/ y z rozumieć go może. *SkarJedn* 362, 33; *KochPs* 121; bo iádác miedzy Kurlkim y Baltickim morzem/ pod fámą woz wály morłkie biją *StryjKron* 72, 41, 41 marg, 71, 72; *NiemObr* 84; *KochFr* 67; *KochSz* B4; *KochWz* 140; *ReszHoz* 135; *BielSjem* 41; *PudlFr* 63; Powie lekarz/ iuz teraz nielża/ iedno po fámą ftaw rękę wóić. *GórnRozm* K2; *KochWr* 40; *OrzJan* 10; *WujNT przedm* 29; *WitosLut* A3v; A krew po fámę boki bárány fárbilá. *KmitaSpit* C5; *PowodPr* 30; *SkarKaz* 39b; *CiekPotr* 13, 69; Iaka [szkoda] ieich częłfto wielka ze wftydem potyká/ Ták że fię ledwie fámym nołow ieich nie tyka. *CzahTr* E3v, E2v; Stąd iuz doieđżiefz do fámey MOTLAWY *KlonFlis* Hv, F2v, F3, H2; *ZbylPrzyg* A2.

Połączenia: »aż(e) do samego ... (po, pod, przed, w sam(y) ..., ku samemu ..., nad samym ...)« (36): tym namazuy grzbiet/ poczawłży od fłzje áż do fámymch krziżow. *FalZiol* I 10d, I 126c, IV 18b, V 21a; *MetrKor* 57/119, 59/280; *MiechGlab* 1, 43; *RejPs* 174; Piotr fzedł z nim zdaleka/ afz wfámą páłác Bifkupi [usque intro in atrium summi sacerdotis] *MurzNT Mar* 14/54; Ktora powłtałwłży wkloniłá fie nižiuchno áż do fámey ziemie *BibRadz* I.Reg 25/41, I 46b, *Iudic* 3/3, 9/40, 52, *Ion* 2/4, *Iudith* 13/12; Hiłżpani Portugálłcy [...] áż ku fámemu fłońcá wfchodu záieđżđáią z krołeftwy pogáńłkami rozliczne kupie wodác. *BielKron* 278v; Poderis, Latine tunica talaris, Długa fuknia áż do fámymch piąt. *Mącz* 307c; *SienLek* 108v; *RejPos* [36]v [2 r.], 148, 175v; A Anyoł wziąwłży Proroká zá wirzech głowy [...] poftáwił go áż nád fámą iáłkinią gdzie Dániel fiedział. *RejZwierc* 203, 58; *BudBib Iudith* 13/12; *HistHel* D2v; *Paprpán* D2v; *MWilkHist* K2; Tátarowie bez odporu Polłkie ziemie áż po fámę Tatry Węgiérłkie fswowolnie burzyli *StryjKron* 370, 527, 787; *OstrEpit* A2v; *PowodPr* 71; Puść fię do Swiećia áż pod fámą bronę *KlonFlis* G3.

»tuż pod, nad samym ... (u samego ...)« (5): Więc rzeká pyěkna plynie tuż pod fámym płotem *RejWiz* 65; *RejPos* Ooo2; *KochSz* C3v; *ActReg* 27; Sędzia rołtropny [...] záğáil fád tuż v fámey bronie *KlonFlis* G4v.

Wyrażenia: »na samym końcu, ostatku (do samego końca)« (6:2): *FalZiol* V 58; ochędożayćie przybytek páńłki rozmáytemi przyprawami áż do fámego końcá ołtarzá iego. *RejPs* 174; GAdáli towárzyfze/ co plúgá nie ználi/ Ktorą dziurę ná fámym końcu tám widáli. Powieđáli iż klinik ná fámym ołátku/ Ieft przybity *RejFig*

Bb8; *RejPos* 32v; iefli Młyn poftawłż nie ná fámym końcu Grobléy/ ále trochę niżej: thedy [...] *Strum* I3v; *CzechEp* 210; *SarnStat* 544.

»z samego początku« (1): Mátheufz [...] zaraz z fámego początku piłánia fwego [...] ták mowi. *CzechEp* 302.

»w samym (po)śrózdku (z samego pośrózodka(-u), w samy pośrodek)« (7): gałłki prawie flame⁸⁰ połżrodka prętu wyrałtaią *FalZiol* I 111b, I 122a, V 38; Wrzućiefz mię w głębołkości w fámą pośrodek morzá [in medium marium] *BibRadz Ion* 2/4; Abducta ex Arabia penitissima, Z fámego pośrózdu Arábiiyey wwieđżiona. *Mącz* 289d; *CzechEp* 297; W fámym pośrózdu pod piękńą dębina/ Nie przeczérpane źrzodłá niech wypłyną. *KlonŻal* D2v.

»na samym wi(e)rzchu (do samego, u samego wierzchu, na samy, przez samy wierzch, nad samym wierzchem, w samym wierzchu, od samej zwirzchności); sam wierzchołek« = in ipso vertice, super verticem Vulg; a summo Mącz; in verticem PolAnt [szyk 25:1] (25:1); *BierEz* Q3v; na fámym wierzchu te⁸⁰ ziela głoweczki rołłża okrągłé *FalZiol* I 111b, I 55b, 75b, 106c, 140a, 147c (13); *Leop Ex* 19/20, *Is* 28/4; Iugum, Nawylżłży wierzchołek álbo łpizcá góry. Summum iugum Sam wierzchołek. *Mącz* [176]d, 304b; *SienLek* 25v, 62; pátrżze z źiemie pomykáiác fye ták długo/ áż przez fámą wierzch óńey łalki wżrzyłż wierzch wyłokości téy ktorą chcełż zmierzyc. *GrzepGeom* Pv; iż od fámey zwirzchności niebá był poczáték wyłcia iego. *RejPos* 29; iż on tuż nád fámym wierzchem głowy twoiey dzyerży obronná [...] rękę fwoię. *RejPos* Ooo2, 41v; *BudBib Deut* 34/1; *GórnRozm* M4v.

2. *Dotyczy czasu; ab ineunte [aliqua re] Mącz (92):* *OpecŻyw* 73v; bog obyauyl panną maryą przed fámym yufz narodenym *PatKaz III* 103v; *FalZiol* V 19b [2 r.], 19d, 25, 43, 86; try [!] noczi do fámego dnia miedzi sobá fmielławłzi fye bytwe miely. *LibLeg* 10/147; *RejPs* 69v; wfchamy wyeczor gđi bel napywyye wylomyła okno do theyze komory *LibMal* 1552/167, 1544/89v; *Diar* 83; nye zda fie rzecż być rozumna przed dwánałfyye lat dzyeći polecác komu wcyć/ ále práwyye wfámę dwánałfyye lat gdy yuz y dzyećyę chłopcem będye *GliczKsiąż* I6v, B2, D4, H3v, N2, N8; Ma być tedy od fámego niemowłeftwa ciało ku ryecerłtwu ózwieźono *KwiatKsiąż* M2; Sub lucem, et sub lucis ortum, Máło przed dniem/ ná fámym fwitaniu. *Mącz* 425a, 163c, 317a, 381b, 389b, 425a (9); *Prot* D2; kthora [Elżbieta] też iuz byłá záczęłá w zywoćie fwoim Ianá s. onego obiecánego połłá Páńłłkiego/ ktery fie miał zyáwić przed fámym przyłciem iego. *RejPos* 303v, 7v, 8v, 12, 60 [2 r.]; *WujJud* 136; *CzechRozm* 185v [2 r.]; powili fłyná Bernárdyná/ w dzień fámey narodzenia tey dzyewice Máryey *SkarŻyw* 458, 193, 248, 461; Bęđziemy tám miáły chodu Do fámego fłońcá wfchodu. *MWilkHist* G4; iż Kátholiká ich záwždy byłá [...] ielżcze od fámymch Apołłołow: á náłżaby fię dopiero náleść nie dawno miáłá. *CzechEp* 359, 149, 200; *ReszPrz* 34; Kury fie legá cáły rok/ poczawłży w połłt áż do fámego ś. Marćiná *GostGosp* 110, 158; Bo duch twoy/ pędem do márności ťwieckich od fámego práwyye dziećinłtwá bieży *LatHar* 259; Liczcie Bifkupy/ od fámego Piotrá/ ná fłolicy iego *WujNT* 68, 16, 89, 104 marg, 429, 869, Xxxxv; *PowodPr* 78; *KlonWor* 15; [Bo y teraz mácaią Troyczánie y ini przedwiecznicy práwyye wfámę południe drogi *BudArt* R7v].

Połączenia: »aż(e) do samego ... (ku samemu ...)« (17): W takowym ij wgorłłym wřaganiu ij náłmiéwaniu łtworzyciel ij buog twóy byl áż ku dniu fámému. *OpecŻyw* 115v, 86 [2 r.]; *FalZiol* I 39c, V 90v; *MiechGlab* 34; *BielKom* F7v; *GliczKsiąż* O3 [2 r.], Q2v; *KrowObr* 150; *RejWiz* 115v; Spáłá thedy v nog iego/ áż do fámego dnia [usque ad noctis abscessum]. *Leop Ruth* 3/14, *Is* 7/6; co fie toczyć álbo fpráwowác ma ná wfzyłtkim fwiećie áż do fámego przyłcia Páńłłkiego. *RejAp* BB4v, B2; *CzechRozm* 170v.

»przed samym tudziez [= tuż] ...« (1): byli drudzy [prorocy] ktorzy práwyye przed fámą niewołą tudziełż prorokowáli *BialKat* 131.

Wyrażenia: »do samego końca (skończenia), ostatka (na sam koniec, na samym końcu, ostatku)« [szyk 5:1] (4:2): Tákżec co z

nim stworzono/ wiecznie będzie trwał/ Aż do końca fámego odmiány nie znało. *RejWiz* 115v; *RejAp* 2; Bo gdy fie iuż fárzeie ociec ábo mátká/ A iż im do fámego iuż przydzie ofátká. Tedy [...] *HistLan* B2; *RejZwierc* 129v; bowiém niektórzy ku ofzukaniu y ná fámym końcu Roków zwykli zdáwac *SarnStat* 1294; *SkarKaz* 159a.

»na samym początku (od samego zaczęcia, poczęcia)« (6): ktorých [spraw] się tym więcej za panowania KJM młodego przymnożyło, niesądzeniem ich od samego poczęcia panowania jego. *Diar* 91, 21, 29; Video quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, Widzę że wnet ná fámym początku będą mi niektórzy zádżac *Mącz* 419a; *CzechRozm* 25; *SarnStat* 1297.

»do samej śmierci« [szyk 7:1] (8): *OpecŻyw* 86; *FalZioł* V 90v; Nyema tho záprawde być/ gdy ocyec ma myeć pracą o fynel/ áz do fmyerći fámey pokąt on żyw będzie. *GliczKsiąż* O3, O; *KrowObr* 150; *BielKron* 44v; Ták iżz ktorey się wiary młodym náuczył w tey do fámey śmierći trwał *BialKaz* I3v; *ModrzBaz* 122.

3. *Dotyczy stopnia lub okoliczności (przen)* (10): gdym poczuł/ żem ieft náfámym duchu/ ná fámym fumnieniu/ i vmyfle ranion/ wnetem poznał iżę [!] iuż pomnie *MurzHist* P; We wżytkkich twych [sprawach] miey fám przodek [In omnibus operibus tuis esto praecellens]. *BibRadz Eccli* 33/23; *Mącz* 377c; iuż będziem bliższy cnoty/ kthora [...] ná punkcie fámym pośrodká/ á miary záwiłá. *GórnDworz* Ii6; *KochPs* 201; *PudlFr* 39; Stárwży cie ná proch/ wywroći Y dom twoy z gruntu fámego. *SzarRyt* A4v.

Połączenie: »aż do samego ...« (2): A fám as do fámey fije Za pokutę fie wpije. *RejKup* d2v; á mnoży fie rolkoż ich [...] aż práwie do fámego oglądania fwiętych oblicznołci twoiey. *RejPs* 125v.

VI. *Użycia trudne do interpretacji, wydają się nie pełnić w zdaniu żadnej funkcji znaczeniowej (w tekstach wierszowanych często dla potrzeb wersyfikacji) [w tłumaczeniach z łaciny w tekście podstawy zwykle nie ma żadnego odpowiednika dla „sam”]* (110): *BierEz* G3; GDy to zálofneć fkazanię fie ftało/ żołnierze ij fami żydowie ná Iezua fie rzucili *OpecŻyw* 135; *RejRozpr* C2v; (*did*) Kupiec fám narzeká. (–) *RejKup* g3, t2v; *HistAl* D6v, H7v; *MurzNT Ioann* 19/1; A ták przijmi zákón z námi/ Nżywiemy bytu fami. *BielKom* E7v; fkołtuycye yák to yeft wdzyęcny Pan/ Błogofławyony to yeft mąż ktory w nim vfa fám *LubPs* I2, D, E4v, F4v, L3, S3v, X2, hh4v; *Leop* 3. *Esdr* 2/23, *Cant* 1/7, *Is* 56/11; *BibRadz* *3v, I 3b marg, *Ex* 5/14, *Is* 36/8; iż ták z obu ftron trzy kroć fto tyfiac ludzi fámých poległo *BielKron* 131, 10v, 113, 199v, 283v, 356v, 391v, 465; Celetes [= *koń wyścigowy*], Kón ktory fám ku bieganíu ná zádów bywa náuczón. *Mącz* 46a, 146c, 284d, 508c; *HistRzym* 24; *WujJud* 116v; Ale Filip ktory z nim [*Antiochem*] był fpołu wychowan/ ftałał fie áby było odwieziono ciało ie⁸⁰ y boiacz fie fám fyná Antyochowego wóiekl do Eiptu *BudBib* 2. *Mach* 9/29, *Ex* 11/3, *Ios* 17/18, 1. *Mach* 12/41; Więc też ták y prorocy/ w tymże byli miefcie/ [...] A do Helizeufzá/ do fámego przyłżli *HistHel* D3, C4v; Zátym Woiewodowie s pifznemi vffámi/ Krákówki Firley z brátem trzyftá wiedli fami. *StryjWjaz* B2v; Bo nietylko z ftrony męzá/ ktoremu oddaná bylá zá zónę/ ále też z ftrony fámey mátki/ należeć będzie Iezus do potomftwá Dawidowego. *CzechRozm* 150; *PaprpPan* R2v, Dd2; Dozwáláią fprzecznikowi mowić co mu fie zda/ y o fámých perfonách świádkow [tum de personis testium]/ y o [sprawie]. *ModrzBaz* 86, 107; *SkarJedn* 15; *Oczko* [42]; niedamy go inaczey alż nam ták wiele zlotá przywieść krol każe/ iáko ciało famo záważy. *SkarŻyw* 356, 101, 596; Bon fradello/ fám pátuiefz Z Ieruzálem pielgrzymuiefz. A niemialby tego wiedzieć Abo wżdy od drugich flyfzeć. Co fie ták teraz przydáło te dni wielkonocne ftało. *MWilkHist* I4v; A ták dzielnołci Cymbrow fami Niemcy fobie przywálfzczycy niemogá *StryjKron* 31; *CzechEp* 352; *CzechEpPORz* **2v; *NiemObr* 162; *ReszPrz* 81; *WerGoścPaprp* 202; *ActReg* 142; Máká fámá drozey fie przedác może niż żyto *GostGosp* 112; *GostGospSieb* +2v; *GórnTroas* 60; Kołciól Kátholicki (mowi Auguftyln S.) fám ieft ciałem Páná Chryftufowym *WujNT* 678, 72, 253, 754, 808; *WysKaz* 11; *SarnStat* 427, 1258, 1285; *SkarKaz* 121b; Ach gdyby Tych práwowládców náfzych fámých, dla ich wiefzney Vcz-

ciwołci chočia iuż y námurowánych Szubienicách wiefzono. *CiekPotr* 78, 3; bo fám zakonnikiem Będąc/ ftał fie ná ten czás wielkim wykrętnikie^m. *KlonWor* 70.

Wyrażenia: »inszy sam« = *inny* (I): bo iefłiż oczy nos albo gęba etc. złoć nie iáká dawa znać, tedy fám podbrodek máło ku dobremu pomoże A to też moźz [!] rozumieć o infzych członkach fámých *GlabGad* O7v.

»kázdy sam« = *každy* (I): iż kázdy poftępek wfzetczny wálfz [*biaległowy*] [...] zázwżdy fie obroćić mułi ná pewny vpadek/ nie tylko kázdey fámey z was/ ále pewnie y komu drugiemu *RejPos* 322v.

»kto sam« = *kto* (I): á trudná rzecz ieft vpominác á przefłtrżac thego/ komu fámemu ten vrząd nád inemi náleży. *RejPos* 23v.

»ktory sam« = *który*; *qui ipse* *Modrz* (25); *BierEz* K2v; *LibLeg* 11/155v; *SeklPieš* 31; Cefarż wypráwił kfiáżę Vraniey w więzowác fie w kfiętwo Geldriykie/ ktory fám wnet do Brábancyey ciágnął *BielKron* 192v, 95; Wtych tedy naukach [!] máię fie obierać/ w ktorých fámých wiele mogá. *KwiatKsiąż* K2v; *OrzQuin* M2; *StryjWjaz* A2; chcąc nim [*listem do Hebreów*] tego dowieść/ iżby on ániól/ ktorego Moyżefz y Ezáiafz wfpomina/ miał być fynem Bożym/ [...] ktoremu fámemu/ miał by dáć Bog imię fwoie *CzechRozm* 54, 36, 177v; *ModrzBaz* 79v; *SkarJedn* 339; [*filozofowie*] początek rzeczam z ziemie podawáli/ z któręy fámey/ y żywioly infze powftáwac fye im widziały. *Oczko* 5; *SkarŻyw* 52, 262; *StryjKron* 738; *CzechEp* 270; *CzechEpPORz* **2; *LatHar* 98; *WujNT* 392; Nie moia to mysl bylá [...] fie [...] Boginiom fláwić. Boginiom pięknych rymow/ ktore fáme wieku Y czáfow niełmiertelnych nie bronia człowieku *WitoslLut* A2; *PowodPr* 60.

~ »ktory on sam« (2): A ták fzedłem ná pole chwálac y wysláwiaiac bárzo Nawysfze⁸⁰ [...]. Ktory on fám wżytko rozrzádzá *BudBib* 4. *Esdr* 13/57; *ArtKanc* V13. ~

»taki (a. takowy) sam« = *taki* (3): *UstPraw* D; A iefli o ieden zły vzynek álbo o więcęy którégokolwiek páná ośiedli obwinieni będą/ tákowych fámých powodowa ftroná/ która krzywdę ciérpi/ á nie páná ich/ o ón vzynek w fładzie [...] niech pátrzy. *SarnStat* 650; Zátym [...] domowe woyny powftác mogá/ ktore náde wżytki niefzczęścia kroleftw názálofnieyfze fá [...] w tákiey fámey woynie/ y zwyćięftwo zle/ y przegránie nie dobre. *SkarKazSej* 673b.

VII. *Różne, osobliwe: odstęstwa od normy, sporadyczne nawiązania do innych znaczeń* (11): Náfi pawfzy im wory nákládę pieniędzy Aby z fámą [= *cała, nienaruszoną*] pieczęciá do oycza doniefli *RejJóz* M6v; M Antonius, gdy s Párty/ kthory fám [= *który jest a. którzy są*] narod Tátárfki/ wálczył/ [...] *BielSpr* 42v; Lecz te [*łaźnie*] którę do tąd záttrzymáło vzywánié ludzkié/ ni mieyfcá/ ni wlánołci wtráćić fie zdadzá; gdyż tymże ftrumieniém ciękáć/ też wlánołć/ y tóz ciepło álbo páre máię. ktora to párá y ciepło iż ie od infzych wod roznę czyni/ fámá [= *niezáleżnie iftniejąca*] ieft co y naproftfżęgo do téy myłli przywódzi/ áby thego przyczyzny fzukáiac/ Bogu [...] przypifác tho mułiał. *Oczko* 3; y wody fie oney náchyliwży z fámey rzecżki [= *bezpośrednio z rzeczki, bez kubków*] napili. *SkarŻyw* 51; Słufżnie tedy tákowym ludziom flawá fámá [= *najwyższa* (?)] przipifowána być ma/ y *maxima praemia perfoluenda* *Phil* I4; Portámi nowymi [...] wielkie doftátki do nas wplywáią; [...] by fpráwiedliwie były plácone iáko fá zápi fáne/ Polfká fámá [= *cała*] nigdyby zá to nieftála. *PowodPr* 25.

Anakolut (zbędne powtórzenie) (I): A fami niecnotliwi/ rofplófzá fie fami. *RejZwierz* 22.

Połączenia osobliwe: »od nas samych siebie« = *od nas samych a. od samych siebie* (I): [...] cziniacz jemu pokoy wieczny od náfz fámich fiebie y od náfich dziatęk *ZapKołcier* 1587/72.

»on sam« = *sam* (I): Lecz człowiek przeciw temu on fám fprzecznie kroczy. *GostCast* 67.

»sam w sercu moim« (I): Mowilem ia thák fám w fercu moim [*efznac.* III.2.a. »sam w sobie«; *Locutus sum ego cum corde meo*] *BibRadz Ecclie* 1/16.

»ty ... sam« (1): Tobiec służzy dziękczynienie/ fámemu dob-
rorzeczenie *ArtKanc* T11.

VIII. Okresla przymiotnik (41): y fámey pámyęci dziefyflley
Oswyecony á práwy Krol Węgyerki tem obyczáyem nábył fobie
preceptorá Nouikámpianuľá [tj. *Nowopolskiego Wojciecha, lac. No-
vicampianus Albertus*] *GliczKsiąż* L6v.

Z przymiotnikiem dzierzawczym odimiennym = „sam” + rze-
czownik będący podstawą przymiotnika (3): moglić oni fądzić Lu-
terowę ofobę fámego w Wormácyej/ ále piľmá świętego ktere on
powiadał y powiada: nic *BielKron* 223; powieda nam piľmo fwięte/
iż ten chleb y wino [...] iest ciało y krew Pána Kryťufowá: á tho
z wyroku fámego Pána Kryťufowe⁸⁰. *RejPosWiecz*³ 96v; Iákoż
(y według fámego I.M.X. Arcybikupiego wyznania) [...] *Czech-
Ep* 224.

Wyrażenie: »sam nagi« = *całkiem nagi* (2): *Aristipus* [...] gdzież
vzrzawłzy niewiaľte fámę naga, zafię wnet wyľzedł *BielŻyw*
57; *SkarŻyw* 97.

I. Sam czuj, czuj samego (22):

Wyrażenia: »jego(ż), ichże sam« = *jego, ich własny* [szyk 4:1]
(4:1): Czego niľkad inąd ogárnąć nie moźemy/ iedno z iegoż fá-
mego Bokiego nádcnieniá *RejPos* 140, 121, 243v; iuz to iest ichze
fámą Confederacyą ktorą na pomoc sobie biorá decisum *ActReg* 20;
bo go o fzáleńtwo żadna przyczyna poltronna/ [...] ále iego właľna
chuc/ iego woľá fámá/ á zły náľóg przypráwuie. *KochPij* C2.

»sam swój (własny)« = *jego własny, jego samego* (11): á nie
brzytwá [brodę] golić/ á tho dla tego aby nie była zarażona/ chyba
yże by miał fám fwą brzytwię [!] *FalZiol* V 65v; Suam ipsius
umbram metuere, Sam fie fwego cienia bac. *Mącz* 501d; *RejPos*
228, 231; Muľiáľá by fie teź w niwecz obroćić oná froga y droga
śmierć iego/ ktorą nie fám dla fwych/ ále dla náľzych niepráwości
podiaľ. *CzechRozm* 218v, 219; *KochPhaen* 7; *GrabowSet* G; Ná-
yduiá [arianie] fwoie wykľády/ ktere żadnemu fię Doktorowi ś. ná
świećie nie śniły/ ktere fámí z fwey właľney głowy podáią. *SkarKaz*
486a, 42b; *CiekPotr* 45. [Cf III.3.]

»twoj, moj sam; twoj samego« = *twój, mój własny; proprius
tuus* *Mącz* (1:1;3): A fnaż by fie teź náľadziľ niemáły poczet ludzi
przećiwko mey fámey ofobie *RejPs* 38v; Fac perinde ac si tua res
agatur, Czín ták yáko by twoyá rzecz fámego byľá. *Mącz* 168c,
237b; *Phil* C2; Chomety fráľznýy miotľá komu źle gotuie/ Twa
fámego náuká o tym prorokuie *GórnTroas* 28.

»sam własny ktereogo« = *ten, którego jest własnością* (1): iż
nayemnik [...] nye moźe ták być wyerny á życzliwy bydu yáko fám
właľny/ kthorego bydu yest *GliczKsiąż* D3.

2. Być może tworzy stopień najwyższy [cf język rosyjski] (8):

Z przymiotnikiem w stopniu równym (7): KRŻyżu wierny ij
wyborny fámó drzewo flachetné *OpecŻyw* 160v; Nie iest teź po-
trzeba wyľokich grodow flawiać [...] ku przebywaniu krolowi [...].
Bo teź fámó niedobrye ogrodzenie iestci fłwornofć mieľczčan. *Biel-
Żyw* 144; *GrzegRóżn* K2 [2 r.]; [...] mniamáiąc/ by to byľo fámó
prawdziwe ná fświećie błogoľławieńtwo/ mocz czynić co fie iedno
podoba. *GórnDworz* Ee4v; *GrzegŚm* 50; Ták człowiek/ gdy ná ľkál-
ny prąd nienáwáľtony Tráfi/ á plec fwóy mocny nieporuľzony/ Stá-
wi ná fczekotliwé á odlotné wáły/ Ten fám męźny Bohátyr y mąź
doľkonały. *GostCast* 42.

Z rzeczownikami odprzymiotnikowym (1): Iedná tá drogá ná-
blizła ku mądrości/ Abyś czedł piľmá fámey wyborności [= *najwy-
borniejsze*]. *HistRzym* 135v.

3. Być może podkreśla przymiotnik w stopniu najwyższym (5):
iestśiećie [...] wywiedzeni ná fundámenćie Apoftoľkim/ y Proroc-
kim/ thym fámym nawyľłżym [ipso summo] węgelnym kámieniem
Iezusem Chryťufem. *Leop Eph* 2/20; *BibRadz Ex* 30/37; *GrzegRóżn*
C2; Diceret unum omnium loquacissimum, Rzekľbyś fámego ze
wľzech náwielomownyefłżego. *Mącz* 503d; Iż on [Józef] fám na-
wiernyefłży/ iam to dźierzał o nim *GostCast* 65.

IX. W funkcji rzeczownika: »sam« – »sama« = *męźczyzna –
kobieta z pary* (nie tylko mąź – żona), teź »sama« = *samica* (6): Gdy

[raki] maiá poczynáć/ tedy wľępiú ná fię/ gdy fama poczuie iż na
niey iest mąź/ thedy fie obroci ná bok *FalZiol* IV 30d; HERáklion y
Mártyná mátká iego byli ná Cefáľrkim mieyľcu dwie lećie/ ále
pánowie Konstántympoľłcy poimawľłzy obudwu/ fámey ięzyk vrz-
neľi á fámemu nos *BielKron* 166; Więć y to niezľłachetna żoná weń
[męźa] wmwoiťá/ Iż fobie w Kmotry bierze onego czuryľá. Co fię
fámey podobáľ *KlonWor* 60; [Cenfen, te poľłe reperire ullam mu-
lierem, que careat culpa [...]] Nie iest wmej mocy/ co fámá totzy.
TerentMatKęť S4, E4; Tamźe wziáľ suknię dziká karczmarzowi i
samej dwa rábki, i plótna trzydzieści miar *KsięgaKrymKrac* 1559
nr 42, 1560 nr 61, 1583 nr 140; trocha plótna koleńskiego i ser-
weta, szata samego czarna *InwMieszcz* 1561 nr 102; Letnik czamle-
towy, czarny z aksamientem, samy nieboszczycze *InwMieszcz* 1567
nr 135, 1563 nr 112, 1566 nr 130, 1567 nr 133, 1570 nr 157].

»samí« = *para małźenska*: Na dwie łoże pościeli samym *Inw-
Mieszcz* 1559 nr 88.]

Wyrażenie: »sama z samym« = *para sam na sam* (1): Dla te-
gom święťá zacné fobie zámyśliťá/ Abym dźiś požádliwá myśľ fwą
náćielziťá. Sámá z fámym zoľtawľzy w domu bez przeľzkody *Gost-
Cast* 51. [Cf »sam z samą« *znac. I.1.A.a.α.β.β. s. 46b.*]

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (21): m má/ rzym/ fám/
dym *MurzOrt* B2v, B2v; Demum, Ná ofátek/ ná koniec, teź práwy
ofobny/ álbo/ fámá dopiero. *Mącz* 81c; Egomet, pro Solus, Sam
Mącz 100d, 230c, 401c; *Calep* [991]a.

Poláczenia: »ja sam« (7): Memet pronomen compositum,
Mnie fámego. *Mącz* 215a; Mihimetipsi, Mnieľámemu. *Mącz* 221b,
100d [3 r.], 174b, 219a.

»ty sam« (4): Tibi eidem, Tobie ľámemu. *Mącz* 467b; Tute, Ty
fám *Mącz* 467c, 219a, 470d.

»wy sami« (2): *Mącz* 507d; Vos, Vosmetipsi pro vosipsi – Wy-
fámí. *Calep* 1140b.

Wyrażenie: »sam jeden« (1): Merus, Solus, immixtus, unicus –
Śámíeden, ľczzeri, ľczzegulni. *Calep* [656]b.

Cf [NIESAM] (*Errata*), SAMIDWA, SAMODWOJE

KW, (ALKa, ECB, LWil)

2. SAM (466) av i pt

sam (205), sãm (47); sãm *RejRozpr*, *BielKom*, *GliczKsiąż*, *Biel-
Sat* (4), *SkarJedn*, *SkarŻyw* (14), *NiemObr*; sam : sãm *RejWiz* (6:1),
BielKron (15:2), *Mącz* (198:10), *GórnDworz* (10:1), *HistRzym*
(1:1), *BudBib* (4:1), *HistHel* (1:1), *BudNT* (1:1), *MWilHist* (1:2),
StryjKron (7:1), *CzechEp* (3:2).

sam (442), sãm (1).

Śľ stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII v.*

I. Przysłówek zaimkowy miejsca (459):

A. Wskazujący (183):

1. W ujęciu statycznym (75):

a. Tu, w miejscu, gdzie jestem; praesto *Mącz*, *hac*, *huc* *Calep*;
hic Vulg (46): Abi fzia Vaľcha K.m. nyegnyewal ná naľch otho
czofmi pana Vilyamowľkyego fłam zadzyerzely przy fłobyie do thich
czáľłow. *LibLeg* 11/155v, 11/9v; *RejKup* e5, o3v; my fám drzewá
nárábamy y fpuśćimy wodą do Ioppen/ á twoiá práca będye od-
wieść do Ieruzálem. *BielKron* 77; mamy fám fwinię prošná boimy
fie by nam nieporzuciľá od tego pukánia z dźiaľ. *BielKron* 311v,
140v, 275v; *Mącz* 319b; *GórnDworz* S6v; *SkarJedn* 110; iam ośie-
roćiáľ nie iest: mam fám Máryą mátkę Bożą: mam wiele innych/
[...] ľepfze mi to fám towarzýľtwo. *SkarŻyw* 198; mam iefczće fám
dobry á peľny dźban dobrej gorzáľki/ piymyź *WerGość* 230; OS-
tadnickim ta sam nowina ze do Wrocławia przyiechał *ActReg* 90;
boć wierę ľepszegoby sam rządu potrzeba, niź iest et. *ActReg* 173,
48 [2 r.], 55, 60, 88, 97 (17); *Calep* 481b; *WyprPl* B2; *WujNT Act*
16/28.

Z dodatkowym okolicznikiem miejsca (12): vzrzawľzy pyenyá-
dze ná wyerzchu woru rzekľ bracyey fwoyey/ wrocony mi pyenyá-
dze owo fám ľą wworźe *HistJóz* C3; *LeovPrzep* Gv; *KochList nľb* 3;
TY fpifz á ia fám ná dworze *KochPieś* 24; Wczora nowina przysła

ze Xiąże Constanty zmarł ktore⁸⁰ sam vDworu barzo załuią *ActReg* 171, 171 [2 r.].

~ *Połączenia*: »sam u nas (u mnie)« (3): *RejKup* e4v; *SkarŻyw* 389; Iż Wm chcesz wiedziec co się sam vnas dzieie tedy chwala Bogu wszystko spokojnie. *ActReg* 113.

»sam owedy« (1): *Hac* – Samtedy, owedy *Calep* 481b.

»sam tedy« (1): *Calep* 481b cf »sam owedy«.

»tu sam« (1): Ale kigo diabeł męczy Tu fám iako mucha bęczy *RejJóz* C5v. ~

b. Tam, w miejscu, o którym mowa (18): *RejKup* v4v; *Leszcz-Rzecz* A2v; kazał w.m. na obiad prosić: [...] Ma fie fám z w.m. vżrzeć. *GórnDworz* Pv; ktorzy [*cudzoziemscy puszkarze*] fie łączno dádzą przenáiąc zá pieniądze: vczyniwłzy zmwę z nieprzyaiciem/ ftrzeláiąc lifty w Zamek álbo do Miáftá/ dáiąc porozumienie przeciwney ftronie/ co fie fám dzieie. *BielSpr* 72v; *SkarŻyw* 187; A szkodaby tych sam roth lada iako zbywac *ActReg* 48, 48 [4 r.], 139, 144, 170; Wchodź z tryumfem [*do palacu*] z rádością/ ciebie fám vftáné Łoże czeka *OstrEpit* A2v, A2v.

Z dodatkowym okolicznikiem miejsca (3): *HistRzym* 46; Coby się sam działo natym zieżdzie Lwowskim wm MMPanu oznaimiuję *ActReg* 48; ludzi fám w owey kráinie dość żywych/ Ktorzy wiedzą iáko fpraw pilnuie pocźciwých. *CzahTr* K.

c. Towarzyszy wskazywaniu na miejsce, zwykle: tam, tj. trochę dalej, rzadziej: tu, gdzie jesteśmy [w tym: w nawiazaniu do Matth 24/23 (8)] (11): (*did*) Michał pyta czo z Mnichem czinć [!] (–) [...] (*did*) Kryftus mu kazał na Lewicę (–) Złofcze y [= go] fám podle drugých *RejKup* cc6v.

Połączenia: »sam ... hajno« (1): yefli wám kto rzecze/ Awo fám Kryftus/ álbo háyno/ nye wyerzýe *KromRozm III* E.

»sam ... ondzie« (2): *LeovPrzep* G; iefli wam kto rzecze: owo fám álbo ondzie iefł Chrifus/ nie wierzcie mu. *WujJud* 4.

»tam ... sam« (4): *KromRozm I* F2; iż fię tych ofátnich czáfów mieli ználeść zwodźciiele zdrađliwi/ [...] pokazuiący im/ owo tu iefł Pan Chryftus/ ono tám/ owo fám kościół: owo tám/ owo fám fłowo Boże. *ReszPrz* 13; *WujNT* Yyyyy.

»tu ... sam« (3): *KochFr* 113; Tu piśie polá/ á fám brzeg Prufki zwoiowány. *KochCz* A3v; *WujNT* 104.

Wyrażenie: »sam dalej« (1): Tu biśiór/ tu koftery/ tu Włofkie zaponki/ Sám dáléy póhátłáśie *KochFr* 113.

2. W ujęciu ruchowym (108):

a. Tu, do tego miejsca, gdzie jestem, do mnie; huc Vulg, Mącz, PolAnt, Calep, Cn; horsum Calep (104): *LibLeg* 11/41; Atak káfcie fám przywiełcz tego to winnego *RejJóz* 12v, K4; *RejKup* b6, H; *Leop* 2.Reg 5/6; thuc moje namilfze miefzkánie/ bo mi fám częfto wodzą piękne poczty/ złoto/ śrebro z Węgier *BielKron* 427v, 86v, 94v; *Mącz* 159b; *ReszList* 187; *PudlFr* 12; Acz sam nowina przyśzła ze iuz nieprzyaiciel [!] ten porazon *ActReg* 61, 127, 168; *Calep* 490b; otworzcie Rychło: á Pángraczá fám iefłize iest w domu Závóláycie. *CiekPotr* 90.

Bez czasownika nadrzędnego (2): Nuż fám wkupę Bráčzya nally *RejKup* t4v; Sam do mnie, Dziewko moja! *KochMon* 24.

Z dodatkowym okolicznikiem miejsca (7): Niechże go iedno do nas fám do Ruśi ftáwią *PapPan* Ov; Przyiechałem sam do Krakowa w wielki czwartek *ActReg* 169, 94.

~ *Połączenia*: »sam do nas« (3): zebi nyemyefłkayáč sam do nas kylko ossob przyechalo *LibLeg* 11/107v, 8/25v; *WujNT* *Luc* 16/26.

»sam owedy« (1): *Horsum*, versus hunc locum – Sam owedy. *Calep* 489a. ~

cum imp (78): Lazarzu wynidzi fám z grobu [*veni foras Vulg* *Ioann* 11/43]. *OpecŻyw* 68 [*przekład tego samego tekstu RejPos* 353v, *GrzegŚm* (3), *WujNT* *Ioann* 11/43]; Prziłfep fię fám nieboraku *RejKup* cc7v, m6, bb3; *Leop* *Ruth* 4/1, *Is* 57/3; Me huc aspice, Pátrz fám ná mię. *Mącz* 405b, 155d; *SienLek* 95; *RejAp* 46v; *HistRzym* 43; *RejPos* 321v, Ooov; *GrzegŚm* 8, 9, 13; *BudBib* *Ex* 3/5, *Is* 57/3; Nie mamy tu tylko pięćioro chlebá á dwie rybie. A on rzekł.

przynieście mi ie fám *BudNT* *Matth* 14/18; *PapPan* E; Sám/ co żywo/ fám bywaycie/ A páńłkie fprawy poznaycie *KochPs* 69; *SkarŻyw* 187, 560; Ściągni fám pálec twoy/ á ogláday ręce moie *WujNT* *Ioann* 20/27, *Ioann* 11/43, *Apoc* 4/1, 11/12; ále požrzy fám ná mię. *CiekPotr* 80; *GostCast* 28.

~ *Frazy*: »chodź, przydź (a. podź, a. [idź]) sam« = *veni PolAnt, Vulg; accede a. procede a. veni huc, eho tu, ehodum Mącz; adeste Modrz* [*szyk zmienny*] (29:8): *BierEz* C3; *OpecŻyw* 18; *HistJóz* A2; *RejRozpr* C4v; Chodzciefz fám panowie gofcie haiw na pokoy mało *RejJóz* O5v, D6v, G6v, K7v; *RejKup* f6, V, Cc; *KrowObr* 119v, 234; *BibRadz* *Apoc* 17/1; Adesdum paucis te volo, Choć fám trzebámi cie trochę. *Mącz* 429d, 43c, 44c, [100]d [2 r.], 482d; *RejAp* 88; rzekę temu idź/ tedy poydzye: rzekę drugyemu przydź fám/ á tedy przydzye *RejPos* 45v; *HistHel* Cv; *BudNT* *Act* 7/34; *ModrzBaz* 143; *SkarŻyw* 142, 572, 589 [2 r.], 597; *MWilkHist* F3v, L2v; Alberte/ choć fám ieno *WyprPl* A3; *KolakSzczęśl* B3; *WujNT* *Apoc* 17/1; *SkarKaz* 6b; Ale y to, y ine rzeczy rospowiemci Wfzedfzy w dom, iedno fám podź. *CiekPotr* 83; [Ehodum ad me. Idziefz fám do mnie. *TerentMatKęł* A6v, A4, Bv, B2, B8].

»(po)dad sam« (11): Poday mi fám mięcza [!] rychlo *RejKup* e5, i7v, k5v, m2v, m5v, r3; *GórnDworz* P3 [2 r.], T2v, T7; day go fám/ á ia go w imię Iezufa vkrzyżowánego zleczę. *SkarŻyw* 454. ~

b. Trochę dalej od miejsca, gdzie jestem [cum imp] (1): Idz fám Czarcze na ftronie [*lege: strone*] prec *RejKup* z8v.

c. Tam, do miejsca, o którym mowa (3):

Z dodatkowym okolicznikiem miejsca (2): Huc in medium agmen, Sám w poľród woyská. Huc in urbem, Sám do miáftá. *Mącz* 159b.

cum imp (1): bo ma fprawę Pan Bog załfepow/ w źiemie Cháldeyfkiey. Chodźcie fám do niey od ofátecznych kráioy źiemie *Leop* *Ier* 50/26.

B. Nieokreślony [zawsze (z wyjątkiem 2.b.a.) w szeregu]: »(i, to, ani, a(l)bo) tam i (to, ani, a(l)bo) sam« [*w tym: »tam, sam« (I) [szyk 247:2] (249) oraz w przeciwstawieniach: »tam, tu ... sam« (I) (276):*

1. Bez punktu odniesienia; huc (atque, et) illuc HistAl, Mącz, PolAnt, Modrz, Calag, Cn; hac illac Mącz, Calag, Cn; hinc (et) inde HistAl, Modrz; huc illucque HistAl (120):

a. W ujęciu statycznym: w różnych miejscach, gdziegdzie, tu i ówdzie; diverse Mącz, Cn; passim Mącz (18): *FalZioł* V 10; Iako gdy wiele fwiec spółem będą, wiłfze fwiatło podawaią niż gdi ftoią iedna tam druga fám. *GlabGad* B5v, L5v; iż duch S. Apoftołom nye tám y fám roľproflony/ ále w yednym domye zgromádzonym dan yefł *KromRozm III* E6v; Krol Boleśław [...] vderzył ná nie zfwoim máłym ludem/ przerażáiąc ich vffy y tám y fám/ rozpędził ie *BielKron* 351; Miniatus liber, Xięgi które fą y tám y fám czerwonym piłnem/ to iefł rubriką pomázáne. *Mącz* 222d, 42b, 136d, 336d, 414d, 488a; *RejPos* 261; *BielSat* B4; iefzczę cudnieyfze [*srebro*] będzie y zacnieyfze/ kiedy go y tám y fám przyłoći. *RejZwierc* 21v; *BielSpr* 45v; *BudBib* 3.Reg 20/41; dla czego im [*króloom*] też ná ftronie będącym/ trzebá tám y fám mieć furrogatow/ namiáftkow *CzechEp* 329; *BielRozm* 14; [poki iefł czás/ trzeba fie nam obáčzyć; po fmierci/ álbo tám/ álbo fám [*tj. albo w niebie, albo w piekle*]/ ná wieki. *HerbOdpow* B8].

b. W ujęciu ruchowym: po różnych miejscach, z miejsca na miejsce (102): *BierRozm* 23; A Alexander y tam y fám fie przeiezdziáic/ rycerze swoie pořiláł *HistAl* H7, M2v, M6; Ut tuto ab hostium cursu etiam singuli commearé possent, Aby mogli bezpiecznie y tám y fám yś y wráčé fie/ wędrowáć. *Mącz* 217a; *Opithocomae*, populus Euboeae, Który fie długo y tám y fám powłocził. *Mącz* 266a, 74b [2 r.], 108b, 151d, 203c, 217a (15); *SienLek* 189; iáko plzczóła latáiąc to tám to fám z rozmáitych kwiatkow miód zbiera/ thák theż [...] *GórnDworz* E6v; *RejPos* 241; Nie trzdząc fie tám y fám w tey zefzley ftárości/ Lepiey ná mieyfcu fiedząc vżywáć wczefności. *HistLan* C4v, C2v, E4v; *BudBib* *Eccli* 9/7; *HistHel* C2v; *ModrzBaz* 54v; *Calag* 281b; Nofząc fye to tám/ to

fám: dziś w téy dziedzinie/ Intro namiot fwóy ftáwiąc w infzéry kráinie KochPs 157; Szczęście zaś ktore y tám y fám látác zwykło/ Od Ruśi do Polakow zdrádnym fkrzydłem znikło. *StryjKron* 230; A tym czáflem [Solohub] z woylkim y tám y fám chodził/ czyniác fzkody Xięftwu Litewfkiemu *StryjKron* 737, 517; *NiemObr* 95.

Z dodatkowym okolicznikiem miejsca [w tym: po czym (13)] (14): Bowiem one [ptaki] lą w wftawieźnim ruchaniu, tam y fám po powietrzu fie miefzaiąc. *GlabGad* D5v; *RejKup* t2; ktore [konie] wzywáfly fie yęły z wozem wcyekác po wlicy myedzy dwory y thám y fám *GliczKsiąż* Iv; *BielKron* 465; Fluctuatus, Ten ktory fie y tám y fám po wodzie nátułał. *Mącz* 131d, 104d, 161c, 505d, 506c; *OrzQuin* F4v; Nawięcey fie Bednarze w gofpodách trybiuią/ Przeto częfto po Mięściech [!] tám y fám wędruią. *BielSat* C2v [idem *BielRozm*]; *StryjKron* 270; kogo nápomina [...] mowiąc: Profzć bráćia iáko przychodniow y pielgrzymow etc. Zali nie wiernych tám y fám fie tułaiących ná świećie/ dla oczyzny zgotowány w niebie *CzechEp* 60; *BielRozm* 19.

Zwrot: »(i) tam i sam (na)tułać się, tułający się, bląkać się, bląkający się« = *huc et illuc discurrere HistAl; multivagus, palans, palari Mącz* [szyk zmienny] (9:3:2:2): ofłatek Rulfi/ [...] tam y fám fie tułaiąc od głodu poginęli *MiechGlab* 4; *RejKup* t2; *HistAl* I; *BielKron* 406; Omnivagus, I tám y fám fie bląkáyący. *Mącz* 263d, 131d, 236c, [274]c [2 r.]; *OrzQuin* F4v; *BialKat* 121; *CzechRozm* 97; Tegoż roku Ottoman [...] dla przewaźney Rycerfkiey dzielności od Turkow ná ten czás fie w Aziey y fám y tám tułaiących/ [...] Cárzem Tureckim był wybrány *StryjKron* 375, 290; *CzechEp* 60; *ReszHoz* 131.

Szereg: »tam i sam na wsze strony« (1): Podobno [to] iefł przygodam morzáz burzliwego. Kto fie w nim y tám y fám ná wfze ftrony chwieie/ A gdzie przypáfć do brzegu nie pewney nádzyeie. *RejWiz* 3.

Przen (niektóre użycia mogą wywodzić się od podstawy wyrażającej ruch) (41): Alekto więcz tam y fám pomiefza fwe fprawy Zda fie fobie być chytrym a on blažen prawy *RejJóz* L7; *KromRozm* III G2; *SeklPieś* 19v; Abowiem gdy wiedz s kaźdey nauki doftąpić chcą/ tedy fie w ieden czas rozmaitego wczenia wczám/ tedy fie ras fám drugieras tám wciepiaią: ras około iednego ze wfzyftkiey fie chući fprzotku obieraią: á málo poczytawfzy ie odrzuczaią *KwiatKsiąż* L; Bądźcie dobrej myśli Lácedemonowie dziś będzim w piekle ná wieczerzi/ To yefł będzie álbo tám álbo fám álbo zysk álbo ftrátá. *Mącz* 350d, 491d; *RejPos* 306; Iuż y tám y fám mácam/ ná fzpiegi nákládám/ Ktoby mie dziś rátował/ fwoią dobrą rádá. *BielSat* G3; Pátrz iákoć fie y tám y fám kręcą/ od fczerey prawdy odftapiwfzy. *WujJud* 246; *CzechEp* *2v, 198; *BielSen* 17; To ták o kaźdęy rzeczy muśi fie kłufác czytelnik z myślá fwą, tułaiąc fie tám y fám [tj. po róźnych rozdziałach statutu] by fzałony w Kánikułę. *SarnStat* *6; A náłóg [tj. zwyczaj (ludzi stanowiących prawo)] ták; porwác, v tego, owego, To tám, to fám, przenieść fie, wrvác y z porboru. *CiekPotr* 79.

a) O niepewności, braku decyzji lub zmiennych decyzjach (21): Człowiek bywa myflący wiele/ y tam y fám fie bląkaiący/ boiazliwy/ niemialy/ [...] *FalZioł* V 51v; Abyfmy [...] nie byli miotáni thám y fám ledá wiatrem náuki *BibRadz Eph* 4/14; *Mącz* 230b; *RejPosRozpr* b4, c; *ModrzBaz* 27; gdzie wmyfły obywatelów miedzy sobą fą y tám y fám wahaiące fie rozroznione/ y do iednego celu niezmiierzaiące. *Phil* B2.

Fraza: »ani mie (a. go) tam, ani (mie) sam« = *nie wie(m), co zrobić; haereo, pendeo (animi) Mącz* (7): Tenere auribus lupum, proverbium, Zá wlyz wilká trzimác/ to yefł nie wiedzic czego fie yąc/ áni mie tám/ áni mie fám. *Mącz* 446a, 21a, 152a, 200b, 288a [2 r.]; Słuchayże czym tu Pan frodze groźi temu omylnikowi á themu letniemu kthory fie záfwefza w wątpliwofciach fwoich/ á iż go áni tám áni fám *RejAp* 43.

Zwrot: »i tam i sam chwiać (a. pochwiewać) się« [szyk zmienny] (7): Francifzku/ przécź się tak zmyflą wodzifz? przécź się i tam i fám chfiefiez? *MurzHist* Mv, Q2; *MurzNT* 191 marg; Rychło

potym Albrecht wmarł zoftáwiwfzy żonę brzemienną. Węgrowie chwieiac fie y thám y fám/ poftáli do Krolá Polkkiego Władziłfawá pofty fwoie *BielKron* 388v, 389v; *BielSat* H2; *RejPosWstaw* [143³].

b) O zmiennych sytuacjach (6): częftokróć z bogactw w wboftwo/ z wefela w fmęthek/ z wyfokołci ná niskoć y tám y fám fie przemieniamy [et e contrario variamur] *HistAl* C5.

Zwrot: »(i, to) tam i (to) sam chwiać się, kołysać się« [szyk zmienny] (4:1): *BielKom* B2; ktora [węgierska ziemia] fie dziwnie kołyfála y tám y fám w dziwnych przygodách *BielKron* 299; *BielSat* G; To woylko teraz/ owo zaś moć wzyęło. [...] Wlyzytek fie zaftęp to tám to fám chwieie. *KochSz* B3; *BielSen* 14.

2. W stosunku do określonego punktu lub strony (156):

a. W ujęciu statycznym: z której strony; hinc (et) inde *PolAnt* (17):

α. Z jednej strony ... z drugiej strony (2): rozmierzył przodek przyfionká ná pięći łokiet tám/ á ná pięći łokci fám [in longitudine ... in latitudine] *BibRadz Ez* 40/48, *Ez* 40/41.

β. Z obu stron, po obu stronach (6): Z tąđ oddzielony będzie plác ná święte mieyłce/ pięć fet lafk thám y fám ná cztery ftrony wfzędzy w okrąg *BibRadz Ez* 45/2; A Kfiążęćiu tám y fám wydźielicie podle mieyłcá świętego *BibRadz Ez* 45/7, *Ez* 40/34, 37, 48; iż iefli fpodkiem [tj. odbytem] chcefz złęgo [tj. jadu] pozbyć/ muśifz roźdzkę ku mieyłzemu końcu fkrobác: á iefli chcefz wierzchem [tj. przez wymioty] zbyć/ ku óienfzemu końcu różgę fkrob: chcefzli théz obiema końcomá zbyć/ fkrob różgę y tám y fám. *SienLek* 157v.

γ. O linii krętej, odchyleniu od prostej (5): Flexuosa et obliqua via, Krziwa y tám y fám fie wiyąca drógá. *Mącz* 256c, 459b, 505d.

Przen (2): Saltuatim scribere, Wskok piáfć/ To yefł nierzádnie/ y tám y fám wyftępowác. *Mącz* 365b, 395d.

δ. geom. Naprzeciwlegle (4): kiedy [...] ná tákowé dwie Linié przydzie Linea profłá/ tedy dwa á dwa kąty ktore fye y tám y fám przekłádaią/ będá równe ieden drugiemu. *GrzepGeom* E2, E2, E3, Qv.

b. W ujęciu ruchowym: w którą stronę; huc (atque, et) illuc *Vulg. PolAnt, Mącz, Calep, Cn; hinc (atque) illinc Calep, Cn* (123):

α. Na drugą stronę (2):

Wyrażenie: »sam na drugą (a. inszą) stronę« (2): A dla tego to Miernicy zowá Przekłádanim: bo tá fztuká Kliná odciętá ma być fám ná inlżá ftronę przelożóná *GrzepGeom* K2v; (did) PANNA WTORA. (–) GDy fie obrácám fám ná drugą ftronę/ Y tám wbaczę dziwné fprawy oné/ Oboiętnęgo fczęścia śliłkie progi *GostCast* 69.

β. W różne strony, w różnych kierunkach; in diversas partes *Mącz, Calep; in diversum Mącz; diversa in loca Calep* (85): *OpecŻyw* 40v; ma matka onego dziecięcia palczem nacifkać ná dziafla, ná Czeluflki/ pomykaiąc palczem y tam y fám/ aby ona wodnoć flona wypłynęła *FalZioł* V 38, V 31v; Oczy nie wftawicne ale tam y fám fie wierczące znamio(nu)ją nie fłatek/ pfołę *GlabGad* N6v, I2; *WróbZółt* E5v; *HistAl* B; po okrutnem morzu rofpáczy pływám/ i wały mie i tam i fám miecá. *MurzHist* E4v; *RejWiz* 25v, 132, 171; y powiázal ie [liszki] (iednę zdrugą) zá ogony/ á w pośrzodku v ogonow przywiázal pochodnie/ ktore zapaliwfzy rozegnal żeby y tám y fám roznie biežály. *Leop Iudic* 15/5, *B4v, *Ex* 2/12; *BibRadz Gen* 8/3, *Ecclii* 9/7; *BielKron* 303, 390, 441v; Cursant huc atque illuc, Y tám y fám bieğáyą/ Wfzędzie ych pełno. *Mącz* 73d; Emissarius, Buttel/ mieyłcki párobek/ ktorego y tám y fám flią *Mącz* 226b, 74b [3 r.], 96a, c, 104d, 107b (26); *SienLek* 168v, 170; S tego tedy narodu [tj. słowiáńskiego] kiedy iedni tám/ drudzy fám/ fiedliłká fwe przenieflil/ [...] *GórnDworz* F4v, S4v, Zv; *GrzepGeom* Bv; Bes przefłanku ze wfzyftkich dział ftrzelác około/ S tyłu/ s przodku tám y fám/ podawaiąc czoło. *BielSat* Nv; *GrzegŚm* 26; *KochMon* 35; *Strum* B3v; *KochPs* 40; *SkarŻyw* 121; *MWilkhist* K3; *StryjKron* 255, 442; *CzechEp* 269; białe/ czarne konie/ Wálą fie práwie ná obiedwie ftronie. Poftołu z draby fieką y Fenrichá/ Tego tu wloká/ fám owego Mnichá. *KochSz* B3v, B; *WerGość* 231; *BielSjem* 36; *PudlFr* 72; iáko proch ktory wicher z ziemie wzbudzi/ po powie-

trzu tám y fám prędko fię rozwieie *ArtKanc* P20v; *Calep* 234b, 322b, 325b, 343b, 360a, 496b [2 r.]; Tę [tj. *iskrę*] wiátr/ tám y fám miece *GrabowSet* Lv; *OrzJan* 64, 78; *LatHar* [+9]v; Twarz mieni/ płácze/ wzdycha/ tám fám poštěpuie. *GórnTroas* 44; *WujNT Iudae* 12; *SiebRozmysł* [A4]v, H2; *GosłCast* 40; *KlonWor* 4.

Przen: Róźnym osobom (I): Y tam y fám winienes dáć Niechcesz ly fie wbládzie tulać. *RejKup* 17.

γ. W dwie przeciwne strony (I): y rozftąpiły fię [wody] y tám y fám/ że przeftli obá fuchem. *BudBib* 4.Reg 2/8.

δ. Tam i z powrotem; w obie strony; ultro citroque Mącz, Calep, Cn; sursum (ac) deorsum Mącz, Cn; ultra citraque Mącz; iterum atque iterum Calep; hinc inde JanStat (24): dalyfczye w.C.m. lyfłh náfchem poftlom dobrowolnye abi dobrowolnye przeyachaly przeftł zyemye wáfchey Krolyewfkyye mczi mi y tham y sam. *Lib-Leg* 11/154; *BibRadz* I 3a marg, 3.Reg 18/45; Epibades, Łodzi álbo prómy ná których ludzie y tám y fám przez rzekę przewożą. *Mącz* 106b; Fluxus et Refluxus, Cieczenie wody tám y záś wráćanie fie fám. *Mącz* 132b, 74b, 75a [2 r.], 104b, 134a, 217a (13); Owa kmieć glupi/ mnińmał/ áby owá część puzaná/ kthora fie/ y tám/ y fám pomyka/ w gárło wchodziła. *GórnDworz* P4v; *KlonŻal* C4; *Calep* 200b, 221b; pińiędzy będzie potrzebá: ták ná Podwodę [...] iáko ná ftráwę tám y fám. *SarnStat* 974, 1236 [2 r.]; *KlonFlis* F; [Jeździłichmy z gospodarzem mile na odpust, formanowi dáem i tam, i sam gr 12 *GębMemor* 156].

ε. W przód i w tył lub na boki (II): *OpecŻyw* 110; A tak iáko cięfzki a gliniaftęgo ciała/ wálaiątz fie ij tam ij fám/ młódzieńtza choręgo a mdlęgo łatwie vdláwił ij vmorzył. *ForCnR* E2; V ko⁸⁰ głowa ieft wartogłowa, to ieft tam y fám prędko obrotną, taki bywa fzałony plotka *GlabGad* M7, P7v; *RejWiz* 167; wrzucili mu [św. Markowi] powroz ná fzyię/ tárğáli go thám y fám áż vmarł *Biel-Kron* 143v; *Indiversum curvari*, Przegibáb álbo chlufłác fobą y tám y fám. *Mącz* 75b, 161c; famo fię ono drzewo tám y fám chwiać poczęło/ y famo cudownie vpáđło *SkarŻyw* 517; *Calep* 983b, 1106b.

ϰ. O ruchu obrotowym (6): I tam y fám [= z boku na bok a. na wznak lub na plec] przewraczaią Wreku wnogach pulf maczaią. *RejKup* c2; Bieży wiátr ku południu/ y záfię bieży kołem ku puńocy/ á obráćaiąc fię y tám y fám/ wráca fię z kąd wyftedł. *BibRadz Eccle* 1/6; *Versatio*, Obieránie fie s czym y tám y fám obráćanie. *Mącz* 486d, 483c, 487c; Torto – Itam ifám kręcę. *Calep* 1074b.

*** Bez wystarczającego kontekstu (10):* *BartBydg* 241b; Palatim, id est, passim, Wlędzie y tám y fám. *Mącz* [274]c; Quoquoversum sive quoquoversus adverbium ad locum, Y tám y fám/ ze wfłąd/ y z tey ftrony y z owey. *Mącz* 344c, 282d, 404b, 473c, 476d, 501c; Ultro – Tam y fám, i tu y ogdzie [!]. *Calep* 1133b, 441a.

II. Partykula wzmacniająca imp (6): A day fám dwye ná łęk/ yáko Stánczyk mowi. *KromRozm I* A3v; A ták ná czás odehydźwá fám ná pokoy máłó *RejWiz* 85v, 20v; Concedamus huc, Vftępm y fám troché ná ftronę. *Mącz* 45a; Nie tákci gráią/ bráćie/ miedzy pány. Wroc mi fám Bábe [tj. królową szachową]: czekay/ áż ia poyde *KochSz* B2; *WyprPI* B.

**** Dubium (I):* [Pismo Św. zakazuje małżeństw między bliskimi krewnymi] Nie ták dáleko zákázuie krewności, ále potym záłożono, áże do czwartęgo ftopniá: A to dla tego pomkniono, áby fám bliźędy do vftáwy Božęy nie pomyśláli ludzie *SarnStat* 600.

KW

SAMADWA cf SAMIDWASAMARCHANKOWY *Sł stp* (aneks); *Cn, Linde* brak.**[SAMARYTANKA** *sb f**N sg s(a)m(a)rytánka.**Sł stp, Cn, Linde* brak.

Rodzaj tkaniny, prawdopodobnie nazwa pochodzi od miasta Samarra na Bliskim Wschodzie lub regionu Sommy (łac. Samara),

słynącego z wyrobu tkanin [samarytanka Łac śr]: Antependium decimum ex samaritanka cum imaginibus sanctorum *InwKatWaw* 96; Casula ex samarytanka caelestini coloris *InwKatWaw* 146, 93, 96, 137.]

MP, PP

[SAMATYNOWY *ai***samatynowy** a. **szamatynowy.***N sg n a. pl subst s(a)m(a)tynow(e).**Sł stp, Cn, Linde* brak.

Przymiotnik od niezaświadczonego u nas „samatyńa” ‘jakaś tkanina, prawdopodobnie aksami’ (ze śr.-g.-niem. samatin, samatin ‘aksamitny’): vesglovie ssamattinove czthiri *CracArtific* 1547 nr 1471.]

KW, (LWil)

[SAMBORZA *sb f**Teksty nie oznaczają pochodzeń.**sg N samborz(a). ◇ L samborzy.**Sł stp: samborza, szamburza, szymborza, Cn, Linde* brak.

Wielka brama z pomieszczeniami mieszkalnymi: structura super valvam curiae Samborza nuncupata *KsięgiSądWiej* 1531 nr 7422; Dzieża i niecki do chleba, kamień toczny, sieć wielka do ryb na samborzy *InwSzlachKal* 1572 nr 23.]

KW, (LWil)

[SAMCOŁOŻNIK *sb m**N pl sámcó(o)źnicy.**Sł stp, Cn* brak, *Linde XVI* w.*Homoseksualista:*

W połączeniu szeregowym: Ani nieczyści/ ani bálwochwálcy/ áni cudzołożnicy/ áni fprośnie pftólwi/ áni fámcołożnicy [*masculorum concubitores*] / áni złodzieie/ áni łákomi [...] kroleftwá Božego nieotrzymáią. *Leop* 1575 1.Cor 6/10 (*Linde*).

Synonimy: cyneda, mężołożnik.

KW, (LWil)

SAMCOWY (I) *ai**a jasne; o prawdopodobnie jasne (tak w -owy).**sg m N samcowy. ◇ [n N samcow(e). ◇ G samcow(e)go.]**Sł stp notuje, Cn* brak, *Linde XVIII* w.*Przymiotnik od „samiec”:***1. Od znac. ‘istota płci męskiej’:****a. [Będący samcem:**

Wyrażenie: »plemię, pogłowie samcowe«: ⟨...⟩ in armentis wbydlye wyelgym ⟨...⟩ sexus masculini poglowyą fámcowego *Tom-ZbrudzBrul* *Deut* 15/19; ktoby chćiał áby mu krowá fámicá vrodziła/ tedy bykowi ktore⁸⁰ małz przypuścić záwiazáć małz lewe mudo álbo iáie/ á na fámycę tedy práwe záwiazáć/ bowiem z práwe⁸⁰ mudá plemię fámcowe pochodzi/ á z lewe⁸⁰ ná fámicę. *Cresc* 1571 549.]

b. Pochodzący od samca: Gnoy fámicze kthora ielzće nie rodzi na lekarzftwo dobry/ ale fámczowy zawfze lepłzy. *FalZioł* IV 4a.

2. [Od znac. ‘roślina o kwiatach męskich’: zásię lepak liście fámcowe mnięfze y wężfze bywa *Cresc* 1571 67.]

Cf SAMCZY

KW, (LWil)

[SAMCZEK *sb m**N sg samczek.**Sł stp notuje, Cn* brak, *Linde XVI* w. s.v. *samiec, samczyk.*

Młody samiec: A będzie Báránek krom zmázy/ fámczek roczny [*masculus anniculus*] *Leop* Ex 12/5 (*Linde*).

Cf SAMCZYK, SAMICZEK]

KW, (LWil)

SAMCZĘ *Sł stp; Cn, Linde* brak.

SAMCZY (1) ai

sa-, [sá-].

sg [m G sãmcz(e)go. ◇ f G samczéj.] ◇ n [G samcz(e)go.] ◇ A samcz(e).

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Przymiotnik od „samiec”:

1. Od znac. ‘istota płci męskiej’; *masculus Vulg*: iż gdy przydycie do zymie Kánányfkiey/ [...] odłączyłz kázde pirwodrodne dobytce twoie fámce [!] y poświęciłz *BielKron* 36.

[Wyrażenie: »samczej płci« = *samiec*: co jedno będzie samczéy płci [quidquid habueris masculini sexus] to poświęciłz PANV. *WujBib Ex* 13/12.]

2. [Od znac. ‘roślina o kwiatach męskich’: Weźmi fzafránu cztéry vnycy/ kádzidlá fámczego trzy vnycy *SienHerb* 620b.

Wyrażenie: »samczego rodu«: Wfzelkie drzewo fámce⁸⁰ rodu rynchley się pufczę y wzrafta niż famicá *Cresc* 1571 662.]

Cf **SAMCOWY**

KW, (LWil)

SAMCZYK (2) sb m

sa- (2), [sá-].

sg [N samczyk.] ◇ A samczyka (1). ◇ pl A samczyki (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI i XVIII w.

Dem. od „samiec” ‘zwierzę płci męskiej’ (2):

a. [Młody samiec: A báránec będzie bez zmázy fámczyk [masculus]/ roczny *WujBib Ex* 12/5 (Linde).

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy zwierzęcia: Głos Páńfki wytęcájący cedry [...] á wdzięczny iáko fámczyk Iednorózcow [filius unicornium] *Leop* 1577 *Ps* 28/6.]

b. *Samiec málęgo zwierzątka* (2): Myłzy wóieką gdy fámczyką włowifz/ á okleśniwfzy go puścifz *SienLek* 159v; Gżęgzelicá Ieft v ptáftwá leśnego iáwna wfzetcznicá/ Sámá goni po leśie Sámczyki waśniwe *KlonWor* 60.

Cf **[SAMCZEK], SAMICZEK**

KW, (LWil)

SAMDZIESIĄT cf SAMODZIESIĘT**SAMDZIESIĄTY cf SAMODZIESIĘT**

! SAMEKA Sł stp; Cn, Linde brak.

SAMICA (90) sb f

Oba a jasne (w tym w pierwszym 2 r. błędne znakowanie).

sg N samica (48). ◇ G samice (6). ◇ D samicy (3). ◇ A samice (8). ◇ I samica (7). ◇ pl N samice (6). ◇ G samic (3). ◇ D samicám (2), samic(o)m (2) *SienLek* (2:2). ◇ A samice (1). ◇ I samicami (2). ◇ L samicach (2); -ach (1), -(a)ch (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *Istota płci żeńskiej; f(o)emina Vulg, PolAnt, Calep, Cn; uxor PolAnt; mulier Mącz* (70):

W przeciwstawieniu: »samiec ... samica« (4): Bowiem wfzelka famicza zimniejszego ieft przyrodzenia niżli fámiec *GlabGad* C8, D; Genus promiscuum apud Grammaticos vocatur quo sub una terminatione utrumque sexum significat, Rodzay w którym nie rozznáć fámice od fámceá. *Mącz* 224b; *Calep* 976b.

Szereg: »(tak) samiec (jako) i samica« (2): bądźciefz tedy roftropněmi iako wężowie aprofłemi iako gołębice (*marg*) Słowo łacińskie i greckie znaczy i fámceá [!] i fámicę [...] (–) *MurzNT Matth* 10/16; *Mącz* 106b. [Ponadto w przeciwstawieniach 4 r.]

a. *Zwierzę uznawane za osobnika płci żeńskiej* (52): Simius. eyn aff Málpá fámec. Simia. eyn affin Sámycá. *Murm* 42; Barani iako i kozłowie maia glos ofobny ktorym fámice kfobie wołaią *FalZioł* IV 2d; Może theże fámicę vmniłzić aby tłuftfza była *FalZioł* IV 3c, IV 3c, d, 4a, b, 7b (10); A iáfzczurczęta gdy fye maia wylgnąć/ wygrzyzia fye z żywotá fámice *GroicPorz* II3, II3 [2 r.];

RejWiz 38; *BibRadz* I 88d marg; [struś] Ieft zley pámięci gdy iáycá zniefie fámicá/ zágrzebie ie w pialek ciepły/ zápomni ich *BielKron* 271, 4v, 463; Mulier etiam de brutis dicitur, Sámicá. *Mącz* 235d; *KmitaSpit* C2.

W połączeniu z nazwą zwierzęcia (1): Simia. Effyn. małpa. famica. *Mymer*¹ 27.

W przeciwstawieniu: »samiec ... samica« (12): BDły morfkie fą dwoiakie, iedny fą pobielele albo fzare á gęfte małe dziurki maiące/ to iefth fámiec/ Drugie fą wielkich dziur á rzadkich/ á to ieft famicza *FalZioł* I 142a; iż Zaiącz iednego kxiężczyca będzie fámczem/ á drugie⁸⁰ famiczą *FalZioł* IV 11d, IV 20c, 21a, 36b, 38d [2 r.]; Czemu fámci lepiej fpiewaią niżli fámice. *GlabGad* D, C8, H5v, H7; *KmitaSpit* A2v.

Zwrot: »zajmować się, schodzić się, złączenie z samicą« [szyk zmienny] (2:1:2): Gdy go [krokodyla] nadeydzie iego natura ku złączeniu z iego famiczą/ tedy fie lkrobie zębami prawey czelufci w prawy bok *FalZioł* IV 32d; *GlabGad* D; *GroicPorz* II3; y wzrałem we śnie iż fámcowie zeymowali fye z fámicámi [ascendentes mares super feminas] *Leop* Gen 31/10, Gen 31/12.

Szereg: »(tak) samiec (jako) i (a(l)bo) samica; samiec z samicą« = *masculus et f(o)emina Vulg, PolAnt; vir et uxor PolAnt* (12;4): Tak fámczy iako y fámice rodzą czaftu fwego/ á tego chcą iż Zaiącz iednego kxiężczyca będzie fámczem/ á drugie⁸⁰ famiczą *FalZioł* IV 11d; *SeklKat* K4v; *GliczKsiąz* Q3; *GroicPorz* II3; *Leop* Gen 7/9, 16, 31/10; Thákże y ptakow powietrznych [weźmiesz do arki] po siedmi par fámcow y fámic *BibRadz* Gen 7/3; Ale iefliż iá ofiárá będzie z owiec ku fprawowaniu fpokoyney ofiary Pánu/ fámiec ábo fámicá/ thedy iá niech ofiáruie zdrowá. *BibRadz* Lev 3/6, Gen 6/19, 7/2 [2 r.], 9, 16; *BielKron* 4v; *BudBib* Gen 6/19. [Ponadto w przeciwstawieniach 12 r.]

b. *O kobiecie* (11): fámicá człowiek/ przyrodzenie tákie ma/ iż gdy fye Máicá ná kázdy Miefyác niefocy/ płodu fye żadnego fpodziewác nie trzeba *SienLek* 108; Sámicá rozumie fye to o niewieście ták iáko y o dziewczce *SienLek* T[tt], 109, T[tt]; ábowiem kto lepiej fráfunki z głowy wybić męszczynie [...] może/ nád fámicę? *GórnDworz* Bb6, X8; [ktoryby [czart] fzedł w pofelstwie do Ráiu/ do tego Nowáká Adámá/ y do iego fámice *PostępekPrCzart* 2v].

Szeregi: »tak otrok jako i samica« (1): Ty lekárftwá do pierśi/ [...] fą popolite y wzytne/ ták otrokom iáko y fámicom. *SienLek* 86.

»tak samiec jako i samica« (1): Ty lekárftwá fą popolite y wzyteczne thák fámcom iáko y fámicam *SienLek* 108.

a. *Żeński płód ludzki* (3): bowie^m gdi cicek prawy twardzi niż lewy znamię ieft pocęcia [!] płodu otroce⁸⁰ [...] záfię przeciwnym obyczáiem bywa na lewey ftronie gdy fie fámice poczyná. *GlabGad* D7.

W przeciwstawieniu: »otrok ... samica« (1): Na prawiey [!] ftronie boku otrok/ á na lewey fámiza [!] [...] zawfze odpoczywa. *FalZioł* V 31.

Szereg: »otrok i samica« (1): Dla tego na ten czas pofpolicie rozne bliźnięta bywaią, Otrok i famicza *FalZioł* V 31. [Ponadto w przeciwstawieniu 1 r.]

2. *Roślina (też grzyb) uznawana za osobnika płci żeńskiej* (15): Barwę ma korzeń tey paproci czarny s cżyrownofcią zmiefzany/ á ta paproć ieft famicza *FalZioł* I 55d, 86c, 115a; *Verbenaca* – Kofzyczko fámicá. *Calep* 1111b.

W przeciwstawieniu: »samiec ... samica« (8): POKrzyk ieft dwoiak/ ieden fámiecz drugi fámica *FalZioł* I 86c; Samiec [mandragory] [...] ma iablko dwa razy wiefcze niżli famicza *FalZioł* I 86d, I 48c, 85d, 145a [2 r.], III 3b, c; [iż fámiec zawfze pierwey lift pufczę ná wiofnę niżli fámicá *Cresc* 1571 67].

Szereg: »samiec i samica« (4): Szczyr [...] iefth dwoiakie fámiec y famicza *FalZioł* I 85d, 145a, 150b, III 3b. [Ponadto w przeciwstawieniach 8 r.]

3. *Koryto rzeki* (5): Retae [...], Krzewie álbo krzewiná chwóft ná brzegách álbo też w fámicách rzék roftąca. *Mącz* 354a; Grund. Dno/ Sámicá. Fundus, alveus. *Calag* 259a.

a. *Główne koryto rzeki* (3): Tedyć powiedam iż Wilfá dwoiáka. Iedná Sámicá/ druga Láchá/ nowem Co ćieczę rowem. *KlonFlis* F2, F2 [2 r.].

KW, (LWil)

SAMICZEK (1) *sb m*

N sg samiczek.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Młody samiec; w połączeniu z przymiotnikiem od nazwy zwierzęcia: y połamie Pán Cedry Libáńkie. I potrze ie iáko ćielce Libáńkie: á wdzięczny iáko fámiczek Iednorolźcow [filius unicornium]. Leop Ps 28/6.

Cf [SAMICZEK], SAMCZYK

KW, (LWil)

SAMICZKA (1) *sb f*

Pierwsze a jasne; końcowe a prawdopodobnie jasne (tak w -ka).

sg [N samiczka. ♦ A samiczkę.] ♦ I samiczką.

Sl stp, Cn brak, Linde XVII – XVIII w.

Dem. od „samica” ‘istota płci żeńskiej’:

a. *[Młoda kobieta, dziewczyna: Samyczka, dzyeweczka femella ReuchlinBartBydg m4v.]*

b. *Samica malego stworzenia (tu: gołębia): [golqbek] Siedząc łoby s fámiczką/ żalobliwie wyie RejZwierz 126v; [Semirámis też śliczną fámiczkę/ Podano białą wnet gołębiczkę KmitaLów B4v].*

KW, (LWil)

SAMICZNY (2) *ai*

a jasne.

pl N subst samiczn(e) (I). ♦ L samicznych (I).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „samica” ‘istota płci żeńskiej, tu: kobieta’; będący częścią jej ciała (2): ále tu tylko zaś będzie o fámych piersiach fámicznych/ to ieft futkoch SienLek 86; Ty lekárftwá fą popolite y wzyteczne thák fámcom iáko y fámicam: ále iż fámiczne członki rozdáyne/ też wiele niedofátkow ćierpiá/ ofobnie przyfłzy Rozdział o tym gadkę mieć będzie. SienLek 108.

Cf SAMICZY

KW, (LWil)

SAMICZY (2) *ai*

a jasne.

sg m N samiczy (I). ♦ n N samiczé (I).

Sl stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Przymiotnik od „samica” ‘istota płci żeńskiej, tu: kobieta’; będący częścią jej ciała (2): Lono fámiczé spuchté álbo ránné [Cf 118: Spuchté łono niewieście/ Wilczym fádłem mázác] SienLek S[ss]3; Vulva – Samiczi wftid [= srom], item niewieszi zywoth. Calep 1148b.

Cf SAMICZNY

KW, (LWil)

SAMIDWA (5) *nm*

samidwa (4), **samadwa** (1); *samidwa BielKron* (2), *RejZwierz, PaprPan*; *samadwa ForCnR.*

Rozdzielone innym wyrazem (zaimkiem) (I).

Wszystkie a jasne.

N pl m pers samidwa (4), samadwa (I).

Sl stp, Cn, Linde brak.

W dwie osoby, we dwóch (5): Miły brachu zeydźmy nachwilę do miasta na pońedzenie. A Żądzá [= imię tego, do którego się zwrócił] mu hnet przyzwoli. A tak iedno fama dwa do miasta przifłzi ForCnR C4v; gdy ná iákiś feft miála íść przed miásto do kofcioła [...] fynowie iey próšili áby dla zacności fwey piefzo nie fłzá/ ále wfádziwłzy iá ná wozek pięknie przyftróiwłzy fám iá dwa wieźli do kofcioła onego. RejZwierz 169; STácius y Lukanus oni

Poetowie/ Trzebá by fie złożyli tu po iednym fłowie/ Perfulá do fiebie niech iefzcze przyfádzá/ Bo fám i dwa ták zacney tey głowie nie rádzá PaprPan F3; [Machmetbasza a Isakbasza, szli też do onego sklepu jedno sama dwa. PamJanecz 110, 127].

Zwrot: »samidwa się potkać« = pojedynkować się (2): Brácia gdy fie fám i dwa potkáli/ oba fie zábili. BielKron 61v, 256v.

KW, (LWil)

SAMIDWOJE (2) *nm*

samidwoje (1) *BielKron*, **samodwoje** (1) *Oczko.*

a oraz oba o jasne.

pl N subst samodwoje (I). ♦ A m pers samychdwojga (I).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Liczebnik zbiorowy w funkcji głównego: dwa i nic (nikt) poza tym (2):

a. *Odnosi się do przedmiotów konkretnych (I): niemáfz li wfzytkich [ziól] niech będzie połowicá: niebędzieli ich y tylé/ niech będzie tylé piołynu y z miętká: fámo dwoie zá infzél/ żoładkowi wprzygodzie káždéy ftaná Oczko 33.*

b. *Odnosi się do ludzi: kobiety i mężczyzny (I): Stánełá [Judyta] ochędoźna przed Holofernem. [...] A gdy było wieczór/ odefłzi ich fludzy fámych dwoygá BielKron 113v.*

KW, (LWil)

SAMIEC (82) *sb m*

W N sg -ec (51), -eć (1).

W N sg sa- (16), sâ- (3); sâ- BielKron, BudBib; sa- : sâ- Leop (2:1); w pozostałych formach sa- (15), sâ- (2); sa- : sâ- BibRadz (2:1), BielKron (1:1).

sg N samiec (50). ♦ G samca (3). ♦ D samcowi (I). ♦ A samca (7). ♦ I samc(e)m (5). ♦ L samcu (I). ♦ pl N samcy (6), samcowie Leop (I). ♦ G samc(o)w (4). ♦ D samc(o)m (I). ♦ A samce (2). ♦ L samc(a)ch (I).

Sl stp, Cn notuje, Linde XVI i XVIII w.

1. *Istota płci męskiej; masculus BartBydg, Mymer², Vulg, PolAnt, Calep, Cn; mas Vulg, Calep, Cn; vir PolAnt (63): Mas, Masculus: cui opponitur Foemina – Mąż, lamiec. Calep 641b.*

W przeciwstawieniu: »samica ... samiec« (5): Bowiem wfzelka fámicza zimnieyfzego ieft przyrodzenia niżli lamiec GlabGad C8, C8, D; Mqcz 224b; Sexus – Rodzai rozni miedzi famczem a fámiczá. Calep 976b.

Szereg: »(tak) i samiec (jako) i samica« (2): MurzNT 12 marg; Epicoenum [...] vel Promiscuum, Dwiemá popolite, Nomen scilicet Substantivum, Obozey płci/ ták fámcowi yáko y fámicy przifwoyte. Mqcz 106b. [Ponadto w przeciwstawieniach 5 r.]

a. *Zwierzę uznawane za osobnika płci męskiej (52): Samiec [koń] z mathką fwą nie przebywa/ á gdyby mu fie tho przydało z zapamiętania/ tedy [...] FalZioł IV 10a; (nagł) Kaczka. (–) [...] Samcza po fzygi poznać bo na niey pierze zielone miewa FalZioł IV 18a, IV 5d, 21d, 48b; Ielli że offiára ie⁸⁰ będzie Zupelna á z ftádá/ tedy fámca czyfte⁸⁰ bez wfelkiey zmázy będzie offiárował Leop Lev 1/3, Gen 31/12; BielKron 4v; Initus, Od fámca poyeźdźony. Mqcz 105a; SienLek 152v; Wfzytko otwarzájące żywot/ moie [tj. Bogu na ofiarę] (ieft) y wfzelkie bydlę twoie zlfámcow otwarzájące (żywot) zbydlá y zdrobu. BudBib Ex 34/19, Ex 12/5, Lev 1/10; Vrzędnik ma tego doyźrzeć [...] áby [...] dobytkowi wfzelkiemu/ rządzni fámcy byli do mnożenia. GostGosp 16.*

W połączeniu z nazwą lub przymiotnikiem od nazwy zwierzęcia [w tym: sb N + samiec (6), samiec + G (I), samiec + ai (2)] (9): Simius. eyn aff Máłpá fámeyeć. Murm 42; Mymer¹ 27; Rak lamiec ma wfzytki czło⁸⁰ki twarde iáko kamień. FalZioł IV 31a, IV 10d; Ale moy miłofnik wfzedł iáko samiec z iednorolźcow. WróbZolt 28/6, 17v; GroicPorz 113; BielKron 30; Myrinus, Sámiac ryby morfkiey Murená zwáney. Mqcz 240a.

W przeciwstawieniu: »samiec ... samica« (12): bo gdy by mu fámicza do infze⁸⁰ wfłąpiła/ tedy lamiec poczúwłzy to gdy przyleci.

Nofem ią na obie fronie przebija *FalZioł* IV 20c, I 142a, IV 11d, 21a, 36b, 38d [2 r.]; Czemu łamci lepiej śpiewaia niżli łamice. *GlabGad* D, C8, H5v, H7; Acz łamiec krotko żywie/ ale więc przewiedzie Sámicá: że kilká lat dzieci zgniazd wywiedzie. *Kmita-Spit* A2v.

Zwrot: »z samcem obcować, złączać się« [szyk zmienny] (1:1): ISidorus piłze: iż ta riba iefth sprofna: gdy fię złącza z łamczem/ tedy wfthy poczyna w fobie płod *FalZioł* IV 38c, IV 10a.

Szereg: »(tak) samiec (jako) i (a(l)bo) samica; samiec z samicą« = *masculus et f(o)emina Vulg, PolAnt; vir et uxor PolAnt* (12;4): *FalZioł* IV 11d; *SekKat* K4v; *GliczKsiąż* Q3; *GroicPorz* 113; wzrałem we śnie/ iż łamcowie zeymowali fye z łamicami/ pfthrzy/ frokáci/ y rozmaíte bárwy. *Leop Gen* 31/10, *Gen* 7/9, 16; Weźmieł też do Archy po parze z káždego żywego ftworzenia [...] aby z tobą żywo zachowane były/ tho iefth łamcá y łamicę. *BibRadz Gen* 6/19, *Gen* 7/2 [2 r.], 3, 9, 16, *Lev* 3/6; *BielKron* 4v; *BudBib Gen* 6/19. [Ponadto w przeciwstawieniach 12 r.]

b. O męzczyźnie (3): *Masculus*, [...] męzczyński płczy parobek vel chłopiecz, samyecz *BartBydg* 87b; *Mymer*² 21v; [Acz wflytcy ná mury weszli y z białemi głowami/ bowiem iuz nie doftawáto łamczow ktorzy by fie ku bitwie godzili. *FlawHist* 34v.]

Szereg: »tak samiec jako i samica« (1): Ty lekárftwá fá polpólite y vzyteczne thák łamcom iáko y łamicam *SienLek* 108.

2. Roślina (też grzyb) uznawana za osobnika płci męskiej; masculus Cn (19): Trzeci rodzaj małej Ozanki/ ma gałąłki naftubtelnieyłze/ blade y kofmate/ á to iefth prawy łamiecz *FalZioł* I 37a; Powiedaia lekarze kiedy pry liftki fzczyrowe fetrzelz á nimi namażefz męłki czopek [lege: członek] tajemny/ [...] thedy fie będą dziewki rodzić/ ale fok pithy łamca tego ziela/ tedi fie finowie będą rodzić. *FalZioł* I 86a, I 115b [4 r.]; *Sagmina* – Kofzyczko łamiec, zełeznik. *Calep* 938a, 1111b.

W przeciwstawieniu: »samiec ... samica« (7): iefth dwoiaki rodzay blużczow/ ieden iefth biały á drugi czarny/ albo ieden iefth łamiecz á drugi łamicza *FalZioł* I 48c, I 85d, 86c [2 r.], 145a [2 r.], III 3c; [*Cresc* 1571 67].

Szereg: »samiec i samica« (4): Modrzewowa gębkha [...] Iefth dwoiakha/ Samiecz y łamicza *FalZioł* III 3b, I 85d, 145a, 150b. [Ponadto w przeciwstawieniach 7 r.]

KW, (LWil)

SAMIT *Cn* s.v. szarlat; *Linde* XVIII w.**[SAMIUCHNY** *pron**N sg f* samiuchná.*Sl stp brak, Cn* s.v. sam, *Linde* XVI w. s.v. I. sam.*Intens. od „sam” ‘osamotniony’*:

Szereg: »osierociały i samiuchny«: A the kthoż wychował: Ia osierociała y łamiuchna [ego destituta et sola] *Leop Is* 49/21 (*Linde*).

Cf **[SAMIUCZKI, [SAMIUĆKI], SAMIUSTEK, [SAMUCHNY]]**

KW, (LWil)

SAMIUCZKI (4) *pron*

samiuczki (3), **samiuczki** (1); samiuczki *SiebRozmyśl, PowodPr, CiekPotr*; samiuczki *RejKup*.

sa- (2) *SiebRozmyśl, PowodPr*, sã- (1) *CiekPotr*.

sg m N (praed) samiuczki (1) *PowodPr*, samiuczek (1) *CiekPotr*. \diamond I samiuczki(e)m (1). \diamond f N (praed) samiuczka (1).

Sl stp brak, Cn s.v. sam, *Linde* XVI w. s.v. I. sam.*Intens. od „sam” (4)*:

1. Bez towarzystwa (2): bo łamiuczki zámknáwłzy fie/ tom odprawował zá kilkánaście tylko dni *PowodPr* 84.

Wyrażenie: »samiuczek jeden« (1): Y ia proftak boiać fię przewać im rozmowy, Sámuczek ieden ftoię *CiekPotr* 86.

2. Tylko on, nikt inny (1):

Polączenie: »jedno samiuczki« (1): A tyś iedno łamiuczka tak fczęśliwą byłá/ Ześ nietylko ogládała/ ale y zrodziła. *SiebRozmyśl* F4v.

3. Wyróżnia osobę ważną, znaczącą (1): Podnofy ręcze ku gorze Przet łamiuczkyem fądzią kleczy *RejKup* v2.

Cf **[SAMIUCHNY], [SAMIUĆKI], SAMIUSTEK, [SAMUCHNY], [SAMUCZKI]**

KW, (LWil)

[SAMIUĆKI *pron**N sg f (praed)* sámiuczka.*Sl stp, Cn brak, Linde* XVI w. s.v. I. sam błędnie: samiuszki.*Intens. od „sam” ‘bez towarzystwa, osamotniony’*:

Wyrażenie: »samiuczki zostawion«: Chodźcie fynowie/ chodźcie: boćiem ia łamiuczka zoftawioná [ego enim derelicta sum sola] *Leop Bar* 4/19 (*Linde*).

Cf **[SAMIUCHNY], SAMIUCZKI, SAMIUSTEK, [SAMUCHNY], [SAMUCZKI]**

KW, (LWil)

SAMIUSTEK (2) *pron**N sg m (praed)* samiustek (2).*Sl stp, Cn brak, Linde* XVI w. s.v. I. sam.

Intens. od „sam” ‘pozbawiony towarzystwa’; solus Vulg; singularis Calep (2): wćiekáiac morzem sprofrednym/ łamiuftek przyfłedł do Antiochey *Leop 2.Mach* 8/35; Singularis – Ofłobliwi, łamiuftek. *Calep* 982b; [włzedł ná gorę łam ná modlitwę. A gdy było wieczor/ łamiuftek thám był *Leop Matth* 14/23 (*Linde*); *Hist-Otton* 47].

[*Zwrot*: »pozostać samiustek«: wziął dwie żenie swoie/ y tyłoż ftużebnic z iedenaścią fynow/ y przeprawił fie przez Brod Iákobow. Przewiożł też wfzyłtkie rzeczy kthore kniemu przynależáły/ á pozostał łamiuftek [mansit solus]. *Leop Gen* 32/24 (*Linde*).]

Cf **[SAMIUCHNY], SAMIUCZKI, [SAMIUĆKI], [SAMUCHNY], [SAMUCZKI]**

KW, (LWil)

SAMIUCZKI *cf* SAMIUCZKI**[SAMKI]** *cf* SUMKI**[SAMNIENIE]** *cf* SUMNIENIE1. SAMO *Sl stp; Cn, Linde* brak.*Cf* **1. SAM**2. SAMO *Sl stp; Cn, Linde* brak.*Cf* **2. SAM****[SAMOCHOD** *av*

a jasne; tekst nie oznacza ó; pierwsze o prawdopodobnie jasne (tak w samo-).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Bez nadzoru lub bez towarzystwa: podkthorą [górq] fie byli záfádzili hufy Numidkie/ ftanáwłzy zrołkazania Annibałowego/ ná miefách/ ktore fobie rozumiał być sfofobne/ żeby z nich Rzymłkie picownik/ álbo theż y łamochođ ieżdzące imáli. *PlutWojn* F2.]

KW, (LWil)

SAMOCHWAŁ *Cn* s.v. chęłpliwy; *Linde* XVIII w.SAMOCIĄG *Sl stp; Cn, Linde* brak.**[SAMOCZTERNASTY** *nm**N sg m* samoczt(e)rnásty.*Sl stp, Cn, Linde* brak.

Sam z trzynastoma innymi, w czternaście osób [z kim]: śiadł zá ftoł/ fámoczternasty z swoią Rádą. *BielKron 1597 475.*

KW, (LWil)

SAMOCZWAR (15) nm

Pierwsze a jasne; -czwart (2) BielKron, StryjKron, -czwárt (2) BielSpr, SarnStat; -czwárt- (4), -czwart- (1); -czwárt- : -czwart- Mącz (1:1).

sg m N (praed) samoczwar (7), samoczwar (3); samoczwar LibLeg, BielKron, BielSpr, StryjKron, SarnStat; samoczwar (2); samoczwar : samoczwar ZapWar (2:1). ◇ D samoczwar (1). ◇ A samoczwar(e)go (1). ◇ f N (praed) samoczwar (1) SkarŻyw, samoczwar (1) RejZwierc. ◇ A samoczwar (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI w.

Sam z trzema innymi, w cztery osoby; quadruplus Mącz; tribus, quatuor comitatus Cn (15): yakom ya nyenayachal na dom slachethney zophyey [...] przez szyna swego przez slachethnego Stanyslawy samoczwartheho *ZapWar 1527 nr 2394; Item w fydra [wzięli] zone samoczwarthe y mynyem fedke a sina Petrułką a Drugy syemyon a trzeci Hryno LibLeg 11/101, 9/50v; BielKron 145; Mącz 335c, 339d; BielSpr 52; Vpátrzywłzy tedy čás/ fámoczwárt/ to ielt/ wziąwłzy z fobą flugę iednego/ y żonę iego/ y kapłaná onego Cereberná/ puściłá fię zá morze SkarŻyw 487; StryjKron 72; A kogo z reiefru záwołáią do fpráwy iego/ nie z żadnym tumultem do fpráwy fwéy przyłtápic y do gmáchu wchodźic ma/ tylko fámoczwar nawięcý chodźic ma/ to ielt lam z Prokuratorem/ á dwá przyiaćiele. *SarnStat 857; [ListyPol I 1547/388; AktaSejmik-Pozn 1574/22; W Babilonńkiem dofyć wielkiem Cárstwie fámoczwar Daniel tylko Boga prawdziwego znał BudArt b6v; On [Neron] iuz widząc co fię dzieie/ wćiekł w nocy tylko fámoczwar z miáftá WerRegula 48; GębMemor 219].**

samoczwar z kim (4): Ishem ya nyeyayechal [!] nadom thego tho slychathnego Marczya zamoczwarth shetrzema shoby Rovnema *ZapWar 1521 nr 2270, 1521 nr 2271, 1532 nr 2414; tedy nie z żadną zgráią do fpráwy fwoiey przyłtápic/ y do gmáchu wchodźic ma álbo máią/ tylko fámoczwar (1) to ielt z Prokuratorem á ze dwiema przyiaćioły. *SarnStat 870.**

Żart. o obiektach nieożywionych (1): że nie znajdziez iuz dziś ledá ná biefiedzie/ iedno káżdá potráwá muśi przysć iáko Kálfztlanká/ álbo fámotrzcia álbo fámoczwar. *RejZwierc 59.*

KW, (LWil)

SAMOCZYN *Sł stp, Cn, Linde brak.*

SAMOĆ (4) av

a oraz o jasne.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przysłówek zaimkowy wskazujący: tu, do miejsca gdzie jesteś- my; w funkcji wezwania: przybądź tu (4): Przeto dzięćie námiłfłeć k nám przydz nieprzedłużáy/ fámotz fámotz tzo rychley nám fie nie oddáláy. *OpecŻyw 18; Dáy Maria dzieciátko ktoré máfs nám datz/ fámodz zdrowię vbogich/ fámodz Iezu mily. OpecŻyw 18.*

KW, (LWil)

SAMODWANAST (1) nm

samodwanast, [samodwanast].

sg m [N (praed) samodwanast.] ◇ A sãmodwanãst.

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w.

Sam z jedenastoma innymi:

a. *[W dwanaście osób: kazawłzy fie cowłkok fwoim z onymi kónmi pláwić przez Wilę/ lam fámodwanãst tylko fie im záłtáwił BielKron 1597 310 (Linde).]*

b. *O okrętach [z czym]:* Emánuel Krol Portugálłki/ wypráwił do Indyey okręt wielki fámodwanãst z drugimi mniefzyymi *BielKron 452v.*

KW, (LWil)

SAMODWOJE cf SAMIDWOJE

[SAMODWUDZIEST nm

N sg m (praed) s(a)modwudziest.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Sam z dziewiętnastoma innymi, w dwadzieścia osób: tuś(my) zawždy myślili Turki pobić, a sami uciec, aleśmy wždy jako młodzi tego nie uczynili, jedno żem ja samodwudziest uciekł *PamJancz 80.*

KW, (LWil)

[SAMODWUNAST] cf SAMODWANAST

SAMODZIAŁ (1) sb m

N sg s(a)modzi(a)ł.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII (z Cn) – XVIII w.

Tkanina domowej roboty; cento Cn: .. lodicem dzyerganycza ... quod pannum est szamodzyal .. ZapMaz III T 1/450.

KW, (LWil)

SAMODZIAŁKA (2) sb f

Pierwsze a jasne, drugie pochylone; o prawdopodobnie jasne (tak w samo-).

sg A samodziałkę (1). ◇ pl N samodziałki (1).

Sł stp, Cn, Linde brak.

Tkanina domowej roboty (2): vestem muliebrem panni proprii laboris alias szamodzialke *ZapMaz II G 61/429; Pierwey fámodziałki boki náfze pokrywáły: á teraz áxámity y iedwabie. SkarKazSej 666b.*

KW, (LWil)

SAMODZIELNY (2) ai

a jasne; teksty nie oznaczają ó oraz é; o prawdopodobnie jasne (tak w samo-).

sg f A samodzielny (1). ◇ I samodzielny (1). ◇ [m N a. f G samodzielny. ◇ pl A subst samodzielny(e).]

Sł stp, Cn, Linde brak.

1. *Przymiotnik od „samodzial” ‘tkanina domowej roboty’ (1): ZapMaz III T 1/392v; [Item wyznał, iż ukradł we wsi suknię samodzielny i przedał ją za 8 groszy. KsięgaKrymKraak 1558 nr 36; [młyn] ma 3 koła mączne a czwarte foluszowe, gdzie sukna folują samodzielne. LustrMaz I 122].*

2. *Przez siebie, z swoich ciał utworzony (1):*

Wyrażenie: »samodzielną robotą« (1): Vcz fię od wężow/ ktorzy w kráiu głodnym/ Czuiąc o wyłpie y o brzegu płodnym/ Wnet fámodzielną komięgę robotą/ Z siebie vplotą *KlonFlis E2.*

*[*** Dubium: Tam też jako [jęt K; jest jęt P] ksiądz Łazarz blisko kościoła jednego Matki Bożej, imieniem Samodrzeze [Samodrzeze K; Samodzielnny C] PamJancz 40.]*

KW, (LWil)

[SAMODZIERŻAWCA sb m

G sg samodzierżawcy.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Władca absolutny:

*Zestawienie: »wszytkiej Rusi samodzierżawca«: [tłumaczenie listu cara:] żeby nálfzym wielkiego Hofpodará Cárá y wielkiego Kniáźia Chwedorá Iwánowicá wftytkiej Ruśi Sámodziżawcy opátrzeniem [...] Chrześciańftwo od Bifurmánow wyswobodzone było *WerVotum 32.**

Cf [SAMODZIERŻEC]

KW, (LWil)

[SAMODZIERŻEC sb m

N sg s(a)modzi(e)rżec.

Sł stp, Cn brak, Linde XVIII w. s.v. samodzierż.

Władca absolutny, mający całą władzę [czego]: My Wielki Gospodar, Czarz i Wielki Książ Iwan Wasielowic, wszystkie Rusi [...] i Gospodar ojczysty Ziemi Iflanckiej i wiele gospodarstw Samodzierżec. *DiarPos* 260.

Cf [SAMODZIERŻAWCA]

KW, (LWil)

SAMODZIESIĄT cf SAMODZIESIĘT

SAMODZIESIĘT (2) nm

samodziesięt (1), samdziesięty (1).

a *pochylone*; o *prawdopodobnie jasne* (tak w samo-).

N sg m (praed) samodziesięt (1), samdziesięty (1).

Śl stp: samodziesiat, samdziesiat, Cn s.v. samoczwart, Linde XVII w.

Sam z dziewięcioma innymi, w dziesięć osób (2): aż wielek Sen-nacheryb samdziesięty do Niniwen *BielKron* 89v; [Wepfian jedno łamo dziełt wżedł *FlawHist* 53 marg].

samodziesięt z kim (1): Iakom ya samodziesyanth ssobye row-nimi nyesastampil drogy dobrowolney panyey nouodworskyey *ZapWar* 1514 nr 2172.

KW, (LWil)

[SAMODZIEWIĄT] cf SAMODZIEWIĘT

SAMODZIEWIĘT (1) nm

samodziewięt, [samodziewięt].

a *jasne*; o *oraz e prawdopodobnie jasne* (tak w samo- i dzie-więć).

sg m [N (praed) samodziewięt.] ◇ *A samodziewięt(e)go, [sa-modziewięt(e)go].*

Śl stp notuje, Cn, Linde brak.

Sam z ośmioma innymi, w dziewięć osób: Item [wzięli] Pyot-rascha Mvtka samodziewyete go zone Hulke syn Hawrilo. a Lazar. doczka Dufcha zynya wuchna. Orynka a niewieftka wartwara Dya-kowa Hapka *LibLeg* 11/102; [wypadło ich do nich naprzod koni pięćdziesiąt/ do których Stadnicki tylko samodziewięt łkoczył *Pap-Herby* 145; [Stanisław Rostowski] łkoczył do onegoż Tátarzyną v ktorego był więźniem/ zaraz samodziewiętego iegoż łzabłą gdy spá-li poblił *PapHerby* 226].

KW, (LWil)

[SAMOJEDEN ai

N sg fs(a)mojedn(a).

Śl stp, Cn brak, Linde XVII w.: samojedny.

Odbywany przez jedną osobę, bez towarzystwa:

Wyrażenie: »samojedna rozmowa« (kalka z *lat. soliloquium*): Pfallterz od śpiewania ma imię/ bo wierflami ieft popifany ku śpie-waniu/ Starzi to zwali Samoietna [!] rozmowa/ bo łamego czło-wieka krześciankiego s panem Bogiem rozmowa ieft. *PalladIsag nlb* 36.]

KW, (LWil)

SAMOJEDZ cf SAMOJEDŹ

[SAMOJEDZCA sb m

I pl samojédzcam.

Śl stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

Człowiek, który zjada ludzkie mięso, ludożerca: [Jezus] iął ié [uczniów] wieść do inżego wyrozumienia [...]: vkázuie im/ że tego ciała cielefnie ieść nie mieli: nie mieli być łamoiédzcam/ nie mieli go rębác w łtukil/ á ieść: ále inákłzym łpofobem/ takim iákim im iuż był obiecał/ iż tóž ciało iego w ónym chlebie/ który miał dáć/ (iáko ij dáł ná ofáthnięcy wieczery) mieli ieść *BialKat* 312v.

Cf SAMOJEDŹ]

AN

SAMOJEDZENIE (1) sb n

N sg samojedz(e)ni(e).

Śl stp, Cn, Linde brak.

Ludożerstwo: Anthropophagi, Sámoyedz/ [...] ab 'ανθρωπος quod est, homo, et φαγο comedo, ut 'ανθρωποφαγια, Samoye-dzenie. *Mącz* 11b.

KW, (LWil)

SAMOJEDŹ (15) sb f

samojedź (14), samojedź a. samojedz (1).

sa- (13), sá- (2); sa- : sá- *BielKron* (7:1), *Mącz* (1:1); -edź *Mącz* (2), -édź (1) *OrzQuin*; -edzi(-) e *jasne*.

sg N samojedź (11). ◇ *G samojedzi (3).* ◇ [*I samojedzią.*] ◇ *L samojedzi (1).*

Składnia orzeczenia: samojedź uciekali (1).

Śl stp, Cn notuje, Linde XVI – XVII w.

1. coll. Ludożercy; ant(h)ropophagi Mącz, Cn (8): A gdy tám náłzy wełzli/ wćiekáli z onych bud Sámoiedź *BielKron* 441v; (*marg*) Sámoiedź. (–) czárty chwałą y wierzą czárom [...] w łkár-biech żadnych fie nie kocháią/ ludzkie mięfá iedzą *BielKron* 445, 445v, 447v *marg*; *Massgetae*, Lud w Tátárzech Afiatickich [...] w obyczáyu máyą ftáre ludzie [...] bić/ y ich mięfem žić, *Samoyedz. Mącz* 210d, 11b; [*ReuchlinBartBydg* f; *ferocissime gentes ...*, que humanis carnibus (samogecz) ... vescuntur. *Głosy I nr 1/1*].

Szereg: »kanibałowie, (to jest) samojedź« (2): przyplynał do wypłu Kánibałow/ to ieft do Sámoiedzi *BielKron* 441v, 441 *marg*.

2. Kraina, gdzie dzieją się okrucieństwa (2): iáko teraz Woł-ochowie Defzpotá łądźili/ którego żadnym Prawem nie przekónáłego áni łądźónego/ zámordowáli. ále to w tám téy Sámoiedzi nie nowa/ bo w Wołóžech/ áni wiary poddanych przeciwko zwierchniemu Pánu/ áni łprawiedliwóści Páńłkięcy przeciwko poddánym łwym niemáłz żadnéy (*marg*) Wołółka Sámoiedź. (–) *OrzQuin* S3.

3. Ludożerstwo; przén: zbrodnie, okrucieństwa (3): Y dzieie fie známi o co ono Prorok wtyłkował: iż Bog (zá ludzkim nierząd-em) dopuścił/ iż ludzie iáko ryby/ łami fie wyiadáją (*marg*) Sá-moiedz Polłka. (–). *PowodPr* 79; Pátrzay iáka Sámoiedź/ zboycá zboycę tráci. *KlonWor* 6; Zátym go [*Kakusa, potwora uprowadza-jącego stada*] też Herkules vderzył o ziemię [...]. Rádzi byli páł-terze y blińcy łásiedzi/ Ze ich zbáwił Herkules tákıey Sámoiedzi. *KlonWor* 24; [co włzytko [*arendy, lichwy, zapisy*]/ niewięm iáko-byś iednym łowem przewzáć chćiał/ ieno włáfną łamoiédzią/ gđzie człówiek człówieká ziađa/ á rzemiołfá inżego nieumié/ ied-no cudze połykáć/ á dobry ich nie przyłtoynie łzáfówác. *SokolJan-Szafarz* 39].

4. coll. n-ethn Mieszkańcy pln.-zach. Syberii, ludy samodyjskie (2): Zá pieczyhorą y Suchohorą rzekámi y gorą ktorą zową Ká-miennypás ná wypłach morłkich/ lud rozmáity ieft ktory polłpolitym przezwiłkiem zową Sámoiedź/ Od których idzie wielki dochod Soboli/ ptakow/ y inych żwierząt Kniázowi wielkiemu. *BielKron* 433v, 433v *marg*.

Synonim: 1. kanibal.

Cf [SAMOJEDZCA]

KW, (LWil)

[SAMOKUPIEC sb m

D pl samokupc(o)m.

Śl stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

Kupiec mający wyłączne prawo sprzedaży, monopolista; mono-pola Cn: Prawo przeciwko Samokupcom. ŚmigłLichwa 70.]

KW, (LWil)

[SAMOKUPSTWO sb n

a *jasne*; *oba o prawdopodobnie jasne* (tak w samo- oraz -o).

sg N samokupstwo. ◇ *G samokupstwa.* ◇ *A samokupstwo.* ◇ *I samokupstw(e)m.*

Śl stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

Prawo wyłącznej sprzedaży; monopolium Cn: aby każdy taki co fię Sámokupftwem bawił y máiétność wżylfkę traćił/ y z Páńftwá wywołány był. *ŚmigLichwa* 70, 70; żydzi w gościnnych domách fámokupftwo dzierzą/ że żadnych potrzeb nigdziey indziey oprócz żydow doftać nie możelz *MojŻydOkr* 14v.

Szereg: »samokupstwo a(l)bo monopolijum« [szyk zmienny]: *Monopolium* álbo Sámokupftwo iest gdy w kupiectwie zylk fię do iednego tylko álbo kilku ściąga *ŚmigLichwa* 70, 70.

Synonim: *monopolijum*.]

KW, (LWil)

[SAMOŁOWCZASTY ai

L pl samołowcząstych.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „samołowka”: *pelen zrad*; *przen* [błędne tłumaczenie lat. homonimicznego „laqueatus”]: 1. od „laqueus” ‘pulałka’, 2. od „laquear” ‘kafel’]: Długofz wy złońnicz będziecie mięflkác w domoch fámołowcząstych [in domis laqueatis *Vulg Agg* 1/4: w domiech kofltownych á ozdobnych *Leop*; w domiech fwyh kofzthownie listwowánych *BibRadz*] *KrowObraz* K3.]

KW, (LWil)

SAMOŁOWKA (37) sb f

Oba a oraz pierwsze o jasne (w tym w pierwszym a 3 r. błędne znakowanie); -łów- (3), -łow- (3); -łów- *OrzRozm, PudlFr*; -łow- : -łow- *Mącz* (1:3).

sg *N* samołowka (12). ◇ *G* samołowki (1). ◇ *A* samołowkę (6). ◇ *I* samołowką (5). ◇ *L* samołowce (2). ◇ *pl N* samołowki (3). ◇ *G* samołowek (3); -ówek (1), -(o)wek (2). ◇ [*D* samołowk(o)m.]. ◇ *A* samołowki (3). ◇ *I* samołowkami (1). ◇ *du A* [cum nm] samołowce (1) *RejPos* 247v.

Sl stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *Pulałka* w postaci zamaskowanego dohu; *decipula Vulg, Cn; cuculus Mącz; decipulum Cn* (4): Ządzierzana będzie nogá iego w sídle [...]. Skryta iesth w ziemi łtepicá iego/ á fámołowká iego ná ściefzce. *Leop Iob* 18/10; *Cuculus*, [...] Chód álbo rów pod Ziemią tayemny/ Sámołowká. *Mącz* 72b; [Była tam dla tych dziwo-widzów przed wroty na Rabsztynie samołowka uczyniona. Co gdy kto nie wiedział, niejeden się przestraszywszy, w niej nakapał. *KronMieszcz* 122].

Przen (2): Słuchayże co iest fwiát/ iáko gi písmo zowie/ márna omyłká/ łotrowłká iákinia/ omylna fámołowká *RejPos* 317.

Zwrot: »wpaść w samołowkę« (1): gdy obaczył/ iż go woylek Iágelowe/ y Niemieckie wkoło iáko wieńcem obftąpiło/ wyrozumiał iż nieopátrnie wpał w Sámołowkę *StryjKron* 467.

2. *Złe zamiary wobec kogoś, podstęp, zdrada; niewidoczne niebezpieczeństwo* (*przen*); *laqueus Mącz, PolAnt; anfractus, dolus, fallacia Mącz; captio Calep* (33): *OrzRozm* S2; *Anfractus iudiciorum, Labirynti/ álbo/ Samołowky/ Sądowne wykrety/ któremi schit-rzają drugie w prawie. Mącz* 9d, 35b; *GórnDworz* T6v; Ten wywod nie iest słowo Boże/ ále fámołowká rozumu ludzkiego *CzechRozm* 84v; *PudlFr* 54; *Iurisdictiey Duchowney hámowanie według písmá iest fámołowką niezbożną. PowodPr* 21 marg; *Calep* 161b; Więć sobie twarz nabożną zformował y mowkę: Y ná onę odpowiedź vprządł fámołowkę. *KlonWor* 70; [*BusLic* 5v].

[*samołowka do czego*: Iż pochlebftwo [...] do vpadku Krolá káždego iest pewną fámołowką *WerRegula* 113.]

samołowka ku czemu (1): *A* nic nie iest ták miłego/ ták przy-iążnego nieprzyacielowi náłzemu fzátánowi/ iáko Opíłftwo/ ktory rozumie/ iż iest wielką fámołowką y sídłem ku zátáceniu dułz ná-fznych. *WerGość* 204.

samołowka przeciw komu (1): *Compoficia* [tj. *sejmowy projekt zniesienia dziesięcin*] iáką fámołowką przeciw Bogu y łlugom ie⁸⁰ *PowodPr* 23 marg.

samołowka na kogo (10): *RejWiz* 79v, 83v; *Fallaciam inveni-re, Sámołówkę ná kogo wymyślić. Mącz* 482d; *GórnDworz* C3;

Wfzákze tym zakonni oni ludzie zwyćiężyć fię niedáli/ y vmrzeć zá prawdę rádzi chćieli. álifz inną na nie fámołowkę nálałł *Celarz. SkarŻyw* 300. Cf »samołowkę stawiać«.

samołowka czyja [w tym: *ai* (poss) (3), *G pron* (1), *pron poss* (1)] (5): *GrzegRóżn* D2; *Mącz* [388]d; *CzechRozm* A7, 222; *Skar-Żyw* 59; [*KrowObraz* L4; *BusLic* 2v; ná tym co Słowo Boże mowi/ przefławam/ [...] ná twoię [tj. *szatana*] *Rherorikę* [!] y fámołowki niedbam. *ArtTanat* 100].

W połączeniach szeregowych (1): *Ad Chrisippi laqueos rever-tamur, Wróćmy fię záś do Chrifippowych fámołówek/ chytróści/ sídl. Mącz* 388d; [*Lecz iesli iako o was rozumiem/ Miłośnicy Mąd-rości/ prawdy/ proftoty y fkromności: Iestście nieprzyaciaiele vpo-ru/ plotek y wykretow/ fámołówek y łapaczek/ fnádnie prawdę y światłość południową ogládaćie/ ktorzy iey teraz maluczko przez łpárę widzićie. CampWilkow* 59].

W porównaniach (1): [...] niewroćiwfzy mi piędzdy/ brác mi Státutem Alexandrowym/ iáko fámołowką iáką imienie *OrzRozm* O2; [Abowiem iż ci Antykryłstowego [tj. *papieskiego*] ciáłá popie-rácze łą iáko miedziane pífczálki/ zwodzác ludki profte á niewinne s práwey drogi/ á zwábáiác ie iáko ptaki do fámołowki iego/ á do onych fiatek fwyh *KrowObraz* L4].

Zwroty: »samołowkę(-i) stawiać (*a. zastawować*), narzázdać, záložyc, zasadzic; samołowka jest postawiona« [w tym: *na kogo, na co* (5)] [szyk zmienny] (3:1:1:1): dolos struere, Sámołówkę ná kogo narzázdać/ wymyślić yáko by mógł zdrádzic ofzúkác. *Mącz* 422c; [*Bóg*] Dwie tu fámołowce ná nie [przyrodzenie nasze] zá-ložyc raczył/ áby ie wždy iáko tákó fkromić mógł. *RejPos* 247v; tyfiácmi iest fámołówek záfádzono ná człowieká bogátého *RejPos* 264, 248; *CzechRozm* 222; [...] niehcąc fámołowki ná profte ludzi ftáwiác/ ábo kuglárfwtá fprofnego firoic *CzechEp* 246; *Powod-Pr* 66.

»w samołowce uwiáznać« (1): mufzą w téy confequencyey wi-doméy/ iáko by w fámołowce iákiéy ci Kácérzowie vwiáznać. *Orz-Quin* Aa4.

»w samołowkę(-i) wpaść« (3): Powiedáią przeciwnicy/ że náu-ká dawna ktorey fię my dzierzimy zgadza fię s Turecká wiárą/ Izáfz tu oni fámí prędzey w tę fimrodliwą fámołowkę nie wpađną? *Sarn-Uzn* D4, D3; *CzechRozm* A7v.

Wyrażenie: »chytra samołowka« [szyk 4:1] (5): Ach niez-częfna rospufto/ fwawolo wfzetczna/ Chytrałz to fámołowká ná nas práwie wieczna. *RejWiz* 79v, 83v; *GórnDworz* C3; ktore [mo-wy] nic innego łą iedno chytre fámołowki fzátáńłkie *CzechRozm* 222, A7.

Szeregi: »samołowka i (*a*, *abo*) sídło = *laqueus et rete PolAnt* [szyk 3:1] (4): iáko też oni fámí fwemi fię fámołówkami ábo sídlámi wiázá/ ktore mniemáią żeby nániźłze [!] vczynili. *GrzegRóżn* D2; *BudBib* Is 8/14; *WerGość* 204; *PowodPr* 66. [*Ponadto w polączeni-u szeregowym* 1 r.]

»sieci (*a. siatki*) i (*ja*) samołowki« [szyk zmienny] (1): wdá-iem fię fámí w niebefpieczeńftwo w iłch [kacerzy] śieci y fámo-łowki nágládać. *SkarŻyw* 59; [*KrowObraz* L4].

KW, (LWil)

[SAMOŁOWNY ai

a jasne; teksty nie oznaczają ó; pierwsze o prawdopodobnie jasne (tak w samo-).

sg *m N* samołowny. ◇ *f N* samołowná.

Sl stp, Cn brak, Linde XVI w.

Podstępny, zdradliwy: *Captiosus, argliftig. P. chytry/ fámołowny. Volck* 85.

W połączeniu szeregowym: Zdała się ta przysięga panom pol-skim niestateczna, podejrzana i samołowna *StryjPoczqt* 479 [idem] *StryjKron* 619 (*Linde*).]

KW, (LWil)

SAMOMARLY *Sl stp, Cn, Linde brak.*

[SAMOMIESZKACZ sb m

I pl samomieszkaćkami.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Ten, kto mieszka sam, z dala od ludzi, pustelnik [tłumaczenie etymologii grec. μοναχος 'mnich']: Takić był przedtym żywot tych co ie *Monachos*, to ielt Sámó miefzkáčkami zwano *DesidWilkow* 1589 63v.]

KW, (LWil)

[SAMONIEWIDZIEĆ sb f

N sg samoniewidzi(e)ć.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Niewidzenie się nawzajem: Ciemność thedy á fámó niewidzyec Throiąnom záfzkodziła *HistTroj* H8.]

KW, (LWil)

SAMOOSM (8) nm

sa- (7), sã- (1) BudNT; teksty nie oznaczają ó; pierwsze o prawdopodobnie jasne (tak w samo-).

sg m N (praed) samoosm (5). ◇ [G samoosm(e)go.] ◇ A samoosm(e)go (3).

Sl stp: samoosm(y), samosm(y), Cn brak, Linde XVI – XVII (XVIII) w.

Sam z siedmioma innymi, w osiem osób; octavus PolAnt, Vulg (8): SeklKat V3v; Iż Noe fámoofm wkrzyni álbo korabyu záchował fye od potopu KromRozm II m4v; Y ftáremu świátu nie przepuścił/ ále Noego fámó ofmego opowiedáčá fprawiedliwości záchował BibRadz 2.Petr 2/5; BielKron 5v; RejPos 244v; iż nieczyfny duch wygnány/ iesliby fię do onego domu zkąd wyfzedł wrocił/ tedy fię weń nie fám ále fámó ofm wprowadza. BudNT przedm a4; Wuj-NT 2.Petr 2/5, Aaaaaa2v; [UstKościel 99v; PostępekPrCzart 41; CzechZwierśc 13; także go poimáli/ potym fámoofmego ścięli BielKron 1597 500, 709].

KW, (LWil)

SAMOOSOBNY (1) ai

L sg n sámoosobn(e)m.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Indywidualny, dokonany przez samego siebie: Y mamy mocnyfze prorockie fłowó/ ktore⁸⁹ pilnując dobrze czynicie [...]. To pierwey wiedząc/ że wfzelkie prorocstwo pifmá/ wfámó ofobnem wykłádaniu nie bywa [*propria interpretatione non fit*]. *BudNT* 2.Petr 1/20.

KW, (LWil)

SAMOPAŃSTWO *Cn s.v. jednowładctwo; Linde brak.*

SAMOPAS (13) av

samopas (9), samopasz (4); samopas GliczKsiąż, OrzRozm, Strum, KlonŻal, KochPam, KlonFlis, KlonWor (3); samopasz Prot, BudBib, MycPrz, KochFr.

sa- (12), sã- (1) KlonŻal; o oraz drugie a jasne.

Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

Bez dozoru; custode remoto, sine custode Cn (13): Przeto nyc dobrze czynią oni rodzicy kthorzy fynty fwe fámopás pułłczáją *GliczKsiąż* O3; Paś lud twoy lalką twoią/ [...] ktory miefzka fámó páfz wleśie [*confidenter in sylva*] ná śrzod Kármelá. *BudBib Mich* 7/14; *KochFr* 79; Ták niebogá fámopás puści gołpodárftwo *KlonWor* 48.

Zwrot: »chodzić samopas« (2): Ale záfie mieć trzeba w groźie fwe Páchołki. Bo tám chodzą sámopáfz pod Zamkiem w Krákwie *Prot* C4; Moftowy oftrow wyźrzyfz wnet przed fobą/ Tám [...] Náydzielz dwonogie i nie płoché łanie [*tj. prostytutki*] [...] Co ie porządny Senat wypędził w lás Z trzody wftydliwych/ y chodzą fámopás. *KlonFlis* Gv; [*BielawMysł* B2v].

Wyrażenie przyimkowe: »w samopas« (1):

~ Zwrot: »w samopas chodzić« (1): boy fye áby cię nieziađł wilk z láfá/ gdy wfámopás fám chodźifz bes frożá. *OrzRozm* H3. ~

Przen (5): Karzmyfz fie iuż cudzymi tymi przygodámi/ Nie bieząc [!] ták fámó páfz fwoimi myflámi. *MycPrz* I C; Nie życząc tedy tém Książkam áby thák fámopás po świećie tułáć fye miały [...] *Strum* A4v.

Zwrot: »chodzić samopas« (1): Ow/ koźik náoftrzywfzy/ cudze miefzki rzeże. [...] Gdy kto z miefzkiem pękátym y z káletą dużá/ Nośi ią nie oftroźnie/ nośi przeftrono pás: Abo ielli mu chodźi kiefzenia fámopás *KlonWor* 36.

[Wyrażenie przyimkowe: »w samopas«: Takefmy śie puścili wfámopás i z dźiatkami fwoimi/ nie ftaramy śie oto iakoby wnas przyraftáć miało Ducha świętego *OrszakPos* 25v.]

a) O włosach: bez upięcia (2): Proftwołofe Krenides wárkocze fámopás Po rámonách puściwfzy płáčzą *KlonŻal* B; *KlonWor* 6.

a. O okręcie: nie poddając się sterowaniu (1): nawá żadny fpráwy Nie flucha/ ále w morłkim rozgniewániu pływa Sámopás *KochPam* 85.

Cf [SAMOPAŚĆ]

KW, (LWil)

SAMOPASNY (2) ai

samopasny (1), samopaśny (1), [samopaszny]; samopasny : samopaśny *Mącz* (1:1).

Oba a oraz o jasne.

sg m N samopaśny (1). ◇ f N samopasná (1). ◇ [n N samopaszny(e).]

Sl stp, Cn brak, Linde XVI w. błędnie: samopaska; poza tym XVII w. s.v. samopas sb.

Niepoddający się nakazom społecznym (2): Ambubaia, Káżdá fámopásná á błákájąca fie niewiáfłá/ Małpá. *Mącz* 7c; Choenici ne insideas, Nie bądź leśny/ Sámopásny á proznuyący. *Mącz* 52a.

a. [Wynikający z wylamywania się z dyscypliny: [rozumnożyły się] pijaństwo, biesiady, marnotrawstwo [...] i od Stołu Bożego się samopaszne wylączanie AktaSynod III 83.]

KW, (LWil)

SAMOPASZ cf SAMOPAS**[SAMOPASZNY] cf SAMOPASNY****[SAMOPAŚĆ av**

Oba a jasne; o prawdopodobnie jasne (tak w samo-).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Nie poddając się nakazom społecznym (nakazującym mężczyź- nie życie w małżeństwie): Bo nieżonátych co thák Sámopásć miefz- káią/ ná Mieyłkie ławice nie bierzą *MrowStadło* F3.

Cf SAMOPAS]

KW, (LWil)

SAMOPAŚNY cf SAMOPASNY**[SAMOPIĄTY] cf SAMOPIĘT****SAMOPIĘT (7) nm**

samopięt (7), [samopiąty].

samopięt (1), samopięt a. samopiąt [z rękopisu nierozróżniają- cego ę i ą] (5).

sa-, [sã-]; o prawdopodobnie jasne (tak w samo-).

sg m N (praed) samopięt (6), [samopiąty]. ◇ [D samopiąt(e)- mu.] ◇ A samopiąty (1), [samopięt(e)go].

Sl stp notuje, Cn brak, Linde XVI w.

Sam z czterema innymi (7):

a. W pięć osób (6): Yakom ya nyeprzyachal szamopyąth ná gymyenyne nayego napowschyno *ZapWar* 1502 nr 1907, 1502 nr 1908; Przyciągnął Bálábán pierwey do Epiru/ o którym fie dowie-

dział Skänderbeg/ iechał łamopięt thylko ná fzięgi *BielKron* 256v; [ma koniecznie tuta być wponiedzyátek łamopięty. [...] er šal da entlich fein auff den montag łampt fünfte. *Wokabul* 1539 H5; *Pam-Jancz* 124; Pisarzowi starszemu [...] na strawę samopiętemu [...] fl. 120. *LustrRus* II 257; A jada [sędzia] na zamku samopięt albo samoszóst *LustrWpol* I 92; *StatorGramm* D2; *HistOtton* 109; Rycerkiego tedy ftanu człowiek/ może fie obwinienia o łupieftwo odwieść [...] łamotrzcęć. Miefzczánin łamopięt. A profty chłop łamofiodm. *SzczerbSpecSax* 442 (*Linde*)].

samopięt z kim (3): łakom ia nyenasedl domv slachathnego stannislawa s Regul sbroyną rąka samopięth ssobie rownemy *ZapWar* 1540 nr 2596, 1502 nr 1906, 1517 nr 2238; [Hetman ná Hayduki fercá im dodawáiąc tylko łamopięt z tymi co go pilnowáli łudzy ięgo: [...] Krzyknął aby fię ochotnie potkáli *PaprHerby* 98].

b. O okrętach (1): Tęgoż czáfu Krol Hifzpañłki wypráwił okręt łamo pięty ze wżytkim doftátkiem *BielKron* 445v.

KW, (LWil)

[SAMOPIĘT] sb m*N pl* samopięty.*Sł stp, Cn, Linde brak.*

Element, żywioł: A gdís ssyn bozi zmarł gest, elementi albo samoplody sluthowane y zaloszcz poczełi wkazowacz *SprChęd* 103.]

KW, (LWil)

SAMOPŁODNY (1) ai*N sg m* samopłodny.*Sł stp, Cn, Linde brak.*

Sam się rodzący, bez udziału rodziców: *Phoenix* ptáłek łamopłodny/ fpałiwłzy fię pierwey/ Sam ná fię znowu záczerwi. *Klon-Żal* C2v.

KW, (LWil)

SAMOPSZA *Cn; Linde XVII w.***[SAMOPUST] ai***N sg m (praed)* samopust.*Sł stp, Cn, Linde brak.*

Pusty, bez nikogo wewnątrz: A ták áby ziemiá wálłá fpufto-łłátá/ á kofcioł wálz áby łamo puft zoftał/ ták że áni ieden człowiek wen nie włłapi. *FlawHist* 26v.]

KW, (LWil)

[SAMORĘCZNY] ai*A sg f* samoręczną.*Sł stp, Cn, Linde brak.*

Dokonywany własną ręką, przez samego siebie: A któż tedy łam siebie więcey nie miłue/ iáko ten/ który łobie łamoręczną śmierć zádáie *WerWiz* A4.]

KW, (LWil)

SAMORODNIE *Cn; Linde bez cytatu.***SAMORODNY** (5) ai

sa- (3), [sã-]; *oba o prawdopodobnie jasne (tak w samo- oraz rodny).*

sg m N samorodny (1). \diamond *I samorodnym* (1). \diamond *f N* [samorodnã], samorodn(a) (1). \diamond [*G samorodn(e)*]. \diamond *n N* samorodn(e) (1). \diamond *G samorodn(e)go* (1). \diamond [*A samorodn(e)*]. \diamond *pl N subst samorodn(e)*.]

*Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.***1. Powstały bez wpływu z zewnątrz** (5):

Przen żart. (1): Czwartý [namalował] chłopá drugiego/ á on Klimká [tj. poprzedniego] ołrał. A ná wirzchu nápiłáł/ otoż łobie Klimku/ Coś łam chciał Sowy potłuc/ łowno w łpominku. A ták onęgo Klimká łołpołu y z rymem/ Opalił łzpetnie Bártęk/ łamorodnym łymem. *RejFig* Bb7.

a. Naturalny, niewykonany przez człowieka; nativus, vivus, voluntarius *Cn* (4): łamorodne Złoto bywa łaidowano/ wedle wżytkiey łotrzeby czyłste *FalZioł* III 34a; [Weźmi żywice biały z łá-łowcu 4. vncye/ [...] Kánfory łamorodney łwie drágmie. *SienHerb* [578]b; Weźmi łwieżęgo łáłanu łobrego/ łwoźdźłkow łramnych/ łngbięru/ Kwiátu łufłzkatowego káżdego ło drágmie. To zgrubá łzetłucz [...] A łdy w łnim [w łółkułku] łomoknie ło łtrzećięgo łniá/ łłtanie fie winem ták łobrym/ iáko łamorodna Málmazya. *SienHerb* 622a].

W łprzeciwłstawieniach: »samorodny ... łziáłany, [łuczyniony]« (1): SAłetra łeft łwoia/ łedna łamorodna á ł druga łziáłana [!] *FalZioł* III 41a; [*SienHerb* 593a; Buris vel Bura Kłęł/ łeft ło łdrzewo w Ráđłá łrzywe łamorodne/ áłbo łwezynione *UrsinGramm* [389]].

a. O elementach topografii (1): [złwászczá, iż łam łóry wysokie wkoło i wáły, łakże łzekopy łamorodne. *StryjPoczłt* 468; Jest łaskinia łiewielka, łamorodna w łórze, ło łtórej łzymuwała łw. Helena łciáne *RadzPodróž* 90.]

W łprzeciwłstawieniach: »samorodny ... łopany, [łsypany]« (1): Šłkárpáwá bylłra wżytkiey wíłły łłowá/ Nurt łamorodny/ łopána zác owá Niešie ło Gđáńłká náłzę ożimine/ W łcudzą łráine. *Klon-Flis* H; [ále ły łgoble, że ławne, łzđáđą się łniektóre, iż łamorodne łóry; łednak łnać, łto się łrzyłatrzy, że łsypane *RadzPodróž* 148].

β. O roślinach: łnieposiány łzez łczłowiek; łper se nascens *PolAnt*; *per se radicans, sponte natus, suae spontis* *Cn* (1): łowel łbęđie ło ł was/ łon łok łięćđzięłáť; łnie łbęđięćie łiác áni zác łamorodnego łzbozá *BudBib* Lev 25/11; [bęđięćie łeš łego łoku łamorodne [sponte nascens] (łzyto) y łdrugięgo łoku łeż łamorodne/ á łtrzećięgo łoku łieyćie y łźnićie *BudBib* Is 37/30].

b. [Májęcy łwieđę łniełochłđżącą ł wyłszłalčenja: *Empiricus* [...] Šálorodny łekarz (ło łnie z łnauki áłe z łdowłáčenja łeczy) *ArtNom* K4v.]

2. [Náleżący ło łtego łamego łrodzaju, łspołeczności: [łprostytutki ło łnyłch łprostytutkach:] Żębyłmy [...] je zác w łswą łszkołę łrzyjęły, Żęby łak z łami ná łejmiełch łłyńęły, Gđyż łá łnaszego łechu łobrze łodne, Łako ło łsiołtry łasze łamorodne. *Ołwin*(?)-*erot* 96.]

Cf NIESAMORODNY

KW, (LWil)

SAMOROSŁY (1) ai*A sg m* samorosły.*Sł stp, Cn, Linde brak.*

Rosnący łbez łdziáłku łczłowiek: Błufłczu łrzełuyłny/ [...] łowijáj łobą łmiełšę ná włze łtrony/ Ná łktorym łeży łmáż łniełágá-łiony. łwiy łu łprozę łłłodnik łamorosłly Wzłóre wylnołly. *Klon-Żal* Dv.

KW, (LWil)

SAMOROST *Cn s.v. łwinne łiele; Linde łbez łcyłatu.*SAMORUCH *Cn s.v. łtłhłqca łręcz; Linde XVIII w.*SAMORUSZNOŚĆ *Cn; Linde XVII w. (z Cn).*SAMORUSZNY *Cn; Linde XVII (z Cn) – XVIII w.*SAMORZECZNY *Sł stp; Cn, Linde łbrak.***SAMOSATEN** (12) sb m

samosaten (9), **Samosatenus** (1), **samosetan** (1), **samoszaten** (1), **[samozetan]**; *samosaten KochZg, WułNT* (8); *Samosatenus GłiczKsiąż*; *samosetan BiałKat*; *samoszaten SekłKat*.

Pierwsze a łraz ło łjasne (w łtym w ł 1 r. łbęđne łznakowanie); -sa-, -se-; -ten(-), -tán.

sg N Samosaten (1). \diamond *G* Samosatena, Samosatenusa (2). \diamond *I* samosaten(e)m (1). \diamond [*V* samozetánie.] \diamond *pl N* samosatenowie *Wuł*

NT (4), samosetani (1) *BiałKat*. ◇ D samosaten(o)m (1). ◇ A samosateny (1). ◇ I samosatenami (1).

Sł stp, Cn, Linde brak.

1. *n-pers Paweł z Samosat, żyjący w III w. biskup Antiochii, zwolennik monarchianizmu dynamicznego* (3): Co fie przydawáło zá onych Heretikow/ Ariuľá/ Sámofátenulá/ Mánicheulá [...] y inflych/ od ktorych [...] dífcipułowye fie pľowáli. *GliczKsiąż* L4v; Ná téy twárdéy opoce rozbił fye Aryus/ Márcyon/ Sámofáten/ Mánech/ Neforyus. *KochZg* A4; *WujNT* 845.

2. *Zwolennik poglądów Pawła z Samosaty lub wyznawca rzeckiej założonej przez niego sekty; w Polsce nazwę tę odnoszono do socynian* (9): *SeklKat* O3v; *BiałKat* c3v; Tym tedy pierwřzym fłowem/ iáko gromem/ Ian S. pobija ták Ebionity y Sámofáteny/ ktorzy bluznią mówiąc/ że Pan Chrístus przed Márią nie był *WujNT* 305; Mamy tedy to wyráźne fłowo Boże/ przeciw Arianom y Sámofátenom/ o rozdzielności trzech oľo ąbo perfon Bożkich/ y o iedności Boľwá ich y náтуры *WujNT* 827, 374, 444, 579, 845, 860; [Sámofáteny/ ktorzy wczá/ iż fłowko Logos (to iest Słowo) ktore iest v Ianá Świętego/ nie znáczy Oľoby iedney Troyce Święthey. *RodzajLutera* D3; *BiałPos* 239].

Cf SAMOSATENIJAN, SAMOSZATEŃCZYK

KW, (LWil)

SAMOSATENIJAN (1) *sb m*

Pierwsze i drugie a jasne, trzecie pochylone; o oraz e prawdopodobnie jasne (tak w samosaten).

pl N samosatenijánowie. ◇ [I samosatenijány.]

Sł stp, Cn, Linde brak.

Zwolennik poglądów Pawła z Samosaty (objaśnienie cf SAMOSATEN): Wľzechmocny Oćiec częgo mu y Sámofátenianowie ięzyki i piorámi fľwemi nie wydźieráią. LatHar 378; [*AktaSynod* II 224].

Cf SAMOSATEN, SAMOSZATEŃCZYK

KW, (LWil)

[**SAMOSATENOW** *ai*

G pl samosatenowych.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „samosaten” ‘zwolennik poglądów Pawła z Samosaty’: że do żadnych nauk ebijonowych, aryjusowych ani samosatenowych się nie znamy, aniśmy ich pism żaden z nas nie widzieli, na samego Pana Jezusa nauce przestawamy AktaSynod II 224.

Cf SAMOSATEŃSKI

KW, (LWil)

SAMOSATENUS cf SAMOSATEN

SAMOSATEŃSKI (3) *ai*

Oba a jasne; o oraz e prawdopodobnie jasne (tak w samosaten).

sg m N samosateński (1). ◇ D samosateński(e)mu (1). ◇ [f N samosateńská.] ◇ pl D samosateńskim (1). ◇ [I m samosateńskimi.]

Sł stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „samosaten” ‘zwolennik poglądów Pawła z Samosaty’ (3): BielKron 153 [2 r.]; Y to iest bárzo iáfne mieyľce przeciw Sámofáteńłkim Nowokrzczeńcom/ o práwym Boľtwie Syná Bożego. *WujNT* 828; [*GilPos* 213v].

á. [*W funkcji rzeczownika*: Y dla teyći náuki iáką Pan Kryftus miał kľopot z Zydý/ ták też Apoľtoľowie y Páweł fwięthy. Othoż ćirpiał y więzienie/ y my dziś mamy niemáły fwar s Thurki/ y Zydý/ y z Nowokrzczeńćami/ s Sámofáteńłkimi. *GilPos* 306.]

Cf [SAMOSATENOW]

KW, (LWil)

SAMOSETAN cf SAMOSATEN

SAMOSIEDM cf SAMOSIODM

SAMOSIODM (9) *nm*

samosiodm (8), **samosiedm** (1); *samosiodm LibLeg, GroicPorz, UstPraw, OrzRozm* (2), *OrzQuin, GórnRozm* (2); *samosiedm LibMal*.

sa- (6), *sá-* (1); *sa-* : *sá-* *GórnRozm* (1:1); *pierwsze o jasne, drugie pochylone; w samosiedm e prawdopodobnie jasne (tak w siedm).*

sg m N (praed) samosiód(m), samosiedm (6). ◇ D *samosiód(m)(e)mu* (1). ◇ A *samosiód(m)(e)go* (1), [samosiódma]. ◇ f A *samosiód(mę)* (1).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI – XVII w.

Sam z sześcioma innymi, w siedem osób (9): Item wzyeli nypada y zone łamofyodme fini Mychna Hanyka, dzyewka Motra, a druga solofcha. trzeczia Orynya. a czwarta Marka [tj. *razem sześcioro dzieci*] *LibLeg* 11/101v; *GroicPorz* 114; Ieľli nieľłáchćic/ tedy [ma się odwieść, tj. *dowieść swej niewinności*] o 10 grzywien łámowtor: Ieľli o więczľżá fummeľ/ tedy łámofiodm *UstPraw* E2; nie łámego mnie Krolu Polłki káźifz nie łámego/ ále mię nifzyczľfz łámosiód(m)ego *OrzRozm* R4; A *reus* brał fię do przyśięgi y łkazał mu iá Sędźia łámosiód(m)emu *GórnRozm* G3, F2; [*ProtokWoźnik* 1527 nr 69; *ReuchlinBartBydg* F3; Niźli pozwana strona odwieść się jest blisźá [!] powodowa poprzyśięć go *samosiodma ZapSqdKam* 1560/274, 1560/274, 276; Podstaroći *samosiodm* i woźnica ośmy *fpráwić łámofiodm SzczerbSpecSax* 246, 163, 169, 243, 442 (*Linde*); że tám záľię Szátan wráca fie nie tylko łám/ ále łámofiodm y mieľzka w nim [cf *Matth* 12/45] *GilPos* 292v (*Linde*).

samosiodm z kim (3): Item zefnal iľh zamolźiedm to iest fwoćziechem Gierakym Iacubem czeladnikiem [...] Wacławem Cackowłkim [...] fz marczinem fz iego czeladnikiem ktori zabit Zolthowłkim Thokarłkim [...] a yan brudowłki abo Grudowłki czterzi poľtawi fľukna Lyunłkiego [...] wľłiáľi *LibMal* 1543/167v; *OrzRozm* R4; Ale tego iá záľuię/ iż nie łám/ ále łámo fiód(m) z Zóná y z Dziećmi zgináć mam *OrzQuin* Y3v.

KW, (LWil)

SAMOSIODMO *Sł stp, Cn, Linde brak.*

SAMOSŁANIEC (2) *sb m*

sá- (2), [sa-]; *drugie a jasne; o prawdopodobnie jasne (tak w samo-).*

pl N sámosłańcy (1). ◇ [G sámosłańc(o)w.] ◇ D sámosłańc(o)m (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w.

Ten, kogo nie posłata, tj. nie udzieliła pełnomocnictwa do spełniania misji, upoważniona władza, lecz udzielił ją sam sobie (o nauczycielach herezji) (2): Przeto łámofłáńcy łá ich Miniľtrowie/ łámi fię w wrzędy do ktorych nic nie máią wmiátáią: łámi łobie moc Boľká do kazánia y czynienia łákrámentow przyczýtáią *SkarJedn* 34, 53; [Niechayże fie tu dopiero przypátrzą nędznicy owi/ tym Odľzczepieńłkim Miniľtrántom fwoim/ á tym nowym Apoľtoľom fwoim Sámofłáńcom. *WujPosN* 1584 I 353; *SkarŻyw* 1585 820; Vchoway nas od chytrych łámofłáńcow/ ktorzy łług twoich twarzy ná fię biorá/ á wewnátrz łá wilcy drapieźni. *SkarKaz* 88a (*Linde*)].

KW, (LWil)

SAMOSŁAŃSTWO (3) *sb n*

sa- (2), *sá-* (1); *sa-* *SkarKaz*; *sa-* : *sá-* *SkarJedn* (1:1); *drugie a jasne; oba o prawdopodobnie jasne (tak w samo- oraz -o).*

sg N samosłaństwo (1). ◇ [G samosłaństwa.] ◇ A samosłaństwo (1). ◇ L samosłaństwie (1).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w.

Pełnienie misji religijnej bez pełnomocnictwa upoważnionej władzy, tj. z własnego nadania (3): ktory [*heretycki kościół*]/ ma

około Bołkich w Chrystuście rzeczy/ Rofterki/ Nieuftawicność/ Po-
kątność/ y Samofłaństwo. *SkarJedn* 17, D5v; Czym fię wżytko
famoflaństwo minifrow vmarza/ y hánbi fię bezpiecność Pánow
onych co ná nie ręce kládą. *SkarKaz* 206a; [ktorzy *[heretycy]* nie
idą od Ieruzáleń/ nie idą od tych nálfzych miftrów Apoftołów y
potomftwá ich: ále od fwey woley y od famofłańftwá fwego *Skar-
Kaz* 201b (*Linde*)].

KW, (LWil)

SAMOSM(Y) cf SAMOOSM

SAMOSTOJNOŚĆ *Sl stp; Cn, Linde brak.*

SAMOSTRZAŁ (4) sb

samostrzał m (3), **samostrzała** f (1), [samostrzał a. samo-
strzała]; m *BielSat, CzechEp, BielRozm; f KmitaSpit.*

sa- (2) *CzechEp, BielRozm, sã-* (2) *BielSat, KmitaSpit; drugie a*
pochylone; o prawdopodobnie jasne (tak w samo-).

sg G samostrzãła (2) *BielSat, BielRozm, samostrzãłu (1)*
CzechEp. ♦ pl G samostrzãł (1). ♦ [A samostrzãły.]

Sl stp notuje, Cn brak, Linde XVI i XVIII w.

Broń miotająca strzały (4): Siedząc páfem ná koniu dofpiał
famostrzãłá *BielSat* D3v [*idem*] *BielRozm* 29; A Rimáfpí z famo-
strzãł ięli ptaftwo wálić *KmitaSpit* C4; [*ReuchlinBartBydg* d6; y
záfadíł thám kuffe/ ftrzelbę iná/ [...] y famostrzãły [*scorpíos*] ná
wyftrzelanie ftrzãł *Leop* 1.*Mach* 6/51 (*Linde*)].

W porównaniu (1): iż gdy [*ksiądz kanonik*] go [*tj. jedno z*
twierzeń katolików] z iedney ftrony co poprze: wnet fię ná drugą
obroć: iákoby y z łuku y z famostrzãłu (iáko mówią) ftrzeláiąć
CzechEp 110.

Szereg: »i łuk i samostrzãł« (1): *CzechEp* 110 cf *W porów-
naniu.*

KW, (LWil)

SAMOSTRZAŁA cf SAMOSTRZAŁ

SAMOSTRZELNIK (5) sb m

N sg samostrz(e)lnik (5).

Sl stp notuje, Cn brak, Linde XVII w.

Rzemieślnik wyrabiający samostrzały; faber arcuarius Murm,
*Mymer*¹; *arcuarius, arcufex, balistarius BartBydg* (5): *Faber arcu-*
arius, eyn armbrofter/ ader bogen macher Sámoftrzelnik Murm 181;
*Mymer*¹ 13v; *BartBydg* 13, b, 17b; [*ReuchlinBartBydg* c6v, d6, f7;
Dict 1566 F].

KW, (LWil)

SAMOSTRZELNIKOWY *Sl stp; Cn, Linde brak.*

SAMOSZATAŃSKI (1) ai

D pl samoszatańskim.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Złośliwe przekształcenie przymiotnika „samosateński”: Co iż
profto ięft w brew Nowokrzczeńcom tym Sámofzátãńkim/ przeto
tu Graeckiego textu odftępuia/ á do Láćinłkiego fię vćiekáią *Wuj-
NT* 726.

KW, (LWil)

SAMOSZATEN cf SAMOSATEN

SAMOSZATEŃCZYK (1) sb m

G pl samoszateńczyk(o)w.

Sl stp, Cn, Linde brak.

*Zwolennik poglądów Pawła z Samosaty lub wyznawca rzeko-
mej założonej przez niego sekty; w Polsce nazwę tę odnoszono do*
socynian: Infzych fekt choć rozlicznych y iákmiarz bez licżby iuz
iákoby v nas tylko cień zoftał: bo ie wygrzył y wygládził ten oftátni

plód Aryanow/ Sámofzátęńczykow/ Troibożánow/ ábo Dwoybożá-
now y Nowokrzczeńców. *PowodPr* 33.

Cf SAMOSATEN, SAMOSATENIJAN

KW, (LWil)

[SAMOSZESNAST nm

N sg m (*praed*) samoszesnãst.*Sl stp, Cn, Linde brak.*

Sam z piętnastoma innymi, w szesnãście osób: Piotrá Sokolego
Węgrzyná teź dobrze dárował/ ktory przy Polakach famofzefnaft
tylko zoftał. *BielKron* 1597 431.]

KW, (LWil)

SAMOSZOST (12) nm

a oraz pierwsze o jasne, drugie o pochylone.

sg m N (*praed*) samoszóst (12). ♦ [A samoszóst(e)go.]*Sl stp notuje, Cn brak, Linde XVI i XVII(XVIII) w.*

Sam z pięćcioma innymi, w sześć osób (12): yakom ya nyesbył
slachathnego yakuba szamososth anym mv zadal trzech ran *Zap-
War* 1533 nr 2482, 1508 nr 2045, nr 2054, nr 2055; Gdy kto kogo
zábije broniąc fię/ tákowy ma przyfiádz famozfoft iż go zábil
broniąc fię *UstPraw* D4, H2; *SarnStat* 587, 652; [A jeśliby niejaka pil-
na potrzeba była, iżby wojewoda na zamek wjechał miał [wjachać
miał P] niejaki niedostatek opatrować, tedy w wielu przyjechać
nima, ani go puszczać, jedno samopiętego albo samoszostego. *Pam-
Jancz* 124; *LustrWpol* I 92; *BielKron* 1597 146 (*Linde*); *Kronicz-
Tasz* 213].

samoszost z kim (4): yako Slychathny Iacub szyn nyegdy
Szychathnego mykolaya szmoszczysz prziszeth szamoszosth
doymyeny mego nyegowa szobyte Rownemy *ZapWar* 1508 nr
2056, 1508 nr 2054; tedy ón kmiotek z gofpodarzem y wóytem/ y
lawnikámi/ [...] y inémi kmiotkámi/ álbo z piácią świádków famo-
fzofłt ma ná to dowód vczynić *SarnStat* 622 [*idem*] 1173.

KW, (LWil)

[SAMOTNIE av

Tekst nie oznacza pochyleń; a oraz o prawdopodobnie jasne
(tak w samotny oraz samo-).

Sl stp, Cn brak, Linde bez cytatu; poza tym w objaśnieniu s.v.
samotnik.

Pojedynczo, osobno, bez innych: osobnye, Samothnye priva-
tum, adv. discretivum i(d est) proprie singulatum {singillatim} *Reu-
chlinBartBydg* Y2.]

KW, (LWil)

SAMOTNY (1) ai

a jasne; o prawdopodobnie jasne (tak w samo-).

sg m N samotny. ♦ [I samotnym. ♦ pl G samotnych.]

*Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.*1. *Występujący pojedynczo, bez innych:*

[*Szereg:* »jedyniec albo samotny«: Ale mówi [*Jezus, Ioann*
14/1: *wierzyście*] w Bogá po profu/ o fámym to tylko Bogu oycu
rozumiejąc/ á nie o trzech w tym iednym Bogu perfonách/ iáko
K(siądz) G(iłowski) wżędy wykłádá Bogá/ niechcąc go nigdy mieć
iedyńcem/ ábo fámotnym w perfonách/ ále zaraz oycá/ fyná y du-
chá. *CzechRozsądek* 65v.]

a. *Bez towarzystwa, bez pomocy:* Ná wfiach thy rzeczy [*tj. bran-*
ie wzoru z mądrzejszych] ták fnádnie przyść nie mogá/ ábowiem
fámotny człowiek nie máiąc przed oczymá przykłádných ludzi/
wpada częfto w Melánkoliá álbo w telkność *BielKron* 334v; [A iż
człowiek fam przez fię/ iáko ftrácona owieczká/ nie vmie ná drogę
dobrá fámá przez fię náwroćić fie á obaczyć/ [...] táko teź on fá-
motny kierowác fie álbo gnárovác/ przethofz Pan iednego drugie-
mu [...] poruczył *GilPos* 195].

2. [*Wyraz nawiązujący do rzeczownika w poprzednim tekście:*
ten, o którym mowa: A gdy fłyfzimy obietnice vczynkom dobrym/

tedy wiedzmy/ iże nie dla ich [= *nich*] fámotnych to/ ále dla wiary/ s ktorey iák z dobrego drzewá owoce wychodzą. *GilPos* 120v.]

KW, (LWil)

SAMOTREŚĆ *Cn s.v. wino bez tloczenia z jagód ciekące; Linde XVIII w.*

SAMOTRZECINACIE *Sl stp; Cn, Linde brak.*

SAMOTRZEĆ (50) *nm*

Wszystkie samogłoski jasne.

sg m N (praed) samotrzeć (36). \diamond *D* samotrzeciému (4); -ému (1), -(e)mu (3). \diamond *A* samotrzeci(e)go (3). \diamond *f N (praed)* samotrzecia (2) *RejWiz*, *SkarŻyw*, samotrzeciã (1) *RejZwierc*, samotrzeci(a) (2). \diamond [*G* samotrzeci(e)j]. \diamond [*V* samotrzeciã]. \diamond [*pl N m pers* samotrzeci (1)]. \diamond *D* samotrzecim (1).

Sl stp notuje, Cn s.v. samoczwart, Linde XVI w.

1. Sam z dwoma innymi, w trzy osoby; mettertius JanStat, Cn; tertiusmet Cn (49): yakom ya mychala spogroshewa nyesbyl szamotrzczech gwalthem *ZapWar* 1501 nr 1901, 1501 nr 1901, 1510 nr 2076 [2 r.], b.r. nr 2115, 1528 nr 2457, [c. 1536] nr 2519 (11); Alye vrządnyczy woythowye y wathamānowye [...] mayą przylyżacz szamotrzczechy wthen obyczay yze [...] *MetrKor* 34/134v, 34/135; Gurdzinzsky pan [...] possla zophiego samotrzeczego Cessarzowi poslał. *LibLeg* 9/53, 6/115v, 116v, 11/138; nalał Cufzką fámotrzcze-geo wkarczmie *LibMal* 1543/67; dłużnikowi o dług Cyrográffem zápiřány przylyżęć fámotrzcziemu dopulzczáią. *GroicPorz* x4v, h4, y3, ll2v; iefliby był dług dwádzyefciã grzywien/ tedy fám/ iefli czterdzýefci tedy fámowtor/ iefli więcey/ tedy fámotrzcęc ma przyřadz rękoymia. *UstPraw* F4v, D, G3, G3v; á thám Axámitá zábili/ á Tháláfus iedno fámotrzcęc vćiekl *BielKron* 304v, 208, 418; tám vmieráiąc práwie/ miał dziwne á niebiełkie náwiedzenie. Przyřlá do niego przeczyřlá Mátká Boža/ fámotrzcęcá/ lecząc rány iego. *SkarŻyw* 167; ze flawni przodkowie walzi omnieiře krziwdi na Krole Pani fwe gwaltu wolali/ zawolaicieř wi tez na tego lkařze R: P: autzincie fobie fami zniego řprawiedliwoř/ kazawři mu řtanac przedřie tak yako on rořkazowal drugim tilko fámotrzcęcim řtawac *PaprUp* K; My tedy w tákowéy rzeczy Piotrowi fámotrzcęcimu řkázuiemy przyřięć *SarnStat* 620, 825 [2 r.]; [A tak Pan Bóg dopomóc nam racyř ich pobić i Kuczuka samotrzeciego pojmac. *MemorPretw* 355; *SzczerbSpecSax* 442 (*Linde*)].

2. samotrzeć z kim (12): Ia ko ya nyesbyl gwalthem [...] yana slachathnego szelygy any zasřthapyl drogy szamotrzczech szyenem szobyte rownem a drugym nyerownem *ZapWar* 1509 nr 2068, 1505 nr 1994, 1523 nr 2155, 1531 nr 2539, 1545 nr 2634; *LibLeg* 6/115v; A kuřzka řzawotrzczech ze dwiema řlugami řwimi Woythkiem Gierukiem a řmarczinem czo iefř zabit, wlořchiwřchi mařkary nafřią zaiachali mu drogą *LibMal* 1543/67; *GroicPorz* x4v; á iefliby křięgi iáko przygodą zginęly/ thedy táki przywiley podepręc fámotrzcziemu z ludźmi dobrej řlawy. *UstPraw* H2v, H2; *SarnStat* 616, 769.

Żart. o obiektach nieożywionych (2): Muři káżdá potráwá iuz być fámotrzceciã. *RejWiz* 15; *RejZwierc* 59.

a. [O řw. Annie: w nawiązaniu do ikonografii przedstawiającej ją z Maryją i Dzieciątkiem; tu wydaje się stałym przydomkiem pozbawionym właściwego znaczenia liczebnikowego: O pániř moia nafřwięřłř Anno/ boža řłára mátko prořęć cię řámotrzcęicy [!] iz by mię wřpomogłá tey godźiny *JanKoszŻyw* H4.

Zestawienie: »Anna Samotrzcziac: O řwięta Anno fámotrzcęicy rácz mię wřpomocz *JanKoszŻyw* E7v, F4v, G2.]

a. [O Bogu w Trójcy: w trzech osobach: I przeto wierzamy iz to iefř řywot wieczny/ poznác řámego/ nie fámotrzcęiego/ Bogá prawdźiwego/ y tego Chryřłufá ktorego on pořłá. *PiotrGonTrzech* 15; IEhowáh Bog wářz (mowi Rácháb) fám (iefř) Bogiem na niebie zwierzchu/ y ná ziemi ze řpodku. Y ta oto řámego iednego Bogá nie fámotrzcęiego wyznawa. *BudArt* C4v.]

b. Dokonany w towarzystwie dwóch osób (1): nathych tho szeymyech gd by kogo obwynyono thedy ma bycz przyszyga szamotrzcęicy. *MetrKor* 34/134.

2. Jedyny z trzech (1): Bom ia fám ieden zořłá z téy družyny/ Co poćiágáli ná fię téy pierzyny. Oni iuz tylko řégáią po parze/ Ia przedřię żiębnę fámotrzcęc do zarze. *KochFr* 27.

3. [Trzeci jako dodatkowy (może bład): Rádzono potym ná Koncilium: áby obádwa [*Hus i Jeronim*] mieřkáli w Kłafřtorze w řzwewiey/ w ktorymby řie im podobálo/ dawřy im ná fámotrzcęiego obudwu z ofobna vćiwe opářtrzenie *HerbOdpow* Xx6v.]

KW, (LWil)

SAMOTRZECNÁCCIE *Sl stp; Cn, Linde brak.*

SAMOTRZYNAST (1) *nm*

Oba a pochylone; o prawdopodobnie jasne (tak w samo-).

N sg m (praed) řámotrzynář, [řámotrzynářty].

Sl stp, Cn brak, Linde XVI w.

Sam z dwunastoma innymi, w trzynaście osób: Iako my othem dobrze wiemy ys hon samotrzinařth řdomw yego raka řbroinha niezegnal řroboty yego gdi zal řzitho swoye *ZapWar* 1545 nr 2628; [potym tegofř pořtu kařąc w Niwelli/ zebrał towarřyřzow iedenařćie/ ták iřz fámotrzcęcá řzynařty řzedł ná ono obráne mieyřce Praemonřtrum. *SkarŻyw* 524 (*Linde*)].

KW, (LWil)

SAMOWIERNIK (2) *sb m*

N pl samowi(e)řnicy (2).

Sl stp, Cn brak, Linde XVI – XVII w.

Ten, kto twierdzi, że do zbawienia wystarczy „sama wiara” (2): Nie fámowieryny, ále dobrze czynácy, v Pána Bogá wřzytko otrzymáią. *WujNT* 823 *marg [idem]* Ccccc2v; [*WujPosN* 1584 II 66 (*Linde*); Ořłátnia przekázá iefř iz fię o řzátę řwádziebnią nie řłáramy: ktora řzátá nie iefřci Wiárá/ iáko fámowieryny wykręcáią: ále iefř miłořć á vřzynki dobre *WujPos* 1590 365 (*Linde*)].

KW, (LWil)

[SAMOWLÁZŁ *sb m*

Pierwsze a jasne, drugie pochylone; o prawdopodobnie jasne (tak w samo-).

sg I samowlázł(e)m. \diamond pl I samowlázłami.

Sl stp, Cn brak, Linde XVI w.

Ten, kto samowolnie sprawuje jakąś funkcję: [Jan Chrzyciel] iz od Biřkupow [řj. arcyřkapłanów] porządnych ná ten vrząd nie będąc powołány áni pořłány/ wedle ich řzdánia/ fám fię weñ wdał y wřáćiř/ dziřieyřzyby go názwáli fámowlázłem. *GrzegŻarnPos* 1597 18 (*Linde*), 18 (*Linde*).]

KW, (LWil)

SAMOWLÁDCA *Cn s.v. jednowładca; Linde XVII w.: samowładca, XVIII w.: samowładzca.*

SAMOWLÁDZTWO *Cn; Linde XVIII w.*

SAMOWSOBNY (1) *ai*

N sg n samowsobn(e).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Czysty, bez domieszek: Acraton, purum merum, řzere řámowfobne/ Ut, Vinum Acraton, Nieprzyřawne wino. *Mqcz* 2d.

KW, (LWil)

SAMOWTOR (27) *nm*

a oraz pierwsze o jasne; -wtór-; -wtor z tekstów nieoznaczających ó.

sg m N (praed) samowt(o)ř (22), [řamowt(o)řy (w rymie)]. \diamond [*D* samowtór(e)mu.] \diamond *A* samowtóręgo (2) *CzechRozm*, *WyprPl*, sa-

m(a)wtórogo (1) *LibMal*; -ęgo (1), -(e)go (2). ◇ [I samowtór(e)m.] ◇ *fN* samowtór(a) (1), (*praed*) samowtóra (1).

Sl stp notuje, Cn s.v. samoczwart, Linde XVI – XVIII w.

Sam z drugim, w towarzystwie jednego; uno comitatus Cn (27):

a. *W dwie osoby (27):* yakom ya szamowthor nyepрызszethl szwlocznyamy do domv mäs(z)ch)a thwego *ZapWar 1503 nr 1929*; Iakom ya nyevylovyl Ryb Pospolythych thoyesth lynow et karaschy szamowthor wyego yezyerze *ZapWar 1504 nr 2017, 1502 nr 1936, 1503 nr 1928, 1505 nr 2008, nr 2012, nr 2050, 1534 nr 2545*; Ich Zelyflawskyego widall v Balczher Kalkraythera wblumberku fama wthorego *LibMal 1553/179, 1548/141v [2 r.]*; Zyd kázdy ma przyfęgác fámowtor. *GroicPorz aav; UstPraw E2, F4v*; wydał go [*Skanderbega*] ieden zdraycá [...] ledwo fámowtor wóiekl do woylká *BielKron 256v; SkarŻyw 510; StryjKron 757*; że krolewná wczorá Przyfzła tu bylá iedno fámowtorá. *KochSz C2v; PaprUp H*; Ielli tám zrok zmiefzkamy/ ná mię ná fámęgo/ Wyndzie więcéy/ nierzkąby ná fámowtórogo. *WyprPl C2v*; [I zwidziało się Otmanowi s krotofile samowtorem [samowtoremu KP] do onej krajny jachać *PamJanecz 27; LustrMaz II 20*].

samowtor z kim, z czym (żywotne) (4): iakom ya nyezabył slyachathnego yana duchny [...] ssamowtor ssobierownem slyachathnem yanem krawczoviczem *ZapWar 1519 nr 2213, 1505 nr 2008, nr 2050, 1531 nr 2434*; [Bogatfzych mężow z miaftá/ zagnáleś do obory/ Kilká feth/ tyś k nim przybiegł/ z fynem fwym fámowtory *NeothAcros C2*; Jeśli też z Rusi żywo dostali kórogo, Wnet go z koniem spalili tuż samowtórogo *StryjPoczqt 156*].

a. *O Bogu i o Chrystusie, który również uznawany jest za Boga (2):* oto Iezus/ Ian 17. v 3. tak mowi: To ieft żywot wieczny o oycze/ áby ciebie fámęgo (nie fámowtórogo) Bogiem prawdziwym poználi etc. Alisí zász przeciw temu iáwnie mowi Ian/ 1. Ioán. 5. v 20. powiadaíac: Iz Iezus Chrifus ieft prawdziwy Bog y żywot wieczny. To iuz nie sam oćiec Bog prawdziwy/ ále fámowtor/ to tak Zydowie mowíá *CzechRozm 146v*.

β. *Ciężarna, nosząca płód (1):* Praegnans – Samowtora, cięższką. *Calep [833]b*.

b. [*O obiekcie abstrakcyjnym: á iáko chorobá sámá przez sye strapić bárzo może, pewnie przy kłopoćie sámowtórá tym bárziéy OczkoPrzymiot 78.*]

KW, (LWil)

SAMOWTORNAĆCIE *Sl stp; Cn, Linde brak.*

[SAMOZETAN] *cf* SAMOSATEN

[SAMPHER] *cf* SAMPHERZ

(SAMPHERCA) *cf* SĄPIERCA

SAMPIERSTWO (1) *sb n*

N sg sampierstwo.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Bycie rywalem [w czym]: Rivalitas, Sámpierstwo w miłości/ fwakowftwo. *Mącz 356d.*

KW, (LWil)

SAMPHERZ (14) *sb m*

sampierz (12), sampirz (1), szampierz (1), [sampier]; sampierz : sampirz : szampierz Mącz (4:1), KochSz (1:-:1).

a *oraz e jasne (w tym w a l r. błędne znakowanie).*

sg N sampierz (7). ◇ G sampierza (2). ◇ D sampierzowi (2). ◇ A sampierza (3).

Sl stp: sqpierz, Cn brak, Linde XVI w.

Współzawodnik, współubiegający się, rywal; competitor, rivalis Mącz (14): Z krotochwile to działáli/ Iz ie [gadki] fobie wykłádáli. Ktory wyłóżyć nie vmiał/ Sámpierzowi dań dáć muśiał *BierEz F3, D4v, E, Sv; Competitor, Sámpirz. Mącz 295d; Zelotes, Za-*

wifny/ zazdrościwy/ gorliwy [...] kótri zwłafzczá nie może fám-pierzá w miłości cierpieć. Mącz 312c; [UrsinGramm 164 (Linde); Volck 468].

sampierz czyj [w tym: pron poss (3), ai poss (1)] (4): Owa Xántow Sámpierz przyfzedł/ A przed wřzyfłkimi zmwę czedł: Prořzác iáko Xánt flubował/ Aby tego dziś dokonał. *BierEz D4v, D4v [2 r.]*; Pinnirapus, Szermierz/ federpuřznik kótry Myrmilloni fám-pierzowi fwemu federpuřz od przělbyce mógl odciác. *Mącz 300c.*

Szereg: »sampierz a (albo, [i]) swak« (2): Sine rivali amore, Króm fám-pierzá á fwaká w miłości. *Mącz 356d, 356d*; [Także też kr[ól fran]cuski nie radby tego sampiera i swaka zuchwałęgo w jednym gnieździe z sobą widział *PismaPolit 497*].

Przen: W antropomorfizowanym opisie gry w szachy (2): Niewiedzieć kótrym fortelem řzám-pierzá Podfzedł wodz biały *KochSz B4.*

sampierz czyj (1): Krol biały pátrzał ná fwęgo fám-pierzá Przez draba/ y przez czarnęgo Rycerzá. *KochSz Cv.*

KW, (LWil)

(SAMPHERZA) *cf* SZAMPHERZA

SAMPHERZKA (1) *sb f*

N sg sampierzka.

Sl stp, Cn brak, Linde XVI w.

Współzawodniczka, rywalka: Competitrix, Sám-pierzka. Mącz 295d.

KW, (LWil)

SAMPHERZ *cf* SAMPHERZ

(SAMPHERZA) *cf* SĄPHERZA

(SAMPHERZOWY) *cf* SĄPHERZOWY

SAMSIAD *cf* SĄSIAD

SAMSIEDNI *cf* SĄSIEDNI

SAMTEDY (1) *av*

samedy a. samtędy.

Tekst nie oznacza pochyleń; e prawdopodobnie jasne (tak w tedy).

Sl stp, Cn, Linde brak.

W tamtą stronę: Illac, Per illum locum – Samedy. Calep [503]b.

KW, (LWil)

SAMTEDY *cf* SAMTEDY

[SAMUCHNY] *pron*

L sg n samuchnym.

Sl stp, Cn brak, Linde bez cytatu s.v. samten.

Intens. od „sam” ‘właśnie ten’:

*Połączenie: »ktory samuchny«: ná dwu mieyfćách fię záfádzać [...]. Naprzod ná owym/ Bibite ex hoc omnes/ Piyćie z tego wfzyfcy: ná kótrym fámuchnym Kálwin przeřtawá *GrodzJednOs 75.**

Cf [SAMIUCHNY], SAMIUCZKI, [SAMIUCKI], SAMIUSTEK, [SAMUCZKI]

KW, (LWil)

[SAMUCZKI] *pron*

a jasne.

sg m N samuczki. ◇ fN samuczka.

Sl stp, Cn brak, Linde XVI w. s.v. l. sam.

Intens. od „sam”:

1. Osamotniony, bez nikogo:

W połączeniu szeregowym: A coźci tám [przy śmierci] więc może pychá twoiá? ábo chlubá z máietności co cię porátuie? Prze-

minie to wŕzyfłko iáko nic/ á ty nędzniku zoŕtániefz fámućki/ nági/ mizerny/ opuľczony. *WujPos* 1590 322 (*Linde*).

2. *Tylko on i nikt inny:*

Szereg: »jedyny i samuczki«: Iedyna y fámućka iest który [= *której*] z przywileiu ofobliwey łáki Bożey te ŕłowá należą/ błogóláwiona dziewicá MArýa. *WujPos* 1575 30.

Cf [SAMIUCHNY], SAMIUCZKI, [SAMIUĆKI], SAMIU-STEK, [SAMUCHNY]]

KW, (LWil)

SAMY cf 1. SAM

SAMZIELON *St stp; Cn, Linde brak.*

SAMŻE (246) pron

sámże (126), samże (3); samże *SarnStat*; sámże : samże *Czech-Rozm* (16:1), *CzechEp* (29:1); *przed samogłoską końcówką sam-* (89), sám- (14), sám- *SkarJedn* (4), *KochOdpr, SkarŻyw* (3); sam- : sám- *GliczKsiąż* (7:1), *BielKron* (2:1), *RejAp* (2:1), *StryjKron* (1:1), *LatHar* (3:1), *WujNT* (8:1).

sg m N samże (138). \diamond *G sam(e)goż* (7). \diamond *A sam(e)goż* (3). \diamond *L samymże* (1). \diamond *f N sam(a)ż* (1), (*praed*) *samaż* (6). \diamond *G sam(e)jże* (1). \diamond *n N samoż* (1). \diamond *G sam(e)goż* (2). \diamond *pl N m pers samiż* (69). *subst m samyż* (1) *RejPos*. *f sam(e)ż* (1) *GórnDworz*. \diamond *G samychże* (13). \diamond *A m pers samyż* (1). \diamond *L samychże* (1).

St stp brak, Cn s.v. że (particula), Linde bez cytatu s.v. że.

1. *Własnym działaniem, z własnej woli; często: własnymi słowami; ipse Vulg* (85): *OpecŻyw* 148v; *MurzHist* V2; dozwoliłá mu [*Sara Abrahamowi*] *famářz* z dzyewká rzedná Hágár małżeństwo mieć. *GliczKsiąż* C2v; *Leop Act* 2/34; *BielKron* 237, 347v, 392; iż gdy fie kolwiek obroćimy ku wołájacemu prawdziwemu głosowi Páńfkiewu/ iż fie on záwždy obroći do nas/ bo nas *famże* oto vpo-mináć *raczy/ wołájąc* ná káźdego wdzięcznym głosem swoim: [...] *RejAp* 12v, 16v; Gdyż y Pan nářz *famże* nas s tego vpo-mináć *raczy/ ábyfcie* nie byli wielomowni *RejPos* 213v, 192v, 193, 305v; Tákże teź mowi Dawid Pfał: 51. ψ . 10. O Boże stwórz we mnie ferce czyfite/ to iest/ iáko *fámże* wykłáda/ *duhá* práwego odnow we wnętrzościách moich. *CzechRozm* 38, 27, 91v, 104v, 263; to co *fam* idáć ná mękę vczniom zleći/ iáfnie przez *Apořtola/* w którym [= *przez którego*] *famże* mowi/ powiedział: [...] *SkarJedn* 248, 179; To rzekfzy Láktáncyus/ o rodzeniu iákieby byfo/ záraz *famże* wykłáda *fámego* siebie *CzechEp* 258, 69, 88, 168, 174, 218 (10); ábowiem *Hiftoryci* *fámiz* *řwiádczą/* iż ten Iákub przed śmiercią *Piotrowá* siedm lat zábity był *NiemObr* 55; Ale co rzeká o swoich *Papieřách/* ktorých *fámiz* kilku zá *Heretyki* ořádzili *NiemObr* 177; *ReszPrz* 82; *GórnRozm* H; *PapřUp* 13; gdy *kořdy/* *fam* będąc *řwych* imion y rzeczy *pánem/* *famże* teź *řzácováć* będzie máiętność swoię *wláfná* *OrzJan* 124, 120; czwarte [*suchedni*] *Kálixus* S. *Papieř* [...] *przyczyni/* iáko *famże* to wřpomina *epiřt. ad Benedictum*. *LatHar* 124, 205, 222, 262, 286, 325; A [*řw. Marek ewangelista*] nápiřá iá [*tj. ewangelię*] *nápiřewy* po *Láćinie/* [...] á *potym* iá *famże* w *Aquileicy* ná *Graeckie* *przełożył* *WujNT* 125; ále *fię* teź *rozefzłá* ná *wřzelkim* *miejřcu/* *wiárá* *wářzá* *ktora* *iest* ku *Bogu:* *ták* *iż* *teź* *nam* *nie* *trzebá* *nic* *mowić.* *Bo* *fámiz* *o* *nas* *opowiedáią* *iákowyřmy* *przyřtęp* *do* *was* *mieli* *WujNT* 1.*Thess* 1/8, s. 514; *JanNKar* Bv; (*nagł*) *Wládyřaw* *Iágieřlo.* (–) *Odwiodł* *poddáne* *od* *błędu* *pierwřzego,* *Samze* *ich* *vcząc* *znáć* *Bogá* *práwego.* *KlonKr* E3v; *położę* *Obie* *řeczy* *ná* *wagę,* *á* *řędzim* *y* *řtroná* *Samže* *będę* *tey* *řpráwy.* *CiekPotř* 17, 11; *SkarKazSej* 707b.

Wyrażenie: »samže dobrowolnie« (2): *Ktož* *tedy* *ták* *fercá* *niedbálego/* *znáiąc* *táká* *łáfkę* *Pána* *tego/* *iż* *iá* *famże* *tráći* *dobrowolnie/* *żywáć* *tu* *ná* *tym* *řwiećie* *řwowlolnie?* *ArtKanc* P3; *OrzJan* 126.

a. *W relacji o cudzej opinii powołanie się na jej autora (często dla podkreślenia sprzeczności)* (12): *Confesionifte* *fámiz* *iednego* *przeřonego* [!] w *Kořćiele* *potřebnego* *znáią.* *WujJud* L15v; *Czech-Rozm* 15, 25v, 32v; *SkarJedn* 243; *CzechEp* 82, 179, 183, 188; *gdy*

oto *fámiz* *Papieřnicy* [...] *wyznawáią/* *iż* *Papieř* *vpařć/* *y* *zábłáďzić* *može* *NiemObr* 178; *Tákże/* *zá* *fámychže* *Heretykow* *wyznániem* *Confesřya* *Auřřpurka/* *nie* *iest* *Bože* *ále* *człowieće/* *to* *iest* *Philippowe* *řłowo.* *ReszPrz* 71; *WujNT* 12.

b. *Powołanie się na słowa Boga lub Chrystusa dla potwierdzenia prawdziwości* (20): *RejAp* 18v, 67, 159, 166; *RejPos* 90v; áćz *powiedáią* *iż* *to* *iest* *philozophia/* *ále* *tę* *philozophiá* *famže* *ten* *Pan* *potym* *iáfnie* *wyłożyć* *raczył.* *RejZwierc* 9; *A* *co* *fie* *tknie* *řwiá-* *dectwá* *tego/* [...] *iż* *nie* *řłuży* *řynowi* *áni* *duchowi* *řwiętemu/* *lećz* *tołk* *Bogu* *oycu* *fámemu:* *tedy* *to* *famže* *Chriftus* *pokázuie/* *y* *Páweł* *tež* *řwiádcźj* [!]. *CzechRozm* 13v, 39v, 53, 187v, 264v; *iednáć* *y* *tę* *wářpliwość* *zořobná* *famže* *Chriftus* *Pan* *odeymuie.* *CzechEp* 283, 208, 299, 312; *kędy* *grzeřzáce* *ktorzy* *nie* *řłucháią* *rády* *y* *nápo-* *mínáńia* *zborowe*⁹⁰ *Chriftus* *wyłáćzáć* *řolkázuie/* *co* *tež* *famže* *Chriftus* *pan/* *v* *Máth.* *w* *19.* *związáńim* *názywa.* *NiemObr* 38; *LatHar* +10v, 647; *WujNT* *Ioann* 4/44.

Wyrażenie: »samže usty swemi« (1): *Ták* *iáko* *to* *y* *onemu* *Ezdrafzowi* *Prorokowi* *famže* *Pan* *vřty* *řwemi* *opowiedzyć* *raczył* *RejPos* 248.

2. *Wyodrębnia osobę powszechnie uznawaną za znaczniejszą od innych* (28): *A* *nye* *wřřlytkyego* *tež* *co* *Pan* *vczyř/* [*řluchacze*] *rozumyli/* *o* *czym* *fámiz* *Ewányeliřtowy* *řwiáďřlá.* *KromRozm* II c4, 12; *KromRozm* III G5v; *Gdyž* *tu* *fámiz* *Anyeli* *ábo* *y* *ine* *głofy* *niebiekie* *iáfnie* *ty* *figury* *wykłádaią.* *RejAp* BB6; *řłuchayže* *co* *famže* *Moizeř* *o* *tey* *zwirzchnośći* *tego* *Syná* *Páńfkiego/* [...] *opo-* *wiedział* *RejAp* 32v; *Gdyž* *řlyřzyř* *od* *fámegož* *Piotrá* *s.* *wláfnie* *wyz-* *náńie* *iego/* *iż* *iedno* *onego* *fámego* *wyznáł* *być* *tá* *řkáłá* *á* *tá* *opoká* *RejPos* 302, 301v [2 r.]; *RejPosWřstaw* [110³]v; *CzechRozm* 156; *SkarŻyw* 88; *CzechEp* 278; *NiemObr* 34, 162, 170; *gdyž* *czołá* *nářze/* *z* *przykłádoř* *rozlicznych* *piřmá* *řwiętego/* *y* *z* *náuki* *fámych-* *že* *Apořtoloř/* *y* *ich* *námáiętkoř/* *onym* [*tj. krzyřem*] *znáćzymy* *Lat-* *Har* 57, 121, 378; *WujNT* 393, 883.

a. *O Bogu i Chrystusie; ipse Vulg* (8): *ále* *famže* *Duch* *proři* *zá* *námi* *wřzdycháńim* *niewymownym.* *WujNT* *Rom* 8/26, s. 551.

Wyrażenia: »samže (Pan) Bog, Ociec« (2:1): *A* *Kłięgi* *Nowego* *Zakonu* *vczá* *nas* *tego/* *iż* *on* *obiecány* *Kryřtus* [...] *pořłan* *był* *od* *Oycá/* *tego* *czářu* *ktory* *był* *v* *řiebie* *pořłánořił* *famže* *Oćieć* *BibRadz* *6v; *Tákże* *y* *tá* *znáioność* *Boża* *ktorey* *famže* *Bog* *miał* *ludzi* *ná-* *uczác/* *tym* *tylko* *ma* *być* *przyczýtána* *CzechRozm* 110; *LatHar* 256.

»samže *Zbawiciel, Syn* *Boży*« (2:1): *Ieřliž* *zářię* *kogo* *obraża* *řtanie* *przy* *oney* *krotkiey* *modlitwie/* [...] *niechayže* *mu* *to* *táyno* *nie* *będzie/* *že* *y* *famže* *przedwiećny* *Syn* *Boży* *wřtał/* *kiedy* *w* *Názá-* *reth/* *w* *Zydowłkiey* *řzkole/* *ábo* *Boźnicy/* *Izáiařzowe* *prořectwo* *czytał.* *LatHar* 57; *Zá* *przyřzłá* [*pamiátkę*] *położył* *Sąd* *Páńfki/* *ná* *ktory* *famže* *zbáwićiel* *nářz* *kaže* *fię* *częřto* *nam* *ogłáďác.* *LatHar* 200, 185.

3. *Ten, a nie kto inny (to, a nie co innego)* (68):

A. *Z rzeczownikiem (też zaimkiem) osobowym; idem, ipse JanStat* (60): *Miech* *Glab* 3; *Apowyedział* *yř* *famařch* *dworka* *ye-* *mu* *opyenyedzách* *tych* [...] *powiedziała* *LibMal* 1544/81v; *Krom-* *Rozm* III 18; *Cžego* *winni* *będá* *fámiz* *rodzicy/* *s* *ktorých* *fię* *dzye-* *cyę* *přuye* *GliczKsiąż* D7v, H5v, K3v, O3v; *BibRadz* *Ier* 52/16; *SienLek* a3; *GórnDworz* P4v; *wřkárzájąc* *fię* *ná* *řtrože* *winnice* *tey:* *Iż* *fámiz* *pařterze* *řtáři* *á* *podeptáli* *winnicę* *moię* *RejPos* 60v, 9v, 164; *KuczbKat* 210; *pędzá* *nas* *do* *řtráćenia* *onego* *złothego* *klenotu* *wolnořći* *nářzey* *fámiz* *bráćia* *nářzy* *RejZwierc* 188v; *CzechRozm* 14, 35, 164v, 184v; *SkarJedn* A2, 131, 168, 296; *SkarŻyw* 298, 479, 483; *StryjKron* 260; *CzechEp* *3, 218, 310, 409; *CzechEp-* *Orz* **3; *NiemObr* 153, 176 [2 r.], 178; *ReszPrz* 70; *ReszList* 168, 169; *BielRozm* 30; *GostGosp* 98; *LatHar* 318, 350, 648; *ći* *řkáráďzie* *błáďzá/* *iáko* *y* *fámiz* *Graeccy* *Doktorowie* [...] *poká-* *zuia/* *piřzáć* *ná* *to* *miejřce.* *WujNT* 692, *przedm* 5, s. 378, 397, 830; *SarnStat* 61, 699, 1081; *GrabPospř* L4v, M3v; *PowodPr* 65; *SkarKaz* 158b.

Połączenie: »on samže« (*tu* *tež* *w* *przyřpádkách* *zaleźnych*) (4): *Gdi* *thedi* *zafzyá* *ná* *zad* *człowyek* *yeden* *yá* *do* *Schuchego* *Iyaffu*

yefth przywyodl, thak vbithą, thedi on famze knyey przifchedl y zynfchymy lyudzmy thefch yey yefth zalowal *LibMal* 1544/93v; Wielka to Páńlka lálka komu to ták dádzą/ Iż go ná wláfną fpráwę fámegofz wyfádzą *RejWiz* 80v; *RejPos* 140v; Gdzieżeś go odiáchał? (–) Dobrze mu fię wodziło. (–) Ale wżdy mów kędy? (–) We Fráncyey. (–) Od niego fámegożeś ie [tj. listy] wziął? *CiekPotr* 69.

B. Z rzeczownikiem nieżywotnym (8): *RejWiz* 117; bo mu fię ták zda/ iákoby fámofz przyrodzenie/ tákowym włomkiem [= *ulomnością*] iáko jednym piątnem/ iego złość náznaczy. *GórnDworz* Ee8v; *RejPos* 256, 301v; A złościwegom závždy widział áno go fámáfz złość iego pobilá. *RejZwierc* 174v; *WujJudConf* 33v; *CzechEp* 108, 146.

4. W funkcji zaimka anaforycznego lub osobowego: on (ja, ty) (55):

A. W mianowniku (53): Sámizeście się przyználi/ Ku gadce którąście zádáli. *BierEz* G3; *LibLeg* 11/13; *LibMal* 1543/76, 1544/90, 90v; *KromRozm I* G4v; yáko zaś fámifz rozumyemy być rzecz fzkodliwą rychło á młodo fię ożenić. *GliczKsiąż* P2v, D6v; *BibRadz* *5; *BielKron* 398v; oto ftylzyfz iż óifz krolowie ktorzy fię z nią [bestią] byli zbuntowáli y iedney myfli vżywáli/ y przeciwko Báránkowi kwoli iey byli powftáli/ fámifz ią pothym poczną w nie-nawiści mieć *RejAp* 146; *GórnDworz* D4v; *RejZwierc* 141; *RejPos-Wstaw* 42; *HistHel* A, C2, D3; A Chriftus Iezus fámże wodzem ieft y Hetmánem *CzechRozm* 94v, 12v, 49, 91v, 187, 214v; *KochOdpr* C2; Vprzýmość moię złością mi oddáli/ Miáfto rátnku fámifz záśiadáli Ná gárdło moie. *KochPs* 49, 154; *SkarŻyw* 534; *KochTr* 15 [2 r.]; Ktemu iż náfze náuki y pilná fą báśni ná ktorzych iż czás trawil/ fámże záluie. *CzechEp* 98, 8, 40, 175, 178, 181 (12); *Niem-Obr* 178; BOg tylko ludzkie myśli wiedziéć może/ Y ku dobrému fámże dopomoże *KochFr* 91; *PapUp* L2; *KochPij* C3v; *OrzJan* 121; *LatHar* 378; A głupi Haeretycy/ rózne zbory fwoie buduią ná pialku: ktore záfię fámiz obaláią niezgodámi fwemi. *WujNT* 32, 188 marg, 517; *CiekPotr* 67; *KlonWor* 76 [2 r.].

B. W innych przypadkach (2): Ktory kopa doł drugiemu/ wpádnie lam weń/ á ktory ná drugiego kámieñ thoczyl/ obroci fię ná fámegoż [ad eum revertetur]. *BibRadz Prov* 26/27; To częgo żádáfz nie ták poproftu ma być pokázowano/ ále naprzod trzebá żydow o to pytáć. [...] Potym zaś pytáć fámychże/ ktoreby były obietnice te/ ktore fię do niego [Mesjasza] ściągáią. *CzechRozm* 107.

5. W funkcji epiforycznej, tj. zapowiadającej dalszy tekst (1):

Połączenie: »samże ten, który« (1): o tym fámże ten powiedział/ ktory vkochánie y vpadobánie fwoie w namilfzym Synu/ świata potym opowiedział. *LatHar* 75.

6. Podkreśla zwrotność (8):

a. Z czasownikiem zwrotnym (o niespodziewanym skutku własnego działania: wbrew woli) (2): Bo tym fámym gdy to niebacźnie ówierdzą/ frodze fię fámiz potepiáią *SkarJedn* 14; gdzie ná to mieyfce Papież cudzą [krew] wylewa: tedy fię w tym Antychriftem być fámże okázuię. *CzechEp* 337.

b. Z zaimkiem zwrotnym (wyjątkowo osobowym) (6):

a. „Samże” w mianowniku (5): A gdy fwoię fzkodę widział/ Lás fámże ná fię nárzekał *BierEz* Rv; Gdzye fyn [...] weźmye wasń ná oycá y zábiyáją fię o tho fámifz myedzy sobą *GliczKsiąż* O3v; A fámże to od fiebie mowifz [A semetipso tu hoc dicis] czylić drudy o mnie powiedáli? *BibRadz Ioann* 18/34; *StrykKron* 16; *LatHar* 731.

b. „Samże” w przypadku zgodnym z zaimkiem (1): Gdziefz tey ápteki fzukáć náfz miły Pánie? gdziefz tey wodki doftáć? iedno v fámegoż v ciebie. *RejAp* 45.

7. W znaczeniu zbliżonym do ‘tylko i nikt poza tym’ (1):

Połączenie: »samże tylko« (1): O nie fámże tylko kálácfz náfz miły Pánie do tych fortek náfzych/ kołáć ná nas frodze Prorocy fwięci twoi/ kołáć Apoftołowie y Męczennicy twoi *RejAp* 45v.

KW, (LWil)

(SANDACZ) cf SĘDACZ

SANDAL (25) sb m

sandal (25), [sandał, zandał].

Pierwsze a jasne; w N sg drugie a pochylone, w pozostałych formach: -ál- (2), -al- (1) *BielKron* (2:1).

sg N sandál (1). ◇ G sandálu (8), (lat.) sandalum (1); sandálu : sandalum *FalZioł* (5:1). ◇ pl N sandáli (3), [sandály]. ◇ G sandál(o)w (10). ◇ I sandálmi (1). ◇ L sandál(e)ch (1).

Sl stp: sandał, Cn brak, Linde bez cytatu; poza tym XVIII w. w cytacie s.v. cyndal.

bot. *Santalum L.*; sandałowiec, rodzaj roślin z rodziny sandałowcowatych (*Santalaceae*) o cennym, aromatycznym drewnie lub *Pterocarpus santalinus L.*, pterokarpus sandalin; drzewo z rodziny bobowatych (*Fabaceae*) (w dawnej medycynie klasyfikowany w jednej grupie z sandałowcem) (25): Też wodka Kamforowa gorącość głowy/ y oczu/ y twarzy odeymuie/ wonią fwą y okładaniem/ krew fthanowi/ [...] zmiefzana [lege: zmieszana] s fandalmi á z bolum armenum/ fercze czafu morowego powietrza okłádać *FalZioł* I 71a; (nagł) O Sandalech. (–) [...] A ieft gich rodzaj troiaki/ to ieft iedny fą biále/ Drugie fą iakoby czyrwone/ Thrzecie fą prawie żółte *FalZioł* III 11b, III 11c [2 r.], V 68v; *BielKron* 444v marg; [tedy ty [wszystkie] fándály záftánowiaią y powciągáią płynienia. *SienHerb* 201a; Zandał. *SienHerb* E4#].

Wyrażenia: »drzewo sandalu« (1): Wywieźli thedy Hifzpanowie złotá s támtąd [z wyspy Hiszpany] tego roku/ ktory fię piśál 1501. dwádzieściá thylfiac funtow nád infze fkarby/ okrom też drzewá Sándálu *BielKron* 442v.

»sandalum olejek« = olejek eteryczny destylowany z drewna sandałowca (1): Rzeczci potwierdzájące członki niektore: fą ty. Rożany oleiek, maftikowy oleiek, mirtowy oleiek, koriandrowy, mirtowy, sandalu^m *FalZioł* V 96.

»proch sandalów ([sandalu])« (6): Też proch Sandalów czyrwonych zmiefzany zwodką płinkową/ albo kurzey nogi/ á w tym rozmoczywfyz chufte przyklády ná bolące nogi. *FalZioł* III 11d, I 45b, [116²]a, 130c, III 11d [2 r.]; [Też proch fándalu czerwonego miefzany z wodką płinkową abo kurzey nogi/ a w tim rozmoczywfyz chufte przyklády ná bolące nogi. *SienHerb* 201b].

Zestawienia: »sandal biały« = *Santalum L.*; sandałowiec, rodzaj roślin z rodziny sandałowcowatych (*Santalaceae*) [szyk 3:1] (4): Też komu fię ciało zbytnie otworzy tak iż pot zbytnie płynie/ namaż ie rożanym oleykem zmiefzawfyz gi z prochem czyrwonych Sandalów y białych. *FalZioł* I [116²]a, II 15a, III 11c; Fárakulá Reubárbáru^m fawow czterzy ftá pláci. Item bákár goździkow fawow fzeć fet. Fárakulá Opj fawow czterzy ftá. Bákár Sándalu białego fiedń fet fawow. *BielKron* 454v; [*SienHerb* 201a].

»sandal czyrwony« = *Pterocarpus santalinus L.*; pterokarpus sandalin, drzewo z rodziny bobowatych (*Fabaceae*) o czerwonym drewnie używanym do sporządzania barwników i leków [szyk 10:4] (14): Też ná zapalenie wátroby/ fok tey czyrwoney gliki z mlecżową wódką, troché przilożiwfi czirwonych fandalow/ [...] rozmocz w tym faczelet lethnie ciepło prziloż ná wátrobę po kilku kroć á vgafi ie. *FalZioł* I 21b; (nagł) Ku vbieleniu ząb. (–) Wezmi wodki ktorą zową Aqua vite, dwa łoty/ czukru łot, [...] przyday k temu Sandalu czyrwonego kwartę/ wodki rożaney troché *FalZioł* V 93, I 43a, 45b, [116²]a, 130c, II 15a (13); Bákár Sándalu czyrwonego [dają w Kalekucie] zá ofmódziefiat fawow. *BielKron* 454v; [*SienHerb* 201a [2 r.], b].

»sandal żółty (a. [zółtawy])« = prawdopodobnie: drewno twarzielowe sandałowca (ma kolor żółtawy) [szyk 1:1] (2): Czyrwone Sandali fą zimnieyfze niżli bałe [!] y niżli żółte *FalZioł* III 11c, II 15a; Zimne fą Sándály w trzećim stopniu á fuche w wtorym stopniu/ á ieft ich rodzaj troiaki to ieft/ iedny fą biále/ drugie fą czerwone/ trzećie fą żółtawe *SienHerb* 201a, 201a].

[Szereg: »zandał abo cyndelin«: Zandał ábo Cindelin. Santach. Sandel holtz. *SienHerb* 201a.]

[SANCOWANIE] cf SZAŃCOWANIE

Synonim: *cyndelin*.

Cf CYNDAL, SANTAL

MN

[SANDALA sb f

Teksty nie oznaczają pochyleń.

sg *A sandalę*. ◇ *pl N sandali*.

Śl stp, Cn, Linde brak.

Rodzaj obuwia składającego się z podeszwy i pasków, sandał [sandala – konopny powróż BartBydg]: Sandały circumpedes ReuchlinBartBydg g4v.

Szereg: »sandała albo galiga«: Jezus szedł zasię z anioły ku niebieskiem dźwierzom, jakoby chciał zasię na ziemię żyść, i rzekł ku aniołom: Zostawiłem tam na jednym miescu sandalę albo galigę białą. A tak, wrociwszy się Jezus po sandalę, został już w niebiesiech PamJancz 168.

Synonimy: *galiga, patynka, treпка*.

Cf [SANDALIJUM]

MN

[SANDALIJUM sb n

N pl s(a)nd(a)lij(a).

Śl stp, Cn, Linde brak.

Rodzaj obuwia składającego się z podeszwy i pasków, sandał [sandaliolum – pantofla Mącz 367a; – patenki Calep; obów staroświecki i teraz niektórych zakonników, podeszwa ze sznurkami albo z rzemykami; patynka albo patynki – sandaliolum Cn]: Ubiór patriarchy u ołtarza – właśnie jako u nas arcybiskupi: paliusz, infuła, ornat, tunicele i sandalia. RadzPodróż 28.

Synonimy cf [SANDALA].

MN

[SANDALINA] cf ZANDALINA

1. SANDALOWY (5) ai

Oba a jasne; o prawdopodobnie jasne (tak w -owy).

sg *m G sandalow(e)go (2)*. ◇ *[A sandalowy]*. ◇ *n N sandalow(e) (1)*. ◇ *G sandalow(e)go (1)*. ◇ *A sandalow(e) (1)*.

Śl stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

Przymiotnik od „sandał” (5):

Zestawienie: bot. »drzewo sandalowe« = *Santalum L.*; sandalowiec, rodzaj roślin z rodziny sandalowcowatych (*Santalaceae*) lub użytkiwane z nich cenne, aromatyczne drewno [szyk 2:1] (3): płacił każdy rok [król krainy Saragna] Krolowi Hiłzpańskiemu dań/ zioła s których przędziwo piękne bywa/ także drzewo Sándalowe/ y korzenie wżelkie BielKron 443; [naszy] Puścili fie ku puńocy do Krainy Páirá y do wypow Páirze przyległych/ gdzie wielkosć iest Sándalowego drzewá BielKron 444v, 451v.

a. Wykonany z sandalowca (2): Trzeciego dnia przywiedziono go [Bartłomieja] do iednego pάλacu Sándalowego wielkiego BielKron 443.

b. Uzyskany z sandalowca (1):

Wyrażenie: »proch sandalowy« (1): wezmi wodki wyfokieg mleczu/ prochu sandalowego czarnego/ á to społem zmiefzay [!], á omoczywlyz faceleth wetroie flozony prziloż na wátrobe/ tedy gafi zapalenie iey. FalZioł I 23c; [A gdy proch fándalowy zmiefzafz z trochą kámphory/ z wodką rozána/ á rozmoczywlyz w tym chufteczkę przylóżyfz fobie na fkronie/ boleść głowy všmierza SienHerb 201b, 201b].

Synonim: *cyndelinowy*.

MN

2. SANDALOWY (1) ai

G pl sandal(o)wych.

Śl stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

Przymiotnik od „sandał”:

Wyrażenie: »sandalowy trzewik«: Infzych wáfzych Dijabelfkich wymyflow niewfpominam/ iáko puńtofozek/ iáko Sándalowych trzewikow iáko krzyżykow złotych/ y infzych przypráwek y pftroćin KrowObr 131.

MN

[SANDAL] cf SANDAL

SANDARAKA (6) sb f

Pierwsze i drugie a jasne; -râ-, [-ra-]; końcowe a prawdopodobnie jasne (tak w -a) (Cn wszystkie a jasne).

sg *N sandarâka (2)*. ◇ *G sandarâki (3)*. ◇ *I sandarâka (1)*.

Śl stp brak, Cn notuje, Linde XVI i XVIII w.

1. Barwnik koloru czerwonego uzyskany z siarczku arsenu; arsenicum rubrum, sanadaracha, sandyx, syricum Cn [sandaraca adulterina – paryska czerwień; sandaracha – górna czerwień Mącz 367a; sandaraka, farba cynobrowata – sandaracha Cn] (1): [Niektórzy pilżz bydż rzecz iednę Sandix á Scandix, ále fie w tym bárzo mylą/ ábowiem Sandix iest fârbâ/ którą czynią z bleywáfu/ który gdy vpála/ bywa Sandaraca, á z téy Sándarâki z Rubryką czynią Sandicem UrzędowHerb 278a.]

W połączeniu szeregowym (1): Iáko ich wiele znam ktorzy fie tym [alchemią] paráią/ to náprzyczynią Teflow/ prochow/ popiołu/ Sándarâki/ Purpurify/ Auripigmentum/ Hydrágirium/ tho fâ wżytko fáry iáko máści. BielKron 26.

[Szereg: »aurypigmentum albo sandaraka«: Lep zmiéfzány z Auripigmentum/ álbo Sándarâką/ á przykádáiác ná chropáwé páznokćie/ ogryza ij y wygláda. UrzędowHerb 389a.] [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

2. żywica z roślin iglastych z rodziny cyprysowatych (tu: z jałowca), sandarak (5): (nagł) Sandaraca. (–) A SAndaraca iefth żywica Iáłowczowa pobielała FalZioł III 30a, V 80; [Ktemu [bolq-cemu zębowi] też małz niepořpolite á częřto dořwiadczone lekárftwo: Żywicá iáłowcowa (fándarácá iá zowá) ná proch vtárta/ on proch z octem rořpuczony y z wodą/ tym zęby bolące od chrobakow gryzione płokác SienHerb 359b (Linde)].

Wyrażenie: »proch sandaraki« (2): á to gdy proch tey sandaraki będzie ná ząb chrobaczliwy włożony/ albo proch iego z ocztem rozpuřczony á z wodą, á tim zęby bolące od chrobakow grizienia płokać FalZioł V 80, III 30b.

Synonimy: 2. arsenik, aurypigmentum, gorna czerwień, realgar.

MN

SANDARAKOWY Cn; Linde bez cytatu.

SANDARES Śl stp; Cn, Linde brak.

SANDZIACTWO (3) sb n

Teksty nie oznaczają pochyleń.

sg *G sandziactwa (1)*. ◇ *L sandziactwie (2)*.

Śl stp, Cn, Linde brak.

Obszar podległy zarządowi i jurysdykcji sędziaka [czyje: pron poss] (3): Z szozey mylosczy Ceflarz Tvreczkii [...] pyřfemy do was flvgii nallego sandziakowy Byalogroczkiew y do ynych Vrzednykow ktorich ty mas w swoym sandziactwie LibLeg 10/55v; a thak przikazvyem vam slvdze swemv [...] abis, zathim lyřthem nafchim thich Tatarow ktorzi będą wbyaláhrodzie y wynfchich Zamkach nafych sandziacthwa thve⁹⁰ [...] pogimał y polfařdzał LibLeg 10/57, 10/60v; [[list Sulimana do Zygmunta I:] My tych wszystkich [...] Ktorzy są zawiedzeni [...] z poddanych Waszych Koruny Polskiej [...], tychesmy wszystkich [...] przykazali im [sędziakowi białogrodzkiemu i sędziem], aby oni, gdziekolwiek w sandziactwie swym słyszeli o poddanych Waszych po wałaskiej wojnie zawiedzionych, tych wszystkich rozkazalismy im, u kogo-kolwiek oni będą, aby ich puszczałi. ListyPol I 1540 158].

MN

[SANDŹAK] cf 2. SĘDZIAK**[SANDŹAKOSTWO] sb n**

G sg sandżakostwa.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Urząd sędziaka, sultańskiego rządcy prowincji [czego]: że niejaki sandżak otrzymał list od Turka, aby ociec tego emira ustąpił mu sandżakostwa pomienionych miast RadzPodróż 127.]

MN

SANECZKI (I) sb pl t

N saneczki.

Sl stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

Dem. od „sanki” ‘pojazd na płozach’; przen:

Zwrot: »na saneczkach się wozi«: (marg) Vbiory y potrąwy dufzne. (-) Abowiem to iey [duszy] faneczki ná ktorýchby fie nárádźej woziłá/ ozdobna cnotá. To iey vbiory wżytki/ počćiwość. RejZwierc 104v.

MN

SANEDRYM cf SANHEDRYM**SANEDRYN cf SANHEDRYM****[SANEK] sb m**

G pl s(a)nk(o)w.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Miara objętości miodu zawierająca 1/4 rączki (ok. 10,5 litra):

Wyrażenie: »saneł bartny«: ale mu [staroście] odpuszczają [bartnicy] za posługę, sanków bartnych w rączkę cztery, każdą rączkę szacując po kopie, będzie fl. 35/0/0 LustrMaz I 98.

Cf [PULSANEK]

MN

SANGWINARYJUM (I) sb n

N pl sãngwinãryjã.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Roślina (też grzyb) mająca właściwości krwiotwórcze lub hamująca krwawienie: Sanguinaria herba, Włzelákíe ziele krew dobrá množące/ álbo teź zãftãwiãýące/ yáko yeft podroźnik/ krwawnik łporyź/ które ziołá niektórzy lekãrže zowã ye Sangwinaria. Mącz 367b.

MN

[SANGWINIS] sb m

N sg sangwinis.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: sangwinik (od lat. sanguis – krew), wg koncepcji Hipokratesa człowiek, w którym krew bierze przewagę nad innymi składnikami organicznymi i wywiera decydujący wpływ na jego strukturę fizyczną i psychiczną [sanguineus – krewny Bart-Bydg; – pełny krwi, krewnego przyrodzenia Mącz 367b; – krewie pełny Calep; krew w sobie mający, krwisty jako flegmisty – sanguineus Cn]: y byl [Jezus] łpracowan az łzye počãł počyzcz krwawem pothem bo kropye krwawe przez łzukenkę plynęły aze nazymemy bo wnyem wyeczey krew panowala bo byl przenaczył-łzey nathury łsangwynys RozmyślDomin 24.

Synonim: krewnik.]

MN

SANHEDRYM (5) sb m

sanhedrym (3), sanedrym (I), sanedryn (I); sanedryn Wuj-NT; sanhedrym : sanedrym CzechRozm (3:I).

a jasne; e prawdopodobnie jasne (tak WujBib).

sg N sanhedrym (2). ♦ A sanhedrym (3).

Sl stp, Cn, Linde brak.

1. Najwyższa rada w państwie żydowskim składająca się z arcykapłanów, starszych przedstawicieli możnych rodów oraz faryzeuszy (I): A ofobliwie tego [arcykapłanem nazywano]/ który był przełożonym rady siedzącej/ którą Sánedryn zwano. *WujNT 354.*

2. Tytuł jednego z traktatów Talmudu (4):

Zestawienie: »księgi Sanhedrym« (4): Piłżã ták w kłięgách iednych/ ktore názywãiã Sánhedrym káp: Helek. Iźby on Prorok BOŹy Eliałz to powiedźieć miał: Ze śwíãt ten łtać ma łześć tyłięcy łat CzechRozm 165v; W tychże teź iefczte kłięgách Sánhedrym názwãnych/ tákże y w kłięgách drugich Iomam piłże ták Rabi Sálomo: [...] CzechRozm 165v, 166, 168.

MN

SANI cf 1. SANIE**SANIA cf SAŃ****[SANICA] sb f**

N sg sanica.

Sl stp brak, Cn notuje, Linde bez cytatu.

Zãśnieźona droga do jazdy saniami, sanna; via nivosa a. nivalis, via trahis agendis apta Cn: woziłám fie ná łankach/ gdy łãnicã bylã czyłta/ teras lieźe/ á ieftem bãrzo ná głowę niemocna. Wokabul 1539 T6.

Synonim: sanna droga.]

MN

SANICE (I) sb pl t

N sanic(e).

Sl stp, Cn brak, Linde s.v. sanica.

Pojazd na płozach służący do jazdy po śniegu, sanie: Carpentum. eyn fchlitt. Sányce. Murm 151.

Synonimy: szłifa, włoki.

Cf SANIE, SAŃ

MN

1. SANIE (22) sb pl t

-a- (14), -ã- (I); -a- : -ã- BielKron (6:I), e z tekstów nie oznaczających é oraz -é.

N sani(e) (4). ♦ G sani (2). ♦ A sani(e) (6). ♦ I sani(a)mi (2). ♦ L saniach (8); -ãch (4) KrowObr, BielKron (2), SienLek, -ach (3) PudlFr, GostGosp (2), -(a)ch (I).

Sl stp: sanie, sani, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. Pojazd na płozach służący głównie do jazdy po śniegu; traha BartBydg, Calep, Cn; vehiculum Mymer¹; chamulcus, trahula Cn (21): ZapWar 1514 nr 2172; Mymer¹ 16; Traha, genus vehiculi rotas non habentis, quia trahit, szanye BartBydg 162; LibMal 1554/183v; kiedy go [reniřera] w łãnie zãprzęgã przez dwãdzieściã y cztherzy godzin wbieży ná nim trzydzieści mil Niemieckich. BielKron 295; [Witult] Ná łto łãni zãkrył łdźi we zbroiach niemáło BielKron 380, 103v, 295, 313, 408v; Potym Krol Sigmunt wziãwłzy iã [księźnę Barbarę] do łebie ná łãnie iãchãli ná Zamek Krãkowlki StrykKron 727; PudlFr 64; Calep 1077a; Kto teź ma co budowãć/ źimie ná łãniãch drzewã y włzelãkiego czynu przyczyniãý GostGosp 86, 30; [Sanye voha est quoddam genus carri {vehia} ReuchlinBartBydg K3; Sã teź sanie czwore dwoje, wielkie, dwoje malé: sã teź dwoje sanie ruskie, łdugie. InwMieszcz 1574 nr 193].

Zwroty: »na saniach jeździć; jechać saniami« (I/I): LibMal 1544/80; Po kãmienie do młynow w dobrã drogę ná łãniãch ieździć GostGosp 63.

»na saniach, saniami (się) wozić« [szyk zmienny] (3:I): MiechGlab nłb 10; [papieże] Gdy Papietwã dołtãná/ tedy łie bełpietźni łtawãiã/ ábowiem łie offiãrãmi mãtron bogãcã/ y woźã łie ná Sãniãch opãtrźnie/ vbrawłzy łie pięknie KrowObr 28v; [niewiasty liwońskie, tj. inflanckie] Sã hãrde proźniãce/ łfãty/ vbiory kofłzow-

ne nofzã/ tylko fie ná fãniach Zimie wożã/ á Lećie po wodźie. *BielKron* 437v; *SienLek* 92v.

Szereg: »sanie albo włoki« (1): one krainy chocia y lecie tedy bywaiã błotne á flifkie wżędy, tak iż też wiecey wożã fãniami albo włokami, niżli kiedy na woziech albo na karach. *MiechGlab nlb* 10.

2. *Urządzenie na płozach służące do mlócenia zboża [do czego]* (1): Tribulum vel, Tribula, Koláfa/ fzlifã/ wóz albo fãnie do mlócenia żyta. *Mącz* 463c.

Synonimy: 1. szlifa, włoki.

Cf SANICE, SAÑ

MN

2. SANIE (7) sb n

sanie (6), **ssanie** (1); sanie *Mącz* (3), *Calep* (3); ssanie *FalZioł.* a jasne, e pochylone.

sg N sanić (4); -é (2), -(e) (2). ◇ G saniã (3); -ã (2), -(a) (1).

Sl stp notuje, Cn: ssanie, Linde w objaśnieniu s.v. ssalny.

Picie mleka matki wyciągając je (ustami) bezpośrednio z jej gruczołów mlecznych (o młodych ssakach); *suctus Mącz, Calep, Cn*; *lactatus Mącz, Calep* (7): Mamma. Pierśi/ Cicek. Sutek też niektorzi zowã od fãnia. *Mącz* 205d; *Suctus. Sãnie/* dzierżenie przy pierśiach. *Mącz* 428a, 181b; *Calep* 575b, 1028a.

Zwrot: »przypuścić do sania« (1): Subrumari – Przypuściz do fãniã. *Calep* [1020]a.

a. *O dzieciach* (1): Pospolicie to brzydzenie [= *mdłości*, *tu: u niemowlęcia*] bywa dla wielkiego á zbytniego z fãnia: iż żołãdek frawić nie może *FalZioł* V 42v.

Cf SSAC

PP

[SANITA] cf SZANTA

SANKI (15) sb pl t

-ã- (10), -a- (1) *Murm*.

N sãnki (5). ◇ G sãnek (4), sãnk(o)w (1) *ZapWar*. ◇ [A sãnki.] ◇ I sãnkami (2). ◇ L sãnkach (3); -ach (2), -ãch (1); -ach *BielSpr*; -ach : -ãch *BielKron* (1:1).

Sl stp notuje, Cn s.v. sanie, sanki oracze, Linde XVI i XVIII w.

1. Dem. od „sanie” (14):

a. *Od znac.* ‘pojazd na płozach’; *carpentum Murm, Calep; vehiculum BartBydg, Mącz; traha Mącz, Cn; genus vehiculi Murm; genus currus BartBydg; trahula Cn* (13): Carpentum est genus vehiculi, eyn fchlit Sãnki. *Murm* 181; *BartBydg* 166b; afch na podwozrze thenze wyerzschowfky yefth wypadl. Gdzye podparwfchy fzyã flãnek stall czãkayacz afz by mv Trzewyky wynyefzyono *LibMal* 1545/103; A gdy [Aleksander] nád rzekã leżał/ s przygody bieżãc iego Rycerz/ nádiechał Dãryulã ná fãnkách leżãcego *BielKron* 125v; Máiã też w tey Krãinie [permskiej] pfy wielkie co ie záprzãgãiã do fãnek *BielKron* 434; *Mącz* 219d; *Calep* 167a; [KsięgaKrymKra] 1566 nr 91; tam też na skałach ledwie dla ksiãżãcia a królewny jedny sanki nagotowano; wszyscy pieszo musieli od morza iść *KromHist* 25; Bo ktoby komu ogankę [= *wachlarz*] poflãl, kiedy naywiãkflze mrozy, albo o świętym Iãnie sanki, mianoby go za niemãdrego. *SenekaGórn* 38 (Linde)].

W porównaniu (1): Narty fã boty drzewiãne/ nofy v nich iãko v fãnek dluęie y w floczone [lege: wstoczone, tj. *zadarte do góry*] *BielKron* 434.

[*Przysłowie*: Facundus comes, in itinere pro uehiculo est. Eyn gefprecher gefert auff eyn weg ift eynem fur eyn karrich gut. Wymowny towãrzyfl wdrodze/ myãfto fãnek dobrych iefl. *MurmSpicz* B2v; *Wokabul* 1539 P2v.]

Zwrot: »na sankach (przy)jechać« [szyk zmienny] (2): Ale iż był wielki śnieg y mroz/ przeto [król Zygmunt] ná fãnkách iechał do Lobzowã przed Krãkow *BielKron* 408v; *BielSpr* 46.

[*Wyrażenie*: »na sankach wiezion«: Potym Jaropolk [...], gdy z Włodzimirza na sankach do Świnigroda był wiezion, od dworzani-

na i kochanka swego, [...] w śpiãczki jest zabit, a na Kijów odwiezion, w kościele Świętego Dymitra pochowan *StryjPoczqł* 101.]

Szeregi: »sanki albo szlifa« (1): Traha, Sanki albo fzlifã yãko niektorzy zowã. *Mącz* [460]c.

»woz albo sanki« (1): Eversiones vehiculorum, Przewrocenie wozów albo sanek. *Mącz* 488a.

Przen (1):

Zwrot: »sankami się wozić« (1): Ktora [krew] kãżdã obfitość/ w przyrodzeniu mnoży/ Gdyż iã zowã fãnkami/ co fie dużã wozi. *RejZwierz* 53.

b. *Od znac.* ‘urządzenie na płozach’ [do czego] (1): Tribula – Iakies fãnki dotarcziã vftarich zita miafto czepow. *Calep* 1082b.

2. n-loc (1):

Zestawienie w funkcji n-pers (1): Yako ya tho wyem ysz Slyachathny andrzey syn nyegdy slyachathnego philipa szszamkow [lege: z sankow] zabył slyachathnego Marczyna sebrzvmyna Raczymborow oycza moyego *ZapWar* 1512 nr 2083.

Synonimy: 1.a. szlifa, włoki.

MN

[SANKIEL] cf 1. ZANKIEL

SANKLOWY cf ZANKLOWY

SANLERT *Sl stp*; Cn, Linde brak.

SANLETRA cf SALETRA

SANNY (1) ai

G sg f sann(e)j.

Sl stp brak, Cn s.v. sanica, Linde bez cytatu.

Przymiotnik od „sanie” ‘pojazd na płozach’; odpowiedni do jazdy saniami:

Wyrażenie: »droga sanna« = *via nivalis a. nivosa, via trahis agendis apta Cn* [szyk zmienny]: Kmiotkiem fprzëżãiem/ w lešieni á Zimie ma Pan albo Vrżëdnik nawięcey robić: [...] á drogi fãnney nie opuźczãć. *GostGosp* 38; [Otwin(?)*Erot* 111].

MN

SANTA cf SZANTA

SANTAL (1) sb m

santal, [szantal].

G pl santalów.

Sl stp, Cn, Linde brak.

bot. Pterocarpus santalinus L.; pterokarpus sandalin, drzewo z rodziny bobowatych (Fabaceae) o czerwonym drewnie używanym do sporządzania barwników i leków [cyndal – santalum Cn]: [nérki iefliby fye tãk zdãło proftã diãlteã mãzãć: którëy iefliby przechłdźiã trzebã/ mãlem bãrzo krochmalu y fzãntãłów vczyniã. *Oczko-Przymiot* 443.]

Zestawienie: »santal czerwony«: do śiãrczãnych [wód] iefli áłunu trofzkę/ albo mchu co ná dëbie rośiã/ albo fãntãłów czërwnych przydamy/ [...] bãrzo dobrze bęđzie. *Oczko* 16v.

Cf CYNDAL, SANDAL

MN

[SANTON sb m

Tekst nie oznacza pochyleń.

pl G santon(o)w. ◇ D santon(o)m.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Duchowny muzulmański (z *tur. santon* ← *wł. santone*): A niektóрым santonom, to jest księżej tureckiej, suknie też wolno mieć z tej [zielonej] barwy *RadzPodróż* 37; Santonów, którzy nago chodzą [...], tu w Kairze jest barzo wiele. *RadzPodróż* 162, 148.]

MN

SAŃ (1) *sb f*

sań a. sania.

I sg sania.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Pojazd na płozach służący do jazdy po śniegu, sanie: Kto też ma co budować/ żimie ná faniách drzewá y wżelákiego czynu przyczyniay: Rzeki/ błotá/ fanią lżey y bliżey drogę wyprofiuiefz. *GostGosp* 86.

Synonimy: szlifa, włoki.

Cf SANICE, SANIE

MN

SAP (2) *sb m*

a jasne.

sg [N sap.] ◇ G sapu (I). ◇ pl N sapy (I).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI i XVIII w.

1. *Donośny odgłos będący wyrazem zagniewania* (I): Támoć byly wielkie fąpy/ Gdy niedźwieć wziął łowcá w fąpy. *BierEz* I4v.

2. *Odgłos powietrza wypuszczanego przez miechy* (I):

W przeciwstawieniu: »sap a kołat ... piskanie« (I): *RejZwierz* 71 cf Szereg.

Szereg: »sap a kołat« (I): ále iáko fie theż [organy] roftrżęłá á rozgłobiá z onego porządku fwego/ to też iuż będzie więcęcy fąpu á kołatú niżli cudnego piłkánia. *RejZwierz* 71.

3. [Syk: Bo iáko gdy złożyłz dwie rzeczy sobie przeciwnie wespół/ z których iedná drugiey ćierpieć niemoże/ muśi być tumult. Gdy zmiełzałz ogień z wodą/ będzie fáp. *GrzegŻarnPos* 1597 223 (Linde).]

Synonimy: 1. mruk; 2. kołat.

MN

[SAPA *sb f*

A sg sapaę.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Moszcz winny [sapa – winna zulfka vel śmiotana *BartBydg*; – warzony moszcz albo wino aż do trzeciej części wywarzone *Mącz* 367d; – wino przewarzone *Calep*; wino warzone, podwarzane – sapa Cn]: Ma też dobry gośpodarz mieć w domu ágrełt/ fápę/ fułzone iągody ábo rozynki/ ocet winny/ y rzeczy inłze ktore z winá przypráwiáią *Cresc* 1571 505.]

MN

SAPAC (3) *vb impf*

sa- (3), [sã-], drugie a jasne.

inf sapać (2). ◇ [praes 3 sg sapã.] ◇ fut 3 sg m będzie sapãł (I).

◇ [part praes act sapając.]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI w. s.v. sapiać.

Wydawać donośne odgłosy (3):

a. [O trudnościach z oddychaniem na skutek choroby: A znáfzym chorym co czynić? który fie zátwardził/ łeb mu fzumi/ ćięży/ tárğa/ nos fąpa/ vłzy záległy *OczkoPrzymiot* 288.]

b. O przejawach zagniewania lub rozdrażnienia; *affremere Calep*; *sufflare PolAnt*; *follicare a. halare naribus, fremere, mussare, proflare iram Cn* (3): Niedźwieć gdy vlá dobywał/ [...] Pczołá go iedná viádlá/ Ktora nań pierwey przypádlá. On więc gniewy [= gniewnie] począł fápác *BierEz* O4.

[sapać przeciwko komu: Drogi iego [złośnika] fortunnie mu przypádaią ná káždy czás/ á twoie fądy [Panie] daleko fą od niego/ á przthoż fąpa przeciwko wżytkim fwym przeciwnikom [in omnes hostes suos sufflabit]. *BibRadz Ps* 9[10]/26[5] (Linde).]

sapać na kogo (I): *Calep* 23a cf Szereg. Cf [sapać czym na kogo].

[sapać czym na kogo: A Saul fapáiąc groźbámi y mordy [spirans minarum et caedis *PolAnt Act* 9/1] ná Apóthoły Páńskie/ przyzedłzy do Kfiążeciá kápláńkiego/ prośił od niego áby mu były dáne lifi do miáftá Dámáfzku *GrzegŻarnPos* 1582 550 (Linde).]

W połączeniu szeregowym (I): Pátrz ná koniá gdy fie zápalí/ [...] Thákże też y woł będzie chrapáł/ fápáł/ rogámi ftrżęłáł/ piálek nogámi rozmietowál. *RejZwierz* 75 [idem] [*WerRegula* 125 (Linde)].

Szereg: »sapać, gniewać się« (I): Adfremo – Sapac na nie kogo [*lege*: niekogo], gniewać fzie zmiotanim. *Calep* 23a.

[Przen:

Zwroty: »[na co] z gniewem sapać«: Tu tefz iefzcze przypátrzyć fie możelz nołowi Antykryftowemu/ to iefť rozeznowániu iego/ iż on gdziekolwiek iedno záwonia náukę prawdziwą/ tedy wnet ná nię iádowicie á zgniewem fápá/ názywáiąc iá odlzczeńieftwem y kácerftwem. *KrowObraz* H.

»jadowicie sapać«: *KrowObraz* H cf »z gniewem sapać«.]

Synonim: b. dychać.

Formacje współrdzenne: sapieć; sapnąć.

Cf [SAPAJĄCY], SAPANIE

MN

[SAPAJĄCY *part praes act*

D pl sãpającym.

Sł stp, Cn, Linde brak.

Wydający odgłosy przypominające sapanie, syczący: *przen: gniewnie zapowiadający* [co]: To nam tedy w Polfczce Krol náłz przyfłęga/ że do żadnego obyczáiu opprimowánia/ dla wiáry/ wam Xiężey grozy á morderftwo Száwłowkie fapáiącym/ przywieś fie nieda *Respons* F4.

Cf SAPAC

MN

SAPANIE (1) *sb n*

N sg sãpani(e).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde brak.

Głóśne, odbywające się z trudnością oddychanie ustami i nosem; *fremitus Cn*:

W połączeniu szeregowym: Bo chočiai iuż nie fráncuzi/ nie guzy/ [...] tedy przedfię thepość/ gnuśność/ nikičemność/ á wżytkim omierzenie/ to nas pewnie nie minie/ y inych wiele nadobnych przypadkow/ iáko drápánie/ chrapánie/ fapánie/ fnádnie przypáść może. *RejZwierz* 14.

Synonimy: chrapanie, dyszenie.

Cf SAPAC

MN

SAPARGA cf SZAPARGA**[SAPIASTY** *ai*

N sg m sapiasty.

Sł stp, Cn brak, Linde bez cytatu.

Taki, który ma sapkę: *Gravedinosus, der den fchnupffen hat fápáifty/ ktory fápkę miewa. Volck* 261; *ArtNom* C4v.]

MN

SAPIĄCY (1) *part praes act*

a jasne.

pl G sapiących. ◇ [A subst sapiąc(e)].

Sł stp, Cn brak, Linde XVI w.; poza tym w objaśnieniu s.v. sapliwy.

Wydający odgłosy przypominające sapanie, syczący: [{wypufczaly} alii stridentia tingunt {fapyjące rofmaczaly} *Aera lacu* [cf *Vergilius, Eneida* VIII 450] *Glosy II* 74/109.]

Szereg: »mokry a sapiący«: Abowiem páná káždego vmył iefť iáko płomień ktory fie záváždy ku gorze ciągnie/ kiedy do niego dobrych drew przykládaią. Ale iefłize mu też mokrych á fápających przyłożá/ thedy fie też wlecze po ziemi z dymem polpołu. *RejZwierz* 41v.

Cf SAPIEĆ

MN

SAPIEĆ (13) *vb impf*

a jasne; e z tekstu nieoznaczającego pochyłeń.

inf sapieć (1). ◇ *praes 3 sg* sapi (8). ◇ *3 pl* sapia (3). ◇ [*praet 3 sg f* sapiała.] ◇ *part praes act* sapiąc (1).

Sl stp (aneks): *sapić*, *Cn notuje*, *Linde XVII – XIX w. s.v. sapiać*.

1. *Wydawać charakterystyczny odgłos przy wypuszczaniu powietrza* (1):

a. *Głośno, z trudnością oddychać ustami i nosem; sibilarie BartBydg; naribus sonum edere Cn* (10): *BartBydg* 257; Po głowie też nie poznać/ bo więc drudzy łapia/ By w łązni fie scierając gdy fobie łby drąpią. *RejWiz* 15v; *RejZwierc* 58v.

W połączeniach szeregowych (6): Iednemu z gorącości głowa fie zawraca/ A drugi zaliębyonych pyersi fobye máca. Káfzle/ łapi/ krztuśi fie/ krwią ná zyeimie pluie *RejWiz* 93v; W piyányim tho narychley poznawiaią rádzi/ Ktora fie komplexia w nim nabárzyey łádzi. Bo iefliże flegmátyk/ then fie máło czuie/ Iedno fpi/ łapi/ drzemie/ ná brzuch fobye pluie. *RejWiz* 117v, 16v, 93; Więc mu [*księdzu na mszy*] biyą [*wierni*] w cymbały/ á graią w orgány/ A on im tu łáfkzkie/ by Miedźwiedz s fkorámi. *Mruczy/ łapi/ pogláda/ iedno iż nie drapye RejZwierc* 106; *RejZwierc* 3v.

Szereg: »chrapać, sapać« (1): á on [*pijanica*] chodząc chrapi/ łapi/ pod ławę wlezie/ áni wie iefli iefł albo iefli był człowiekiem *RejZwierc* 61v.

b. *O miechach* (1): Tákże náfze pifczęłki Pofpolitey rzeczy/ Gdyby tenor przyftoyny/ miewáli ná pyeczy/ A ná ieden głos wfzyficy/ fpołu fie zgadzáli/ Nadobnieby pifneczki/ káfzdey dokonáli. Ale iż rozno bęczą/ á ktemu fie kwápyą/ Więc máło znać tenoru/ iedno miechy fápyą. *RejZwierc* 105.

2. *Powodować sapanie* (w ludowej etymologii *lac. rzeczownika „sapor”*) (1): Więc rozlicznych przyfmáków iefzcze náftáwiáią/ [...] Nie dárho ie przezwáli fapory bo fapia/ A bárzo fie więc po nich drudzy do drzwi kwápią. *RejWiz* 15.

3. *Syczeć* (1): Wąż w fwey iámie fapiąc fie wił *BierEz* L3; [serpens sibilat Sapy *ReuchlinBartBydg* RN; Záleią fie okréty/ zkąd dębina włafnie Ogorzała przemokła/ ták áż ogien zgálfnie Y pára nie fápiałá [*restinctus donec vapor V* 698]: ták wfzyfkié zoftály Wcále/ krom cztęrech które z gruntu pogorzály. *VergKoch* 142].

Synonim: 1. *chrapać*; a. *dyszeć*; 3. *kszykać*.

Formacje współrzedne cf SAPAĆ.

Cf SAPIĄCY, [SAPIENIE]

MN

[SAPIENIE *sb n*

A sg sápi(e)ni(e).

Sl stp, *Cn brak*, *Linde XVI w.*

Syczenie [*czyje*]: Vóciékáią ludzie/ gdfieby wflyffeli fmokowe albo wężowe fapienie/ A fłow zlych/ á ięzyká zlego/ fluchałz befpiecznie *ErazmJęzyk* Bb4 (*Linde s.v. sapiać*).

Synonim: *kszykanie*.

Cf SAPIEĆ

MN

SAPIJENT (5) *sb m*

a oraz e jasne.

pl N sapijentowie (1) *GórnRozm*, sapijenci (1) *KlonWor*. ◇ *G* sapijentów (3); -ów (2), -(o)w (1).

Sl stp brak, *Cn w innym znaczeniu*, *Linde XVII – XVIII w. w innym znaczeniu*.

1. *Mądry człowiek* [*sapiens – mądry Mącz* 368a; – *rozumny, mądry Calep; mądry; mędrzec; przemyślny – sapiens Cn*] (2): Nie wfpominał wafzych Sápientow/ ludzi prawnych/ którzy powie-dáią/ iż Sędzia práwi ma fiedzieć iáko fpráwiedliwość máłuią [./] ślepo/ y niemo (*marg*) Sápientowie. (–) *GórnRozm* F; [ná káfzdy dzień przeklináią Iákubá Andreø/ Selwecerá y drugich z onych fześci Sápientow/ którzy nam tę niefzczeńną vgodę wlepili *Powod-Porozum* E5].

[*Iron.*: bo Miniſtrowie náfzy co dzień mędrzfymi zoftawiaią, ná káfzdy niemal dzień wiárę lepłzá wynáduią z dáru Duchá S. á niegodzi fie tákowych Sápientow poturác [= *lekceważyć*] *ŚmigłAb-surda* 38.]

2. *Zwierzchnik* [*czyj*] (2): Iam náwet zebrał y Formularze terminiać Pifárkich/ co owo więc Dekrétá ná pozwiech króciuchno terminiać configniać: áby ták młodfzy przyuczyl fie *ſylum Cancellarie*, gdy będą od fwych fápientów z inftructiámi poſyłáni do Grodu, [...] tedy y fámi potym przez fie będąc zápráwieni, będą mogli fpráwy odpráwować. *SarnStat* *5v [*podobnie*] 1301.

3. *Mądrala, cwaniak, oszust* (1):

Szereg: »sapijent, chytrek« (1): Sapienci, chytrkowie, choć fáfzuią iáwnie, Przecię mowią, że fie to wfzytko dzieie práwnie. *KlonWor* **v.

Synonimy: 1. *mędrzec, nauczony, uczoney*; 3. *mędrak, mędrela, mędroszka*.

MN

SAPKA (30) *sb f*

sa- (30), [sã-]; *końcowe a jasne*.

sg N sapka (11). ◇ *G* sapki (4). ◇ *D* sapce (2). ◇ *A* sapkę (8). ◇ *I* sapką (1). ◇ *L* sapce (2). ◇ *pl N* sapki (2).

Sl stp brak, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII w.*

Zatkanie nosa spowodowane wydzieliną chorobową, katar; gravado Mącz, Calep, Cn; destillatio Mącz, Cn; coryza, rheuma, rheumatismus Calep (30): WODka Mleczowa [...] wątrobę niewymownie potwierdza/ fapkę też roſpáda. *FalZioł* II 8b [*idem* [*SienHerb*]]; (*nagł*) *Lekarſtwa o rozmagitych niemoczach Dziecinnych* [...] (–) *O Bieguncze gich*. [...] *O Kafzłaniu y o Sapcze*. *FalZioł* V 37v, V 50v, 51v; *Gravedinosus*, Kogo głowa rádá báła albo fapkę częſto miewa. *Mącz* 149c, 149c; (*nagł*) *Rozdział oífnałty*. (–) *O Noſie albo niedoſtátkoch Nozdrza*: [...] tákież o záłężeniu albo Sápcie. *SienLek* 72v; Bywa też záłężenie czucia ktore fapką rzekáią: niekthorzy Rymá/ ále nie roſtropnie: Abowiem [...] fápka iefłá zápiekłość á fuchošć nozdrzy/ albo zgęſtnienie wozgrzywoſci. *SienLek* 72v; tedy tu iácy lekárftwá będą ktorymiby fápki przez rymę pozbyć. *SienLek* 73, 73 [4 r.], T[tt]; *Rheuma – Sapka*, flus od głowi vpadli. *Calep* 923b, [265]a, 464b [2 r.], 923b; [*Coriza Sapka*. *Szym-LowEnch* ‡3; *SienHerb* 240].

sapka w czym (1): Sápki wnofye albo rymy *SienLek* 73 *żp*.

W połączeniach szeregowych (1): Abowiem z žimy niemocy fye przygadzáią rozmáite w głowie/ gdy zbytniey flágy m fye wniefy národzi. *Remy/ Sápki/ śliniogorze/ káfzle y innych niemáło*. *SienLek* 42; [(*nagł*) *Rymy/ Sápki/ albo Niezytu leczenie*. (–) *Rymá/ Sápka/ Niezyt/ y innymi imiony zowiemy wilkość zbynią ktora z głowy płynie/ niegdy iedno w nozdrze/ niegdy w czełufci/ niegdy w płucá y infze członki* *SienHerb* 350 (*Linde*)].

Zwrot: »otwierać (a. otworzyć) sapkę; otworzenie sapki« [*szyk zmienny*] (2;2): rymá iefł otworzenie fápki *SienLek* 72v; *Izopu w ocie wárzonego iuchę charcháiąc/ mocnie rymę przywodzi/ otwieráiąc fapkę*. *SienLek* 73, 73 [2 r.].

Szeregi: »niezyt albo sapka« (1): Piłufy wczynione z Mirry á z ſtorax calamiti/ Są dobre naprzeciw katarrufowi/ to iefł niezítowi albo fapcze *FalZioł* III 28b [*idem*] [*SpiczZioł* 127 (*Linde*); *SienHerb* 224 (*Linde*)]. [*Ponadto w połączeniu szeregowym*.]

»sapka, (i, albo) ryma« [*szyk* 2:2] (4): Ty elektwarze fluzá przeciw fapcze y reumie. *Diaclibani*, *Pomum ambre*, *Diamuſli*, *Diapliris cum muſco*, *Diacomperon*. *FalZioł* V 105; *Mącz* 415c; *SienLek* 73 *żp*, Ttt; [káfzle/ chrápoty/ w pierſiách ciężkoſci: gdfie y dymy z záplowánia żoładká y wnétrnoſci y furowizny/ do głowy wdáwác fie máią. A zátym Rymy/ fápki ciężkie y dlugie panowác będą. *Mus-Progn* B2]. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

[»sapka, to jest zatkanie nozdrzy«: Sápki leczenie/ tho iefł zátkánia nozdrzy *SienHerb* C# (*Linde*).]

Synonimy: *niezyt, ryma, záłężenie*.

MN

[SAPLIWY aia *jasne*.

sg m A saplwy. ◇ pl A subst saplwié.

Sl stp, Cn brak, Linde XVI – XVII w.

Taki, który wydaje odgłos przypominający sapanie: W drzewie zmokłém vtákana páczes dym leniwy Pufcza/ á wewnątrz ničný žgác ogień fáplwy [lentosque carinas est vapor V 682] VergKoch 142 (Linde); Iedni wznofząc y tłoczác miechy rozdymáią/ Drudzy fáplwié miedzi w wodzie omaczáią [alii stridentia tingunt aera lacu VIII 450]. VergKoch 231.]

MN

SAPNAĆ (I) vb pf

3 sg m praet sápnął.

Sl stp, Cn brak, Linde XVIII w. s.v. *sapiác*.*Wydać donošny odgłos będący przejawem zagniewania [czym]:*

Zwrot: »nosem sapnáć«: Piřzák ták o okrutności tego Iuftynianá/ iž ilekroć nořem rozrzázánym fápnął/ kázdy raz dał ściác przyiacielá Leoncyowego. *BielKron* 167.

Formacje współrdzenne cf SAPAĆ.

MN

SAPÓ (4) sb n

N sg sapo (4).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Mydło lecznicze o włařciwořciach odmiękcujących [sapo – mydło Mącz 368b; – mydło Calep; mydło – sapo Cn] (4):

Wyrażenie: »mydło (aptekarskie a. z apteki), ktore zowá sapo« (4): Tež proch paluchowego korzenia z mydłem ktore zowá fápo [z mydłem czárnym *SienHerb* 77b]/ w apteczce rořpufzczony albo řtłuczony/ fiřthulę zařtanawia y wyřfuřzá *FalZioł* I 63c; mořelřz pierwey pomazać řpalone mieřtze mydłem z apteki ktore zowá fápo *FlaZioł* I 130c, I 126c, III 4a.

Synonim: mydło.

MN

SAPÓR (6) sb m-á- (4), -a- (1); -á- *RejZwierc* (2); -á- : -a- *RejWiz* (2:1); o *jasne*.

sg N sápor (1). ◇ [A sápor]. ◇ pl N sápor (5). ◇ [G sáporów.]

Sl stp, Cn brak, Linde XVI – XVII w.

Rodzaj sosu, przysmak nadający potrawie lepszy smak [sapor – smak Mącz 368a; – smak, kosztowanie Calep; smak, smakowitość (w potrawach, trunkach) – sapor Cn] (6): Sapor wielkiej řlodkořci Trawi w nas wilgotnořci Flegmę y řądliwořci Y brzytkořci. *Lud-Wieř* B4v; Więć rozlicznych przyřmákow iefzcze nářtáwáią/ [...] Nie dářmo ie przezwáli řapory bo fápią/ A bárzo řie więć po nich drudzy do drzwi kwápią. *RejWiz* 15, 14v marg, Dd2v; Przypátrř řie iedno owym dziwnym pořmiřkom á owym řprořnym wymyřłom řwiátá dzifiefřzego. Pátrř ná owy rozmáite przyřmáki co ie řapory zowá/ á práwie řapory bo řłop po nich fápi ožářzy řie iáko w bárłogu kiernoř. *RejZwierc* 58v; [wářzoné iedząc ná obiedzie/ á pieczyřté ná wieczery. nie mořeli przez przyřmáku/ řápor iáki z pomoráncze/ z limonu/ z oliwek/ z trochą gorořczyce/ z trochą korzenia/ y cukru y octu/ coby nie oftry/ á nie bárzo mocny vczyniwřzy *OczkoPrzymiot* 324].

[*řzereg: »przysmak albo sapor«:* wářzoneli to/ pieczoneli będzie/ máła róžnořć: iedno bez przyřmáków/ álbo řáporów do tego czynionych *OczkoPrzymiot* 133.]

Synonim: przysmak.

MN

[SAPÓREK sb msa-, sá-; o oraz e *jasne*.

sg A sáporék. ◇ pl D sáporékóm.

Sl stp, Cn brak, Linde XVI w.

Dem. od „sapor“:

řzereg: »przysmak albo saporék«: řzálřóm y infřym przyřmákóm ábo řáporékóm/ dořze Ligulficum [ř. *lubczyku*] przyřdáwáć/ á to dla trawienia. *UrzędowHerb* 188b (Linde); Czynią przyřmák ábo řáporék z Cytwaru/ z Rozmářnym/ á z chlebem pieczonym/ rozpufczáiąc [w] octcie *UrzędowHerb* 395b.]

MN

[SAPOWINA sb f

N sg sapowina.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Bagno, błoto: řá 3 pola folwarkowe, ná których grunt řędzina, a miescmi tedy tež piasek i sapowina, a zwiřszcza pod borem ku Zerynykom. *LustrSand* 313.

Synonim: bagnisko, bagno, błoto, ługowisko, trzęsawica.]

MN

[SAPOWY ai

L sg m sapow(e)m.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Bagnisty, błotnisty:

Wyrażenie: »grunt sapowy«: (nagł) Wieř Anderswolt, 12-a (–) [...] robi [do] folwarku řrączonei, ná gruncie sapowem i piaszczystem. *LustrPom* 58.

řzereg: »sapowy i piaszczysty«: *LustrPom* 58 cf *Wyrażenie*.*Synonimy: bagnisty, błotny, ługowaty.]*

MN

[SARABAITA sb m*Pierwsze trzy a jasne.*

pl N sarabaitowie, sarabaite [zapis: -ae]. ◇ I sarabaitami.

Sl stp, Cn brak, Linde XVII w.: *sarabajta*.

Mnich niemający reguły, řyjący poza wřpólnotą [sarabaita Łac řr]: *Sarabaitae* Pufřelnicy bezzakonni bez reguły bez Opátá. *RegulaKlon* F2 marg; Czwartý lepak rodzay iefř Mnichow ktore Gyrowagos/ to iefř kołowrotámi ábo włoczégámi zowia/ [...] zázwe řie tułájący/ nigdy nieřtáteczni/ á włáfnym rořkořzom y lubořciom obžářřtwá řwego dogadzáiąc/ we wřzyřřtkim gorořzy řá niř owi iřci Sárábáitowie. *RegulaKlon* F2v, F2.]

AN, MN

SARAF (3) sb m

G pl saraf(o)w (3).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Serař, turecka złota moneta (z tur. sarraf ‘bankier’) (3): Rzekł řydy: czym iefřcze tego więcey popráwřř? Rzekł Mámáľuch wodz nářř/ cřterzmi tyřięcy Sárářow/ to iefř złotych pieniędzy. *BielKron* 456v, 456.

Wyrażenie: »saraf złoty« (I): wyrwáli řie ná nas Arábowie chcąc zapłáte mieć zá wodę: dał im nářř wodz tyřiąc řárářow złotych *BielKron* 456.

MN

[SARAJ sb m

L pl sarajach.

Sl stp, Cn brak, Linde XVII w.: *seraj, saraj*.

Paľac sultana tureckiego (z tur. saray), tu prawdopodobnie: řzkola [czyj]: Przy mnie ich [dzieci chrzeřcijańřki] przywiedźiono/ o piętnáście tyřiąc/ Ná Iánczárřřtwo w Sárářiách cžárřřkich wřzyřřtkich ćwicząc. *řtryřWoln* 10v.

Cf [SERRAGLIJA]

MN

[SARANEK sb m

N sg saranek.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: Narzutka:

Szereg: »saraneek alias nastulka«: res conscripte doctoris Alberti Basa de Posnania. [...] saraneek rubens de kitaika, [...] alias nastulka rubea *CracArtific 1535 nr 831.*]

MN

SARAWARY cf **SZARAWARA****[SARBAĆ** vb impf

Pierwsze a pochylone.

praes 1 sg sãrbãm. ◇ 3 pl sãrbajã.

Sl stp, Cn brak, Linde XVI w.: sarbać i XVII(XVIII) w.: serbać; poza tym XVI w. błędnie: sorbać zam. sorba (sb).

Głośno pić, cedząc napój przez zęby: Sorbeo, ich fuppe. farbam/ farkam. *Volck 604.*

Szereg: »cadzić albo sarbać«: Komora przecadzacie rć. [*Matth 23/24*] (*koment*) Przypowieść albo podobieństwo ieft/ od tych ludzi wzięt/ ktorzy pjiãc [!]/ iãdzã [lege: cadzã] abo fãrbaia aby czego fzkodliwego niewypili (–) *MurzNT 113 (Linde).*

Synonimy: cedić, posarkawać, posarkiwać, sarkać.

Formacje współrzedzone: przesarbać; wysorbywać; wysierbnać.

Cf **[SARBANIE]**

MN

[SARBANIE sb n

G sg sãrbania.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Odgłos wydawany podczas cedzenia płynu przez zęby: Komora przecadzacie rć. [*Matth 23/24*] [...] iako kiedyby kto pjiãc/ na komara przyfzedwfzy niechciał by go wypic/ ále by go przecadzãł/ a gdy by się trafił wielbrad tedy by j/ krom fãrbania wypil *MurzNT 113.*

Cf **[SARBAĆ]**

MN

SARBSKI (?) *Sl stp; Cn, Linde brak.*

[SARCZANKA sb f

N sg sarczanka.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Nitka maczana w siarce, rodzaj zapalki: Swieczka, Sarczanka sulfurata *ReuchlinBartBydg H3v.*

MN

SARCZANY cf **SIARCZANY****SARCZYSTY** cf **SIARCZYSTY****SARD** (2) sb m

sard (1) *RejAp*, **sardus** (1) *BielKron.*

a jasne.

sg N sardus (1). ◇ G sardu (1).

Sl stp, Cn, Linde brak.

*min. Sard, kamień ozdobny, odmiana agatu o zabarwieniu brązowoczerwonym, nazwa pochodzi od miasta Sardes w Azji Mniejszej [sardyk kamień – sarda Cn] (2): Ná Pektorale położyłz cztery rzędy kámieni. W pirwłzym będą Smárágdus/ Topázius/ y Sárdus [*Vulg Ex 28/17*]. *BielKron 34*; Napirwłzy fundáment z Iálfifu/ drugi z Száfiru/ trzeci z Kálcedonu/ czwarty s Smáragdu/ piąty s Sárdoniu/ fzofty s Sárdu [*sextum, sardius Vulg Apoc 21/20*] *RejAp 183.**

Cf **SARDYJUS, SARDYK, SARDYN**

MN

SARDA (1) sb f

N pl sárdy.

Sl stp, Cn, Linde brak.

zool. Clupea pilchardus Walb.; sardynka europejska, śródziemnomorska ryba z rodziny śledziowatych (Clupeidae) [sardela, ślod-

ków małych rodzaj – sarda Cn]: gdy kupiono dla niego [św. Tomasz] innych rybek ktore Włofzy fardy zowią/ cudem Bożym/ wlfedzie fię tákie iákich prãgnãł/ obrociły *SkarŻyw 202.*

MN

[SARDELA sb f

N pl sardele.

Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

*zool. Engraulis encrasicolus L.; sardela europejska, ryba z rodziny sardelowatych (Engraulidae); alosa, clupea, sarda, sardella, sardina, trichias Cn [sardela, ślodków małych rodzaj – sardella Cn]: kápary/ ćwiklá/ fãrdele/ oliwki/ wfzytki w tym rzędzie/ ryby/ iãrzyny/ owoce zá nimi: awa práwie wfzytkich potraw zániedbãć/ rofołowego/ álbo pieczyftego trochę mu [choremu] dawłfzy *Oczko-Przymiot 599.*]*

MN

SARDONIJS (1) sb m

G sg sardoniju.

Sl stp, Cn, Linde brak.

*min. Sardonyks (sardonik), kamień ozdobny, odmiana agatu z naprzemianległymi warstwami barwy białej i brązowoczerwonej, nazwa pochodzi od miasta Sardes w Azji Mniejszej: piąty [fundament] s Sárdoniu [*quintum, sardonix Vulg Apoc 21/20*] / fzofty s Sárdu/ fiodmy z Krizolitu *RejAp 183.**

Cf **SARDONIKS**

MN

SARDONIK cf **SARDONIKS****SARDONIKS** (5) sb m

sardoniks (4), **sardonik** (1), [**sardonych**]; sardoniks *Leop, BielKron* (2), *WujNT*; sardonik *BibRadz.*

a oraz o jasne.

sg N sardoniks (4). ◇ [G sardoniksa.] ◇ I sardonikiem (1); [-em], -(e)m (1).

Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVII w. (z Cn).

*min. Sardonyks (sardonik), kamień ozdobny, odmiana agatu z naprzemianległymi warstwami barwy białej i brązowoczerwonej, nazwa pochodzi od miasta Sardes w Azji Mniejszej; sardonix Vulg, Cn; sardonychus Cn [sardonix – niejaki rodzaj drogiego kamienia takiej farby jakoby paznogieć czlowieczy Mącz 368d; sardonik kamień drogi cielistej maści – sardonychus, sardonix Cn] (5): Pierwłfy fundáment/ Iálfpis: wthory/ Sáfir: trzeci/ Kálcedon: czwarty/ Smárágd: piąty/ Sárdonix *Leop Apoc 21/20*; A złoto oney zięmie ieft wyborne Tãnze też znáyduia Bdelion y kámień Onyx (*marg*) Kámień drogi Iozefus go zowie Sárdonikiem/ á niektorzy perlã. (–). *BibRadz Gen 2/12; WujNT Apoc 21/20; [TomZbrudzAp 21/20; Nie będzie porownána [mqdrość] z nákrapiãniemi fãrbãmi Indyfkimi/ áni z kámieniem Sárdonychem nadroźfzym [lapidi sardonicho pretiosissimo]/ ábo z Sáfirem. WujBib Iob 28/16.**

Szereg: »onychin (a. [onyks]), (i) sardoniks« [*szyk 1:1*] (2): Ná rãmionach tego Humerału będą dwa kámieniã w złoto wfadzone Sárdonix y Onichin [*duos lapides onychinos Vulg Ex 28/9*] *BielKron 34, 33*; [od ktorego mieyfcã [wysokiej wieży zwanej Farum] nie dáleczko rzeczkã w morze wpada/ w ktoreiefmy kámulfki ná kfztałt onyxã y fãrdonixã/ y máło co gorfze ábo podleyfze zbierãli. *BusLic 17v.*

Cf **SARDONIJS**

MN

[SARDONYCH] cf **SARDONIKS****SARDUS** cf **SARD****SARDYJOW** cf **SARDYJOWY**

SARDYJOWY (2) *ai***sardyjowy** (1), **sardyjow** (1).

a jasne; tekst nie oznacza ó; w -ow- o prawdopodobnie jasne (tak w -owy).

sg m N sardyj(o)w (1). ◇ D sardyjow(e)mu (1).

Śl stp, Cn, Linde brak.

Przymiotnik od „sard” (2): Czyrwność albo bláfk Sárdiow známionował wielmożność iego [siedzącego na stolcu] świętą zápa-lájącą káždego wiernego fwego. *RejAp* 47v.

Wyrażenie: »kamień sardyjowy« (1): A oto máyefat był wyłtá-wion w niebie/ á ná máyefacie był fiedzący. A then kthory fiedział/ podobien był weyrzeniem ku kámieniowi Iáfpidowemu y Sárdio-wemu [lapidis iaspidis et sardinis *Vulg Apoc* 4/3] *RejAp* 47.

MN

SARDYJUS (4) *sb m***sardyjus** (3), **szardyjusz** (1), [sardyjusz]; sardyjus *Leop, Bib-Radz* (2); szardyjusz *WujNT*.

a jasne.

sg N sardyjus (4). ◇ [D sardyjowi.]

Śl stp, Cn, Linde brak.

min. *Sard*, kamień ozdobny, odmiana agatu o zabarwieniu brunatnoczerwonym; *sardius* *Vulg, PolAnt* [sardyk kamień – *sardius lapis* Cn] (4): *Leop Apoc* 21/20; Opráwifz ie [napierśnik sądu i efod] kámieñmi we cztery rzędy/ pierwŝy rząd bęđie Sárdyus/ Topázyon/ y Szmárágd. *BibRadz Ex* 28/17 [przekład tego samego tekstu [TomZbrudzBru/]], *Ex* 39/10; A fundámenty muru miáftá/ ozdobione wfzelákim kámieniem drogim. Pierwŝy fundáment/ Iáfpis: wtory/ Száfir: trzeci/ Kálcodon: czwarty/ Smárágd: piąty/ Sárdonyx: fzofty/ Szárdyufz [Sárdiufz *WujBib*] *WujNT Apoc* 21/20; [TomZbrudzBru/ *Ex* 28/17; TomZbrudzAp 21/20; *Leop Iob* 28/16].

Cf **SARD**, **SARDYK**, **SARDYN**

MN

[SARDYJUSZ] cf SARDYJUS**SARDYK** (1) *sb m*

N sg sardyk.

Śl stp brak, Cn notuje, Linde XVII w.

min. *Sard*, kamień ozdobny, odmiana agatu o zabarwieniu brą-zowoczerwonym; *sarda, sardius lapis* Cn: Z tego wfzytkiego vrobić kazał Moyżefz Infulę [...] y Napierśnik z tablicą drogą/ w ktorey było dwánaście roznych farb/ y okrafy kámieni/ wielkiego kofztu bárzo/ to ieft/ Sárdyk/ Thopázyus/ Szmárágd [*Vulg Ex* 39/10] *Skar-Zyw* 491.

Cf **SARD**, **SARDYJUS**, **SARDYN**

MN

SARDYN (2) *sb m*

D sg sardynowi.

Śl stp, Cn, Linde brak.

min. *Sard*, kamień ozdobny, odmiana agatu o zabarwieniu brą-zowoczerwonym; *sardius* *Vulg* (2): Bo pátrzay co Apoftól powiáda: Iż widział fiedzącego ná máyefacie/ á wzrok iego był podobien ku Iáfpidowi y ku Sárdinowi. *RejAp* 47v.

Wyrażenie: »kamień sardyn« (1): A ten siedzący [na stolicy niebieskiej] był poyżrzeniem podobny kámieniowi Iáfpifowi/ y Sárdynowi [lapidis ... sardinis] *WujNT Apoc* 4/3; [TomZbrudzAp 4/3].

Cf **SARD**, **SARDYJUS**, **SARDYK**

MN

SARGUS (2) *sb m*

N sg sargus.

Śl stp, Cn, Linde brak.

zool. *Diplodus sargus* (L.); *sargus*, ryba śródziemnomorska i wschodnioatlantycka z rodziny prażmowatych (*Sparidae*) [*sargus* –

niejaki rodzaj morskich ryb *Mącz* 368d] (2): SArgus rybá ieft w morzu/ co Kożę rad widzi *RejZwierz* 116v, 116v.

MN

SARKA cf SIARKA**SARKAĆ** (8) *vb impf*

W inf sar- (2), sâr- (1); sar- *Mącz*; sar- : sâr- *SienLek* (1:1); drugie a jasne; w pozostałych formach sâr-, [sar-].

inf sarkać (4). ◇ *praes* 1 sg sârkâm (3). ◇ [3 sg sârkâ.] ◇ [*praet* 3 pl m pers sârkali.] ◇ *imp* 2 sg sârkâj (1). ◇ [*part praes act* sarkając.]

Śl stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. Wciagać coś w siebie, wchlaniać; sorbere *Mącz, Calep, Cn; cyathissare Mącz* (8): [Sorbeo Ich suppe Sârkam. *ArtNom* O2.]

a. Za pomocą ust: pić, połykać (5): Tez wezmi Tyriacum/ czo ią zową dijatefferon/ dawayże farkác rodzączey, To też płod wmarły wygania. *FalZioł* V 33v; Sorbeo, Sârkam/ razem połykam/ wypiyam. *Mącz* 402d, 76a; *Calep* 993a.

sarkać co (1): Albo kto fârkác niemoże foku námienionego/ thedy łobie niech da wdmuchnąć piorkiem w nos prochu z fuchey fzałtwiey târtego. *SienLek* 72v.

b. Za pomocą nosa; subducere naribus a. naso Cn (3):

Przysłowie: Flare simul et Sorbere proverbium. Wefpólek dáć y fârkác albo dech w fię brác. To yeft dwie rzeczy w fpołek czynie niepodobno yeft *Mącz* 130c.

Zwrot: »[co] (sobie) w nos sarkać« [szyk zmienny] (2): GDy komu z nofá śmierdzi/ ma wzięć foku miętczanego/ á ten częŝto łobie wnos farkác/ od tego mu pomoże. *SienLek* 72v, 74v; [Zlé wilkoŝci/ boleŝci w głowie/ y w mozgu [piżmo] wyfułza/ á to fârkáciąc w nos przypráwiáciąc z oleiem de Kerwá *UrządowHerb* 335a].

Szereg: »sarkać albo dech w się brác« (1): *Mącz* 130c cf *Przysłowie*.

2. [Głoŝnym prychnieniem okazywać niezadowolenie, obruszać się; conqueri, queri, quiritare Cn [na co]: Ná tákowe vftáwy przodkowie farkáli/ Tákowego pomiaru bárzo fie lękáli *ZbylP Rozm* Gv.

sarkać na co: Jakoż teraz i sam Turek na to nasze zwłóczenie sarka, że tak długo nic się pewnego nie poszło *Mowy* 216.]

Synonimy: 1.a. chłystać, pić, połykać, sarbać, wypijać.

Formacje współrdzenne: wsarkać, wysarkać; sarknąć, posarknąć, wsarknąć, wysarknąć; posarkawać; posarkowiwać; wysarkować.

Cf **SARKANIE**

MN

SARKANIE (1) *sb n*

N sg sarkani(e).

Śl stp brak, Cn notuje, Linde bez cytatu s.v. sark.

Picie, połykanie; sorbitio *Mącz, Cn*: Sorbitio, Sârkánie/ półk-nienie. *Mącz* 402d.

Cf **SARKAĆ**

MN

[SARKNAĆ] vb pf

a pochylone.

inf sârknąć. ◇ *fut* 2 sg sârknieŝ.

Śl stp, Cn brak, Linde XVIII w. s.v. sarkać.

Głoŝnym prychnięciem okazać niezadowolenie, obruszyć się: Przecię ty swoje porzesz, raz drażnisz, raz głaŝczesz, Wierę mi nie dowierzaj, bo drugi raz sarknieŝ. *DramStp* IV 1180.

sarknąć na co: Nuż v nas záfię w Polfcze/ kto fye chce przy-pátrzyć/ co fye dżieie/ naydżie téż podobno ná co farkác. *JanSyn-jon* 104.

Formacje współrdzenne cf **SARKAĆ**.]

MN

SARKOKOL cf SARKOKOLLA

SARKOKOLLA (3) sb f

Pierwsze a oraz oba o jasne, końcowe a pochylone.

sg *N* sarkokollâ (2). ◇ [G sarkokolli.] ◇ (lat.) *A* sarkokollum (1). ◇ [I sarkokollâ.]

Sł stp: sarkokol, *Cn* notuje, *Linde XVI – XVII w. s.v. łysy*.

Żywica rośliny *Sarcococca saligna* (D. Don.) Müll. Arg., sarkokoki wierzbotistnej, krzewu z rodziny bukszpanowatych (*Buxaceae*) pochodzącego z Azji, mająca właściwości bakteriobójcze; *sarcocolla Cn* [*sarcocolla* – gumi z niejakiego rodzaju drzewa z *Persyjej Mącz 368c*; maść gojąca; *sarkokola żywica i drzewko – sarcocolla Cn*] (3): Włóż *Sarcocollum* do rożaney wodki/ á poftaw na flończu iżeby wfcło *FalZioł III 29d*, *III 29c*, d; [*SienHerb 226a* (*Linde s.v. łysy*); *Sarcocolla* iest żywicá/ która roście/ piŕze *Diofcorides*, w *Persiiéy/ ná* pewnym drzewie. *UrzędowHerb 379b*, *379b*].

Synonim: łysy sok.

Cf SARKULUM

MN

SARKULUM (1) sb n

N sg sarkulum.

Sł stp, *Cn*, *Linde brak*.

Żywica rośliny *Sarcococca saligna* (D. Don.) Müll. Arg. (objaśnienie cf **SARKOKOLLA**): Lecz wyście Páni Stára/ od infzych ftycháli/ Czym też bládość/ fwoiego licá ozdabiáli. (–) [...] Boch pono zapomniałá/ wżákofz fie pokufze/ Sárculum iuz gotowe/ w láptykach być tufze. *PaxLiz D2*.

Cf SARKOKOLLA

MN

SARN (4) sb m

N sg sárn (4).

Sł stp, *Cn* notuje, *Linde brak*.

1. zool. *Capreolus capreolus* (L.); samiec sarny europejskiej, ssaka parzystokopytnego z rodziny jeleniowatych (*Cervidae*), koziolek; *capreus BartBydg, Mącz; capreolus Cn* (4): *Mymer*¹ 26v; *Capreus, silvestris caper, sarn BartBydg 22b; Mącz 34b*; [*Sarn, Cozozec capricornus ReuchlinBartBydg RN IVv; PismaPolit 656; Dobry Sarn/ Zaiąc/ przy mięsie wołowym BielawMyśl Bv*; *Ow [pies]* co w pończuściu oględywa boki/ Tenći zá zwierzem rychło zmyli fkoki. Boiázny zaiąc z trop [*tj. z tropu*] mu fię wywinie/ [...] *Sarn* mu wbiegiem leniwy wzrok ftráci *BielawMyśl C2*].

W porównaniu (1): Który koń cienkiej bywa fzyie/ *W bokoch cáty iáko* który ftyie. Pollednie nogi iáko farn gdy chodzi *Sien-Lek 188*.

[*Szereg*: »jelen i sarn«: Niech fie w Zubrá odmieni Ieleń włafnokráyny/ *Y farn* w pułczázach y w leśiech kátow fwych zwyczáyjn. *BielawMyśl Dv*.]

2. [zool. *Prawdopodobnie: Gazella dorcas* L., samiec gazeli dorkas, ssaka z rodziny wołowatych (*Bovidae*); *dorcass, oryx Cn*: *Dorcass Sarn. UrsinGramm 158*.]

MN

SARNA (44) sb f

sarna (44), [sarnia].

sarn- (33), sárn- (4); sárn- *Mącz* (3), *KochDryas*; końcowe a jasne (w tym 1 r. błędne znakowanie).

sg *N* sarna (12). ◇ *G* sarny (4). ◇ *D* sarnie (2). ◇ *A* sarnę (8). ◇ *V* sarno (1). ◇ *pl N* sarny (3). ◇ *G* sárn (1), [s(a)rń]. ◇ *D* sarnom (1). ◇ *A* sarny (10). ◇ *I* sarnami (1). ◇ *du N* (*cum nm*) sarnie (1) *PudlFr 56*.

Sł stp notuje, *Cn s.v. sarn, Linde XVI – XIX w.*

1. zool. *Ssak z rzędu parzystokopytnych (Artiodactyla) (samiec lub samica) z rodziny jeleniowatych (Cervidae), występuje w całej Europie i na Kaukazie (28)*:

a. *Capreolus capreolus* (L.); sarna europejska; *caprea Mymer*¹, *Mącz, Cn; capreolus Cn* (27): *Mymer*¹ 26v; *Bo ia* wiem co powin-

ność/ á co cnotá niefie/ wżák wiefz zem fie s Sárnami/ nie vchowál w lesie. *RejZwierz 76v*, *114v*; *Caprea, Sarna/ dzika kozá. Mącz 34b*; [*BielawMyśl C2*; *Jest też i zwierzu* niemało w tej puszczej, sarni zwłaszcza *LustrMaz I 21*].

W połączeniach szeregowych z nazwami innych zwierząt (14): ktore [zwierzęta] im cienczeyfze nogi maia tim prędfze fą, iáko ieft farna, zaiąc, chart. etc. *GlabGad F3v, P3; RejRozpr C3; KromRozm III B8*; Więc żwirzatká rozliczne pod drzewy buiáia/ Rogi dziwne y bárwy ofobliwie maia. *Lofie/ Lánie/ Ielenie/ Sárny/ Dániele/ By* namniey fie nie boiać/ chodzą fobie śmiele. *RejWiz 24v, 31; RejFig Cc7v; RejZwierz 100v; OrzQuin Q4v; SienLek 31*; *Tám* wiedzie myfl płocha/ gध्ये fie kto w czym kocha. *A* widzimy to y we żwirzétách/ bo wżrzył ná iednym polu kozę/ zaiącá/ biociana/ krowę/ wilká/ fárne/ pśá/ á káždy z nich tego fżuka w czym fie kocha. *RejZwierz 91v, 247v; KochMon 20*; *Ale* ieffi cię ráczey myfliwa myfl wiedzie *Ná* dzikie wieprze iechác/ álbo na niedzwiedzie/ *Lubo farny* po pułczy gonic wiatronogie/ Wżyfkiego tu/ *Krolu moy/ naydziefz* mnoftwo frogie. *KochDryas [A3]*; [*Gonia* thez pfi *Ielenie/ Sarny/ Swinie* dzikie/ wilki wżakofz z pomoczá fieci y łowczow na mieftczach kędy przechadziai zaftawionych *Cresc 1549 634; Cresc 1571 618 (Linde), 623 (Linde)*].

W porównaniach (7): Nie dármoc v blazenká by v Sárny wży/ *Bo* wierz mi iż fobie w tym káždy dobrze tufzy. Iż o nim nic nie ftychác á nic nikt nie rzecze *RejWiz 41v, 39v; OrzQuin Q4v*; *Który* koń iáko krowá álbo iáko fárná poślednimi nogámi chodzi/ then rad dobrze fkacze/ y rychło biega. *SienLek 187; RejZwierz 85v*; *Nie* przećiw fye Zośi *Bo* tę miłość nośi/ *Z*e muśi fkákác/ iáko fárná w leśie *KochPieś 22*; *Ták* fię brzydżimy/ názybt *Lichwiarzem okrutnym/ [...] Ktorego* dobrodzieyftwo iest iáko ponętá: *Bo* tą vboogie ludzi połowi do fczętá: iáko ptafznik *Cietrzwie/ czúbáte* czeczotki iáko Sárny myśliwiec/ y rybołow płotki. *KlonWor 75*.

Szeregi: [»sarna albo leśna kozka«: wżákofz może młodego [orla] vkroćić y wyćwiczyć/ iż też będfie gonił ptaki wielkie/ á zwłafczá zaiące/ kroliki y fárny álbo leśne kofki z pomoczá płow. *Cresc 1571 623 (Linde), 618 (Linde)*.]

»sarna albo łania« (1): [*Miestlaw stary*] okrutny/ frogi y drapiezny był ná poddane fwoie/ thák iż dla iedney Sárny álbo Lániey zámordowál dziefięc głow ludzkich. *BielKron 355v*. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

Żart. (1): (*nagl*) *O* fobie. (–) *OBiećáli* mię byli dwa vezćić zwierzyna: *Y ia* do nich: áli dwie fárnie pod pierzyna. *PudlFr 56*.

Przen (1): [*Zefira mówi do Józefa*:] *Bo* zázna [!] czo rozum maia *Pilnie* fie o to staraia *Aby* mieli laskę moie *A ia* o to nic nie ftoie *Czo* ciebie potyka darmo *A* obacz fie diablo [*lege*: diablá] farno *Bo* cie ta rzecz nie ruszyła *Bych* też z wirzęcim [*lege*: z zwirzęcim] mowiła *RejJóz E3v*.

b. *Capreolus pygargus* (Pallas); sarna syberyjska, występuje od Uralu do Mongolii (1): *Pygargus, Nieyáki* rodzay farn/ też nieyáki ptak z rodzáyu orlego [*tj. Circus pygargus* (L.), *blotniak popielaty*]. *Mącz 333d*.

2. zool. *Gazella dorcas* L.; gazela dorkas, ssak parzystokopytny (samiec lub samica) z rodziny wołowatych (*Bovidae*), żyje w północnej Afryce, bardzo szybko biega; *dorcass Murm, BartBydg, Miech, Mącz, Calep, Cn; caprea Murm, BartBydg, Vulg, PolAnt; oryx Cn* (16): *Cicurare dorcass, Ogłaskác Sarnę. Mącz 53a*; *Táz* wilgotność [*tj. deszcz*] y láfy żywi niezmerzoné/ *Y* Cedry ná *Libanie* twá [*Panie*] ręká fzczepioné. *Tám* wróble gniazdá nofzá: iodlá boćianowi/ Sárnóm góra miefzkánié fkáta krolikowi. *KochPs 155; Calep 341a*; [*sarna dorcas i(d est) caprea ReuchlinBartBydg k3v, f2*].

W połączeniu szeregowym z nazwami innych zwierząt (1): zwierzęta v nich [*Tatarów*] fą *Ielenie/ Lanie/ Sarny* j zwierze iedno nigdzie indzie niewidane ktore *Swak* zowá barzo prętkie *Miech-Glab 23*.

W porównaniach (3): *Podobny* iest namillfy moy Sárnie/ y młodemu *Ielonkowi Leop Cant 2/9*; *Dwie* pierśi twoie iáko bliźniát

dwoje v farny/ ktore fię páfą miedzy lilijami. *BudBib Cant 4/5, 1.Par 12/8.*

Szeregi: »sarna i (albo) jeleni (polny) (a. jelonek)« (4): Poprzyfięgam was corki Ieruzalem przez Sárny y Ielenie polne [!] [*per capreas cervosque camporum*] abyście nie budzili/ [...] namillsey moiey *Leop Cant 2/7*; iedz mięfo wedle błogosławieńftwá Iehowy Bogá twego/ ktore dał tobie/ we wfzech bronach twoich nieczyfty y czyfty ieść ie będą iáko fárnę y ieleniá [*sicut capream, et sicut cervum*]. *BudBib Deut 12/15, Deut 12/22, Cant 2/17.* [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»dzika koza albo (vel) sarna« = *dorcascaprea BartBydg (2): BartBydg 45; Caprea est sylvestris capra, ein wilde geis oder reech. Dzyka kozá albo fárná. Dorcas idem Murm 39; [Sarna, dzyka Coza abo Cozyel ibex ..., caprea ..., dorcascaprea ReuchlinBartBydg p3].*

»sarna i (albo) łania polna« (2): *BibRadz Cant 2/7; Poprzyfięgam was cory Ieruzalimkie przez fárny albo przez łanie polne [per capreas, vel cervos] abyście nie budziły/ ani porużwały miłości poki oná záchce. BudBib Cant 3/5. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]*

a. Przekład imienia „Dorka” (1): A była w Ioppie niekatora vczenniczka imieniem Tábitá/ ktora wyłóżywfzy zowie fię Dorká. (*marg*) Dorká, po Polsku Sárná. (–) *WujNT Act 9/36.*

3. [n-pr Imię psa: Ktora [*suka*] iada mąkę z żiárná/ Názowiefz że to ieft Sárná. *BielawMyśl C (Linde).*]

MN

[SARNAPA sb**sarnapa f, sarnape m.***Wszystkie a jasne; sarnape z tekstu nieoznaczającego é.**sg N sarnapa. ◇ A sarnape.**Sl stp, Cn, Linde brak.*

zool. Giraffa camelopardalis (L.); żyrafa, ssak parzystokopytny z rodziny żyrafowatych (Giraffidae), żyje w Afryce (z tur. surnapa): Tým Krol de Feffa przybył/ y Popijan swoie Pofty z Indyej przyflał/ y podarki dwoie/ Rynoczerá Zwierz dziwny/ ktory walczy z Słoniem/ Y Sarnape ktory ma xtalt z Sarną y z Koniem StryjKron)(3; BielKron 1597 627.]

MN

[SARNAPE] cf [SARNAPA]**SARNECZKA (2) sb f***Oba a oraz e jasne.**sg N sarneczka (1). ◇ pl N sarneczki (1).**Sl stp, Cn brak, Linde XVIII w.**Dem. od „sarnka” ‘sarna europejska’ (2):*

W porównaniu (1): STRonifz przedemną Néto nietykána/ By więc fárneczka/ kiedy obłákána Máćierze fzuca po górách vfrónnych *KochPieś 13.*

Szereg: »łani i sarneczka« (1): Po ziemi łanie y fárneczki zártkie/ Po drzewie ptałtwo igra fobie wártkie. *KlonFlis C2.*

MN

[SARNEK] cf SIARNEK**SARNI (7) ai***a jasne.*

sg m G sarni(e)go (1). ◇ f N sarniá (1). ◇ A sarniá (1). ◇ n N sarni(e) (2). ◇ pl N subst sarni(e) (2). ◇ [G sarnich.]

*Sl stp: siarni, Cn notuje, Linde XVII w.**Przymiotnik od „sarna” lub „sarn” (7):*

1. Od znac. ‘sarna europejska’ lub ‘samiec sarny europejskiej’ (7):

a. Będący częścią lub pochodzący od sarny (4): Mięfo Ielenie od nakażenia zdrowia człowieczego zachowawa, y też farnie (ale gdy ieft świeże) *FalZiol V 64, I 95 d; [panewek małych I, wielkich*

6; kocielki 2, główek sarnich z rożkami 12, zbanków glinianych 17 InwMieszcz 1572 nr 176].

W połączeniu szeregowym (1): Tákież wfzytki mięfá ftóre Wołowe/ Ielenie/ Sárnie/ Záięcze/ y innych wfzyftkich niedobre/ ábowiem fą twárde/ fuche/ zimne á niezdrowe. *SienLek 6v.*

Wyrażenie: »skora sarnia« (1): *Nebrides – Skora ieleniá albo farniá. Calep 692a.*

b. Uczyniony przez sarnę (1): Yáko ktoby fládu záyęczonego á fárnyego nyeznał/ tákby rychło ná wilká albo lifzkę tráfił *Krom-Rozm III B8.*

c. Używany do łowienia saren (2): *RejZwierz 97v; Sieci fárnie y infze wfzelákie polne/ naprzod máią bydž w dobrym závárciu/ pod iednego kluczem/ rzádnie chowane GostGosp 20.*

2. [Od znac. ‘gazela dorkas’ a. ‘samiec gazeli dorkas’; qui ex dorcade est Cn: Dwie pierśi twoie iáko dwoie fárníat (abo) bliźniat fárnich [*sicut duo hinnuli gemelli caprae*]. *BudBib Cant 7/3.*]

MN

[SARNIA] cf SARNA**[SARNIĄTKO sb n***N pl sarniątko.**Sl stp, Cn brak, Linde XVIII w.**Dem. od „sarnię” ‘młode gazeli dorkas’:*

W porównaniu: Duo ubera tua, sicut duo hinnuli capree gemelli oboye thve pyerfży iakoby farnyáthka od flárný bliźnyetha qui pascuntur in liliis ktore fze paffv myedzi liliamý *TomZbrudzBruz Cant 4/4.]*

MN

[SARNIĘ sb n*G pl sarnię.**Sl stp brak, Cn s.v. młody plód, Linde bez cytatu.***1. Młode sarny europejskiej:**

Wyrażenie: »sarnię młode«: *Capreolus Reheböcklein Sárnię młode. ArtNom D7.*

2. Młode gazeli dorkas:

W porównaniu: Dwie pierśi twoie iáko dwoie fárníat (abo) bliźniat fárnich [*hinnuli gemelli caprae*]. *BudBib Cant 7/3.]*

MN

[SARNIĘCY ai*N pl subst sarnięce.**Sl stp, Cn, Linde brak.*

Przymiotnik od „sarnię” ‘młode sarny europejskiej’: Tákież Sérzyflká/ Iágnięce/ koźłęce/ Sárnięce/ Ielenie/ Bykowé/ á ná ofłátek wfzyftki táką máią moc wielką piąc ie z winem przeciw iádowitym żielom/ iáko przeciw Omiągowi. *UrządowHerb 438b.]*

MN

SARNKA (8) sb f**sarnka (7), siarnka (1) Mącz.***-á- (5), -a- (1); -á- : -a- Leop (1:1); końcowe a jasne.**sg N sárnka (7). ◇ D sárnce (1).*

Sl stp: sarnki w innym znaczeniu, Cn s.v. sarn, Linde bez cytatu.

Dem. od „sarna” (8):

1. Od znac. ‘sarna europejska’; capreolus Murm, BartBydg; hinnulus Mącz, Calep (5): A ielli nie ma láfow albo wod wielkich/ ázaž też zła farnká albo wilczek s fiathkami go pozfukawfzy *RejZwierz 111.*

Wyrażenie: »młoda sarnka« (4): *Capreolus, ein rechbock oder capreol. Młoda farnká. Murm 39; BartBydg 22b; Hinnulus, Młody yelonek, Młoda fiarnká. Mącz 156b; Calep 482b.*

2. Od znac. ‘gazela dorkas’; caprea Vulg, PolAnt; dammula Vulg (3):

W porównaniach (3): Dobądz á wyrwyie fie iáko Sárnká z rąk/ y iáko ptak z ręki ptałnikowey. *Leop Prov* 6/5, *Eccli* 27/22; Namilfzy moy podobny ieft farmce ábo łániatku [!] *BibRadz Cant* 2/9.

Cf [SARNUSIA]

MN

[SARNUSIA *sb f*

A sg sarnusię.

Sl stp, Cn brak, Linde XVI w.

Dem. od „sarna” ‘sarna europejska’: Zdybiełzi też Ieleniá/ Sárnušię/ ná goli/ Zálkocz mądrze/ pfy záfadz tak máiąc powoli. *BielawMyśl D3 (Linde).*

Cf [SARNKA]

MN

SARPANEK *cf* SARPANKA

SARPANKA (1) *sb f*

sarpanka, [serpanka].

W sarpanka pierwsze a z tekstów nieoznaczających pochyleń; w serpanka e jasne; [-pân-, -pan-]; końcowe a prawdopodobnie jasne (tak w -ka).

sg N sarpánka. ◇ [G sarpánki. ◇ A sarpánku. ◇ pl N sarpánki. ◇ A sarpánki.]

Sl stp: serpanek, czerpanek, sarpanek, serpanka, Cn brak, Linde XVI w.: serpanka.

Chusta płócienna mogąca służyć za nakrycie głowy lub okrycie: Theristrum (teristrum), genus vestis muliebris, subtilis et tritae, velamen delicatum, rąmbek, sarpanka *BartBydg* 157; [Post hoc 4 porciones de Rutenicis velaminibus alias sarpanky *CracArtific* 1510 nr 192, 1516 nr 332, 1518 nr 394; terristrum mulierum Sarpanka vel subtilissima cortina, *Isa. 3, (23) ReuchlinBartBydg J, E6].*

[W połączeniach szeregowych: Ná on dzień odeimie Pan ozdobę trzewiczkow/ y zaponki [...] y igielki/ y zwierziádłká/ y ferpánki/ y czepece/ y letniki [et specula et sindones, et vittas et theristra] *Leop Is* 3/23 (*Linde*) [idem *WujPosN* 1584]; [białymgłowom] nie dofyć mieć fzátę po Polfku: ále po Niemiecku/ po Węgiersku/ po Hifzpańku: także inne stroie głowné/ fzyyné/ ręczné: iáko fą Cepliki/ ofwiki/ [...] mycki/ ściérki/ rąbki/ ferpanki/ iedwabniki *GroicTyt* 5v; *WujPosN* 1584 II 62 (*Linde*).

Szereg: »sarpanka albo korona«: zapona pyerfzyny [...] przyczyfznyefz {przyppnyefz przypafzelz} thawthv/ albo po kmyeczkw/ farpankv/ albo koronv/ byallv/ modrv *TomZbrudzBrul Ex* 28/28.]

Synonimy: korona, rąbek.

MN

[SARSUNICA] *cf* [SARSZUNICA]

[SARSZUNICA *sb f*

sarszunica, sarsunica.

A sg sarszunicę.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Rodzaj szabli, palasza: Ziechawfzy fie na iármárk/ ábo też ná fądy/ Nufz ceklatum po nocy/ zwiedzim wfzytkie kąty. Wziąwfzy fkoę łádunkow oftrą fáfuronicę/ Ná tymbaku ieft pułhak/ á w ręku rufnicę/ Krotką dżwigam *ZbylPRozm* D3v; Tenże czas obrzydził mi y zhydził broń taką/ Wolę nošić przy boku fáfurunicę iáką. *ZbylP-Rozm* D4v.]

MN

SARWARK *cf* SZARWARK

SAS (15) *sb m*

sas- (11), sass- (4).

W N sg a jasne; w pozostałych formach: sa- (12), sâ- (3); sâ- *BielSpr* (1), sa- : sâ- *GroicPorz* (1:1), *StryjKron* (1:1).

[*sg N Sas.*] ◇ *pl N Sasowie* (5). ◇ *G sas(o)w* (3). ◇ *D sas(o)m* (1). ◇ *A Sasy* (3). ◇ *I Sasy* (2) *BielSpr, SkarŻyw, Sasâmi* (1) *StryjKron.*

Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVI i XVIII – XIX w.

1. Mieszkaniec Saksonii, jednego z krajów należących do Rzeszy Niemieckiej; Saxo Mącz, Modrz, Cn (13): To podobieństwo [liczby ławników do liczby Apostołów] Sáflom zoftáwione ieft/ ná pámiátkę wiary Krzełciańfkiey *GroicPorz* d2v, a4; Przez Elb y Wifurg rzeki do Sáfow wiecháli [król Henryk z dworem]/ Ktorzy w dwu tyfiąc iezdnych Krolá przywitáli. *StryjWjaz* B; Lotárgiusz ácz fmiele nácieral ná Sáfy/ Niechże poydzye fám á fám z Thomáfem zápáfy *PaprpPan* S3v, Dd3v; [król Chrobry] fkcrocił y zhołdował Prufy: ftárł Niemce z Sáfy *SkarŻyw* 357; A drudzy z tegoż narodu nád Wisłą pod Niemcámi/ y nád Odrą pod Saffami kráiny mocą opánowáli *StryjKron* 114.

W połączeniach szeregowych z nazwami innych narodów (4): *Mącz* 51c; y Sáfowie y Fryzowie/ y drudzy Niemieccy narodowie/ áczkólwiek Rzymłkiemu pánowániu poddáni fą/ wfzákże wiele ich wedle fwych włafnych praw żywie. *ModrzBaz* 98; Węgrowie tákże/ Czechowie/ Moráwcy/ Słężacy/ Sáflowie/ Pomorzycy/ Duńczycy nędzą y niewczáflłami Litewłkimi/ y ledá ziellkámi/ ktore głód fmierzác iešć mułieli/ zemdeni y zárazeni ná drogach wfławáli *StryjKron* 432; [Bolesław Chrobry] Sałi/ Prufi/ Pomorzani poholdowawłfy/ Granice wrzece ofie zflupow zelaznich potziniel *PaprpUp* Bv.

Szeregi: »Saskowie albo Sasowie« (1): Saxones Germaniae populi, Sáskowie álbo Sáfowie. *Mącz* 369d.

»Saxones albo Sasowie« (1): Cherusci, Lud w niemieckiej ziemi/ gdzie teras fą Saxones álbo Sáfowie y Turingowie przy rzece Albis. *Mącz* 51c.

a. O mieszkańcach Rzeczypospolitej (1): Zową oni [Wólosi] nas Sáfy/ bo iedná náfzy przodkowie pierwey dżierzeli Sáłkie Kráiny. *BielSpr* 69.

2. Przedstawiciel wyznania protestanckiego – luteranizmu (1):

W połączeniu szeregowym (1): A ták Heretyckie zgromádenie/ y dżišieyfzych Sáfow/ Luteranow/ Zwingliánow/ Nowokrzczeńcow Synagogi/ próznofię Košćiołem Bożym pokrywáią. *SkarJedn* 34.

3. [Nazwa herbu : Sás/ 548 PaprHerby 723.

Zestawienie: »klejnot Sas«: O kleynocie Sás/ ktory tu przyniešion z Węgier/ ma być puł Miešiacá Zołte/ dwie Gwiazdzie ná Rogách/ wpošrzodku Strzáłá w Polu Błękitnym. *PaprpHerby* [548].]

4. Jednosieczny, prosty nóż bojowy stosowany przez plemiona germańskie jako broń zaczepna, tzw. saks (1): Poyrzawłzy ná ołobę tego Zawáckiego/ Ze z onych wfzytkich Grekow by był ktory żywy/ Nie był ták żaden mężny y ták vrodziwy/ Włkrzeš ktorego á fpušć go z Andrzejem [Zawadzkim] zápáfy/ [...] day im w ręce fáfy *PaprpPan* P.

MN

SASANKA (1) *sb f*

Pierwsze a jasne, w drugim wahania.

pl [N sasanki.] ◇ G sasánek.

Sl stp: sesenki, Cn notuje, Linde XVI w.

1. [bot. Pulsatilla vulgaris Mill.; sasanka zwyczajna, bylina z rodziny jaskrowatych (Ranunculaceae); anemone sylvestris, flos Adonidis, limonia, phenion, phenium, pulsatilla, ranunculus comatus, samolom Cn:

Wyrażenie: »sasanki rane«: Sáfánki ráne/ bo bywáią fkoronáwiołnę. *Fragus, herba venti. Ranunculus comatus pulfatilla. Kuchenfchel kufchelen. Hackerkraut/ Gadelofen. SienHerb* L3#, E2#v.]

2. bot. Crocus sativus L.; szafran siewny, krokus, bylina ozdobna i przyprawowa z rodziny kosaćcowatych (Iridaceae): Imbier ná káżdym mieyfcu s tych wfłpów rošćie/ ieden iefth co gi fiefią/ drugi co fie fám rodzi/ ále fiány nalepfzy/ kwiat ná nim podobny Száfranowemu kwiatu/ to ieft iáko [kwiat] fáfanek. *BielKron* 446v.

3. [bot. *Colchicum autumnale* L.; zimowit jesienny, bylina lecznicza i mutagenna z rodziny liliowatych (*Liliaceae*), silnie trująca:

Wyrażenie: »pozne sasanki«: (nagl) Páluchy ábo pozne ľáňki Colchicum, Zetlos (-) PAluchy/ iefť žiele ktore kwitnie ná ofťátku iefieni/ ma kwiatek ná fobie biały/ trofzkę ku rumienofci fie kľá-niający SienHerb 77a (Linde), 552b.]

Synonimy: 2. *szafran*; 3. *paluchy*.

Cf SESNEK

MN

[SASANKOWY ai

D sg n sasankow(e)mu.

St stp, Cn brak, Linde XVI w.

Przymiotnik od „sasanka” ‘sasanka zwyczajna’:

Wyrażenie: »sasankowe kwiecie«: Mędrľzy go [falszywy hermodaktyl aptekarski] tãm záš zowaľ pozne Sáfánki/ á nie od rzeczy: Bo Sáfánkowemu kwieciu kľafťem nieco podobne kwiecie iego SienHerb 552b (Linde).]

MN

SASEK (19) sb m

a jasne; e prawdopodobnie jasne (tak w -ek).

sg N Sasek (2). ◇ pl N Saskowie (7), [Saski]. ◇ G sask(o)w (3).

◇ D sask(o)m (1). ◇ A Saski (4). ◇ I Saski (2).

St stp, Cn brak, Linde XVI w.

1. *n-ethn. Mieszkaniec Saksonii, jednego z krajów należących do Rzeszy Niemieckiej; Saxo Mącz (10): [książę kaliski dał] drugą [synowicę] Konradowi z Zgorzelec/ ná zamku gránicznym Sántoku/ ktoremu też Káfztellániá Sántocká dał. Wľzedľzy w dzierzáwe zmyľliľ fobie lifty ná wieczność zamek Sántok zápiľány być w poľágu/ dla czego była wielka trudność między Sáfki á Polaki. BielKron 362v; Rychľo potom Henrikus s Pľocká [tj. Heinrich von Plötzkau] Sáfek Miľtrž Pruľki nádiechaľ go [księcia litewskiego] potáiemnie y porážiľ BielKron 369, 167 [2 r.], 180v, 228, 229.*

W połączeniach z nazwami innych narodów (2): THEODOZYUS Cefarž [...] poľtaľ Styľliká [...] do Niemiec/ áby křocíľ Sáfki á Frán-cuzy/ ktorzy mu iefťcze byli przećiwni BielKron 157v, 170.

Szereg: »Saskowie albo Sasowie« (1): Mącz 369d cf SAS.

a. [W funkcji n-loc: vmárl [Mieszko II] kxięžcá Márcá/ látá 1034. [...] od tego czáfu ty kráginy od Polskiej odpádyľ/ Moráwa málo nie wľyťká i czo kolwiek ná tę trónę rzeki Laby lezyľ/ áž do morzá Niemieckiego/ Káfzubyľ/ Serbyľ/ Sáfki y wyľpy Morskie BielKron 1551 170v].

2. *Przedstawiciel wyznania protestanckiego – luteranizmu (8): (marg) Skazanie Cefárlkie (-) Tež chcemy áby w pokoiu byli wľlyťcy po wľlyťkim Cefárlťwie. Tež áby Sáfkwie y ich towarýžľe nic nowego niepiľáli [...]/ áni tež áby nikogo ná wiáreľ swoię nie-náwřacáľ/ áľbo trzymáć przypáždáľi. Na tho Sáfkwie przez Pon-taná odpowiędzieli [...]. Trzećiego dniá Cefarž daľ odpowięď Sáf-kom BielKron 208v, 209.*

Wyrażenie: »wyznanie wiary saskow« (2): wezwawľly Cefarž wľlyťek fenat/ kazaľ przed nim czyść řpifek wyznániá wiáry Sáfkwó BielKron 208, 208.

Szereg: »saskowie albo luterowie« [szyk 1:1] (2): potym thež thy miáľťá/ Argentiná/ Konťláncia [...] podáli řwoy řpifek wyznánié [1] wiáry Cefářzowi/ ktory fie niezgadzaľ z Lutery áľbo z Sáfki/ zwáľfćzá o wieczerzy páňkiew. BielKron 208, 208.

3. *Zestawienie w funkcji n-pers: »Jerzyk Sasek« = Jerzy Brodaty, książę saski z dynastii Wettinów (1): Ná ofťhátku kxięžcá Kwietwniá [1]/ vmárl Ierzyk Kfiážę Sáfkie Luterow nieprziácieli/ w lećiech řtárych (marg) Ierzyk Sáfek vmárl. (-) BielKron 217.*

PP

SASKI (242) ai

-a- (231), -á- (7); -a- : -á- BielKron (186:4), Mącz (3:1), Stryj-Kron (1:2).

sg m N saski (18). ◇ G saski(e)go (8). ◇ D saski(e)mu (2). ◇ A saski(e)go (5). ◇ I saskim (2). ◇ f N saská (13), saska (1), sask(a) (2); ~ (attrib) -á (13), -a (1) Murm. ◇ G saskiěj (19); -ěj (1), -(e)j (18). ◇ D saski(e)j (1). ◇ A saská (6). ◇ L saski(e)j (16), saski (1) Mącz. ◇ n N saski(e) (66). ◇ G saskiego (25); -ého (1), -(e)go (24). ◇ D saski(e)mu (12). ◇ A saski(e) (15). ◇ I saskim (5). ◇ L saskim (2). ◇ pl N m pers sascy (1). subst saski(e) (2). ◇ G saskich (17). ◇ A m pers saski(e) (1). subst saski(e) (1). ◇ I n saski(e)mi (1).

St stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.; poza tym XVI w. w cytatach s.v. Sakson.

Przymiotnik od „Sas” (240):

1. *Odnoszący się do Saksonii, kraju należącego do Rzeszy Niemieckiej; Saxonius Mymer¹, JanStat (223): [Wandalitowie] Poľied-ľi kráiny Pomorľkie/ Sáfkie/ Pruľkie/ y nád Wiľá obá brzegiľ przy-ľzedľzy z Dáľmácyey. BielKron 159; tey vğody [aby do zakonu Panny Maryi przyjmować Polaków i Niemców] potom nieprziymo-wáli potomni miľtržowie zakonni/ iáko nieľfuľžney zwáľfćzá Fry-drych Sáfki. BielKron 232; po wykorzystaniu ich [Wandalów] á by przyćięciu wiáry Krześciáňkiewi/ Sáfki ięžyk tãm [w Brandenburgi] w wiedzion/ ktorým y dziś lud poľpolity mowi. BielKron 291; Przy-ľžly nowiny drugie Władziľáwowiľ/ iż Pomorzánié Miedzyřczęć ná grániicy Sáfkiey wzięli przez zdrádeľ BielKron 349v, 202, 208v, 225v, 287, 290v, 291v; ktore [cesarstwo] iefť przenieřone s Frán-cuľkiego do Sáfkiego páňftwa LeovPrzep D3; BielsSpr 69; StryjWjaz B; vřtáwiami: áby nápotym poddáni nážy z Páľuk y z Kráynęy foli nážyęy Ruľkięy [...] gďžie řól Sáfka zwyľká byďž przedawána [...] vżywáli pod winámi wypiľáňmi. SarnStat 388, 410.*

W charakterystycznych połączeniach: saska(-i, -ie) granica (2), język (2), kraina (2), miasto (2), myńca, państwo [= dynastia], sol, wojewoda, wojewodztwo.

Zestawienia: »saski grosz« = srebrna moneta używana w Saksonii równoległe z groszem praskim (1): gro(ssus) saxonius. fehre-kenberge. Saski grofž. Mymer¹ 42.

»saskie ksiąžę« [szyk 61:58] (119): Pytay tež Czechow iáko ľá od Ferdynánda Krolá řwego ná gárdľo ľáđzeniľ powiędžáć že ná Sądžie nie řiedziáľy Rády Koronne: ále řiedziáľ tylko řam Ferdy-nánd z Maurycem Kxięžęciem Sáfkim/ á z iednym Synem řwym. OržRožm L3; Látá od národzenia Páňľkiego 920. HENrykus rzecžo-ny Auceps áľbo ptaľžnik/ Sáfkie kfiážęľ/ byľ wybran zá Cefářzá w Niemcech BielKron 173v; Látá od národzenia Pána Kryťtuľá 1423 gdy nie zřtáľo potomľtwá Sáfkich kfiážáľ/ Zygmund Cefarž daľ kfię-ľstwo Sáfkie Kfiážęťom Myľžeňľkim ktore y do tego czáfu trzymáľ. BielKron 290, 173, 173v, 174, 175v, 180v (116); Káľinowľcy w Po-dolu żywá drudzy w Ruřiľ/ Ale to káđdy wáľnie iuž mi przyznáć muřiľ/ Ze ono Kfiážę Mauryc Sáfkie áć byľ ržádný/ Nie byľ iáko ktory s tych nigdy ták poržádný PapřPan E4v; [księžna Barbara] byľá oddána Křolowi w małżeňľtwo/ y koronowána [...] przy ktor-nych Ceremoniách byľ [...] Arcybiskup Lwowľki/ [...] y poľłowie od Biskupow Węgięřkich/ y Czeľkich/ y od Sáfkiego Xiážęciá Ierzego StryjKron 727.

~ »saskie ksiąžę kurfierst, saskie ksiąžę miecznik« = elektor ksiąžę saski nořžący zarazem tytuľ miecznika [szyk zmienny] (7:1): NApirwey Elektorowieľ/ to iefť/ wybráncy ná wybieránié Cefářťwá ľá poľtanowieni z duchownych ofob trzey Arcybiskupowieľ [...] K nim ľá záľię przydáni cźterzey Kűřfierťowie řwieckie ofoby: Napir-wey křol Czeľki Podczářzy áľbo Szynek [...] Woiewodá Ryňki Pod-ľtoliľ Mářgrabiá z Brándeľburku Komornik/ Sáfkie kfiážę Miecznik. BielKron 175v; Withemberg miáľto Sáfkiey žiemieľ/ Kierferťstow Kfiážáť Sáfkich ktorzy Cefářzá wybięriáľ. BielKron 290v, 209v, [211], [211]v, 212v, 216v, 220v.

»ksiąžę saskie wyborca [= mający prawo wyboru cesarza niemieckiego]« (1): Vřtuto tež byľo ná rynku wielká kupę owľá/ przed Rzymľkim domem/ w ktorá kupę Kfiážę Sáfkie Wyborcá koniem wľkoczyľ BielKron 331. ~

»księstwo saskie« [szyk 4:2] (6): [cesarz Otto] byľ ná kfięťwie Sáfkim ořmáñcie lat BielKron 174v, 227v, 232v, 290; Visurgis, flu-

vius Germaniae, Wefer/ ciecze przez Sáskie y Bráńświckie Xięftwo. *Mącz* 499c; Polká rozprzeftrenioná byłá/ máiac pod łobá Słáľko/ Moráwé/ [...] Máiac y infzych síłá Pańftw y *Prouincey* po Sálkie Xięftwo/ y po Duńľkie Kroleřtvo. *GórnRozm* B2.

»kurfi(e)rst, elektor saski« = *ksiąę w dawnej Rzeszy Niemieckiej mający prawo obierania cesarza, elektor* [szyk 15:7] (21:1): A [Luter] będąc wymowneyffly y wyętfle záchowánye ná dworze Kurfirřá Sálkyego máyąc/ řpráwił to/ iż [Karolstadius i Muncerus] łá wygnáni z Sályey. *KromRozm* I K3; ięft Miáľteczko ná gránici Thuryngiey Alřtet Sálkiego Elektorá *BielKron* 202; Potym pořtowie Kúřfierřá Sálkiego á Maurycego/ ziechawľy řie chćieli poiednác Kfiąę Sálkie z Maurycem/ ále niemogli *BielKron* 237; Lántgráfá powietrze zaráziło/ Kúřfierřth Sálki y z żoná teę rychłó vmárł. *BielKron* 237, 205v, 209v, 217, 218, 218v (21).

»prawo saskie (majdeburkie a. niemieckie)« (5): Abowiem podług Práwá Sálkiego Niemieckiego/ odwołá ftronie Pozwánye bywa daná ku odpowiędzi tylko *ad bina proxima iudicia*, to ięft do czterech Niedziel/ ná ziednácie Prokuratorá y ná odpowiędz. *GroicPorz* 12v; Ale wedle Práwá Sálkiego Máydeburľkiego/ złodźiey ma być obiefzfzon. *GroicPorz* kk, B4v, a3v; *SarnStat* 1204.

»prawo saskie ziemskie« [szyk zmienny] (2): Ziemľkie Práwo ięft/ ktore Ludźie iednego Kroleřtwá álbo Kráiny/ między łobá trzy-mác pořtanowili/ iáko ięft Práwo Ziemľkie Polľkie [...] iáko teę ięft Práwo Ziemľkie Sálkie/ ktore zowá *Speculum Saxonum*. *GroicPorz* a3, d4v.

»saski taler« = *srebrna moneta o wadze ok. 1 uncji kolońskie* *wybijana od 1500 roku przez elektorów saskich* (1): gdy go [patriarchę konstantynopolskiego ministrowie luterscy] do fwey błędney feky/ pořławľy mu przez fwe pořłáńce Coⁿfuzyá fwoię Augľ-purľká/ y coř zaráz řłářch Sálkich Táleryw/ [...] przećiágnác/ [...] chćieli. Tám im ten to Pátryárchá iáwnie pokázuie/ iż [...] *ReszPrz* 68.

»Saska Ziemia« = *Saxonia Murm, Mymer¹, BartBydg, Mącz, JanStat, Cn* [szyk 46:3] (49): Saxonia, Sachřerlandt Sálká żyemyá *Murm* 33; *Mymer¹* 33; *BartBydg* 137b; Tu teę mamy wiedźieć ięe Sálka ziemiá y Polacy łá wolni od Práwá pořpolitego Cefářľkiego *GroicPorz* a4, a3v; Tego teę czářu wielkie řzkody przez ogień czyniono Luteriánom/ ták yę wiele miaľ y wři popalono/ zwłářczá w Sálkiey ziemi/ y po gránicách. *BielKron* 218v; Pothym Cefářz pořłanowiwľy fwe rzećy w Witembergu/ rufzył řie řtamąd do Hále/ kthora leży nád rzeká Salá w Sálkiey ziemi. *BielKron* 229v; Brunľzwik wielkie miáľtho/ głowá wřyřtkiey Sálkiey ziemi/ obronne á murowáne/ więtfze niźli Nornberg. *BielKron* 290, 159, 174v, 175v, 198, 203 (34); Menum vel Mesonium putatur esse civitas Germaniae, maydenburg [!]. po niemiecku w Sasaki ziemi nád rzeká leżą-ce. *Mącz* 216a, 364d, 369d; *LeovPrzep* Cv; *BielSpr* 75v; [Bolesław Chabry] Ná wľchod słońcá pořławil gránice y řeláźne řlupy v Niepru: ná zachod v rzeki Sale w Sálkiey ziemi *SkarŻyw* 357; [Władysław Łokietek] řam fwoiá ořłobá wyřpáwił řie do Sálkiey ziemi y Margrábľkiey przećiw Woldemárowi Mářgrábi Brandenburľkiemu *StryjKron* 406, 472; *SarnStat* 1119; [Luter] zá kilá lat y rychley wřyřtki kłářtory páńieńkie y mniřkie w Sálkiey ziemi řpuřtořzył/ iż w nich řadná mniřká y mniř nie zořłá. *SkarKaz* 418b; [Saxon ... validissimum genus hominum Sassyn, inde hec Saxonia, regio eorum Sasska zyemya *ReuchlinBartBydg* E3v].

»zwierciadło saskie«: TE Kfięgi dla tego *Speculum Saxonum*, to ięft zwierćiálem Sálkim zowá/ iż pořpolicie řluzy Saxonom/ y wřyřtkiem ludziom ktoryz tego práwá żywáia/ áby w nich Práwo fwe iáko we zwierćiedle widźieli. *SzczerbSpecSax* 417 (*Linde* w *cytacie s.v. Sakson*).]

Szereg: »majdeburski albo saski« (1): A Ię prowincia Inřlántľka do tego czářu práwá řwęgo nie miałá/ y nie ma/ tedy tym czářem żywác ma práwá Máydeburľkiego/ álbo Sálkiego *SarnStat* 1204.

a. *W funkcji rzeczownika (zawsze o osobie)* (5): Pierwře woyľko wiodł Sálkie Kfiąę/ weřřednie Lántgráw/ ořłáthnie Iurgá Málřpurľki y Ryffemberg/ Sálki z fwoim woyľkiem przymknáł řie ku

Cefářzowi *BielKron* 227v; Sálki zwięźenia puřczon. *BielKron* 236v *marg*, 208v, [211] *marg*, 309v.

2. *Luterański* (17): Dyálekyťká Sálka. Chwałá wewnęřzna pozwierzchniey offerze nic niewáđzi. *WujJud* 237 *marg* [idem] L18v; y řpytałem go: gdzieř řie chćeľ obroćić? do Luteryanow powiáda. y ták przyzwawľy Miniřtrá Sálkiego/ zgináł ná duřy y ná ćiele. *SkarŻyw* 369; *ActReg* 169.

Wyrażenia: »konfessyja saska« [szyk 4:1] (5): Confesionifto^m Coⁿfefsia Sálka przećiwna. *WujJud* 227v *marg* [idem] L17, 216v, L17; A co řie dotyce Ceremoniy Kořćielnych [...] řámá Confefsia Sálka y Augľpurľka řwiadcžá/ że te łá nayleřře Ceremonie/ ktore od Pána Kryřtuľá łá podáne *WuJudConf* 14, 216.

»saski kořćioł« [szyk 4:1] (5): Toć wáľ Doktor/ ktorego wy zá řlugę Boęego máćie/ mowi/ y do řmierći ták trzymał/ iáko y ięřće po dźiř dźień Coⁿfefsionifte Augľpurľcy/ y Sálkich Kořćiołow/ to ięft práwi Luterani trzymaiá. *WujJud* 53, B7v, 219, 219v *řp*; Confefsiey Augľpurľkiey/ Confefsiey Kořćiołow Sálkich ná Tridentľkie Coⁿcilium ořłárowánye *Anno* 1551. nie gánimy. *WujJudConf* 13.

»papieř saski«: podobnieyře imioná/ w ktorych řie tá licźbá 666. zupeľnie znáyduie/ te łá [...] Láćinľkie/ *Martin Lauter*; řydw-ľkie/ *Lulther*: ktore dořtátećznie wyřáźaiá Papięžá Sálkiego/ Marćiná Lutrá *JungaRozwiáz* 42.]

»saski teolog« (1): Niechę tu řámych řperek y przymowek Lutheranow między łobá dla przewłoki wfpomínác. [...] co řzkóá Witte^mberľka/ przećiw Selecźnerowey: co [piszq] Sálycy (*ři Dijs placet*) Theologowie/ przećiw Szmidelinowey *ReszPrz* 67.

»saski zbor«: że w tych niedawnych czásiech, niemały rozruch się stał, [...] od tych ktoryz są katolickiey řzimskiey wiary przećiw ludziom y ministrom ewangelickiego y saskiego zboru. *Apolog* 84.]

Szereg: »augsburski a(1)bo (i) saski« [szyk 2:1] (3): Ięřřie Augľpurľka álbo Sálka Confefsia dobra ięft/ á czeńufz iey we wřyřłtkim nie trzymaię? *WujJud* 216v; *WujJudConf* 14, 216.

»ewangelicki i saski«: *Apolog* 84 *řf* »saski zbor«.]

Przen (1): Inny Chryřtus Zwingliáńľki/ ktory to mowi: A inny Sálki/ ktory nie to. Inny Nowokrześńľki/ ktory mowi ták/ inny Aryáńľki ktory mowi nie ták. *SkarJedn* 20.

a. *W połączeniu z obraźliwym epitetem* (1):

Wyrażenie: »saski pijanica« (1): Azaży řie to dla miłe⁸⁰ Bogá/ z oná obietnicá Páńľká/ Oto ia z wámi ięftem/ áż do řkończenia řwiátá/ zgdáźálo/ gdyby dopiero po puřtorá tyfiácá lat náuká Pána Chryřtuřowa/ miałá przez te Sálkie pijánice być obiáwioná? *ReszPrz* 58.

[*W przen*:

»saska wszetecznicá«: Oderwał řie od Kořćiołá Boęego Luther [...]; ták od niego drudzy odpádlí [...]. Wyřřli niektorzy/ do oney Sálkiey wľzetecznicę/ y Genewńľkiey/ řzwycářľkiey/ y infzych iey towářzyřek *JungaRozwiáz* A4.]

Synonimy: 2. *auszpurski, ewangelicki*.

MN

[SASZAK *sb m*

N sg s(a)sz(a)k.

řl stp, Cn, Linde brak.

Rodzaj małego miecza:

Szereg: »mieczyk albo saszak«: [*inwentarz pořmiertny Anny Januszewskiej*] zbroja stara, sáďak z łukiem i řtrzáłami, 2 ořszczepy, krzoska, mieczyk albo saszak. *InwMieszcz* 1567 nr 139.

Synonim: mieczyk.]

MN

[SASZEK] *řf* [SZASZEK]

[SASZENKI *sb pl t*

N s(a)sz(e)nki.

řl stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: bot. Pulsatilla patens Mill.; sasanka otwarta, roślina z rodziny jaskrowatych (Ranunculaceae): Febrifuga Saszenki. SzymLowEnch +2v.]

MN

[SASZUŁKA] cf CZASZOŁKA (Errata)

[SAT sb m

sât; sât-, sat-

sg N sât. ◇ pl A sáty. ◇ du G (cum nm) sátu.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Hebrajska miara objętości ciał sypkich zawierająca ok. 12 – 15 litrów: bo fat ma w sobie tak wiele/ iako fie może wfpąć we fto á we czterdzieści j czterzy fkorupin iaiowych. BudBib 198a marg, 205d marg; SAT słowo Ebreyfkie/ á znaczy miare/ kora była trzecia część Effy. BudNT Hh3v.

sat czego: A (ták) [Eliasz] zbudował z (one⁸⁰) kámienia oltarz imieniem Iehowy/ y wczynił row/ iako plác ná dwa fáty [duorum satorum] nafienia wokoło oltarz (marg) Wła. iako dom dwu fatu nafienia/ To iest ták wielki row był/ że by ná onym plácu mógł pofiac dwa fáty [...] (–) BudBib 3.Reg 18/32, 4.Reg 7/1, 16, 18; Podobne iest krolestwo niebiefkie kwáfowi/ kory wziáwłzy niewiáfítá fkrylá we trzy fáty [trzy korce MurzNT, Leop; trzy miáry BibRadz, WujNT; trzy miárki BudBib] máki/ áz vkife wfzytko. BudNT Matth 13/33; Row w którymby mógł dwa fáty, to iest, fześć kwart nafienia záfiac. H. WujBib 357a marg.]

MN, PP

SATAN cf SZATAN

SATER (I) sb m

sater, [szater].

W szater a jasne; sâtr-, [sâtr-]; teksty nie oznaczają é.

[sg N szater. ◇ A szater]. ◇ pl [N szatry.] ◇ G sâtr(o)w.

Sl stp, Cn brak, Linde XVI – XVIII w.

1. *Namiot (z węg. sator ← tur. çadır): [o wojskach krzyżackich w bitwie ze Żmudzinami] Y Reyterowie zbyli Frezow kofmonogich/ Y ryfunktow woiennych/ ftrzelby/ fatrow drogich/ Miftrz ránný ledwo wciekł/ zá czym Zmodzinowie/ Lup wfzytek odgromili ná chytrym obłowie. StryjKron 582; [Hárcuy fławna Pogoni kárery wyrwácy/ Iákos zwykła/ biy męźnie polá nie wtrácy/ [...] Nátrzyfz ná nieprzyiációl ze wfzyfkiego fkoku/ Przewróć/ poráź ná głowę/ niech s polá sfłepuie/ Obcy niech w twoiey ziemi fátrow nie taľsuie [tj. nie stawia]. StryjGoniec N3 (Linde); StryjPoczát 230].*

2. *[Rodzaj pułapki z sieci rozpostartej i podpartej drążkiem, która spadała z góry na zwabione jedzeniem ptaki: Sieć Cietrzewia iákim narzédem ma być/ to iest Száter. CygMyśl F3; y małz mieć koł/ v ktorego kołu będzie fznurek z kneblikiem/ ná którym knebliku będziefz száter podnośił CygMyśl G; Y małz ták wwięzác ná teyto láfsie Gołębiá albo kurczę iákie/ albo też y zdechłego co wrzucić tákże pod Száter ná tył CygMyśl Gv, B, F3.*

szater na co: (nagł) Száter ná láftrzábá ná kftáit Brożká iákim narzédem ma być. (–) [...] ták [gdzie jastrzáb przelatuje] poftáw láfłę ná czterzech fochách/ [...] y małz wczynić krośńcá ná cztery rogi/ ná których krośńcách małz poczynić obłáki/ y siecią ie nákrýc rzadką CygMyśl G (Linde).]

Synonimy: 1. kuczka, namiot, szalas.

MN

[SATEREK sb m

saterek, szaterek.

L sg sat(e)rku.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Dem. od „sater” ‘namiot’: á wfzákże doftániefz ich [dzięciołów] y potrzáfkiem tákże iáko innych ptákw/ iedno trzebá klukác w fzáterku fiedząc: á ták káždy przyydzie y pádnie ná potrzáfek.

CygMyśl B4; fidełkiem iey [gżęgżólki] też doftániefz ná málych chrościech/ [...] w Sáterku też álbo zá wiechą/ tedy iey fidełkiem doftániefz. CygMyśl C2.]

MN

[SATYN sb m

a jasne.

Sl stp, Cn, Linde brak.

decl WojAlg, indecl [w funkcji G] CracArtific.

sg G satynu, satyn.

Tkanina jedwabna (lub bawelniana) tkana splotem atlasowym lekko błyszcząca (fr. satin): Inventarium Stanisłai Nyedzelsky et uxoris swe Sasundeyowa. [...] estivale [tj. letnik – szata kobieca] de nigro satyn axamento fimbriatum [tj. aksamińna szata] [...] CracArtific 1539 nr 955; 1 miárá fátynu zá 9 g(r) WojAlg E3v.]

PP

SATYR (33) sb m

a jasne (w tym I r. błędne znakowanie).

sg N satyr (8). ◇ G satyra (3). ◇ A satyra (3). ◇ I satyr(e)m (I). ◇ V satyrze (2). ◇ pl N satyrowie (7) RejWiz (2), Prot, KlonŻal, BielRozm, Calep, SapEpit, satyry (3) BielKron, Mącz (2). ◇ G satyrów (3); -ów (I), -(o)w (2). ◇ D satyr(o)m (I). ◇ I satyrami (I) KmitaSpit, satyrami (I) SarnStat.

Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. *Bożek leśny o twarzy człowieka, koźlich nogach i rogach głowie; satyrus Calep, Cn; faunus, semifer, semihomo Cn [satyri – satyrowie Calep; dziki mąz leśny, potwora leśna – satyrus Cn] (31): Sátyrowye/ fą dziwy s człowieczemi głowámi/ á s kozłowemi rogámi. RejWiz 46 marg; Co czyniá Sátyrowie s koźimi rogámi/ A co też Pegazowie s fzkápiemi nogámi. RejWiz 82, 46; Sátyry ludzyc leśni w gorach álbo w wielkich lefiach bywáią/ ták pręty iz go zádna rzecz nie vgoni áz fie fłárzeie álbo chori będzie BielKron 8; (nagł) Do Satyra. (–) SATyrze/ pomni fłácić do mnie fwego czáfu/ Kiedy będziefz miał wędrowác ku lafu. KochSat C3, A2, B2v; Panisci, dii sylvestres olim crediti, Lieśni bogowie Sátyry rzeczoni. Mącz 276a, 210c, 391c; Prot C; Płáczą cię Sátyrowie kozłonogie boftwo Y Panes Arkádiyfcy/ męźow leśnych mnoftwo. KlonŻal B, B; (nagł) Pochlébcá do Sátyrá. (–) SATyrze/ fłuchay/ iuż lift pádnie z drzewá: A wá ná zimę gdzie miefzáká będziewá? PudłFr 6, 7; KochWr 26; Calep 948b; (did) SATYR z Niepołomfkiéy Pufzce. (–) ZEbrawfzy fie do kupy/ póydziem won [lege: w on] kray miły/ Lecz nie ták gdzie Silenus pod wieczór wpiły Dziátkóm básnie powiedáł OstrEpit A3; Tákże też y ci którzy przywykli byli porzákowi onému pomiefzánému/ y miefzákáli iákoby w leśie: nie máią tym tego zayżrć co fie z láfá wyrwáli: y wołá miefzáká iákoby ná wofołym mieyfcu w mieście/ á niżeli w leśie/ in foliofa fylua Sátyrmi bydź SarnStat 1306; Kártadulow z Indiyfkich gor fiłá poftáno/ Bárzo byftrych/ tychby tu Sátyrámi zwáno. KmitaSpit C4v; Sátyrowie co w pufzczách głębokich miefzákáią/ Wonne wfzyfcy ofiáry tobie zápáláią. SapEpit A3v.*

W tytule utworu Jana Kochanowskiego (4): SATYR Albo Dzikie Mąz. Iana Kochanowskiego. KochSat kt [idem] A2, A2 źp; Miedzy wfzemi nawięcey on fię Sátyr fiłi/ [...] Co go náfzy Polacy [...] Wygnáli z Sármácyey (marg) Sátyr Polfki Kochánowfkie⁸⁰. (–) KlonŻal B.

W połączeniu szeregowym (I): dziwuiemy fię Sátyrom/ Centaurom/ y infzym źwierzętom/ dla nádprirodzoney potwory ich PwodPr 17.

Wyrażenia: »dziki satyr« (I): Wołáią odmiefńcowie/ dzicy Sátyrowie/ Pochwili będą wołác y leśni Kotowie. BielRozm 2.

»leśny satyr« (I): Powiedzmy ktemu żártowliwé zdrády Leśnych Sátyrow/ ná śliczne Driády SzarzRyt D2v.

Iron. (I): (nagł) Cypryan Báżyfik [!] do tegoż [tj. do Odmieńca] (–) PRzeftáń Dziwáku wfzák iuż tego ná trzy zbyty/ Iefz-cze Sátyr nie wychnął twoy Miftrz známienity. Ty nowá woynę wfzczynáfz ProtBaz E2.

2. *n-pers* (2): Ambroży ś. także powiada/ że za bratá swego Sátyrá zmarłego Mfżą miewał *WujJud* 229; *LatHar* ++5; [Ambroży za bratá Sátyrá offiáruie w Orácyey ná pogrzebie. *WizFalecz-Ducha* 14].

Synonim: 1. *faunus*.

MN

SATYRYK (1) *sb m*

N sg satyryk.

Sl stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Autor, twórca satyr [*satyricus* – poeta który takowe wiersze składa *Mącz* 369d; *wierszów pisarz* – *satyricus Cn*]: gdyż fie czę-
stokroć rodzą fynowie niepodobni oycóm: bywa to czáfem/ że fie z
dobrych źli/ á ze złych dobrzi rodzą: ták iż nie bez przyczyny
Sátyrik nápił [scripserit *satyricus*] *Malo pater tibi fit Therfites,*
dum modo tu fis AEcide fimilis [...] *ModrzBaz* [41]v.

MN

SATYSFAKCYJA (3) *sb f*

Wszystkie a pochylone.

sg N sátysfákcyjǎ (1). ◇ [G sátysfákcyj(e)j.] ◇ A sátysfákcyjǎ (2). ◇ [I sátysfákcyjǎ.]

Sl stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Zadośćuczynienie [*satisfactio* – wyprawa wymowka *Calep*; *oczyszczenie słowne; pokuta kościelna jawna abo tajemna od spowiednika naznaczona, id est kaźń, karanie, dość czynienie; sprawowanie się czego komu; uiszczenie się, idem dość uczynienie* – *satisfactio Cn*] (3): Po Dekrécie, iuz Compozycia *moderationis* sronam niezoftawa mieycfá. Ale *in criminalibus* zaráz zaráz [!] *fatisfactia* bywa. *SarnStat* 803; [*ArtTanat* 107].

Zwrot: »sátysfákcyjǎ uczynić« (2): pewienem ia ze wñ nieponiesiefz wumyslie swym takiey obrazy przeciwko Panu Gnieznin-
skiemu, [...] więc in eius infortunio niebedziesz chciał addere afflic-
tionem ale wiecey haeroico pro posse ratowac y iego samego, y Familiey iego azwłaszcza kiedy y satiffactiǎ honestam wñ
vczyni y in posterum bedzie statecznym przyjacielem *ActReg* 109; Iednák *post iuramentum* *fatisfactiǎ* wedle ikazánia *Tribunálkiégo*
támże [*rotmistrz*] vczynić ma *sub poena bannitionis in infra^{ti} de-*
cernenda. *SarnStat* 436.

[Szereg: »nadgroda i sátysfákcyjǎ«: Ale przecię *fatisfactiey* trzeba? *Nádgrody* załługi chce Pan BOG? zárzuć dálej łowczy piekielny on [*tj. szatan*] Y to mu przynay. Ale przytym *nádgrodǎ* włáfńǎ y *fatisfactiǎ* fie broniać/ to co *Apoftól S.* mowi/ odpowiedz/ ábo więc w fercu fwoim miey. *ArtTanat* 107.]

Synonimy: *dosyć czynienie, dosyć uczynienie, nadgroda.*

MN

SAWIE (1) *sb n*

N sg sáwi(e).

Sl stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: Jaz, stawidło, zapora stosowana do zatrzymywania wody w stawie lub rzece: (nagł) Liczbǎ [= sprawozdanie] Doroczna. (–) Iaz kubel/ Iaz kołowy/ Płat od iázow/ Sawie v rzeki y v Ieźior/ Slody wymiárne *GostGosp* 167.

MN

SAWIEC (?) (1) *sb m*

N sg sawiec.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Prawdopodobnie: bot. Eupatorium cannabinum L.; sadziec konopiasty, pospolita bylina z rodziny astrowatych (Asteraceae); Eupatorium aquaticum – Záwiec [!], ządziec [!], quidam trifolium cervinum cognominant. Calep 378a.

MN

SAWINA cf **SZAWINA****[SAWONIJA** *sb f*

G sg sawonij(e)j.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Słodki przysmak zrobiony z cukru, wódki róžanej, krochmalu i imbiru: Sáwoniey [sprawowánie/ który konfekt v Pánow Dwornych *Wenetow* w wielkiey wadze ieft/ dla iego przyjemnego á lubego *mfáku* y tuczności *SienHerb* 537b, C#.]

MN

SĄCY cf **SSACY****SĄCZĄCY SIĘ** (1) *part praes act*

N sg m sączący sie.

Sl stp, Cn, Linde brak.

Wyciekający, ciekący kroplami: Protropon – Mufzt [= moszcz] lam przez fie *faczaczy* fie, niz *grona* *prafsuiǎ*. [...] *Mustum quod sponte profluit antequam uvae calcantur. Calep* [867]a.

Synonimy: *ciekący, kapający, padający, płynący.*

Cf **SĄCZYĆ SIĘ**

MN

[SĄCZEK] cf **SĘCZEK****SĄCZYĆ** (2) *vb impf*

3 pl subst praet sączyły (2).

Sl stp, Cn brak, Linde XVIII w.

Wypuszczać z siebie wilgoć kroplami [w tym: *co (1)*] (2): Ie-
howo gdyś wychodził z *Sehirá/* gdyś wychodził z *polá Edomf-*
kiego/ *ziemiá zadržǎlá/* á *niebiofǎ fǎczyły/* y *obłoki fǎczyły wodę*
[*etiam caeli stillaverunt, etiam nubes stillaverunt aquas*]. *BudBib*
Iudic 5/4.

Synonimy: *kropić, ściekać.*

Formacje współrdzenne: sączyć się, wysączyć się; przesączać się, wysączać, wysączać się.

MN

SĄCZYĆ SIĘ (7) *vb impf*

sie (5), się (2).

inf sączyć się (1). ◇ praes 1 sg sączę się (1). ◇ 3 sg sączy się (3). ◇ praet 3 pl subst sączyły się (1). ◇ con 3 pl subst by się sączyły (1).

Sl stp brak, Cn notuje, Linde XVI i XVIII w.

1. *Ściekać, ciec kroplami; delacrimare, manare sensim, stillare, superlacrimare Cn* [w tym: z *czego (5)*] (6): *Theż fol z oliwǎ bron*
krwie z działǎ fǎczyć fie *FalZioł* III 38d, I 94d; *FAllopi* [...] w *gárncu*
poléwǎnym błoto z tákǎ wodǎ [*cieplicznǎ*] *ogniem lekkim wǎ-*
rzǎć/ *fukná cwykiél/* to *ieft płát kliniǎfł/* w *wodę wetknǎł/* áby *go*
kóniec dáleko nád lafczkǎ zǎwiefzóny/ *párǎ która wzgóřé idzie fye*
nápełniał/ á *kroplǎmi które fye z niego fǎczyły/* *przyfǎdę á włáność*
[*lege: własność*] *wody odłǎczǎł* *Oczko* 11.

sączyć się przez co (1): [*chcieliby niektórzy*] áby *ten ogieñ*
ziemny/ *wtychtǎm fklepiech głébokich* *pałǎiǎcy/* *iáko w Alembiku*
wǎrzǎć/ *páry ku góře popǎdǎł/* z *kthóřey srumienié á rzéczki*
przez *ziemiéby fye fǎczyły* *Oczko* 8.

sączyć się czym (1): *Też kadzidło ieftǎ dobre thym* *ludziem*
ktorzy krwiǎ pluiǎ tak onę krew ktora zpierfi płynie do vft iáko też
y onę kthora zgłowy podniebieniem j działǎmi fie fǎczy, á zwłǎfz-
cza w noczy po fpaniu *FalZioł* III 32d.

sączyć się skǎd (1): *bo iáko becžká/* *poki w niey nic nie máłz/*
poty niezǎć by gdzie ciec mǎtǎ/ á *fłkoro iǎ náleǎǎ/* *áli fie hñeth s*
kilkǎ sron fǎczy: thák zli á fłkǎzeni ludzie/ [...] *GórnDworz* Gg6.

2. *Tryskać wodǎ (1): Scaturio – Sączę fie, wipufzczam zľiebie. Calep* 951b; [Tedy widzieli [*rewizorowie*], że tam jedno to samo źródło, nad którym rury postawiono, największe i najlepsze jest, bo nigdy w suche lata nie wysycha. A drugie mniejsze, które się sączy *LustrKra*k I 65].

Synonimy: **1. ciec, kapać, ściekać.**

Formacje współrządzone cf SĄCZYĆ.

Cf SĄCZĄCY SIĘ

MN

1. SĄD (4133) sb m

sąd (4131), sęd (2); sąd : sęd MurzNT (12:1), SarnStat (114:1).

sg N sąd, sęd (395). ◇ G sądu (966). ◇ D sądowi (167), sądu (16); -u LibLeg, Leop, ZapKościer, ArtKanc (6); -owi : -u ComCrac (1:5), RejKup (1:1), BielKron (2:1). ◇ A sąd (600). ◇ I sądem (324); -em (82), -(e)m (242). ◇ L sądzie (437). ◇ V sądzie (1). ◇ pl N sądy (302). ◇ G sądów (393); -ów (159), -ow (5), -(o)w (229); -ow MurzHist (3); -ów : -ow SarnStat (149:2). ◇ D sądom (40); -óm (8), -om (6), -(o)m (26); -óm Mącz, KochPs; -om OpecŻyw; -óm : -om SarnStat (6:5). ◇ A sądy (244). ◇ I sądy (19), sądami (5); -ami WujJud, KochPs, PowodPr, SkarKaz; -y : -ami SarnStat (3:1). ◇ L sądzięch (212), sądach (11), sąd(o)ch (1); -ach SkarŻyw (2), PowodPr (2), SkarKaz (2), SkarKazSej (2); -éch : -ach : -(o)ch GroicPorz (12:--:1), SarnStat (108:3); ~ -éch (99), -ech (12), -(e)ch (101); -éch : -ech SarnStat (95:12).

St stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. Instytucja wymiaru sprawiedliwości, osoba lub zespół powołany do wymierzania sprawiedliwości; trybunał sędziowski (1711) 116
 - a. O trybunale Bożym (75) 123
2. Rozprawa sądowa, sądenie (1459) 124
 - a. O sądeniu Bożym (611) 129
 - α. W judaizmie i chrześcijaństwie (610) 129
 - β. W wierzeniach pogańskich (1) 133
3. Prawo sądenia, władza sądownicza (49) 133
4. Miejsce, w którym odbywa się rozprawa sądowa (3) 133
5. Decyzja, rozstrzygnięcie, werdykt (100) 133
 - a. Wyrok (głównie skazujący); też kara (67) 134
6. Decyzja o losach ludzi i świata o pochodzeniu nadprzyrodzonym; też kara za przewinienia i grzechy (519) 135
7. Opinia, zdanie, pogląd, twierdzenie; ocena (43) 140
8. Prawo (182) 141
 - a. Przepisy prawne; też przepisy dotyczące norm postępowania (167) 141
 - α. Prawo Boże, przykazanie [często w pl] (112) 142
 - b. Uprawnienie do czegoś usankcjonowane przez prawo, obyczaj lub Boga (15) 143
9. Sprawiedliwość, prawność (36) 143
10. Oskarżenie (21) 144
11. Własność, przymiot (2) 145
12. Zasada wykonywania czegoś (1) 145
13. Jednostki frazeologiczne o różnych znaczeniach (4) 145
 - *** Dubia (3) 145

1. Instytucja wymiaru sprawiedliwości, osoba lub zespół powołany do wymierzania sprawiedliwości; trybunał sędziowski; iudicium Mymer¹, HistAl, Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz, Calep, JanStat, Cn; forum Mącz, Modrz; tribunal PolAnt, Vulg; iudices Mącz; consilium, iudicatus Cn (1711): OpecŻyw 135v, [192]; patrzycie abyście nie przed sądem pocześnie mieli/ a bez wrańania a fwaru/ sprawniedliwego rozładu czekali ForCnR D3v, D4v, Ev; Mymer¹ 11; BielŻyw 60; BielŻywGlab nlb 11; Alye tego szad ma spilnofczya doysrecz aby pothwarz nyebyla na spravyedlyve lvdzye LibLeg 6/116, 6/116, 116v, 118; RejPs 123v [2 r.], 163, 167; Izbi tez ftrona gdzieby tego wfądzie żądala miała mieifcze na ftronę fładu tamze fprziaczioły fwemi na rozmowę abo na poradę odstąpycz ComCrac 22, 18v, 19 [2 r.], 19v, 22; ZapWar 1545 nr 2646 [3 r.], 1548 nr 2669 [2 r.], 1553 nr 2685; SeklKat 13; Ma każdy fład ftrony fłyfleć RejKup z6v, C; HistAl 16; MurzHist L4; MurzNT 101 marg; KromRozm II q2v; Bo aby też ty sejmiki miały być dla obierania sędz[i]ow i stanowienia sądown, [...] potrzeba, aby wszyscy o ty [lege:

tym] radzili Diar 82, 71, 91 [3 r.], 92, 93 [2 r.], 94 [2 r.]; LubPs Z5; (nagl) O Perfonách Sądowi przynależących. (-) [...] PErfony Sądowi przynależące/ bes ktorých Sąd być nie może/ ty fą: Sędzia/ Powod/ y ftrona obwiniona. GroicPorz b; Rękoymie fą dwoiacy: Iedni co za kogo przed Sądem ręczą/ tak wfprawách wtciwych iako też haniębnych/ w ktorých obwinionemu idzie o gárdło. [...] Druzy fą co nie przed Sądem ręczą. GroicPorz r2v, A4, C, Cv, a, b [2 r.] (83); RejWiz 123v, 124v [2 r.], 187; Bo flyfzeliście że było rzeczone ftharym/ Nie zabięf [!]: á gdzieby kto kogo zabił/ będzie godzien ołdzenia. A ia powiadam/ że każdy kthory fie gniewa ná bratá fwego winien á godzien fądu [reus erit iudicio]. Leop Matth 5/22 [przekład lub nawiązania do tego samego tekstu SeklKat, RejPos 179, 181, WujJud 79, CzechRozm, WujNT Matth 5/21, 22, s. 21, WysKaz, SkarKaz 312b], Eccle 5/7; za taki gwałt [kradzież cudzych wołów] ma gwałtownik dádz od każdego Wołu za dzień dwa grofzą zwiná fzfęci grzywięń/ fądowi trzy á ftronie trzy. UstPraw Bv; A iefliby páni Wienna ná roku wtorym nieftáá/ tedy powod ma pienádze položý do Káncelláryey/ á Sąd ma íemu imienie przykázać UstPraw B2v; Scrutinium o zabićiu za obzálówaniem ftrony/ Woiewodá każdy w Woiewodztwie fwoim czynić ma ná wiecách s Sądem oney ziemie UstPraw K2, A2v, Bv, B2, B3v, B4v [7 r.] (71); KochZuz A4v; PRzyzedł ieden do fądu/ kámień w zánádrzu miał/ Więc Sędziemu przez fuknią palcem vkázował. RejFig Aa2v; RejZwierz 3 marg, 9 marg; BibRadz Iob 34/4; OrzRozm H4, I [2 r.], S3v, S4v, T4 [3 r.], T4v, V; [Książęta] Prošili też Cełárzá/ áby fąd porządny práwá vftáwił á fędzye kniemu godne przydáł. BielKron 233, 9 [2 r.], 72, 194, 348v; KochZg A4v; KwiatKsiąż Iv; Emptum constupratumque iudicium, Sąd przedárowány. Mącz 102c; Hasta centumviralique, Sądy fto oyców popifánych/ to yefł/ pánow rádnych w Rzimie Mącz 153c, 13a, 14a, 15c, 16d, 38c (26); OrzQuin B2, N2, S3; Opilcá/ Synu miły/ niech Sądem nie włádnie. Prot D3v, D3v; A drugi v fądu/ ftoiąc przy przyiacielu/ y wiele za nim mowięcz/ gdy mu przeciwney ftrony prokurator rzekł/ co ty oto fzczeńkáf. Odpowiedział. Mułzę práwi/ bo widzę złodzieiá. GórnDworz Q; v fądu ziemianin ieden profil o prokuratorá/ powiędając iż za pienádze doftác go niemogł/ [...] owa fąd dáł mu iákiego prokuratorá GórnDworz R6v, Q8, R3v, Hh6; RejPos 130, 130v, 179, 181, 266v, 319; KuczKaz 60, 340 marg; RejZwierc 98, 140v; WujJud 79, 212; BudBib Deut 1/17, 17/9, Sap 8/11; MycPrz I B2; Około praw pototnych/ to możem opátrzyć/ Infigtory w ziemí/ iuż w káždy fpofobić. Zeby przy fądziech káždych ná wfzelki tzás były WierKróc B3; BudNT Act 18/16, 17; CzechRozm 239; PaprPan Cc3; Przed láty ftáwiano v fądu zegárki ciekące/ wedle ktorých zámierzano ftronam czás do mowienia ModrzBaz 94v; Bo káždy fąd potrzebuie trzech ofob: á żaden fpráwy fwey niemoże być fędziá. ModrzBaz 100; Lecz co o fądziech náfznych ziem mowić mam/ tak rozumiem/ że káždy zwas v Ńiebie rozmyšlá. ModrzBaz 138, 4v, 28, 63, 82 [2 r.], 84v [2 r.] (42); SkarJedn 338; KochPs 168; SkarŻyw 89, 391, 484; NiemObr 160 [2 r.]; PudlFr 19, 29 [2 r.]; ZapKościer 1586/66, 66v; Y náydzie fąd niewinnego niewinnem. GórnRozm Iv, D4v, Fv, F3v, G, G3 (17); PaprUp I4v; ActReg 10, 127; Calep 432a, 567b, 569a; LatHar 638 marg; RybGęšli B3; WujNT Matth 5/21[22], 22[23], s. 21, Act 26/6, 1.Cor 6/4, Iac 5/12; WysKaz 17; Proftá Minutá nic fie dowięż nie może: Ale iedno listámi álbo minutá pod pieczęciá/ álbo Kšięgámi przed fady. SarnStat 325; GDy fie kto vkaże z Prokuráciá v fądu/ á oná będzie zlá álbo niedofátieczna: taki w Ziemlkim Práwie niech zápláci winę trzy grzywny SarnStat 570; fądowi winá nieftána niema bydz płáconá/ iákóz fąd od nieftánego nic brác niema/ áni pámiętného wyięgác od ftrony. SarnStat 1158; Acz y fąd zgołá ná Woźného ofobie nie polęga SarnStat 1280, *5v, *8v, 7 žp, 36, 47 (331); SiebRozmyšl H2; ZapMaz II G 97/89v, 90v; PowodPr 21, 48, 65; Więzięń fufznie o zbrodnie y grzechy fwoie poimány/ [...] káždy odwólce rad/ [...] ná káзде fię fkrzypienie drzwi przelęka/ iefli go do fądu nie wołáią. SkarKaz 8a, 2a [2 r.], 7b, 310b, 312b; CiekPotr 62, 65, 66; CzahTr Kv; SkarKazSej 661b, 705a; SapEpit A4v; KlonWor 14, 15, 39.

sąd o czym [= *zajmujący się czym*] (4): Mać po gotowiu Król Polłki przeciwko tym Goliátom [tj. *kacierzom*] ony w rękach fwych gotowé kámienie: Naprzód/ Sąd w Królestwie fwym o Kácérftwie Duchownym: ma Prawo fwé Królewłkié: ma y Miecz ku obrónie Wiary S. *OrzQuin* O; Poftánowione fą we zborze Bożym porządne o tym [o *małżeństwie*] fądy y Sędziowie/ mężowie pobożni/ cnotliwi/ godni/ ktorzyby rofsterkom á roznicam w małżeńftwie zabiégali. *WujJudConf* 211v, 212 *marg*, Nn4.

W *połączeniu z przymiotnikiem od nazwy urzędu, stanowiska, godności lub z G rzeczownika* [w tym: *ai* (80), *G sb* (12); *sąd + określenie* (72), *określenie + sąd* (20)] (92): tედymv ma bycz zakazana Procuracia we wfłytkich fądziech nafłych **Królewłkich** ziemłkich, y Grodłkich. *ComCrac* 18v, 14, 17v [2 r.], 21; *ZapWar* 1545 nr 2646, 1548 nr 2668, 2669; A lift pirwłly Anákłethá papyezá á vcznyá Pyotrá S. o fądzyech bifkupow/ [...] zmyenkę też czyni/ iż to ápoftołowye [...] myędzy sobą vftáwili/ áby [...] *KromRozm* III P2v; *Diar* 71; *DiarDop* 106; *GroicPorz* c3v, i [2 r.], k2, k2v, l (10); Kogoby ná přędcze pozwano w Sąd Królewłki/ thákíemu Sędzya ma rzecz rófpowiedzyeć wrzędnie y dáć mu iá ná fpliku *UstPraw* H3, A2v, A3, H3, I; Niczego w támtym Proceśie nienaydziefz/ nieprzyftoynego Sądowi Bifkupiemu *OrzRozm* I, A, Tv, T2v *marg*, T4v [2 r.]; Cefarz [...] powiedział przyczynę ziechánia [urzędni-ków]/ [...] áby też fąd Senatu Cefárłkiego był przywrocon á poftánowion *BielKron* 225v, 221; *Mącz* [176]c; Tyméi obyeczám w Kościele Powfzechnym iefł vftáwiono/ áby ciężłze grzechy Bifkupiemu/ á náciężłze Papielkiemu fądowi zoftáwione były. *WujJud* 86; *ActReg* 124; *WujNT* 497 *marg*; ku którému grániczeniu fąd y vrząd Podkomorzki będzie poftępował. *SarnStat* 474; A ták ták cále y rozdziélnie, co do ziemftwá, á co ná fąd Stárości, y karánié iego przychodzi, znaydziefz. *SarnStat* 513; O krewności z ftrony fpadków nie fąd **Kommifárłki**, ále fąd Ziemłki fądzi. *SarnStat* 596, 45, 138, 139 *ép*, 161, 203 [2 r.] (41); Gdyż P. Bog fąd káplánłki y duchowná Iurisdycyá poftáwili/ y wyniołł pierwey y wyfłzye niźli świecká w fwoiey s. Ewángeliey *SkarKazSej* 703b, 700b *marg*.

W *połączeniu z przymiotnikiem od nazwy miejsca działania sądu* [*sąd + przymiotnik* (20), *przymiotnik + sąd* (5)] (25): *ZapWar* 1549 nr 2662, 1550 nr 2676; *GroicPorz* k2v; Sądy Szadkowłkie prze wielkość powiáthu maiá być dwie niedzyeli dzyerżane. *UstPraw* K2v; *OrzRozm* T3v *marg*; Eniponckiemu fądowi fą poftufzne páńftwá Szwabłkiey ziemie/ Weldkirchium/ Sungoiá/ Allácia/ Brizgoiá/ Tirolis. *BielKron* 290, 289v; *GórnDworz* O6v; A co się dotycze zawkrzeńskich sądow, tedy na miejsce pisarskie exnucn surrogata naznaczamy, urodzonego pana Iana Narzimskiego *ZapMaz* II G 61/159-160v; *ZapKościer* 1585/54v, 1595/88v; vftáwiamy/ áby w fpráwách/ od fądu Ziemłkiego Przemyłłkiego/ Przeworzkiego/ y Hálickiego/ Trębowlłkiego/ Kołomyłłkiego/ Trybunał teraznieyły był powinien dáwác dilácię *SarnStat* 862, 527, 528, 725 [2 r.], 726, 727 (14).

W *połączeniach szeregowych* (13): *GroicPorz* v; Ktoby pozwáł Commifarze áłbo fąd áłbo vrząd o iáki poftępek/ tákowy byłby przekazan [= *skazany*] w tym iż ie nielfufznie pociągnał *UstPraw* Kv; *OrzQuin* O; PÁtrzyże záfie naydziefzli kiedy który fąd/ który vrząd/ ktorá rofpráwę/ ktorekolwiek fthánowienie/ iżby fie nie vniołłó áni ná práwo áni ná lewo/ wedle woley miéłgo Bogá. *RejZwierc* 191v; Ale tych wieków iuz fą chytreyłzé przykłády, które łobie moze młody iuwánt fpiáfć tymże porządkiem, iáko fą *fpecies* dwánaście praw wyliczoné, iáko co kiedy przypadáło przed Królem, fądem Ziemłkim, Tribunałem, eté. *SarnStat* *5v; Obiecuemy/ iż tákowych vrzędów y doftoięńftw/ iáko fą Woiewódtwá/ Káftzelánié/ Sądy/ Podkomórftwá/ y tym podobné/ [...] ludzióm obcy/ przychodnióm nie będzimy dáwác *SarnStat* 71 [idem 883], 469 [2 r.], 805, 843, 883, 957; My Polacy/ z łálki Bożey mamy Krolá/ mamy práwo/ mamy fądy/ vrzędý. *PowodPr* 60.

W *charakterystycznych połączeniach: sąd bezprawny, niczemny, nieprzyjacielski, niesprawiedliwy* (3), *niesprawny, nowoletny, nowo namowiony, nowy* (4), *osobliwy, osobny, pewny, pogański,*

poniewolny, porządny, postanowiony, przedarowany (2), *przekazony, skażony, słuszny, spolny, sprawiedliwy* (3), *własny* (2), *zatrudnion, zły* (2), *zwłoczony, zwykły; sądu nieuczciwość, okrucieństwo, poważność, sprawiedliwość, srogość* (2), *uczciwość* (5), *władza, zacność; sądu elekcyja, materyja* (2), *osadzenie, tytuł, urzędnik, zgwałcenie.*

Fraza: »sąd zasiadł; zasiadanie sądu« [o *rozpoczęciu urzędowania sądu*] (1;1): Gdy tedy fąd záfiadł/ á niewiáftá nápráwiona od Heretykow powftáłá/ plácząc y nárzekáiąc ná świętego Athánázege/ [...] wyftápił towarzyszył S. Athánázege/ Tymotheufz: y rzekł śmieie do oney niewiáfty: Izalim ia niewiáfto tę tobie zelżywość vczynił? *SkarŻyw* 390; *SarnStat* 784.

Zwroty: »od sądu apelować, odezwać się, apelacyja; do sądu apelować, odzywać się, apelacyja, apelowanie, odezwanie się« [w tym: *apelowanie, odezwanie się* (1)] = *a iudicio appellare; appellatio ad iudicium JanStat* [szyk zmienny] (9:1:12;4:1:5:1:1): *ComCrac* 14; a ci [sędziowie rozpatrujący apelacje] już sobie dwa dni w każdy tydzień zostawia wolne od nich [lege: ich] sądow na odprawowanie tych apelacyj, które będą od tych wszystkich trzech sądow *Diar* 95; *DiarDop* 113; Więc Krol Appellácy Szymowych od Ziemłkiego y od Wiecowego Sądu/ ktore prze deń [!] przychodzą/ fądzié v nas niebędzie? *OrzRozm* S4; *Provocatio* item, Appellowánié/ odezwanie fie do ynlżego fądu. *Mącz* 505b, 226b, 505b; *NiemObr* 172; A od fądu záfádonégo mieyfłkim fpołobem do fądu wysłżégo Práwá áppellowác iest obyeczay w Krácowłkiey ziemi. *SarnStat* 651; A Kto ná Wiécá od fądów appelluie/ áby winien był támtze o głowná rzecz fie rozepřęć *SarnStat* 813, 139, 146, 150 [2 r.], 413, 531 (24); Donátyfty heretyki/ gdy od fądu kościelnego do niego áppellowáli/ ták zgromił [Konstantyn Wielki] iáko Optatus nápiśał: [O iádowite fzaleńftwo y śmiáłość/ iáko by w rzeczách pogáńłkich/ ták śmieli áppellácyá wkłádác?] *SkarKazSej* 679b.

»dzierzeć, sprawować, trzymać sąd(y)« [w tym: *dzierzeć albo sprawować* (1)] = *być sędzią* [szyk zmienny] (8:1:1): Sędzya niemoże być ftároftá w oney zyemi gdzye fądy trzyma. *UstPraw* C3; Diem dicere iuris, idem, Dico ius, Dzyerzę áłbo fpráwuyę fąd/ Roki fądżę. *Mącz* 86b; *SarnStat* 78, 487, 489, 558, 562, 564, 821.

»kłaść u sądu, przed sądem; położyć przed sąd, w sąd; w sąd położon; przed sądem przełożony« = *coram iudicio expositus JanStat* [szyk zmienny] (2:1;1:1;1:1): *GroicPorz* bb3v; Kto da iáki dóg w Kłięgi w wieś/ á potym weźmie wypis z kłięg/ thedy ten wypis nie będzie miał mocy żadney áliżby lift głowny był w Sąd położon. *UstPraw* H2, H2; A będzie wolno oboiey ftronie wfłzytko/ czego będzie potrzebá/ przywodzić y kłaść v fądu przed vczynieniem Dekretu áłbo fkazánia. *SarnStat* 797 [idem 825], 818, 825, 1300.

»u sądu, w sądzie (się) (o)bronić« (4:1): *RejPs* 56; Wfádu gdi proftak niewmiał fprawiedliwości fwei bronie abo krziwdi opowiedzieć/ [Bolesław Chrobry] zaras mu Prokuratora [= *obronę*] pokażal *PapRUp* B2; iefli on pozwány z ftąpięniém y zapifem dóbr v fądu chćiałby fie bronie [in iudicio se tutari voluerit *JanStat* 441]: y iefli będzie wieczny zapis/ ma dowieždź tego zapifu przez przyśięgę lżeściá fwiádków łobie równych *SarnStat* 760 [idem] 945, 1254.

»(ob)żalować, žalobę położyć (a. kłaść), winę da(wa)ć, obżalowany, obwinion przed sądem; u sądu obwinion« = *reum agere, reus Mącz* [szyk zmienny] (4:4:2:4:1;1): PÓwodem názywáią thę Perfone/ kthora przed Sądem žáłuie ná kogo/ chcąc co mieć od niego. *GroicPorz* fv, n2, p2; Dicam alicui impingere, Obżalować kogo przed fądem. *Mącz* 85a; Reum fieri, Być pozwany/ przed fądem obżalowaným. *Mącz* 354d; Non in supplicio crimen meum vertitur, Nie ydzie mi o głowę w tey rzeczy w ktorei mi winę przed fądem dáya *Mącz* 485d, 315c, 354d [2 r.], 370d, 403a, 413a [2 r.], 452c; I Lekroć v fądu w fpráwách dotkliwych/ áłbo w ktorychkolwiek innych wielkich y máłych/ kto będzie obwinion [Quotiescunque in iudicio, in causis criminalibus quispiam conventus fuerit *JanStat* 631]/ á potym páná áłbo złoczyńcę/ áłbo towarzyszá będzie miánował/ [...] á ón miánowány [= *wskazany jako współwinny*] w téy fpráwie przyfzedłzy wyfwbodzi ji twierdząc/ iż vczynił zá iego

rofkazaniem: Vftáwiamiy/ iż ón pozwány wolno od fądu będzie mógł odiszđ *SarnStat* 580.

»do sądu odesłać, odesła(n)y; przed sąd odesłać; od sądu odesłano było« [szyk zmienny] (1:4;1:1): Aboviem szędzia zkazawfły dowod ftronie povodovey będzie povinien ftronie za przą a odeprzą ktorabysie kv temv Scrutinium a takovey fpravie cziągnęła na wieczę przed fąd odeflacz *ComCrac* 16v; A tym czáfem do Rrola [!] fię vdáli [kanonicy]/ żałując fię ná Bifkupá fwego. Krol ie do ich fądu odeflał *SkarŻyw* 510; A Spráwa ma byđz odefłána do należącęgo fądu *SarnStat* 149 [idem 870]; á láik/ to ieft/ święcénia żadnégo ni máiący/ do náłżęgo fądu będzie odeflan [*nostro iudicio subiacebit JanStat* 220] *SarnStat* 203, 203, 870, 874.

»odpowiedać w sądzie, u sądu, do sądu, przed sądem; respondować przed sądem« = *in iudiciis respondere JanStat* [szyk zmienny] (5:2:1:1;1): O Rány Slácheckie y kmieccę/ máią miefczżanie práwo Połkie [!] fądzić pod winą 14 grzywien ftronie/ o ktore winy máią odpowiedać przed fądem ziemfkkiem záwicie. *UstPraw* D4v; *WujNT* 409 marg; IElfi nieosiádły/ ábo ináčzy/ Odártus/ ábo gołotá którémukolwiek byłby w czym winien/ ma odpowiadác w fądzie Grodzkim [*respondebit cuilibet in iudicio Castrensi JanStat* 583] o káżdą rzecz. *SarnStat* 524, 416, 662, 675, 746, 918, 1184, 1213.

»oskarżyć w sądzie, przed sądem; oskarżon(y) u sądu, przez sąd, w sądzie; skarżyć się, skarga u sądu; instygować przed sądem« = *iudicia arcessere, postulare reum Mącz*; *in iudicio accusari, ad iudicia queri JanStat* [szyk zmienny] (1:1;1:1:1;1:1): ODPorna ftroná tá ielt/ przeciw ktorey bywa fkárgá v Sądu. *GroicPorz* f3; A ieflibym kogo obaczył v Sądu nieobyczáynie/ nieutćiwie/ [...] fye záchowuięcęgo/ [...] ná thákiego chcę instygowác/ zárazem przed Sądem. *GroicPorz* g3v; Vftáwiliemy/ iż gdyby kto był trzy rázy w Sądzye olkárżon o złodzyeyftwo/ tákowy choćby wrocił ono co weźmie/ tedy iednák ma być nieflawnym *UstPraw* I3v; *Mącz* 14d, 315c; IElfi by Pifarz Ziemlki piřáf w Aktá fądowné tego co Sędzia z Podfędkiem fkazáli niechćiał/ [...] tákowy Pifarz przez fąd Królewfkkiem Máiefłatowi olkárżony będzie karan wzięciem wrzędu. *SarnStat* 747, 700, 916.

»(po)ciągnąć (a. pociągać) do sądu, przed sąd; pociągnion (a. przyciągnion, a. przyciągany) przed sąd, do sądu« = (pro)trahere *ad iudicium Vulg, JanStat; ad iudicium tractus JanStat* [szyk zmienny] (8:3;2:1): *LibLeg* 6/115v; *ZapWar* 1549 nr 2657; Ten pokój ktory był za upewnieniem WKM, złaman jest od IchM księży na panu Lutomierskiem uczciwem szlachcicu, na Lismaninie, [...] złaman i na senatorzech koronnych, [...] ktore zawicie pod wielkimi zakłady do sądow swych cziągnęli *Diar* 85; *GliczKsiąż* N3v; *UstPraw* C3; Abowiemci Bog nie ieft táki iáko człowiek áby miał być vftárfżon groźbami/ ábo izby miał być przyćiągnion przed fąd iáko człowiek [*neque sicut filius hominis ut iudicetur*]. *BibRadz Iudith* 8/11; Reus, Winny/ Pozwány/ obżáłowány. Cuius relativum est actor, Nam reus est ille, Który bywa przed fąd przes powodną ftronę pociągnion. *Mącz* 354d, 505a; *RejPos* 243v; *WujNT Iac* 2/6; A którzyby téż chćieli/ izby przed fądem Ziemfkkim liczbę czyniono/ wolno im będzie do fądu Ziemfkkięgo opiekuny wedle przává o liczbę pociągnąć. *SarnStat* 585, 594, 664, 779.

»pozwać itp. (pozwany itp., pozew (a. przypozew), pozywanie (a. wzywanie)) do sądu, w sąd, przed sąd, u sądu, ku sądom, przed sądem; pozwany (pozew) od sądu; pozew w sądzie« = *ad iudicium vocare HistAl, Modrz; postulare, vocatus in iudicium Mącz; iudicare in iudiciis, ad ius citare, ad iudicium evocare, in iudicio citatus JanStat* [szyk zmienny] (83:7:5:3:1:1;3;1): *BierEz* M2v; *ZapWar* 1548 nr 2668, 1549 nr 2662, 1550 nr 2655, 2666 [2 r.], 2676; Sądow żadnih [!] nie mamy/ bowiem zlořci nie czyniemy dla ktorychbyfmy do fądu byli wezwáni *HistAl* I6; Obyczaj sądow taki by miał być. [...] Wielcy Polacy aby sądzili Mniejszą Polskę, [...] a izby się nie rozjeđdzili, aż sądow tych dokonają, [...] A ku tym sądom aby koždy przypozwał adwersarza swęgo *Diar* 92; *GroicPorz* C [3 r.]; Vrząd Grodzki ma być kożdemu gotow czynić Spráwiedliwofć/ o

ktore wyfępkę roku przekládác niema z infzemi pozwy do fądu/ ále máią być we dwu niedzyel fądzone. *UstPraw* A4; Vftáwiliemy iż gdyby człowiek świecki człowieká świeckiego pozwał w fąd duchowny o rzeczy fądowi ziemfkkiem náleżącę/ táki ma być karan winą dwiemadzielti y ofmią grzywien *UstPraw* B; Gdy kto z nálfzych poddánych pozywa drugiego z kfłięzy/ wolno pozywác o fzkody do fądu zyemfkkięgo ábo duchownęgo. *UstPraw* H4v, A2v, A3v, B [2 r.], B2v, Ev [2 r.] (19); Appellatus, Strona która bywa ruřzona/ ábo przizwána przed fąd ynfzego fędzięgo. *Mącz* 13a, 50a, 85b, 315c; ná ofłátek obaczyłby [król] vrodzáie pol/ co mogá rodzić/ á cżęgo niemogá; ktemu téż ludzkie zabawy y obyczáie/ ktorychby ábo popráwił/ ábo ie iáko fżácunkarz ftofowál/ á do fądu przyzwał. *ModrzBaz* 20v, 88v; *GórnRozm* I2v; *ActReg* 127; Aby tedy fpráwy fądowné/ pozwy v fądów/ y innę fpráwy włáfnę/ [...] ná Séymiech [*poslowie ziemscy*] mogli fnádniey odrpáwowác: [...] fkázuiey: áby [...] *SarnStat* 42; á ktemu pozwány od kogóžkolwiek bąđż do któręgóžkolwiek fądu ábo wrzędu/ winy dwie sćie grzywien przepada. *SarnStat* 77; o pozywaniu świetckich do fądu duchownęgo *SarnStat* 185; tákowi téż fáfiedzi sćieinni przez powodá ná ieden rok/ iáko y ten z którým gránice wiodá/ máią byđż przypozwáni do fądu ziemfkkięgo *SarnStat* 461, 77, 112, 113, 144, 152 (62); *GrabPospR* K2v; *SkarKaz* 312b; Bo iefli wřzytko náložylz ná fłátek/ Pewnie nędznikiem bęđżielz ná ofłátek/ Y ofłukafz fię iáko ná Neptunie/ Ták ná fortunie. Ktoremęż zwierzył fántu zuchwálego [*tj. swojego towaru*]/ [...] Y trudno ich mafz/ choć doftaniefz fądu/ Pozwác do fądu. *KlonFlis* Ev.

»prawowác się w sądzie« (I): [*soltysi, wójtowie, ławnicy, przysięgli*] między témi/ którzy fię práwuią w fądzięch ich zágaionych [*aut litigantibus in iudiciis eorum bannitis contententibus JanStat* 1019]/ fkaźni z rozmowy między sobą/ y iuz fkończonę w wielu fpráwách wydáią *SarnStat* 953.

»u sądu przegrać« (I): Gdyż owszem to lepiej przystáło, aby IchM jeśli w sprawach swych nie wápią, inym je dáć raczej obaczędy, wedle słowa bożęgo osędzić dopuřcili, [...] boby snadnie každy u tákowęgo sądu przęgráł *Diar* 87.

»u sądu, przed sądem, przy sądzie przysięć (a. przysięgać, a. przysięgę uczynić)« = *in foro iudicii iurare JanStat* [szyk zmienny] (3:1:1): *LibLeg* 6/115v; Tu mamy wiedzić/ iefli Męzczyzná przyfycę przed Sądem wczynieć ma *GroicPorz* z2v; Nowokrzczeńcy/ wżgárdziwfzy y odrzuciwfzy wykład y rozfádek kořciólá powfzechnegó/ tu fię litery trzymáią [...] twirdząc/ że fię Chrzeřćijaninowi żadnym obyczáiem/ áni v fądu/ áni v práwá przysięgác nie godzi. *WujNT* 22; *SarnStat* 616, 853.

»do sądu, przed sąd, ku sądowi przysć (a. przychodzić)« = *zostać przedstawionym sądowi do rozpatrzenia; in iudicium deducere JanStat* (2:2:1): Niepilnie IchM sprawują sądy swe, co W[K]M to sam znać raczysz, bo prze to samo wiele kauz ku sądowi WKM przychodzi. *Diar* 71; Bo fkoró fię feym fkończy/ poniewáż niezliczone mnoftwo fpraw do fądu przychodzi [*cum causae sint innumerabae iudicandae*]/ tedy ie opufzczáią á ná drugi feym odkládáią *ModrzBaz* 90v; nie ma tedy [*dobry sędzia*] cżym infzym/ ná ten cżás vmyřłu fwęgo zábawiác/ ále co z náwiętfzá pilnofcią wżgláđác w ty fpráwy/ ktore przed ięgo fąd przychodzą *Phil* L3; *SarnStat* 795, 806.

»przywieść [kogo] (a. przywodzić (się), a. wodzić) do sądu, przed sąd; wiedzion k sądu, przed sąd« = *adducere ad tribunal PolAnt, Vulg; ducere ad iudicium JanStat* [szyk zmienny] (7:5;1:1): Dictare autem actionem a Iurisconsultis dicitur, quod a Terentio dicam impingere vel dicere, Prziwieść kogo przed fąd/ Pozwác. *Mącz* 86c, 59d; Vflyzfawfzy to [*że rycerz zabija przechodniów*] krol/ kazał ono mieyfce obęgnác/ á iác onęgo rycerzá/ y przywieść przed fąd. *HistRzym* 98v; *BudNT Act* 18/12; zábijafz nas y wodziłz do fądow/ á iednák ochotnie vmieramy. *SkarŻyw* 535, 532; *ArtKanc* D11, E3v; *GórnRozm* G3v; A gdy Gállion był fłárořtą w Acháiey/ powřłáli iednomyřlnie Zydowie przeciw Páwłowi/ y przywiedli go do fądu *WujNT Act* 18/12; vftáwiamiy nářzą wládzá: áby

którzkołwiek bráčia ábo przyaciále kréwni ábo też dálfzy oboiý plći będac rozdzieleni/ y wtym rozdzieleniu byli przez trzy láta y trzy Mieściáe wmlíczeniu/ nieprzywodząc fie do łádu [*ad iudicium non provocantes JanStat* 562] [...] tedy od vpominánia fie y fobie przywálczánia części dziedziczný brátá fwégo/ [...] będa oddáleni y odftérknieni. *SarnStat* 594, 259, 264; *KlonWor* 39.

»[co] do sądu przywieść; przywiedziony, wtoczenie przed sąd = przedstawić sądowi do rozpatrzenia; *deducere in iudicium JanStat* (1;2:1): *Litis Contestatio*, iest główney rzeczy gruntowne wtoczenie przed Sąd od obudwu ftron/ przez żálobę y odpowiedź. *GroicPorz* t2v; A gdy w tákowéy fprawie która będzie przywiedżiona przed łádu/ o którýy rzeczy wyłtyzfawłzy fkárgę y odpowiedź będzie w łádzie fkazano: chcemy/ áby oná fkazń w księgi do Akt byłá wpiłána *SarnStat* 748 [*idem* 790], 620, 790.

»sądzić (się) przed sądem, sądem, w sądzie; sądzon(y) (a. osądzon(y)) przez sąd, w sądzie, u sądu, sądem, od sądu, przed sądem; sąd sádzi (a. ma (roz)sądzić, a. odsędzić będzie itp.)« [*szyk zmienny*] (2:3:1;3:3:2:2:1;13): Gdy w łádzie nie przijaciela łádzifz, tak łádz aby práwa zachowány były. *BielŻyw* 11; *ComCrac* 21v; *BibRadz* 1.*Cor* 4/3; *OrzRozm* S2v; Per iudicium enunciata res, Przez łádu ofádzona. *Mącz* 254b, 77c; *WujJud* 7; A przetoż stárodawni ludzie ták o tych łádzích powiedáli/ że y bogi nimi łádzono/ y bogowie tych łáduw vżywáli. *ModrzBaz* 91; *WujNT* 585 marg; Vstáwiamy áby pozwáni o którékólowiek obwinienia y wyftępkí w nálfzym łádzie/ byli łádzeni [*in nostro iudicio iudicentur JanStat* 630] *SarnStat* 61; łádem Duchownym ma byđż łádzona [*ad iudicium spirituale pertinet JanStat* 237] znędzáła/ która fobie stráwy zárobit nie może. *SarnStat* 214, 215, 513, 580, 596 [2 r.], 622 (21); *PowodPr* 21; *SkarKazSej* 700b.

»u sądu, przy sądzie siedzieć (a. siadać); u sądu siedzący = być (będący) członkiem kolegium sędziowskiego; *apud iudicium residere, iudicio praesidere JanStat* [*szyk zmienny*] (7:2:2): Pifárze mogą mieć podpifki dla piłánia/ A wfzákże łámi mułżá siedzieć przy łádzie y ná wypiflech z kfíág fię podpifowác. *UstPraw* C2v; żáden Pifárz y podpifek y tego łádu, v którégó siedzi, niemoże kauz żádných fprawowác. *SarnStat* 78; vftáwiamy: áby łámi Pifárze v łáduw siádáli [*iudiciis assideant JanStat* 497] / á odrpárowáli ludzie nie przez podftáwki. *SarnStat* 563, 489, 565 [2 r.], 746, 821 [2 r.], 919, 956.

»w sądzie, u sądu skaz(ow)ać; przez sąd, od sądu, w sądzie skaz(ow)an(y); sąd skáże (a. skazanie (a. skáżń) uczyni, a. ma skazác); skáżń sądu = *decernere per iudicium; in iudicium sententiam; iudicium decernet JanStat* [*szyk zmienny*] (7:1;3:1:1;11;1): Ítem kiedy kogo pozowá a on nyesthanye sand ma skazacz płaczą *LibLeg* 6/117v, 6/116v; *UstPraw* C4; Si iudices pro causa mea senserint, Iefli łádu zá mná skazánie vczyni. *Mącz* 382d; *Górndworz* O6v; *ZapKościér* 1582/27; PRzyśięgi którékázuią v łádu nálfzégó/ ták ná Séymie/ iáko króm Séymu/ máiá byđż ofdyláne do Powiátów *SarnStat* 159; A gdy w tákowéy fprawie która będzie przywiedżiona przed łádu/ [...] będzie w łádzie fkazano: chcemy/ áby oná fkazń w księgi do Akt byłá wpiłána *SarnStat* 748; A gdy Sąd *super principali* fkazń vczyni/ tedy iá ma concludowác/ áby iéy pozwány dofyc vczynił *SarnStat* 1149; A łádu wedle stárégo zwyczáiu [...] z controwerfiiéy ftron y wywodów ábo munimentów ich/ iáko będzie wedle práwá polpolitégo rozumiał/ ták powódtwo iáko y dowód fkázác wládzá ma. *SarnStat* 1175, 462, 472, 514, 525, 614 (19).

»sta(wa)ć (a. stanąć, a. (u)stawić się) przed sądem, do sądu, u sądu, w sądzie; nie stanąc (a. nie stawać) do sądu, u sądu = *iudicio stare Modrz; comparere coram a. in iudicio, parere coram iudicio JanStat* [*szyk zmienny*] (26:9:6:3:8:1): Owca gdy przed łádem ftała/ Ku dlugowi się nie znála *BierEz* M2v; *LibMal* 1543/70v; Vstáwissy przeth sądem warszewskiem vrodzona Anna Lesczyska [...] yawnye y glossnye vyznawa ze rączy za Męzsa swego dziesieyssego *ZapWar* 1549 nr 2662, 1550 nr 2676; POzwány gdyby do Sądu nieftánał/ winę Sędziemu przepada pięc grofzy y fzéłąg *GroicPorz* p4v, C, Cv [2 r.], o, ov, o2 (19); Dzierżawcy Kroleftwá/

gdyby byli pozwáni o iáką krzywde od kogo/ tedy winni przed łádem Zyemłkim ftać. *UstPraw* A; *Goski* A2v, A3v; *OrzRozm* T4v; Comparuit coram iudicio, Stánał oblicznie przed łádem. *Mącz* 278a; *ModrzBaz* 85; *KochPs* 191; *SkarŻyw* 88, 552; *ZapKościér* 1582/27, 1595/88v; *ArtKanc* D17; A Páweł rzekł: Przed stolicą Cefárlką (*marg*) łádem Cefárskim. (–) ftoię [*Ad tribunal Caesaris sto*] gdzie mam być łádzon *WujNT Act* 25/10; w których łádzích Ziemłkich ná piérwlfzym roku/ iáko záwitym ftanáć y odpowiadác pozwáni będa powinni. *SarnStat* 662 [*idem* 746]; Tęz vftáwiamy: áby dzierzawcy dóbr Stólu nálfzégó Królewłkiego iefli fásiádom ábo innym ludziom krzywde iáką vczyniá/ v łádu Ziemłkiém powinni byli ftáwác *SarnStat* 913, 416, 637, 684, 746, 756 (17).

»przed sądem, u sądu stawić = *pociągnąć do odpowiedzialności* [*szyk zmienny*] (2:1): Iefliby poborcá clo ábo targowe wybierał nád wolnołć ludzi flácheckich ábo duchowných/ tákowego Poborcę ma Pan iego ftáwić v łádu *UstPraw* E2, E2 [2 r.].

»świadectwo dać (a. czynić), świadczenie przed sądem = [*szyk zmienny*] (2:2): *UstPraw* G4; A Iefli przypowiełczony ftánałwly przálby/ iż niewiedziáł o pozwie/ á powód z przgyody nie miałby Woźnégo ku świádczeniu przed łádem [*casu quo Ministerialis Actori ad testificandum deesset JanStat* 669]; tákowy który przy/ będzie powinien przyśiádz/ iż pozew [...] nie przyłzedł do iego wiádomóści *SarnStat* 800 [*idem* 827], 614, 827.

»u sądu, przed sądem się toczyć = *in iudicium deduci JanStat* [*szyk zmienny*] (3:1): Sądzą też czáfem wedle zwyczáiu zdawná wziętego ábo wedle podobney fprawy która fye przed tym v Sądu toczyłá. *GroicPorz* a4, y3v; Przez wiele lat rozmáite fprawy toczą fię v łádu [*causae ... varii generis versantur in foro*] *ModrzBaz* 140v; *SarnStat* 748.

»do sądu, przed sąd wnieść (a. wnosić, a. przynieść); do sądu, przed sądem wniesiony (a. wnaszany) = *in iudicium producere a. deducere, ad iudicium deferre JanStat* [*szyk zmienny*] (8:2;1:1): W pozwie wcyzpliwé flowá, y czci czyiéy dotykáiącé, niemáiá bydz wnalzáné, ták przed Królem Ie⁸⁰ M. iáko y przed innym łádem. *SarnStat* 141; Iáko Viziae zá nieflufzłym zwyczáiem do łádu wniešioné fą: á ize in simplicibus iniurijs et proprij laboris nie máiá bydz dopufczoné. *SarnStat* 773; Kto lifty hámuiać do łádu wnoši, á Sędzia Ziemłki ábo Grodzki ie przijmie, winá cztérnašcie grzywien niech będzie karan *SarnStat* 775, 327, 611, 680, 713 [2 r.], 750 (12).

»u sądu zdać, zdany = *skazać (skazany) przed sądem* [*szyk zmienny*] (1:4): W Lęczycy ná rokach miał Stároftá ieden/ [...] dwu flug fwych/ kthorzy tego pilnowáli tuż przy Woźnym ftoiaćz/ áby páná ich v łádu nie zdano. *Górndworz* Q4v; Zdány v łádu ziemłkiégo y condemnowány, nie ma przypufczony bydz ku zadnému controwertowánium ábo rozpiránium ná polu *SarnStat* 465, 798 [2 r.], 799 zp.

»zezna(wa)ć (a. zeznać się, a. zezna(wa)nie czynić) przed sądem, w sądzie, u sądu; zeznanie przed sądem, w sądzie, do sądu; zeznany przed sądem = *in iudiciis recognitiones, recognitio ad iudicium, recognitio coram iudicio JanStat* [*szyk zmienny*] (4:3:1;5:1:1;5): wfzákże tho zeznánie/ gdy fye wfciága ku karánium ná gárdle/ ma być nie poniewolne/ nie mękámi wydláwione/ ále dobrowolne przed Sądem. *GroicPorz* y2; Ofławiony o iákíe zloczyńftwo/ gdy by fye przed kim zeznał ták kędy ná ftronie nie v Sądu/ [...] tákowy podáie do fyebie znák niemáły ku męce. *GroicPorz* hh4, l2v, m4; ZApifý y zeznánia dóbr w ziemi Siérádzkiéy y Lęczyckiéy przed łádem y Vrzędem zamkowym vczynioné [*resignationes honorum ... coram iudicio et officio Castrensi factae JanStat* 438] / niech będa mocné y wáżné *SarnStat* 539; á ráunny ná zeznánie ran fwych przed łádem ma wwiędzđ świádkí doftáteczne ná rány fwé *SarnStat* 616 [*idem* 912]; A iefli téz Woźny będzie miał zlobá ná widzeniu Komorniká Podkomorzégó/ y Szláchtę/ á z nimiby ono widzenie odrpárował y w łádzie zeznawał/ przeciw tákiému nie idzie tá vftáwá y winá. *SarnStat* 1161, 473, 570, 576, 761, 859 (16).

Wyrażenia: »akta sądu« (I): *Acta Sądów Królewskich* 146. *SarnStat* 1306.

»dekret, rozprawa sądu; od sądu dekret« (4:1;I): Według tedy rozprawy Sądu ziemskiego, [...] Sliachetny pan Ioachym Belaw przez plenipotenta swego [...] odesłał do prawa naszego marc. pięćdziesiąt liczby pruskiej *Zapkościer 1580/9*; (*nagl*) STAROSTA. (-) Od wszystkich sądów Dekretu ku Ekzekucji przywoździ *SarnStat* 233; A Dekretu tych wszystkich sądów mają być tak ważne/ iako nasze królewskie/ na Séymie czynione. *SarnStat* 871, 858 [2 r.], 873.

»sąd dworski, dworu« (I:I): Także gdy będziemy w ziemiach Wielkiej Polki/ tylko z tychże ziem szlacheckich do sądu Dworu naszego ma być pozywana [citari, ad iudicium Curiae nostrae debent] *JanStat* 542]. *SarnStat* 144, 859.

»egzekucja od sądu, sądu« (7:2): EXEKUCIA Od sądów Królewskich Séymowych za odesłaniem do Grodu iako idzie, siła znajdź w księgach pierwszych wyszję. *SarnStat* 542, 161, 480, 542 [2 r.], 543 [2 r.], 1308; potem stąd który roku P. 1563. czyniony iest/ którym się ekzekucja sądów duchownych/ [...] zhamowała: wnetze heretycy kościoły wydzierać/ [...] poczeli. *SkarKazSej* 700b.

»ekspurgacja [= usprawiedliwienie się] u sądu« (I): Ziemskie prawo Księgi dziesiąte o Expurgacji w sądu. *SarnStat* 793 *zp*.

»gaj(o)ny (a. zagajony) [= zgodny z prawem, legalny] sąd« = *iudicium bannitum JanStat* [szyk 5:4] (9): [Pies] Pozwał ią [owcę] w sąd zagajony/ O jeden chleb pożyczony. *BierEz* M2v; Przed gajnym Sądem/ przyjaciel najbliższy/ [...] człowiek zámordowanego/ [...] będzie żądał naprzód/ aby mu fluga z Vrządu był przydan/ ku przywołaniu Mężoboyce *GroicPorz* n, mv [2 r.], o, v; *SarnStat* 953 [2 r.]; Przeprosza kát [...] Strácańcá nieboraká: Przepuść mi dla Bogá Tu przed sądem gajonym/ niż wynidziem z progá *KlonWor* 40; [gajny szand bannitum iudicium *ReuchlinBartBydg* 6].

»jursdykcja sądu« (I): HETMAN ma moc sądzić y exequować przestępcę, [...] Bo ma ius iurisdyccią na ten czas w mocy Królewską, Stárością, y sądu ziemskiego *SarnStat* 439.

»przez sąd karan« (5): Ktoby z bronią przyłzedł do sądu/ takowy przez sąd ma być karan winą 14. grzywien *UstPraw* B4v; A kto inaczey czyni/ winą czternaścia grzywien przez sąd niech będzie karan [per iudicium puniatur *JanStat* 511] *SarnStat* 495 [idem (2)] 782, 932, 1199.

»porządek sądów« (14): Napifalem [!] krotko ten Porządek Sądów Miejskich/ tym zwłaszcza którzy sę Lacińskim językiem niewiele bawią/ albo innego krom swego przyrodzonego Polkiego nieumieją. *GroicPorz* A3v; Bo wykładać prawa/ i pifować porządku Sądów/ y wypuścić to na Swiat/ iest wielka rzecz á ważna/ y iest sę na co rozmylić *GroicPorz* B4v, kt, A4, B4, C3, a (11); Nim o Tribunale Státuty sę poczną, tedyby tu przyłzło áktykować *Ordinatio nem novorum Iudiciorum in Conventu Generali Petricouien(s) Anno 1563. factam et laudatam*: gdyż forma novorum Iudiciorum wielce służy ku obiańszeniu porządku sądów Tribunału. *SarnStat* 849, 863, 1204.

»sąd pospolity [= powszechny, dotyczący wszystkich]« (3): *BibRadz* I 43v *zp*; Revellere vincula iudiciorum, Związki sądowe rozzerwać/ to iest pokázić/ sputożic zachowanie sądów a praw pospolitych. *Mącz* [497]a; *GrabPospR* K2v.

»roki [= rozprawy] sądów« (2): Które krzynie y księgi niech bywają otworzone na Roczech sądów Ziemskich [in terminis Iudiciorum terrestrium *JanStat* 436] *SarnStat* 538 [idem] 938.

»sąd siedzący [= obradujący]« (3): Chcemy/ aby każdy powód/ gdy zda pozwanego w kontumacji/ zapłacił tylko dwa gróflza: z których jeden niech będzie Pifarzowi/ á drugi grófl sądowi siedzącemu. *SarnStat* 819; Sąd tamże siedzący [Iudicium ibi sedens *JanStat* 518] z Vrządu swego temu prozającemu Prokuratorá godnego powinien náznaczyć. *SarnStat* 912 [idem] 569.

»sprawa sądu, przed sądem, w sądzie, na sądzie, (będzie) u sądu« = *res iudicii PolAnt, ModrzBaz, JanStat; defensio in iudicio Mącz; causa in iudicium JanStat* [szyk 15:5] (10:4:2:2:2): Pofta-

noviono a vchwaliono iest iz Commiffarze niemają w sprawach sądu swoiego odstempowacz statutu polpolitego okolo granicz wykupna ymienia abo działu opifanego. *ComCrac* 17v; *RejKup* z7; *GroicPorz* f2v, i4v, l2, mv, nn3, nn3v [2 r.]; *BibRadz* 2.Par 19/6; Práva Egipskich ludzi takie były/ zwłaszcza za krolá Bábáriufzá gdy dwa mieli sprawę przed sądem/ ná sfilku iá dawali Sędziemu *BielKron* 9; Qua de re nunc litigatis inter vos, Co macie za sprawę ná sądzie między sobą/ albo też ocz sę wádzicie. *Mącz* 195c, 80b; Bo może to być/ że o to sprawá v sądu niebędzie áz w rok. *ModrzBaz* 98v; Vor gericht zu thun haben. Przed sądem mieć sprawę. Sądzić się. Agere caussam. Agere lege. *Calag* 548b; IZ w sądziach Niemieckich wiele spraw Szlacheckich miéwa: gdy sę takowe srawy przytoczą: tedy ie z Rádami/ które przy nas będą/ odprawować y sądzić będziemy. *SarnStat* 325, 319, 628, 748, 858.

»stolica, stolec sądu« = *tribunal iudicii JanStat* (6:1): IZ Pan Bog w swej mocy Wálfę Królewską zacność/ ná sfilicy włafney Królewskiej/ ná sfilolcu sądu á obrony/ [...] poładzić raczył/ Pána Bogá s tego chwalemy. *LeszczRzecz* A2; GDyż stolice sądów [Cum Iudiciorum tribunalia *JanStat* 511] ku czynieniu y rozeznaniu srawiedliwości práwicy [tj. Bogu] naywłafniéy z przeżrzenia Bożego są zachowałé/ á nam [...] wżyczone: [...] przeto my [...] wstawiamy: aby [...] *SarnStat* 495 [idem 782, 931], 782, 887, 931; Krol który siedzi ná stolicy sądu/ rozpráza wżytko złe weyrzeniem swoim [qui sedet in solio iudicii *Vulg Prov* 20/8]. *SkarKazSej* 659b [przekład tego samego tekstu] 672b.

»sąd świecki« = *iudicium seculare, ius seculare JanStat* [szyk 11:3] (14): A wżytki yne rzeczy ma sąd swietliki sądzić i duchowni mająli czo swietzkimi czynić abo zych poddanemi, mają sobie zniemi swietlkiem prawem czynić. *ComCrac* 21v, 19v, 21; *RejPos* 130v; *WujNT* 738; wstawiamy: aby Preláci duchowni od takowych sradów srawiedliwości hamujących przestáli/ á zwłaszcza w srawách o rzeczy do sądu swietkiego przynależących. *SarnStat* 113 [idem 774, 936]; REfferendarze náłzy [tj. królewscy] tylko karg á nie sądów/ wedle Státutów Królestwa/ pilnować będą: ani sę nápotym w sądy swietkie miéżać będą mogli/ tylko przy bytności náłżey/ gdy sámi przy vznaniu sraw oblicznie będziemy. *SarnStat* 324, 562 [2 r.], 774, 936, 1087; *PowodPr* 21; *SkarKazSej* 699b.

»trybunał sądu« (I): ku káżeniu niektórych Stároftów złych zwyczajów/ iz opuściwly mieyfcá zwykłe ná Stároftwie/ w których sądy zwykly sę były odprawować/ drugdy ná mieyfcách wrzędowi ich nieprzystoynych Trybunał sądów swych [Tribunalia Iudiciorum suorum *JanStat* 431] stánowią. [...] káżujemy y poftánawiamy/ aby [...] *SarnStat* 528.

»wyłożony sąd« = *sąd odbywający rozprawy w ustalonych terminach* [szyk 9:1] (10): W Miejskim Práwie są rozne sądy/ iesth inny Sąd wielki Burgráblki/ inny wyłożony/ inny potoczny albo potrzebny. *GroicPorz* i; kthore [sprawy okolo imienia stojącego] tylko przed gajnym wyłożonym Sądem mają być srawowane/ ná zwyklym á wżytkim wiadomym/ nie pokátnym mieyfcu. *GroicPorz* mv, k4v, l2 [2 r.], mv [2 r.], nn3 [2 r.], nn3v.

»sąd wyższego prawa« (2): [za mych mlodych lat apelowano] Od sądów które kłáda Szlacheckim Niemieckim obyczajem gáiąc práwá, do sądu wyszjęgo práwá *SarnStat* 1279, 651.

»sąd zamkowy« = *iudicium castrense JanStat* (14): A o winy sąd zamkowy nie będzie sądził/ ále sędzia zamkowy odeszle srony do sądu ziemskiego. *SarnStat* 513; Chcemy y káżujemy: aby kauzy o zbiegłé kmiećie w sądzie zamkowym przez stárofté były odprawowane *SarnStat* 661, 506, 539, 661, 664 [3 r.], 686 (14).

»zasiedzenie sądu« = *lawa przysięgłych* (I): Opifawly wedle praw perfony sądowé, w drugim rozdziale opifané są ławice, albo zásiędzenia sądów, które złożone są z onychże perfón *SarnStat* 749.

Zestawienia: »(burgrabski) wielki sąd« = *odbywający się trzy razy w roku sąd, któremu przewodniczył burgrabia* [szyk 8:2] (10): tak ten Sąd wielki/ iako y inne sądy/ schyliwly sę wżytcy za Stolem/ pozeptem gáią/ iz żaden tego niełży. *GroicPorz* i2v; (*nagl*) Powážność wielkiego Sądu. (-) Powážność tego Sądu taka iesth/ iz

na nim ftronie poważney/ żadna odwołóká/ żadnym obyczaiem nie-
bywa daná *GroicPorz* i4v, i [2 r.], i4v, l [2 r.], nn2v, nn3 [2 r.].

»sąd duchowny, kościelny, Kościoła« = *sąd złożony z duchownych, rozpatrujący sprawy związane z wiarą i jej przestrzeganiem oraz sprawy duchownych; iudicium a. ius spirituale JanStat* [szyk 50:10] (55:4:1): Iełcze ty rzeczy do sądu duchownego przilluffayá, Czary, gofla, czynffe Kościelne wieczne y doczesne. *ComCrac* 20, 19v [2 r.], 20, 20v [5 r.], 21 [3 r.], 21v [2 r.]; *ZapWar* 1545 nr 2646 [3 r.]; Gdyby kto z náfzych stárostfów omiełfzkiwał exekwować ná tym co fię dał kląc rok y Izełf niezydel: tedy táki Stárostfá przez sąd duchowny może być záklęt. *UstPraw* A4; Sędzya ktoryby w duchownym sądze niechciał czynić sáfrawiedliwofci/ á był o to trzy kroć pozwan/ táki vrząd tráci. *UstPraw* C3, A4, B [3 r.], C3, E2, H2v, H4v; ále widzifzli ty to iż Sąd Duchowny/ nietylko wedle Státutu Polfkiego/ ále y wedle Zákonu náfzego znošny ludzom iel/ gdy on nie wykroczy z fwego kryfu. *OrzRozm* I, H4 [3 r.]; Iełfi nie nowa [wiara wasza]: vkaźcie mi/ kto ták przed Lutrem trzymał/ okrom Heretykow bezbožnych/ sądem Kościelnym sáfrawiedliwie potępionych. *WujJud* 2v; [Luter, Hus, Zwingliusz, Kalwin] sądem Kościoła Powfzechnego/ iáwnie á sáfrawiedliwie zá Heretyki fą ofádeni y potępieni. *WujJud* 7; Świętobliwy záprawdę iel on obyczay sądu duchownego [iudicii ecclesiastici] okolo przesłuchánia šwiádkow. *ModrzBaz* 85v; vwáfz v siebie/ eny czytelniku iákoby [...] Cefarze wfzyfcy Chrešciánfcy/ cierpieć y tego [odejścia od stolicy Piotrowej] dopušić mogli? gdy Papieżowie/ [...] do siebie wfzytkiego šwiáta duchowne sądy y áppellácy obracáli *SkarJedn* 149; *Niem-Obr* 172; *ArtKanc* D11, E3v; pozwál flugá Xiędzá iednego/ že mu mytá záfluzonego nie záplácił, [...] Sędzia odefláł do sądu duchownego. *GórnRozm* G3, L; żaden šwietcki šwietckiego o rzecz fczérze šwietcká do sądu Duchownego niech nie šmie pozywác. *SarnStat* 113, 112, 113, 185, 212, 213 (19); *PowodPr* 23; Naprzod w tym kroleštwie/ iel fzkodliwe y iedney odrobiny sáfrawiedliwofci w fobie nie máiące/ ono práwo/ ktore iurysdicyá duchowná košciola Božego pfuie: gdy sądom duchownym żadney eksekucyey šwieckiej/ ręce krolewfkicy czynić zákázuie. *SkarKazSej* 700a; Grzechy fię też rofkwitnęły one/ ktore fię sądem duchownym karáły: cudzołóstwá/ kážirodztwá/ lichwy/ czáry/ y inne ktore wedle praw stárych y šwiętych duchowny sąd karał *SkarKazSej* 700b, 679b, 700a, 700b [3 r.], 703b [2 r.].

»sąd grodzki« = *sąd powołany do sądenia szlachty nieosiadłej i spraw gardłowych (podpalenie, napad na dom szlacheckie, rabunek i gwałt), sprawowany przez starostę grodowego; iudicium castrense JanStat* [szyk 86:16] (102): *ComCrac* 17v, 18v, 21; pisarzewo procuratorow voznych thak w sandziech ziemskich iako Groczkich prošá abi bili iurati abo przisiezni *ZapWar* 1545 nr 2646, 1548 nr 2668, 1549 nr 2657, 1550 nr 2655, 2666; á o šzkodę sąd Grodzki ma odefláć do zyełkkiego. *UstPraw* F, A2v, F [2 r.], H3v; *OrzRozm* Tv; *WierKróc* B3; za máły więc czás sądy Grodzkie wákuiá? *Górn-Rozm* I4; MĄyeštát Królewki Dekretem fwym/ [...] rofkázác y zábrónić raczył: áby żaden pozwu niewczciwego [...] áni przed Máiefstátem Królá Ie⁸⁰ M. áni przed káždy sąd Ziemłki álbo Grodzki wnošić/ [...] nie šmiał *SarnStat* 141; Iełfi komu będzie potrzebá Wožného stáwić z iedney do drugiey ziemie/ á nie będzie go mógl wywiędzć tedy ma przywiędzć do sądu Grodzkiego tego powiátu/ gdzie iel Wožnym *SarnStat* 575; A sáfrawy sądów Grodzkich y *Querelle* w Mákowie/ tám gdzie zdawná sądzone bywáły/ y teraz sądzone byđ máią. *SarnStat* 748, 60, 78, 141, 148, 150 (86).

»sąd kapturowy« = *sąd nadzwyczajny wylaniany w województwach przez konfederację szlachecką w okresie bezkrólestwa* (4): sáfrawę páná Káfprá Kłódzkińskiego Stárosty Olkinickiego/ z Rzepkowlkim/ z tego sądu Kápturowego do naležného [!] práwá/ iáko y té wysłzý pomienioné *in toto* odflýamy *SarnStat* 876, 875, 876 [2 r.].

»sąd koronny« = *najwyższy sąd apelacyjny dla spraw prawa ziemskiego* (2): od wfzytkich sądów koronnych, na koniec też i od samej osoby KIM w niektorych causach jest na sjem apelacyja. *DiarDop* 113; *SarnStat* 869.

»sąd lawniczy« = *sąd zwoływany (gajony), złożony z wójta i lawników, rozpatrujący sprawy kryminalne i poważniejsze sprawy cywilne* [szyk 1:1] (2): Spofob powołánia Męžeboyce [!] wedle záchowánia Sądu Lawniczego Krák(owskiego) *GroicPorz* nn4, k2v.

»sąd miejski« = *sąd działający w miastach lokowanych na prawie niemieckim, składający się z sądu radzieckiego (złożonego z rajców i zajmującego się sprawami drobniejszymi) oraz lawniczego (zajmującego się sprawami kryminalnymi); iudicium civile JanStat* [szyk 23:2] (25): *ComCrac* 21; tu tylko tá ielšh intencya moiá/ ábym krotko wypifał o Perfonách Mieyfkemu Sądowi przynależácych/ poczáwlyz od nawyflzley aż do naniflzley. *GroicPorz* h2v; A thák tey Ceremoniey Sądu Mieyfkiego żaden niema być przeciwny. *GroicPorz* i4, kt, A3v, A4, B4, C (17); *OrzRozm* Tv; v sądów ziemfkich ná poły po Lacinie/ á v sądów mieyfkich ná poły po Niemiecku mowiá. *BudBib* b4v; Przez Moyžefzow zákon doczešny rozumiem wfzytkie inne vřtáwy/ [...] ták/ okolo nabožeštvá/ iáko y okolo sądów mieyfkich: tákze y okolo obyczáiw *CzechRozm* 87v; SKázuiemy/ áby [...] we wfzytkich miáštách y miášteczkách náfzych Królewfkich/ Pánów Duchownych y Šwietckich/ nie sąd mieyfkci ále ziemłki y Polłki był chowan/ y záfádzan. *SarnStat* 617 [idem 655], 503, 655, 1041 marg.

»sąd na(j)wyższy (niemiecki zamku krakowskiego), nawyžszego prawa« = *wyższa instancja sądownicza dla miast rządzących się prawem niemieckim; iudicium supremum JanStat* [szyk 3:1] (3:1): Do którego Sądu Naiwysłžego Niemieckiego Zamku náfžego Krákowlkiego: [...] będzie wolno im od wfzytkich Sędzi/ Wóytów/ Soltyfów [...] wfzytkim/ którzy fię práwuiá/ áppellowác *SarnStat* 955; A iżby przerzeczony Wóyt náfz/ y šiedm Láwników rzeczonego sądu náfžego nawysłžego tym mocniey y pilniey sądowi przerzeczonému naiwysłžemu y w wydawánii fkazánia przypilnowáli/ y oné odpráwowáli: tedy [...] oné z láłki náfžey ofobliwéy wymuiemy od wfzytkich podatków/ Poborów/ y kontribucy *SarnStat* 956, 953.

»sąd niemiecki, prawa niemieckiego« = *sąd sądzący według prawa niemieckiego; iudicium Theutonicum JanStat* (4:2): Iełfzce wieczé lupiełtwá/ są w Niemieckim Práwie. Wnet fię lałká podeprzeł/ fiędziefzli ná láwie. (marg) Sądy Niemieckie. (–) *BielSat* Ev [idem] *BielRozm* 33 marg; chcemy/ iż ielšh kto w sądzie práwá Niemieckiego [in iudicio iuris Theutonici JanStat 515]/ álbo którego-kolwiek inného przeciwo komu pocnie fwá rzecz/ á pozwány zášić przeciwkóz iemu támze zálobę vczyni/ tedy powodowa ftroná v támtegóz sądu o podobná rzecz álbo też inákřzá/ nie będzie móglá byđ támtymze práwem pátrzoná *SarnStat* 565 [idem 771], 319, 325, 771.

»sąd polski« = *sąd sądzący według prawa polskiego; iudicium Polonicum Modrz, JanStat* (4): Dozwáláią [w sądach duchownych] sáfrecznikowi mowić co mu fię zda/ y o šámych perfonách šwiádkow/ y o sáfrawie. Sądy Polłkie/ ile wiem/ niemáią tákich prob. *ModrzBaz* 86; A iż zwyczaj ielšh w sądzie Polłkim: iż Sędzia/ od kogo bywa rułžení/ [...] nie piérwéy będzie powinien fkazánia fwégo oczyšić/ áž mu przed tym przez ftronę trzy grzywny álbo fłkory kunie będą náznáczoné *SarnStat* 795, 617, 655.

»potoczny, potrzebny sąd« [w tym: *potoczny albo potrzebny* (3)] = *sąd, którego rozprawę zwoływano na życzenie stron dla pilnych spraw niespornych (np. majątkowych lub dotyczących spisania testamentu)* [szyk 7:4] (8:3): (nagf) O Potocznym Sądzie. (–) POToczny Sąd/ álbo iáko zowá Potrzebny/ ielšh then/ ktory okrom wložonych pewnych dni/ ná żądánie czyie o Imienie ruchome bywa *GroicPorz* m; A ku tákiemu Potocznemu Sądowi/ dofyć ielšh dwá álbo trzy Przyfyełnikow z Woytem/ ielšh ich ná ten czás niemože być więcey. *GroicPorz* mv, i, l2, mv, nn3v [2 r.].

»sąd prawa majdeburskiego« = *sąd sądzący według prawa magdeburskiego* (1): Porzádek Sądow y Spraw Mieyfkich/ Práwá Máýdeburfkiego. *GroicPorz* kt.

»sąd sejmowy, walny« = *sąd składający się z króla i senatorów, zajmujący się rozpatrywaniem spraw odesłanych z trybunału (sądu ostatniej instancji)* [szyk 8:3] (10:1): bo wnet ukazują nam

wielkie uciski ludzkie przez wielkie krzywdy, które mają tak od panów jako i od siebie równych, które powiedają, że prze to cierpią, iż sprawiedliwości przez sąd WKM sejmowy mieć nie mogą. *DiarDop* 106; a w tych Seymowych náleznych dziśieyfzych Sądziech żadney náleznie niemam/ aby kto kiedy mógł przez nie ku swemu przysięć *OrzRozm* T4, S2v, T2v; Dármoć iye kochamy w tych Seymowych Sądziech/ z których nic nie odnośmy iedno Limitacyą/ a próżne worki: to iest/ nędzę z niewolą do domu. *OrzQuin* B4; *ActReg* 44; y aby żaden ná Pofelstwo nie był obieran/ który rzecz y spráwę fádowną/ któraby ná Séymie miała bydź spráwówaná/ miał. Abowiém przez to y fády Séymowé [*iudicia Conventionalia JanStat* 117] bywáią zátrudnione/ y spráwy Pofelckie częstokroć bywáią opufczone: gdy oboiáy spráwie dofyć vczynić nie mogą. *SarnStat* 42; Ale gdzie będziemy z Dworem nálezym/ álbo gdzie będzie fád nález wálny [*in iudicio nostro generali existente JanStat* 522]: będzie mógł Woźny zá rofkazániem nálezym/ [...] pozwác w gofpodzie/ álbo ná rynku *SarnStat* 574, 139, 542, 859.

»sąd trybunalski, trybunału« = *sąd ostatniej instancji* [*szyk* 17:4] (19:2): EXEKVTIA która bywała á *Colloquiorum* od Więcowego fądu, tá iuz vftála: Ale poczęści fie iéy trzymáią przy Trybunálkim fádzie. *SarnStat* 543; O Kocách, Perefudách y winách v fądu główného Trybunału Lubellkiego, Woiewódtztw Kiiowlkiego, Brácláwkiego, Wołynkiego. *SarnStat* 860; tedy ci máią otfác ná fádziech Tribunálkich/ których wiefzfa część fzláchty ná Séymiku obierze/ y onym instruktáją podpifze y podpiecztuie/ co Tribunał rozfádzić ma Koronny. *SarnStat* 868, 139, 150, 416, 418, 543 (21).

»sąd wiecowy, główny« = *trybunał koronny rozpatrujący raz w roku w najwyższej instancji sprawy sądowe, na którym zasiadał król z radą panów, prałatów i urzędników ziemskich; iudicium colloquiale a. colloquiorum generalium JanStat* [*szyk* 14:3] (11:6): y niemogę inák rzecz/ iedno że spráwiedliwie wedle tego iáko Prokurator moy powiedał/ który nie to z czym byłá Caufa/ od Sądu Ziemskiego y Wiecowego przed Krolá przyfzła: ále to co byłá ftroná fobie v Sądu Ziemskiego vpuszcila/ ftronie nárażał *OrzRozm* T4v, S4, Tv; A zá onym przypożem ná Wiécach/ będzie powinien fád wiecowy vczynić *scrutinium*. *SarnStat* 148; A iefli fie przyda temu/ który Rok zwłóczy/ w chorobie dłuży trwác: tedy czwarty raz odłożyć będzie mógł/ iáko to o zwłókách w fádzie Więcowym [*de prolongationibus Colloquii generalis JanStat* 481] iest wyrażono. *SarnStat* 769; STanom Wielkiego Księztwa Litewkiego/ zá potrzebá ich ná tym Séymie/ wydálifmy Tribunał/ to iest porządek fádów nowych głównych/ ku fázdeniu Appellácii *SarnStat* 863; á Rok wżelákim pozem zawity ma bydź Kłádan przed czáfem ná fády główné/ wysfzý náznáczoné/ ták záocznie/ iáko oczywifcie zá fześć niedziel. *SarnStat* 873, 240, 543 [2 r.], 611, 748, 855 (14).

»wielkie sądy« = *sąd przysięgłych w starożytnych Atenach, heliaja* (1): Heliæa, Maxime erat Athenis iudicium, cuius iudices heliastæ [...] dicebantur – Wielkie, fádi. *Calep* 475a.

»sąd wieski [= wiejski]« = *sąd powołany do sprawowania jurysdykcji cywilnej i wojskowej na wsi* (1): a testament którybi vczynił przed nami abo tez przed ktoremkolwiek ynfzem pravem abo fádem fwietlkiem, Grodkiem, Ziemkiem, Vielkiem, voitowlkiem, mieikiem y prziiifzniki, takovy niema nicz kv duchownemv fádvnáliecz *ComCrac* 21.

»sąd ziemski« = *sąd powołany do sądenia szlachty osiadłej we wszystkich sprawach, z wyjątkiem gardłowych (podpalenie, napad na dom szlachcica, rabunek i gwałt); składał się z sędziego, podsędka, pisarza i komorników; iudicium terrestre JanStat* [*szyk* 199:15] (214): [*Prokurator chociażby*] procuratią czynil w szadziech będzie winien przedfię tę prziiifęge vczynicz i autentickiego fádvná prziiiflegi swey miecz, zaktorem będziemv viara w fádzie dawána. *ComCrac* 19, 17v, 18v, 21; *ZapWar* 1545 nr 2646, 1548 nr 2668, 2669, 1549 nr 2657, 1550 nr 2655; A kthoryby Celnik brał [*cto od soli i innych rzeczy od szlachty*] ták otfádły iáko nieofládły/ tákí winien przed fádem Zyemkkiem zwycięzon/ tedy do Grodu ku ekzekucyey ma być pozwan. *UstPraw* E; O kmieciá zbieg-

lego pozycwác do fądu ziemskiego *UstPraw* F2, A [2 r.], A2v, B [2 r.], B2v, D4v (26); *OrzRozm* S4, Tv, T4v [2 r.]; *GórnDworz* O6v; *BielSat* E marg; *BudBib* b4v; *ZapKóscier* 1580/9; *BielRozm* 32 marg; *ActReg* 18; który lift Podkomorzého przez powodá przyniesiony fád ziemski do ksiąg ziemskich ma wwiész ná wieczną pámięć. *SarnStat* 459; Po fkończeniu fypánia gránic, Podkomorzy ma wydác do fądu ziemskiego ná liście otworzyftym wftytek ón ákt sypánia, y fkończenia onych gránic. *SarnStat* 468; W MAZOW-SZV nie tylko ná gránicach Kommiffárkich od Królestwá, ále y ná dziedzicznych, ftdrców y świádków pilno vzywáią: Bo tám fád ziemski ná wifá wyfála nim powód przykázé *SarnStat* 470; żeby fie wcále ná iednym mieyfcu rzecz náfázla, tedy nierozdzieláiąc, póki fie Stárościa iurifdicia extenduie, á póki ziemskiego fądu wládzá, tám poftópu znaydziefz. *SarnStat* 513; POCZYNA fie Procefs práwny Stárości, *Brachij Regalis*, kédy fie kończy Procefs [= *przepisy dotyczące*] fądu Ziemskiego *SarnStat* 544, *5v, 45, 60, 72, 78 (168); *PowodPr* 23; [*Diar* 1566 41].

Szeregi: »sąd albo (i) grod [= *sąd ziemskiego prawa polskiego*]« (3): A od tákowey spráwy nie ma fád álbo Gród prziyimowác rużenia álbo áppelláciiéy *SarnStat* 391 [*idem*] 402, 1301.

»sąd lub ławica« (1): A ták niech tych Sędziów o których mówimy będzie dziewięć. Trzey z duchowne⁹⁰ ftanu/ trzey z ślácheckiego/ á trzey z mieyfkiego: od ktorey liczby/ niechby ie fádem lub ławicá [*iudicium vel collegium*] dziewiáci ofob zwano. *ModrzBaz* 92v.

»sąd(y) a(l)bo (i) pisarstwa (a. pisarz)« = *iudicium vel notarius JanStat* (9): Káždy vrząd ma fwe spráwy: y nie máią dáléy dzierzeć Sędziowie Ziemscy y Pifárzowie Ziemscy, Grodzkich fádów álbo pifárstw wespólek z ziemskimi. *SarnStat* 78 [*idem* 487, 489, 558, 562, 564, 821]; A to wftytko iáko rużenié y náznáczenié Roku fufznie w Aktá Sądowné przez fád y Pifárzá [*per Iudicium et Notarium JanStat* 651] máią bydź wpifáné *SarnStat* 808 [*idem* 811], 487, 489, 558, 562, 564, 811, 821.

»sąd albo powiat [= *instytucja sądu ziemskiego lub grodzkiego*]« (2): they tho Iagnyescze bendzie yá [*Annę*] volna [!] pozwacz do ktorego prawa bedzie cheziala albo do grodzkiego albo do ziemskiego do ktorego kolwiek sandu albo poviathu w korwnie Polskiej *ZapWar* 1549 nr 2662 [*idem*] 1550 nr 2676.

»(ani) prawo, (i, a, a(l)bo, ani) sąd; prawo to jest sąd« = *lex ac iudicium Modrz* [*szyk* 13:9] (21;1): *ComCrac* 21; *ZapWar* 1548 nr 2669; O nędznefz náfze práwá/ nędznefz náfze fády/ Wifzedy cnotá fciśniona/ wfzedy zá nią błedy. *RejWiz* 102; Gdzye teraz óná ftdczność? gdzye fády? gdzye práwá? *KochZuz* A2v; *BibRadz* I 43v zp; *KochZg* A2; *Mqcz* 1b, [176]c, [497]a; Iáko tedy tám ná ten czás wielka odmianá Cefárftwá byłá: ták tez y teraz znáczna w rzeczách odmianá przydzie/ nowe Práwá y Sądy będą poftánowione. *LeovPrzep* Cv; *RejZwierc* 64, 70v; Ten obowázek nie bywa spráwion mocá cielefna/ áni želázem (co náleży ná Práwá y ná Sądy) ále wftydem wftytkim zádanym *ModrzBaz* 23v, 63v [2 r.], 89; *Calag* 232b; *WujNT* 22; A iefli o ieden zły vczynion/ ten który vczynił záplácić będzie powinien. *SarnStat* 672. [*Ponadto w połączeniu szeregowych 2 r.*]

»sąd albo (i) sędzia« (2): *Diar* 80; y tákimze fpofobem fádowi álbo Sędziému [*iudicio seu Iudici JanStat* 618] przerzeczoná winę/ w którego fádzie to iest vczyniono/ ten który vczynił záplácić będzie powinien. *SarnStat* 672. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»sprawiedliwość i sąd« (1): [*provincia instancka*] tym czáfem vzywác ma práwá Máydeburkiego/ álbo Sálskiego: y ná ten kfztałt porządek spráwiedliwifci y fádów fwych odrpáwowác/ iáko ziemie Prufkie. *SarnStat* 1204.

»sąd i (a(l)bo) trybunał« [*szyk* 2:1] (3): A ci obráni Sędziowie do drugich tylko fádów trwác máią. A infzy ná ich mieyfce do tego

fądu albo Tribunału głównego obierani bydź máią *SarnStat* 867, 1184; Maćie iednego páná y krolá/ iedny práwá y wolności/ iedny fady y trybunały/ iedny feymy koronne/ iednę fpolną mátkę/ oyczynę miłą *SkarKazSej* 672b. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»(ani) sąd i (a(l)bo, ani) urząd« = *iudicium vel officium JanStat* [szyk 38:3] (41): Aby tym prędlza odrpáwá fpráwiedliwóści fzlá/ żaden Sąd áni vrząd nie ma dopuścić áppellácyey áni rużenia ab accessorio/ chybá izby tákowe byto ktoreby nioflo żyfk [!] álbo ftrátę. *UstPraw* K2, Kv; A to iest żywot práwie błogofławiony/ ktory fie nigdy ni ocz nie záfráuíe/ bo fie iuz táki nie boi áni fądu/ áni żadnego vrzędu *RejZwierc* 13, 191v *marg*, Bbb2v; Nie ma tez bydz zaden na insze sollenitates Iuramentow zaciągán V zadnego sadu albo Vrzędu iedno iako religia niesie ad Sacrosancta Chri(sti) Ewangelia *ActReg* 17, 41; A gdzie będzie przewycięzon/ Celnik ten/ w którymkolwiek fądzie w Koronie/ ták w Ziemkim/ iáko y w Grodzkim/ y iáko y w vrzędzie/ ma wrócić cło ftronie/ z winą dwu fet grzywien *SarnStat* 402; KIedy fie przytráfi/ iz który Sędzia álbo vrzędnik Ziemki y Grodzki ma Akcyą swoię v fądu/ álbo vrzędu fwęgo z którąkolwiek ofobą: wolno mu to ma bydź záładzić ku iey rozfádku ofobę fzláchecką w onęy ziemi ośiádlą *SarnStat* 559, 77, 391 [4 r.], 401, 402 [2 r.], 404 (34). [*Ponadto w połączeniach szeregowych 7 r.*]

W przen (I): Fora litibus omnia fervent, Methaphoricós, Wziťki fady kipią/ to yeft/ wielkie fpráwy fą ná fądziech/ czyzba wielka przí fądziech. *Mqcz* 120d.

Przen (I):

Wyrażenie: »pozew do sądu« (I): Czúiac do siebie Narew śliczną gładkość/ Czúiac tez w bráćiey śiłę y tez wártkość/ Chóciáá być rowna w rodzáiu w vrodzie/ Wándálłkiey wodzie. (*marg*) Wándá Bogini álbo Nymfá Wiślna (-). Páui [!] ślicznością y domem chwalebna/ Niechcąc być táńza niż pánná fluzebna/ Wzywála Narew chcąc iá wywieść z błádu/ Pozwem do fądu. *KlonFlis* G4.

a. O trybunale Bozym (75): *OpecŻyw* [192]; (*did*) Kryftus każe Czartowi Regeftra czífcz Mnichowe (-) Nu/ Czczí rychley Pane Czarcze Co tu tam maś natey fkarzde lz widze rychley lkazanie Boć tez yuz Czas y Sąd wftanie *RejKup* cc3v, v8, x8, y5v, y7v, ee5, ee6; ktory [Chrystus] nietylko ma y rzádzi Kroleřthwo fpráwiedliwie/ ále tez przed frogim Sądem oycá fwego/ wfzyťki wierne y wybráne fwoie owietzki vfpráwiedliwia *KrowObr* 180v; *Leop Job* 19/29; kto praw/ pánie/ Przed frogim fądem twym zořtánie? *KochPs* 194, 3, 10, 21; *LatHar* 211; *SkarKaz* 3a.

W porównaniu (I): káždy [w sądzie] fobie powážnie/ vtóciwie/ á fátęcznie poczyna/ nie ináčey iáko przed Sądem Bozym *GroicPorz* i4.

W charakterystycznych połączeniach: sąd doskonały, okrutny, sprawiedliwy (4), srogi (4), straszliwy (6).

Frazy: »sąd skaże (a. skazał); z sądu skazanie« (2;I): (*did*) Xiáze o Decret profy. (-) Mozes mnie ty wfytko ganicz Ia tez czębie niemam zanicz Namem fię/ Natwem nieřtanie Aż weyde s Sądu lkazanie *RejKup* aa6v; (*did*) Kryftus każe Kupcowi ličbe czinić (-) Milć nie yeft tu miełcze tego Aby yeden lzí drugiego Bo baczćeze tak tego yfczy Tu fie żadny neoczífczj Ale yako go Sąd fkaże Táko go potem vrząd karze *RejKup* cc8v, Aav.

»zasiał sąd« (2): Widziałem tez á ono ftołice pořtáwione fą/ á Stárodawny fiadł ná nich [...]. Rzeká ognířta wychodzilá od niego/ [...] Y záfiadł fąd [iudicium sedit] á kfięgi otworzone fą. *BibRadz Dan* 7/10; *BudBib Dan* 7/10.

Zwroty: »w sąd ciągnąć« (I): Sieroctwá niechćiey [Panie] rozmnáżác ná námi/ Ni według złořci/ obchodź fię z námi/ W fąd nas nie ciągni/ bo ftráconą mamy *GrabowSet* E3.

»karać w sądzie« (I): Ale choć ie [lud swój] káráć [Pan Bóg] w fądzie (to iest miernie z rozfádkiem/ nie z zápálczywořciá chce) iednáko do końcá wygládzic niechce. *CzechRozm* 118.

»przed sądem odpowiadać« (2): Izali mnie zá tho/ w krotkim tzáfie/ przed fądem Bozym/ niebędziefz odpowiedáł? *KrowObr* 240v, 221v.

»oskarżyć przed sądem« (I): [Panie] vczyńże mię tez czyřtá á niewinna/ [...] aby we mnie nie znalazł nic móy nieprzyaciéł/ czym by mię miał ofkárzyć przed fpráwiedliwym fądem twoim. *SiebRozmyśl* C2.

»posadzić na sędzie« = *mianować sędzią (I)*: A w ten fąd [Pan] przyżowie y niebo z wirřchu/ y ziemię ku rożeznaniu ludu fwego. [Ps 49/4] (*koment*) To iest y wiefzce y mniefzce fwięte pofádzi ná fądzie aby lud fądzili *WróbŻolt* Q3v.

»pozywać (a. zwać), pozew do sądu; przed sąd pozwać, pozwany; w sąd przyzwać« [szyk zmienny] (2;I;1:3;I): *WróbŻolt* 49/4; Chriftus gdy wnich [przedstawicielach różnych stanów] nierząd poznal Cztery fány przed fąd pozwał. *RejKup* b2v; Owo mas reieřtr fpyřany Mnie od mego pana dany. Na ktorem fą mianowany Dzys przet panłky fąd pozwany. *RejKup* e7v, y4v, y7v, z3; [człowiek] przemiiá iáko cień á nie oftoi fię. Y ná tákiegoż ty [Panie] iefzce otwarzáfz oczy twoie/ á pozywáfz mię z fobą do fądu. *BibRadz Job* 14/3; Potym nářtápi trábá oná Archányoła iáko pozew do fądu *SkarKaz* 6a.

»przed sądem sta(ną)ć, (po)stawić się, być postawion(y); przed sąd sta(ną)ć, być postawiony« [szyk zmienny] (15:2:2;7:1): Ktore fą dobre vczinki tych członkow wiary o fynie bozym? [...] wierzyć że przydzie ná fąd dnia oftatecznego/ á ftaná przed fądem iego wfzifczy ludzie żywy y cy ktorzy byly pomarły *SeklKat* O3; *RejKup* b8v, c7v; Ale zář Bog grzeřłnemu rzekł/ [...] Połóżyć reyeřtr grzechow twych przed obliczym twoim/ Ná on czás gdy ftánieř przed ták frogim fądem moim *LubPs* N3v, Z; Wfpomni fobie ná to/ iz mař vmrzeć leda kiedy/ y ftanáć przed fądem Bozym. *KrowObr* 40, 220, 221v; *BibRadz* I 346, II 141b *marg*; [wiedz, że] iáko ie [ciało swoje] tu zágrzebieř/ ták tez z nim wfłáć muřifz/ á duřzá twoiá nędzna iuz záwždy w fmętku á w vdřęczeniu być muři/ áž do onego frogiego dekretu twego/ gdy ftánieř s tym fwowolnym ciátem fwoim przed ftráfzliwym fądem iego [Pana] *RejPos* 163, 109, 128, 248v; *KuczKat* 60; Abowiem wfzyťki vczynki nářze y naywyřzřa fpráwiedliwoř ludzka/ Bogu fie ftáwić niemože przed fądem iego fpráwiedliwoř^m y dolkonáły^m. *WujJudConf* 101; *SkarŻyw* 4, [197]; To ciáto z ziemię ftworzone/ w ziemię będzie obrocone/ y zář przed Sąd wćále ftánie/ ná Archánielłkie trábieńie. *ArtKanc* S17v; *GrabowSet* Ev; O nářáfkáwřzy Iezu/ zmiřuy fię nádemná/ [...] abyř mię nie potępił w onę chwile/ kiedy wfzelkie ftworzenie rozumne przed ftráfzliwy fąd twoy będzie pořtáwione. *LatHar* 25, 644; *KolakCath* B3; *WysKaz* 2; *SiebRozmyśl* C2, G4; *SkarKaz* 6b.

Wyrażenia: »sąd Boży, Boski, Boga, Pana, Pański« (13:1:1:3:3): *RejKup* e7v; *GroicPorz* i4; Ozdobna tho konietznie wymowká/ ále niewiem aby wam thák przed Sądem Bozym onym ftráfiłwym flá/ iáko wam teras fnádnie idzie/ przed prořtym ludem *KrowObr* 94; O Oycowie/ Oycowie? O Mátki/ mátki. Co fwoie dziatki dáiećie/ ná tákowe bluznierřtwá/ y pořlugi Dijabelłkie/ ponieřciecie cięřłkie y ftráfiłwie brzemioná przed Sąd Boży *KrowObr* 149, 40, 210, 210v, 220, 240v; *BibRadz* I 346; Nářłuchałeř fie tez ftráchu á niebefpieczeńřtwá fwego/ gdyž niewieřz ktorey godziny będąyefz pořtáwione przed ftráfzliwym fądem Páná fwego *RejPos* 248v, 109; *KuczKat* 60; *WujJud* 15v; Wyznawamy tez to/ iz ten Zakon niemože nas żadná miárá vfpráwiedliwić przed fądem Boga żywego vczynkami fwoiemi *WujJudConf* 76; Kto weń [w Chryřtusa] wierzy, [...] Chóciá wielkim grzechem obciáżony/ będzie zá práwego policzony/ przed fądem Bozym *ArtKanc* F10, M10v; *KolakCath* B3; *WujNT* 92; Pełne miłofierdzia fady Bozkie ná ziemi. *SkarKaz* 3a, 3a *marg*.

»dekret sądu« (I): y tu tego dokłáďác [Pan] raczy/ iz iefli iuz w they omyłnořci przydzieř ná ty frogie dekretá fądu iego fpráwiedliwego iz iuz będąiefz podan onemu opráwcy fwemu [ř. czartowi] *RejPos* 181v.

»sąd niebieski« (I): dayze nam miły panie [...] rozradowac fie řtey fwiętey wielmožnořci twoiey: abychmy tez cie czařow fwoich znali y boga ktoremu možnoř kazdá nalezy: y řędzięgo laskawęgo: ktoremu fą fady wflyťki niebieskie y ziemskie poruczone *RejPs* 144v.

»sąd pospolity« = *trybunał Sądu Ostatecznego* (1): *SkarŻyw 4 cf* »sąd i stolicac«.

»sąd sędziogo« (1): Nád tym grzeffnikyem ktorý był powodem wflytkyego/ Vftaw áby sprofny czárt ftat ná práwicy yego/ A gdy przed sądem práwego fędzyego ftac będye/ Nych frogi dekret wynidzye przeciw yemu wlfędzye *LubPs Z*.

Szeregi: »sąd i sędzia« (1): A żywi ktorzy nie vmrą ná on czás/ [...] ftaná wflytcy przed sądem y fędzią sprüfungliwym/ sprüfungwac fię y brác zaplátę zá robotę swoię/ złą ábo dobrą. *SkarKaz 6b*.

»sąd i stolicac« (1): á ná ofny on [dzień]/ sądu Bożego obudzeni y z ciáłmi náfzyymi ftániemy przed sądem onym pospolitym/ y ftolicą sprüfungliwą. *SkarŻyw 4*.

»sąd i trybunał« (1): niepodobna mi przedfię rzecz wytrwác furowość gniewu twego [Panie]/ y ftanáć bępfiecznie/ y popilác fię przyftoynie przed ftráfzliwym sądem/ y furowym trybunałem twoim *LatHar 644*.

2. *Rozprawa sądowa, sądenie; iudicium Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz, JanStat, JanPrzyw, Cn; forum Mącz, Modrz; ius Mącz; res Modrz (1459): OpecŻyw 77v; ForCnR E2; Item sandy podolanom y Moldawyanom. vethrzy Nyedzyele mayá bicz kladzoni MetrKor 40/816, 40/811; LibLeg 6/115v; Tu [w Psalmie 57] prorok doćiera ná ludzi przełożone á zwlálczá ktorzy rozeznawáią sądy ná fwiećie RejPs 85, 104v, 218v; SeklWyzn A, a3v [2 r.]; W tym przykazaniu [ósmym] przykazuie pan bog áby prawda była mowiona nafwiecie y trzimana w flowiech/ wuczinkach/ w sądziech/ fwiadęftwach/ wtargu/ y zmwowie SeklKat Mv; ZapWar 1549 nr 2657; A nie mniej to JKM frasuje, iż się sprawiedliwość pospolita omieszkiwa prze to, iż sądy nie dochodzą, ktore na sejmy zawisły. Diar 24, 24 [2 r.], 28, 91, 92 [3 r.], 95; BielKom F3v; prokurator [...] tylko do tego yeft pożyteczny/ że dobrze rzecz około sądu sprüfung/ wygrác ákcią/ ábo też wpusćić tráfi. GliczKsiąż N4v; Y Pan Bog tego chce/ áby wlfędzy między ludźmi/ á tym więcej ná Sądziech był wtciwy porządek. GroicPorz C2; NA sądzie Woyt zá flowne przewienienie/ bierze s przewinionego winy/ pięć grofzy y szeląg. GroicPorz c3v; ná sądzie idennafcie Przyfężnikow ma być/ á Woyth dwánafty. GroicPorz d2v; Potym ná blifkich trzech Sądziech/ [...] zá rękoiemftwem wyfzfzye námienionym/ [oskarżony o zabójstwo] będye fye oświadczał iawnie/ iż o to mężoboyftwo kthoby kolwiek go winował/ gotow káždemu odpowíadác/ y káždemu fye wprüfungliwíc GroicPorz o2; Potym ná drugim blifkim Sądzie będye pytác [strotna procesu]/ ácz ono fkazanie od kthorego ftóná áppellowála/ á Appellacye swoiey niekończył/ niema w fwey mocy zoftác? GroicPorz bb4v, A4 [2 r.], C, b, b2, c3 [2 r.] (55); RejWiz 123v, 137v; Leop Lev 19/35, Prov 28/21, Is 10/2, 28/7; OrzList e4v; Sądy niemogá być przekládany. UstPraw C; Sędzya ná sądzye ma fię sprüfungwac wedle náuki Krolá Kázimirzá/ A iefliby inák/ tedy iego fkażń niczemna. UstPraw C3, C, Cv, C2v, D2v, F2, G2v; RejZwierz 10; Niech vmilkną przedemną wyfpy á narodowie niech fię posilá/ niechay fię zeydá/ y niech mowíá żebychmy fię fpołu zefzli ná sąd. BibRadz Is 41/1, Dan 13/9; Ale iáko od tego fą Rády Koronne/ áby Krolá wczył/ á wotuiác przed Krolem/ drogę ku prawdźiwey Sencyey/ wedle Práwá ná sądzie áby fkażał wkázowáły: Ták też [...] OrzRozm O2v, O2v, Qv, R4v, S, S3 (10); A w tym przyfzły dwie niewieście ná sąd przed krolá Sálomoná BielKron 76v, 44, 78, 94 marg, 192v, 194, 318v, 321v; Cliens etiam per Methaphoram dicitur Ten który przes prokuratorá rzecz fwą ná sądzie sprüfungyue. Mącz 57b; Testes vel dicta testium refellere, Pokazíc fwiadki/ To yeft, Okazác że ych fwiadectwo wedle práwa nie moze być ná sądzie przyyete. Mącz 117b, 38c, 86a, 92c, 118d, 120d [2 r.] (26); OrzQuin C3v, S2v [2 r.], S3; Prot Dv; A mimo tho/ ná sądziech/ ná felfyach/ przy rozbieraniu rzeczy wielkich/ předzey fię záwdy jeden człowiek ná zdaniu ná fwym omyli/ niż wielka gromádá ludzi. GórnDworz Ggv, Hh6; HistRzym 93v; RejPos 59v, 86; BialKat 101; KuczKat 340; RejZwierc 43v, 55v, 56; BudBib Deut 1/17; BudNT Iac 5/12; CzechRozm 96v, 252v; PaprPan R; Bo ná káždem sądzie trzy ofoby máią być/ powodowa ftóná/ obzáłowány/ á fędzia. ModrzBaz 88v;*

Slyfzalem iednego zacnego człowieka/ [...] gdy powiedal/ iż [...] záden táki sąd od dawnego czáfu niebył/ ná ktoremby moźny choćia winny/ práwo przegrał *ModrzBaz 94v, [41], 89, 90 [2 r.], 91, 93v (16); SkarJedn 344; Oczko A2v; Nim ten sąd dozded/ przyfzły do Bilkupow lifty Cefarłkie/ dáiaćy znác o niewinności Athanážego SkarŻyw 389, 152, 230, 333, 335, 390 (11); CzechEp 16, 101, 407; NiemObr 108; Ia niewiem czemu tego Pánowie Połowie prágná/ żeby sądy ná Seymie bywály GórnRozm K4v, C4v, D3v marg, Gv marg, G2, H3v (12); ActReg 5v, 17, 127, 140, 141 [2 r.]; Calep 432a; GórnTroas 55; Profzę [Panie] zá krolmi/ kśiążety/ y przełożonemi wfzelkiewi [...] day im to [...] áby w sądziech ná fámę tylko sprüfungliwość fię ogládáli *LatHar 95; czás iest/ áby fię sąd poczáł od domu Bożego. WujNT 1.Petr 4/17, 1.Tim 5/24; Bezecni fą/ ktorzy przez świádków oczyszcienia do sądów przyfępuią. SarnStat 150; VStáwíamy/ áby [...] té sądy przed tegodniem były obwołáné y wywołáné/ y mieyfce tákowému sądowi obwołániem było náznáczono. SarnStat 527, 2, 44, 49, 56 [2 r.], 61 (90); PowodPr 52, 64 [2 r.], 69; Przed chorobá/ mowi Mędrzec/ fzukay lekárftwá/ y przed sądem pytay fię fam [Vulg Eccli 18/20]. SkarKaz 7b; Więzién flufznie o zbrodnie y grzechy swoie poimány/ do sądu fię nie kwápi *SkarKaz 8a, 2a, 8a [2 r.], 315b; SkarKazSej 696a; KlonWor 80.***

sąd około czego (2): *BibRadz 2.Mach 4/43; Centumviri pluraliter, Sto á pięć fędziow w Rzymie ktorzi káždá pospolitá y najmnieyfzá rzec [f] sądzili/ yako sądy około ymienia/ Testamentow y ynłze ym rowne Mącz 47d.*

sąd z strony czego (1): Z ftiony małżeńftwá sądy poczęści v nas odpráwuíá fię w Duchownym práwie. *SarnStat 1267.*

sąd przeciw komu (1): Około ktorey rzeczy poftánowion iesth sąd przeciw Menelaufowi. *BibRadz 2.Mach 4/43.*

sąd o kogo, o co (13): *GroicPorz m marg, ll3v; OrzRozm R3 marg; BielKron 164v; Iudicium capitis, Sąd o głowę. Mącz 37c, [176]c; Przeto tedy maćieli sądy o rzeczy docześne/ wyfadźciefz te ná sąd/ ktorzy fą podleyfzy w kościele. WujNT 1.Cor 6/4; Tákże o niewydánié Quárty/ y o dobrá nullo iure recepta, ná Sýmie sądy bydź máią. SarnStat 139; iefliby kto Stárofte ábo Dzierzawcę o grunt náfz pozwał/ o tákie dobrá ma bydź sąd ná Sýmie/ praw y przywileiów ich niwczym nie náruzfáiac. SarnStat 870, 44, 418, 856, 913 marg; [UstPraw 1579 113].*

sąd między kim (i (a między) kim) (6): Niechay między wámi będye sąd sprüfungliwy/ ták domorodakom iáko obcym/ ktorzyby iedno záwinil *Leop Lev 24/22; BibRadz Ier 7/5, Ez 18/8; Iudicium sociale, Sąd między námi, á między náfzemi sprüfungfężniki. Mącz 398b; BudBib Ez 18/8. Cf* »sąd mieć«.

sąd nad kim, nad czym (3): Abowiem nafrofzfzy Sąd będye nád tymi/ ktorzy fą przełożeni. *GroicPorz ppv; WujJud 157v; á iáko ze wflytkich zwierzát ná świećie człowiek iest naylepfze zwierzę/ ták záfię ielli niechce podlegác práwu/ ielli sądu nád fobá nie ćierpi/ naygorfze/ y nayokrutnieyfze iest między wflytkiewi zwierzety. GórnRozm A4v.*

sąd przed kim (1): [Sabianus] dáł iego [św. Grzegorza] kłięgi palic [...] Vkazal fię mu fwięty Grzegorz przez fen (iáko pilzá) wpomináiac go áby tego przeftal/ niechciał. Drugi raz/ niechciał. Trzeci raz mu rzekł/ iż mam ftobá dziś sąd przed Bogiem o to *BielKron 164v.*

sąd z kim (5): Sąd z Królem trudny/ Gwałt niebeśpieczny: niewiem co tu lepfzego? *OrzQuin S2v; BudBib 1.Esdr 7/26; przeciwko którym [mytnikom] ták będye poftępowano/ iáko zwykl bywác sąd z nieosiádlęmi. SarnStat 921. Cf* »sąd mieć«.

sąd o kim, o czym (5): sądy o bilkupych/ y nawyflych rzeczy sprüfung/ y wflytkyę wátpliwofci mocá ápoftołfkyey ftolice roprüfungyone y fkończone być máyá. *KromRozm III N7; SkarŻyw 390, 511; Lecz co náoflátek Dániel przydawa: iż będye o nim [o Antychryście] sąd/ y wygládzon będye aż do końcá/ tego fię niechay boiá/ y lękáią/ wflyfcy pochlepy ftolice Rzymłkiey NiemObr 171; SarnStat 503.*

sąd czyj [= kto sądzi] [w tym: *pron poss (26), ai (poss) (18), G sb i pron (12)*] (56): *ZapWar 1545 nr 2646 [2 r.]; Diar 71; A iefliby*

Sąd iego [wójta] ná kthory Dzień święty przypadł/ tedy ná zaiutrz álbo ná trzeci dzień może być przełożon. *GroicPorz* k2, k2 [2 r.], m2v; Gdy tedy Księża ná Sądziech fwych/ nierufzaią stanu/ áni ofoby/ áni máietności náfzey/ wrzędnie nam opinie kácerłkie gánić będą/ niewiem czemuby Sądem fwym/ nam nieznośne być miały *OrzRozm* I, *Tv marg*, T2v; *BudBib* I 366d *marg*; bo będąc [sędziowie ustawiczni] ze wfzech ftron bezpieczni/ niebaliby fię fądów drugih ludzi. *ModrzBaz* 91v; *SkarŻyw* 391; Kiedyby X(iądz) K(ano-nik) y z Ambożym [...] fędziami náfzymi być mieli/ tużę iżebyfmy ná ich fądzie nie włkoráli *NiemObr* 113; *Paprup* Gv; *ActReg* 169; ktora [*Berenika*] meżá fwego nápominała do wważania zdrowfzego rzeczy w fądziech iego/ niź to po nim znała *Phil* L3, L3; [fragment tekstu przysięgi podkomorzego:] ná ktrych fądzie nie mam mieć względu ná żadną ofobę: [...] nikomu w tym moim fądzie/ żadney przyiáźni y nieprzyiáźni niepokázując *SarnStat* 458; iź [starostowie] niekiedy fądy fwé ná mieyfłach Wrzędowi ich nie przynależących wftáwiáią/ fkazáli fmy y wftáwiamy: áby [...] *SarnStat* 916, 116, 127, 232, 486, 527 (18); [*Konstantyn Wielki*] Bilkupy ták wczcił/ iź fię nigdy w ich fądy wdáwać niechciał. *SkarKazSej* 679b, 659b. *Cf W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy urzędu.*

sąd czyj [= kto jest sądzony] [w tym: G sb i pron (13), ai (3)] (16): *RejPs* 122v; Iefcze tez do fądów duchownego prziflufa fąd tych ktorzi fię dobrovolnie obwiáze y zapifwye wduchownem pravie *ComCrac* 20v; *KromRozm III* H6v; A wždy ten ták wielki Moyżefz niemogł Sądom ludu onego fproftać *OrzRozm* T2, T2 [2 r.]; *RejPos* 193v; Bo wam [papieże rzymscy] iefł wfzyćiek fąd Bilkupow polecony. *SkarJedn* 106; *KochPs* 215; *SkarŻyw* 394 [2 r.], 559; *CzechEp* 55, 164; *ActReg* 98; *PowodPr* 66.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy urzędu, przy którym odbywa się rozprawa sądowa [sąd + przymiotnik (12), przymiotnik + sąd (5)] (17): Abowiem gdy kto ná wielki Burgrábłki fąd nieftánie/ czterdziefi grolfzy winá ná tákiego iefł opifána *GroicPorz* c3v; Potym Szoltyfi Sąd bywa po Burgrábłkim we dwu Niedziel. *GroicPorz* k2, iv, i2, i3, i4v, nn3; ále gdy oni pozwáni ták mowić ná fądzie Krolewfłkim będą/ co zá Dekret Krol wyda? *OrzRozm* Sv, T3, T4v; *ActReg* 44; O czáśie fądów Stárośóich, fześóiniedzielnych Roków. *SarnStat* 527, 43, 139, 160, 871, 953.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy miejsca odbywania się rozprawy sądowej [sąd + przymiotnik (2), przymiotnik + sąd (2)] (4): *ActReg* 46; Sądy Biéckie y Czchowłkie/ które przypadaią ná Wielkanoć/ té przekládamy ná Przewodny poniedziátek. *SarnStat* 722; BRzékłie fądy Ziemiłkie w trzy niedziele po Swiátkách. Włodziáwłki w tydzień po nich. *SarnStat* 727, 858.

W połączeniach szeregowych (9): *ComCrac* 14v; *Constituere iudicium dicebant veteres et constituere quaestionem, pro eo quod est constituere actionem, Sądy/ wiece/ álbo roki położyć. Mącz* 413a; *RejPos* 222v; O pokoiu lepak y zgodzie dżiśieyfłych obywfátelow náfzych mowić niepotrzebá/ gdyż fię iey W.K.M. y w Rá-dzie/ y w Pofelłkim kole/ y ná Sądziech z wielką/ iáko rozumiemy/ zálośóią y przykrośóią swoią náfluchác y nápátrzyć wftáwicnie mo-żefz *WujJud* a5; Obywfátele niech dobrotlivośó twoię [krołu] Páń-fłką poznáią. Niech czuią ciebie być oycem swoim y Páftyrzem: ták w fądziech/ iáko w karániu krzywd/ y we wfzech fprawách Rzeczy-pofpolitey potrzebnych. *ModrzBaz* 126v; Téż Séymy/ Wiécá/ Roki Ziemiłkie y fądy [...] w ziemi przerzeczonéy/ iáko w innych ziemiách Królestwá náfzego/ máią mieć fwóy Procefs y poftpepek. *SarnStat* 1054, 480, 574; O to fię tez nieraz y nie ná jednym mieyfłcu wpominało/ áby fądów/ ziązdow/ y áktow poſpolitych nieodprá-wowano w swiáta *PowodPr* 52.

W charakterystycznych połączeniach: sąd naszořszy, niesprawiedliwy (2), nowy, omieszkanie, ostatni, polecony, postawiony, wedle prawa, prawdziwy, prawy, sprawiedliwy (11), uprzedzający, ustawiczny, wszeteczny, wznowiony, zachowany, zwierzony; w sądzie niemilosierny, nieprawdziwy, pilny, srogi.

Fraza: »sąd idzie (a. szedł, a. iść ma, a. dojdzie)« = rozprawa się toczy [szyk zmienny] (9): DNI w ktore żadne Sądy nieidą/ fą tro-

iąkie. *GroicPorz* o3v, ll3v; ia [...] ták rozumiem (może byđ iź głupie) że tego potrzebá/ iźby fądy fzły wftáwicnie/ nie iedno *Criminaby*, ále y infze wfzyftkie *caufi*. *GórnRozm* K4, H4; Ktemu aby Sądy swym porządkiem szły kendy czas y mieysce w W(ielkim) X(ięstwie) L(itewskim) pewne dla sądów swych Krolewskich postanawiamy. *ActReg* 44, 169; W niebytnoći Królewłkiey iáko fądy isc máią. *SarnStat* 6; z którey przyczyny fądy bywały lekko ważoné/ y leniwo fzły [propter quod iudicium parvi pendebatur et debilitabatur *JanStat* 489] *SarnStat* 785, 30.

Zwroty: »na sądzie bronić, (o)bronion« [szyk zmienny] (1:2): *Cognitor*, *Vznáwacz/ yednacz/* Też ten ktory rzeczy czyiey ná fądzie bróni y prziftrzega *Mącz* 251a; *Vindicari passive*, In posterum diem *vindicari* Przifzłego dnia być ná fądzie obronió. *Mącz* 85d, 86a.

»sądów dosiadać« = odprawiać roki sądowe, sądzić (1): Czo sie thes thicze Sandziow Pothsáthkow i sandow swich abi dosiadali a oynych [lege: o innych] abi nieprzekładali *ZapWar* 1545 nr 2646.

»sąd(i) mieć« = sądzić; *forum agere Mącz* (7): *GroicPorz* iv; *Iudicia tenere*, Sądy mieć/ ná fądzie fiedzieć. *Mącz* 446b, 135a; (*nagl*) Sędziowie niech nie będą Stároftami. (-) GDYż ztąd nie malé poddánym náfzym przydáią fię fzkody/ gdy Sędziowie w ziemiách/ kedy fądy máią [in terris in quibus praesunt Iudiciis *JanPrzyw* 9] ná Staroftwá bywáią przekládáni *SarnStat* 558 [idem 887], 127, 162, 887.

»sąd mie(wa)ć« [w tym: z kim (2), między kim (1)] = sądzić się [szyk zmienny] (3): *BielKron* 164v; *BudBib* I 366d *marg*; Przeto tedy iuż koniecznie iefł w was wyftpepek/ że fądy między fobá mie-wacie [quod iudicia habetis inter vos]. *WujNT* 1. *Cor* 6/7.

»od sądu odchodzić (a. odejść, odstąpić; sąd opuszczać« = samowolnie opuszczać rozprawę; de iudicio discedere *JanStat* [szyk zmienny] (29:2;1); *ZapWar* 1545 nr 2646; A jeřliź pod tą przysięgą zezna [ten, kto dał upominek], że nie dał, tedy ten takáż summe temuż sądziemu przepaść ma takze tez tymże obycajem, nie odchodząc od sądu usprawiedliwić się *Diar* 96, 96; Thákże ná tym Sądzie y ná każdym innym/ nie godzi fyé żadnemu fprawé máiącemu/ gdy iá zácnie s ftroną/ od Sądu odchodzić/ krom dozwozenia Sędziego. *GroicPorz* i3v, q; Kiedyby pozwány ná Roku pierwřzem álbo wtorem ftánał y odpowiedział/ A potym vpornie od fądu odfzedł/ Tákí ma być karan winá 14. grzywien *UstPraw* C3, B4v, F2v, G2; A gđzieby fię náłázło przez Dekret náfz/ iź *citatus* niewinnie á potwarznie pozwan był: tedy on Aktor będzie mu powinien wnet od fądu nie odchodząc fto grzywien winy położyć *SarnStat* 712; Gdy kto *tactus* odedydzie od fądu: ma byđ fkan w przetyłku/ o co iefł *tactus*. *SarnStat* 799, 77, 148, 391, 402, 483 (23).

»sąd odkładać (a. przekładać, a. przełożyć), zawiesić; odłożony (a. przekładany, a. przełożony), zawieszony (jest), limitowany sąd; odłożenie sądu« [w tym: zawieszony a odłożony (1)] = *iudicium suspendere Mącz* [szyk zmienny] (4:1;6:1:1); *ZapWar* 1545 nr 2646; *GroicPorz* k2, l; Sądy niemogą być przekładany. *UstPraw* C; *Iudicia omnia ad comitia generalia reiecta sunt*, Wfzifłki fądy zá-wielzone á odłożone fą ná wielgi fyem. *Mącz* 162d, 289b; *ActReg* 156; *Iustitium – Odłożenie fądów* [I]. *Calep* 572b; y niechciał [św. Paweł] tego fobie przywłafzczáć/ áby był fám siebie/ z fercá fwego/ y z włafnych myřli fądził/ ále ten fąd ná on dzień Páńfłki odkłádał. *WujNT* 586, *Act* 24 *arg*; A gđzieby Woiewodał [...] té fądy obwo-láne ktorymkolwiek fpořobem álbo przełóżył [iudicia proclamata ... *transposuerit JanStat* 484] álbo przekázil: tákowy winá fta grzywien pienedzy niech będzie karan *SarnStat* 718, 718, 722.

»sąd odprawować (a. odprawić, a. sprawować); sąd odprawi się (a. odprawować się itp. ma (a. mogł itp.)), odprawowany (a. sprawowany) był (a. bywa, a. będzie itp.); odprawowanie (a. odprawienie, a. sprawowanie) sądu« = *iudicium exercere Modrz, JanStat; ius dicere Modrz; iudicium pertractare JanStat* [szyk zmienny] (42;10:24;15); Niepilnie IchM sprawują sądy swe, co WKM to sam znać raczysz *Diar* 71, 24, 27, 30, 91; W wtorey [części] położyłem [...] ktorych czářow Sądy fprawowane być máią. *GroicPorz* C, iv,

k2; y włekli fie [*lud izraelski*] Krolá/ widząc w nim być mądrość Bożá/ ku sřprawowaniu řadu [*ad faciendum iudicium*]. *Leop* 3.Reg 3/28; Tákże y drugim [*Absalon*] mowił/ rzekąc: Bych ia był krole- lem/ lepiey y sřprawiedliwieybych ty řady sřprawował. *BielKron* 72; Iudicatus, Moc ku sřprawowaniu řadów. *Mqcz* [176]d; Iáka iest zápálczywość trzebieńcá ku zgwałceniu pánienki tákowy iest ten ktory przes gwałt odpráwuie řady [*sic qui facit per vim iudicia*]. *BudBib Eccli* 20/3; Teraz zász o wřtáwách wedle ktorýchby řady odpráwowano [*quibus iudicia exercentur*]/ nápiřác vmyřlilimy. *ModrzBaz* 69v, 26, 74v, 87v, 89v, 90v (12); *SkarŻyw* 292, 559 [2 r.]; *PapRUp* F4v; *ActReg* 44, 46, 102, 127, 144, 156, 169; Dobry Sędzia ma też y ná to fie oględác/ áby czáfu řadów řwych odpráwowania infzych sřpraw przedřię nie brał *Phil* L3, L3; Stárořto- wie w řześci niedzielách máiá řwé řady odpráwówác *SarnStat* 486; řkazálilimy/ y chcemy: áby pewnych czásów álbo godźin/ y řuř- nym wważeniem vmyřtu řady były odpráwówané y záchowané *SarnStat* 785, 145, 166, 213, 232, 252 (50); *PowodPr* 52, 66; *Skar- KazSej* 679a, 690a. [Cf a. »sąd sřprawowác« *GroicPorz* pp2, *Skar- Kaz* 2a.]

»na sąd (po)ciągnác« = *ad iudicium protrahere* *Mqcz* (2): *Mqcz* 462a; do Práwá ia ćiebie Króleřtwá Polřkięgo/ y do Przywileiów iego/ przed Królá řwęgo ná Sąd ćiągnę *OrzQuin* Aa2v.

»podać (a. poddawać) ná sąd, pod sąd; ná sąd podan« [*szyk zmienny*] (1:1;1): O řynácžku moy námileyřly/ ty znařs iako gorzko iest fertzmu memu ij duřly moié twoié rozłáczenie nocy przyřllé/ iřzes od nędnęgo wćznia wydán ij ná řád niesřprawiedliwy od řydow iesties podán *OpecŻyw* 159; *MurzNT* 41 marg; *PowodPr* 63.

»do sądu postápić« = *rozpoczć proces sądowy* (1): A gdyž tedy Rzeczpořpolita od [*lege*: do] Sądu by pořtápić z Boleřłáwem [...] miáła: kto ná tym Sądźie wrzędnym Sędziá będzie? *OrzQuin* S3.

»poz(y)wać, pozywanie, pozywany, pozew ná sąd; pozwać ku sądowi« [*szyk zmienny*] (5:5:1:2;1): Ale ná infze Sądy pozew może być tegož dnia kiedy Sąd iesth/ wřzákże przed thym niřli Práwo řyędzie. *GroicPorz* iv; Potym Powod da go [*pozwanego*] pozwać ku wtoremu bliřkiemu Sądowi/ A iestlyb nieřłanáł: tedy tymże řpoř- bebem powod wřtánie rok przećiw iemu *GroicPorz* qv, iv [2 r.], k2v, lv [2 r.], nn3 [2 r.], nn3v; Diem alicui dicere, Pozwać kogo ná řád *Mqcz* 86b, 275d; wielebno też Athánázego ná řád práwnie pozwał [*papieř*] ktory ná pozew Papielki przyćiechał. *SkarJedn* 127; *SkarŻyw* 391.

»sąd prowadzić« (1): Thámże go [*króla*] ná Máyestát Arcy- biskup wřádził/ Aby w boiáźni Bożey řád ná nim prowadził. *Stry- Wjaz* C3v.

»na sąd przychodźić (a. przyřć)« [*o sřprawách do rozpatrzenia*] (3): Praejudicium, Rowne ofáđenje w rowney y w tákowey rzeczy która teras ná řád przyszłá *Mqcz* [176]d; Tęž wřtáwiami: áby dla odpráwowania sřprawiedliwego řadów/ y dla wiernęgo nápiřania sřpraw/ które ná řád przychodźą [*negotii in iudicium deductis Jan- Stat* 504]/ były iedné Księgi řadów álbo Akt w kořdym Powiećie. *SarnStat* 911, 911.

»na sąd przywieřć (a. przywodzić), wodzenie, wiedziony« = *perducere ad iudicium* *Mqcz* [*szyk zmienny*] (4:1:1): Educere in ius aliquem, Ná řád kogo przywieřć. *Mqcz* 96c, 96d; *WerGořc* 266; Sędzia Zydwólki řadnéy sřrawy ná řád niech nie przywodzi [*nullam causam ... in iudicium deducat JanStat* 1120]/ która fie między Zydy zácnie/ póki nie będzie przez řkárę przedę przynieřioná. *SarnStat* 255, 1213; *SiebRozmyřl* A3.

»sądzić sądy; sądy są (a. były, a. będa itp.) sáđzone; sáđzenie (a. odsáđzenie) sáđow« = *odbywać rozprawy sądowe; iudicare iudicia* *PolAnt*, *JanStat*; *celebrare iudicia* *JanStat* [*szyk zmienny*] (14;20;5): *ZapWar* 1545 nr 2646; Woiewodowie máiá tego doy- řźreć/ áby nikt niebył wćřnion ná mierze áni ná wadze. Tęž Sądy áby niebyły przes nie [*sprzedających towary*] omieřłkáne/ ále by były řáđzone czásów řuřnych *UstPraw* A2, A2v [2 r.]; *BibRadz* Ier 21/12; *Mqcz* 47d; *CzechEp* 229; *ActReg* 44; *WujNT* 589 marg; VS- táwiami/ áby Stárořtowie nářzy řadów řwych nie řáđžili w krótkim

czásie/ iedno w řześci niedzielách *SarnStat* 527; CHcemy y rořká- zuiemy: áby řady Ziemłkie ćztęrzy kroć do roku/ [...] były řáđzone. *SarnStat* 717, 76, 486, 495, 557, 558 (30).

»sáđem, ná sáđzie sáđzić; ná sáđzie (o)sáđzon(y)« [*szyk zmienny*] (1:1;4): NA Wyłóžonych Sáđźiech/ bywáiá řáđzone sřrawy wřelkie ták ty ktore fye řćiągáiá ná Perřonę iáko y thy ktore ná rzecž *GroicPorz* l2, i3, m4; *OrzRozm* T3; Sędzie y řprawce wřtáwřł fobie/ we wřzech bronách twych/ [...] á máiá řáđzić lud řádem sř- prawiedliwym [*iudicabunt populum iudicio iustitiae*]. *BudBib Deut* 16/18; *SarnStat* 876. [Cf a. »sáđzić ná sáđzie« *KuczKat* 335.]

»ná sáđzie siedzieć (a. siadać itp.), siedzący (a. siadający); za- sieić sáđ; ku sądu się posáđzić« = *sáđzić; sedere iudicem* *Mqcz*, *Modrz*; *sedere pro tribunali* *Modrz*, *Vulg*; *dictitare causam, dicere ius, tenere iudicium* *Mqcz*; *sedere super iudicium a. in iudicio* *Vulg*; *exercere iudicium* *Modrz*; (*in*) *iudicio praesidere, in iudicio residere* *JanStat* [*szyk zmienny*] (64:18;1;1): *BierEz* Q4; *FalZiol* V 52, 52v; Abouiem tam [*w Jeruzalem*] będa ná řáđzie fiedzieć [*sederunt sedes in iudicio*] řtoleczni ktorzy będa řáđzić dom Dawidow. *WróřZóřt* 121/5 [*przekład tego samego tekstu LubPs* cc3v]; I faczunki pi- nięzne ktore o krzywdy abo o řkody ná pozwich [*prokuratorowie*] kładá mayá bycz tak miarkovane, vazne, iáko řkoda iest vazna [...]. A řędzia ná řáđzie fiedząc ma tego dořłędacz y řtrzedz i takiego karacz *ComCrac* 18v; *SeklWyřzn* g3v; *LubPs* cc3v, gg6v; PRzyřyęź- nicy álbo Lawnicy řá Perřony ná Sáđźie řyędzace/ ktorzy wyřly- řzawřly/ á dořze wyrozumiawřly Sřrawę obudwu řtron/ Senten- cyá Sędziemu [...] náyduiá *GroicPorz* dv; gdy iuř Lawnicy ná Sáđźie zářyęda/ tedy Woyt zwykl pytác Stárřzego Przyřyęźniká [...] *GroicPorz* lv, cv, c3, ev, i3v, l2; *Leop* Iudic 5/10, Is 28/6; *OrzRozm* L3; Krol zebrawřly Ařseřory řiadł řnimi ná tym řáđzie w polu pod namiotem miedzy Solcem á Piotrawinem nád Wiřłá *BielKron* 348v, 218v; Cognoscere causas, řłuchác sřpraw ludzkich/ fiedzieć ná řá- dzie/ Sáđzić. *Mqcz* 250d, 47d, 86c, [176]c, 179a, 319d, 446b; *GórnDworz* R6v; *HistRzym* 26; *BialKat* 101; *RejZwierc* 43v, 99v; Ano w káđdem powiećie/ ná pewnych mieyřćách/ mieliby řędzio- wie zázwđy ná řáđźiech řiedzieć *ModrzBaz* 90, 20v, 91 [3 r.], 92v; Był Moyzeřz wpracey nieprzerobiony/ cály dzień nie iedząc/ fie- dzień ná řáđách/ řwary ludzkie iednáiąc. *SkarŻyw* 484, 429; Thám potym Piłat ku řádu řię ná řtolcu pořáđził/ áby go [*Jezusa*] nie- winnie ofáđził *ArtKanc* D17v; *LatHar* 520, 698; *WujNT* Act 25/6, 17; tedy nie bacząc ná niebyřność Sędźięgo/ y Podřędká/ y inych ná Dořtoienřtwách y wrzędźiech będących á ná Sáđźiech řiadáiących [*non obstante absentia ... Iudiciis praesidere solitorum JanStat* 1087]/ Piřarz y Komornicy będący przy řezeniu Księg o zbiegłęgo Kmiećiá będa řáđzić y řkázowác. *SarnStat* 918, 159, 224, 236, 495 [2 r.], 555 (36); *SiebRozmyřl* H3v; Wřzák tefz nie wřzyřtko mądry ná Sáđźiech řiadáią. *CiekPotr* 66; *KlonWor* 18. [Cf a. »zasieić ná sáđ« *BibRadz* 2.Par 19/6.]

»skarźić się ná sáđzie« (1): Avaritiam in crimen et in iudicium voco, Skarźę fie ná řáđzie ná twoye łákomřtwo. *Mqcz* 504b.

»stanáć ná sáđ; stanąć, stawić się ná sáđzie« [*szyk zmienny*] (2;1:1): *GroicPorz* c3v [2 r.]; Stare iudicio, Stanáć ná řáđzie. *Mqcz* [176]c; Vadimonium constituere, Pod zákłádem rok komu wćzynić áby fie řtáwřł ná řáđzie. *Mqcz* 476a.

»ná sáđzie, przez sąd się toczyć« = *esse apud iudicem* *Mqcz* (2:1): widziałem ná przeřłłym Seymie v Piřárzá Sieráckiego Cauři/ ktore fye między řtronámi przez Sądy toczá *per XL annos*, ktorým iefczce końcá nie mář *OrzRozm* T4; Libertus meus, Wiřwiebodzo- ny móy któřegom ya wćzynił wolnego/ álbo któřego fie sřprawá ná řáđzie toczy. *Mqcz* 191b, 319a.

»sády trzymać« = *odbywać rozprawy sądowe* (2): Fasti dies, Sáđowne dni. Cuius contrarium est, Nefasti dies, Dni w które fie nie godźi řadów trzimać *Mqcz* 118d, 88b.

»sáđ (u)czynić, wykonywać; wykonanie sądu« = *facere iudi- cium* *Vulg*, *PolAnt*, *JanStat* [*szyk zmienny*] (15:1;1): *DiarDop* 106; y będzie Krol krolował/ á będzie mądry y będzie czynił Sąd y sřprawiedliwość ná źiemni *Leop* Ier 23/5, 1.Par 18/14, Ier 33/15,

1. *Mach* 8/32; *LeszczRzecz* A3; Ale poprawicie drog wálznych y sřraw wálznych ku dobre^{mv}/ á sřrawiedliwy řád czyńcie miedzy sřronami. *BibRadz Ier* 7/5, *Ez* 18/8; *BudBib Ez* 18/8, *Sap* 9/3; Tego řlucháiąc Cefarz/ řád o nim [*Atanazjuszu*] Bilkupom w Tyrze wczynić kazał: y řwego tám wiernego pořłał. *SkarŻyw* 390; áby Wrzędnicy y ci křorzy ná Dořtoieńřtwách řa/ pilnieyřzy byli w wykonywaniu řádów y wrzędów [*executioni iudiciorum et administrationum JanPrzyw* 45] przynależących im/ [...] řkazálimy: iż [...] *SarnStat* 944, 443, 503, 749, 1284; Y przetoż ná wielu mieyřc řędzie ziemłkie zo- wie Pan BOG bogámi: bo řády y sřrawiedliwořć ludźiom z mieyřcá Bożego iáko iego namiestnicy czyniá/ y dobrego ludzkiego przefřzegáią. *SkarKaz* 2a.

»wda(wa)ć się, wchodźć, wdanie się w sąd« = *in causam introitus Mącz* [szyk zmienny] (3:1:1): Othom řię teraz wdał w řád [*Ecce nunc disposui iudicium*] y wiem to że zořłanę sřrawiedliwym. *BibRadz Iob* 13/18; Antequam in ius aditum est, Niřli řie w řád wdáły/ áłbo/ niř rzecz przed prawo przifřła. *Mącz* 104c, 124c; *RejZwier* 192v; *ActReg* 108.

»pod sąd wpařć« = *być sądzonym* (1): Bo cżáfem ze dwu řlow głupi piřarz wczynił iedno. Iáko ono v ř: Iákobá w Rozdz: 5. wwfřzu 12. gdzie było po Grecku nápiřano Hina mi hypo krifn peřite. To iest/ abyřcie pod řád nie wpádl/ lecz głupi piřarz ztych zdwu sřlowek Hypo á krifn wczynił iedno sřłowo Hypokrifn *BudNT przedm* b4.

»od sądu wřtawać, wřstawanie; wřtać z sądu« = *przerwać proces sądowy* [szyk zmienny] (1:1:1): [*torturowany Bonifacjusz*] krzyknał/ iřz iest wielki Bog Chreřćićáńřki/ á ná Sędziogo záwołał/ áby więcey oney nieludzkoroři [ř. *lania w gardło skazańcowi roztopionego ołowiu*] nieużywał: ták iřz wřtác z řádu Stárořtá muřiał. *SkarŻyw* 441; A przerzeczeni Komornicy/ áłbo wrzędnicy řádowni/ křorzy máią byđż pořáđzeni/ niemáią innych řřraw iedno řwé wřłané prokurowác áłbo sřrawowác/ áni ku sřrawowaniu máią od řádu wřtáwác [*de Iudicio levare JanStat* 453]. *SarnStat* 716, 784.

»(za)gáić sąd; gájenie sądu; bywa (a. jest, a. ma być itp.) (za)-gajon(y) sąd« = *otwierać (otworzyć) rozprawę sądowá* [szyk zmienny] (11;9;6): A w infřych Mieřćiech okromia Máydeburgu/ kędy tylko řzeřć Przyřyęźnikow bywa/ dořyc iest dla gáienia Sądu czterzey áłbo przynamniey trzey *GroicPorz* d3; TEn Sąd thák bywa Gáiony. Napřzod Burgrábia řpyta Szořlyřá ielli cżás iest zágáić Sąd? *GroicPorz* i2; gdy iuř Sąd zágáią/ pozew nic nieważy. *GroicPorz* lv; A ma Sądy gáić pod tymi okolicznořćiami: Ná mieyřtcu beřpiecznym/ iáwnym/ nie pokátnym/ ktemu obránym/ ráno/ gdy Słońce wznidzie/ trzeźwo/ nie w dzień řwięty. *GroicPorz* l2, C, d2v, i2 [4 r.], i2v [2 r.], i3 (25); Gdy řie iuř tedy zefřli wnet řád zágáiono/ Aby wrzędnie w tákich rzeczách pořłapiono. *HistLan* E.

»zdać sąd; zdanie sądu« = *przekazać dalsze prowadzenie rozprawy sądowej* (1;2): (*nagł*) Zdanie wielkiego Sądu. (–) GDY iuř Burgrábia ma wřtác z mieyřcá Sądu řwego/ zda w moc Sądy wřytki Woytowi y Przyřyęźnikom *GroicPorz* kv-k2, nn3.

»zdać sąd« = *zakończyć rozprawę sądowá* (1): Potym Burmistrz y z Woytem y z inemi pány/ Widząc iż iuř Teřtáment iest w křięgi wpiřány/ Zdawřzy řád támże řie z nim [*panem starym*] zaráz pořegnáli *HistLan* E3.

Wyrażenia: »sądy criminalium actionum (a. criminales)« = *rozprawy sądowe dotyczące spraw karnych* (3): *GórnRozm* C3v; A po propozyciiey/ y odpráwieniu przy Pořłech ziemłkich wót Senatorřkich/ tydzień cały dzień podle dnia mamy mieć wolno do řádów *criminalium actionum*. *SarnStat* 149 [*idem*] 857.

»gořcinny sąd« = *rozprawa dotycząca gořcia, cudzoziemca* (6): Ná Gořcinny Sąd Sędzia záwždy ma być gotow. *GroicPorz* m2; POzwány ielli nie iesth pod wřadzą oney zwierzchnořci Mieyřłkiey/ gdzie iesth pozwan/ może řye wyiáć do práwá řwego/ iáko iest Křyádz/ Mnich/ Rycerřki cżłowiek/ Student/ opřocz przyczyn wyřřzzey opifánych przy gořcinnym Sądzie. *GroicPorz* t2, d, m2, nn3v [2 r.].

»sąd graniczny« = *rozprawa dotycząca wytyczenia granic miedzy posiadłořciami* (1): Aielliby teřz kto prořtego řřádu abo řlanu cżłowiek na sřrawie a řádzie granicznym, abo ynnem przecziwko Commiřlarzořm řie rzuciel řłowy a nieweczciel, taki ma bycz wieżá abo řiedzeniem do polřoka karą *ComCrac* 17v.

»odwłoczny sąd; odwłoka w sądzie; przewłoka sądu« = *rozprawa sądowa odłożona na inny termin* (1;2;1): iřby kto z rotá zořłował z rořkazania nářwego/ w dálekich sřronách/ tákí może mieć řifty nářzymi odwłokę w Sądzye tylko przez rok. *UřřPraw* H2, G3; Widzę że teřz wář rozum w tym řię bårzo myli/ Bo mniámie żeby was ludźie ořławili/ Kiedy wam prawdę mowiá/ y wářze nieryżdy/ Gániá nie pochlebuiáć/ y odwłoczne řády. *Prot* A2v; A poniewař tákowe przedmowy nie řá krzeży: bo bywáią cżynione ábo dla ziednania řáłki v řędziogo/ [...] áłbo dla zátłumienia rzeczy sřrony przeciwney/ ábo iednák dla przewłoki y rozerwania řádu [*aut certe ad tempus extrahendum iudiciumque frustrandum*]: Przeto máią być zniřřżone y od sřrawiedliwego řádu wyrzucone *ModřBaz* 94v.

»sąd sprawiedliwořci« (1): Pořłowie aby teřz nie prořnowali, nim by im dana odpowiedź, przez ty dni namawiali około sądów sprawiedliwořci pospolitey *Diar* 30.

»sąd řwiecki« (2): *NiemObr* 171; A w nowym zakonie przez trzy řtá lat [...] řámi kápláni y bilkupi řřáđżili: [...] Bo nie máiąc ielřce křolow Chreřćićáńřkich/ řámi řády řwieckie odpráwowáli *SkarKazSej* 679a.

»sąd trybunalski (a. trybunalny)« (5): *CzechEp* 229; III. Cżęřć po odpráwieniu řádu Trybunáłřkiego, Té tytuły rewidowác: Ekeku- cia. *Salaria*. Arestowánię. Appellácia. Remiřřie. Záwiefřzenie řřraw. *SarnStat* 850, 47, 870, 871.

»sąd urzędny« [szyk 1:1] (2): bo Rzeczpořpolita dáie/ gdy Křol z Rádámi řwemi zářřżonym ludźiom dáie: á iř řye Rzeczpořpolita ná nieryżadne rozdawanie řkárży/ może wrzędnem Sądem nie temi Vniuerřámi/ to náleżiono być/ komu co Křol dobrze dáł *OrzRozm* R3; *OrzQuin* S3.

»sądy ustawiczne« (1): W cżym wřzyřłkim ludźie wkrzywdzeni řkárżá řie ze řzámí [!] ná tę leniwiá sřrawiedliwořć/ [...] Iákož bårzo to źle řię řřtáło/ iř řády zwřłafezá *Criminales* nie řá wřtáwiczne *GórnRozm* C3v.

»wyłozony sąd« [szyk 14:6] (20): WYłozony Sąd to iest/ kthory bywa cżářów wedle práwá zámierzonych/ á idzie řwoim pořřępkem záwždy przez dwie niedźieli *GroicPorz* k4v; A ielli s tych to Sądów wyłozonych kthory przypáđnie ná dzień řwięty/ thedy bywa przelożon ná inny dzień. *GroicPorz* l; A dla lepřzey pewnořci y wřęřłzey wiádomořci/ thedy ná tákí Sąd wyłozony trzy křoć thegođ dnia po ránu dzwoniá. *GroicPorz* lv; (*nagł*) Pożywanie ná wyłozony Sąd. (–) NA ten Sąd może pozwác tegođ dnia křorego ma być obchodzon/ wřzákże przed tym niř bęđzie zágáion. *GroicPorz* lv; (*nagł*) Gáienie Sądu wyłozonego. (–) Sąd Wyłozony thymże oby- cżáiem przez Woytá iáko y Burgráblki bywa gáiony *GroicPorz* lv, c3v, i3, l [5 r.], lv, l2 (20).

»wywołanie sądu; sąd (był, a. ma być) obwołany (a. wywołan(y))« [*w tym: obwołany i wywołany* (1)] = *iudicium voce publicatum JanStat* [szyk 5:3] (4;4): o cżym řzerzey mař niřzey nápiřano przy Burgráblřkim řádzie/ zwřłafezá o zbićiu áłbo zřnieniu kogo pod wywołány Sądem. *GroicPorz* c3v; (*nagł*) Wywołanie wielkiego Sądu. (–) TEn Sąd przed thym niřli bywa/ dwie niedźieli przez Podwoyřłkiego iáwnie ma być wywołan. *GroicPorz* iv; Ale křom tego cżářu wywołania wielkiego Sądu/ gdy kto kogo ráni/ bąđż Męczyznye/ bąđż teř Białá głowę. Woyt bierze/ grořzy dwá dzieřćiá y pięć y řzeląg. *GroicPorz* k3, k2v, nn2v; Vřtáwiami/ áby [...] té řády [*starořcie*] przed tegodniem były obwołané y wywołané/ y mieyřce tákowému řádowni obwołániem było náznáczono. *SarnStat* 527, 718.

»sąd zawity [= *ostateczny, rozstrzygający*]« (1): Téř pořtána- wiami: áby Sądy záwité [*Iudicia peremptoria JanStat* 456] áłbo Roki główné trzy křoć były do roku we wřzyřłkich Ziemiách *SarnStat* 911.

»zeznanie na sądzie« (1): SKutek zeznania na Sądzie ten iest/ iże odporna ftroná/ gdy zeznanie wczyni/ iuż powod od potwierdzenia fwey żaloby bywa wolen. *GroicPorz* yv.

Zestawienia: »sąd asesorski« (1): *OrzRozm* T3 cf »sąd wiecowy«.

»(burgrabski) wielki sąd« [szyk 13:7] (20): BVgráblki wielki Sąd/ trzy kroć do roku bywa. Pierwfy/ w dzień Świętej Agáty. Drugi/ trzeciego dnia po S. Ianie Krzćicielu. Trzeci/ w Oktawę S. Marćiná. *GroicPorz* iv; (*nagl*) Pozywianie na wielki Sąd. (–) NA then Sąd Pozew przynnamię przed trzemá dnioiná vprzedzić ma przez flugę Vrzędowego/ z námieniem fądu tego. *GroicPorz* iv; W Krakowie także Burgráblka winá wedle moderácyey/ gdy ktho pozwány na wielki Sąd nieftanie/ álbo fye czego nieutćiwego v Sądú dopuścić *GroicPorz* k2v, c3v, iv, i2 [3 r.], i3, k (19); *SarnStat* 1041.

»sąd duchowny« (2): *SkarŻyw* 292; TRZECI VRZĄD DV-CHOWNY: Sądy Duchowne odprawowác/ wedle fwey Iurisdiciei *SarnStat* 213.

»sąd grodzki« [szyk 9:1] (10): Stároftowie fądy Grodzkie w fzełć niedziel máią fądzić *UstPraw* A2v, A2v; ACz wiemy to/ co káždemu Vrzędowi fędzięgo w fądzeniu fądów Ziemfkich y Grodzkich [in celebrandis iudiciis Terrestribus et Castrensibus *JanStat* 489] náleży: wżákże [...] *SarnStat* 557; po dokończeniu Séymu Wálnęgo żadné fądy/ áni Ziemkći/ áni Grodzkći nie mogą byđz fądzoné in arctiori tempore, iedno po dwu niedziel. *SarnStat* 724, 487, 527, 721, 740, 871, 1305; [*UstPraw* 1579 113].

»sąd kapturowy« (1): ACzkolwiek fądy Kápturowé Wołyńkći in robore zoftáwiamy/ iednák kauzy Duchowné zakonu Rzymfkćiego którębykolwiek ná tym fądzie Kápturowym były fądzoné/ wolnémi czyniémi y káfsuiemi od wfzelákich Dekrétów y procesów Kápturowych *SarnStat* 876.

[sąd mały] = *zwyczajne posiedzenie sądu w przeciwieństwie do sądu wielkiego: CervusF* 31/54v; Sząd mały polożony iudicium partulare expositum *ReuchlinBartBydg* q5.]

»sąd miejski« (1): O Sądzie mieyfckim/ o rány/ y męzobóyftwo. *SarnStat* 913 marg.

»potoczny, potrzebny sąd« (4:1): Tákże gdy ktho pozwány ná wyłożony álbo potoczny fąd nie ftanie/ ile kroć nieftawa/ tyle winę wyfzfzey opisáną przepada *GroicPorz* c3v; [sluga urzędowy] opowie głofem wfzytkiemu pofołftwu/ iże ná tym Sądzie fprawy ktore fye ná wyłożonych y potrzebnych fądziech poczęty/ á ná dżyfeyfzy dzień przypády/ mieyfca niemáią/ y fądzoné niebędą *GroicPorz* i3, m marg, nn3v; iedni fą fędziowie ktorzi fądzą fprawy ludzi vrzędow niemáiących: [...] drudzzy zásię mieyfkie fprawy á potoczne fądy odpráwuią [et frensibus rebus tractant] *ModrzBaz* 89v.

[sąd powieśny [= dotyczący wsi]]: Kledy od Páná Kmiec vćieczel/ thedy ma być záftan z Woźnym y z Szláchtą: o któręgo Sąd nie ma być Powieśny/ ále Ziemkći/ álbo Grodzki. *UstPraw* 1579 113.]

»sąd sejmowy« (1): A to wfzytko [uciski w przedawaniu rzeczy potrzebnych] powiedają być prze to, że WKM sądow zwykłych sejmowych czynić nie raczysz *DiarDop* 106.

»sąd ultimae instantiae [= najwyższej instancji]« (3): Bo wspomniemy sobie lata przeszle za Zygmunta zdały się byđz aurea secula. Ale atoli się trafięło. ze actye zaniego [za króla Zygmunta] zaczęte az się na onych sądziech vltimé Instantie odpráwiały. *ActReg* 22; A Mázowieckći fądy vltimae instantiae, którę teraz fądzą/ iáko fie záczęły fkończyć fie máią. *SarnStat* 858, 855.

»sąd wiecowy« (1): [król] nas fądzić będzie przez wybráne ludzi/ ná Sądziech Ziemfkich/ Wiecowych/ y Affeforkich *OrzRozm* T3.

»sąd ziemski« = iudicium terrestre a. ordinarium *JanStat* [szyk 45:1] (46): *ZapWar* 1545 nr 2646; *OrzRozm* T3; *RejAp* 173; A ktemu ten káždy/ z którym fie frymárk ftanie/ ná pierwfzē fądy ziemskie po Séymie/ list ten fwóy frymárkowy tám publikowác/ y od fądu ziemfkćiego woźného ad intromittendum ma wżác. *SarnStat* 91; Wfżákże Pifárzóm Ziemfkim iné Podpilki/ którzy tylko w

piłaniu im pomagác máią/ dopuścziemy mieć: to wyráziwfzy/ áby fámí ták przy fądzięch Ziemfkich/ iáko przy polożeniu kśiąg/ y inych Práwnych fprawách bywáli *SarnStat* 563; Vftáwiamy/ żeby fądy Ziemkći przez Woźného obwołáné od Woiewody mieyfc nie były/ áni mogą byđz przekládáné ná iny czás. *SarnStat* 718; PRze fzerókość Woiewództw w Wielkię Polfcze nie mogą byđz fądy Ziemkći/ iedno dwá kroć do roku. *SarnStat* 722, 30 [2 r.], 43, 116, 480, 495 (43); [*UstPraw* 1579 113].

Szeregi: »sądy, (i) jurydyki (a. iurysdycja)« (3): Kościelnych ofób [...] powinność iest [...] Sądy y Iurifdiciá fwą odpráwowác, wedle Artykulów Práwu Duchownému podległych. *SarnStat* 166; Sądy Ziemkći y Grodzkći/ iuridyki Grodzkći/ nie máią fie odpráwowác w żadnym vrzędzie y w Grodzie po dokończeniu Séymu Wálnęgo Koronnęgo *SarnStat* 527 [idem] 721.

»(ani) sąd i (ani) karanie« (4): *KromRozm* III H6v; *CzechEp* 164; ále też y duchownikom fwoim [papież] do tego pamagał [!]/ áby wolnymi być mogli/ od wfzelákiego fądu/ y karánia świeckiego *NiemObr* 171; bo teraz żaden fie krolá nie boi/ áni ięgo fądow/ áni ięgo karánia. Kto chce/ o nim fzemrze *SkarKazSej* 659b. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»kauzy i sądy« (1): Iáko Stároftá Królewki/ ták y fam Król troiákći kauzy y fądy mięwa. *SarnStat* 162.

»sąd i (albo) pozew (a. pozywanie)« [szyk 1:1] (2): Quidvis potius quam iudicium, Cokolwiek bądz/ tilko áby nie fąd álbo pozywanie było. *Mqcz* 340d; [nasi przodkowie] Sámi między sobą w iedney práwdziwey Wierze/ miłość y iedność Chrześciánfka pilnie záchowywáli/ Pozwámi y Sądámi Krolow nie obciázáli *WujJud* a3.

»prawo i (a) sąd« [szyk 2:1] (3): *BudBib* I 366d marg; Deborę żonę Lápidothá obdárzy/ naprzod Pan Bog męfkim ftátkiem y mądrością: ták ilz fądy y práwá wfzytkich odpráwowála *SkarŻyw* 559. Cf »bez práwa i bez sądu«.

»(i) roki i (albo) sąd(y)« = iudicia et (seu) termini *JanStat* [szyk 9:4] (13): *ZapWar* 1545 nr 2646; Tákí niedbálec iz począł/ á rok y fzełć niedzely nic nieczynił/ tráci to o co był pozwał: Wyiáwly izby roki álbo fądy przez ták długi czás niebyły. *UstPraw* H4; Roki álbo fądy po rozeftáníu listów Séymowych, áz do Séymu Powiátowęgo niech będą fądzoné. *SarnStat* 717 [idem 785]; ROki y ich fądy vftáwiamy/ áby były fądzoné w káżdych ziemiách y powiećiách/ iáko były záwždy bywác zwykly *SarnStat* 745 [idem 916]; A ná Roczech álbo Sądzięch Ziemfkich/ którę będą w Zatorze fpráwowáné/ Sędzia Zatorfki niech fwé mieyfce dżerzy *SarnStat* 1212, 459, 785, 911, 916 [3 r.], 1212 [2 r.]. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»sąd a (ani) rozprawa« (2): *RejPs* 219; Nie wdawał fie ten Pan [tj. Chrystus] bedąc [!] Pánem y Krolém swiátá wfzytkiego/ áni zwolennicy ięgo w żadne fądy áni w żadne rofpráwy tego fwiátá. *RejZwierc* 192v.

»sejmy albo sądy« (1): Boć wás podadzą do walnych rád (marg) nafeimy albo fądy (–) [*Tradent enim vos in consessus*] i w Boźnicách fwoich wás biczowác będą *MurzNT* Matth 10/17. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»sądy i spory« (1): [św. Paweł] Korynthczyki w pirwfłym [Lisćie] [...] vczy yáko fye máją záchowác przeciw wftepnym/ y około fądow y fporow. *KromRozm* II ev.

»sprawa (sądowa) i (a, albo) sąd« [szyk 4:1] (5): *ComCrac* 17v; Iakofz/ yłami to przypuśczi dorofłádku fwęgo iestli to tilko dwoch albo trzech fprawa y fad bel *PaprUp* Gv; A krol IM radby te sądy odpráwował, cum dignitate et sine inuidia. Limitowane te rebellionu sprawy, albo Sądy áz doponiedziálku *ActReg* 156; VStáwiamy/ áby dla fpráwiedliwęgo odpráwowania fądów/ y dla fpifovánia wiernęgo fpraw/ którę fie v fądu toczą/ były iedné kśięgi fądów/ álbo fpraw fądowych [unus liber Iudiciorum seu Actorum *JanStat* 504] w káżdym Powiećie. *SarnStat* 748, 873. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»sąd i (a) sprawiedliwość« = iudicium et (atque) iustitia *Vulg* (6): Krolował tedy Dawid nád wflytkim ludem Ifráelkim/ á czynił

Sądy/ y s'prawiedliwość w'f'yftkiemu ludu fwemu *Leop* 1.*Par* 18/14, *Ier* 23/5, 33/15; Słuchay iáko ná cię Pan woła przez Ezáiiálfá [./] fwiętego: Abyś nie opu'zczał šírotki/ ábyś pomogł vpádemu á w'c'f'ionemu w f'ądzycy y w s'prawiedliwości iego *RejPos* 193v; *SkarKaz* 2a. Cf»bez sądu a bez s'prawiedliwości«.

»sądy i wieca« (1): w'táwuujemy: áby Roki Ziemłkie były [...] káždęgo roku trzy kroć f'ądzoné/ [...] (okróm Woiewódtw: które wedle próśby Po'f'ów fwych f'ądy Ziemłkie y Wiécá mieć máiá iáko niżej iest opifáno.) *SarnStat* 721. [*Ponadto w po'łączeniach szeregowych* 3 r.]

»sąd i wyświadczenie« (1): W of'tátnich Mándatach Dekálogu fwego/ ochrania Bog obrázy bliźnich ná'f'znych/ naprzod w of'obie/ potym w żenie ábo domownikach/ á nákoniec w máiętności iego w'f'yftkie około tego rozniccy pod s'prawiedliwy bez żadnego fałszu ábo of'zukanía f'ąd y wyświadczenie poddawáiáq. *PowodPr* 63.

»zdania i sądy« (2): gdy wynidzie ieden tydzień po przyiechániu ná'f'zny ná Séym/ Zdánia y Sądy będą s'prawowané [*condemnationes et Iudicia exerceantur JanStat* 547]/ áby naklády y wydatki wielkimi ludźie nie byli w'c'f'ienieni. *SarnStat* 145 [*idem*] 932.

Wyrażenie przyimkowe: »bez sądu« (3): Tá [*ustawa*] by'ła od Arryanow ná S. Aná'f'tážego w'czynioná/ i'f'z kto raz z'łożony/ winnie á'bo niewinnie/ bez Synodowego dozwo'lenia wroći fię ná f'woię f'olicę: ten bez w'f'yftkiego f'ądu/ potepiony iest. *SkarŻyw* 89.

~ *Szeregi*: »bez prawa i bez sądu« (1): Pobierz w'f'ytko Kro'lu coś komu dał/ bes Práwá/ y bes Sądu/ iednem Dekretem Seymowym w'f'ytko *OrzRozm* C4.

»bez sądu a bez s'prawiedliwości« (1): i'z nam [*Chrystus*] náukę dawa/ ábychmy [...] bez f'ądu/ á bez s'prawiedliwości niechcieli ná'đ nim [*bliźnim swoim*] w'żywáć zwirzchności f'woiey/ a chłuby á f'wieckiey chwa'y f'woiey *RejPos* 85v. ~

Przen (6): [*człowiek pocziwy*] thylko s fámey f'czyrey cnoty by'ł powinien w'czynić/ áby by'ł ná w'f'zem pilen tey s'prawiedliwości f'więtey/ á fám fię napirwey roz'f'ądził s f'umnniem f'woim/ bo tho natrudniey'f'zy f'ąd/ iácniey ief'cze s kim inym. *RejZwierc* 56v; [*sędziá*] Skazał i'z g'łádf'z Krolowa [*tj. Wisła*]/ rzecz i'f'ta/ Ni'zli f'f'uzbi'f'tá [*tj. Narew*]. Narew y z brá'ciá/ wnet fię rozgniewá'ła/ A inf'zą drogá p'łynáć fię wezbra'ła. Więc miey'f'ce f'ądu ná brzegu ná lewem Názwano GNIEWEM. *KlonFlis* G4v.

Zwrot: »zagaić sąd« (1): Sędzia ro'f'tropny/ pu'cił przed fię f'trony/ Y zágáił f'ąd [*między Wisłą i Narwią*] tu'ż v fámey brony *KlonFlis* G4v.

a) *O rachunku sumienia* (3):

sąd czyj (1): Sądem fámego siebie iest f'powiedź/ z náuki ś. Augu'f'tyná [...] g'đzie grze'f'zny człówiek miá'f'to inf'tygatorá ma f'umnnie/ miá'f'to f'wiádkow/ Páná Bogá y Anyo'ły iego/ miá'f'to f'ędzięgo/ ká'płaná *LatHar* 133.

Zwrot: »sąd (u)czynić« = (o)sądzić się [*szyk zmienny*] (2): A ktory że to iest f'ąd ktory czynić ma grze'f'zny iedno f'powiedź? *WysKaz* 24, 24.

Szereg: »sąd i s'prawiedliwość« (1): Ná to ták odpowiadám: Ze tám to [*leże*: tamto] miey'f'ce Ezechielowe [*Ez* 18/21] trzy rzecz y w f'obie zámyka: Naprzod Bog fám mowi o z'ło'f'ciwym: [...] Drugá że mowi: *Si fecerit iudicium et iustitiam*. Iestli [*grzeszny człówiek*] w'czynił f'ąd y s'prawiedliwość. [...] Trzećia/ [...] *WysKaz* 24.

a. *O sądzeniu Bożym* (611):

a. *W judaizmie i chrześcijaństwie* (610): *Wró'f'Zó'łt* Q3, Q3v; Ktore f'ą dobre w'czinki tych cz'łonkow wiary o f'ynie bo'żym? [...] (–) wierzy'z że przydzie na f'ąd dnia of'tatecznego [= w dniu *ostatecznym*] *SeklKat* O3, R3v; *RejKup* v5, x8 [2 r.], Yv [2 r.], y5, y6v (10); *MurzHist* R4; *KromRozm* II e3; *KromRozm* III D4; *KrowObr* 163v; Y rzekł mu Iezus: Ná f'ądem ia przy'f'edł tu ná ten f'wiáth: áby ci co nie widzą widzieli: á kthorzy widzą f'lepemi fię f'tháli *Leop Ioann* 9/39, AAa, *Ps* 75/10, *Is* 1/27, *Ier* 50/34, *Mal* 3/5, *Hebr* 10/27, 1.*Petr* 4/17; *RejZwierc* 101v [2 r.], bb3v; Rzekł tedy pan Duch moy wiecznie fię f'ądem nie bę'dzie obchodzić z człówiekiem g'dy'z iest ciá'ło. *BibRadz* *Gen* 6/3, *Ps* 50 arg; *RejAp* 87v, 121, 165, 168v

[2 r.]; *RejPos* 6v, 7 marg, 33v, 82v, 85v, 159, 223; *RejPosWiecz*³ 97; *GrzegŚm* 50; *KuczbKat* 20, 60 [4 r.]; *RejZwierc* 48; *WujJudConf* 71v; Wiedzá [*wszyscy wierni*] że Pan przy'ść ma ná f'ąd/ á ká'ráć w'f'zelká niepobo'żność/ y w'f'z'ytki z'le żywá'cze *RejPosWstaw* [21³], 21, [21³] [3 r.], [21³]v, 22v; *BudBib* *Mal* 3/5; *BudNT* *Act* 24/25; *KochPs* 112; *SkarŻyw* 4, 120; *CzechEp* 141, 368; *KochMRot* C2; W'f'zyf'cy Anio'łowie/ Kry'f'towi po'f'owie/ ná f'ąd z Pánem przy'dá *ArtKanc* A10v, A13v, H2, M11, T; *GrabowSet* D4v, X4; Náznáczono ludźiom raz f'mierć/ potym f'ąd. *LatHar* 51, 142, 276, 499, 639, 645 [3 r.], 647, 721 marg; Przez podobie'ńf'two o d'zie'fiá'ci Pánnách/ y o tálentách/ poká'zuie co fię ma d'ziáć ná f'ądzie z dobrymi y ze z'lymi/ z gotowymi y z niegotowymi *WujNT* *przedm* 39; Náuká Apo'f'tollka nie by'łáć ty'f'ko áni nawięcey o wierze/ ále o s'prawiedliwości/ poku'cie/ y f'ądzie *WujNT* 496, *Matth* 12/20, s. 52, 159, *Mar* 13 arg, *Luc* 10/14 (25); Ná tym kazániu roz'dzieliw'f'zy go ná trzy czę'f'ci: W Pierw'f'zey zá pomocá Bo'żá/ náuczy'my fię/ ták ná tym f'wiećie żyć/ iákobychmy mogli czá'f'u fwego dobrze y f'zczę'f'liwie f'kończyć/ á f'mierći y f'ądu fię nie f'trácháć. *WysKaz* 3, 13, 35; Nie f'łucháć tedy tey z'drády heretyckiey/ ále fię báz'o onego przy'f'le⁸⁰ f'ądu prze'f'eknáć/ y ná'ń f'obie dobre w'czynki gotowáć winni'f'my. *SkarKaz* 5b; Y ták fię f'ąd on f'kończy. Ci [*z'li*] poy'đá ná mę'ki wieczne/ á s'prawiedliwi ná żywot y ro'f'ko'f'zy wieczne. *SkarKaz* 7a, 3b [3 r.], 4a [5 r.], b [2 r.], 5a [3 r.], 8a, 242b, 243b.

sąd około kogo (1): A wydá'ło morze w'már'le f'woie/ ktorzy w nim by'li: ták'ze y f'mierć y piek'ło wydá'li the'ż ony kthorzy by'li pomár'li/ y by'ł f'ąd około nich/ wed'ług w'czynkow ich. *RejAp* 171v.

sąd wed'ług czego (3): *Leop* *Dan* 3/28; *RejAp* 171v; Iáko'żby oddá'ł [*Syn Człowieczy*] ká'ždemu w dzie'ń f'ądný wed'ług w'czynkow iego (marg) Sąd wed'ług w'czynkow iego. (–) *WujNT* *Matth* 16/27.

sąd przeciwko komu, przeciw czemu (3): Pobudzáiá'ca modli'f'hwá ku Pánu Bogu/ áby fię w'zru'f'zył frogim f'ądem prze'ciw krzyw'dzye tey/ kthora fię iemu fámemu od niewiernikow d'zyeie. *LubPs* R3v marg; *BibRadz* *Ps* 7 arg; Oto przy'f'zedł Pan z ty'f'áciemi f'więtych f'woich/ áby czynił f'ąd prze'ciwko w'f'ytkim *WujNT* *Iudae* 15.

sąd między czym a czym (żywotne) (1): A ták ty trzodo moiá/ ták mowił Pan Bog/ Oto ia w'czynię f'ąd między owcá á owcá/ między bárány á koz'ły. *BibRadz* *Ez* 34/17.

sąd nad kim, nad czym (16): *Wró'f'Zó'łt* 118/84; TV w tym P'f'al'mie iest modlitwá prze'ciwko cię'żko'f'ci grzechu/ w ktorym gdy człówek iest po'łożon/ iu'ż záw'zdy mu'f' by'ć tro'f'kliwego f'umnnienia/ cz'uiá'cz frogo'f'ć f'ądu Bo'żego ná'đ f'obá. *LubPs* L3v; W iákim f'tráchu iesth człówek/ g'dy zá grzech zna frogo'f'ć f'ądu Bo'żego ná'đ f'obá. *LubPs* T4 marg, A3v, Cv marg, S5, bb2 marg; *BibRadz* I 291a marg, II 143d marg; Przyno'f'iny pewne zá'f'ę bę'đá/ g'dy po f'trá'f'zliwym f'ądzycy f'woim ná'đ niewierniki f'woimi w'eźmie [*Pan*] do domu fwego/ tho iesth do kro'le'f'twá fwego niebie'f'kiego the'ż w'dzięczná ob'f'ubienię f'woię [*tj. naród ludzki*]. *RejAp* 158, 45v, 47v, 99, 155v, 174v; *SkarŻyw* 79.

sąd z kim (36): rácz [*Panie*] wy'f'lv'f'ć f'á'f'ká'wie pró'żbę moię á nieprzypu'f'f'czay mię ku żadnemu f'ądowi z f'obá *RejPs* 210v, 50v; *RejKup* x8; *Leop* RRrv; wie Pan moy iákie pociechy zo'f'há'wił s'prawiedliwemu/ á iáki the'ż f'ąd f'obie zo'f'tá'wił ze z'f'of'niku fwemi. *RejPos* 128, 85v; ze w'f'zemi Bogi Micráimłkimi w'czynię f'ądy ia Iehowáh. *BudBib* *Ex* 12/12, *Deut* 33/21, *Iob* 14/3; Sąd f'á'f'kawy Bof'ki z Iádámem y Iáwá. *SkarŻyw* 262 marg; Nie zá'f'iaday Pánie ná f'ąd z f'ługá twy^m *LatHar* 53, 158, 644, 653. Cf »wchodzić w sąd«, »w sąd się wdawać«, »zasie'ć na sąd«.

sąd o kim, o czym (7): Ktory f'trze'ze prawdy ná wieki/ cz'yni f'ąd o tych co ćierpiá krzyw'dę *Leop* *Ps* 145/7; W'czynię f'ąd o Moábie y dowiedzá fię i'żem ia iest Pan. *BibRadz* *Ez* 25/11; *BielKron* 136v; A żaden niechay nie rozumie áby du'f'ze ná'f'ychmiał po f'mierći f'ądzzone by'ły/ w'f'z'ytki f'ą zátrzymáne w iedney y po'f'politey f'tra'ży/ á'ż czás przy'dzie g'dy Nayw'f'z'zy Sędzia w'czyni Sąd o za'f'ługach ich. *GrzegŚm* 15; *KochPs* 16, 36; W tym te'ż wpa'đł ten Pháryzeuf'z/ i'z fám fię f'ąd'ził/ á f'ądu Bo'żego o f'woich w'czynách nie czekał. *SkarKaz* 352b.

sąd czyj [= kto sądzi] [w tym: ai (poss) (153), pron poss (87), G sb i pron (46)] (286): BierRaj 22; WróbZolt Z6v; abowiem on [Pan Chrystus] dał znać [...] iako mamy oczekować s'prawiedliwego sądu iego. RejPs 144, 141v; MurzHist Q2v; Y długoż tych dni przedłużył Pánye fluffce thwemu/ A kyedy pewny czas złożył sądowi thwoyemu LubPs bb3, Cv marg, C2; KrowObr 242v; RejWiz 132; Leop Dan 3/28; BibRadz I 303c marg, 4.Esdr 8/60[61]; czáfem powiadał iz Kriřtus nie przydzie ná fwiát áz ná sąd fwoy RejAp 85, BB5v, 7, 9, 17, 40 (21); Bo iefzcze zá fłárego wieku/ gdy Prorok Ezdrás w rozmowach fwoich pytał go/ co teź dáley czynić będzie raczył s tym nikczemnym fwiátem/ á s tym nędznym człowiekiem/ tedy mu Pan w'zytkę s'prawę frogolci sądu fwoiego opowiedzieć raczył. RejPos 5v; Iuż fie nie lękaý ani fmierci/ ani sądu frogyego iego [Pana]/ gdyż wieł iz záfię ma być ożywione ciało twoie RejPos 30, 4, 4v [2 r.], 7, 7v, 12v (58); Ano fie opowieda [Pan Bóg] s frogim sądem fwoim/ Iz ia y s'prawiedliwości wáfze á nie tylko krzywdę znouw poładzać będą. RejZwierc 44, 36, 132, 176, 197v [2 r.]; RejPosWstaw [110³]v; BudBib Deut 33/21; CzechRozm 93; Karn-Nap ktv; Wftań/ á rośiágni fwoý sąd s'prawiedliwy/ A vznaý/ kto z nas praw iefł/ á kto krzywy/ Móy wieczny Boże. KochPs 50, 170, 207; SkarŻyw 46, 165, 262; CzechEp 239; POWftań Pánye iuż powftań/ [...] Ná fwe śluby rořpomni/ niź twoy sąd przydzie groźny ArtKanc K9, Mv, M2, S11v; GrabowSet D4, O4v, P4, S3v; LatHar 142, 146, 176, 306, 342, 395, 653; WujNT Apoc 14/7; O ráczże [najświętsza dziewico] fię teź do iego [twego syna] naświętlży miłości przyczynić zá mna/ [...] żeby mi nie był on sąd iego stráfzliwy á frogi SiebRozmyśl L2v; SkarKaz 8b [2 r.], 279a, 352b [2 r.]. Cf »sąd Boży«.

sąd czyj, czego [= kto, co jest sądzony(-y)] [w tym: G sb i pron (12), pron poss (3), ai (3)] (18): Teraz iefł sąd tego fwiáta Leop AAA4v, Is 27 arg; BibRadz Ioel 3/12; A tego żaden [człowiek] nie baczy iz to ná każdá godzinę tuż zá piętami iego chodzi [strach]/ gdyż tu iuż ten strách á ten sąd iego ták nád głową iego záwždy zołtác muř RejAp 96v, 125v; RejPos 262, [278]v, 314v; Tákże y tu rozumie mamy iz Kryřtus położył przed oczy pewny sąd niewiernych GrzegŚm 59, 13; KuczbKat 60 [2 r.]; WujJud 221; Iezus Kryřtus krol nawyřszy/ przydzie k nam z niebiełką rzeřfá/ ná sąd wřzechżywych [!] y martwych ArtKanc S20; LatHar 378; WujNT Ioann 12/31, 2.Petr 3/7; SkarKaz 2a.

W połączeniach szeregowych (6): Bo kto boga ze wřtykięgo fertza miluie/ anij fmierci/ anij piekla/ anij męki/ anij sądu fie lęka OpecŻyw [192]v; SeklKat Xv; GrzegŚm A4; SkarŻyw 4; WujNT 784; Przewo ielli cię boiaźń BOZA nie odwodzi Od wyłępku: Niechayżec ná pámięć przychodzi Sąd BOZY, męka ciężka/ karanie fromotne KlonWor 12.

W przeciwstawieniu: »sąd ... miłosierdzie« (2): BibRadz II 143d marg; Rozdzieliaymy te dwa czáfy/ podobno teraz naydziem czas miłofierdzia/ á potym czas sądu. SkarKaz 4b.

W charakterystycznych połączeniach: sąd groźny (8), jawny, łaskawy (3), miłofciwy, moźny, nieomylny, nieuchronny, okrutny (3), ostry, pewny, pilny, prawdziwy, prawy (2), prędkí, przyszyły (9), s'prawiedliwy (29), srogi (44), straszliwy (straszny) (31), surowy, ścisły, ustawiczny; sądu srogość (14), straszliwość (strach) (2), światłość.

Zwroty: »okazać się ná sąd« = przyjsć sądzić (1): BOg náłz frogi pełny pomfłi/ á pan bog stráfzliwy/ Dobrowolnye fye okazał ná sąd s'prawiedliwy LubPs V3.

»powsta(wa)ć ná sądzie, ná sąd, w sądzie, w sąd« [o smart-wychwstaniu] [szyk zmienny] (3:2:2:1): Niezboźni w sąd niepowltana MurzHist S3v; Y dla tego ci złońnicy prze fwoy vporny błąd/ Nie powftaná miedzy wierne ná s'prawiedliwy sąd LubPs Bv; Przewoż niepowltawiaią źli á bezboźni w sądzie [non resurgent impii in iudicio]: ani grzeřnicy w rádzie s'prawiedliwych. Leop Ps 1/5; RejAp 9v [2 r.], Ff3v; Day [Panie]/ ábyfmy w rádości/ ná twoy sąd/ powftáli GrabowSet P4; LatHar 739 [zawsze przekład lub nawiązanie do tego samego tekstu].

»pozywać, pozwany (a. wezwany, a. przyzwany), zawołany ná sąd« = *vocare ad iudicium* PolAnt [szyk zmienny] (4:4:1): Naydzieř panłkie miłofyerdzie jego Obácijs to wtych fterech ofobách Gdy vřlyfys w cartowych žalobách Ktorzy jda już ná sąd pozwáni RejKup o2, x5v; Pan pozywa wřzytkich narodow ná sąd iakoby będąc gotow czynić liczbę znimi ze wřzytkich vczynkow ich przed fędziem. BibRadz Is 41 arg, Am 7/4; Záтым przyzedł do nich [do Adama i Ewy] Pan Bog do Ráiu/ pozywać ie ná miłofierny y łáf-kawy sąd fwoy/ nie ná potępienie SkarŻyw 262, 46, 336; Toż będzie przed tym sądem [Ostatecznym]/ niezmiernie y dáleko bez przyrownania ftráfzliwym obyczáim/ gdy nie iedná część máta fwiátá/ ále wřzytek strofkány y ná sąd ten záwołány będzie. SkarKaz 5a, 4b.

»ná sąd, do sądu przyść (a. przychodzić, a. iść)« = *stawi(a)ć się (stanąć) przed sądem; in iudicium venire* Vulg, PolAnt [szyk zmienny] (8:1): Czy wřzitycy [Książe, Biskup i Gardian] iz zaczny byli Lekcze fobie to [wezwanie] wazyli. Sli ná sąd panłky bęřpierznie [!]/ Mnimaiąc/ iz iuż fnać wiecznie. Tak mieli y wniebie rządzc RejKup b3v, o2, y3; záłuy tego/ y pokutuy/ dokąd iefłtze Dychałz y łáłkę otrzymać moźełz/ ábyř nieprzyzedł ná s'prawiedliwy/ groźny/ y ftráfliwy/ Sąd iego [Pana]. KrowObr 242v; A řam zbáwićiel náłz powiadać raczy. Záprawde/ záprawde wam powiadam/ że ten kto flucha flowá moiego/ á wierzy onemu ktory mię pollał/ má żywot wieczny. Y ná Sąd nie przydzie/ ále prořtho przydzie od fmierci do żywotá [Vulg Ioann 5/24] Leop *A3v [przekład tego samego tekstu (3)] WujJudConf 204; BudNT Ioann 5/24; WujNT Ioann 5/24; SzarżRyt Bv.

»przywieść do sądu, ku sądu, ná sąd« [szyk zmienny] (1:1:1): Bogá fie boy/ przykazanie choway/ [...] Abowiem Pan Bog ná sąd przywiedzye [adducet Deus in iudicium Vulg Eccle 12/14] wřzelkie řkutki ludzkie ze wřzytká táiemną rzeřfá/ chocia źle álbo dobre. BielKron 82, 82; Wřzákoź ná tego [człowieka] otwarzał oczy twoie [Panie]/ y mnie przywiedzielz do sądu z sobá [et me adduces in iudicium tecum?]. BudBib Iob 14/3.

»[kogo] sądem rozprawować« (1): tyka teź [prorok] łáłkawyęgo przyłcia pańłkiego/ iako řnim wřtyko dobre náłtác miało/ y iako wkázdey fluffnołci ma národ ludzki sądem řwem rořprawować. RejPs 141v.

»sądzić, sądzony ná sądzie; sądem sądzić, osądzony« [szyk zmienny] (5:1;1:1): A dáleko iefł lepiej řiedzić w więzieniu/ niźeli być w wiekuřtych mękach [!] Piekielnych: y ciężey teź iefł Bořkim niź ludzkim sądem ofádzonym być. KuczbKat 335; Boć nie dárho řwięty Páweł piřze/ iz wřzeteczniki/ pijánice/ y ine řwolnolniki frodze będzie Pan řadził ná řadzie řwoim RejZwierc 36; ReszPrz 87; ReszHoz 117; LatHar 133; WujNT 314 [2 r.]; SkarKaz 350a.

»sąd sprawować (a. odprawować), sądzić; sąd sprawowan(y) ma być (a. był)« [szyk zmienny] (6:2;2): Bácziefz co czynić maćie/ Abowiem nie Ludzki Sąd s'prawuiećie/ ále Boży [non enim hominis exercetis iudicium, sed Domini Vulg 2.Par 19/6] GroicPorz pp2 [przekład tego samego tekstu SkarKaz]; Powiedzyał potym Anyoł/ á wřzákeř wiedzycie chciál/ Iákby Pan řwoie řády rozlicznie s'prawował. RejWiz 132; BibRadz I 303c marg; ábowiem ná thákimże go [Pana] pewnie obłoku záfię oglądacie gdy przydzye řędzić s'prawiedliwego sądu řwego. RejAp 161v, 72; KuczbKat 60; ná ktorey řtolicy řiedząc/ [Chrystus] imieniem Bořym/ sąd odřprawować będzie NiemObr 108, 108; SarnStat 792; SkarKaz 2a.

»sta(ną)ć (a. (po)stawić (się)) ná sądzie, ná sąd; postawion ná sąd« = *statuere in iudicio* Vulg [szyk zmienny] (10:7;2): BierRaj 17; A tak iuż řtani ná sąd boży A kaź wkładać ná wozy. Strzelby/ prochy/ kule/ drzewa Boć iuż tego tam niertzeba. RejKup C, Fv, t6; Iuż w iákiey s'prawie zeydzyelz zá żywotá řwego/ Ták fie muřifz pořtáwić ná sąd Pána twego. RejWiz 164, 121v; RejFig Cc3; BibRadz 4.Esdr 12/33; [Sybilla Erytrea piřze o Sądzie Ostatecznym:] Głębokość zyemie otworzy/ Piekło przez przepáć wynorzy. Staná ná sąd przełoženi/ Wřzyfcy od Bogá řtworzeni. BielKron 135v; RejAp 173v; RejPos 7, 7v; RejZwierc 4v; Nieřfety zginálem/ zbłádzilem [!]: iako fię řtáwić ná sąd Boży? co rzeke? SkarŻyw 172; Gdy z tego

świata zeydziemy/ á ná twym [Panie] Sądzie stániemy/ Rácž sřrawiedliwosci przeftac/ racž miłosierdzia wzywac ArtKanc Mv, S11v [2 r.]; LatHar 638 [2 r.].

»sąd (u)czynić; czynić się sąd ma; czynienie sądu« = *facere iudicium Vulg, PolAnt [szyk zmienny] (29;1;1)*: Ach wieleli iefczde dni flugi twe⁸⁰ miły panie/ kiedy sąd wczynifz nad thymi ktorzy mnie przeftaduią. *WróbZolt* 118/84, gg5v, 145/7; PAnie moy wezmi obronę fwoię/ á zäftaw fie przeciw sřprzeçiwnikom moiem/ á wczyn sąd sřprawiedliwy sřprzeftadowniki mymi. *RejPs* 50v; Ten Pan fám czyni práwy sąd ludzynom krzywde çirpiącym *LubPs* ff2, I3v, S5; *Leop Ps* 145/7, *Dan* 3/28, RRrrv; Pánie toçies ieft sřprawiedliwy/ á wfzytki twoie sřrawy y wczyniki fą miłosierdzie y prawdą/ á czynifz sąd sřprawiedliwy y prawdziwy ná wieki [Et iudicium verum et iustum tu iudicas in aeternum]. *BibRadz Tob* 3/2, *Ez* 25/11, 30/19, 34/17, *Esth* 10/11[9]; *RejPos* 21; *GrzegSm* 7, 15; *BudBib Ex* 12/12, *Deut* 33/21, *Ez* 25/11, 30/14, 19; *BudNT Ioann* 5/27; *Panie/ wczyn sąd o mnie/ á tám wyzrzyfz moię Niewinność KochPs* 36, 16; y dał mu [Bóg Ojciec Chrystusowi] zwierzchność czynić sąd [et potestatem dedit ei iudicium facere Vulg Ioann 5/27]/ iż ieft fyn człowieczy. *NiemObr* 108 [przekład tego samego tekstu *GrzegSm* 7, *BudNT, WujNT*]; *WujNT Ioann* 5/27, s. 321 marg, *Judae* 15; Szczera tám [na Sądzie Ostatecznym] y dziwnie strážliwa sřprawiedliwość będzie/ y pomyflic niepodobno/ z iákim stráchem/ ogromnoftcią/ mocą y wfpaniáloftcią czynić fie ten sąd ma. *SkarKaz* 5b.

»wchodzić (a. wniść, a. zachodzić, a. przychodzić) [z kim] w sąd, na sąd« = *sądzić kogoś [szyk zmienny] (13:1)*: Et non intres in iudicium cum sermo [!] tuo domine, [...] A nie racž [Panie] wchodzić w sąd z flugą twoim *WróbZolt* 142/2; *RejKup* r8v; *MurzNT* 3v; *LubPs* ee4v; *RejPos* 133v; *CzechRozm* 207v; Nie racž z námi [Panie] w twoy sąd wchodzić/ frodze fie z námi obchodzić/ podług twej sřprawiedliwosci *ArtKanc* M2; *GrabowSet* Gv, R2, S3v, T; *LatHar* 170; Profę y zemną y z temi co mię flucháią nie wchodž [Panie] w sąd: ále zwyczáiu y náture fwoiey wzywaj nád námi. *SkarKaz*)(3, 3a [zawsze przekład lub nawiązanie do tego samego tekstu].

»w sąd się wdawać« [w tym: z kim (3)] (5): Kto mu [Panu] jedno dufacz tu chczę Do fwych zaflug nas przifupczá A zlátky fwey wniebo pufczá A tak lobię nieduffáimy A wfład fie snim niewdawamy *RejKup* Sv, n5, aa2v; ty [Panie] me záloftci Serdeczne wyzrzyfz/ porufz k lutoftci/ W sąd fie nie wdáiac/ znifzczyfz wfzelkie twrogi *GrabowSet* S3v, I4.

»zagaic sąd; zagajony (będzie) sąd« [szyk zmienny] (1;2): Sąd zágaiony Boży. *BielKron* 136v marg; ktorego [Pana] oczekawamy/ káždego dnia zágaic sąd wielki Boży/ á náfze wyftępkí ná nim rozeznawác. *BielKron* 155v, 136v.

»(za)sięść (a. zasiadać) na sąd [w tym: z kim (5)]; na sądzie (za)siadać (a. (u)sięść); ku sądu sięść« [szyk zmienny] (11;6;1): Rzekł [Ezop]/ tedy tá burdá będzie/ Kiedy Pan Bog ná sąd siędzie. A wmarli będą wfławác *BierEz* C3v; *RejKup* x5v, y5, y5v; Bowiem gdy Pan ná on czás ná fádzye wfłędzyc/ To ich [aniolów] vrząd y sřrawá/ tám ná ten czás będzie *RejWiz* 157; Rzekł potom [Jozafat] do fędziow/ Bączcież co macie czynić ábowiem nie záfiádać ná fádzie ludzkim/ ále ná Pánkim [non homini iudicabitur, sed DOMINO]/ ktory będzie z wámi przy sřrawách fądu. *BibRadz* 2.Par 19/6; Niech fie ocuca/ á niech wnidą narodowie w dolinie Iozáfáth/ ábowiem tám záfiędę ná fąd wfzythkich okolicznych narodow [quia ibi sedebat ad iudicandum omnes gentes de circuitu]. *BibRadz Ioel* 3/12; Czwarte przysięcie [Pana] będzie/ gdy ku fądu siędzie/ tám będzie dziwny dzień/ gdy wfłaniem z grobow weń *ArtKanc* A10v, A10v; PProfę/ kto w on czás/ mnie przychylnym będzie/ Gdy on ofłatni Sędzia [tj. Bóg] ná sąd siędzie? *GrabowSet* X3v, Bv, O4v; nie záfiadayze ná sąd z flugą twoim [non intres in iudicium cum servo Tuo Vulg Ps 142/2]/ Pánie: ábowiem nie wfřprawiedliwi fie przed tobą żaden żywy człowiek. *LatHar* 644 [przekład tego samego tekstu 53, 395, 653], 53, 158, 391, 395, 653.

Wyrażenia: »sąd Boski, Boży, Pański [= wg prawa Bożego]« (3:2:2): *GroicPorz* pp2; Tákże y w Ieruzalem poftánowił Iozáfát [sędziów] z Lewitow y z káptanow/ y zřprzednieyfzych domow Izráelfkich dla fądow Pánfkich [ad iudicium Domini]/ y dla sřraw iego *BibRadz* 2.Par 19/8, 2.Par 19/6; Aby fie znaczyło, że Sędziowie nie fwóy sąd, ále Boży fádzá: A iże ná mieyfcu Bożym: [...] Przetóž gdy [sędzia] zábrnie, á wátpi czego fie ma trzymác, do przysięgi, to ieft do Bożego rozfádku ftrony odsyła. *SarnStat* 792; *SkarKaz* 2a, b [2 r.].

»sąd Boży, Boski, Pański, Pana (Boga), Krystusow(y)« = *iudicium Dei Murm, Mymer¹, PolAnt, Modrz; iudicium Domini PolAnt [szyk 151:6] (94:6:52:3:2): OpecŻyw* 190v, [192]v; *OpecŻywSandR nlb* 6; *Murm* [207]; *TarDuch* B8; *Mymer¹* 43; *WróbZolt* N8 [2 r.], ff5; Tu wtem Pfálmie ieft figura á prorocftwo fądu bożego *RejPs* 74, 74 marg, 142v, 218v, 222, Ff3; A fnadz miła bracia iuz ty znaki nadchodzą/ przyfzłego dnia frogiego fądu Bożego⁸⁰ *LudWieś* A4; *SeklKat* Xv; [Posel mówi do Sumienia:] A trudno ma [Kupiec] w tym nierzadzie Sprawyc fie na bofkym fádzie. *RejKup* f6, kt, b3v, C, Fv; *RejKupSekl* a7v; *MurzHist* K4, R4; *KromRozm III* B3, C7v, L4; ktore [pokusy] z wátpienia dla frogoftci fmierci/ á czuiac też wftráfenie fądu Bożego/ ná ludzi przypadáią. *LubPs* T3, A3v, E marg, L3v, T4 marg, V3, bb2 marg; [zloczynca dobrowolnie zezna] iż wkradł/ wydárł/ wylupił/ zábil/ fpalil rc. y s tym idzie ná Sąd Boży *GroicPorz* hh2v; *KrowObr* 125v, 238; Srogye pyekło podemną/ Pánfki sąd nádemną *RejWiz* 71, 121v, 164 [2 r.], 178v, Dd3; *Leop* RRrrv; *RejFig* Cc3; Ezáiafz z pláczem^m nárzeka ná grzechy Ierozolimskie á grozi fádem Bożym *BibRadz Is* 1 arg, I 291a marg, *Ps* 7 arg, I 356a marg, *Mich* 6/2, II 44c marg (9); *BielKron* 93, 136v, 155v, 467v; ná którym to Kazániu ón Mnich/ S. Micheáfzá Prorocftwo/ ftrážliwymi flowy przywftáfczyfł Polfkię Koronie: [...] drzáł/ iáko ná iáwnym Sądzie Bożym/ ftráchem y boiáźniá/ ono kazánię wfzytko *OrzQuin* Y2v, T4v, X4, Y3; Gdy bylá otworzona pieczęć zfofta/ tám fie okazało podobieñftwo ftráchu fądu Pánfkiego przyfzłego. *RejAp* CCv, BB5 marg, 9v, 40, 47v, 59v (21); *GórnDworz* P4v; Nyewiernicy zá sřprawiedliwym fádem Bożym potępienia nie wyda *RejPos* 7v, 2v, 4v marg, 7v, [36], 85v, 222v marg, 260v; ináczey nie grozi pífmio złym [ludziom] iedno onym Sądem Kryftufowym *GrzegSm* 12, 60 [2 r.]; *KuczbKat* 60 marg, 335; *RejZwierc* 4v, 41, 48, 56; oczekawamy wfzyfcy fądu Pána náfzego Iezufa kryftulá *RejPosRozpr* c3v; *RejPosWstaw* [21³]; *BudNT Rom* 2/5; *KarnNap* Cv; *ModrzBaz* 49v, 70v; *SkarJedn* 295, 393; Poftem y wfłáwicznym wzdychánim á modlitwą chiefzł ftrapioná dużę fwoię/ do śmierci fie y fądu Bołkiego przypráwuiac. *SkarŻyw* 166; [siostra św. Wincentego] vmieráiac oblokłá fie w nię [w koszule brata] woláiac: [...] owo brát moy ná sąd mię Chryftufow prowadzi. y to mowiac vmárłá. *SkarŻyw* 311, 4, 79, 98, 99, 117 (16); *CzechEp* 7, 50, 97, 165; *ReszList* 164; Przetoc fie niepobożni nigdy nie zoftoiá/ ná frogim fádzie Pánkim, y çí co źle broiá *ArtKanc* P20v, S11; *GórnTroas* 54; *LatHar* +++2v, 158, 200, 669, 750; *WujNT* 12, 13, 57, 1.Cor 3 arg, s. 712; *PowodPr* 53; Y ná fádzie Bożym wedle wczynkow fádzá/ iáko kto dla Chryftulá miłofierny był. *SkarKaz* 350a,)(3v, 4a [2 r.], 8a, 351a, 352b (10); *KlonWor* 12, 37.

»czas sądu« [w tym: czasu (= podczas) (40)] = *tempus iudicii PolAnt (46): RejKupSekl* a8; *BibRadz Esth* 10/11[9]; [św. Pawel napisal] Iż fyn człowieczy nie ináczey przydzie iáko błýfkáwicá czáfu fądu fwoiego. *RejAp* 172, 9, 167, 194; Abowim o nich [ludziach swawolnych] ták tenże Pawel s. nápiřal: Iż ty cudzołożniki á ty ludzie fwowolnie bez zakonu żywiace/ będzie Pan Bog okrutnie fádzil czáfu fądu fwoiego *RejPos* 43v; kwář fie rychley do mnie/ bo iuz czás moy przychodzi/ iż mułżę iřć do Pána mego/ á czekáć oney korony/ ktorá mi Pan moy ma dáć sřprawiedliwy/ czáfu fądu fwoiego. *RejPos* 128, 2v, 12v, 29, 30 [2 r.], 41 (34); A czáfu fądu Pánfkiego/ iáko pífmio powieda/ iż krolowie á moczarze fwiátá tego będą fie thulác á thuc między fkálami á między gorámi/ prołzac ich áby ie zákryty przed frogolciá fądu onego. *RejZwierc* 48, 56; *RejPosWstaw* [110³]v; Wfzytko P. Bog chowa ná on czás obiáwienia y fądu fwego. *SkarKaz* 352b, 4a, b.

»dzień sądu« = *dies iudicii PolAnt, Vulg* (22): *TarDuch* D5; *LudWieś* A4; *RejKupSekl* a8; A ty dwa działy przyfzły przed Bogą w godzinę/ w czas/ y w dzień sądu który miał wczynie między wżemi narody. *BibRadz Esth* 10/11[9], 4.*Esdr* 12/34; *BielKron* 467v; nikt z ziemi powfłhac nie może/ aż cząfu dnia sądu iego [Chrystusa]/ iedno on sam/ kthory iako Ionałz trzy dni leżał pod zákrytofcia ziemie. *RejAp* 91v, 138v; vmie Pan pociefzyć fprawiedliwego. A nád zlofniki zachował fobie pomftę cząfu dnia fprawiedliwego sądu fwoiego. *RejPos* 138, 258; *BudNT Rom* 2/5; *KarnNap* ktv; *CzechEp* 50; Dzień sądu twego [Panie]/ niech nam wftawicznie Przed okiem będzie *GrabowSet* S3v; W dzień sądu twego wybaw nas Pá(nie). *LatHar* 176, 142, 306, 342, 393; [św. Paweł] pokážuie/ iż ác dzień sądu Páńkiego pewnie będzie/ ná którym y oni [Teſaloniczanie] fwą zaplátę/ y przefładowce ich/ karanie odniofą; wżákże nie ták rychło będzie/ y niepierwey aż Antychrift przydzie *WujNT* 712, 1.*Cor* 3 arg, 2.*Petr* 3/7.

»godzina sądu« = *hora iudicii PolAnt, Vulg* (4): *BibRadz Esth* 10/11[9]; Boycie fie Bogá/ á czyńcie mu pocżciwość/ ábowiem przichodzi godziná sądu iego *RejAp* 119v [przekład tego samego tekstu (2)] *CzechEp* 239; *WujNT Apoc* 14/7.

»sąd święty« [szyk 1:1] (2): Gdyfz pán bóg wiele kroc napotępionych gwałtem wymágá/ prawdziwé ſwiadeftwa/ o maieftacie/ o fprawiedliwoſci i sądzie fwoiem świętem iako i na Iudafzu to wymógł [] że i fwoi grzech wyznał i o niewinnoſci Chriftufowyi ſwiadeftwo wydał. *MurzHist* Q2v; *RejPos* 260v.

Wyrażenia na oznaczenie Sądu Ostatecznego: »sąd ostateczny (ostateczniejszy), ostatni, dnia wielkiego [= ostatniego]« [szyk 21:9] (16:13:1): Dáymi [Panie] fie okázania marné chwály wyftrzędz/ a ftymi znamiony iuz duchownymi/ przed oblicznoſciá twá na ofłatnijm sądzie widzietz Amen. *OpecŻyw* 132v; *KVPIECZ* To ieft, Kftalt a podobienftwo Sadu Bożego ofłatecznego *RejKup kt*; *RejKupSekl* a8; *KromRozm III* B3; Bowiem sam wſzechmocny pan moy pomſci fie nád nimi [zloſnikami]/ Náwiedzi ie w ofłatni sąd plagami wiecznymi. *LubPs* hh4, N3v marg; *BibRadz* *7, I 446; *RejAp* 160v; Nákoniec Bilkup powieidiał. Kiedibych ia tho práwy/ iemu odpufcił/ czobym ia Pánu Bogu odpowiedział ná on czas/ kiedy ná sądzie ofłatnim mi rzeczę/ *Redde rationem villicationis tuae?* *Górndworz* Q2v; *RejPos* 4v; *CzechEp* 99; *ReszPrz* 87; *ReszHoz* 117; A gdy záſiedzielz ná Sąd ofłateczny/ Przeyżrzy/ o Iezu/ zem ia ták beſpieczny *GrabowSet* O4v, O4v; *LatHar* 523; ieft rzecz potrzebna/ ábyfmy fie ftrzegli grzechow/ wſpominając ná śmierć/ ná sąd ofłateczny/ y ná męki piekielne *WujNT* 784; Y ánioly ktorzy nie zachowali zacnoſci fwey/ ále miefzkánie fwoie opuſcił/ ná sąd dnia wielkiego/ zwiázkami wiecznymi pod chmurá [Jezus] zachował. *WujNT Iudae* 6, *Matth* 15 arg, *Luc* 21 arg, s. 314, 837, Xxxxv, Bbbbb3v; *PowodPr* 53; *SkarKaz* 1a, b, 2, 243a; [GilPos 319v].

»sąd pospolity [= powszechny]« [szyk 4:3] (7): *KromRozm III* B3; [zmarli] Pragná tedy záwždy oného poſpolitégo sądu: który zowiemy *Vniuerſale iudicium*: á to dla dołkonátého Błogoſławieñftwa ſwego *BialKat* 103v; Bárzo ſie tedy gođziło/ áby ciála wſpołek z duſzami fwoimi/ ſłufzney zapláty wieczney chwály álbo też męki doftały: co bez wſzytkich ludzi zmartwychwſtánia/ y bez poſpolitégo sądu byc niemógło. *KuczKat* 60, 60 [3 r.], 103v marg.

»sąd poſledni« (1): Przykład o ſtráſzliwoſci sądu/ poſledniego wſzytkim grzeſznym. *HistRzym* 93.

»sąd powszechny« (3): Iob [...] nieco o zmarthwych wftaniu powieida/ oznáymuiąc że będzie Sąd powſtechni. *Leop Iob* 19 arg; Bo niewyſłowioná frogoſć/ y sądu poiedynkowego/ y sądu powſzechnego/ piſmo ſwięte nam rozgłoſiło. *LatHar* 133, 638.

»sąd prawdziwy« (1): Kto ták [będzie] w cnotách wtwierdzony/ Gdy przydzie ná sąd prawdziwy/ By nie miał być potępiony? *SzarzRyt* Bv.

»wálny sąd« [szyk 3:2] (5): Błogoſławiony/ który fie tu sam sądzi y karze/ aby y po fmiereci fwey záraz/ y ná onym wálnym sądzie nie był ſurowiey sądzony/ y tyſiác kroć frodzey karány. *LatHar*

133, 378, 393, 638; Pan Chriftus ieft Bogu Oycu rowny y ſpołiftny: [...] Czego tu fzeſćiorako dowodzi. Naprzod z ftrony fтворzenia: [...] Piáte/ z ftrony duſz ludzkich ożywienia. Náofłatek/ z ftrony wſzytkich zmárłych przed wálnym sądem do żywotá przywrocenia. *WujNT* 324.

»sąd wiekuisty« (1): PRzetoż [...] mieymy fie ku dołkonátoci: nie znou zakłádáiac gruntu pokuty od wczynkow martwych/ y wiary w Bogá/ náuki krzczenia/ y rák wkłádánia/ y powftánia z martwych/ y sądu wiekuiftego [iudicii aeterni]. *WujNT Hebr* 6/2.

»sąd wielki« [szyk 1:1] (2): Potym Pan Bog ſtápi w mocy fwoiey/ [...] A gdy iuz pokoy poftánowi/ wielki sąd zágáiony będzie o żywych y zmárłych ludzyczech ná zyemi *BielKron* 136v, 155v.

Wyrażenia na oznaczenie sądu każdego człowieka tuż po śmierci: »sąd osobny, osobliwy« (3:1): Boiázliwe dekretu Páńkiego z sądu ofobliwego y poiedynkowego oczekáwanie. *LatHar* 669; K temu obáčz/ iż przy śmierci káždego/ dzieie fie iákis sąd ofobny *WujNT* 263, 263 marg, Bbbbb3v.

»sąd pojedynkowy« [szyk 5:2] (7): ftáwić fie muſzę/ y ná sąd poiedynkowy/ záraz po śmierci/ álbo tuż przy śmierci; y ná sąd powſzechny y wálny/ w dzień ożywienia wſzytkiego narodu ludzkiego. *LatHar* 638, 133, 638 [2 r.], 669; CO zá potrzebá tego przyfzicia y sądu ludzi wſzytkich záraz/ ktorzy byli y będą ná ten ieden dzień, gdyż ieft sąd poiedynkowy fkoró po śmierci káždego? *SkarKaz* 2a, 3a.

»szczegulny sąd« (1): Wiem dobrze y to/ że [...] iako przy poiedynkowym y fzczegulnym sądzie duchowne duſze mey drzewo pádnie/ ták leżec ná czáfy wiekiem nieokreſzone będzie. *LatHar* 638.

»sąd wláſciwy (a. wláſcinny)« [szyk 1:1] (2): Gdzie [w wykładzie o czasie sądu] też potrzebá vkázác co tego ieft zá przyczyná/ iż po wláſciwym káždego człowieka sądzie/ iefzcze drugi sąd wſzytkim poſpolity ſprawowan być ma. *KuczKat* 60, 60.

»Szeregi: »sąd i karanie« (2): gdyz fie żaden ozwác nie może áby był bez grzechu/ á iżby nie záſłużył ſprawiedliwego sądu y karánia Páńkiego nád ſobá *RejAp* 47v; *LatHar* 669. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»sąd i liczba; liczba, to jest sąd« (1;1): Ale zły flugá wrzucon yeft do cymnoſci zewneſtrzných/ á nye pirwey/ áliż fye pan wrocił ná liczbę/ to yeft/ ná sąd. *KromRozm III* C8v; *LatHar* 670. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»sąd, (i) piekło« [szyk 1:1] (2): *SkarŻyw* 165; A iuz ſiekierá ieft przyłożona. [Vulg Matth 3/10] Tu Ian ſ. fwym przykładem wcy káznodzieie/ áby ludzie odſtráſzáli od złego/ boiázniá piekła y sądu Bożego *WujNT* 12. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»sąd a pomsta« (1): gdyz pod figurá frogoſci Ierozolimkicy ten frogi sąd fwoy/ á the pomftę ſwoię opowiedáci [Pan] raczy *RejPos* 260.

»sąd i potępienie« (1): Obáčże tho pilnie kiedyby Sąd y potępienie naprzod iákich duſz było fkoró po śmierci: ázaby piſmo thym nawięcey nie groziło? *Grzegſm* 13.

»prawo i sąd« (1): y gdy kto od ſprawiedliwoſci do miłofierdzia áppelluie/ idzie mu tá áppellacya/ iako onemu co wołał: Nie wchodź zemná Pánie w práwo y sąd/ bo káždy ná tym przegra. wczyn wedle miłofierdzia twego. *SkarKaz* 3a. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»sąd a rozmierzenie ſprawiedliwoſci« (1): káždy z nas [...] obáčzy/ iż ten Pan nic bez przyczyny nie czyni/ nic bez ſprawiedliwego sądu á bez rozmierzenia ſprawiedliwoſci fwey nic nie ſpráwuie. *RejAp* 47.

»sprawa albo sąd« (1): Słuchayże iż fie ſtáło milczenie ná niebie. Tu iuz rozumiey/ iż gdy ine ſpráwy álbo sądy Páńkie były ſprawowane/ iż fie y tákie y owákie głoſy ożywały. *RejAp* 72.

»ſprawiedliwoſć i sądy« (1): Potym Gadowi rzekł [Mojżesz]/ błogoſławion który rozfzyrza Gadá/ [...] ſprawiedliwoſć Iehowy czynić będzie/ y sądy iego z Izráelem [iustitiam Domini fecit, et iudicia eius cum Israel]. *BudBib Deut* 33/21.

»srogość a sąd« (1): Tu teraz Apoštoł powiada/ iż [...] będzie krował [Pan] aż na wieki wiekom Amen. Nie iżbyć nie krował po ten czas y przed tym/ pewnieć krował/ ále w frogości á w wftawicznym łądzie z niewierniki fwemi *RejAp* 97v.

»sąd i trybunał« (1): I skoro człowiek świata tego skończy/ iest trzeći pojedynkowy łąd y trybunał/ iáko Apoštoł świadczy: Státut Boży iest áby káždy raz vmárl/ á potym łąd. *SkarKaz* 3a.

»sąd i upalenie« (1): Ielli omyie Pan plugařtwá Corek Syońkich/ y krew Ieruzalem omyie z pořzodku iego. W Duchu łądu/ y w Duchu wpalenia [in spiritu iudicii, et spiritu ardoris *Vulg Is* 4/4]. *WysKaz* 34.

»sąd i (a) zatracenie« (3): y wiele ich [...] dla łakomřtwá fmyflonymi łowy będą wámi tárgowác/ ktorých Sąd strállivy otzekawał y zátrocenie ich nieomięłka. *KrowObr* 137v, 160; *Leop Is* 27 arg.

»sąd i zginienie« (1): Lecz niebiořá ktore teraz łá/ y źiemiá/ tymże łowem iego [Boga] pořtáwione łá/ záchowane ogniovi ná dzień łądu y zginienia [in diem iudicii et perditionis] niepoboźnych ludzi. *WujNT* 2.Petr 3/7.

Wyrażenie przyimkowe: »bez sądu« (3): Czart chce je [Kupca i Mnicha] tak pobrácz bez łądu *RejKup* x7; Wyřter Xiáze a niechczzelli Widzys zefie Czarczi zelli By cze lepak y bez Sandu Niezwzeli dołwego rzadu *RejKup* z3v, z4.

β. *W wierzeniach pogańskich* (1):

Zwrot: »sąd [nad czym] czynić« (1): (marg) Wiára Pogáńka Litewka o ładnym [!] Dniu y o zmartwych wřtániu. (–) [...] Ryfie teź ábo Niedźwiedzie páznogóie palono z vmáryłmi/ bo wierzyli/ iřz ná gorę wielką á przykrá ku łádnemu dñiovi mieli wřtępowác/ ktory łąd nád wřzytkim fwiátem ieden iákiř Bog nawřzechmocnieřzy miał czynić *StryjKron* 155.

3. *Prawo sądenia, władza sądownicza; iudicium Vulg, PolAnt, Modrz* (49): *RejPs* 218; Ale ty przekłety á bezboźny wodzu Izráelki/ [...] Odeń Infułę/ zdeym Koronę: [...] Niepráwořciá/ Niepráwořciá/ niepráwořciá położe iá: A to fie nie řtálo/ dokáđ nieprzyřfłed ten ktorego iest łąd/ y wydam mu. *Leop Ez* 21/27; *OrzRozm* O2v; [Likurgus] Krolom moc ná walki wřtáwił. Rádzie łády y dochodow řzáfowánie. Senatowi řtrožá praw *BielKron* 272v; *BialKat* 336; ktoremu [Jezusowi] wřzytkie rzeczy poddáne łá od oycá/ y zwierzchnoř wřzytká ná niebie y ná źiemi [...] y łąd y żywot *CzechEp* 217; *NiemObr* 109; *WujNT* Ioann 5 arg.

sąd nad kim (1): Y řnadz ktoć by fie chciał czem řprzećiwić pan bog řtánáwřly ná práwey ręce twoiey połamie wřlytki mocářtwá krowáłkie wczás rozniewánie řwego iż fie mułá wniwecz obroćci. A tobie poruczy rozliczne łády nád wřlytkimi národy *RejPs* 165.

sąd o czym (1): Ielli o zbáwieniu ludzkim **łády** im [osobom duchownym] P. Bog poruczył [...] iáko tákimi łády ich gárdźcić ma/ kto Bogá zna *SkarKazSej* 700a.

sąd czyj [pron poss] (4): Zowiá řię Chriřtyány [namiesnicy Chryřtusowi, tj. papieże]: [...] Máii řię zá chwalce Boże: [...] nie czyniá wolej twoiey [Panie Boże]/ owřzem řię iey vpornie řprzećiwiáii. Smiele łobie łąd twoy przyczytáii *CzechEp* 37; Dayže iuž Pánie řwoy łąd nářzemu Krolowi [Vulg Ps 71/1]/ A błogofłáw mu/ iákoř řzczęřcił Iágiełłowi. *KmitaPsal* A5v [przekład tego samego tekstu (2)] *LatHar* 398; *SkarKazSej* 696a.

W połączeniach szeregowych (2): Oto řlyřzyłř á řlyřzyłř nędzniku iż thu řwięći Pánu řámemu á nikomu inemu nie przypifuiá łądu/ pomřty/ á řpráwiedliwořci/ iedno temu ktory krowie ná wiek wiekom *RejAp* 154v; *CzechEp* 292.

Zwroty: »dáć (a. oddać) sąd; dan(y) (a. oddany) jest sąd; [co] podać do sądu« [w tym: czego czyjego (1)] = *iudicium datum est Modrz* [szyk zmienny] (25:8;1): *MurzNT* 218v marg; Oćiec niełádzi nikogo/ ále wřzyřtek łąd dáł Synowi [sed omne iudicium dedit Filio *Vulg Ioann* 5/22]/ áby wřzyřcy tzcili Syná/ iáko tztzá Oycá *KrowObr* 214 [przekład tego samego tekstu *CzechRozm* 41v [2 r.], 195v, *NiemObr* (5), *WujNT*]; *BibRadz* I 451a marg; Y Vyrzáłem pořthym řtholice/ y řiedzące ná nich/ á łąd iesth im dan [et iudicium datum est illis *Vulg Apoc* 20/4] *RejAp* 167 [przekład tego

samego tekstu *WujNT*], 168, 168v [2 r.]; Bo gdy pan ábo przelożony iáki [...] da łakomcowi iákiemu łády/ da łupiefcy pobory/ głodnemu myto/ [...] tedyć to tym będzie dobrze/ ále wřzytkim innym zle. *RejZwierc* 97v; Aż przyřzedł řtárodawny/ á łąd dano řwięty m nawyřłzym [et iudicium datum est sanctis altissimis] *BudBib Dan* 7/22; Ale to zgołá on Iezus Chriřtus potomek Dawidow łobie przyczytá/ y to o łobie powiedá/ że iemu dáł Bog oćiec wřzyřtek łąd. *CzechRozm* 43, 11v, 41v [2 r.], 43 [2 r.], 195v; *ModrzBaz* 62; Wielki á řadnemu inemu Apořtáłowi/ [...] nie dány wrzáđ: ktory z łobá nieřie ono co pierwey Pan obiecał/ to iest/ řfundáment kořcielny y náuki á wřznánie opokę/ klucźnictwo Ráyřkie/ y łąd duřz wřzytkich wiernych ná źiemi *SkarŻyw* 599; *CzechEp* 78, 150, 292, 325; *NiemObr* 107, 108 [3 r.], 113; *KmitaPsal* A5v; *LatHar* 398; *WujNT* Ioann 5/22, *Apoc* 20/4, Bbbbbb3v; *SkarKazSej* 696a; Iest teź ták wyřtępek: *Repetundas* zowá: Gdy kto bywa godnořciá wczczon wrzędowá: Kiedy mu dobrá mieyřkie poruczá do rzádu/ Lub iáką Prowincyá podáđá do łádu *KlonWor* 18.

»mieć (w ręku) sąd« [szyk zmienny] (3): *BudBib Ez* 21/32[27]; Bo wřzyřłkie źiemię łádzcić: á wřzyřtek mieć łąd/ iedno to iest. *CzechRozm* 41v; Tu bowiem máieřtá włáwny řyná Bożego wyřtáwiony/ y opiřány iest/ bo mieć moc/ ku obżywieniu kogo chce: Yzař to nie Boża moc? Tákże wřzyřtek łąd w ręku řwoich mieć/ y komuž to irdno [lege: jedno] Bogu náleży? *NiemObr* 107.

Wyrażenie: »sąd w prawie« (1): [Likurgus] Włóžil teź krolom moc nad boiowaním, mąđrim á wczonym łády w prawie řtarczom řtrzenie praw *BielŻyw* 26.

Szereg: »i sądy, i miecz [= prawo karania]« (1): Czemu ráczey niebierzeřz ná pomoc wrzędu/ ktoremu y łády y miecz [et iudicia, et gladius] w ręce iest dan? *ModrzBaz* 62.

4. *Miejsce, w którym odbywa się rozprawa sądowa* (3): V Tebanow nád łádem było zmláwano/ Krolá Ilepó/ á wřzy złote mu przydano. *RejZwierc* 12; Forum [...], **Sąd**/ to yeřt plác/ ábo mieyřce gdzie łády bywáwy. *Mącz* 135a; [rzekł Galion do Żydów:] ia nie chcę być tego [Pawła] řędziá. Y odegnáł ie od řtolice (marg) od řtribunału, od łądu. (–) [Et minavit eos a tribunali] *WujNT Act* 18/16.

5. *Decyzja, rozstrzygnięcie, werdykt; iudicium HistAl, Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz, JanStat; sententia Mącz, Modrz; arbitrium Mącz, JanStat* [w tym: czyj (36) – G sb i pron (18), pron poss (11), ai (poss) (7)] (100): *RejPs* 122v; Bracia teź naszy, [...] nie chcieliby teź takowego řejmu zá řłuszny a řtaradawno zwyczájny řjem rozumieć ani jego sądu řłuchać ani ustaw jego řadnych řzierzeć. *DiarDop* 111; Bo co iest iż kto piłá Wenuřłowe błędy/ Kupidowe zářtrzáły Paryřłowe łády. *RejWiz* 5v; *Mącz* 14a; niechay teź pan Kriřki řędziá będzie/ ielli biáęłłowy ták iáko męřczyźni Anyełłką miłofciá miłowác mogá. [...] do iutrá tą włáđá/ ktorá ia mam/ łąd ten odkłádam. *GórnDworz* Mm7v; Wedle řłowá zakonu/ ktoryć wkážá/ y wedle łądu/ ktoryć powiedzá/ wczyniřł *BudBib Deut* 17/11, *Eccle* 8/5, 6; *SkarJedn* 117, 337; [mówi Antenor:] Ielli [Aleksander] w łářkę duřa Boginiey řwey/ niech ná to mieyřce dwu řie boi/ Ktore dla niey rozniewá/ y łádem řwym zgánił. *KochOdpr* C; Y był tám řřw. *Jan na wyspie Patmos*] ářz do řmrići Domicyaná. po ktorym wřtápiwřzy Nerwá y Tráianus/ łády y pořtępki iego iáko okrutne y nieřpráwiedliwe potępili. *SkarŻyw* 408; *CzechEp* 382; Starosta Sąddecki zebrze łáski, o iego Starořtowo řtaráii řię dway, bodaiby go nie miał Pan Zarnowski, kiedyby řię ná to vparł; Owo tych řądow co żywo czeka [tj. wszyscy czekają] iáko kania dzdzu. *ActReg* 156, 7; *KochFrag* 26; *SarnStat* 529; Toć ten řtářzy kto z wrzędu łádzci/ á ten niřłzy ktory wrzędowi y łádom iego podlega. *SkarKaz* 607b; *SkarKazSej* 700b.

sąd około czego (1): *KromRozm III* H6 cf »sąd a rozeznanie«.

sąd przeciw komu (1): *WitosiLut* A4 cf »sąd mieć«.

sąd o kim, o czym (2): *KuczbKat* 210 cf »prawy sąd«. Cf »sąd uczynić«.

W porównaniu (1): Zwal ná Iehowę drogę twoieř/ á wřay náñ/ [...] Y wywiedzie iáko řwiáłto řpráwiedliwoř twoieř/ á łády twoie iáko południe. *BudBib Ps* 36/6.

Zwroty: »sąd mieć« = *podjąć decyzję* (1): Ale w tákíey poftáwie [Juno] iákás w ten czás miálá/ Gdyś gorę nád innymi w wrodzie mieć chciálá. Gdzie Pryiamczyk nieflużny fąd miał przeciw tobie/ [...] Przypátrzze fię tey parze *WitosLut* A4.

»sąd (u)czynić« [w tym: między kim (1), o kim (1)] (2): Trudniey iest między dwiema przyjacielmi fąd wczynić, niż między dwiema nie przyjacielmi *BielŻyw* 15; Tán nas trzy o których fąd kiedás bystrooki *Paris* czynił/ záyrzeły ná Sali fzerokíey. *Minerva, Venus, Iuno RybWit* A3.

»[co] w sąd wziąć« (1): Ad Arbitrium suum revocare, Rzecz w fwoy fąd wzyać. *Mqcz* 14a.

Wyrażenia: »niesprawiedliwy, niemiłosierny, niesłuszny sąd« (2:1:1): *OpecŻyw* 77v; chwieią fię wfzytki grunty ziemie (*marg*) To iest zá ich [rządzących] niefpławiedliwemi fądy pełno po wfzytkíey ziemi rozruchow y zámiełzánia. (–) *BibRadz Ps* 81/5; Circumveniri iudicio, W niefpławiedliwym fądzie być ofzukan. *Mqcz* 482c; *WitosLut* A4.

»prawy sąd« (1): Ale iáko święte Zebránie Tridentkíe mądrze vpomniáło/ iż o żadney rzeczy práwy fąd być niemoże/ [...] áżby oná rzecz y fpráwą [!] dobrze poznána y wiadoma byłá: thedyć [...] ludzie pokutuiący wfzytkí grzechy z ofobná/ Káplanom przy Spowiedzi máią oznáymíáć. *KuczBKat* 210.

Szeregi: »sąd a rozeznanie« (1): A yuż ná konyec y fąd á rozeznanýe około wyáry á kacyrftwá/ co práwýe włáfna rzecz bifkupya/ [urzędnicy kościelni] fobyę przywáláfczáyá *KromRozm III* H6.

»ustawa i sąd« (1): Y poftánowił [Jozafat] fędzie [...] Tedy im rokazał [!] mowiác [...]. A wfzytki fpráwy [tj. we wfzytkich sprawach] kthore przed was przychodźić będą od bráćíey wáfzey/ [...] ták około morderftwá iáko około zakonu y przykazánia/ y około wftaw y fądow [inter ... statuta, et iudicia] A będziecie ie [braci] nápomínáć áby nie wyftępowáli przeciwko Pánu *BibRadz 2.Par* 19/10.

»sąd a widzenie« (1): pediaia sententia, Prizwaláýące skázanie/ to yest/ przizwolenie ná fąd á widzenie ftárfzich pánow. *Mqcz* 294a.

Wyrażenie przyimkowe: »za sądem« (1): A choć zá nieiákim fądem wczyni znim [pan dziedziczny ze swoim rodzicem] co chce/ o to práwney obrony ábo káźniey niemałz. *PowodPr* 69.

Przen (1): Y niemáłz nic włáđziech íey [prawdy] niefpławiedliwego/ onác iest mocá/ kroleftwem/ możnoścíá/ y máielstatem ná wieki wieczne. *BudBib 3.Esdr* 4/40.

a. *Wyrok* (głównie skazujący); też *kara*; *iudicatum* *Mqcz*, *Modrz*, *JanStat* (67); *Leop Eccli* 42/2; weźmimy íemu [królowi] z rák fądy/ bo też fye drugdy Krol ná **fądzie** (iáko Człowiek) fądząc nas omyla. *OrzRozm* O2v; [Salomon rzekł:] Rozetnicie to dzyecię żywe ná poły/ á dáyce káźdey z nich [niewiast] fwoię połowicę (*marg*) Sąd krolá Sálomóná. (–) *BielKron* 76v, 318v *marg*, LIII3; *Mqcz* 13a; O Boże oto ten człowiek dał winę temu to páłterzowi niewinne^{mv} á zabił go/ á gdyż dopułzczałz tákowy fąd ná niewinnego/ á przeto ia poydę á będę żył iáko y infzy ludzie. *HistRzym* 28; Sędzia też pobożny nie íedno fobie dobry/ ále y owym dobry co íego pobożnego fądu potrzebuiá. *RejZwierc* 71v; *BudBib Prov* 19/29, I 404b *marg*; Aleć záprawdę trzeba fię przypátrowáć obyczáiom tego kto ma być obieran: íelli íelczze niebędąc ná wrzędzie wmiál posłuźnym być/ íelli fądowi dofyć czynił/ íelli vrząd w wczéiwości miál. *ModrzBaz* 74, 14v, 89v; *ZapKościar* 1580/14; *CzechEp* 21; Podáią teraz fobie ludzie przez ręce fądy ná piśmie onego Zácneho *Poteftata* Padewlkíego *Gobba Grimani*, ktore fądy równáią fię mądrości Sálámonowey: Abo fądy *Gonzagi* w Medyolánie/ zalf nie fą v ludzi dżiwem? *GórnRozm* F4; *WujNT* 108, 314, *Tit* 3/11, s. 748; *SkarKaz* 313a; Gdy ofáđzi trybunał fąd íego ma exekucyá: gdy ftároftá/ tákże *SkarKazSej* 700b, 700b.

sąd według czego (1): Sąd Sálomónow nie według Polkíego práwá. *GórnRozm* G2v *marg*.

sąd na kogo (2): Sąd ná Kánoniki nieczyfte. *SkarŻyw* 510 *marg*. Cf»uczynić sąd«.

W połączeniach szeregowych (4): *BibRadz Zach* 7/9; *RejPos* 127; A miáło dobrowolnego przywiedzenia ku prawdzie Páńfkíey/ ták iáko on fám y Apoftólowie wczýli/ áżáż nie frogie fądy? áżáż nie ftráfzne klátwy? áżáż nie okrutne íentencie doćilkáią niewinnych ludzi? *RejZwierc* 192v; *SarnStat* 1089.

Zwroty: »sąd odnieść« (1): [król] kazał fkorę z íego [starosty] ciálá złupić/ [...] á ná mieyfce onego zábitego/ fyná íego fędziá wczýnił: tym fpofobem/ áby pátrząc ná onę oycowfká fkorę/ ftrzegł fię/ żeby kiedy tákíegoż fądu odnieść niemuśiał [ne ... iudicium subire cogetur]. *ModrzBaz* 88v.

»sądzić sądem, sąd« = *wydawać wyrok*; *iudicare iudicium* *HistAl*, *PolAnt*, *Vulg* [szyk *zmienny*] (2:1): A nie dopułzczałz ludziom żyć w ich fwobodnoći/ ále íe w niewolftwo przypádzálf y wdřczálf/ práwych fądow námniey nie fądziłz *HistAl* 18; Nie fądzićiełz według poftáwy/ ále fądzićie fądem fprawiedliwym. *BibRadz Ioann* 7/24; *WujNT Ioann* 7/24.

»sąd (u)czynić; sąd uczynion(y)« = *wyda(wa)ć wyrok*; *iudicium iudicare* *Vulg*, *PolAnt*; *iudicium factum* *Modrz*; *arbitrium confectum* *JanStat* (4;2): Vlyłzál tedy wflyftek lud Ifráelłki fąd on ktory Krol wczýnił *Leop 3.Reg* 3/28; *BibRadz 2.Petr* 2/11, *Zach* 7/9; Y *Cyrus* páchóleciem będąc tákże zbłáđził/ że fuknie/ między ktoremi niebyło trzeba/ po odmieniałfzy/ niefpławiedliwy Sąd wczýnił [iniquum exercuit iudicium] *ModrzBaz* 19v; Záífte on fąd Sálomónow choć nie zdowodow ftron/ á wfzákże nie bez rozumu wczýnion *ModrzBaz* 90; *SarnStat* 1089.

»(u)czynić sąd« = *wykon(yw)ać wyrok* [w tym: na kogo (1), nad kim (1)] (2): *LubPs* ff4v; Y popalá domy twoie ogniem/ y będą czynić ná cię fądy [et facient in te iudicia] przed oczýmá wielu niewiálf *Leop Ez* 16/41.

»wybić się, wyzwolony z sądu« (1:1): Paulus appellavit ad Caesarem, Paweł do Cefarzá appellował á dzywał fię/ albo Wybił fię z fądu przez appelláciá á odzew. *Mqcz* 13a; *RejPos* 306v.

[»wydać sąd«: responde (mihi) iudicium vyday szánd [cf *Vulg 2.Reg* 12/1] *ReuchlinBartBydg* Tv.]

Wyrażenia: »sąd niesprawiedliwy, nieprawy« = *iniquum iudicium* *Modrz* [szyk 2:1] (2:1): Vyrzyfłi gwałt vbogich/ á fądy niefpławiedliwe/ nie dżiwuy fię Bołkíey woley/ bo íest ftróż nád ftróże [Vulg *Eccle* 5/7] *BielKron* 80; Prořząc od Antyochá corki íego/ fądem niepráwem ftráćítem był fzyię *HistRzym* 26v; *ModrzBaz* 19v.

»sąd okrutny« (1): Słuchay co Zuzánná [uczyniła] będąc wyzwolóna przez dżiwną fpráwę s fądu okrutnego. *RejPos* 306v.

»sądu połozenie [= skazanie]« (1): Tamże odpowiedáiątż fám [św. Biernat] mowi. O iáciem miły Iezu przycýzna twé bolefcí/ [...] íj tweé niewinné fmierci/ przeto wywoláwáiątż mowi: O dżiwného fądu połoženíe/ O niewymowné taiemnice boże zřzáđeníe/ oto fgrzeřfłly niefpławiedliwy a za to fkarán fprawiedliwy [tj. Jezus] *OpecŻyw* 134.

»prawy, prawdziwy sąd« = *rectum iudicium* *HistAl* (1:1): *HistAl* 18; Bog záftępow ták mowi/ Czýńcie prawdziwy fąd [iudicium verum iudicate] á czynicie miłofierdźie y fákłę káźdy nád bliźnim fwym. *BibRadz Zach* 7/9.

»sąd sędziogo« [szyk 1:1] (2): Iudicatum facere ad executionem, Sędziogo decret á fąd przíwieść áłbo wypełnić. *Mqcz* [176]d; Vsflyzawłzy wfzyfcy fąd fędziogo/ bárzo go chwálili *HistRzym* 86v.

»słuszny sąd« (1): Íelli Krześciánin Zydá zábíie/ flufżnym fądem niech będzie karan [digno Iudicio puniatur] *JanStat* 1118] *SarnStat* 253.

»sąd (jest) sprawiedliwy« = *iudicium iustum* *PolAnt*, *Vulg*, *JanStat* [szyk 7:2] (9): *RejZwierc* 10 *marg*, 12; *BibRadz Ioann* 7/24; Przeto fprawiedliwym Sądem Królewłkim/ odnieść ná fobie małz tę winę y tę káźń/ ze wfzytkim potómftwem twoim *OrzQuin* Aa3; A przeto gánimy y odrzucamy precz Nowokrzczeńce/ ktoryz [...] to fobie máią zá grzech y zá rzecz nieprzyftoyná/ áby fprawiedliwym fądem złoczyńcá od vrzędu miál być zábíjan *WujJudConf* 215; *Paprpán* Y; *WujNT Ioann* 7/24; które [skóry barankowe] máią fobie [sędziowie kasztelańscy] zátrzymáwáć/ íelli pokażá fąd fwóy

bydź s'prawiedliwy. *SarnStat* 560; Gdzie się co prawem dzieie/ t'ąd s'prawiedliwy. *SapEpit* A4v.

»srogi sąd; srogość sądu« [szyk 4:1] (4;1): [Pan Jezus] poleceniem dziefi'áci grzywien frogość sądu vk'azuie. *Leop Luc* 19 arg; Quis te damnator, Y kto froz'zli s'ąd miał y'ako ty. *M'ącz* 77c; A t'ak v'waż to f'obie/ i'z t'akiemu wiernemu człowiekowi/ ktory dufa P'anu s'wemu/ i'z 'ni miecz/ 'ni głod/ 'ni żadny frogi s'ąd/ nigdy z'áfzkodzić nie może. *RejPos* 127, 179; *RejZwierc* 192v.

»sąd śmierci« (1): Z'ás gdy ná człowieku będzie grzech/ s'ąd śmierci [peccatum iudicii mortis]/ y vmrze/ tedy go z'awielifz ná drewnie. *BudBib Deut* 21/22.

»sąd życzliwy« (1): Królowie s'ądzą poddáné/ [...] Długóz (powi'ada [Bóg]) z'łośliwy W'áfz będzie znał s'ąd życzliwy? A dobry w s'wéy doległóści Nie dóydzie s'prawiedliwóści *KochPs* 124.

Seregi: »sąd i (a) dekret« [szyk 1:1] (2): *M'ącz* [176]d; I'z 'ni my/ 'ni P'anowie R'ady żadnych Win 'ni Perefudów/ 'ni P'anowie R'ádá ná'zfa od s'ądów y Dekrétów w s'prawách ich vltimae instantiae przel'adzonych br'ac nie mieli. *SarnStat* 860. [Ponadto w pol'czeniu szeregowym 1 r.]

»s'wiadectwo [= stwierdzenie] i sąd« (1): Iezu ktorys f'wiadecztwem tegoż Piłata y s'ądem nie winnies był nalezion y dof'wiadczon. f'mi(tuj) sie nad nami. *TarDuch* C3v.

Wyrażenia przyimkowe: »z sądu« (2): SK'azuiemy/ 'aby Sędziowie y Burgr'abiowie obyw'átele y poddáné ná'zfé/ [...] ku z'apł'aczeniu win/ które będą powinné z s'ądu [ex iudicato *JanStat* 434] bydź p'ł'acóné/ przypędz'ali. *SarnStat* 491 [idem] 947.

»za sądem« (1): Iakom ya th'á czasthka okthoram przypomyrze vczynyl wspor zasadem trzy zagony dla vvyasdu zadzyerszal za prawem vyelmoszynskym wyszy trzech lath *ZapWar* 1525 nr 2303.

W przén (2):

Wyrażenie: »bluźnierski sąd [przeciwko komu]« = *exsecrabile iudicium PolAnt, Vulg* [szyk 1:1] (2): Gdyż f'ami Aniołowie kthorzy sił'á y moc'á w'yczliży s'á/ nie czyni'ą bluźnier'kiego s'ądu przeciwko im [swawolnym] v P'aná. *BibRadz* 2.Petr 2/11; *WujNT* 2.Petr 2/11.

6. *Decyzja o losach ludzi i świata o pochodzeniu nadprzyrodzonym; też kara za przewinienia i grzechy; iudicium Miech, Vulg, PolAnt, Modrz; damnatio PolAnt, Vulg* (519): *RejPs* 202; *RejWiz* 131, 131v; Proźb'á z v'f'lh vbogiego/ 'áz do v'f'zu Bożych przyydzie/ 'á S'ąd nagle przyydzie iemu. *Leop Eccli* 21/6, *Is* 34/5, *Iac* 3/1; Pow'f'at'ne P'anie w popędliwóci twej/ [...] 'á ocu'ć się według s'ądu kthorzy mnie post'ánowił. *BibRadz Ps* 7/7, II 90c marg; *RejAp* 164 marg; *RejPos* 131; s'ąd ónym będzie bes miłóšierdzia: kthorzy nie czyni'ą miłóšierdzia ná bliźnimi f'wymi. *BialKat* 213v; *KuczKat* 170; *RejZwierc* 175, 175v; *BudBib Ex* 7/4, *Is* 34/5, *Ez* 14/21; Bo kto się (i'ako P'aweł powie) post'ánowieniu Bożemu przeciwi/ ten f'obie s'ąd otrzymawa *ModrzBaz* 63; O p'anie dobroć twoi'á do nieb'á przel'at'á/ [...] 'á s'ądów/ y twoi'ey m'ądrości/ T'áz iest miar'á/ która iest mor'kich gł'ębokości. *KochPs* 51; *SkarŻyw* 305; *LatHar* 211; *WujNT* 1.Cor 11/34, *Iac* 2/13 [2 r.], s. 788 marg; V P'aná Bog'á in'áf'kze s'ądy ni'zli v ludzi. *SkarKaz* 347a marg.

sąd czego (20): *WróbZolt* 118/13; Rospomnicyefz ony dziwy co [Pan] raczył s'prawow'ác/ Cud'á y s'ądy v'f'f yego co w nich was cheyał chow'ác *LubPs* X6v, bb2v, bb6. Cf »s'ąd s'prawiedliwóci«.

sąd wedle (a. według) *czego* (2): *RejZwierc* 184v; SAD Boży według prawdy. Rzym: 2. 2. Iest niewyb'ádány. Rzym: 11. 33. *WujNT* Bbbbbb3v.

sąd z czego (1): 'abowiem s'ąd w prawdzie z iednego vpadku, ku pot'epieniu: 'ále dar z wiela wyf'tepkow/ ku v's'prawiedliwieniu. *WujNT Rom* 5/16.

sąd przeciw(ko) komu, przeciw czemu (4): *Leop Sap* 12 arg; Im się wi'ęcey boimy Bog'á y chwalimy go/ tym wi'ęcey czuiemy w f'ercách ná'f'zych/ i'akowy iest s'ąd iego 'á popędliwość przeciw grzechom ná'f'zym. *BibRadz* I 316b marg, *Gen* 4/15; *WujNT* 108.

sąd na kogo (2): O Przekl'éte niebo/ o gwiazdy náder frogi'e/ O bogów f'rafzny s'ądzie ná ludzie vbog'ie. *GórnTroas* 68. Cf »s'ąd wydać«.

sąd za co (5): *LubPs* K3; *RejPos* 322v; *HistLan* F4; wiefz br'ácie miły i'akimešw'á grzechem Stworzyci'ela nieb'á y ziemie y zb'awici'ela ná'f'zego Iezufa obr'adzila: z'á ktory czek'ac mušiem frogiego s'ądu y kar'ania iego *SkarŻyw* 440. Cf »s'ądem skazać«.

sąd nad kim (8): *OrzRozm* C3v; 'á nie fie nie l'ekay 'ni fie dziwuy/ gdy Pan rozm'acie f'z'áf'fue s'ądy f'wemi ná wiernymi f'wemi. *RejPos* [323]v, 146v; *RejZwierc* 184; [Festus kazał spalić Antoninę i Aleksandra] y z'is'cił'á się pogrofk'á s'wi'ętych/ y s'ąd Bołki ná nimi. *SkarŻyw* 445. Cf »rozci'agn'ac s'ąd«, »s'ąd uczynić«.

sąd o kim, o czym (3): [mówi Franciszek:] powie)dam/ że bych i'á zwi'elk'á radosc'ia/ [...] w'zelaki'e m'ęki piekielne cierpi'ál/ [...] tilko żebych to mógl wierzy'ć/ że s'ąd boży/ o mnie może być i'ako odmi'ęnion abo v'f'zon [!] *MurzHist* R3; *RejZwierc* 95. Cf »s'ąd uczynić«.

sąd czyj [= kto decyduje] [w tym: pron poss (138), ai (133), G sb i pron (55)] (326): *BierEz* A3v; Wielki'e zaij'f'te panie f'á s'ądy twe a nierozb'adané *OpecŻyw* 87v; *MiechGlab* 48; bomci ia w s'ądziech twoich [Panie] nadziei'e pokł'adał. *WróbZolt* 118/43, 118/39, 52, oo2v, 118/75, 76, 120, 137; Wiemy ná'f'z miły panie i'z f'á nieomylné s'ądy twoie *RejPs* 110v, 111v, 178v, 184, 188; *MurzHist* Bv, D4v; *MurzNT Ioann* 8/16; *KromRozm* II y2; A twe s'ądy [Panie] ktorem poznał y'ak f'á z'aw'zdy wdzi'ęc'ne/ Otom ich z'aw'zdy pož'adał z rof'kaz'ánya twego *LubPs* aa6v, C3, Gv marg, I4v, K2, L4 (22); A t'ak Pan s'ądem f'woim kazał in'ák zrz'adzic' *RejWiz* 132, 131, 175v; Znieb'á dałeš s'lyšleć [Panie] s'ąd twoy *Leop Ps* 75/9, 118/39, 43, 52, 75, *Sap* 12/12 (9); *KochZuz* A4v; *BibRadz Ex* 6/6, I 83d marg, 201b marg, 316b marg, *Iob* 34 arg (9); *RejAp* AA6, 9, 47, 51, 52v (24); *HistRzym* 30, 87v, 88v; A Tu p'átrzay/ i'aki Pan thwoy tu nadobny porz'adek thobie moy miły Krzeš'ci'ánf'ki człow'iecz'e/ z'of'tawic' 'á post'hánowic' raczył. Náf'rafz'yw'f'zy cie [...] onymi okrucieš'twy s'ądów f'woich. *RejPos* 267v, 12v, 86, 179, 193, 195v (14); *KuczKat* 265; *RejZwierc* 1, 95, 174v [2 r.], 175v, 195v (9); Głos moy vslyz wedle miłóšierdzia twego Iehowo/ wedle s'ądu twego ożywiay mi'e. *BudBib Ps* 118/149, *Ps* 96/8, 118/137, 156, 4.Esdr 8/60, *Iudith* 9/5[7]; *BudNT Ioann* 5/30, *Apoc* 15/4; *CzechRozm* 113v, 149, 170v, 227v; Twoie s'ądy [Panie] opow'iadam z'aw'zdy v'f'f'y f'wemi *KochPs* 179, 14, 15, 76, 114, 180 (11); [šw. Hieronim pociesza Paul'e po śmierci córki] A niebożye się/ 'aby'ć t'ak zb'awici'el twoy nie mowil? Gniew'alf się Paulo/ i'f'z cork'á twoi'á/ moi'á się cork'á z'f'at'á? Gniew'alf się ná s'ądy moie *SkarŻyw* 196, 79, 196 [2 r.], 271 [2 r.], 440, 558; *CzechEp* 74, 95; *NiemObr* 17; *ArtKanc* A15; Zem f'yn niegodny [Panie]/ f'umnienie wyznawa/ Y f'uf'znie/ gdy mnie twoy s'ąd/ ná śmierć wzdawa *GrabowSet* Iv, N2v; *KochFrag* 18; Náuczylem się f'ład [Panie] twego niewyczerp'anego s'ądu się l'ek'ác *LatHar* 592, +3, 369, 384, 583 [2 r.], 608, 640; VMie P'án Bog ná s'wieci'e w'f'f'yf'tkiemu dogodzi'ć/ Iego s'ądów trudnoby rozumem dochodzi'ć. *Kolak-Cath* C4; *WujNT Ioann* 5/30, s. 526, *Ioann* 8/16, *Rom* 11/33, s. 738 (8); *SkarKaz* J(3, 4a, 7a, 277b, 347b; *GoslCast* 70; *SkarKazSej* 702a. Cf »s'ąd Pański«, *Wyrażenia przyimkowe*.

sąd czyj [= kogo dotyczy] [w tym: pron poss (11), G sb i pron (3), ai (1)] (15): S'ądy moye nyech pochodzą od twej [Panie] obliczności *LubPs* D3v; *Leop Ps* 16/2, *Is* 49/4, *Eccli* 35/25; *BibRadz* I 191a marg; 'ále tu iuz f'lyf'zimy i'z i'á [bestię] iuz zdano z grodu ná ratuf'z/ 'á iuz sie s't'alo wypelnienie s'ądu iey/ gdyż f'lyf'zimy i'z iest f'raf'con'á żywo do piekl'á *RejAp* 163v; *RejPosWiecz*² 95v; *GrabowSet* G4; Bi'ád'á/ bi'ád'á/ mi'áf'to ono wielkie B'ábilonia/ mi'áf'to ono mocne: i'z w iedn'ę godzi'nę przyf'zedł s'ąd twoy. *WujNT Apoc* 18/10, *Apoc* 18/20; (marg) Rzecz zm'arł'ego do żywych pozost'álych przyi'aci'ól. (–) *Memor esto iudicij mei*. Pomni ná s'ąd moy/ bo też t'akże będzie twoy [Vulg *Eccli* 38/22]. *WysKaz* 47 [przeklad tego samego tekstu *WysKaz* (2), *SkarKaz* 387a], 2, 47; *SkarKaz* 161b, 387a.

Ze zdaniem przydawkowym (2): A to'ć iest s'ąd/ że przyf'zła s'wiatłóšć náswiat a ludzie miłowali wi'ęcyi ci'ęmnóšć/ ni'f'zly s'wiatłóšć *MurzNT Ioann* 3/19; *BudNT Ioann* 3/19.

W pol'czeniach szeregowych (13): *SekKat* T2; *KromRozm* II tv; boš iesth [Panie] s'prawiedliwy we w'f'f'ech rzeczach ktoreš nam vczynil/ y w'f'f'ytkie f'kutki twoie prawdziwe/ y drogi twoie profte/ 'á

włlyftkie fady twoje prawdziwe. *Leop Dan* 3/27; czoł owlzem nam nędznikom więcej tho przyłtoi/ [...] wołać ku temu Pánu/ wyłławiając moc/ błogofławieństwo/ fprawiedliwość/ y dziwne fady iego *RejAp* 130, AA4v, 51, 52v, 55; nie máłz tákiey frogości/ nie máłz tákiego fmutku áni vpadku/ gdy fie kto przypátrzy fprawam/ opátrznosci á dziwnym fadom Pána fwoiego/ á onym dziwnym obietnicam y dekretom iego/ áby nie mułiał káždy fobie ználeść [...] pociefzenia fwoiego *RejPos* 354, 217v; *RejZwierc* 1; *KochPs* 186; Naprzod im [*potomkom Noego*] to dáć raczył [*Pan*]/ áby ziemie rodzay ich nápełnił/ á národzili flug y chwálcow Bogu/ opowiadáiąc im znáiomofć Bołk/ y fprawy y fady iego/ ono ftráfzliwe fkaránie ná ktore pátrzyli *SkarŻyw* 271.

W przeciwstawieniach: »sąd ... żywot (3), łaska, miłosierdzie, okup« (6): Ná then czás do nas Bog zftępuie gdi tu iego łáłkę álbo fąd fprawiedliwy czuiemy *BibRadz* 1 9d *marg*; Toć iefł prawdá moy miły brácie/ iż leżácemu vpornie w grzechu/ ábo kto fie vpornie wráca do niego/ iuz wedle písmá nie sftawa miłofierdzia/ iedno fąd iuz záfiewelzon iefł iemu. *RejPos* 328; *GrzegŚm* 7; *BudNT Ioann* 5/29; *WujNT Ioann* 5/29; Stoię pod krzyżem twoim [*Panie*]/ y z boku twego z źródłá zbáwienia piję krew twoię. Profzę niech mi ná moy okup [= *zbawienie*] á nie ná fąd fluzy. *SkarKaz* 161b.

Zwroty: bibl. »sąd, na sąd, sądu (sobie) jeść (a. pożywać) (i pić); sąd, na sąd przyjmować (a. przyjąć); na sąd (sobie) używać« [*przekład lub nawiązanie do Vulg* 1.Cor 11/29] = *iudicium sibi manducare (et bibere) Vulg* [*szyk zmienny*] (10:4:2;3:1;2); *SeklKat* Y; *KrowObr* 202, 202v; y *gdymbys*] ináczey o pożywaniu ciáłá iego [*Pana Chrystusa*]/ y o picciu krwi iego/ niż on ciebie vczy/ miał trzymáć/ tedy wedle wyroku Páwłá s. wiedz pewnie/ iż fąd fobie iefł y pijefł/ nie máiąc flufznego rosládku o ciele Pána fwoiego. *RejPos* 89v, 142; Ktorzy ná fąd fobie á niegodnie vzywáią fwiátości ciáłá páná Kriřtułowego. *RejPosWiecz*² 95 *marg*, 95 [2 r.], 95v; Abowiem gdybyfmy ták/ Bierźcie y iedźcie/ ná rozmyłłánie rozumieli/ ná pámiętánie/ ná fluchánie/ y ná wierzenie: gdźież fye óno podźieie/ co Páweł mówi: Który niegodnie vzywáł ná fąd fobie pożywa? *BialKat* 291, 271 [2 r.], 286; *KuczbKat* 170, 180; Kto pożywa niegodnie fądu fobie pożywa. *WujJud* 259, 257; *CzechRozm* 268; Leniřtvo fczęzere w nas prozná onę wymowkę w noři: boię fie ábych niedofłtoynie y ná fąd nie przyiáł. *SkarŻyw* 36; y iefłi nie czynię rozłádku Ciáłá y Krwie twoiey/ Pánie IEzu Chryřte/ Boże moy/ winienem/ y ná fąd fobie pożywam y piję. *LatHar* 210; Abowiem ktory ie y piie niegodnie/ fąd fobie ie y piie/ nie rozłádzáiąc ciáłá Páńłkiego. *WujNT* 1.Cor 11/29, s. 332.

bibl. »karać, karanie z sądu« [*przekład lub komentarz do Vulg Ioann* 16/8 i 16/11] [*szyk zmienny*] (16:1): Iafne karanie fyn boży raczył powiedzieć w fwiętego Iána w xij. cap. [*tym, którzy grzeszą przeciwko Duchowi Świątemu*] ze będzie karał ludzi z grzechu zprawiedliwofci y złádu *SeklKat* P4, P2v; *RejPos* 128v [2 r.], 129 [2 r.], 129v, 130v [2 r.], [136]v [2 r.]; *BialKat* 98v; *CzechEp* 152; Bo tobie karánie fwiáta z grzechu dopulfzczónego/ fprawiedliwofci zániecháney/ y fądu zápomniánego przypifano *LatHar* 33; A on [*Duch Świąty*] [...]/ będzie karał fwiáta [...] z fądu [*arguet mundum ... de iudicio*]; iż křáżę tego fwiáta iuz iefł ofádzone. *WujNT Ioann* 16/11, *Ioann* 16/8, s. 370 *marg*.

»sąd mieć« [*w tym: około kogo (I)*] [*szyk zmienny*] (3): Profłacy łáłkáfzy fąd máią 164. *RejAp* Ee4v; Ieřli/ wedle Apofłotá/ tá ktora fwiáta fkořtówáfzy wdowá byłá/ y Bogu fie poświęciłá/ á potem fie do małżeńřtwa obrocił/ fąd ma y potępienie/ iřz wiary pierwfzey niezřtrzymáłá: dáleko więcej tá potępiona będzie/ ktorá [...] *SkarŻyw* 457; *SkarKaz* 347b.

bibl. »mówić sądy« = *ogłaszać wyrok (I)*: á teraz ia będę mowił fady moje fnimi [*z ludem moim*] [*Ego loquar iudicia Mea cum eis*]. *Leop* Ier 4/12.

»sąd objawi(a)ć, okaz(ow)ać; sąd się okazał, zjawił; objawienie, okazanie sądu« = *iudicium manifestum est PolAnt; exemplum a. revelatio iudicii Vulg* [*szyk zmienny*] (6:4;1:1;1:1): [*mówi Fran-*

ciszek:] I na mnie famym bóğ fwoi fąd okazuje i fprawiedliwofć pełni *MurzHist* D4v, Bv; *LubPs* X6v, aa4v, ccv *marg*, ff3 *marg*; *RejWiz* 131v; A ták to odemnie powiefł Izráelczykom/ Iř ia Pan/ wywiodę was z tey ciężkofci Egiptłkiey/ á wybáwię was z niewolřtwa od nich/ y wyciągnáfzy ramię fwe wyzwolę was/ okázując wielkie fady fwoie [*in iudiciis magnis*]. *BibRadz* Ex 6/6, I 201b *marg*; *KuczbKat* 265; *BudNT Apoc* 15/4; Zadnemu narodowi tákim fie [*Pan*] nie fláwił: á fądow fwoich im nie obiáwił. *LatHar* 384; *WujNT Rom* 2/5, 2.Thess 1/5.

»sąd (na sobie) odnieść (a. ponieść)« = *accipere a. portare iudicium, accipere damnationem Vulg* [*szyk zmienny*] (13): *KrowObr* B3; A thák Pan Bog odrzuconym/ y tym ktorzy fie w złoři kocháią/ dopulfcza iż fie ná káđzi dzień gorfzymi zftawáią/ aby tym frořłzy fąd ná fobie odnieřli *BibRadz* II 143d *marg*; *RejAp* 164; Iáko nas pořtháwi czás dokończenia náłzego/ tháki fąd odnieřiemy *RejPos* 5v *marg*; *RejPosWiecz*² 95v; A iefłize teź ktorzy fá iż fie nie báwiá thymi záfwikłánemi fprawámi fwiáta tego/ ácz fá ná tho wyłádzeni/ y niewiem iáki fąd odniołá zá to od Pána fwego *RejZwierc* [193]; Niechay was nie wiele będzie náuczycielmi bráčia moi/ wiedzác iż wiefłzy fąd odnieřiećie [*maius iudicium sumitis*]. (*marg*) odnieřiemy.G.S. (-) *WujNT Iac* 3/1, *Matth* 23/14, s. 76, *Mar* 12/40, *Luc* 20/47, *Gal* 5/10; Idźcie á pátrźcie v Pogan [...] iáka fluzbá Boża w ich bóźnicách. Pátrźcie/ iż y Zydwowie iuz ták wielkiew lichwy nie wydzieráią. O Boże moy/ iáki fąd ponieřiem. Lżey będzie/ mowi Pan/ Sodomie y Gomorze. *SkarKaz* 312b.

»(o)sądzić sąd« = *wydać wyrok; iudicare iudicium Vulg* (3): Boć nie iefł iny Bog iedno thy/ ktory pieczá mař ['] o wlyftkich/ ábyř okazał iż nie fądizñiefprawiedliwego fądu. *Leop Sap* 12/13, *Eccli* 35/25; Rozráduy fie náđ nim [*miastem Babilon*] niebo y fwięci Apofłotowie y Prorocy: iż Bog ofádzil fąd wáłz z niego. *WujNT Apoc* 18/20.

»rozciágnąć sąd [*nad kim*]« (1): Pan obawáiąc fie áby fie był tám [*pustelnik*] nie wzgorfzył/ á iżby nie mułiał być rołciágnąć iákiego fądu fwego náđ nim/ kazał go ziąć w niewinnoři iego s fwiáta tego *RejZwierc* 175v.

»sądem, za sądem (s)karać; karanie od sądu« = *affligere iudicio Vulg* [*szyk zmienny*] (5:1;1): Potim go [*Honoryka*] pan bog fądem fwim dziwno fkaráł [*Tandem iudicio dei percussus*] thák iřgo ['] robaci w niemoci rozłzemrali az do řmierci. *MiechGlab* 48; A fprawiedliwym fądem karze on [*Pan Bóg*] káđzego *RejWiz* 95v, 175v; *Leop Iob* 19/6; opowiedáć nam [*Pan*] raczył/ iákiey pomřty y iákiego karánia mielibychmy być godni od niego/ y od fądu fprawiedliwego iego. *RejPos* 179, 12v, 127v.

»sądem skazać« [*w tym: za co (I)*] [*szyk zmienny*] (2): Czarcze takczy fprawnie ma bycz Iřcziez teź czy niekriřwy nicz Ac kogo fądem Bog fłkaze Tego juź twoy vrzad karze *RejKup* Y; *RejPos* 270v.

»[z kim] sąd sprawić« = *bronić czyjeřs sprawy (I)*: BOże w imię twoje ráczze mię wybáwić/ A w mocy twey fwiętey rácz zemná fąd fprawić *LubPs* N6.

»sąd (u)czynić, udziałać, stroić« [*w tym: nad kim (2), o czym (I)*] = *facere iudicium Vulg* [*szyk zmienny*] (6:1:1): A ftego przefłráchu widząc to lęknęło fie ciáło moje wydzác dziwne fady twoie kthore ty ftoiřł náđ złořliwemi *RejPs* 184; Othom moy Pánye teraz yáwnye vznał/ Zeř ftrápyonemu práwy fąd vdzyłáł *LubPs* ee2v, X4v; *Leop Eccli* 35/22; Wniwecź/ wniwecź/ wniwecź obroćę iá [*Jerozolimę*] á nie będzie iuz dáley/ áż on przydzie ktory o niey fąd vczyini [*cui est iudicium*]/ á ktoremu iá podam. *BibRadz* Ez 21/27, I 191a *marg*; *RejAp* 155; *SkarKaz* 2a.

»sądu ujść« [*szyk zmienny*] (3): Gdyź nie tylko wolen iefł tego tám przekłętwá y zmyřłu opáczne^o káđzy/ kto w Iezufie Chriřtuřie [...] nádzieię pokłáda/ [...] A gdyby zář tego nie działáł/ tedy fądu Bożego fprawiedliwego y gniewliwego nie vydzie. *CzechRozm* 66; *SkarŻyw* 196; Y toź mniemář o człowiecze ktory fądziřł te co tákowe rzeczy czynią/ á czyniřł ie teź/ żebyř ty miał vyřć fądu Bożego [*quia tu effugies iudicium Dei*]? *WujNT Rom* 2/3.

»sąd [na kogo] wydać« (I): O bogowie iakoście bårzo iadowity fąd ná mię mizerną krolewnę wydáli. *HistRzym* 20.

»sąd wziąć« = *iudicium accipere PolAnt* (3): *MurzNT* 206 marg; Nle mnodzy wczýcielmi bådzcie brácia moi/ wiedząc iż wíetfzy fąd wezwiemy [quoniam maius iudicium capiemus]. *BudNT Iac* 3/1, *Rom* 13/2.

»zalożyć sądy« = *wymierzyć karę* (I): [mówi Pan:] Y poborzę Patros/ á podpalę ogień w Zoán/ á zalożę fądy w No [et faciam iudicia in No]. *BibRadz Ez* 30/14.

Wyrażenia: »dziwny (jest) sąd; dziw (a. dziwność) sądow« [szyk 33:4] (34;3): *RejPs* 178v, 184; *MurzHist* T; Cory Iudkycy rádości dofyć będą myeli/ A to wlfytko dla twoich dziwnych fądow Pánye/ Ześ okazał nád nimi fwoye zmiłowánye. *LubPs* Nv, aa5; Powiedano o jednym iż gdy był ná pułczy/ [...] Przypadł cztęc ná on wierzyk Dawidá fwiętego/ Iż dziwny Pan y dziwne ná wżem fądy iego. *RejWiz* 131, 131 marg, Cc6; A thu iuz Apoftoł wypifa-wfzy/ iako fie duchowie fwięci Páńfcy dziwiuią dziwnym fądom á fpráwam iego/ dawiaiac s tego cześe á khowię iemu/ á potom iuz wypifuie thy dziwne fądy iego/ iako á kthorym kfátem/ y cżemu á przecz bywáiá ná fwiát fpułczáne od niego. *RejAp* 130, 47 [2 r.], 48v, 52v, 55, 128 marg (14); Ale Pan Bog chcąc iemu [pustelnikowi] dziwność fądow obiáwić/ posłał Anyoła w ofobie cżowieczye k niemu. *HistRzym* 28v; *RejPos* 133v, 281v, 331v, 352v, 354; O dziwnefz fą fądy twoie moy miły Pánie/ á nigdy fą żadnym oby-czáiem nie poścignione rozliczne drogi twoie. *RejZwierc* 174v, 126, 174v, 176, 184 marg, [272], Bbb2v; *SkarŻyw* 368; *Lathar* 263.

»egzekucyja sądu« = *wykonanie wyroku* (I): A drudzy dwa [aniołowie] máiaicy fierpy/ czyniá egzekucyá fądu Bożego. *WujNT Apoc* 14 arg.

»fałszywy sąd« (I): A gdyż fie tam modlił y plákał [pustelnik]/ iákoby pánu Bogu wragáiac o fáłzywy fąd [tj. że dopuścił okaleczenie niewinnego człowieka]/ y przyzedł ku niemu Anioł *HistRzym* 88.

»sąd gehenny, potępienia« = *iudicium gehennae PolAnt, Vulg* (I:I): Wężowie/ wyrodkowie zmiow/ iako vćieczęcie od fądu gehenny? *BudNT Matth* 23/33; *WujNT Matth* 23/33.

»sąd (jest, a. będzie) jawny« [szyk 3:1] (4): *OrzRozm* C3v; ábowiem wfzyfcy narodowie fie zbieżá á będą dáwać chwálę przed oblicznoścjá thwoiá [Panie]: ábowiem fądy twoie iáwne ná wżem fą. *RejAp* 128; *RejZwierc* 184v; Powftáñ/ wieczny náfz obróńcá/ Nieday fye zmocnić złemu: Twóy fąd niech będzie do kóńcá Swiátu iáwny wfzyftkiemu. *KochPs* 14.

»sądy (są) nieomyłne« (3): (nagł) Zámknienia Kfiąg Kápitulum Pirwfze. (–) Iáko fądy Páńfkie fą nieomyłne. *RejZwierc* B2v, 184 [2 r.].

»niesprawiedliwy sąd« = *iniustum iudicium Vulg* (2): Więc choćia iuz theraz zrozumiećie/ żeć mie Bog niesprawiedliwym fądem fkáral [quia Deus non aequo iudicio afflixerit me]: [...] Otho/ będą wołał/ gwałt cierpiąc/ á żaden mię nie wyflucha *Leop Iob* 19/6, *Sap* 12/13.

»sąd Pański, Pana, Boży, Boski, Boga (bogow), Krystusowy, u Boga« = *iudicium Dei PolAnt, Vulg* [szyk 132:7] (66:3:60:6:2:1:1): *RejKup* r2v; rofprawiáł wielé/ ołkrytości rozumowi ludzkiemu/ niezmiernych fądow bożych *MurzHist* Q4v, D3v, O4 [2 r.], R3, T; Opowyedzenie frogie⁶⁰ fądu bożego/ kthory ná złe á pyłzne ludzi fpráwiedliwy Pan okázáć raczy. *LubPs* V3 marg, K3, L4 marg; Bruno Kolońki/ gdy niektorego Doktorá vmárte⁶⁰ głoś vlyfzał/ kthory ták wołał: fpráwiedliwym fądem Bozym/ ieflem potępión/ iżem będąc ná fwiećie mówił. Nátychmiáft fobie nowá Regulé wymyflíł y vftáwił/ ktorá Benedyktowá názwał *KrowObr* 134, B3, 49v; To iuz więc tám przypádná fądy páńfkie z niebá/ Bowiem ten pilno pátrzy w káždy kąt gdzye trzebá. *RejWiz* 130v, 131v, 132v, Cc6; *Leop Sap* 12 arg; O frogich fądziech Bożych/ kthory dziwnemi pomftámi trapił ludzi nie pobożne. *BibRadz Sap* 17 arg, I 3b marg, *Is* 26 arg, I 466b marg, *Sap* 16/18, *Rom* 3/20, II 141b marg; *OrzRozm* C3v; *OrzQuin* E4; [kto będzie chciał to przeczytać] Zá-

dziwiue fie onym nie rozmierzonym á żadnym rozumem nieogárnionym poftępkom/ fpráwam/ fądom/ y fpráwiedliwofciam Páńfkim. *RejAp* AA4v, 47 marg, 48v [3 r.], 51, 126v, 128 [3 r.] (26); Przykład o chytrości dyábelskiej/ á iáko fądy Boże fą fkryte á táiemne. *HistRzym* 28, 88v [2 r.], 94v, 134v; *RejPos* 133v, 322v, 354; Anyoł mu [pustelnikowi] powiedział/ Podziłfz zá mná/ vkażę ia tobie dziwne fądy Páńfkie/ á nigdy nie poścignione fpráwy iego. *RejZwierc* 174v, B2v [2 r.], 174v [2 r.], 175 [2 r.], 175v [4 r.], 176 (27); *RejPosWstaw* [41⁴]; *BudBib* 2.Mach 9/18; *BudNT* 2.Thess 1/5; *CzechRozm* 66, 102, 112, 184; *SkarJedn* 225; [Antenor mówi do króla:] Náfzá niespráwiedliwość do tego vpadku Nas przywiodlá: że fie też y dziś lękác mużę/ Aby to fąd táiemny iákis Boży niebył *KochOdpr* C; Niéchay fye ná mnie páńfkim fądom przypátruiá/ Kthory fortune rząd przypifuia Wfzyftkich ná fwiećie rzeczy *KochPs* 59; niech iey dziś dobrze wczýnié/ áby ia fądu v Bogá/ á oná fzkody niecierpiá. *SkarŻyw* 355, 196, 445; *KochTr* 24; *KochFr* 132; *GórnRozm* M2v; *ActReg* 75; Phrygiiéy Królu [...] Sądy cię bołkie przedziwnie ćwiczyły/ Z twoim niedobrym wfzytko to kończyły. *GórnTroas* 14; Bezecny Gręczyñ/ fpráwił to fąd boży/ Iż ná królewski kárk iármá nie włoży. *GórnTroas* 15, 68; *WyprPl* Cv; Tám [w rozważaniach męki Pańskiej] naydziefz Chreścijáninie [...] dziwny fąd Páńfki ná krzyżowym trybunale w łotrách *Lathar* 263, 158; *WujNT* 496, *Rom* 2/2, 3, 5, 11 arg (8); *WysKaz* 2; Ná náfzę Polfkę/ [...] flufzny fąd Páńfki dopufzczał głody y zarázy morowe/ cżęściey niż kthorych przełfzłych wiekow. *PowodPr* 7, 11, 40; *SkarKaz* 4a marg, 81b, 347b, 348a, 349b. Cf »wedle sądu Bożego«, »z sądu Bożego«, »za sądem Bozym«.

bibl. »powstanie, zmartwychwstanie sądu« = *resurrectio iudicii PolAnt, Vulg* (4:2): *Leop ZZ*; *RejPos* 356; *GrzegŚm* 7; Y wynidá kthory dobre (wczýnki) działáli do powftáñia żywotá/ á kthory złe (wczýnki) działáli do powftáñia fądu. *BudNT Ioann* 5/29; *WujNT Ioann* 5/29; ci co ná zmartwychwftánie fądu powftáñá/ wezmá ciáá nie tylo tákie iákie tu ná ziemi mieli/ ále iefzcze dáleko nędznieyfze *SkarKaz* 208b [zawsze przekład lub nawiązanie do Ioann 5/29].

»prawdziwy, prawy, prawdy (jest) sąd; prawość sądu; prawdziwy w sądzie« = *iudicium verum Vulg, PolAnt; rectum iudicium PolAnt* [szyk 13:10] (11:9:1;1:1): Odpowiedziáł Iefus i rzekł im/ [...] Iác nikogo niesądźe/ A choebychci iá téfz fądził/ fąd mói/ iefci prawdziwy *MurzNT Ioann* 8/16; Abowym Pan ludu fwego nigdy nye odpędzi/ Wyernego dzyedzictwá fwego/ ná wyeki nie znędzi/ Áż fye wroci fpráwiedliwość ná prawý fąd yego *LubPs* V3v, bb, bb2v, cc, ee2v; [mówi Job:] Iefli ktho fluka w nim [w Bogu] mocy/ namocnyfzy ief: Iefli prawośći Sądu [si aequitas iudicii]/ żadny nie fmie zá mná fwiádectwá dáć. *Leop Iob* 9/19, *Dan* 3/27; *BibRadz Ps* 118/137, *Apoc* 16/7; *RejAp* 130v, 155; SPrawiedliwyś ty Iehowo/ á prawý fąd twoy. *BudBib Ps* 118/137 [przekład tego samego tekstu *BibRadz, SkarŻyw, Lathar* 583, *SkarKazSej*]; *SkarŻyw* 196; *Lathar* 583 [2 r.]; *WujNT Ioann* 8/16, *Apoc* 16/7, 19/2; *SkarKazSej* 702a. Cf »z sądu prawego«, »za sądem prawym«.

»skryte (a. pokryte) (są) sądy; skrytość sądow; sądy skrytości; w sądziech pokryty; sądy zakryć« [szyk zmienny] (11;4;1;1;2): *MurzHist* Q4v; Corki Iudkie/ vprzeymie fie z wefelim rofkocháły/ Iż fkrytość fądow twych Pánie/ iuz ták ná wżem poznáły *LubPs* V6; Onći tu yefł fám Pan Bog náfz w tey zyemfkiey niłkości/ Kthory nam obyáwić raczył fądy fwey fkrytości *LubPs* X6v, aa5, ccv marg, ff3 [2 r.], gg3v; A cóż tedy w tym Dyáłoгу ludzie obraza? gdyż iáwnie widzićie/ że to fkrytym Sądem Bozym Dyáłoгу Ludzióm nas obecowáto. *OrzQuin* E4; Przykład o wielkiej fpráwiedliwości Bożey/ á iże fądy iego fą fkryte. *HistRzym* 87v, 28, 30, 134v; Potáiemnie co nam Pan dawa/ to iuz tám pokryte iego fądy y táiemnice o tym lepiej wiedzá. *RejZwierc* 95; Iż fie ták BOgu fpodobáto/ mądrość fwá/ y fądy fwe/ rozumem ludzkim nieogárnione/ przed ludźmi zwálfczázá fwiátá tego odpornymi y fwowolnymi zákryć *CzechRozm* 170v, 149; *KochTr* 24; *SkarKaz* 347b; Pan fpráwiedliwy/ w fądziech fwych pokryty. *GoslCast* 70.

»sąd sprawiedliwości; sprawiedliwy w sądzie« = *iudicium iustitiae Vulg, PolAnt; iudicium iustificationis Vulg* [szyk 17:5] (16;6): Początek flow twoich [Panie] iest prawda/ na wieki trwaią wżytki fady sprawiedliwości twoiey. *WróbŻolt* 118/160, 118/7, 62, 106, 164; bog nigdy niewzgárdzi ani odrzuci dziedzictwa fwego/ á fady sprawiedliwości czáfu fwego będą społu ziednoczony *RejPs* 139v, 138; Ktoż nye baczy yáko to Pan sprawyedliwy w fadyze/ Gdyż on zázwdy fwyętych fwoich nie chowa w nierządzie *LubPs* F4v, Gv, K2, X, aa4v, ccv; *Leop Ps* 118/62, *Is* 58/2; *BibRadz Iob* 34 arg, *Ps* 118/137; *RejZwierc* 204v; *BudBib Ps* 118/160, 164; *CzechEp* 284; Bog włzechmogący ma cztery trybunały/ ná kterych czyni fad sprawiedliwości fwoiey. *SkarKaz* 2a.

»sprawiedliwy (nasprawiedliwszy) (jest) sąd; sprawiedliwość sądu« = *iustum (est) iudicium PolAnt, Vulg* [szyk 71:32] (101;2): Vznałem miły panie iż fady twoie fą sprawiedliwe [quia aequitas iudicia tua] *WróbŻolt* 118/75, oo5v, 118/137; [język mój] zázwdy wfpiewawác mułi falkáwe flowá twoie á sprawiedliwe náwšlem á falkáwe fady twoie. *RejPs* 188, 72, 178v; *RejKup* r2v, bb5; *MurzHist* D3v, T; Bo Pan miedzy ludem fwoim chce sprawiedliwy fad zyawíc. *LubPs* V5v, Gv marg, H4v, X4v, bb2v, bb5v, bb6, cc2; *KrowObr* 134; Ano iuz fie dawno Bog z nich [z nędzników] káždego záprał/ A fadem sprawiedliwym dekret ná wżytki dał. *RejWiz* 140v, 95v, 175v, 187; *Leop Sap* 12 arg; Y ftyłzałem drugiego z przybytku świętego kthory mowił/ Y owłzem Pánie Boże włzechmogący/ Prawdziwe y sprawiedliwe fą fady twoie. *BibRadz Apoc* 16/7, I 9d marg, 83d marg, 201b marg; iuz či [którzy są w niebie] iedno iáko Anyeli pátrzą w sprawiedliwość Páńlka/ dziwiuąc fie dziwnym á sprawiedliwym fadom iego. *RejAp* 154, 51, 126v, 128, 128v, 129v (20); *HistRzym* 88v [2 r.]; *RejPos* 179, 195v, 217v, 264, 270v, 291, 330; fluchay y ták rozumiey/ iż to iest wola Páńlka/ kthory sprawiedliwym fadem fwym žadnemu by też nawiętżemu kochánkowi fwoiemu sfolgować nie może zá wyštępkem iego. *RejZwierc* 261, 175v, 184v, 185, 255v; *WujJud* 2v; *RejPosWstaw* [41⁴]; *BudBib* 2.Mach 9/18; [Jezus mówi:] Nie mogę ia czynić od siebie nic. Iáko ftyłżę/ fadżę. A fad moy sprawiedliwy iest. Iż nie flzukam woli moiey/ ále woli one⁸⁰ co mię połał/ oycá. *BudNT Ioann* 5/30 [przekład tego samego tekstu *CzechRozm* 227v], 2.Thess 1/5; iż on [Bóg] iest nád wżytki y miłofiernieyfyzy/ y sprawiedliwfyzy: á nád to ielżcze namędrfzy. Ktorą mądrością fwa/ fńádnie może miłofierdzie z sprawiedliwością porównác: á ni w czym fadu sprawiedliwego nie náruřzyć. *CzechRozm* 219v, 66, 102, 112, 227v; A ia podpárty miłofierdzim twoim/ Prózen y trofki/ y niebefpieczności/ Sąd sprawiedliwy/ y twé imię/ pánie/ Wyznáwác będę *KochPs* 10, 15, 182; *SkarŻyw* 368, 558; tedy nielza iedno Bogá ze wżytkiego chwalić/ á fady iego sprawiedliwe vpátruiąc/ z boiáźnią/ y ze drženim/ przed nim/ po wżytek czás żywotá fwoie⁸⁰ chodżić. *NiemObr* 17; *ArtKanc* A15; Smył mi trwoży/ Pánie/ twoy fad sprawiedliwy *GrabowSet* N2v; *LatHar* 583; Lecz podług zátwardziáłości twey/ y fercá niepokutuiącego/ fkarbifz fobie gniew/ w dzień gniewu y obiáwienia sprawiedliwego fadu Bożego *WujNT Rom* 2/5, *Ioann* 5/30, s. 526, 2.Thess 1/5, s. 738, *Apoc* 16/7, 19/2; *SkarKaz* 347b. Cf »wedle sprawiedliwego sądu«, »z sprawiedliwego sądu«, »za sprawiedliwym sądem«.

»srogi (sroższy) (jest) sąd; srogość sądu« [szyk 25:3] (24;4): *RejPs* 111v; Godzenem Sądu frogiego *RejKup* dd5, Dv; *MurzHist* Bv, T; A ták to cyáło me krewkye co fwowolność broi/ Rácż potwierdzić boć w vprzymey zložići zázwdi ftoi Gdyż fie frogich fadów twoich miły Pánye boi. *LubPs* bb5, C3, K3, L4 marg, V3 marg, gg5v; Bydłętá kthore fą fthworzone dla pożytku czlowieczy⁸⁰ nie zgrzeřzyly/ á przed fie mułżá czuó frogości fadu Bożego dla czlowieká/ iáko w potopie zá Noego to fie iáwnie okazało. *BibRadz* I 466b marg, *Sap* 17 arg, II 143d marg; *RejAp* 9v, 164; *RejPos* 178v, 193; Bowiem Pan Bog gdzieżkolwiek ten fprofny grzech [niewdzięczność] baczy/ Zázwdy gi w gniewie fwoim frodze kárác raczy. Gdyż im więcey dobrodzieyřtw fwych komu dáruie/ Tym frosfzy fad niewdzięcznym zá nie zofłáwuie. *HistLan* F4; *Rej-*

Zwierc 256v, Bbb2v; *RejPosWstaw* [41³]v; Potym nie długo lud on pokuty przeřtał [...] zápomnieli vpominánie Anielkiego: ták iřz muřiał Pan Bog pogrořki fwoie wypełnić/ y kárác ich w frogości sprawiedliwych fadów fwoich. *SkarŻyw* 558, 196, 440; *LatHar* 158; Biádá wam Doktorowie y Pháryzeufzowie obłudni: iż wyiadaćie domy wdow/ długie modlitwy czyniac: dla tego frozłzy fad odnieřiećie [propter hoc amplius accipietis iudicium]. *WujNT Matth* 23/14; *PowodPr* 11.

»strasźliwy (a. straszny) (jest) sąd« [szyk 6:2] (8): Iednákem ya miły Pánye od flowá twoyego/ Nye odstąpił/ bom fie ták bał fadu ftrařźliwego *LubPs* cc; [Pan Jezus w ogróju] z grzechem/ s przekłęctwem/ řmierćią/ z Dyablem/ y ftrařliwym fadem bożym potykał fie. *KrowObr* 49v; *BibRadz* I 3b marg; Dziwne fady Boże/ sprawiedliwe/ táiemne/ y ftrařźliwe *SkarŻyw* 368; *GórnTroas* 68; *LatHar* 664; Strařzny fad przeciwo tym/ ktorzy namnieyřzego dobrodzieyřtwá nie wzywáią ku czći y chwale Bożey. *WujNT* 108; *SkarKaz* (3).

»święty (jest a. będzie) sąd« [szyk 6:4] (10): Bom myał ná dobre pámýći twoje fady fwyęte/ Ktore fą v cebye Pánye od wyekow zácżęte *LubPs* bb, bb6, cc; Wielka thu tym pociechá ktorzy fie czúią być wiernemi Páńlkimi/ iż fie vkazał ten Anyoł s kofciólá á niłkad inąd. Abowiem to známionue nam/ iż tu then fad Páńlki będzie sprawiedliwy á fwięty *RejAp* 126v, 131, 156, 157; wżytko fie to sřtawa z dopuřczenia Páńlkiego/ á s přeřřzenia iego/ á onym fwięty m á sprawiedliwym fadem iego. *RejPos* 330, 86; *RejZwierc* 199v.

»sąd (jest a. był) tajemny« [szyk 5:5] (10): *LubPs* aa5, bb6; Abowiem Iob vznawa iż Bog nie zázwdy náwiedza ludzi według wielkořci grzechow ich/ ále iż też ma y niektore fady táiemne z kterych nam nie powinien czynić liczby *BibRadz* I 273v; Pořtaw řtrožá vřtam twoim/ ábyř přećiw Pánu Bogu nieřzemrał/ bo on wżytko wie/ á fady iego fą fkryste á táiemne. *HistRzym* 30, 28; *KochOdpr* C; *SkarŻyw* 368; Iáko fie přeřřtrařzyć nie mamy temi táiemnymi fádami Bożkimi? *SkarKaz* 347b, 81b. Cf »wedle tajemnego sądu«.

»sąd wieczny (a. wiekuisty)« = *iudicium aeternum PolAnt* [szyk 9:3] (12): A kto řtaká wiará nieprzygimuie [ciała i krwi Pańskiey] ten niegodnie przygimuie/ á řład wieczny fobie przygimuie nierozeznawáiąc ciała pańlkiego od jnich pokarmow *SeklKat* Y, T2; *BibRadz* 4.Esdr 9/19; iellibýř vpornie fie ná fwoy rozum fádząc/ thá [Chryřtusa, apostołów i ojców Kořciola] náuká wzgárdził/ thedy pewnie wiedz/ iż fad wieczny ná fobie odnieř muřiř *RejPosWiecz* 95v; *BialKat* 271; Ale kthory bluznił přećiw duchowi řwiętemu/ niemá odpuřczenia ná wieki/ lecz będzie winien wieczne⁸⁰ fadu. *BudNT Mar* 3/29; *KochPs* 181; *SkarŻyw* 271; A iuz řen dzień z fadu wiekuiřtego przychodził/ ktorego dnia człowiek pořpołu z nemí řwierżęty ze wnětrřności řiemie ná iářnią wyniřć miáł *GórnRozm* N2, A2, N; *WujNT* 135 marg.

Szeregi: »sąd a dekret« [szyk 3:2] (5): Thu dáley Apořtoł powieda/ gdy iuz vpádnie kłiążę tego řwiáthá y z ordámi fwoimi/ iż iuz Pan dokona dekretow fwoich á fadu fwoiego. *RejAp* 171v, 154; tedy fie iuz řłufźnie káždy sprawić może/ [...] iż co ono řpołeczne Bořtwo iego [Jezusa Chryřtusa] z Bogiem Oycem y z Duchem řwięty m sprawiedliwym fadem á dekryty fwemi było zborzyło á fkážil/ áby tho było człowieczyřřtwo iego z Bořtwem złączone wżytko nápráwił/ přeiednáł/ á ku fálce á ku miłofierdzy záfie przywiodło. *RejPos* 291, 178v. Cf »za sądem a dekretem«. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»sądy i (a) drogi« = *iudicia et viae Vulg* [szyk 10:2] (12): Nie mow źle přećiw pánu Bogu/ bo wżytki drogi iego prawdá/ á fady iego sprawiedliwe *HistRzym* 88v; Tákże [młody pustelnik] czytáiąc ono mieyřce [tj. rozdział 11 Listu do Rzymian] wżytko fobie rozmyřł co to fą zá dziwy w tych fadziech Páńlkich y w tych niepořćignionych nigdy drogach iego. *RejZwierc* 174v, 174v [3 r.], 175v, 176; Gdyby řpráwy Boże były/ iáko fą řpráwy ludzkie/ tedyćby coř było podobnego powieřći twey. Ale iż drogi y fady Boże/ nie fą

iako ludzkie: tedy to ani tak ma być szacowano/ ani rozumiano. *CzechRozm* 184; O głębokości lkárbow mądrości y wiadomości Bożey/ iako są nie zrozumiane sądy iego/ y nie wybadane drogi iego *SkarŻyw* 79 [przekład tego samego tekstu *WujNT*, *SkarKaz*]; *WujNT Rom* 11/33; *PowodPr* 40; *SkarKaz* 277b. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»gniew, (i, a) sąd(y)« [szyk 2:1] (3): *RejKup* r2v; A tu opaczym [lege: obaczmy] zacną naukę y przykład/ iż my gdy nad sobą poznamy a obaczmy gnyew y frogi sąd Boży za sprofności náfze/ tedy abyfmy fie z nabożną modlitwą wciekali do niego *LubPs* K3; *RejZwierc* 199v. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»sąd i (abo) karanie« (3): ktorzy pożeraia domy wdów y wrzezy się długo modlą cię wietźse potępienie wezmą (*marg*) obfity sąd abo cięższe káranie (–) [*hi accipiet maiorem damnationem*]. *MurzNT Luc* 20/47; *SkarŻyw* 271, 440. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»(i) miłosierdzie i (a) sąd« [szyk 3:2] (5): Pan czyniąc miłosierdzye y sąd sáfrawyedliwy/ Káždemu który w krzywdyze yft zawsze ćirpliwy/ Oznamit Moizełłowi yáko Bog prawdziwy/ Drogi fwe *LubPs* X4v, H4v; Bo gdy komu dziecię vmrze/ álbo dom zgoze/ álic on który nie vmie rozeznáć y sądow y miłosierdzia Páńkiego/ wnet láie/ álic w tym mieyfcá czáły y przypadki ich przeklina. *RejAp* 135; *RejPos* 147. Cf »według miłosierdzia a według sądu«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.; w przeciwstawieniu 1 r.]

»sądy a możności« (1): Ale iáki iest [Bóg] ábo co sáfrawuie/ niepoścignione żadnym rozumem sądy a możności iego *RejZwierc* 195v.

»sąd i (albo) piekło (a. ogień piekielny)« [szyk 1:1] (2): *Sekl-Kat* Iv; Náuká Apostolka nie byláć tylko ani nawięcey o wierze/ ále o sáfrawiedliwości/ pokućie/ y sądzie: to iest/ o boiáźni piekła y innych sądow Bożych ná onym świećie *WujNT* 496.

»sąd a pomsta« (2): iefli Krol do Polki z Litwy nie przyedzie/ rádzić o sobie lámi będziemy/ Seym sobie zložemy/ á kto nań niepoiedzie tego zábijemy: á nie Sąd że to Boży iáwny nád námi iest/ á nie iáwnaž to pomsta Boża nád Krolem y nád Kroleftwem iego *OrzRozm* C3v; *RejPos* 142.

»postępek i sąd« (1): Wierni że [!] wsfytkich postępkow Bofkich y sądow iego rádowác fię máia. *SkarŻyw* 196 *marg*. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»sąd i (a)lbo, to jest potępienie« (5): Wfzákże dla tego to iest powiedziano/ iż pierwŝa lákka (ktorá wfzyfcy mieć máia/ niźby wfty sfwymi święte Páńkie Cíáło przyieli/ aby sądu (to iest potępienia) fobie nie iedli y nie pili) žádnemu daná nie bywa/ ážby tey Świętości požádali/ á z chućią y wołą dobrá iá przyjmowali. *Kuczba-Kat* 180; *WujJud* 257; *SkarŻyw* 457; A toć iest potępienie (*marg*) ta iest przyczyna sądu ábo potępienia. (–) [*Hoc est autem iudicium*]; że światłość przyŝlá ná świat/ á ludzie ráczey vmilowali ćiemności [!] niź światłość *WujNT Ioann* 3/19, s. 332. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»sąd i (a) ręká« [szyk 1:1] (2): Abowiem ná kogo to kiedy Pan Bog przepuścić ráczy tákie wnieŝenie iego/ iuž pewnie może rozumieć/ iż iuž sąd á ręká Páńka blisko nád nim ŝtoi/ zá iákiŝ grzech á zá vpadek iego. *RejPos* 322v; *SkarŻyw* 196.

»sąd abo skazanie« (1): Wielka iest wielkość ludu w dolinie vpádu (*marg*) Drudży [!] czytáią sąd ábo lkázanie. (–) [*in valle consisionis*] *BibRadz Ioel* 3/19[14].

»sąd i (a, albo) sprawa« [szyk 10:4] (14): *Leop Is* 49/4; A iákož tu nédny człowiek ma ŝacowác sądy álbo sáfrawy Páńkie/ iákož tych wiele iest ktorzy nárzekáią ná sądy Páńkie/ gdy fie im co nie pomyŝli ŝtánie *RejAp* 48v, AA6, 128 [2 r.], 129v, 130; *RejPos* 352v; *RejZwierc* 174v, [272]; *KochPs* 92; Iudá fię wykłáda/ wyznawáiący á wieczny/ przetoŝ kto wierny iest/ muŝi fię ze wfzytkich sáfraw y sądow Páńkich rádowác. *SkarŻyw* 196; *SkarKaz* 4a. Cf »za sprawá a za sądem«. [Ponadto w połączeniach szeregowych 6 r.]

»sąd a (i) sprawiedliwość« [szyk 2:2] (4): Iáko Pan žádnemu niewiernemu nie ráczy obiáwić táiemnic kroleŝthwá ŝwego/ áni

ŝkrytych sądow á sáfrawiedliwości ŝwoiey/ iedno wiernemu koŝciolowi ŝwoiemu. *LubPs* ff3 *marg*, bb6; Tu iuž w tey roŝprawie wypifawŝy Apoŝtoł wielmožność máyefatu Páńkiego/ poydzie dáley wypifowác rozmáithe á dziwne sądy á sáfrawiedliwości iego. *RejAp* 47; *RejPos* 195v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»sąd a (i, ani) srogość« [szyk 3:1] (4): Dawać á ofiaruieć [Pan] ŝwego miłego á iedynego Syná/ iż iefli go wdzięcznie przyjmieŝ á uwierzyŝ weń/ iuž żadny sąd ani frogość nád tobá nie záwiŝnie/ ánic záŝkodzić może. *RejPos* 146, 139, 275; Przelekl fię [*grzesznik*] sądow Bożych y frogoŝci. *SkarKaz* 349b. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»sąd i (a) tajemnica (2): A tu iuž może káždy rozumieć/ iż káda plágá iest sáfrawiedliwym sądem á dekretem Páńkim tu ná ziemię ŝpufzczóná/ gdyż iáko ŝyŝyŝyŝ iż pochodzi s tego koŝciolá sáfrawiedliwych sądow á táiemnic Páńkich. *RejAp* 131; Potáiemnie co nam Pan dawa/ to iuž tám pokryte iego sądy y táiemnice o tym lepiej wiedzá. *RejZwierc* 95. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

»sąd i (a) woła« [szyk 1:1] (2): A iż fie ták Bogu ŝpodobáto/ iákoŝ trudnymi ŝlowy rozmáwiác z ludzmi/ tedy w tym nieco [!] innego vpátruie/ iedno to/ iż on sądy fwe y wołą zbáwienná chćiał zákryć przed niezbožnymi/ y w mądroŝci wynioŝlymi ludzmi *CzechRozm* 149. Cf »z wolej a za sądem«.

»sąd a wyrok« (2): Gdzie tu iuž otho Duch ŝwiety wypifuie [...] iż są nieomyŝne obietnice iego [Pana]/ á iż fie záwždy muŝá pełnić sądy á wyroki iego. *RejAp* 155v; *RejPos* 264.

»sąd i zakon« (1): Bo ná then czás káždy był poŝlufnym/ ále teraz obyczáie tych ktorzy są ŝtworzeni ná tym świećie po ŝtworzeniu iego/ lkázani są sądem wiecznym/ y zakonem z ktorego fię záden wywikláć nie może. *BibRadz* 4.*Esdr* 9/19.

»sąd i (a) zatracenie« = *iudicium et perditio PolAnt*, *Vulg* (3): A pewnie wedle ŝwiádecstwá Auguŝtyná s: ŝtánieŝ fie iáko y Iudafz/ ŝynem zátrácenia wiecznego/ kthory [...] lekce ŝobie wważywŝy ŝwiátość ciálá iego [Pana *Chrystusa*]/ y krwie ŝwiętey iego/ pożywał go náład á ná wieczne zátrácenie ŝwoie. *RejPosWiecz*² 95v; A [*fałszywi prorocy*] wlákomŝtwie zmyŝlonemi ŝlowy wámi kupczyć będą/ ktorým sąd zdawná nie omieŝzkawa/ y zátrácenie ich nie drzemie. *BudNT* 2.*Petr* 2/3; *WujNT* 2.*Petr* 2/3.

Wyrażenia przyimkowe: »wedle (a. według, a. podług) sądu« [w tym: czyjego (= kto decyduje) (6)] = *secundum iudicium Vulg*, *PolAnt* (7): Miłosierdzie twoie wielkie iest miły panie podług sądu Twego [*secundum iudicium tuum*] ráczy mie ożywić. *WróbbZólt* 118/156, pp5v; *BibRadz Ps* 118/149.

~ *Wyrażenia*: »wedle sądu Božego« (1): A za niepomiŝł ifz Dawid [...] niewinnego ŝyná Ionáty potępił/ [...] A ifz fię to przez Dawidá ŝtáto/ wierzym ifz wedle táiemnego sądu Božego sáfrawiedliwie fię ŝtáto *SkarŻyw* 213.

»wedle sprawiedliwego sądu« (2): Boć prze rozmáite przyczyny Pan bog ŝwiát karác ráczy. Iedny prze grzech/ ŝtrzegąc tego/ aby onych potom wedle sáfrawiedliwego sądu ŝwego wiecznie potępić nie muŝia. *RejPos* 139, 314v.

»wedle tajemnego sądu« (1): *SkarŻyw* 213 cf »wedle sądu Božego«.

Szereg: »według miłosierdzia a według sądu« (1): Ráczy wŝluchać glos moy miły panie według miłosierdzia twego a według sądu twego [*secundum misericordiam tuam domine: et secundum iudicium tuum*] ráczy mie ożywić. *WróbbZólt* 118/149. ~

»z sądu« = *iudicio Modrz* (4):

~ *Wyrażenia*: »z sądu Božego« = *Dei iudicio Modrz* (2): *ModrzBaz* 62; ále on [*bogaty szlachcic gnębiący poddanych*] powiáda/ iże niemiał zoŝtáwionego mieyfcá przepuŝzczenia grzechow/ ábowiem iuž z sądu Božego być fię podánego Diabelkicy mocy wyznawał. *StryjKron* 350.

»z sądu prawego« (2): *RejKup* aa4v; Ten [*Lucyfer*] z záłoŝci iż zrucon z mieyfcá ták wdzyęcznego/ Y ŝtára fie gđzye może/ aby go [*człowieka*] zwiodł s tego/ Aby Páná rozniewał/ á s sądu prawego/ Tu wiecznie przy nim zoŝtał w ofiádłoŝci iego. *RejWiz* 169.

»z sprawiedliwego sądu« (1): Ale ci [o leda słoweczko chcący ręką czynić, tj. walczyć] potem z s'prawiedliwego sądu Bożego [iusto Dei iudicio]/ ábo rány podeymuią od tych/ z ktoremi czynią: ábo gárdło tráca/ ktore drugim wydrzeć chéieli *ModrzBaz* 62. ~

»za sądem« [w tym: czym (= kto decyduje) (13)] = *iudicio Modrz* (14): A zá tákye twoye swyęte dobrodzycyftwá Pánye/ O puńocy wltáyac tobyem czynił dzyękowánye/ Gdiż fie wlfytko s'prawiedliwie zá twim sądem s'tánie *LubPs* bbv.

~ *Wyrażenia*: »za sądem Bożym, Boskim, Pańskim, Pana Boga« = *Dei iudicio Modrz* (3:1:3:1): *LubPs Z2 marg*; A tu nye trzeba nic węcpić áby to prorocwo było o inlzym yákim Bábilonye yedno że o tym nálfzym/ ktory márnyc vpáść ma/ bo to ináčey być nye może zá s'prawiedliwym sądem Bożym. *RejAp* 122v, 58v, 137v; A s'ąd niczego inlzego nie czékáli (*marg*) Ktorzy siedzieli pod cieniem śmierci. (-)/ iedno onego wiecznego cieniá s'mierci/ á potępienia fwoiego/ pod ktore był poddan narod ludzki/ prze grzech pirwlfzego oycá nálfzego/ zá s'prawiedliwym sądem s'ámego Pána Boga *RejPos* 14v; *RejZwierc* 255v; *ModrzBaz* 144v; *SkarŻyw* 251.

»za sądem prawym« (1): [*psalmista*] Powtarza próżbę/ áby on sam y s kościołem fwim był záchowan/ á žli áby márnyc zá s'prawą á zá sądem prawym Bożym márnyc poginęli *LubPs Z2 marg*.

»za sprawiedliwym sądem« = *iusto iudicio Modrz* (11): A gdy zá s'prawiedliwym sądem iego [Pana] przypadnie ná swiát gniew iego/ tedy ie [*pogan*] Pan rozwięzuie á dopufzcza im mocy y zwirchności ná pokaranie swiátá złościwego *RejAp* 137, 58v, 122v, 128v, 137v; Ale gdy on [Pán Bóg] nas s'ądzi/ á zá s'prawiedliwym sądem fwim káráć raczy/ tedy to dla tego czynić raczy/ áby nas pospołu s tym obłędlwym swiátem potępić nie mufiat. *RejPos* 127v, 14v, 75v; *RejZwierc* 255v, 261v; *ModrzBaz* 144v.

Szeregi: »za sądem a dekretem« (1): y czáfem iuż w gránicach nálfzych/ w Rulkich/ w Litewklich/ [...] iákie lupieftwo/ iákie wielkie á frogie zniewolenie ćirpi Krześcijánstwo á lud Boży/ zá s'prawiedliwymi s'ądami á dziwnymi dekrety Pánłkiami *RejZwierc* 255v.

»za dopuszczeniem i sądem« (1): kłafztor ten wlfyftek y to com zbudował/ y bráćicy nágotował/ zá dopufzczeniem y sądem Bołkiem/ pogánłstwo zburzy *SkarŻyw* 251.

»za sprawą a za sądem« (1): *LubPs Z2 marg cf* »za sądem prawym«.

»z wolej a za sądem« (1): Słuchay pilno iż fie to wlfytko dzieie z wolej Pánłkicy á zá s'prawiedliwym sądem iego. *RejZwierc* 261v. ~

W przén (8): s'ądy panłkie s'ąc głębokościá niezmierná/ wtonięmy ielli wnie zabrnąć będziem chcieli *MurzHist* O4, O4; Wyłokości s'ądów twych [Panie] ná myę fie zgórnęły/ Iák byftre wody zewlfład tak myę opłynęły. *LubPs* L4, gg5v; Otho s'lyfyzłz iż Pan rofkazał wylewáć s'ądy swoie ná lzyrokość ziemie *RejAp* 128v; *RejPos Wstaw* [41³]v; [*Włoch mówi do Polaka*.] S'ądy Boże pędzą was/ iáko wiátry ná morzu okręť/ á co wiedzic [!] ielli ku portowi/ czy ku zginieniu. *GórnRozm* M2v; Kłániam fię tobie y o to namiłościwfy P.Iezu/ pirwey niżli z hukiem liná ná mię chmury gniewu twego/ y niżli fię poczná roic od wlfchodu s'łochá áž ná zachod lfykáwice s'ądu twego *LatHar* 640.

7. *Opinia, zdanie, pogląd, twierdzenie; ocena; iudicium Vulg, PolAnt; existimatio, interpretatio Mącz* (43): *SeklWyzn* a4v; *MurzNT* 46v; A tak ty kfiálfki niżey nápiłáne/ ácz zá wlfydem wydáne: gdyż puścić co ná swiát/ ná rozmáite s'ądy/ iest fie ná co rozmyflic. *RejWiz* A5; *Interpretatio* [...]. S'ąd/ Ofáżdenie. *Mącz* 173a; A tákże y wlfyfcy Heretycy/ á przedfię ták błád fwoy okrywáią á w tym zoftáią. Bo nie z gołyhcí tu fłow ma być s'ąd miárkowan/ ále z rzeczy fzczyrey. *SarnUzn* H2v; *CzechEp* 61, 78.

sąd o kim, o czym (5): Gdyż tedy podbrodek z młodu vkazuie iáka ma być broda ná starość, przeto też o nim takowy może być s'ąd iáko y o brodzie, lzyrokiy albo koncžatej to iest zaoftrzonej *GlabGad* O7; zafię chude á fuche [uda] mgłofć y cichofć znamionuią. O poroflych wdach iáko j o biodrach iednaki iest s'ąd [!] obyczáioi [tj. *sąd o obyczajach takich ludzi*]. *GlabGad* P6, P4v; O ktorych [na-

uczycielach i męczennikach] s'ąd Pánu Bogu zoftáwiwfy/ to ráczey vpátruymy/ [...] ábyfmy boiác fię/ ich przykłádem oftrożnieyly byli *NiemObr* 99. *Cf* »sąd mieć«.

sąd czyj [= kto wyraża] [w tym: *G sb i pron* (9), *pron poss* (3), *ai* (3)] (15): *BierEz* K4; Dáy mi [Panie] dlá milofci ijmenia twęgo/ niebátz fie zlych ludzi s'ądu niesprawiedliwego *OpecŻyw* 114; *KromRozm I* N4; *StryjWjaz* A2v; od heretiká raz go y drugi vpo-mniawfy/ vćiekáy. wiedzác iż wywrocony iest tákowy káždy y fwem s'ądem potępieny. *SkarŻyw* A2; [*mówi Atanazy*.] żeby ten ná wieki bez wlfzego wátpienia zgináć miał/ ktoby tey iego wiáry kátolickicy gruntownie/ ábo mocnie/ nie wierzył/ y nie trzymał (co też o fwoim fundámenie *X(iqdz) K(anonik)* trzyma iáko káždy z ie⁸⁰ s'ierdżiwości y s'ądów poznáć może.) *CzechEp* 228. *Cf* »sąd ludzki«, »wedle sądu«.

sąd czyj, czego [= kogo, czego dotyczy] (3): y niechay fie rozráduyá fercá przebranych iego [Pana] wyznawáiąc wielmożnoć dziwwo iego/ y s'ądy rozlicznych s'praw iego. *RejPs* 154; *Committere* de existimatioe sua alicui, Przipuścić ná tego s'ąd fwoyey dobrej powieści. *Mącz* 225d; *CzechEp* 325 *marg*.

W połączeniach szeregowych (2): Niewiem mówię/ áby nas błádzácy bráćicy báśni/ iáko sam [*książk Powodowski*] piŕze/ godne były tákicy s'ierdżiwości? záfłuzyły táká inlfygácyá? tákí s'ąd? táká nie Chriřtiánłká nienawiść? *CzechEp* 99, 5.

Zwroty: »swego sądu się dzierżec« (1): Mądryć się przygod wiáruie/ Szkodwé wlfelką przed tym czuie: Bo się fwego s'ądu dzierży/ Nikomu łatwie nie wierzy. *BierEz* K4.

»sąd [o kim] mieć« (1): Gdyćby kto czego požyczył/ Pátrż by mu to ná czás wrocił: Chcefzli być potym wierzone/ Dobry s'ąd o tobie miano. *BierEz* G.

»sądem s'ądzić« = *iudicio iudicare PolAnt, Vulg* (2): ktorém s'ądem s'ądzićie tęp s'ądzeni będziecie i ktorá miarą mierzycie tá téłz wám mierzone będzie. *MurzNT Matth* 7/2; *WujNT Matth* 7/2.

»nie wdawać się w sąd« (1): Wfzákże to nie dla te⁸⁰ przypominam/ áby kto rozumieć chćiał/ iżeby wlfyfcy náfzy przodkowie potępieni być mieli/ nie wdawam fię w ten s'ąd *NiemObr* 15.

»zdać się na s'ądzie« = *zaufać opinii* (1): *Calculus* permittere, porrigere, proponere, hoc est, Censenti potestatem facere, Zdać fie ná s'ądzie/ chcąc to cierpieć co oni naydá. *Mącz* 31c.

Wyrażenia: »baczny sąd« (1): Ráczże iuż tedy przyiác mnie s tym wirfzem moim/ á ogární mdłość iego/ bácnym s'ądem twoim. *StryjWjaz* A2v.

»dobry sąd« (1): *BierEz* G *cf* »sąd mieć«.

»sąd ludzki, ludu« [*szyk* 2:2] (3:1): *BielKron* 199; *WujJud* 116v; A my do Státutu Polłkiego nagorzego przywiázáć fię mamy? niebędziemy dbáć o wlfytek swiát? wżgárdzimy s'ądy ludzkimi [*Iudicia humana contemnemus*? *ModrzBaz* 143v; *CzechEp* 5.

»sąd niesprawiedliwy« [*szyk* 1:1] (2): *OpecŻyw* 114; A tu fie náucż s tego mieycá/ iáko tym odpowiedzyc mał/ ktorzy fie fkaržá/ że dziŕfeyfzych czáfów zacność á powagá práwie wlfytkich stánów niŕczęie á lekce powážona bywa/ przypifuiác tho niesprawiedliwym á złym s'ądom á niewdzyęczności ludzkiy. *RejPos Wstaw* 42.

»sądem potępieny« (2): choćia nań [*na następstwo biskupów*] prozno Odfzcżepieńczy zewlfząd fzcżekáli/ ktorzy potym rychłó/ częścią s'ądem s'ámego ludu polpolitego/ [...] częścią też wielkością cudów byli potępieni *WujJud* 116v; *SkarŻyw* A2.

»sąd potwierdzenia« = *uwiarogodnienie* (1): [*Józef mówi do faraona*.] A tżoś wtore widzýł to wlfytko ku iedney rzetzy zalezý/ á iest s'ąd potwierdzenia [*firmitatis iudicium est Vulg Gen* 41/32] dla tego ižby fie mowá boża rychley wypełniła *HistJóz* B2.

»jasnej prawdy [= prawdziwy] s'ąd« (1): Ten między námi człowiekiem fczęfłiwym/ Kto w żeglowániu morzá popędliwym Przemináł Sirtłkie ludotránne prądy? A to s'ąd iftnéy iáfnéy prawdy s'ądy. *GoslCast* 55.

»sprawiedliwy sąd« [*szyk* 2:1] (3): Wiele rzetzy iest w księgach moich/ ktore s'prawiedliwym s'ądem/ y bes żadnego vporu/ mogą być zgánione *KrowObr* 192, 14; PAnie/ któż w gmáchách

twoich/ ma mieżkánie? Dla odpoczyńku/ ktoż ná oney ślánie Gorze świątey? ten co bez zmázy wchodźi? A/ z kogo śąd śpráwiedliwy pochodźi. *GrabowSet* H3v.

»śąd zły (a. złościwy)« [szyk I:1] (2): Iużćiby w nim [w *człowieku miłującym Boga*] vgańńac mułiálá/ pychá/ nádeťość/ gniew/ vpor/ mężoboyłtwo/ cudzołośtwo/ łákomłtwo/ nieśpráwiedliwość/ śąd złościwy/ y káżdá krzywdá/ ktoraby miáłá obrázić bliźńiego iego *RejPos* 230v; *RejPosWstaw* 42.

Szeregi: »śąd i rozeznanie« (I): Śąc ábufus w kołcye/ kotre fye milczykem wkráđły/ zá nyepilnołcýą przełožonych. Ale nye wlyłtkoć ábufus/ co fye komu nyepodoba/ áni to yedney álbo kilka głow śąd y rozeznanýe. *KromRozm* I N4.

»śąd i szacunek« (I): (*marg*) O śądzie y śzácunku ludzkim śpráwá. (–) A co mi [*ksiądz Powodowski*] zádáie/ żebych przytym y wlyłtki nazacńicyłze y napoboźńicyłze ludźie/ bárzo dotkliwie wiele rázow ofáđził/ y ofzácował/ [...] tego żadną miárą ták zgołá w piłńaniu żadnym moim *X(iądz) K(anonik)* nie pokaże *CzechEp* 325. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* I r.]

Wyrażenie przymkowe: »wedle (a. podług) sądu« [w *tym: czyjego (= kto wyraża)*] (5) (6): Tufzac fobie to o I.M. iż mi zaráz co ná to/ máiąc dośłátek/ odpilźe: y mnie/ ieflibym iefłcze kędy cżego nie dołožył/ ábo cżego nie obaczył: iákożby to niedźiw bełtyey niemey wedle śądu I.M. vczyńić/ y w czym fię kędy potkńac: y pokaże y nápominie. *CzechEp* 426, 71, 127, 260.

~ *Wyrażenie*: »podług sądu świętskiego« (I): Y kto wliłty iefł/ ij ten tzo fiedzi cżyli ten tzo fluzý? podług śądu świetłkięgo/ ten iefł wliłty tzo fiedzi. *Opeczyw* 95.

Szereg: »wedle sądu i słow« (I): Wfzákóž gdym obaczył/ iż I.M. *X(iądz) K(anonik)* to nawięcey przedśię bierze/ y ná wylfawę y obronę tego fię náśilńiey zdobywa: o czym fię/ wedle śądá [I] I.M. *X(iądz)* Arcybiłkupá/ y I.M. łámeo włafńych flow/ Ikřętnie báđác nie trzeba. [...] Tedy dopiero [...] vmyłłem [I] fwoy odmienił. *CzechEpOrz* *3. ~

8. Prawo; iudicium *Vulg*, *PolAnt*, *Modrz*; *lex*, *lex iustitiae* *Modrz*; *norma* *PolAnt* (182):

a. Przepisy prawne; też przepisy dotyczące norm postępowania (167): Iáko fię fłháło Nierządńicą ono miáłto wierne/ pełne śądu [*plena iudicii*]? Śpráwiedliwość w nim obywałá/ á teraz mężoboyce. *Leop* Is 1/21, Is 42/3, 4; A zaž ten pánowác będzie ktory ma w nienawiści śąd? *BibRadz* Iob 34/17; Szukaycie śądu/ á včzie fię śpráwiedliwości [*quaerite iudicium* *Vulg* Is 1/17] *RejPos* 342; *BudBib* Prov 19/28; *ModrzBaz* 8.

śąd czyj [= *kogo dotyczy*] [w *tym: ai* (2), *pron poss* (I), *G sb* (I)] (4): *Leop* Ez 16/38; *RejPos* [226]; ACzefmy o śądzięch kmiecych wypufczonych álbo niewypufczonych nieco łkazáli: wfzákže iż iefłcze zbywa ku łkazaniu o zbiegłych kmiećiach/ dla tego łkázuiemy y vltáwiamy: iż [...] *SarnStat* 662 [*idem*] 935.

śąd czyj [= *kto wydaje*] [w *tym: G sb i pron* (2), *ai* (I)] (3): Azafł fię nie rozbiežáło fwołoleńśtwo ludzkie/ prze niedzierzenie śądow W.K. zacności *LeszczRzecz* A4; *SkarJedn* 173; *CzechEp* 116.

W połączeniu szeregowym (I): [*Przysłowia Salomona mają służyć*] Dla przyięcia ćwiczenia rośtropności/ śpráwiedliwości/ y śądu/ y práwości. *BudBib* Prov 1/1[3].

W przeciwstawieniu: »śąd ... niezboźność« (I): Widziałem pod flóńcem miáłto śądu niezboźność/ y miáłto śpráwiedliwości niepráwość [*in loco iustitiae iniquitatem* *Vulg Eccle* 3/16]. *SkarKaz* 2a.

Zwroty: »być pod sądem« (I): *BibRadz* Num 15/16 *cf* »w prawie i pod sądem«.

»czynić (a. uczynić) sąd« = *przestrzegać prawa; facere iudicium* *Vulg*, *PolAnt* [szyk *zmienny*] (20): RAdem závždy cżyńił Pánie śąd y śpráwiedliwość Nie chcąc vpáść w gniewu twe^o frogá popędliwość *LubPs* bb5; *GroicPorz* pp2v; Drapiełtwá bezboźnych potárgńá ie/ że niechcą cżyńić śądu [*quia noluerunt facere iudicium*] *Leop* Prov 21/7, *Ier* 22/15; Wefele ma śpráwiedliwy cżyńiac śąd/ ále vpadek thym ktorzy broiá złość. *BibRadz* Prov 21/15, *Gen* 18/19, *Ps* 118/121, *Ier* 22/3, *Ez* 18/5, 19, 45/9; *KuczBKat* 205; Iefli

zły człowiek będzie pokutował za wszystkie grzechy które popełnił/ á będzie łrzeżł wlyłtkie^o przykazania mego/ á będzie cżyńił śąd y śpráwiedliwość/ będzie żył á nie vmrze [*Vulg* Ez 18/21] *WujJud* 108 [*przekład tego samego tekstu KuczBKat, BudBib*]; *BudBib* Ez 18/19, 21, 45/9; *CzechRozm* 177v; *CzechEp* 298; A Mąż z narodu ludzkiego/ Był wdzięcznym kochánim iego [*Pana*]: Ktorych Pan dlugo czekał/ by fię z nich kto vznał. A dziwnie im folgował, czekáiąc w nich rzádu/ A oni w złościách żyli, nie cżyńiacý śądu *ArtKanc* K6; *SkarKaz* 421b.

»sądzić sądem« (I): [*Bóg o Jerozolimie*] A będę ćie śądził śądem cudzołóźńic [*Et iudicabo te iudiciis adulterarum*] y thych ktorzy niewinną krew wylewáią *Leop* Ez 16/38.

»śądu strzec (a. przystrzegać)« [szyk *zmienny*] (3): Ty tedy náwroć fię do Bogá twego/ łrzeż śądu y miłofierdzia [*miserordiam et iudicium custodi*] á vfay závždy w Bogu twoim. *BibRadz* Os 12/6; *RejPos* [226]; Nie chodźcie w vltáwách Oycow wálznych: áni śądow ich przyłtrzegaycie [*nec iudicia eorum custodiat* *Vulg* Ez 20/18] *CzechEp* 116.

»śąd [komu] wydawać [= *ustanawiać*]« (I): OTO flugá moy [*mówi Bóg Ojciec*]/ przymę go: wybrány moy/ vlubiłá fobie w nim duśłá moiá: Dałem ducha moiego ná niego/ Śądy Narodom będzie wydawał [*iudicium gentibus proferet*]. *Leop* Is 42/1.

Wyrażenia: »śąd sprawiedliwy« = *iudicium iustum* *PolAnt* [szyk 3:2] (5): *RejPos* [226]; Ták iákoś fię dał widzyeć mężnym raz w potrzebie/ Niechże iuż nie odchodźi táká myłł od ciebie/ Cnotę śąd śpráwiedliwy miey ná dobrej pieczy *PapPan* Cc3v; W pośrodku onego plácu/ [...] zbudowanoby kościoł/ gđzieby fię śędziowie ze wlyłtkim fwoim domośłtwem naboźńśtwem bawili/ á śpráwy fwoie Bogu nieśmiertelnemu poruczáli/ od ktorego śpráwiedliwy śąd [*rectum iudicium*] y wlyłtko dobre pochodzi. *ModrzBaz* 93, 4v; *CzechEp* 113; [*BudBib* *Deut* 4/8].

»starodawny sąd« (I): Chcecie przedfię zachowác łtarodowne [I] Śądi/ Aby Krol wlyłtki wáże uznawał nierzádi. *KochSat* B2v.

»wywracanie sądu« (I): zá zániedbaniem y wywracaniem śądow [*iudicium ... neglectum vero ac perversitatem*] przychodźi rośtryk/ waśń popolita y káždego z ofobná włafna. *ModrzBaz* 138.

Szeregi: »ceremonia i sąd« (I): Przeto też iuż Ceremonie y Śądy zakonne vltály. *WujJud* 78.

»obyczaj i sąd« (2): Aby tedy Rzeczpopolita w cáłóści á w zacności fobie przyłtoynej závždy zołtawála/ trzech rzeczy do tego trzeba: [...] kotre trzy rzeczy ták się w fobie máiá/ áby Rzeczpopolita bieglóścią rzeczy woiennych od połtronnego nieprzyaciela ná vkráńie byłá obrononá/ á včziwemi obyčzáym/ y śpráwiedliwemi śądy [*in morum honestate, iudiciorum severitate*] w fwoiem porzákdu záchowána y rzádzona byłá/ ále nie iednáko tych obyčzáiow y śądow [*moribus autem et iudiciis*] vżywác trzeba/ gđyž to łą rozne rzeczy. *ModrzBaz* 4v.

»prawo i (abo) sąd« = *lex et norma* *PolAnt* [szyk 2:1] (3): Ale śądow ábo Praw [*iudicia autem*]/ przeciwo tym ktorzi z drogi dobrych obyčzáiow vltąpili/ dla tego vżywáią/ áby wždy oni po niewoli to cżyńili/ cżego z dobrej woli fwey/ [...] cżyńić niechćieli. *ModrzBaz* 4v; *SkarJedn* 173. *Cf* »w prawie i pod sądem«.

»sprawa i sąd« (2): pośłánowiá Śędzięgo Szłáchćicá ośiáđłęgo/ y mieżkánie w onymże Stárołtwie máiáćęgo/ y vmieiacęgo rozezńáváć śpráwy y śądy [*causasque et iudicia discernere scientem* *JanStat* 430]. *SarnStat* 486 [*idem*] 917.

»śąd i (a, ani) sprawiedliwość« = *iudicium et iustitia* *Vulg*, *PolAnt* (22): STÁram fię oto śpilnołcią moy pánie/ áby śpráwy moie łzly według śądu á śpráwiedliwości *RejPs* 184v; *LubPs* bb5; Cżyńćie Śąd á Śpráwiedliwość/ Vćiśńionego gwałtem z rąk potwarze [*lege: potwarce*] wybawćie. *GroicPorz* pp2v; *Leop* Ier 22/15; A iefli wy iefłcze rzeczećie/ Czemuž nie ma nieść fyn złości oycowłkiey? dla thego iż fyn cżyńił śąd y śpráwiedliwość/ á łrzeżł wlyłtkiego przykazania mego/ y pełńil ie/ żyć będzie. *BibRadz* Ez 18/19, *Gen* 18/19, *Ps* 118/121, *Ier* 22/3, *Ez* 18/5, 45/9; Bo iuż możelz rozumieć iż vmárły świąty [...] iużći thu w śądzye áni w

żadney s̄prawiedliwoŃci/ wćisnion być nie może. *RejPos* 267, [226]; *KuczKat* 205; *WujJud* 108; Ták mowi Adonái Iehowái wiele ná was ksiązetá [!] Izráelkie/ odyimićie drapietwo/ y trapienie/ á łád y s̄prawiedliwoŃć czynićie *BudBib Ez* 45/9, *Ez* 18/19, 21; *Czech-Rozm* 177v; *CzechEp* 298; Iáko mowił o Abráhámie P. Bog: Wiem iż rokkażelz̄ fynom twoim/ y domowi twemu po tobie/ áby strzegli drogi Páńkiey/ á czynili łád y s̄prawiedliwoŃć. *SkarKaz* 421b; *Skar-KazSej* 703b marg. [Ponadto w połączeniu szeregowym I r.]

»ustawa i sąd« (I): Abo ktory naród ták wielki? ktoryby wŃawy y łády [statuta et iudicia] ták s̄prawiedliwe miał/ iako iest ten wŃzytek zakon/ ktory ia wam dźis̄ podáię. *CzechEp* 113 [przekład tego samego tekstu] [*BudBib Deut* 4/8].

Wyrażenie przyimkowe: »pod sądem« (I):

~ Szereg: »w prawie i pod sądem« (I): W iednem práwie y pod iednem łádem bądźcie [Lex una, et norma una erit vobis]/ thák wy iáko y przychodniowie mieŃzkáiący z wámi. *BibRadz Num* 15/16. ~

Przen (2): Kogo fię rádził [Jahwe]/ á dał mu zrozumienie/ y wyuczył go ná s̄cieżce łádu [et docuit eum in semita iudicium]? *BudBib Is* 40/14.

W porównaniu (I): Mowćie s̄łowá widzenia niewyŃthecznego á wćzynićie przymierze z omylnoŃciá: y zrodi iákoby gorzkoŃć łád ná zagoniech polnych [et germinabit quasi amaritudo iudicium super sulcos agrí]. *Leop Os* 10/4.

a. Prawo Boże, przykazanie [często w pl] [w tym: czyj (70) – pron poss (48), G sb i pron (15), ai (7)] (112): Oddal odemnie miły panie drogi złoćci/ á według zakonu twego/ s̄miłuy fię nademná. Bomći ia iuz drogę prawdy sobie wybrał/ á łádow twych nie zapamiętałem. *WróbŻolt* 118/30, 118/102, 108, 118, 175; *RejPs* 177v; *LubPs* T5, aa6, bb4; [mówi Bóg o ludzie swoim:] w s̄ładziech moich będą chodzić/ á przykazánia moie będą strzedz/ y będą ie czynić. *Leop Ez* 37/24, *Ps* 17/23, *Prov* 28/5; Vczynił z nimi [Pan z ludźmi] wieczne przymierze/ á návczył ie łádow swoich. *BibRadz Eccli* 17/10, *2.Esdr* 9/29, *Is* 59/15; *RejZwierc* 206; Bo wŃstrzegłem drog Iehowinych/ á nie odstąpiłem iáko niezbożny od Bogá moiego. Bo wŃzytki łády iego przedemná/ á wŃstaw iego nie odrzućilem od siebie. *BudBib Ps* 17/21[23], *2.Esdr* 9/29, *Ez* 37/24; Bo w máłych y młodych lećiech/ w máłey cenie poŃpolicie wŃszytko v ludźi bywa: á oŃbliwie Pan Bog/ y iáłká iego/ chwałá iego/ łády iego/ wiekuiŃte karánia złym zgotowane od niego/ tákże też grzech/ y ŃprofnoŃć ábo ćieŃzkoŃć iego. *LatHar* 130; *WujNT Matth* 12/18.

sąd do kogo [= dla kogo] (I): Pámiętáycie ná Zakon MoizeŃłá Ńlugi moiego/ kthorem mu poruczył ná gorze Oreb/ do wŃszytkiego ludu Izráelkiego/ przykazánia y łády *Leop Mal* 4/4.

W połączeniach szeregowych (17): *RejPs* 183; [mówi Pan:] Dałem im przykazánia nye dobre/ á łády álbo s̄prawy w ktorych nye będą żyć [*Vulg Ez* 20/11] *KromRozm II* lv; Bochmy rozkazánia twego iuz nie strzegli/ Ni twych cerymoniy/ ni łádow twych pánie *LubPs* hh3; PoŃlubię ćię sobie náwieki/ przytáżę fię do ćiebie/ w s̄prawiedliwoŃci y w s̄ładzie/ y w iáŃce/ y w miłofierdziu/ y w wierze poŃlubię ćię sobie/ á thy poznáŃ Pána/ thedy ćię/ mowi Pan wyŃflucham. *KrowObr* 143; *Leop 2.Esdr* 1/7, *Ier* 9/24; *BibRadz 3.Reg* 8/58, *2.Esdr* 1/7; *BielKron* 32v; iákoż tu z roŃspráwy tey Páńkiey około tego doŃtoynego ApoŃtołá Ńwćiego moźemy fię napirwey náuczyć/ co iest kroleŃthwo Páńkie/ ktore zależy nie w bębniech áni w trábách/ ále w s̄ładze/ w s̄prawiedliwoŃci/ á w miłofierdzyu *RejPos* 315; *RejZwierc* 141v; WŃzechmocny ktorego nie náyduiemy zacny (iest) mocá y łádem/ y mnoŃstwem s̄prawiedliwoŃci (przeto też) nietrapi. *BudBib Iob* 37/23, *Deut* 8/11; Ten [Pan] wyrok/ ten łády Ńwé Iakobowi/ Ten oznaymił zakon Ńwóy Izráhelowi [*Vulg Ps* 147/19]. *KochPs* 214 [przekład tego samego tekstu *LatHar*]; *CzechEp* 123, 249; *LatHar* 383.

W przeciwstawieniu: »sąd ... niesprawiedliwoŃć« (I): Czekáłem áby fię dźiał łád/ áliŃci niesprawiedliwoŃć: s̄prawiedliwoŃci/ áli płáć á nárzekánie [*Vulg Is* 5/7]. *PowodPr* 65.

W porównaniu (I): Bo odkryje fię iáko woda łád/ á s̄prawiedliwoŃć iáko potok gwałtowny. *BudBib Am* 5/24.

Zwroty: »sądy chować« = przestrzegać praw (2): *MurzHist* O2; [*Bóg mówi do Salomona:*] á ielli wŃŃytko to com przykazał tobie czynić [!] będziefz/ s̄prawiedliwoŃci moie/ y łády moie będziefli chował [et iustitias Meas iudiciaque servaveris]/ wzbudę Ńtolec KroleŃtwá twoiego/ iákom obiecał Dawidowi oycu twemu *Leop 2.Par* 7/17.

»czynić sąd(y)« = przestrzegać prawa; facere iudicium *PolAnt* [szyk zmienny] (7): O człowiecze/ oznáymiłem ia tho tobie co iesth dobrego/ á co Bog od ćiebie potrzebuie/ to iest ábys̄ czynił łád/ á rozmiłował fię miłofierdźiá *BibRadz Mich* 6/8; A (ták) czynićie wŃawy moie/ á łádow moich strzelźcie/ y czynićie ie *BudBib Lev* 25/18, *Ez* 18/17; *CzechRozm* 207; *CzechEp* 116 [2 r.]; *PowodPr* 51.

»sąd(y) oznajmić, pokazać, objawić, podać, dać znać; sąd był okazany« [szyk zmienny] (3:2:1:1:1:1): *MurzHist* 14; *LubPs* ff3; Dałem im wŃawy moie/ y łády moie pokazałem im [Et dedi eis praecepta Mea, et iudicia Mea ostendi eis *Vulg Ez* 20/11]/ w ktorych żyć będzie człowiek gdyby ie czynił. *CzechRozm* 207 [przekład tego samego tekstu *CzechEp* 115, *PowodPr*]; *KochPs* 214; ktorzy [Mojżesz i Dawid] w tym zacnoŃcie ludu Izráelkiego wpaórowáli/ iż iemu Bog y Ńiebie łámeo y łády y wŃawy oznaymił. *CzechEp* 249, 115, 123; Oto Ńługá moy/ przyimę go: wybrány moy: vpodobało fię w nim duŃzy moiey: dałem Duchá mego nád nim: łád narodom poda [iudicium gentibus profereť *Vulg Is* 42/1]. *LatHar* 555; *PowodPr* 51.

»podwracać (a. wywracać), rozerwać sąd(y)« = pervertere iudicium *PolAnt* (2:1): ODpowiedziawŃŃy Báldad Suhitczyk/ rzekł: [...] A więc Bog wywráca Sądy [supplantat iudicium]? álbo WŃzechmocny przewrotnie co czjni przeciwko s̄prawiedliwoŃci? [!] *Leop Iob* 8/3; TEdy Pan odpowiedział Iobowi [...] Izali rozerwieŃ łád moy [etiam dissipabis iudicium meum]/ á obwinuiefz mię/ łámeo fiębie vŃprawiedliwiáiąc? *BibRadz Iob* 40/3, *Iob* 34/12.

»sądem sądzić« [szyk zmienny] (2): Tenći [Pan Jezus] łam według woley Ńwey tu wŃzytko będye rządzil/ A s̄prawiedliwym łádem Ńwym w narodzyech będye łádził *LubPs Z3v*; *CzechRozm* 193v.

»sąd(y) sprawować« = postępować według przykazań; iudicium facere *PolAnt* (2): *BibRadz Ez* 18/17; S̄zukáycie Iehowy wŃzytcy ćifzy ziemŃcy/ ktorzy łád iego s̄práwićie [qui iudicium eius operati estis] *BudBib Soph* 2/3.

»stać w sądzie [czyim]« = sądzić według czyjegoś prawa (I): [mówi Pan o kapłanach:] A gdy Ńye Ńpor Ńtoczy/ będą Ńtać w s̄ładzyech moich/ y będą łádzić [stabunt in iudiciis Meis, et iudicabunt *Vulg Ez* 44/24]. *KromRozm III* K4.

»strzec (a. przestrzega(wa)ć, a. przystrzegać), pilnować, strzegący sądu(-ow)« = postępować zgodnie z prawem; custodire iudicium *Vulg, PolAnt*; facere a. servare iudicium *PolAnt* [szyk zmienny] (19:1:1): Gdyż pod wŃzytkim Stońcá byegym nie máłz Bogá tákiego/ Ktoryby thák przefŃtrzegawał łádu Ńwego wiernego. *LubPs* R4; O błogóŃławienifz łá co strzegá łádow iego [Pana]. *LubPs* Y2, E3, Y2 marg, bb4, hh3; y ia y dom oycá me^o zgrzeŃŃyliŃmy/ mánoŃciámi zwiedzieni/ á nie strzegliŃmy przykazánia/ y Ceremoniy/ y łádow/ kthores przykazał MoizeŃłowi Ńludze twemu. *Leop 2.Esdr* 1/7, *Lev* 19/37, 25/18; *BibRadz 3.Reg* 8/58, 11/33, *2.Esdr* 1/7, *Ez* 18/9, *Os* 12/6; OŃstrzegay fię ábjs̄ nieprzepomniał Iehowy Bogá twego/ ábo żebys̄ niepilnował przykazań iego/ y łádow iego/ y wŃstaw iego/ ktore ia przykázię tobie dzifia. *BudBib Deut* 8/11; Błogo strzegácy łádu [Beati qui custodiunt iudicium]/ czyniącemu s̄prawiedliwoŃć ná wŃzelki cźás. *BudBib Ps* 105/3, *Lev* 25/18, *Ez* 18/9; *CzechRozm* 207; *CzechEp* 115, 116.

»(u)czynić sąd« = nada(wa)ć prawo; facere iudicium *Vulg* (2): ThyŃ [Panie] s̄práwił porzákdi/ łád y s̄prawiedliwoŃć w Iakobie tyŃ wćzynił. *Leop Ps* 98/4, *Ier* 9/24.

»sądy wypełniać« = iudicia implere *Vulg* [szyk zmienny] (2): Czynićie przykazánia moie/ á łádow przyŃtrzegáycie y wypełniáycie ie/ ábys̄cie mogli mieŃzkáć ná ziemi/ krom wŃfelkiego Ńtrachu *Leop Lev* 25/18, *Deut* 11/32.

Wyrażenia: »sąd(y) Boży(-e), Pański(e), bostwa, Pana Boga« = *iudicium Dei Vulg* [szyk 8:1] (4:2:1:2): ábowiem nam włafnie należy przegłędáć minęte y przyllę rzeczy náfle/ á przegłędáć fąd y fprawiedliwóć páńlką z ktorey dobrzi bez zapláty/ á zli bez pomfty nigdy nie wyda. *RejPs* 184v; *MurzHist* I4; Sądy Páńlkye nye odezły od mey obliczności/ Bom też nye odrzucał yego tu fprawyedliwości. *LubPs* Ev, aa5 marg, bb4; *Leop Is* 58/2; [Mojesz przelozył sędziów nad ludem, nakazując im:] Słuchaycie fpraw ludzkich/ á fprawiedliwie rozeznowaycie y fkazuycie/ ták máłego iáko wielkiego/ ták pielgrzymá iáko miefzczaniná/ nie gárdząc żadná perfoná/ bo to Boży fąd iest [Vulg *Deut* 1/17] *BielKron* 32v; profzę ia máluchny/ [...] przez láfkę y fąd miłego Páná BOGá/ przez zátrzymánie wiary Chrześcijánfkiey/ [...] Abyście W.M. [...] Naprzod głowę/ [...] potym y inże członki Rzeczyp(ospolitej) do tego wiedli/ [...] iákoby *VotSz1* A2v. Cf »według sądu Bożego«.

»dziwne sądy« [szyk 3:1] (4): Iedno ty moy pánie niedopuffczay od tey fluffney drogi odftępic mnie/ á dokońcá náuczyc mie ábych od náuki twey/ á od dziwnych fądow fpraw twoich nigdy nieodftępowáł. *RejPs* 183, 177v; Bom ia [Panie] tę naproftlá drogę ná wflem fobie obrał/ Abych w fwiętey prawdzye twoyey závádzi fie ták kochał A fądow thwych dziwnych ni w czym nigdy nie przepomnyał. *LubPs* aa6; *RejZwierc* 206.

»prawy sąd« (1): Ze włząd obłoki wielkie mgły w okrag Páná tákiego/ Spráwiedliwóć á práwy fąd mocność ftolice iego. *LubPs* V6.

»słuszny sąd« (1): A závázdy oczy moje vprzedzáiá wflytki możne czuinofci wzywáiác nápomoc ciebie áby láfkáwie wyfluchał prozby moje á fprawował ták żywot moy iákoby on nigdy nieodftępowáł od fluffnych fądow twoich y od fprawiedliwóci twoiey. *RejPs* 186v.

»sprawiedliwy sąd« [szyk 2:1] (3): Sprawiedliwofci twoie [*iustificationes Tuae*] były mnie wefóle á roskofzne miły panie na miefzczu pielgrzimowania mego. (koment) Sprawiedliwofci [*Ps* 118/54], tho iesth fprawiedliwe fady twoie y przykazania twe. *WróbZolt* 003; *LubPs* Z3v; *CzechRozm* 193v.

»sądy święte« [szyk 2:2] (4): Ten co w boyázni Páńfkoye trwa ná wyeki wycężnye/ Iuż fwyętych fądow yego ftrzeże ták befpyecznye *LubPs* E3; Ráczże [Panie] przyyác dobrowolnye moye wyrzeczyne/ [...] Dayże mi w fładzych twych fwyętych láfkáwe ćwiczenie. *LubPs* bb4, aa5 marg, bb4v.

Szeregi: »cerymonije i sądy« (1): Pátrćiefz tego ábyście wypełnili Cerymonie/ y fady [*ceremonias atque iudicia*]/ ktore ia polożę dzis przed oblicznością wállá. *Leop Deut* 11/32. [Ponadto w polączeniach szeregowych 2 r.]

»sądy i dekreta« (1): Aboć podobno nie ten teraz iest Bog co ná on czás był? ábo iuż fady ie⁸⁰ y dekretá zwiotfzáły? *CzechEp* 59.

»przykazanie(-a) (a. rozkazanie) i (to jest) sąd(y)« = *praecepta atque (et) iudicia Vulg, PolAnt* [szyk 5:2] (7): Wzgardziłes wfzytkimi ktorzy odchodzą od fądow twoich [*discedentes a iudiciis Tuis*] boćiem niefprawiedliwa iest ich myfl. (koment) Od fądow [*Ps* 118/118], to iest od przikazania twego. *WróbZolt* pp2, 003; Vczynił tedy Iozue tego dnia przymierze/ y przelozył im [ludowi] przykazania y Sądy tákże w Sychem. *Leop Ios* 24/25, *Lev* 19/37, *Mal* 4/4; [Bóg mówi do Dawida o Salomonie:] Y vmocnię Krolefthwo iego ná wieki/ będzieli iedno pilen áby dofyć czynił rozkazaniu memu y fądom moim iáko oto dzis. *BibRadz* 1.Par 28/7; Bo fie w nich [w chrześcijanach] iści co Bog przez Ezechielá powiedziáł: Dałem im przykazania moje/ y fady fwoie pokazałem im/ ktore człowiek czyniác/ będzie w nich miał fzcześliwy pobyt [*Vulg Ez* 20/11]. *PowodPr* 51. [Ponadto w polączeniach szeregowych 7 r.]

»sąd(y) i (a) sprawiedliwość(-ci)« = *iudicium et iustitia Vulg, PolAnt* [szyk 16:8] (24): *WróbZolt* 88/15; *RejPs* 184v, 186v; *MurzHist* I4; W fprawiedliwóci á w fładzye niech ftanie twa ftolicá [Panie]. *LubPs* T5; Krolefstwo Krolá tego yest w tákowey zacności/ W ktorim nyet nic millfego nád fąd fprawiedliwóci/ Gdiś fąd y fprawiedliwóć sam vtwierdził náfz pánie W narodzie Iakobowym

coś w nim miał fwe kochánye. *LubPs* X, V5v, V6, ff3; *Leop* 2.Par 7/17, *Ps* 98/4, *Is* 9/7; *BibRadz* *3, *Prov* 21/3, *Is* 59/14; Powieda też o nim [Panu Chrystusie] Prorok/ Iż poliędzie ftolec Dawidá/ oycá fwego/ y krolefstwo iego/ áby ie vtwierdził w fładzie á w fprawiedliwóci ná wiek wiekom. *RejPos* 16v, 15; *BudBib Ps* 96/2, *Is* 9/7, *Am* 5/24; *CzechRozm* 142v, 177; á iego [Pana Boga] Máiefat wielmożności Iest ná fprawiedliwóci/ Y fładzie záłożony *KochPs* 146; *CzechEp* 283. [Ponadto w polączeniach szeregowych 5 r.]

»ustawa(-y) i sąd(y)« = *statutum et iudicium PolAnt* (5): *BibRadz* 2.Par 7/17; *BudBib Ex* 15/25; [w księgach Mojżesza] ták ftoi nápiľano: Strzedz będziecie wfaw moich y fądow moich: ktore gdy czynić będzie człowiek/ żyć będzie w nich [*Vulg Lev* 18/5]. *CzechRozm* 207; ták mowi Moizefz do ludu: Wey/ náuczyłem was wfaw y fądow/ iáko mnie rozkazał Iehowáh Bog moy/ ábyście ták czynili w pośrod ziemie/ do ktorey idziecie [*Vulg Deut* 4/5] *CzechEp* 113, 115. [Ponadto w polączeniach szeregowych 4 r.]

»wyrok(i) i sąd(y)« = *decretum et iudicium PolAnt* (2): tákci powieda Pan Bog Izráelki/ Oto ia oderwę Krolefstwo z rąk Sálonomonowych/ [...] A to dlatego iż oni mnie opuľčili/ [...] á nie chodzili drogámi moimi/ áni dofyć czynili temu co fię mnie podobáło/ áni ftrzegli wyrokow y fądow moich *BibRadz* 3.Reg 11/33; *BudBib Ios* 24/25. [Ponadto w polączeniach szeregowych 2 r.]

Wyrażenie przyimkowe: »według sądu« (1):

~ **Wyrażenie:** »według sądu Bożego« (1): [Luter mówi] Iż dobry czyniek nalepyey vczynyon/ według miłofyrdzya bożego powffedni grzech yest/ ále według fądu bożego fmyrtelny. *KromRozm* I [H3]. ~

b. Uprawnienie do czegoś usankcjonowane przez prawo, obyczaj lub Boga [w tym: czyj (10) – G sb i pron (7), pron poss (3)] (15): Powftáñ miły panie á weźrzy ná fąd moy boże moy y panie moy racz obaczyć rzecz moię. *WróbZolt* 34/23; W vniżeniu iego [Jezusa] fąd iego wywyfzfon iest/ a wiek iego y kthoż wypowie? (marg) Bo Iezus będac wzbudzony od vmárłych zgłádził poháńbienie fwego fkazánia ktorym był vniżon. (–) *BibRadz Act* 8/33; Nie iest tákowa hárdá dumá we mnie/ ábych miał tych wfzytkich ktorzy fię z námi ná iednákie wyznánie we wfzytkim nie zgadzái/ polędzác y potępiác. Nie nam nędznym ludziom ten fąd należy. *NiemObr* 99; *WujNT Act* 8/33.

cum inf (3): *CzechEp* 78; Naprzód práwu Duchownému należy fąd/ rozeznać różnice około wiary fwiętęy Krześcijánfkiey/ o Haeretykach/ Scyfmatykach/ Błuźniércach Bożych/ y Apoftátách. *SarnStat* 213 [idem] 221.

Fraza: »to nie moj sąd« [szyk zmienny] (3): Ten wymyflony czyfciecz/ iáko wiele narodził bogactw próznviączym/ a niepożytecznym lvdziom/ to nie moi fąd/ niechaj to każdy mądry obaczy/ moia rzecz wiarę wyznawać. *SekiWyzn* g2; O vmárłych też ludziách co mowić nieprzyftoynie nie zwykłem/ y nie moy to fąd/ o nich co ftánowić nieffufznie. *CzechEp* 78; *NiemObr* 5.

Zwrot: »przewracać (a. wywracać), przewracający, nachylić, wykręcić sąd« = *pervertere iudicium Vulg, PolAnt; declinare iudicium PolAnt* (2:1:1:1): Przekłęty iest ktory przewraca Sąd [qui pervertit iudicium Vulg *Deut* 27/19] przychodniá/ sieroty/ y Wdowy. *GroicPorz* pp3; Nie wykręci Sądú gościá ábo przychodniá áni firothy/ áni weźmieź od Wdowy ná záftáwę odzienia iey. *Leop Deut* 24/17; Nie będzielz wywrácał fądu vbogiemu twemu/ przy fprawie iego. *BibRadz Ex* 23/6; *BudBib Deut* 27/19, *Thren* 3/35.

Wyrażenie: »sąd [czyjej] głowy« (1): Wy każećie/ wyprawćiefz ná Podolę Mnichy. A cóż kiedy źle każá? To Sąd nie méy głowy: A boię fye/ áni twey/ prózne náfze mowy. *KochZg* A3v.

9. Sprawiedliwość, prawość; iudicium Vulg, PolAnt (36): Ponechaycie czynić przewrotnie/ vcźćie fie dobrze działáć: fzukáyćie fądu/ pomagayćie vćifnionemu/ fądźćie ofiřociátemu/ brońćie wdowy. *Leop Is* 1/17, *Ps* 98/4; Weźmi lkarb mądrości przez ktory lud thobie poddány będzielz fprawiedliwie fądził/ bo cześ krolewka fąd miľuie. *HistRzym* 100; *BudBib Ps* 36/28; Skály (to iest Bogá mocne⁸⁰ iáko fkáła) vczynki doľkonáte fą: ábowiem wfzytkie drogi

iego sądem są [Vulg Deut 32/4] CzechRozm 4v [przekład tego samego tekstu] 217.

sąd czyj [w tym: pron poss (3), G sb i pron (2), ai (1)] (6): Miłofierdzye y sąd twoy włzechmocny miły Pánie/ Wyfpyewam wefełac fie gdyś mi dał to poznánie. LubPs X2v; Leop Iob 29/14, 4.Esdr 11/46; KochZuz A2; KochPs 74. Cf »sąd Boży«.

W połączeniach szeregowych (4): RejPs 174v; Bieda wám Doctorowie i Pharifeufzowie obłudni/ że dawacie dzieięćcinę/ zmiętki [!] anyżu i kminu/ a co wzakónie cięższe⁶⁰ toście opuścili/ sąd (marg) i (-) miłofierdzye i wiare MurzNT Matth 23/23 [przekład lub nawiązanie do tego samego tekstu (2)] LatHar 128; WujNT Matth 23/23.

W przeciwstawieniach: »sąd ... gniew, gorzkość, żołą« (3): Izali konie biegac będą po opoce? ábo izáli thám wołmi orac będą? Gdyżecie wy sąd obročili w gorzkość/ á pożythek fprawiedliwosci w iad. BibRadz Am 6/12[13]; Cwicż mię Iehowo/ ále włdzie nie w gniewie twym/ ábyś mię nie włzczerbił. BudBib Ier 10/24, Am 6/12[13].

Zwroty: »sąd objawic« (1): Ale iefli kiedy znacżnie fwoy sąd Pan obiawił/ Nigdy znacżniey/ iáko kiedy Zuzánnę wybawił. KochZuz A2.

»sądem [= sprawiedliwie] odprawowac« (1): [niezbożnicy] Sprawy wdowicy sądem nie odprawowali [Causam viduae non iudicaverunt Vulg Ier 5/28]/ fprawy vbogich šerot nieforytowali. Po-wodPr 66.

»(u)czynic sąd« = facere iudicium Vulg (3): Czynic miłofierdzye y sąd/ wiecey fie tho Pánu podoba/ niźli offiary. Leop Prov 21/3, Prov 21/15; BibRadz Prov 21/3.

Wyrażenia: »Bog sądu« = Deus iudicii PolAnt (2): A dla tegoż czeka Pan áby fię zmiłował nád wámi/ y ták wywyżżon będzie wam przepuczżaiac/ ábowiem Pan iefł Bog sądu BibRadz Is 30/18; BudBib Mal 2/17.

»sąd Boży« (1): Niepobożni niepoznawiają sądów Bożych. [Cf Ale choiaż łalká niepobożnemu wczynioná będzie/ iednak fię nie wcyz fprawiedliwosci Is 26/10] BibRadz Is 26 arg.

»sąd święty« (1): Sąd iego [Pana] święty flawic będą niebá [Et annuntiabunt caeli iustitiam eius Vulg Ps 49/6]: Bo gđzie ten sądzi/ wátpici nie trzebá. KochPs 74.

Szeregi: »(i) miłofierdzye (a. miłość) i (a) sąd« = misericordia et iudicium Vulg [szyk 4:3] (7): RAzem y sąd y miłofierdzye pieniem fwym wfpominać mułfę [Vulg Ps 100/1] RejPs 147 [przekład tego samego tekstu Leop, SkarKaz]; LubPs X2v; Przetoż ty Orle wiecey fie nie vkázu/ [...] áby fie ochłodziła wflyłká ziemiá/ y przywrociła fie wyzwolona z twoiey gwałtownosci/ á miała nádzieię o Sądzie y miłofierdzyu onego kthory iá ftworzył. Leop 4.Esdr 11/46, Ps 100/1, Prov 21/3; Ale biadá wam Pharyzeufzom/ iz dawaćie dzieięćcinę z miętki y z ruty y z káżdego žielá: á opuczżacie sąd (marg) fprawiedliwosc. Hebr. (-) y miłość Bożą [praeteritis iudicium et charitatem Dei]. WujNT Luc 11/42; SkarKaz 4b. [Ponadto w połączeniach szeregowych 3 r.]

»prawda i sąd« (2): Owlłem ludu fwoiemu moc fpraw fwych [Pan] przypomni/ A poda im narody w dzyedzictwo á w ich rząd/ Bowiem fpraw rąk yego yefłci prawdá y sąd LubPs Z4v. Cf »w prawdzie i w sądzie«.

»sąd i (a) prawo« = iudicium et lex PolAnt (2): BudBib Sap 9/5; Można iefł [Panie] ręká twoiá/ wyfoka práwicá: Ná sądzie/ á ná práwie [iustitia et iudicium Vulg Ps 88/15] twoiá tkwi fłolicá. KochPs 133.

Wyrażenia przyimkowe: »wedle sądu« = sprawiedliwie (1): Zginioney [owcy] fżukac będą/ á błędná przywrocę/ złamaná zwiáżę/ niedołączná pośile/ tłuftá á mocná wytráćę/ páś ie będą wedle sądu [in iudicio]. BibRadz Ez 34/16.

»w sądzie« (1):

~ Szereg: »w prawdzie i w sądzie« (1): Abowiem sądy twoie [Panie] práwe wczynileś według wflyłkich rzeczy ktoeś przywiodł ná nas/ y ná miáfto fwięte oycow náłfych Ieruzálem: boś w praw-

dzie y w sądzie [in veritate et in iudicio] przywiodł to wflyłtko dla grzechow náłfych. Leop Dan 3/28. ~

W przén (3): Oblecżonem w fprawiedliwosc/ y odzialem fie nią iáko inym odzienim/ á koroną/ sądem moim [et vestivi me ... iudicio meo]. Leop Iob 29/14, Is 28/6; [ja, mądrość] Prowádzę ściełżką fprawiedliwosci y w pośzrod ściełżek sądu [in medio semitarum iudicii]. BibRadz Prov 8/20.

10. Oskarżenie (21):

sąd czyj [= kto jest oskarżony] [w tym: pron poss (1), G pron (1)] (2): á to cokolwiek nád námi wczynił [Ojciec Niebieski]/ iz to wflytko s fzczyrey dobroci á s fzczyrey miłofierdzya fwoiey/ bez náłfych wfzech zářług czynic raczy/ á bez žadney godności nářzey. Ktemu nas fzczyci/ broní od káżdey frogosci/ od káżdego niebefpieczeńftwá/ od káżdego sądu nářzey. RejPos 171v, 172v.

sąd czyj [= kto oskarża] (1): RejPos 166v cf »fałszywy sąd«.

W połączeniach szeregowych (4): [dzisiejszy Kościół] iefł máło nie w tákimże obłęzeniu/ [...] od thych frogich Rzymiánow fwiátá tego. [...] Obległo go wněthrzne wćifnienie sądu á niefprawiedliwosci y wćifnienia wielkiego. RejPos 197, 166v, 171v, 289v.

Zwroty: »sąd [na kogo] kłáś [jakoby]« = oskarżac kogoś (1): Ale [nieprzyjaciele słowa Bożego] napzrod rozliczne sądy á przy-mowki ná nas kłádlí/ iákobyfmy pod zákrýciem tey fwiętey prawdy mieli fobie iákie bunt/ iákie nowe wolności wymyślac WujJud-Conf 10v.

»[przeciw komu] podnieś sąd« = oskarżyc kogoś (2): CzechEp 99; Gdy fię Michał Archániol z dyabłem rořpierał/ rozmawiaiac o cíle Moyzeufzowym: nieřmiał przeciw niemu podnieś sądu bluźnierkiego [non est ausus iudicium inferre blasphemiae]: ále rzekł: Niechci Pan rořkaże. WujNT Iudae 9 [przekład tego samego tekstu CzechEp].

»(po)wstać na sądzie, w sąd, w sądzie« = oskarżyc; excitare in iudicio PolAnt; surgere in iudicio Vulg (5:2:1): Krolowá řpołudnia/ powftanie włád (marg) włdzie (-) [excitabitur in iudicio] zmężami rodzaiu tego/ i potępi ie. MurzNT Luc 11/31, Luc 11/32; WujNT Matth 12/41, 42, s. 200, Luc 11/31, 32 [zawsze przekład lub nawiązanie do tego samego tekstu].

»wypuścić z sądu« = uniewinnic (1): Absolvere reum, Pozwáná ftronę wypuścić z sądów/ zá nią skażń wczinic. Mącz 400d.

Wyrażenia: »sąd bluźnierski« (2): CzechEp 99; WujNT Iudae 9 cf »podnieś sąd«.

»fałszywy sąd« (2): gdyż iáwnogrzeřznicy są/ ktorzy iáwnie/ á widomie/ [...] y Páná fwego/ y bliźniego iáwnie obrażaiá. Iáko są iáwni lichwarze/ iáwni męžoboycze/ [...] iáwni oni złoczyńce/ ktorzy s pożytkow márných/ iáko ná lefie/ lud Pánłki łupia á odzyceráia/ fáłřzywemi sądy fwemi/ fáłřzywemi rádami á pomocami fwemi RejPos 166v; LatHar 118.

»niesprawiedliwy sąd« (2): Pátrzayże zářię iáka iefł trudná á niebefpieczná drogá á fprawá nářładowánia fwiátá tego y kfiáżęcía iego/ á iáko przychodzi á przypada káżdemu s frogim potem czołá iego/ przez mordy/ zwády/ niefprawiedliwe sądy/ przez trudné á obciężliwé á rozmáite práwá fwoie. RejPos 289v, 127.

»uciáżony sąd« (1): Iuż nie tylko ábyś go [bliźniego swego] wćifnac miał/ ábo go niefprawiedliwie ořładzić miał/ ále owfzem kędy będyeřł mógł obroniř go á wydrzeřł z onego wćifnienia iego/ ábo z onego wciáżonego sądu iego. A thu dopiro będyeřł podobien ku Bogu Oycu fwemu RejPos 172v.

Szeregi: »sąd i dekret« (1): [grzechy przeciwko przykazaniom] Przeciwo Ořmemu. KLamftwo y fáłř wfzelki. Fáłřzywe sądy y dekrety. LatHar 118.

»sąd a(l)bo niesprawiedliwosc« (2): kędy mozeřł nędznemu vpádlemu [!] bliźniemu fwemu/ sądem ábo niefprawiedliwociá iáka wćifnionemu/ pomoc: [...] tedy pomagay iemu. RejPos 171v; RejZwierc 95v. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»potwarz a sąd« (1): Bo wfpomni teź fobie onę Zuzánnę/ ktora była wćifniona okrutná potwarzá á okrutnym á niefprawiedliwym sądem w niewinności fwoiey RejPos 127.

»sądy a przymowki« (1): *WujJudConf* 10v cf »sąd kłaść«.

11. *Własność, przymiot* (2): różne sądy/ rozdał [Bóg] w ną-
fze głowy/ Ciebie mądrym wrodził/ á mnie nie dał mowy. *Kmita-
Psal* Av.

Wyrażenie: »sąd roztropany« = *roztropność, mądrość* (1): Tá-
kim sądem roztropany Solon był wczczony/ Iákimeś ty od Bogá
Oycze obdárzony. Ty ráda/ ty pomocą mátcie fwey poślugi Czynyfz
miley oyczyznie/ iák Cámillus drugi. *SapEpit* B.

12. *Zasada wykonywania czegoś* (1): Bo wyćwiczy iy [*oracza*]
w fądzie [*erudiet satorem ad iudicium*]/ Bog iego náuczcy iy. Bo nie
będą trzeci wozem zębátym wyki/ áni kołá táczác będą po kminie
BudBib Is 28/26.

13. *Jednostki frazeologiczne o różnych znaczeniach* (4):

Zwrot: »rozeznac [czyj] sąd« = *rozpatrzeć czyjąś sprawę* (1):
Iudica iudicium meum et redime me [...]. *Rozeznay* [*Panie*] fąd
moy a odkup mie *WróbZółt* 118/154.

Wyrażenie: »napierśnik, [pektorál, racyjonał] sądu« = *ozdobny
plat tkaniny noszony na piersiach, będący oznaką sędziego; rati-
onale iudicii PolAnt, Vulg; pectorale iudicii PolAnt* (3): Spráwifz
też y Napierśnik Sądu/ wyháftowany zlothem iáko y Efod/ z hiá-
cyncntem/ z fzarlátatem/ z iedwabiem czerwonom/ y z kręconem lmem.
BibRadz Ex 28/15; Y będzie nofił Aaron imioná fynow Izráelkich
ná fercu fwem/ w Napierśniku fądu/ gdy wnidzie do mieyfcá fwię-
tego/ áby byłá pámiáthká wieczna przed Pánem. *BibRadz* Ex 28/29,
Eccli 45/11; [*Leop* Ex 28/15; A położyfz ná Rátionale fądu/ Náuke y
Prawdę *WujBib* Ex 28/30].

*** *Dubia* (3): Bo dzień pomfthy Páńfkiey/ rok odpłaty fądu
Syon [*iudicii Sion*]. *Leop* Is 34/8; wñ by to przystáło [*myśleć o
sobie*], bo choć masz mandat, ale iednakeś nawolności, ani (... dat)
Sądu nieczyni. *ActReg* 164; obiecuiemy/ iż [...] żadného poddáného
królestwá náfzého/ [...] dóbr dziedzicznych nie będziemy brác/ [...]
áżby piérwéy o tym vprédził fąd náfzych fędzi/ które ná to ná-
znáczymy z náfzemi Prélaty/ Pány/ **Sąd**/ y wważné vznánié y lka-
zánié [*cum nostris praelatis, Baronibus, matura cognitio et senten-
tia sequatur JanStat* 122]. *SarnStat* 67.

MN

2. SĄD (65) sb m

sąd (65), [**sud**, **szud**].

W sg N i A: sąd; w pozostałych formach: sęd- (26), sąd- (2);
sąd- *KromRozm* I; sęd- : sąd- *HistRzym* (2:1).

sg N sąd (23). ◇ *G sędu* (2), [sąda]. ◇ [*D sądowi, sędowi*]. ◇ *A
sąd* (14). ◇ *I sędem* (6), [sąd(e)m]; -em (1), -(e)m (5). ◇ *L sędzie*
(2), sędzie (1), [sudznie]; sędzie *BierEz*; sędzie : sędzie *HistRzym*
(1:1). ◇ [*V sąd*]. ◇ *pl N sędy* (3) *KromRozm* III (2), *Mącz*, sędowie
(1) *KromRozm* II. ◇ *G sędów* (4), [sądów, sęd(e)w]; -ów (1), -(o)w
(3). ◇ *A sędy* (7), sądy (1) *KromRozm* I. ◇ *I sędy* (1), [sędami,
sądami]. ◇ [*L sądzi(e)ch*].

Sł stp: sąd, ssąd, Cn brak, *Linde* XVI w.

1. *Naczynie różnego kształtu i różnego przeznaczenia wykona-
ne z różnego materiału* (52):

a. *Pojemnik na płyny i produkty sypkie; vas Murm, HistAl,
Vulg, Mącz* (46): Nie cudnych fędow pátrzáią/ Ale iákíe wíno máią.
BierEz E4v; Sąd czego pelny nalany gdy bądzye ruizon czo nad
pelnofcz ma to uyleua *PatKaz* I 2v; *Murm* 150; weznícýe tzyfłtych
pożytkow z zýmýe w wálze fądy a donýefcýe mężowi dáry mig-
dałow terebinta drzewá fłaktes y fłoraces żywice ich y mýodu
HistJóz C4v; *FalZiól* V 64v; *GlabGad* K2; [*apostolowie*] potroflé
náuke krzełfciyáńfká w ludzye wlewáfi/ fłofuyác yá ku dowócipom
ludzkim/ nye inácey yedno yáko kyedy kto cýálná wronką w fąd
wodę álbo piwo leye. *KromRozm* II t4v; náleyże oleiu tego co máfz
we wflýftkie ty fędy *Leop* 4.Reg 4/4; *Metreta*, vel etiam *Metretes*
genus vasis, Nieyáki fąd álbo fłagiew/ máyác w fobie dwánaście.
Mącz 220a, 140a, 163b; *RejPos* 218v; *HistHel* Cv; [*JanKoszzyf* F;
Iest niektory fąd pelny wody máyác trzy czopy/ ktory fąd ma w
foby 8 wyadr wody/ á gdy wyimé ieden czop wyełki tedy oná

woda wflýftká wyplynie zonego fędu zá iedną godzýnę *WojAlg*
1553 Z3; *Dict* 1566 K3].

W połączeniu z nazwą materiału [w tym: ai (1), G sb (1); sąd +
nazwa (1), nazwa + sąd (1)] (1): [*z listu króla bragmańskiego do
Aleksandra Wielkiego*]: Ty przychędazafz groby twoie á w fędy ká-
mienia kofłzownego proch ciálá twego záchowawáfz *HistAl* 18v; Y
w wyełkim domu nye tylko fą złote á frzebrne fędy/ ále y drze-
wyáne y glinyáne/ A nyektore ku potciwofci/ nyektore ku zelzy-
wołci *KromRozm* III C7v; [Potym pan Iefus rofkazáf nápełnić wodą
fłeć fędew kámiennych. *OpecŻyw* 1538 36; *Glosy* III nr 102/155;
Strykron)(6)].

W charakterystycznych połączeniach: sąd drzewiany, gliniany,
kamienia [= z kamienia], kamienny, skorzany, srebrny, złoty; szpa-
tny sąd; w sąd lać, nalać, przelać (2); napelnić sąd; sąd nalany.

Przysłowia: w fzpátnym fędzie/ Niekiedy też báłfam będzie
BierEz Gv.

(nagł) Ná iednego nieprzyziáznego Sacunkarzá przewážnych
dochóipow. (–) [...] A iż ma rozum wftyftek w fwoiey głowie/ Lecz
iż żadnego nie wcy: což potym/ Bez pożytku gnoy chowác w fzu-
dzie złotym? *Strykron*)(6)].

Szeregi: [»sąd, kubek«: iákowa byłá Zwierzchnia Spráwie-
dliwość Phárfiaefuzow/ w wmywániu fądow/ kupkow *HerbOd-
pow* R6v.]

»wiadro albo sąd« (1): TEn robak [*stonoga*] z rzeczy gimię
ma/ radzi fie pod wiadrem albo fędem lęgå gdzie woda fłogi *Fal-
Ziól* IV 16a.

*Jako ostatni człon we współrzednym połączeniu wieloczłono-
wym*: »i insze sędy« (1): *Tudicula, instrumentum seu stylus quo va-
sis signa imprimuntur, Zelázo/ dluto/ piátno do cechowánia kłód/
beczek/ y ynfyh fędów náležące. Mącz* 467c.

Przen (26):

[sąd czego: bo Świętołci [...] fą fądami falk y dárow Bożych
HerbOdpow Ee2; bo Świętość iest Sądem y naczyniem falki Bożey
HerbOdpow Mm5, Dd3, Dd4.

Szeregi: »naczynie i sąd« [*szyk zmienny*]: Kofciól S. Powfzech-
ny daie thę moc Świętofciam; iże fą naczyniem y fędem falk Bo-
żych *HerbOdpow* Dd3, Dd3, Mm5.

»studnica i sąd«: Tho gdyby wáfzy [...] trzymali o Świętof-
ciách; iże fą fłudnicą y fądami falk Bożych: [...] *HerbOdpow* Dd4.]

a) *O człowieku* (24): Hyeronim S. Doktor [...] do Dámázá pa-
pýeżá ták píffe: [...] Wy yestefcýe fwyátłofc fwyátá/ wy fol żyemye/
wy złote á frzebrne fędy *KromRozm* III O3v.

sąd czego (6): A ták tu może być wielka pocięhá tym/ ktorzy
ábo w vpadkoch/ ábo w przygodach leżá/ á fłátęcznie czekáią zmi-
łowánia Páńfkiego/ nádziewáiącz fie/ iż fą przeyrzeni ná fąd á ná
naczynie miłofierdzia Páńfkiego *RejPos* 74, 74; Wfzyfcy ludzie
[...] fłkoro od mátki fwoiey żywotá/ iuz fą grzechem pierworodnym
zaráżeni y fłkárádzie zmázáni. A dla tego też sfławáią fie gniewu
Boże⁹⁰ fędy/ fynmi potępienia wiecznego Pánu Bogu omierzli
KarnNap A4; [á zá tám [*przy chrzcie*] táká iest fpráwá náfza; iákíey
potřebá iest Sądowi y naczýniu Láłk Bożych? [...] fzemrzymy;
trefnuiemj; [...] á ná wéciwość Duchá Bożego [...] práwie nic álbo
máło pomnimy. *HerbLek* D2v; Iáko fą wzgárdzeni od Bogá/ ktorzy
fą fędami nie fálki/ ále gniewu Bożego. *PiotrGonPonurz* B3, B3].
Cf »sąd wybrany«.

sąd czyj [w tym: *pron poss* (4), *G sb i pron* (3), *ai poss* (1)] (8):
iż [*každy wierny*] fie iuz sfłtanie fędem Páná fwego/ á przebránym
iego/ á ták iákós fłyfzáf nápełnionym Duchá fwiętego. *RejPos* 286.
Cf »sąd wybrany«.

Wyrażenia: »mdły sąd« [*o kobiecie*] (1): áż do śmierci twey
nadálfzey máfz z nią [*z żoną*] wftyfłko wycierpieć/ fwiátobliwie y
wéciwie miefzkác á fžánowác iey iáko mdłego fędu: poniewáfz iest
iáko y ty dziedzićká [!] żywotá wiecznego *KarnNap* Gv.

»sąd wybrany, przebrany, [obrania, wybrania]« [w tym: *sąd
czego* (3), *sąd czyj* (7); *o św. Pawle* (6)] [*szyk 9:1*] (7:3): Tá fłátęcz-
ność fpráwiłá to Páwłowi iż o nim powiedział Pan/ że to iest fąd

wybrány táiemnic moich [vas electionis est mihi iste Vulg Act 9/15]. *RejAp* 21v; A pewnie á nieomylnie wiedz y wierz/ [...] iż iuż iáwnie będzycie rzeczono tobie od Pána twego/ [...] iżeś ty iuż ieft fąd moy wierny á przebrány/ w którym ząwždy będzycie nofzono á záchowano święte imię moie. *RejPos* 284 Powiedział mu [Ananiaszowi w widzeniu o Szawle] Pan: Idź ty przedfię/ ábowiem to ieft fąd moy wybrány/ w którym będzycie położono imię moie. *RejPos* 285; Słuchayże co Pan powieć raczy o takim wiernym swoim/ który [...] iuż tak ofwiecony á obiańniony będzycie Duchem s. iego: Iż to będzycie fąd moy wybrány/ w którym sie będzycie świećio y świećio imię święte moie/ przed krolmi y przed wżytкими narody fwiátá tego. *RejPos* 285v, 214v, 228, 284v, 285v *marg*, 321v, 345v; [Jan-KoszŻyw E2; Páweł náuczyćiel/ známienity fąd obránia/ á po wżytkim świecie Krysfułowey wiary trębáč *BarlBaz* 595].

Szereg: »naczynie, (a, [i]) sąd« [szyk 3:2] (5): Zaliż naczynie glińiane y flúčzone muž ten Iechoniás? y zaliż fąd bezewfley wdzięczności [Numquid vas fictile ... vir iste Iechonias? numquid vas absque omni voluptate]? *Leop Ier* 22/28; á on [Pan] nie tylko áby cie ofwiećić/ obiańnić/ á opátrzyć mia/ á Duchem fwym świętym nápełnić mia/ áleć iefczce powiećá iż będzycie naczyniem á fędem wdzięcznym iego/ y człowiekiem wybrány od niego. *RejPos* 285v, 74 [2 r.], 284v; [HerbLek D2v].

a. *O Maryi* (6): Sąd dziwny uczynek nauylłego [vas admirable, opus Excelsi Vulg Ecclii 43/2] [...] Ty floua fluzą pannye maryey Rzeczona bouyem fąd nyeprozný ale wfzelkyey lalky pelny wfzelkyey tefz mocy y cnot perlamy okraflony a przeto bila fąd mocny flaly thrwaly cnot napelnyony Thefz byla fąd dziwny bo tego ktorego nyebo znofzycz nyemoglo wfwym zyuczye zamknała *PatKaz III* 115v, 116; [Oto Anná żoná twojá porodzy tobie fąd wybrány cudności od wiekow od bogá przeżrány/ dzyewkę chwalebna *JanKoszŻyw* C2].

sąd czego (1): O gorzkofci pełná/ ij tzos to wczynila/ czemus náfwiećfłe twe cialo/ ktore bylo pelno fwiatlości ij niebiełkie flodkofci/ wczynilas ie fędem męki ij wielkie gorzkofci? *OpecŻyw* 146.

[*sąd czyj*: Szdrowasz Serczą czyltego fąd mył/ navýlżego *TekstyPol* 36/148].

W charakterystycznych połączeniach: sąd cnot napelnyony, dziwny (2), *miły, mocny, nieprozný, staty, święty, wdzięczny, wierny* (2).

b. *O ciele ludzkim* [czyj] (1): Tá iefth wola Boża powfiacánie wáfze/ ábyście fię wftrzymawáli od nietzyfłofci/ áby vmiál każdy zwas fwoy fąd rzádzic w powfiáczeniu y w wćiwości [ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore Vulg 1.Thess 4/4] á nie w żádzach požádlivości/ iáko pogáni *KrowObr* 64.

c. *O miejscu przebywania szatana* [czyj – ai (1), [pron poss]] (1): á stał fye był człowyek z przybytku y fyná bożego/ fędem y nyewolnikyem czártowfkim [...] á dáleko fprofnyeyflým niź nyeme żwirzétá. *KromRozm III* B; [[*diabeł zawołał*:] O yako od tey szkaradney y chwalsywey dzyewky mam vynycz, sszáda mego w ktorém wyelye lath myaskal *ŻywEufr* 106].

a. *Naczynie sakralne* (2): [o kapłanach sprawujących obrzędy] A tym éyężey [grzeszy]/ im wyęcey czyfłofci Bog po nim chce/ mowýac przez Ezáiaflá. Bądzycie czyfłi/ ktorzy nośiće fady páńfkye [qui fertis vasa Domini Vulg Is 52/11]. *KromRozm I* C3.

Szereg: »sąd i patyna« (1): (nagł) Iáko Kielich y Patynę [kaplan] czáruie. (–) Tak tefz kiedy kielich y pátynę Święćicie/ tymi flowy Pána Bogá bluznićie mowýac. Przes náże blogofłáwieńftwo/ then Sąd y Páthyne [!]/ niechay bęćá powfięczone *KrowObr* 105.

b. *Beczka; dolium HistAl, Mqcz* (6): Potym wefzło tho w ferce Alexandrowo áby mogł dofiádz głębokofci morskiey/ á tam áby ogládał rozmáithe rodzáie ryb y morskich dziwow. Tedi przykazał żeglarzom do fiebie przydz/ á kazał im fpráwić fąd nieiáki ze sklá bárzo iáfnego/ thák iżby przezeń przegládał y widział wżytko. *HistAl* M5v, M5v [2 r.]; picata dolia, Sędy fmołá polane. *Mqcz* 302a, 283c, 469a.

[*sąd czego*: Item kapusty kwaśny 3 sędy. *InwSzlachKal* 1586 nr 46.]

2. *Naczynie drewniane (może dębane) wykorzystane jako łódka* (9): Ale on fąd ktory był pufzczon z dziećięciem po morzu/ plynął przez wiele krolestw *HistRzym* 33; nie iefteś [moim synem] áni wiem lkądeś/ ále to wiem/ że iednego dnia náleżono cie w fędzie ná morzu/ á opát dał mi cie wychowác. *HistRzym* 34, 32, 33v [2 r.], 37 [2 r.], 40; [przez tę zatokę dał Cesarz Turecki udziaćac most ná sądziech, a tak był przyprawion, iż mogli przezeń jezni jechać. *PamJancz* 74].

W porównaniu (1): Y kázála [królowna] Rycerzowi przynieść fąd iákoby łódkę. *HistRzym* 32.

[*Wyrażenie*: »wodny sąd«: wodny sąd vel Corytho linter i(d est) parva navicula dicta a linio, quia vadit et currit super aquam quasi liniendo *ReuchlinBartBydg* r8.]

3. *Narzędzie* (4): Pressorium vas, Sąd w którym co wyciskáya. *Mqcz* 320d.

Przen [czyj – pron poss (2), G pron (1)] (3): ktory [Bóg] nye tylko przez wybráne á święte fędy fwoye [tj. uczonych teologów]/ ále y przez Ietrá pogánina/ Bálaámá łákomego/ oflicę yego nyemá/ Káiphallá bezduflnego y nyepobożnego prawdę y wolá fwoyę ludzyom obyáwyáya. *KromRozm II* I4; *KromRozm III* A2.

Szereg: »sędowie a narzędowie« (1): W pifmye teź fwyetym wielką bieglóć [czart] ma: co fye ponyekąd okazało/ kyedy Syná Bożego ná pufczy kuśil: Yednak pifmá nákrzywyał/ á że ye [...] przywoźdił. A bylož ono flowo boze/ co czárt/ y fędowye á narzędowye yego kácerzowye wyflłfey námyenyeni po fobie myeli? Y owflęm błędy/ flowu bożemu przeciwnę. *KromRozm II* pv.

Synonimy: **1.** *naczynie, statek, stągiew*; **3.** *instrument, naczynie, narząd, narzędzie, sprzęt*.

Cf **2.** [SĘDZINA]

LW

SĄDCA cf SĘDZCA

[SĄDECZEK sb m

G pl sądeczk(o)w.

Sl stp, Cn, Linde brak.

*Dem. od „sądek” [do czego]: a za 7 sądeczków do masła per gr. 3 – gr. 20 *InwBiskWłocł* 1582/232.]*

MN

SĄDEK (3) sb m

e *prawdopodobnie jasne* (tak w -ek).

sg [G sądka]. ♦ A sądek (1). ♦ L sądku (1). ♦ pl [N sądki. ♦ G sądk(o)w]. ♦ A sądki (1).

Sl stp *notuje*, Cn brak, Linde XVI – XVII w.

Dem. od „2. sąd” ‘naczynie’ (3): Wdowá to wflызawfzy/ w głowę fie záfkróbie/ Mowíac/ ach święty mężu/ [...] Pánem Bogiem tym fwiádfzē/ ktoremu ty fluzyfz/ Zeć więcey máki nie mam/ ále y lam vyrzyfz/ Iedno garś w iednym fádku/ y oleiu málo *HistHel* B2; *GostGosp* 162; [takowegoż wina w sądku trocha, czerwonego wina lutomirzyckiego fasa wielga pełna *InwMieszcz* 1554 nr 60, 1573 nr 181; Summa masła tak strawionego, [...] czyni garncy 16 1/2, sądków 3. – Reszta masła sądków 3. *InwBiskWłocł* 1582/226].

sądek czego (1): Item stymze Maczyiem wftrzelczu zwoza fądek myodu wkradli przed gofłczynczem wnoczi *LibMal* 1545/105; [Więc Antifthenes [...] kazał fobie náfpáć fądek máki *PlutBBud* C3 (Linde); W piwnicy w pierwszym statku trochę jakiegoś piwka ná lagrze, ćwierć sądka piwa mieszanego *InwMieszcz* 1593 nr 291].

Synonimy: *garnczek, garnuszek, garnyszek*.

MN

SĄDNIE Sl stp (aneks); Cn, Linde brak.

Cf SĄDOWNIE